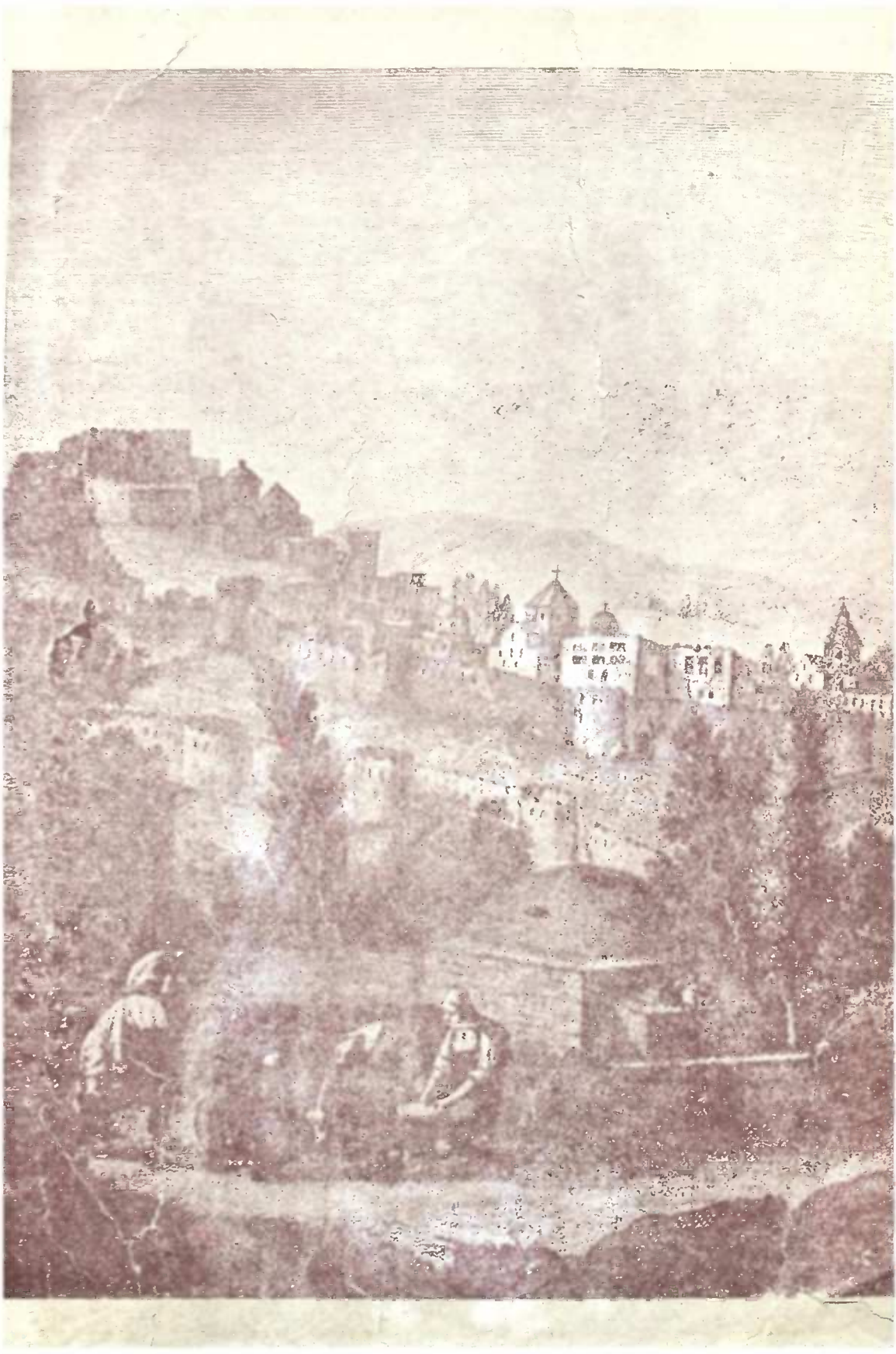

K 8916
2.

ქართული
კლასიკური მწერლობა
მონუმენტალური

კლასიკური მონუმენტალური

სხარტა
ბიბლიკური მონუმენტალური

ტფილისი
1936

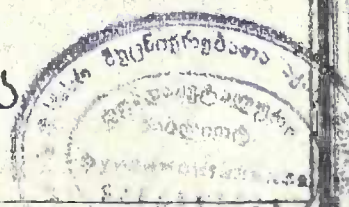
კვანძოთნ იოსელიანი

სსიპ

ბიოგრაფიული მუშაობები

საკანო ბაგრატიონის
შესავალი წერილებით, რედაქციითა
და შენიშვნებით

თბილისი
1936

კლავდიოზ იოსელიანი

წინასიტყვაობა

პლატონ იოსელიანს მხოლოდ ერთი მონოგრაფია აქვს დაწერილი ქართულ ენაზე. აქტუალური მნიშვნელობის მქონე სხვა ნაშრომი (ქართულად) მას არ მოეპოვება. ამიტომ მონოგრაფიის ტექსტთან ერთად ამ წიგნში თავმოყრილია პლ. იოსელიანის მოღვაწეობის დამახასიათებელი მასალებიც. ეს საინტერესო ისტორიკოსი ღირსია თანამედროვეთა მოგონებისა.

ქართული ლიტერატურის ისტორიაში პლ. იოსელიანის როლის შესახებ ჩვენ ვწერთ ქვევით, გამოკვლევაში, რომელიც ამ წერილს მისდევს. დამოუკიდებელი თემაა: პლ. იოსელიანი, როგორც—ისტორიკოსი, არქეოლოგი, თეოლოგი და ხელოვნების ისტორიკოსი (მხედველობაში გვაქვს მისი „აღწერანი“ ქართული ტაძრებისა და სხვ.). ეს სამუშაო არ შეიძლება ერთი პირის მიერ იქნეს შესრულებული და მოელის თავის სპეციალისტს. ჩვენ აქ მოკლედ ვეხებით მხოლოდ „ცხოვრება“-ს: ეს ნაშრომი დამახასიათებელია პლ. იოსელიანის მსოფლმხედველობისა, მეთოდოლოგიისა და ისტორიული კვლევის სტილისათვის.

პლ. იოსელიანის შრომამ „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ თავის დროზე დიდი ყურადღება მიიქცია. ის დაიწერა 60-ან წლებში, იმ პერიოდში, როცა მწვავე ბრძოლა სწარმოებდა „მამათა და შვილთა“ შორის. პლ. იოსელიანი, როგორც ცნობილია, ლიტერატურულად და პოლიტიკურად არხი-რეაქციონერთა ბანაკს ეკუთვნოდა. ჩვენის ფიქრით, სწორედ ამ ბრძოლამ შეუშალა ხელი მას მონოგრაფიის გამოქვეყნების საქმეში. რასაკვირველია, მატერიალური ხალვათობა ამის მიზეზად ვერ ჩაითვლება და ანგარიშგასაწევია უფრო იდეოლოგიური მომენტები.

„ცხოვრება“ ამართლებს გიორგი მეთორმეტის¹ პოლიტიკას საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხში. ამ პოლიტიკის დაცვა არ უნდა ყოფილიყო ადვილი 60-ან წლებში. სწორედ ამ პერიოდში ფეო-

¹ მონოგრაფიის სახელწოდების შესახ. იხ. „შენიშვნები“ (წერილი „ტექსტისათვის“).

დალური წოდების ახალი, შედარებით რადიკალური თაობა თავის ლიტერატურულ და პოლიტიკურ პროგრამას იცავდა. ეს თაობა ბრძოლას უცხადებდა ქართული არისტოკრატის იმ ნაწილს, რომელსაც ბიუროკრატიაში და სამხედრო კარიერისათვის ზრუნვა ახასიათებდა და რომელიც მონარქიული რუსეთის საიმედო ძალას წარმოადგენდა საქართველოში. აკი სწერდა რუსეთის ერთ-ერთი მოღვაწე (სენატორი მეჩნიკოვი) 1831 წელს: „მემამულენი საქართველოში წარმოადგენენ... საიმედო დამხმარე ძალას ჩვენი მთავრობისათვისო“. მაგრამ თვით ამ ბიუროკრატულ ნაწილშიაც მოიპოვებოდნენ ანტირუსოფილები, რომლებიც ალმაცერად უცქეროდნენ პლ. იოსელიანის შეხედულებებს. კერძოდ ალ. ორბელიანი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, მტრულად იყო განწყობილი პლატონ იოსელიანისადმი. თავის პოლემიკურ წერილში „პლატონ იოსელიანს“ (იხ. წ. კ. საზ-ის № 1646) ის საექვოდ მიიჩნევს იმ ფაქტებსა და ეპიზოდებს, რომელნიც პ. იოსელიანს მოუსმენია საქართველოდან გადასახლებულ ბატონიშვილებისაგან ქ. პეტერბურგში. მისი აზრით, ეს ბატონიშვილები პ. იოსელიანთან სერიოზულ საუბარს გაუბოდნენ. მკაცრი კრიტიკა იქამდე მიდის, რომ ალ. ორბელიანი ცნობილ ღვთისმეტყველს მორალური მხრითაც ცუდად ახასიათებს (გვ. 11).

ალ. ორბელიანის მსოფლმხედველობა პოლიტიკური რომანტიზმის ყველაზე თვალსაჩინო გამოხატულება იყო მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში. ის ბოლომდე დარჩა ბაგრატიონთა დინასტიის წარსულ დიდებაზე მეოცნებე არისტოკრატად (ალ. ორბელიანი ენათესავებოდა ბაგრატიონებს: დედამისი, თეკლე ბატონიშვილი, ერეკლე მე-II-ის ასული იყო). პლ. იოსელიანს კი არა ერთხელ გამოუთქვამს ხოტბა რუსეთის მმართველობისადმი და, როგორც ჩანს, უარყოფითად უცქეროდა 1832 წლის შეთქმულებას. მაგ. ს. დოდაშვილზე ის სწერს მარი ბროსეს: „გაზეთსა (იგულისხმება „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათა. 1832“. ა. გ.) აბეჭდვინებდა ს. დოდაევი და უბედურსა ამას მოუხდა ცუდად, რომ თურმე საამბოხოდ ერისა ყოფილა“ (წ. კ. ს. № 4797). კერძო ბარათში ავტორი არ მალავს თავის უარყოფით დამოკიდებულებას იმ მოძრაობისადმი, რომელსაც, ბატონიშვილებთან ერთად, ალექსანდრე ორბელიანიც ედგა სათავეში. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია ის ფაქტი, რომ ალექსანდრე ორბელიანი მკაცრად მოეკიდა პ. იოსელიანის ნაშრომს, რომლის მიზანია გიორგი მეთორმეტის პოლიტიკის გამართლება ისტორიული და იდეოლოგიური თვალსაზრისით.

პლ. იოსელიანის სიმპათია მთლიანად მეფისკენაა, თუმცა ეს არ უშლის ხელს მას—პანეგირიკული სტრიქონები უძღვნას ისეთ ოპოზი-

ციონერს ერეკლე II-ისა და გიორგი XII კარზე, როგორც იყო სოლომონ ლეონიძე. პოლიტიკური მსოფლმხედველობის მხრით, პლ. იოსელიანი ეკუთვნოდა იმ ჯგუფს, რომელიც მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოსათვის ერთადერთ გამოსავალად რუსეთთან შეერთებას სთვლიდა. ამ წრისათვის პლ. იოსელიანის მონოგრაფიის იდეა მისაღები იყო. სწორედ ამიტომ პლ. იოსელიანის მონოგრაფიაშიაც იჩინა თავი იმ უარყოფითმა მხარეებმა, რომლებსაც რუსოფილ ქართული არისტოკრატის ლიტერატურულ ტრადიციებში ვხედავთ. ეს წოდება ახალ სისტემასთან შეგუებულ საზოგადოებრივ ფენას წარმოადგენდა. ბოლოს ის ისტორიულადაც ამართლებდა მეფის რუსეთთან საქართველოს დაკავშირების ფაქტს. მონარქიული რუსეთის ექსპანსიას პლ. იოსელიანი გულუბრყვილოდ ხსნიდა. მკითხველს უსათუოდ მოგვრის ღიმილს მისი სიტყვები: „დიდად სწყალობდა ქართველთა იმპერატორი პავლეო“ (გვ. 115).

პლ. იოსელიანი, რა თქმა უნდა, არ იცავს ისტორიულ პერსპექტივას თავის მონოგრაფიაში. ეს ნაშრომი ტენდენციურია თუნდაც მარტო იმიტომ, რომ ავტორი ყველაფერში ამართლებს მეფეს. პლ. იოსელიანის ისტორიულ ნაშრომებს საერთოდ ახასიათებს ერთგვარი სუბიექტივიზმი მოვლენების შეფასებისა. ალ. ორბელიანის ცნობით, ამას არც ავტორი მალავდა: „ბოლო დროს,—სწერს ალ. ორბელიანი,— როდესაც აქა იქ კითხუა გაათავა თავის თხზულებაში (იგულისხმება „ცხოვრება“), მე უთხარ:

— მეფეს ერეკლეზედ და დედოფალს დარეჯანზედ რასაცა სწერ მაგ ურიგოებს, წმინდა ტყუილია.

იმან ამ სიტყვაზედ, უნებურად წამოროშა რობროხისა ხმითა; მაგრამ შეკდიმებით:

— მაშ როგორ იქნება, ყოველი ისტორია ტყუილია! — ამასთანვე ჩაითუთქა და გაჩუმდა“ („პლატონ იესელიანი“, გვ. 16).

როგორც ამონაწერიდან ჩანს, ნამდვილი ისტორიული სურათის აღდგენის ყოველგვარ ცდას ავტორი ირონიულად უცქეროდა. მიუხედავად ამისა, პ. იოსელიანს ბევრი ენერგია დაუხარჯავს ისტორიული ფონის, სახელმწიფო პირთა ურთიერთ დამოკიდებულებისა და ეპოქის საერთო კოლორიტის აღსადგენად. ამ მხრით პლ. იოსელიანის შრომა ბევრ შემთხვევაში სასურველ შედეგებს აღწევს. კავკასიისაკენ რუსეთის ლტოლვის მამოძრავებელი ძალები კი ავტორს ბუნდოვანად ჰქონდა წარმოდგენილი.

მე-18 საუკუნის მიწურულსა და მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში რუსეთის წინაშე ისახება აღმოსავლეთის ბაზრის დაპყრობის გეგმა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ევროპის (კერძოდ ინგლი-

სის) კაპიტალთან კონკურენციას, რომლის ასპარეზი აღმოსავლეთი უნდა ყოფილიყო. ამ მიზნის მიღწევა რუსეთს გაუადვილა საქართველოს „შეერთებამ“, რომელიც დააჩქარა თვით საქართველოში გამწვავებულმა შინაურმა ბრძოლამ მეფესა და სასახლის დანარჩენ წევრთა შორის, სხვადასხვა პოლიტიკურ დაჯგუფებათა ურთიერთ ბრძოლამ, ეკონომიურმა დაქვეითებამ და ქვეყნის საგარეო მდგომარეობამ (ირანის, თურქეთისა და დაღისტნის მტრულმა დამოკიდებულებამ საქართველოსთან).

რა თქმა უნდა: პოლიტიკური საკითხების გადაჭრაში მონაწილეობას იღებდა მარტო ფეოდალური წოდება და მეფის სასახლე. საქართველოს ფართო ფენების ინტერესები ამ ბრძოლების დროს საგნებით მიჩქმალული იყო. შემდეგში საქართველოს რუსი მმართველები მონარქიული რუსეთის, ამ „საერთაშორისო ჟანდარმის“ დაპყრობით პოლიტიკას ამართლებდნენ იმ მოსაზრებით, თითქოს ამ პოლიტიკის წყალობით საქართველოში საგარეო მშვიდობიანობასთან ერთად მოსახლეობის ფართო ფენების მდგომარეობაც მტკიცდებოდა. ისტორიულ ლიტერატურაში ეს მოსაზრება ოფიციალურად გამოსთქვან. დუბროვინმა. ის სწერს: „Одна Россия, по своему единоверию и бескорыстию, могла явиться избавительницею Грузии; одна она могла помочь горькой доле грузин, разоряемых соседями и собственными князьями...“ (Георгий XII, последний царь Грузии... Изд. II, СПб. 1897, გვ. 69). რა თქმა უნდა, ეს მოსაზრება ვერ უძლებს კრიტიკას. მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოში ცნობილია რამდენიმე დიდი აჯანყება, რომელიც მკაცრი რეპრესიებით ჩააქრო რუსის მხედრობამ. ამ აჯანყებების დროს დაზარალდა უმთავრესად ფართო მოსახლეობა, რადგან დამპყრობელ ძალას გვერდით უდგა საქართველოს ფეოდალური წოდება.

პლ. იოსელიანი კი საქართველოს მეფის რუსეთთან „შეერთების“ ფაქტში თავისი ქვეყნის ხსნას ხედავდა. მიუხედავად ამისა, მონოგრაფიის მთელ რიგ ადგილებში თითქოს გამოსჭვივის სინანული იმ მოვლენის გამო, რომელიც რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიაში გამოიხატა. ავტორისათვის უცხო არ არის ნაციონალიზმიც და მისი ცუდი მხარეები.

ეს ორმაგი თვალსაზრისი—ნაციონალისტური და რუსოფილური—დამახასიათებელია მე-XIX საუკუნის ფეოდალური არისტოკრატის მსოფლმხედველობისათვის, რომელიც მშვენივრად ათავსებდა ერთმანეთთან „პატრიოტიზმსა“ და პოლიტიკურ რენეგატობას.

აქ ჩვენ არ გამოვეკიდებით მონოგრაფიის ცალკე ადგილების შეფასებას, ამა თუ იმ ისტორიული ფაქტის ავტორისეულ გაგების კრი-

ტიკას და ზოგიერთი ქრონოლოგიური თუ ბიოგრაფიული ცნობების შემოწმებას. დაგვრჩენია რამდენიმე სიტყვის თქმა მონოგრაფიის საერთო ხასიათისა და მისი ლიტერატურული ღირსებების შესახებ.

„ცხოვრება მეფის გიორგი მეცამეტისა“ დაწერილია ღვთისმეტყველისა და ე. წ. საეკლესიო მწერლობის დიდი მცოდნის მიერ. ამიტომ გასაგებია დეტალიზაცია ღვდელმსახურების მოყვარულ ქრისტიანე მეფის ბიოგრაფიის მოთხრობისას. წიგნში აღნიშნულია ზოგიერთი „სასწაულის“ მსგავსი შემთხვევა, რომელთაც პ. იოსელიანი სიმბოლიურ მნიშვნელობას ანიჭებს. ეს არც არის მოულოდნელი პ. იოსელიანის რელიგიური მსოფლმხედველობისათვის, რომლითაც გამსჭვალულია მისი სხვა ნაშრომებიც.

ავტორის მიერ მოცემული პორტრეტი მეფისა მეტწილად ტენდენციურობას ააშკარავებს: ბიოგრაფი ყველგან არბილებს მეფის სიხასტიკის მამხილებელ ეპიზოდებს, მას შეგნებულად სურს მეფის პიროვნებაში ეძიოს ფილოსოფიურად მოაზროვნე მმართველი. გიორგი მეთორმეტე იოანე ოქროპირის სიტყვებით ლაპარაკობს, მაგრამ სრულიად უნებლიედ, ავტორი—რეალურ ისტორიულ სურათის ნაცვლად,—თავის ერუდიციას გვიჩვენებს.

მაგრამ მონოგრაფიას იშვიათი ლიტერატურული ღირსებებიც მოეპოვება.

არქაისტი - ისტორიკოსის ეს ნაშრომი დაწერილია გემოვნებით. პ. იოსელიანი ახლოს გვაგრძობინებს გადასულ დროთა ფერებსა და კოლორიტს. თხრობის დროს ავტორი სცილდება ეპიზოდების გადმოცემის ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს—ის არა მარტო ისტორიკოსია, არამედ ბიოგრაფი-მწერალიც.

პლ. იოსელიანმა ბევრი ისწავლა დასავლეთის ავტორებისაგან ამ ჟანრში. მონოგრაფიის საერთო სტილი და გეგმა ცხადყოფს, რომ ავტორი კარგად იცნობს ბერძენ და რომაელ მემატიანეთ, მიშლეს, გიზოსა და რენანის შრომებს, დასასრულ—„ქართლის-ცხოვრების“ ქრონიკებს. ამიტომ მონოგრაფია იკითხება დიდი ინტერესით.

„ცხოვრება“ ლიტერატურულ თხზულებადაც უნდა ჩაითვალოს. მონოგრაფიაში კარგად არის გამოხატული მე-18 საუკუნის საქართველო—თავისი ზნეჩვეულებებით, საერთო კულტურით, ადმინისტრაციული და საეკლესიო იერარქიით. მოქმედი პირები ხორცშესხმულია. მონოგრაფიის ლექსიკონი, და თვითონ თხრობის არქაული ტონიც კი, შეეფერება ეპოქის კოლორიტს.

ამ მხრით „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ საჭირო მასალას იძლევა მე-18 და მე-19 საუკუნეთა მიჯნაზე მიმდინარე ამბების გასათვალისწინებლად. ახალი ისტორიის შედგენის დროს (რომლის საჭიროება ამჟამად დიდია) პ. იოსელიანის მონოგრაფიას შეუძლია

საკმაო ფაქტიური მასალის მოცემა. მით უმეტეს, რომ ისტორიის სწავლების დროს ამიერიდან უარყოფილია სქემატიზმი ძველი სახელმძღვანელოებისა. ის უმნიშვნელოვანესი კრიტიკა, რომელიც მოცემულია სახ. კომ. საბჭოსა და საკ. კ. პ. (ბ) ც. ყ-ის დადგენილებაში სამოქალაქო ისტორიის სწავლებასთან დაკავშირებით, უნდა გაითვალისწინოს საქ. ახალი ისტორიის კურსის შემდგენელმაც. ამ დადგენილებაში ვკითხულობთ:

„ნაცვლად იმისა, რომ სამოქალაქო ისტორია ასწავლონ ცოცხალი, მიმზიდველი ფორმით, გააშუქონ უმნიშვნელოვანესი ამბები და ფაქტები მათი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, ისტორიულ მოღვაწეთა დახასიათებით,—მოსწავლეებს აწვდიან საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციების აბსტრაქტულ განმარტებებს და, ამრიგად, სამოქალაქო ისტორიის გაშუქებას სცვლიან განყენებული სოციოლოგიური სქემებით“. ან კიდევ: „მოსწავლეების მიერ ისტორიის კურსის მტკიცედ შეთვისების გადამწყვეტ პირობას წარმოადგენს ისტორიულ-ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის დაცვა ისტორიული ამბების გადმოცემაში, მასთან აუცილებელი აღბეჭდვა მოსწავლეთა მეხსიერებაში უმნიშვნელოვანესი ისტორიული მოვლენებისა და ქრონოლოგიური თარიღებისა. ისტორიის მხოლოდ ასეთ კურსს შეუძლია უზრუნველჰყოს ის, რომ ისტორიული მასალა იყოს მისაწვდომი, თვალსაჩინო და კონკრეტული, რაც მოსწავლეთათვის აუცილებელია“.

ამ უაღრესად აქტუალური და გადაუდებელი ამოცანის კარგად შესრულება, სხვათა შორის, მოითხოვს ძველი ძეგლების ხელახალ, კრიტიკულ, გამოცემასაც. ახალი ისტორიის ზოგადი კურსის გამომუშავება შეუძლებელი იქნება, თუ ხელთ არ გვექნა უმნიშვნელოვანესი ანალები, მატრიანები და მონოგრაფიები.

კერძოდ პ. იოსელიანის შრომა, მისდამი მკაცრი კრიტიკული დამოკიდებულების შემდეგ, გამოყენებული იქნება საქ. ახალი ისტორიის დამუშავების პროცესში, როგორც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყარო. ამიტომ მისი გამოცემა გამართლებულად უნდა ჩაითვალოს.

პლატონ იოსელიანი

ბიოგრაფიული ქარგა. გრამატიკული არქაიზმი და „გაყრა“-ს ლიტერატურული რეპუტაცია. ტივებით მრგვაურობა. დაღისტანი. 60-ანი წლები და ჟურ. „ცისკარი.“ უკიდურესნი, საშუალონი და რადიკალები. პლ. იოსელიანის პოეტიკა. პლ. იოსელიანი და გრ. ორბელიანი. „შოთა რუსთაველი“. პლ. იოსელიანი—ლამარტინის მთარგმნელი. გარდაცვალება. დამატებითი შენიშვნები.

1

ბიოგრაფიული ქარგა ასეთია:

პლატონ იოსელიანი დაიბადა 1809 წელს¹.

პლატონის მამა, ეგნატე იოსელიანი, საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი მეთორმეტის სასახლესთან დაახლოვებული პირი იყო. სასულიერო წოდების წარმომადგენელი ხშირად უყვებოდა თავის ახალგაზრდა ვაჟს იმ ამბების შესახებ, რომელიც საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში მოხდა მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეთა მიჯნაზე. მომავალმა ისტორიკოსმა შემდეგში ისარგებლა მამისაგან მოსმენილ ეპიზოდებით და მის კაპიტალურ ნაშრომში—„ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“,—ეგნატე იოსელიანი გვევლინება, როგორც მოწმე და მონაწილე სამეფო სასახლის აგონიისა².

¹ ზოგიერთი წყაროს ცნობით (მაგ. Словарь Кавказских деятелей, 1890. გვ. 40) პლ. იოსელიანი დაბადებულია 1810 წელს, მაგრამ ეს არ არის მართალი. საქ. მუხ-ში დაცულია პ. იოსელიანის ხელთნაწერი (უ-ის სერია № 1793): Введение в историю философскую (ორი რვეული), რომლის წინა ფურცელს ასეთი წარწერა აქვს: „Сия история философская принадлежит ученику философии Платона Иоселианову 1824-го года, Декабря 11-го числа, был я 15-ти лет в сие время. Обучал, Преображенскаго Монастыря, Ректор Архимандрит Ириней“. ამ მინაწერიდან ჩანს, რომ პლ. იოსელიანი დაბადებულია 1809 წელს იხ. აგრეთვე: ზ. ჭ. „პლატონ იოსელიანი“. ტფ. 1893. გვ. 7.

² ალექსანდრე ორბელიანი წერს (წ. რ. კ. ს. ხელნაწ. № 1646: „პლატონ იოსელიანს“—გვ. 5. (წერილი): „პლატონის პაპა მღვდელი ონისიმე მეფე გიორგის ახლდა და მამა პლატონისა მღვდელი ეგნატეც მეფეს გიორგისვე, არამც თუ ერთისა, მთელი საქართველოს სამეფოს ოჯახისა თავშეწირული ერთგული იყო და უნამეტნავესად თავის მშობლის მამულისა, დიდი გონიერი კაცი იყო ეს ეგნატე და დიდი მადლიანი წმინდა“. ის გარდაცვლილა 1843 წელს. ხელმეორედ პეტერბურგს წასულ პლატონ იოსელიანს (1841 წ.) დაბრუნებისას ცოცხალი არ დახვედრია (იქვე, გვ. 3,5. შენიშვნები). ახალგაზრდობისას ეგნატე იოსელიანი დაახლოვებული ყოფილა ერეკლე მეორესთანაც (№ 1646—გ. აღ. ორბელიანი: „ღებროვინისა მიმართ პასუხი“).

პლატონ იოსელიანი სწავლობდა გამოჩენილ კალიგრაფ დავით რექტორთან. დაასრულა ტფილისის სასულიერო სემინარია. სემინარიის დასრულების შემდეგ მიემგზავრება პეტერბურგს და შედის სასულიერო აკადემიაში. პეტერბურგში ის ახლო ეცნობა საქართველოდან გადასახლებულ ბატონიშვილებს, მარიამ დედოფალს და ახლო ურთიერთობაშია მათთან.

აკადემიაში პლატონ იოსელიანი სწავლობდა ფილოსოფიას, ისტორიას და ღვთისმეტყველების დარგებს. აკადემია დაამთავრა ღვთისმეტყველების მაგისტრის ხარისხით.

საქართველოში პლ. იოსელიანი დაბრუნდა 1835 წელს და სემინარიაში შევიდა ფიზიკისა და ფილოსოფიის მასწავლებლად. ტფილისშივე მიჰყო ხელი მან საისტორიო-საგამოკვლევო მუშაობას, გრამატიკულ სახელმძღვანელოთა გამოცემასა და სარედაქტორო საქმიანობას¹.

ორმოციან წლებში და შემდგომ პლატონ იოსელიანი ტფილისის ზალონების საპატიო წევრი იყო. ის პირადად მეგობრობდა ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახს და ხშირი სტუმარი უნდა ყოფილიყო მანანა ორბელიანის ცნობილი სალონისა, სადაც თავს იყრიდნენ ტფილისის მაღალი საზოგადოების წარმომადგენელი².

¹ 1837—8 წ. წ. ტფილისში დაბეჭდა ჩახრუხაძისა და შავთელის ქებანი. 1840 წელს: „პირუელ დაწყებითი კანონნი ქართულისა ღრამატიკისანი“ (მეორე გამოცემა 1851; მესამე—1863 წელს). შრომები რუსულ ენაზე: „ქართული ეკკლესიის მოკლე ისტორია“ (პეტ. 1843.) „ცხოვრება დიდი მოურავის გიორგი სააკაძისა“ (1848), რუსულ ჟურნალ-გაზეთებში დაიბეჭდა მისი ქართული ტაძრების „აღწერები“, ისტორიულ-არქეოლოგიური წერილები. 1850—1870 წლების მანძილზე ბეჭდავს მრავალრიცხოვან შრომებს და წერილებს, მეტწილად ქალაქების (დუშეთის, ტფილისის) „აღწერებს“, გამოაქვეყნა მგზავრობის დღიურები (ტფილისიდან ახტალამდე. 1850; დაღისტანს მგზავრობის სურათები. 1861; „ტფილისიდან მცხეთამდე მგზავრობის წერილები“. 1871 წ.) და მრავალი სხვა (დაწვრ. იხ. ბიბლიოგრაფიაში).

1845 წლიდან რედაქტორობდა „ზაკავკაზსკი ვესტნიკ“-ს. გამოსცა იონა—რუისის მიტროპოლიტისა და ტიმოთე გაბაშვილის მოგზაურობანი, არჩილის „თეიმურაზ მეფის ცხოვრება“, ანტონ კათოლიკოსის „წყობილსიტყვაობა“ და იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი“ (1852 წ.)

თანამშრომლობდა: „ცისკარში“, „კავკაზში“, „სახალხო განათლების სამინისტროს ჟურნალში“ და სხვ.

² გრ. ორბელიანი სწორდა მანანას 1846 წელს 18 თებ. „თქვენი გაბრწყინებული სალონი სავსეა ანგლიჩანებით, ფრანცუზებით, ჰინდოელებით; ჭეშმარიტად მშურს მათი ბედნიერება და ვამბობ: ნეტავი მათ რიცხვში მეც ვიყო“.

სალონის შთაგონებას, თუ ვიტყვით ძველი ლექსიკონით, თვითონ მანანა ორბელიანი წარმოადგენდა. „ცისკარში“ (1871, იანვარი) დაბეჭდილია ეკატერინე ერისთავის შემდეგი ხოტბა მანანასადმი:

როგორც ჩანს, ამ სალონებში პლატონ იოსელიანის ბაკენბარდები ფარული გაკილვის საგნად იყო მიჩნეული. „აუჩქარებელი რიტორი“, რომლის საუბარს მუდამ ახასიათებდა ანალოგიები ანტიური ისტორიიდან და ლიტერატურიდან, მსხვერპლი ხდებოდა მანანა ორბელიანის სალონის წევრის—ნიკო ბარათაშვილის ენამახვილობისა. ეს უკანასკნელი კიდევაც სწერდა გრ. ორბელიანს 1841 წელს:

„ჩვენს დიდს პლატონს ძილში კატა დაჰსწოლოდა ბაკენბარდზე და ასე გაეთელა, რომ ვეღარას გზით ვერ გაუსწორებია. ეს ერთი ბაკენბარდი ასე გათელილი დარჩა: ვერჩვეთ რომ მოიპარსოს, მაგრამ არ გვიჯერებს. ეს აკლდა ამის ფილოსოფოსურს სახეს“¹.

ამ ორი მწერლის პირადი დამოკიდებულებების სხვა ფაქტებიც არის ცნობილი. იონა მეუნარგიას ჩაწერილი აქვს ნ. ბარათაშვილის ენამახვილობის ერთი შემთხვევა, რომელიც მას ლევან მელიქიშვილისა და ნიკო ერისთავისაგან (ნ. ბარათაშვილის მეგობრები) მოუსმენია:

„მეორეჯერ თავისი მახვილი სიტყვა სტყორცნა ბარათაშვილმა პლატონ იოსელიანს. ერთს საზოგადოებაში ვილაცამ თურმე იკითხა:

— ე, ბერძენ - რომაელებს რომ ყველაფრის ღმერთი ჰყავდათ, ნეტა ვიცოდებ; ვირების ღმერთიცა ჰყავდათ?

— ეს პლატონს უნდა ვკითხოთ, ის არის ბოდ-ასლოვიო,—მიუგო რუსული ზმით ბარათაშვილმა და მიუშვირა ხელი იოსელიანს“².

პლ. იოსელიანის ახირებული გარეგნობა თანამედროვეების საერთო ყურადღებას იქცევდა³. თვითონ სახელიც—პლატონ—საბედისწერო გამოდგა: მისმა „კრუკლასიციზმმა“ საბაბი მისცა მაშინდელი საზოგადოების წარმომადგენელთ ბერძენი ფილოსოფოსის, პლატონის,

სატრფოს პორტრეტსა,
გჭვრეტ ვითა მხესა
მჭვუნვარეს გულის განმანათლებლად.
მხატვრობა ესე
მშვენებით სავსე,
მსგავსი თუ ოდენ ყოფილ არს ძველად.
ოდესცა ვნახე
მის ტურფა სახე,
მყის განკვირვებით ვიქენ მოცუული;
და ვით მშვენიერს,
პლანეტსა ციერს
ესჭვრეტდი, შევიქენ აღტაცებული!
იზიდავს გულსა,
მსხვერპლად გძღვნი სულსა,
ნუ თუ მადნიტი გქონან თუალებში!

და მისთვის მარად
მყავ მონად მყარად,
მაღალ გონებით მჯობმა ქალებში.
უმანკო გული,
კეთილით სრული,
ალატრფობს ყოველთ შენდა საქებრად,
გაქუს შესაფერი
ეგ ნაზი ფერი,
მოგნიჭებიეს განსაშვენებლად.
ხარ სრული გრძნობით,
განსჯით და ცნობით
სამაგალითოდ წარმოდგენილი.
ქცევა ქებული
გაქუ დიდებული,
გშვენის ქალთ მეფად გყონ დადგენილი“.

¹ ნ. ბარათაშვილი, ლექსები... ტფ. 1922 წ. გვ. 95.

² იქვე, გვ. XXXI. შდრ. М. Туманов. Хар. и восп., გვ. 159.

³ ამის შესახებ იხ. აგრეთვე ზ. ჭ. „პლ. იოს“. გვ. 20.

გასახსენებლად. ჩქარა მის გვარს შეენაცვლა ეპითეტი— ფილოსოფოსი და აქედან მოდის პლატონ იოსელიანის— პლატონ ფილოსოფოსად მოხსენიების ტრადიცია. შთელი ცხოვრების მანძილზე ის ამ ზედმეტი სახელით არის ცნობილი.

ეგრედწოდებული „ახალი თაობის“ წარმომადგენელნი პლ. იოსელიანის ამ ზედმეტ სახელს ირონიული ტონით ხმარობდნენ¹.

1849 წელს პლატონ იოსელიანი სამეცნიერო მიზნით იმოგზაურა ათონის მთასა და სტამბულში², დაბრუნების შემდეგ ის მუდმივად საქართველოში (ტფილისსა და ღუშეთში) ცხოვრობს.

2

პლ. იოსელიანის „ღრამატიკა“ მეტყველების არქაული ნორმების დაკანონების ცდად უნდა ჩაითვალოს. ის ანტონ კათოლიკოზის გრამატიკის ანალოგიური მოვლენაა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. ასეთივე არქაიზმით ხასიათდება მის მიერ შედგენილი „ქართული ანბანი“ და კალენდარი.

გრამატიკა პრაქტიკული მიზნებისათვის გამოუყენებელი გამოდგა და პოპულარობა მან ვერ მოიპოვა³.

გრამატიკის გამოქვეყნების შემდეგ პლ. იოსელიანი უმთავრესად რუსულ ენაზე სცემს თავის გამოკვლევებს. 50-ან წლებიდან კი ის კვლავ უბრუნდება ქართულ მწერლობას: 1850 წელს გამოდის

¹ ეს ირონიული ტონი ისმის გ. წერეთლის სიტყვებში, როცა ის „ცისკრის“ მწერლების დახასიათებას დასძენს: „ერთი მოლაყბე გამოჩენილა და მართალია ლაყბობას კი ეძახის თავის სტატიებს, მაგრამ იმას უფრო სარგებლობა მოაქვს იმის ლაყბობით, როგორც თვითონ უწოდებს; ვიდრე იმ ფილოსოფოსებს, რომელნიც ხანიანებით ჯდებიან გორს და ხანათინა, რომი და ევროპა შესძრეს თავისის ფილოსოფიით, რომელიც დააფუძნა საქართველოში პლატონ ფილოსოფოსმა. ბერძნების პლატონზედ არ მოგახსენებთ, არა, მე მოგახსენებთ ჩვენს პლატონს ფილოსოფოსზედ“ (იხ. გ. წერეთელი: თხზულ. სრული კრებული“, სიმ. ხუნდაძის რედაქციით, 1931 წ., ტ. I გვ. 382. მოლაყბე—ფსევდონიმი „ცისკრის“ რედაქტორის — ივ. კერესელიძისა. იქვე, გვ. 449 შენიშვნ. გ. წერეთლის ზემოთ მოყვანილი სიტყვები ეკუთვნის 1862 წელს).

² ამ მოგზაურობის აღწერა იხ. პლ. იოსელიანის ხელნაწერებში: Из путешествия на Афон (წ. რ. კ. ს. № 3055). იქვეა მასთან დაკავშირებული მიმოწერა (შდრ. „ცხოვრება“... გვ. 200).

³ აღსანიშნავია ვოსტოკოვის გრამატიკის გავლენაც. ეს ფაქტი პლ. იოსელიანის თანამედროვეებმაც აღნიშნეს. იხ. ცისკარი, 1857, № 5, გვ. 59: „უფ. იოსელიანის გრამატიკა არის თითქმის ვოსტოკოვისგან ნათარგმნი“. რასაკვირველია, ასეთი შეფასება გადაჭარბებაა, მაგრამ გავლენის სათავეზე ის სწორად მიუთითებს.

გ. ერისთავის „გაყრა“, რომელსაც წინ უძღვის პლ. იოსელიანის შემდეგი წინასიტყვაობა:

ყოველმან ქართველმან იცის რა არის წიგნი „ვეფხვის-ტყაოსანი“. დიდად მცირენი არიან, რომელთაც არა წაეკითხოს ძველთა მწერალთა წიგნები შავთელისა, ჩახრუხაძისა, მოსე ხონელისა; ახალთ დროებში „ქაცვია მწყემსი“, „სიბრძნე სიცრუე“, „ქილილა და მანა“, და სხვანი. გარდა ამათსა ჩვენ ქართველთა გვაქვს მრავალთა მწერალთა სხვადასხვა გვარნი თხუზულებანი ლექსად და პროზად, საფილოსოფოსონი, ღვთის მეტყველებითნი, ისტორიულნი, ხნობითნი;—მიხედვით სხვათა ხალხთა ევროპისა და აზიისა, ვიტყვი გაბედვით, მეფერამეტე საუკუნედმდე, ქართველნიცა მდიდარნი იყვნენ მწერლობითა. — მაგრამ მწერლობა ძველთა, გარდა რუსთაველისა და მცირეთა სხვათა, არა იყო ჩვეულებითის საუბარისა ენითა, რომელიც არის და უნდა იყოს კემშარიტი ენა ხალხისა. დამწერმან ამა პირველისა, ქართულსა ენაზედა, კომედიისა, თავადმან გიორგი დავითის ძემან ერისთავმან, დაბადა ენა ქართული ახლისა გვარისა მწერლობისათვის. სახელმან მისმან ქართველთათვის ესრეთივე მიიღო ღირსება, რომლისათვისცა ეკვირვებიან ბერძენთა და რომაელთა კომიკთა არისტოფანეს, კრატინს, პლავტსა, ტერენციოსს, მენანდრსა და სხვათა.

მაქვს იმედი, რომ ესრეთსა ჩემგანს ახლისა გვარისა მწერლობისა მოწონებასა, არ ვინ მიიღებს პირმოთენებით თქმულად და თვითთელი კეთილგანმზრახნი ქართველი სიხარულით და სიამოვნებით წაიკითხავს ამ კომედიასა და სხვანიცა ახალნი მწერალნი. გაბედვით შეუდგებიან მაგალითსსა მისსა.

პლატონ იოსელიანი.¹

როგორც ამ წერილიდან ჩანს (და ჩვენ მიერ ხაზგასმული სიტყვებიც ამასვე ადასტურებენ), წინასიტყვაობის ავტორის არქაისტული პოზიცია საერთოდ ცნობილი ყოფილა. რეაქციონერი ენის საკითხში, პლატონ იოსელიანი, ძალაუფლებურად ანგარიშს უწევს ახალი მეტყველების ისეთ ფაქტს, რომელიც მის გრამატიკულ ნორმებს არსებითად ეწინააღმდეგება. ერთის მხრით ამ წერილში პირდაპირ გვხვდება მოწოდება „ახალი გვარის მწერლობისადმი“ მიბაძვისა, ხოლო მეორე მხრით—თვითონ მოწოდების, წინასიტყვაობის ენა ლაპარაკობს გამოთქმული თვალსაზრისის საწინააღმდეგოდ. ამ კომპრომისს არსებითად არაფერი შეუცვლია პლ. იოსელიანის შეგნებაში. პირიქით:—ეს წერილი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს იმ სარედაქციო მუშაობას,

¹ იმავე წელს (1850) მანუქის თეატრში (და არა თამამშოვის ქარვასლაში, როგორც ი. მეუნარგიას აქვს აღნიშნული,—იხ. თ. გიორგი დავითის ძის ერისთავის თხუზლება, 1884, გვ. XLII. ამაზე შენიშვნა—Акты, 1888 ტ. XI, გვ. 915: თამამშოვის ქარვასლაში თეატრი გაიხსნა 1851 წელს) 3 მაისს დ. ს. კ. ერისთავის მეორე კომედია — „დავა“ — სადაც მოხუც ონოფრეს როლი ახრულებდა პლ. იოსელიანი (აფიშის სია მოყვანალია ი. მეუნარგიას დასახელებულ გამოცემაში წინასიტყვაობაში. იხ. აგრეთვე Акты, XI). ვორონცოვმა მიზნად აგრეთვე პლ. იოსელიანს ქართული პიესების ცენზორობა (Акты, XI, გვ. გვ. 917, 934, თ. გ. ერისთავის თხზ., გვ. XLI).

xviii

რომელმაც ქართული ლიტერატურა—მეცხრამეტე საუკუნის ბირველ ნახევარში — უაღრესად არქაული თხზულებებით გაავსო.

„გაყრა“-სთვის ასე საჯაროდ რეპუტაციის გაკეთებას, როგორც ჭიანს, არქაისტების გარკვეულ ჯგუფში უკმაყოფილება გამოუწვევია.

1857 წელს, როცა ჟურ. „ცისკარის“ გამოცემა განახლდა (სხვა ლიტერატურული ორგანო კი 1852—1857 წლებს შორის არ არსებობდა), ალ. ორბელიანი ბეჭდავს წერილს: „რამდენიმე სიტყვა გაყრის კამედიაზე“, სადაც უარყოფს პლ. იოსელიანის აზრს, თითქოს გ. ერისთავს „დაებადოს ახალი ენა“ და დასძინს:

„პლატონ იოსელიანი სხვებს რომ ურჩევს იმ კამედიის წინასიტყვაობაში „შეუდექით მაგალითსა მისსაო“, რატომ თავის წინასიტყვაობას ერისთ-თავის წერას არ ამზავსებს და სხუებს კი ურჩევს? გავს, ვერ მოუხერხებია ამისთვის, რომ იოსელიანის წერა სწორე წერა არის და ერისთ-თავის კამედია დაკუწვილი ლაპარაკი, კითხვა-მიგების მგზავსი“¹.

1853 წლიდან პლ. იოსელიანი დიდი ხნით ანებებს თავს ქართული წიგნებისა და გამოკვლევების ბეჭდვას. ამ პერიოდის შესახებ ის უფრო გვიან აღნიშნავდა:

„მშრომელი მივიწყებული, ვითარცა მფრინველი ფრთა შეკვეცილი, მივჩუმიდი: შედგა ბეჭდუა წიგნთა ქართულთაო“².

რაც შეეხება პ. იოსელიანის რუსულ შრომებს, ისინი მხატვრულ მონოგრაფიებად არიან მოფიქრებული. ავტორი ალაგ-ალაგ დალატობს ფაქტების აკადემიურ დალაგებას და მათ დასაბუთებას იჭვდიტუნელი მაგალითებით. მოტტოდ და ეპიგრაფებად ხშირია: პლატონის, ვირგილის, ოვიდის, კატულის, დანტეს, ლამარტინის, ბაირონის, შატობრიანისა და სხვათა ლექსები და ნაწყვეტები. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ეს გადაჭარბებული „კლასიციზმი“ იყო მიზეზი მასზე თანამედროვეთა ფარული დაცინვისა, რომელიც ბოლოს ამკარა მზილებაში გადავიდა. მალე ის ლიტერატურული პაროდის მასალადაც იქცა, ჯერ კიდევ მეორმოცდაათე წლებში ვოდველისტმა ზ. ანტონოვმა დასწერა კომედია „ტივებით მოგზაურობა ლიტერატორებისა“, რომელშიაც დაცინვის მასალად აღებული იყო პლ. იოსელიანისა და მხატვარ გაგარინის მგზავრობა მტკვარზე. ეს კომედია დაიდგა 1852 წელს ტფილისში.

აუდიტორიას უცვნია ცნობილი არქაისტი, რასაც გამოუწვევია: მაშინდელ მთავარმართებელთან (ვორონცოვთან) პლ. იოსელიანის მისვლა: ამ უკანასკნელს მოუთხოვია პიესის აკრძალვა. ინცინდენტი და-

¹ იხ. ცისკარი, 1857 წ. № 9. გვ. 47.
² ცისკარი, 1862. მარტი. გვ. 4.

მთავრებულია ვოდვეილისტისა და პლ. იოსელიანის შერიგებით (ზ. ანტონოვს გამოესარჩლა თვითონ მ. ვორონცოვი).

ზ. ანტონოვი ერთი იმ მწერალთაგანი იყო, რომელიც გ. ერისთავის „მაგალითს შეუდგა“. როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანს ძვირად დაუჯდა „გაყრა“-სთვის ლიტერატურული რეპუტაციის გაკეთება.

ტივებით მოგზაურობას თვითონ პლ. იოსელიანი ასე გადმოგვცემს:

„ტკბილია ტივზედ ჯდომა და სიარული მტკვრისა გზითა. კნიაზმან გიორგი გაგარინმან აწ ლოქმეისტერმან, მონინდომა წამოსვლა გორიდამ თფილისს და ვიარეთ ამ გზით მე და მან 1851 წელსა სექტემბრის თვეში — დილით წამოსული მოვედით ს. გომს და მეორესა დღესა 8 რიცხვსა, ქალაქსა თფილისსა. ტივზედ მჯდომელნი თავისუფლად და დაუბრკოლებლად ვიკითხავდით წიგნთა და ვჰსწერდით. ესე ქმნა მან, რათა შეაჩვიოს ქართველნი ტივითა ჩამოსვლასა ქართლით თფილისად, მაგალითითა მით, რომელ ტიროლში მდინარითა აზარ, მოვლენან ესრეთ ტივითავე მუნხენში; ესრეთმან მგზავრობამან მიჰსცა საგანი კომედიისა მწერალსა ანტონოვსა და დაჰსწერა ტივით სიარული. მ. ვორონცოვმან, დამბადებელმან ქართულისა თეატრისა, დააჯილდოვა მწერალი და მიიღო ყოველივე დასაბეჭდავად წასაგებელი“¹.

ცნობილია გრ. ორბელიანის ტივებით მგზავრობაც. მათი მეგობრობის ფონზე ბიოგრაფიული დეტალების ასეთი შეხვედრა საგულისხმოა.

3

1861 წელს პლატონ იოსელიანმა იმგზავრა დალისტანს. წიგნი: „Путевыя записки по Дагестану в 1861 году“ — (ტფ. 1862) ასე იწყება:

„Человек, по падении своем, осужден на странствование. Он именуется у священных писателей и у философов пришлецем, странником на земле“. (გვ. 5. აქ მოყვანილ ამონაწერებს პ. იოსელიანის რუსულ შრომებიდან ჩვენ არ ვთარგმნით: მის მეორე ენას ახასიათებს საკმაო ორიგინალობა, რომლის გაცნობა არ უნდა იყვეს ინტერესს მოკლებული მკითხველისათვის).

დალისტანს გამგზავრების არჩევანი ისტორიული თვალსაზრისითაც არის საინტერესო.

ჯერ კიდევ „ზაკავკასკი ვესტნიკ“-ის რედაქტორობისას (1845—50 წ. წ.) პლ. იოსელიანი ბეჭდავს ცნობებს დალისტანზე. ეს ის დროა, როცა ჩეჩნეთში და დალისტანში მურიდიზმი მძვინვარებს. რუსის მოხელის კოსტუმს ამოფარებული არქაისტი განსაკუთრებულად ყურადღებით ადევნებდა თვალს იმ დიდ ნაციონალურ-რელიგიურ

¹ ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა, ტფ. 1893. გვ. 103.

მოძრაობას, რომელმაც რუსული მილიტარიზმის მსვლელობას გზა გადაუჭრა მთელი 40 წლის განმავლობაში. პლ. იოსელიანის უფროსი მეგობრის, გრ. ორბელიანის დიდი სამხედრო კარიერა დაღისტანში დაიწყო. ეს უკანასკნელი გამანადგურებელ ძალას წარმოადგენდა ავარიში და შამილი მას თავის მოსისხარ მტრად რაცხდა. ბედის მაძიებელი თავადი სიამაყით სწერდა თავის ნათესავენს ათასწლოვანი ტყეების გაჩეხვას, და ადამიანების უამრავ მსხვერპლზე. პოეტი-მხედრის ბატალიონები დიდი სიძნელების გადალახვით იკაფავდნენ გზებს და მთიელის ტყვია ათეული წლების განმავლობაში აჩერებდა მათ მოქმედებას.

1858 წლის დამდეგს გრიგოლ ორბელიანი დაღისტნიდან გადმოყვანილ იქნა ტფილისში. გრ. ორბელიანის დაბრუნებას ავარიიდან ჟურ. „ცისკარი“ მიესალმა თვითონ რედაქტორის, ივ. კერესელიძის ლექსით.

საინტერესოა პირველი სტროფი:

მომემა მოსვლა ტფილისს ქალაქსა თქვენი, გრიგორი!
განშორდი კავკასს, მისთა საფრთხეთა სად გმირთ ესწორი,
მუსრე შამილის მწყობრი და რაზმი, მთანი და გორი,
სიმართლით ვეტყვი ამათ ყოველთა, არ არის ჭორი. და სხვ. ¹

შამილი დაატყვევეს 1859 წელს გუნიბში. 1861 წელს კი პლატონ იოსელიანმა თვითონ დაათვალიერა ის ადგილი, სადაც კავკასიური ომების ეპილოგი შესრულდა.

რამდენიმე წლის წინათ თუ მისი ამხანაგი ტყვიით მიიკვლევდა ბილიკებს დაღისტნის მთებში, ახლა ეს წიგნების ჩრჩილი თავისუფლად ათვალიერებდა ავარიის ლანდშაფტებს რუსული მილიტარიზმის მიერ გაკაფულ გზებიდან. ამ შემთხვევამ გამოიწვია გრ. ორბელიანის ჰუმორული შენიშვნა:

„*Это даже стыдно для Дагестана!*“.

„სამგზავრო წერილები“ განსხვავდება ბერეზინის, ადოლფ ბერჟეს, ზისერმანის და სხვათა სამგზავრო აღწერებიდან. ის მოფიქრებულია როგორც მხატვრული ნარკვევი. ჩვეულებრივ: მას ჰორაციის კუპლეტი უძღვის წინ.

ამ „წერილებში“ რუსული მილიტარიზმის ხოტბასთან ერთად გვხვდება შამილის პიროვნების აპოლოგიაც. შამილის სამფლობელოს ის უწოდებს „დაღისტნის თავისუფლების სამეფოს“ (გვ. 24), დაღისტანს — „ჟან-ჟაკ რუსსოს სამყაროს“ (გვ. 47), შამილს — „კავკასიის პრომეთეს“ (გვ. 34. იხ. აგრეთვე გვ. 57 და შემდეგ).

¹ იხ. ცისკარი; 1858 წ. მაისი, გვ. 3-4.

ჰაჯი მურადის პანეგირიკი ასე თავდება:

„Очень жаль, если не соберутся великия имена свободы Дагестанской, свободы Галлов до Кессаря, свободы азиатской Швейцарии, для потомства и истории“ (გვ. 63).

ასეთი შეხედულება ეწინააღმდეგება პლ. იოსელიანის თანამედროვე ისტორიკოსთა თვალსაზრისს.

დალისტანში პლ. იოსელიანი მგზავრობს შამილის ყოფილ ნაიბებთან ერთად. გუნბიდან თემირხანშურისკენ მიმავალს სალთის ხილამდე (გუნბის ახლოა) მიაცილებს ომარ დებირი; ხუნძახის გავლის შემდეგ, აულ ტილიტლში ესაუბრება ცნობილი ნაიბი ყიბიტ-მაჰმადი (გვ. 71). რელიგიური ფანატიკოსი და სამხედრო მოღვაწე თვითონ უყვება პლატონ იოსელიანს უახლოესი წარსულის ამბებს.

დალისტანის შესახებ არსებულ ლიტერატურაში ძნელად თუ მოიპოვება ასე კარგად დაწერილი წიგნი, მიუხედავად ზოგიერთი ადგილის მჭერმეტყველურად შეფერილი სტილისა¹.

1861 წელს დაიწყო ამკარა ბრძოლა არქაისტებსა და რადიკალ მწერალთა შორის. ამ ბრძოლაში პლ. იოსელიანის როლი ფარულია, მაგრამ ისტორიულ მნიშვნელობას იგი მოკლებული არ არის. ამ მნიშვნელობის გასათვალისწინებლად აუცილებელია მესამოცე წლების ლიტერატურული მოძრაობის სურათის აღდგენა, რასაკვირველია, ზოგად ხაზებში.

4

როგორც ცნობილია, ილ. ჭავჭავაძის წერილმა რევან ერისთავის თარგმანზე (ცისკარი, 1861, № 4) არქაისტებს შორის დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. იმავე ჟურნალის ფურცლებზე დაიბეჭდა გ. ბარა-

¹ თანამედროვე ოფიციალურმა ამ წიგნს აღფრთოვანებული ბიბლიოგრაფია უძღვნა. ავტორი (რეცენზია ხელმოუწერელია) „სამგზავრო წერილებს“ პლ. იოსელიანის შემოქმედების აპოკეად სთვლის და აღნიშნავს: Имена Шота Руставели и Платона Иоселиани суть два крайние фазиса обширной грузинской цивилизации. Будущий историк картульской литературы, конечно, найдет еще несколько славных имен, этих спутников гениев“. ან: „Воспитанный чтением древних ораторов, П. Иоселиани и до сих пор сохранил эту свежесть языка. Демосфена и Цицерона, которые увлекали своих современников простотою и силою“ (Кавказ, 1862, № 45). ფელეტონის გაგრძელება სავსეა ამონაწერებით პლ. იოსელიანის წიგნიდან. ბიბლიოგრაფი განსაკუთრებით იწონებს ავტორის ენას და დასასრულ წერს: „Как Руставель стал на рубеже, отделяющем миф и предание от летописных сказаний истории, так и Иоселиани стоит на рубеже отжившаго мира Грузии при вступлении ея в новый фазис гражданственности“. ეს სიტყვები ცხადყოფენ იმ შთაბეჭდილებას, რომელიც პლ. იოსელიანის წიგნს მოუხდენია თანამედროვეებზე. რასაკვირველია, იგრძნობა გაზვიადებაც.

თაშვილის, ალექსიევ-მესხიევის, ბარ. ჯორჯაძის, თვით რევაზ ერის-
თავისა და სხვათა წერილები. ილ. ჭავჭავაძემ მათ საერთო „პასუხი“
გაცა (ცისკარი, 1861. ივნისი. გვ. გვ. 181 — 251), რასაც ხელახლა
მოჰყვა სამაგიერო პასუხები.

„ახალი თაობა“ მოითხოვდა:

ა. ძველი ორთოგრაფიული ნიშნების უკუგდებას. ბ. „მაღალფარ-
დოვანი“ მეტყველების შეცვლას შედარებით დაბალი ლიტერატურუ-
ლი სტილით და ფორმებით. გ. გრამატიკული არქაიზმის უარყოფას
(ანტონ კათოლიკოსის ავტორიტეტის მოხსნა ამაზე მიუთითებდა).

არქაისტები კი იცავდნენ: როგორც ძველ ორთოგრაფიას, ისე მე-
ტყველების „მაღალ“ სტილსა და ოდის რიტორიზმს.

რადიკალი მწერლების („თერგდალეულთა“) პოზიცია ცნობილია
ილია ჭავჭავაძის წერილებით. რასაკვირველია, ეს ბრძოლა შემდეგ
წლებში გაღრმავდა, მაგრამ ამჟამად ჩვენ გვინტერესებს ბრძოლის
ჩასახვა და არა მისი დასასრული. გამარჯვებული თაობის აზრი მეტ-
წილად თავის სასარგებლოდ განმარტავს გავლილი ბრძოლების ბუ-
ნებას.

საინტერესოა არქაისტების ლიტერატურული მოსაზრებების გა-
ცნობა.

„ძველ თაობას“ არ შეეძლო მიეღო ჩახრუხაძის „ლიზლორბით ხსე-
ნება“, რომელიც რიტორიული ჟანრების უარყოფას აღნიშნავდა.
მიუღებელი იყო მისთვის აგრეთვე ახალი ორთოგრაფიის შემოღების
ცდები. მათ კარგად ესმოდათ, რომ სტილის საკითხების ამგვარი
გადაჭრა „მაღალფარდოვანი“ მეტყველების წინააღმდეგ წასვლას ნიშ-
ნავდა. თვითონ ილ. ჭავჭავაძის წერილის ენაც იწვევდა არქაის-
ტების პროტესტს¹

1874 წელს „ძველი სემინარისტი“ (გრ. ორბელიანი) ერთ-
ერთი თერგდალეულის მოთხოვნის განხილვაში სწერდა:

¹ იხ. ცისკარი, 1861, ივნისი, გვ. 252: „რასაკვირველია, კარგათ იცით, რო-
წყრა არი სამგუარი: მაღალი, საშუალო და დაბალი. არ ვიცი ამ სამში რომელს
მიეფიხება თქუენი კალამი? ჩუენში, სადაცა იხმარება ნაცვალსახელი „იგი“ ამ
მაღალს სიტყუას ზმნისხედა შეეფერება „ოდეს“ და არა სრულიად მდაბიური
ლექსი „როცა“, რომლითაც იწყება პირველივე სიტყვა, ან თქვენითავე სიტყვით
ვსთქუათ, „ბაირანტარი თქვენის კრიტიკისა“ (სარდიონ ალექსიევ-მესხიევი:
უსტარი ანტიკრიტიკული). („ლექსი“ აქ ნახმარია სიტყვა-ს (Слово, Word)
მნიშვნელობით. ამ მნიშვნელობით იხმარება იგი „კალმასობაში“, საერთოდ მე-19 სა-
უკუნის პირველი ნახევრის მწერალთა მიერ, ცისკრის არქაისტების ჩათვლით).
იგივე ავტორი „მაღალი“ და „დაბალი“ წერის დაპირისპირების შემდეგ იცავს
მეტყველების რიტორიულ სტილს და ჩახრუხაძეს (იქვე, გვ. 160-161).

„მე არ ვეხები ავტორის იდეასა, არცა მის მიმართ უასა. მე ვეძიებ ქართულს მოთხრობასში მხოლოდ ქართულის ენის სიწმინდესა“¹.

„ენის სიწმინდის“ პრობლემა კი სტილის საკითხშია მოქცეული. ბრძოლაც ამ საკითხების ირგვლივ გაიშალა.

მაგრამ თერგდალეულები არ შეებმიან ერთ მთლიან ბანაკს. „ძველი თაობა“ თავის შიგნით კიდევ იყოფოდა რამდენიმე ჯგუფად და არქაისტებს შორის ლიტერატურის საკითხების შესახებ არსებობდა აზრთა სხვადასხვაობა.

5

„ძველი თაობა“ არ იჩინდა ერთსულოვნობას სტილისა და ენის საკითხებში. იყვნენ უკიდურესნი, რომლებიც მოითხოვდნენ „ეკლესიურ“, მწიგნობრული ენის ნორმათა დაკანონებას და მაღალი ოდების¹ ენას. ისინი ქართულ ლიტერატურაში ხედავდნენ ტრადიციის უწყვეტელ ჯაჭვს: თვით „საერო მწერლობის“ ზოგიერთ თხზულებებს (მაგ. ვეფხისტყაოსანს) უკავშირებდნენ „საღვთო წერილის“ ენის სათავეებს. „საშვალო“ და „დაბალი“ ენა კი მიაჩნდათ გადასამუშავებელ მასალად ლიტერატურისათვის.

მოკლედ: მათი მიდგომა ლიტერატურის საკითხებისადმი ატარებდა უკიდურესი კონსერვატიზმის სახეს.

სხვაგვარად წყვეტდნენ ამავე საკითხებს საშუალონი, რომელნიც „დარბაისლურ“ ანუ „საშვალო“ ენას იცავდნენ და ეს უკანასკნელი მიაჩნდათ კანონიერი მეტყველების საფუძვლად. ისინი უარყოფდნენ არა მარტო „ხალხურ“ (აღ. ორბელიანის გამოთქმით — „გლეხურ“) ენას. არამედ „ეკლესიურ“, უკიდურესად არქაულ ენასაც. საშუალონი მიჯნავდნენ „საერო“ და „ეკლესიურ მწერლობას“ ერთმანეთისაგან; რუსთაველის პოემა, მაგალითად, მიაჩნდათ „დარბაისლური ენის“ დოკუმენტად, ხოლო საეკლესიო ენა — მარტოოდენ ბიბლიური წიგნებისა და ჰაგიოგრაფების მეტყველებად.

უკიდურესთა წარმომადგენლები არიან: გრ. ღორბელიანი და პლ. იოსელიანი, საშუალოთა — აღ. ორბელიანი, ალექსიევ-მესხიევი, ბარბარე ჯორჯაძე, გ. ბარათაშვილი და სხვ. დავიწყეთ ამათგან.

არქაისტებისა და თერგდალეულთა ბრძოლის წელს (1861) აღ. ორბელიანი სწერდა „ცისკარში“:

„ქართულის ენის თვისებას რომ ერთიგ ზედ დაუმატოთ, სამაჲთ გაიყოფა: საღმრთო წერილად ანუ ეკლესიურად, მეორე მდაბიურად ანუ დარბაისელთ უბნობად და მესამე გლეხ-კაცების ენად; ვნახოთ, გავარჩიოთ ესენი... ვიცით, მეტი

¹ იხ. ცისკარი, 1874. სექტ. ოქტ.

კარგი ენა არის ქართული საღმთო წერილი, მაგრამ, რა უყოთ, აბაროგორ იქნება ამისი შემოღება? თუ შეიძლება და მართლა შემოიღებენ, საკვირველება იქნება... ჩვენი ერი საღმთო წერილის ენაში, მეძნელად შეჩვევება!“¹.

ალ. ორბელიანს იქვე მოყავს დავითის ფსალმუნიდან ერთი ადგილი და სთარგმნის ჯერ „დარბაისლურ“, შემდეგ კი „გლეხურ“ ენაზე: ავტორი ცალ-ცალკე არჩევს მეტყველების ამ ნიმუშებს და ასკვნის:

„ჩვენ ქართველებს, თუმცა ამ სამში ერთი უნდა ამოგვეჩია ქართული სიტყვიერებიდან, იმისთვის მიგვებადა, იმ ენაზე დაგვეწყო ლაპარაკი და წერა, მაგრამ ეკლესიურის წესისათვის ზეით ითქვა: ძნელი შემოსაღებია მეთქი, ახლა თუ მეორეს ჩემუდ მოაგდებთ და ამომარჩევინებთ, მე საშუალო ენას ამოვირჩევ, დარბაისელთ ენას, ამისათვის რომ უფროსი ერთი უწინდელი საერთო წიგნები დარბაისელთ ენაზე უწერიან და იმათის ენითვე ულაპარაკნიათ ვითარცა რუსუდანიანი, ვისრამიანი, დავრიშიანი, სიბრძნე-სიცრუე, ჟარამანიანი, სხვანიდასხვანი და ბოლოს კიტყვი „ვეფხვის ტყაოსანი“².

ადვილი შესამჩნევია, რომ ენის საკითხის გარშემო აზრთა ასეთი სხვადასხვაობა სტილის პრობლემებსაც შეიცავდა. ჩანს — შესაფერი დაჯგუფებანიც არსებულან და ამას თვითონ ალ. ორბელიანის სიტყვებიც ადასტურებენ:

„ვიცი, ამ საგანზე მანც თავისი აზრი აქვთ ყველას, ერთნი ირჩევენ საეკლესიო სიტყვებით წერას, მეორენი დარბაისელთა ენაზე და მესამენი უფრო დაშვებულს ენაზე“³.

ალექსანდრე ორბელიანის გარდა საშუალო ენის დამკვიდრებად გამოდიან: გ. ბარათაშვილი, რომელიც 1861 წელს არჩევდა ილ. ჭავჭავაძის „არა დარბაისლურ“ ლექსიკონს და ეპითეტებს⁴. ბარბარე ჯორჯაძე, რომელიც პირდაპირ აღნიშნავდა:

¹ „ქართული უბნობა ანუ წერა“. იხ. თ. ალექსანდრე ჯამბაკურიან ორბელიანის ნაწერი; ტფ. 1879. გვ. 174-175 (ცისკარი, 1861, № 6).

² იქვე, გვ. 177-178. ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ენობრივი კატეგორიების კლასიფიკაცია წოდებრივი თვალსაზრისით: „... ჩვენს საშუალოს ქართულს ენას, როგორც გნებავთ ისე მიმოხრით, ისე მიმოაქცევთ და გამოთქმას ხომ რბილად გაიგონებს ყური, მეტი საამო იყოს სმენისათვის, მაშინ, როდესაც გლეხკაცების ენაზედ ეს არ შეიძლება. მართალია, გლეხკაცების ლაპარაკი მარტივი ენა არის და ადვილი გასაგონი, მაგრამ მაღალი საგანი ვერ გამოვა რიგიანად, არა ყურის საამოდ, რადგან მოშვებულ ენა არის გლეხების ლაპარაკი“ (გვ. 179). ყველა ამ მოსაზრებებს ალ. ორბელიანი იმეორებს 1865 წელს იმავე ყურნალის ფურცლებზე (ნ. „ზოგიერთი შემჩნევა“. ნაწერი — გვ. გვ. 240, 248, 252.)

³ იქვე, გვ. 183.

⁴ იხ. წერილი რედაქტორთან შესახებ თ: ილ. ჭავჭ. კრიტიკისა (ცისკარი, 1861. მაისი გვ. 70—81).

„ლიტერატურა უნდა შეიცავდეს პატიოსნურს და დარბაისლურს ენას და არა უშვერობას. ის გვიწერს, რომ ვითომც ჩუენ ვახდენდეთ ენას, არამც თუ ვაკეთებდეთ. თუ უკაცრავად არ ვიქნებით, მგონია, თითონ უფრო ახდენს“¹.

ამასვე იმეორებს მწერალი ქალი თავის „პასუხის-პასუხში“:

„ენას, ჩვენს მამაკაცათ, დარბაისლურს ენას არც ამაღლება, არც დამდაბლება ეჭირვება. ჩუენი ენა დიდი ხანია სისრულეშია მოყვანილი, მხოლოდ გზა აბნევია ამ ენას თქუენებრ მწერალთ წყალობით, რომელსაცა დაფუძნება უნდა და მიმართულება“².

მაგრამ არქაისტების ორივე ბანაკი ერთხმად უარყოფდა ილ. ჭავჭავაძის მიერ ჩახრუხადის დეკანონიზაციას; გ. ბარათაშვილი ილიას ანტონ კათოლიკოსის ავტორიტეტული შეფასებით უპირისპირდება. იმავე დროს ვრცლად არჩევს მის ლექსებს და ასკვნის (ბარბარე ჯორჯაძის შეხედულებანი ცნობილია და აქ ისინი არ მოგვყავს):

„უფ. ჭავჭავაძის ლექსები არიან უგარმონიო, უფერული, უნდილი და ისეთი მძიმე, რომ ვერა თავის მუცელი ვერ მოინელებდა“³.

ამ პოლემიკაში უკიდურესთა წერილების რიცხვი საკმაოდ მცირეა და თითქმის მარტოდენ პლ. იოსელიანისა და გრ. ორბელიანის შენიშვნებით ამოიწურება. მათი ავტორები მოწინააღმდეგეთა მიერ ჩარიცხულ იქნენ საერთოდ „ძველი თაობის“ რიგებში. ნამდვილად კი ამ ავტორებს განსხვავებული პოზიცია ექირათ და ხშირად საშუალონიც კი აღმაცერად უცქეროდნენ უკიდურეს კონსერვატიზმს ენისა და ფორმების საკითხში⁴.

6

1869 წელს პლ. იოსელიანი სწერდა:

„ქართველთა მწერლობა ძუელი, წინათ ქრისტესსა წყობილი და ქრისტიანობისა შემდგომად განვრცელებული, არ არის დასაკარჯავი. ენა ქართველთა, ეკვლე-

¹ იხ. ილ. ჭავჭავაძის კრიტიკაზე (იქვე, გვ. 34).

² ცისკარი, 1861, სექტ. გვ. 98.

³ იხ. ცისკარი, 1861, ივნისი, გვ. 155-156.

⁴ პლ. იოსელიანის გრამატიკული წესების არქაიზმს, რომელიც ანტონ კათოლიკოსისა და რუსული გრამატიკოსების (ვოსტოკოვის და სხვათა) სისტემათა კონგლომერატს შეიცავდა, მაინცადამაინც არ იზიარებდნენ საშუალონი. ადვილი მისახვედრია, თუ ვის გულისხმობს ალ. ორბელიანი, როცა სწერს: „როგორც არის ჩუენი ქართულის ენის თვისება, ისეც დაიწერა სამრიგად: საეკლესიო, დარბაისლური და გლეხური; ეს არის მარტივი დამტკიცება და არა ისეთი გარჩევა, რომ ქართულს ენას უპირებენ გაარ... მითამ გაარკვიონ, მაგრამ კი გადანათლონ, არამც მონათლონ, რომელიცა არც ღვთისათვის კარგი იყოს და არც ჩუენი კაცისათვის“ (ნაწერი, გვ. 249. ნაწილაკი „გაარ...“ აქ ნიშნავს სიტყვას: „გაარუსონ“ და ნაგულისხმევია პლ. იოსელიანის გრამატიკა). ორთოგრაფიის მხრითაც მათ ნაწერებს ეტყობა მეტი გრამატიკეობა (საშუალოთა პოეტის წარმომადგენელი აგრეთვე—ნიკოლოზ ბარათაშვილი, მაგრამ ეს საკითხი ცალკე წერილის თემას წარმოადგენს).

სიისათვის ქრისტესა შემზადებული უმეტეს და უკეთესად რომაელთა ანუ ლათინთა ენისა, არის ღირსი ცაფრთხილებით დაცვისა. ენამან ამან დაბადა ენა, რუსთაველისა, შავთელისა, ჩახრუხაძისა და ქართველთა წმინდათა მამათა ცხოვრებისა აღმწერელთა. ვითარცა მკოდნე ვიტყვი გაბდვით, ლათინთა ენისა, ბერძულისა და რუსულისა. ვითარცა მთავართა ენათა, ერთთა დიდთა ეკკლესიათათვის შემზადებულთა, რომელ ენა ქართველთა მრავალით უმცირესი ბერძულისა, არის მრავლით უმაღლესი ერთა სხვათა, მხოლოდ ეკკლესიურისა მწერლობისა გამო, სხვანისა ერთნი მწერლობისა წიგნნი, იწერებოდენ არა ეგოდენ ძლიერთა და ტკბილთა ენითა“¹.

პლ. იოსელიანი აქ პირდაპირ იცავს მწიგნობრულ, უაღრესად არქაულ („საეკლესიო“) ენის დამკვიდრების აზრს. აშკარად ჩანს რადიკალური განსხვავება საშუალოთა (აღ. ორბელიანის და სხვ.) და უკიდურესთა მოსაზრებებს შორის. პლ. იოსელიანის აზრით, ნაწილობრივი დეკადანსი აჩნია „საერო მწერლობის წიგნებს“, საშუალოთა ტერმინოლოგიით — „დარბაისლური ენის“ დოკუმენტებს („საერთი მწერლობისა წიგნნი იწერებოდენ არა ეგოდენ ძლიერთა და ტკბილი ენითა“); თვით რუსთაველს, შავთელს და ჩახრუხაძეს პლ. იოსელიანი უკავშირებს „საეკლესიო ენის“ სათავეებს მაშინ, როცა აღ. ორბელიანი მათ შორის გარკვეულ ზღვარს ხედავს.

ქართული ბიბლიის ენის პანეგირიკი, რომელიც იმავე დროს მწიგნობრული ენის ხოტბას აღნიშნავს, უფრო მკაფიოდ გამოთქმული აქვს პლ. იოსელიანს ერთს თავის რუსულს ბროშურაში შემდეგი სიტყვებით:

„Ни славянский перевод, ни латинский Вулгата, ни немецкий Лютера, ни французский De-Saci, ни италиянский Jovanì Диодати псалмов; не могут оспаривать права превосходства и изящества у перевода грузинского. Это я говорю насчет тех мест, которые остались неизменными при издании псалмов в Москве 1743 году. Это торжество языка, торжество духа пиитического, отражающегося на словах, столь ясных, величественных, вполне воплощающих великия мысли величайшаго поэта. Искатели поэзии грузинскаго слова, как в псалмах, так вообще в церковных книгах, найдут лучшие и богатые образцы выражений поэтических. В них целое море красот слова, и не устаревшаго, как думают некоторые, а языка установившагося окончательно, современного, и пока еще неисчезаго, в устах народа, конечно, книжнаго letteré, как выражаются французские писатели.

¹ „სიტყუა, საყოველთაოდ საუწყებელი წიგნთა ქართულად ბეჭუდისა გამო“ (იხ. ცისკარი 1869, მარტი: გვ. 1-2. ძველი წიგნების გამოცემა პლ. იოსელიანს მიანდო გრ. ორბელიანმა. იხ. უ. „მნათობი“, ტფ. 1869, ნოემბ.-დეკ. გვ. 214).

Язык массы, всегда и у всех народов, были и будут не литературным¹.

აქაც ჩანს ფარული ნიშნება მესამოცე წლების იმ მწერლებზე, რომელნიც უარყოფდნენ „მწიგნობრულ lettre“-ს. ან შესაძლოა ავტორისა შუალონი ჰყავდეს ნაგულისხმევი („როგორც ზოგიერთები ფიქრობენ!!“); ესენი ხომ ეჭვის თვალით უყურებდნენ „საეკლესიო წიგნებზე“ დამყარების შესაძლებლობას; რაც შეეხება „მასების ენის“ უარყოფას, ამ საკითხში უკიდურესნი და საშუალონი ერთს თვალსაზრისს იცავენ („მასების ენა იყო და იქნება არალიტერატურული“. შედრ. ალ. ორბელიანის მიერ „მოშვებული“ ენის უარყოფა).

უკიდურესთა ეს შეხედულება, რომელიც პლ. იოსელიანის შემოთმოყვანილ ამონაწერებშია გამოთქმული, როდი წარმოდგენდა ვიწრო ფილოლოგიურ პრობლემას. ეს იყო გარკვეული პოეტიკა, რომელიც დაუპირისპირდა თერგდალეულთა მხატვრულ კოდექსებს. პლ. იოსელიანის სხვა შენიშვნები უშუალოდ ჟანრისა და სტილის საკითხებს ეხებიან.

უკიდურესნი სამოციანი წლების შემდეგ მხატვრული პრაქტიკითაც უპირდაპირდებოდნენ რადიკალური მწერლობის წარმომადგენელთა 1871 წელს გრ. ორბელიანი აქვეყნებს პოემა „სადღეგრძელო“-ს (ამ დროისთვის ჯერ კიდევ არ არის დაწერილი ცნობილი „პასუხი“); პოემა ყურადღებას იქცევს, როგორც არქაისტული პოეტიკის ნიმუში. იმავე წელს პლ. იოსელიანი გაზ. „კავკაზ“-ში ათავსებს შემდეგს რეცენზიას ამ ნაწარმოებზე:

„Библиографическая заметка. На днях вышла из печати на грузинском языке брошюра под заглавием: „Здравный гост“ „სადღეგრძელო“, сочинение князя Григория Димитриевича Орбелиани. Эта поэма в стихах—есть подражание поэмы, известной на русском языке „Песнь в стане русских воинов“, Жуковского. Автор грузинской поэмы, как поэт, известен в грузинской словесности. Предмет поэмы—военные подвиги царей грузинских и героев в борьбе с врагами их веры и отчизны.

Такое явление литературное—воскресило славу литературы грузинской. Оно резко отделило эпоху падения от эпохи высоты ея стояния. Оно доказало возможность писать языком писателей. Оно дало ключ открывать сокровищницу и находить слова не в смеси наречий грузинскаго народа и не в их порче от наплыва от ломков народных, представляющих от себя сеннаарское смешение языков в обиталище его. Замечательно на самостоятельность языка или словесности его, как в алфавите его, из всех алфавитов языков древних и но-

¹ Путевые записки от Тифлиса до Мцхеты, ტფ. 1871. გვ. 53-54.

ყველაზე ხშირად — в самом полном изумлении лингвистов европейских, так и в самом употреблении слов и способе воплощения мысли по образцам, данным народу от начала появления письменности за 3 века до Р. Х. Болезненно, печально видеть оспаривание права гражданства у языка, не начинающегося, не зарождающегося, но существующего в его высоком, научном, прекрасном развитии. Язык массы или народный — не есть язык литературы. От массы заимствуется только лучшее. Так пчела собирает цветы не от всех трав, но от самых годных для соты меду.

Слова есть символы мыслей: они воплощают мысль. Как же совершается это, так сказать, оформление мыслей? Здравым суждением или здравым смыслом (логика); правильным произношением или установкою слов в устах и на бумаге (грамматика); красивым, плавным, мерным, текущим, гармоническим изложением (риторика). Так, по требованию новейших писателей и самого орла красноречия Цицерона: *Verborum apta et quasi rotunda constructio*. Так, и по указанию великаго законодателя вкуса литературнаго Лонгина: „В трактате о высоком“ (*Περὶ ὑποφ*) выражаясь возбуждать удивление и потрясать сердца: *Μετελευθερίασ και παύσοσ*.

Таковы мои невольные впечатления от чтения появившейся брошюры. Отраден язык грузинский в следующей строфе поэта:

ვითარცა ცეცხლი მარტოდა ჰსჩანს ველსა ზედა ჰშოთომილი,
რომლისა კუამლი ჰაერში ქარის შებერვით არს მქრალი,
ვეგრეთ იქნების აღზოცალ ამ სოფლით მისი სახელი,
გზა ცხოვრებისა ვინც განვლო, და არ აღბეჭდა ნავალი.

Попытаюсь передать на русский язык прозою смысл строфы поэтической, рифмованной:

Как виден огонь одинокий, еще на поле не потухший,
И дым его дуновением ветра в воздухе исчезающий;
Так пропадает с лица земли имя того,
Кто на поприще жизни не оставил следа печати стопов своих.

ვინ გვითზრას, ვინა გვიჩუენოს, სადა ჰსცხოვრებდენ ძუელ-გმირნი.
დრომან შემუსრა, აღჰკავა მიწით მათნიცა საფლავნი,
ჰაგრამ ცოცხალან ჯერეთაც დიდების მათ მოედანი,
მათი სახელი, მათ ხმალი, საქმენი სახელოვანნი!

Кто скажет нам, кто нам покажет, где жили древние исполины?
Время сокрушило, подняло с лица земли могилы их;
Но живы еще поля их славы, их имя, их меч, их славные дела.

აწ სად არიან ივინი, შას ჟამსა ლხინში ვინც იყუნენ,
მათნი და ტოლნი ვაჟკაცნი, რომელნი ხილვით გულობენდენ?
განგუშორდნენ გულის ნაცნობნი, ვინცა გულითა გვიყუარდნენ,
თჳალთ მიგუეფარნენ... წარვიდნენ... ძუელთაგან დაეჰშოთით მე და შენ!

Где теперь они; свидетели времен пира,
Братья, сверстники-бойцы, которых взор нас веселил?
Удалились от нас знакомые сердцам; любимые сердцами
Скрылись от глаз... ушли... От старых остались—я и ты!

Понимание достоинства стихов как распеваемого, певучаго слова (L. parole chanté) дополняется общим, внутренним, человеку прирожденным чувством. Оно понимается тем языком души человеческой, который определяет и понимает Данте в своем научном стихе:

„Il parlar, che nell' anima si sente“.
„ენიფა მიო, რომლითა სული საუბრობს“.

Я коснулся анализа стихов поэмы с целью дать некоторое понятие о их достоинстве. Будет ли разбор этот краткий тем дуновением ветерка, который касаясь листьев розы, разносит запах от нея? Такова нежная, милая фраза (Molle dicendi genus.—Ovidius) полустигшия строфы поэта (стр. 15).

მიხედეთ ვარდსა,—მაშინ ჰფენს უმეტეს სურნელებათა,
ოდეს ნიავი შეხებით შეარყევს მისსა რტოებთა.

Взгляните на розу: тогда она благовония обилием разнесется,
Когда воздуха дуновение прутьев ея коснется.

П. Иосселиани¹

პლატონ იოსელიანი ამ საინტერესო „ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნაშიც“ ასაბუთებს მწიგნობრული ენის დაკანონების აზრს, იმ ენის, რომლის „მოქალაქეობრივი უფლებების ცილობის“ საგნად გადაქცევა მას „ავადმყოფურ“ მოვლენად მიაჩნია. განმეორებით აცხადებს, რომ „მასების თუ ხალხის ენა — არ არის ენა ლიტერატურის“. ბიბლიოგრაფიის აღფრთოვანებული ტონი გამოწვეულია ხშირად, რომ გრ. ორბელიანის პოემას „დაუმტკიცებია შესაძლებლობა მწერლების ენით წერისა“ — ერთის მხრით და რიტორიული ოდის ყველა წესის გამოყენება — მეორეს მხრით.

როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანი პოულობს თავისი ესთეტიკური კოდექსის კონკრეტულ გამართლებას გრ. ორბელიანის შემოქმედებაში. ამ ორი არქაისტის პირადი ურთიერთობა ზემოდაც გვექონდა აღნიშნული. ცხადი ხდება მათი ლიტერატურული გზების ერთიანობაც: არქაისტების ბანაკში ისინი განცალკევებით იდგნენ და, როგორც ირკვევა, გრ. ორბელიანის პოლემიკას „შვილთა“ წინააღმდეგ მთავარ ტონს აძლევდნენ პლ. იოსელიანის თეორიული მოსაზრებანი.

²⁰ იხ. Кавказ, 1871, № 22.

1874 წელს „ცისკარში“ დაიბეჭდა „ძველი სემინარისტის“ (გრ. ორბელიანის) „პასუხი უღირსთა შვილებთა“¹. უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ის, რომ გრ. ორბელიანი ქართულ პატრიოტიზმად სთვლიდა თავის მოღვაწეობას დალისტანში, „პასუხში“ ასეთი ადგილი გვხვდება:

მამანი თქუენნი,
თავის დროს ძენი,
თავის დროს იყუნენ სახელოვანნი!
ოსმალ-სპარსები,
დალისტანის მთები
ქებით გეტყვიან დიდთა მათ საქმეთ!.. (გვ. 2).

იმ ბრძოლაში, რომელსაც მეფის რუსეთი აწარმოებდა დალისტანის წინააღმდეგ, დამპყრობთა შორის გრ. ორბელიანი ერთი პირველთაგანი იყო. თავის ამგვარ ნაბიჯებს ის „ლეკებზე შურისძიების“ მოტივით ამართლებდა. ასეთსავე შეხედულებას იცავდა პლ. იოსელიანიც. „შვილებმა“ კი არ ჩაუთვალეს ეს ღვაწლი „მამებს“ დიდდამსახურებად. მაგრამ ბრძოლის ნამდვილი მიზეზი ამაში როდი მდგომარეობდა: „ძველი სემინარისტი“ აცხადებდა:

აღჩენ მწერლები,
ჟურნალისტები,
ვაი საბრალოს... ვაი ჩუენს ენას
მათ უსწავლელთა,
ცრუ-რუსთაველთა,
სულ წაგვიბილწეს ენა მდიდარი!..
ენა მაღალი,
მის ძალი, მადლი,
უწყალოდ წახდა უწმინდურთ ხელში“ (გვ. 4).

„ჟურნალისტების“ მიერ „მდიდარი“ (ე. ი. ტრადიციის მქონე) და „მაღალი“ ენის „წახდენა“ წარმოადგენდა ბრძოლის მთავარ მიზეზს. ისინი ვერ ითმენდნენ, რომ ქართულ ლიტერატურას „დაეხელმწიფნენ ცრუ-პოეტები“ (გვ. 8).

¹ ცისკარი, 1874, ივლისი და აგვისტო. გვ. 1—8.

² სამოცდაათიან წლებში ქართულ პრესაში გახშირდა კამათი „ჟურნალის დანიშნულებაზე“. გრ. ორბელიანს, როგორც ქართული ლიტერატურის დიდი ტრადიციის გამგრძელებელს, არ შეეძლო მწერლობის ცენტრში დაეყენებია შედარებით „დაბალი“ საქმიანობა — „ჟურნალისტობა“. ამრიგად, აღნიშნული ფაქტის გათვალისწინებით ლექსის ტაეპი კონკრეტული შინაარსით ივსება.

იმავე წლის „ცისკრის“ შემდეგ ნომერში „ძველი სემინარისტი“ (გრ. ორბელიანი) არჩევს გ. წ-ს (გ. წერეთლის) „კიკოლიკს“¹. ავტორი აღნიშნავს: „მე არ შევეხები ავტორის იდეასა, არცა მის მიმართვას! მე ვეძიებ ქართულს მოთხრობასში მხოლოდ ქართულის ენის სიწმინდესა“ — და განაგრძობს (თითქოს პლ. იოსელიანი უკარნახებდა ავტორს ამ სტრიქონებს):

„ახლანდელთა მწერალთა მიეწერებათ მართლად დიდი ჭება მისთვის, რომ ესრეთის მეცადინეობით, ესრეთის ერთგულად მსახურებით, შეუდგნენ იგინი გულმხურვალედ აღდგენასა ჩუენისა დავრდომილისა ენისა, და არა პრიან ეგენი ბრალეულ, თუ ზოგიერთის წერასში მოსჩანს მრავალი შეცდომილება, როგორც პირისპირ ერისა თვისებისა, ეგრეცა მართლწერისა. მათ არა ჰქონიათ შემთხვევად ღრმად შესწავებისათვის ქართულის ენისა, და ამა მიზეზითავე არ არიან ჩუეულნიცა სადმერთოს წერილისა. რომელიცა არის, მართლად, გამოუღვეელი საუნჯე ჩუენისა ენისა, და რომელშიცა მაღალნი და ღრმანი ჰაზრნი არიან. გამოთქმულნი ადვილად და მეტად მშუენიერის ფორმითა“ (გვ. 192-193).

გრ. ორბელიანი უფრო გვიან (1874 წელს) იმეორებს იმ შეხედულებას, რომელიც პლ. იოსელიანს ადრე აქვს გამოთქმული „ცისკარში“, თავის რუსულ ბროშურასა და „ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნაში“ (1869—1871 წ.წ.). აქ მოყვანილი ამონაწერის ენაც ამხელს პლ. იოსელიანის გრამატიკული წესების გავლენას. „ძველი სემინარისტი“ პირდაპირ ასახელებს თავის მეტრს:

„მეტადრე მაწუხებს ის ჰაზრი, რომ, ვაი თუ, არ მოეწონათ ჩუენთა ქალებთა, რომელნიცა ყოველსა დროსა ყოფილან და აწცა არიან უკეთესნი ენისა დამფახებლნი. ისინი აქა ვერა ჰპოებენ ვერცა პოეტიკურად აღწერილსა ვარდის სუნნელსა, ვერცა მარგარიტ-ცრემლსა და ტანჯულისა სიყუარულისაგან და ვერცა სიცილსა მახვილ-გონიერის მოთხრობისაგან. რა ვქნა, არცა მე მაქვს ამაში ბრალი. ეს გახლავთ მხოლოდ ერთი ნამცეცა ნაწილი პლატონის ღრამატიკისა, და კარგად მოგეხსენებათ, რომ ფილოსოფოსის ღაპარაკი მოითხოვს წარბ-შეჭმუხვნით მოთმინებასა. პლატონი არის დამნაშავეთქუენს წინაშე და არა მე, მარადის თქუენი, ერთგული, მშუენიერნი, თქუენგან და თქუენ-თვის დამწვარი! პლატონს რომ არ დაეწერა ღრამმატიკა, არც ეს ჰემი სტატია დაიბადებოდა თქუენსა შესაწუხებლად! (გვ. 194-195).

გრ. ორბელიანის ეს სიტყვები ირონიულ ელფერს არ ატარებენ, მათ მხოლოდ ჰუმორი გასდევთ. გრ. ორბელიანი ქართველ ქალებს მართლაც სთვლიდა „ენის სიწმინდის“ დამცველებად და შემნახველებად (იხ. იქვე, გვ. 28). მწერლის პირადი ბარათებიც ამასვე გადმოგვცემენ. რაც შეეხება ეპითეტს: „ფილოსოფოსი“², რომელსაც

¹ იხ. „მგზავრობა სვანეთისაკენ. გ. წ. განხილვა“, ცისკარი, 1874, სექტემბ.-ოქტომბ. (ყველგან ნაჩვენები გვაქვს ჟურნალის გვერდები).

გრიგოლ ორბელიანი ხმარობს პლ. იოსელიანის შესახებ, მოკლებულია იმ პაროდულ შეფერვას, რომლითაც მას „შვილები“ ხმარობდნენ. ეს ზედმეტი სახელი სხვადასხვანაირად ისმოდა მაშინდელი არქაისტისა და თერგდალეულის სმენაში (მაგ. ერთ-ერთი მწიგნობარი პლ. იოსელიანს პირდაპირ „ფილოსოფოსის“ სახელწოდებით მიმართავს. წ.-რ. კ. ს. ხელნაწ. № 3055).

ამის შემდეგ გასაგებია თითქმის უშუალო განმეორებანი პლ. იოსელიანის შეხედულებათა:

ა. ქართული აღფაბეტიცა და ორთოგრაფიის შესახებ გრ. ორბელიანი სწერს:

„იშვიადსა ენასა აქუს ისეთი სრული ანაბანა, როგორცა ქართულსა“ (გვ. 195. შდრ. პლ. იოსელიანის შეხედულება ამავე საკითხზე, რომელიც მას „ბიბლ. შენიშვნაში“ აქვს გამოთქმული).

ბ. უკიდურესი ენობრივი კონსერვატიზმის დაკავა, მწიგნობრული („საეკლესიო“) ენის უპირატესობის აღიარება „საერო“ მწერლობაზე და რუსთველის დაკავშირება პირველის ტრადიციებთან:

„ჩუენ, დიდად უცოდინართა ქართულისა ენისა, ვინ მოგუცა ის უფლება, რომ ესრეთის გაბედვით, ესრეთის კადნიერებით, უარ-გყოთ, გადავაგდოთ და შევკსცუალოთ ის წესი, ის კანონი, რომელიცა დაჰსდუეს ჩუენისა ენისა-თვის დიდად მეცნიერთა ღრამატიკოსთა, თვით ენის თვისებისავე გამოკულევეთა; რომელთაგან საბერძნეთიდამ ძუელად გადმოტანილი ჰსწავლა და ხელოვნება ჩუენსა მხარესში ღრმად იყო დანერგილი და გარდაფენილი მთლად საქართველოსზე; რომელთაცა სირიის და ბერძულის ენით გადმოიღეს ქართულად საღმრთო წერილი ესრეთის მშუენიერ-სიტყუაობითა და ძლიერებითა; და რომელთაგან დაწესებულნი კანონნი ვერა შეკსცუალეს ვერცა შავთელმა, ვერცა ჩახრუხაძემ და ვერც თვით რუსთაველმა? ანტონ კათოლიკოსმა, დიდად მცოდნემ ქართულისა ენისა. არათუ დააკლო, არამედ მიუმატა ასო ჟ. ახლა, ნუთუ მართლად, ჩუენ უნდა დავივიწყოთ იგინი, რომელთა სახელნი გვიბრწყინუენ ჩუენს ისტორიასა ესოდენთა საუკუნეთა განმავლობასში და შეუდგეთ გ. წ-ის კუალსა და მის მიმდევართა, რომელნიცა ესრეთ უწყალოდ ჰრყუნიან ჩუენსა მართლ-წერასა? ჯერ აღვიდეთ იმ სიმაღლესზედ, რომელზედაც იდგნენ ძუელნი მსწავლულნი ქართულის ენის ცოდნაში, შეუთანსწორდეთ მათ, და მერე... იყავნ ნება შენი“ (გვ. 11-12).

„ახალი სტილი ვერ შესცულის ენის ბუნებითსა თვისებასა. მართალია, დროთა განმავლობასში ზოგიერთი სიტყუა, უვარგისობისა გამო ძუელდება და აღარ იხმარება, მაგრამ ენის თვისება მყოფობს მარადის შეურყეველად. ენა არ არის მოგონებული ერთისა ვისგანმე, რომ მეორესა შეეძლოს ძირიანად შეცულა მისი!..“ (გვ. 23).

„ხშირად ამბობენ აწინდელნი მწერალნი: „ხალხის ენაზე ვკსწერთო“. მაშ რა ენაზე უნდა დაჰსწერონ? მაგრამ ეს კი უნდა ახსოვდეთ, რომ ხალხის ენა არის მხოლოდ მასალა შეუქმუშავებელი; ვიდრე დახელოვნებული მწერალი მასალასა მას არ გადაარჩევს კარგსა უვარგისისაგან, არ დაჰსწ

წმენდს, არ გაამშუენიერებს და დიდებულებითა აღიყუანს სალიტერატუროს სამფლობელოსში;... არხიტექტორი თავის ხელოვნებით თუ არ შეეწია შენობასა, ტალახი დაჭმთება ისევ ტალახად. მწერლობაშიაცა ჰსწორედ ასე არი“ (გვ. 24). (შდრ. პლ. იოსელიანის მიერ „ბიბ. შენ-ში“ მოყვანილი ფუტკრისა და ყვავილის მაგალითი, მისი აზრი სალიტერატურო ენისა და „ხალხურ“ მეტყველებას შორის არსებულ განსხვავებაზე და სხვ. იხ. აგრეთვე გვ. გვ. 23, 25, 31—32, 26).

ხშირად „ძველი სემინარისტის“ დაკვირვება ქართული ენის გრამატიკულ ბუნებაზე იმეორებს პლ. იოსელიანის აზრს.

პლ. იოსელიანი:

„Язык (იგულისხმება — ქართული ენა, ა. გ.) богат созвучным окончанием рифм, и он легко находит чрезвычайное обилие даже в целых словах по оборотам грамматическим, другое значение в себе заключающих. Язык по гибкости своей может переводить почти все слова из одной области части речи в другую. Почти все наречия, предлоги могут обращаться в существительные имена и глаголы, напр.: *ოდეს, ოდესობა* когда? *სადა, სადაობა* где? (*Ubi, ubitas*). И этим совсем не делается насилия языку, особенно в стихах“¹.

გრ. ორბელიანი:

„ქართულსა ენასა აქვს ერთი დიდად მოსაწონი თვისება, რომლისა მსგავსი იშვიათად იპოება სხუათა ენათა შორის, თვისება ესე არის შემოკლება სიტყვასა ნათესაობითსა და მიცემითსა ბრუნვაში; მოსაბობითა უკანასკნელის მარცვლისა; მაგ. „არსებისა, არსებასა“, ითქმის: „არსების, არსებას“. თანდებულნი, ზედა, შინა, შემოკლებიან და გამოითქმიან: ზე, ში, მაგალ.: „ქუყყანასა ზედა, სახლსა შინა“; ვიტყვი: „ქუყყანასზე, სახლში“; ამის გარდა, აქ მოდი, ვამბობთ: „აქმო“; „შენი არის, შენია“ და სხუანი! ეს ერთი თვისება ენისა, რომელიცა სიტყვის შემოკლებითა — რასაკვირველია კანონიერად — არ შეჰსცვლის სიტყვის, მნიშვნელობასა, აძლევს დიდსა სიადვილესა, მეტადრე ლექსის წერასში“ (გვ. 15—16, ბოლო კურსივი ჩვენისა, ა. გ.).

აზრების ასეთი ირენტური შეხვედრა და თვითონ გრ. ორბელიანის მითითება თავის ავტორიტეტზე, გარკვევით ლაპარაკობს პლ. იოსელიანის ადგილის შესახებ „მამებისა“ და „შვილების“ ბრძოლაში. „ძველი თაობის“ იმ ბანაკს, რომელსაც ჩვენ უკიდურესნი ვუწოდეთ, ჰყავდა ორი წარმომადგენელი: გრ. ორბელიანი და პლ. იოსელიანი. ისინი ურთიერთის პოზიციას ამაგრებენ და განცალკევებულ ლიტერატურულ მოვლენას წარმოადგენენ არქაისტებს შორის².

¹ Путевые записки от Тифлиса до Мцхеты, 1871, გვ. 47—48. ხაზგასმარჩვენ გვეკუთვნის.

² 1873 წელს გაზ. „დროებაში“ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე) ათავსებს პაროდულ ფელეტონს „ჯანდაბა“-ს სახელწოდებით, რომელიც ნათლად გადმოგვცემს ამ ორი არქაისტის ლიტერატურულ განმარტობას. ფელეტონში აღწე:

პლ. იოსელიანის წერილი „შოთა რუსთაველი“ (იხ. *Кавказ*, 1870, № 13, — ადგილები გაზეთებიდან მოგვეყავს) — საყურადღებო დოკუმენტია: ანტონ კათოლიკოსის სქოლასტიკური აზროვნების აპოლოგეტი მაინც ითვალისწინებს უდიდესი პოეტის ღირსებებს. მეტიც: ასეთი აღფრთოვანებით მას არ უწერია არც ერთს ჰაგიოგ-

რილია „წლიური სხდომა ქართულის მწერლობის მოყვარულთა“, რომელზედაც დამახასიათებელი სიტყვებით (ლექსებისა და რელიკების ფორმებში) მონაწილეობენ: გრ. ორბელიანი („მოხუცი თავმჯდომარე“), პლ. იოსელიანი („პლატონ ფილოსოფოსი“), ილ. ჭავჭავაძე, ანტონ ფურცელაძე, პ. უმიკაშვილი, დ. ერისთავი (გლუხარჩი II) და სხვები: პლ. იოსელიანისა და გრ. ორბელიანის ურთიერთობის დასახასიათებლად საინტერესოა ამ ფელეტონის შესავალი:

„სცენა წარმოადგენს ბნელ დარბაზს. შუაგულ, ამალღებულ ადგილზე, წითელი და მოოქრული მაუდით შემკულ ტახტზე ზის მოხუცი თავმჯდომარე. ირგვლივ სამფეხებზე სხედნან მწერლები და ვითომ-მწერლები, ზოგი ჩანგით, ზოგი ისრით, ზოგი კალმით დაიარაღებული. გარშემო ორიოდ მკითხველი დგას. გარედამ ისმის გამწარებული წვიმისა და ქარიშხლის ხმა.“

პირველი გამოსვლა.

თავმჯდომარე.

აწ სად არიან იგინი, მას ჟამსა სჯაში ვინც იყუნენ,
შმანი და ტოლნი მწერალნი, რომელნი ცქერით გულახუნდნენ?
გვიან მოდიან ნაცნობნი. ვინცა ადრევე გვიწუევდნენ...

(მიუბრუნდება პლატონ ფილოსოფოსს):

„ვლავ მიგუეძინის; წარვიდეთ, ხომ ხედავ დავშით შე და შენ...“

პლატონ ფილოსოფოსი

ჟამნი მრავალნი უხილულ გარბიან ვითა machina.

Tempora ჩუენი მიილტვის, გუელის ალაპი ჩუენ შინა.

წარვიდეთ, ვითა გამოთქვა ძუელთაგან ძუელმა ჰომერმა.

Ελιπίπιδος γυναίκεσ არ წარიტაცოს იმერმა! *

* სიტყვანი ესე: „ელიკოპიდეს გინაიკეს“, მოყვანილნი თხზულებასა შინა ჰომერისა, „ილიადად“ წოდებულსა, ქართულსა ენასა ზედა ძნელად ითარგმანებიან. გარნა მოასწავებენ ქალსა, რომელსა აქუს თვალნი მოძრავნი, მრბილნი, აღსებულნი სიტკბოებითა, ეშხითა და ნარნართა მზაკვარებითა. ესე ყოველივე გამოითქმის ორითა მით ელლინურითა სიტყვითა. ხოლო რასა მოასწავებს ხსენება: „იმერისა“ — არა ძალმიძს გამოთქმად, ვინაიდგან თხზულებათა შინა ჰეზიოდისა, პლაგატისა და ტიტუს ლივიისასა ერთგზისაც არა ხმარებულ არს სიტყვა ევე (შენიშვნა თვით პლატონ ფილოსოფოსისა):

სხვა მწერლების კამათის ფონზე გრ. ორბელიანისა და პლ. იოსელიანის დიალოგი ყურადღებას იქცევს არქაული სტილისა და ორთოგრაფიის მხრით. თავ-

რაფზე. როგორ ათავსებდა პლ. იოსელიანი ბიბლიის ქართული თარგმანის ხოტბას შედარებით „დაბალი“ მეტყველების ასეთ აპოლოგიასთან?

როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული — პლ. იოსელიანი იცავდა რუსთველის დაკავშირებას ქართული ლიტერატურის ტრადიციებთან. ფავის ეტიუდში რუსთველის შესახებ ის სწერს:

„XIV. Откуда возникло это светило первой величины в грузинской литературе? Руставели не мог быть Минервой, родившеюся из головы Юпитера, как символ ума Божия. Без сомнения, он имел предшественников и образцы, стал на почве литературы, имевшейся в переводах сирийского и халдейского пророков. В X веке мы уже видим стихи величайшего поэта Давида в его псалмах и новый завет, донныне неизменный в оборотах и идиоме языка греческаго“...

ამის შემდეგ საესებით გასაგებია მისი წერილის პანეგირიკული ტონი:

„VIII. В стихах его образцовых, донныне неподражаемых, является эпopeя рыцарства востока, война и любовь. Прелести его рассказа трогательнее пастушеских рассказов Тeокрита. В нем больше элегии и нежностей, чем в Тибуле. Рассказы приключений выше и интереснее, чем Амадиса.

XI. Европа, уже христианская, справедливо гордится именами трех поэтов эпических, которые в средние века были тем же, чем Гомер для греческого Олимпа. Это Данте, Тассо и Мильтон, но они были подражателями друг-друга: один у другого предшественника занимал способ изложения. Руставели раньше их запел свою песнь и был ее творцом, прославил язык и обессмертил его для потомства.

Не боюсь осуждения, если со всею смелостью скажу, что язык Руставели выше, чем язык Данте, Тассо и Мильтона. Течение слов и мыслей в парении поэта не видит препятствия ни в рифмах, ни в предметах рассказа, ни в эпизодах. Поэт одинаково и равно парит. Гораций сказал о Гомере *grandignidem et divus Homerus dormiat* (иногда и божественный Гомер спит). О Руставели сказать этого нельзя“...

„XVII. Итак слово под пером и кистью Руставели сделалось сильным и могучим. Могущество этого слова произвело то, что имя Руставели в грузинской литературе есть не имя поэта, а имя поэзии“.

მჯდომარის სიტყვებში ნაგულისხმევია სწორედ ის ადგილი „სადღეგრძელოდან“, რომელსაც პლ. იოსელიანმა აღფრთოვანებული ქება უძღვნა. პლ. იოსელიანის სიტყვებში კი ხაზგასმულია „მალაღმარდოვანება“ ლათინური და ბერძნული ფრაზეოლოგიით. ეს დიალოგი მესამოცე წლების მოღვაწეთა (ილ. ჭავჭავაძის, უმიკაშვილის, ნ. ავალიშვილის და სხვ.) სიტყვებს შორის პარადიულ ელფერს ატარებს. ხაზგასმელია აგრეთვე „თავმჯდომარის“ ის სიტყვები, რომლითაც „პლატონ, ფილოსოფოსს“ მიმართავს:

...წარვიდეთ, ხომ ხედავ და ვშთით მე და შენ!..

მართლაც „დაშთენილი“ მართლაც უნდა წასულიყვნენ ლიტერატურის სცენიდან.

პოეზიას პლ. იოსელიანი აცხადებს საზოგადოებრივი შემოქმედების ყველა ფორმაზე (მეცნიერება, პოლიტიკა და სხვა) მაღლა მდგომ მოვლენად. სიტყვის კულტი აშკარად და მკაფიოდ აქვს აღიარებული:

„XV... Слово только, как мысль души воплощенная, есть машина истины—полна света, религии, нравственности, прекрасного и всего лучшего. Словом, как выражением души, только и измеряется и определяется степень развития гражданственности“... (ხაზგასმა ავტორისა).

აღსანიშნავია, რომ გრ. ორბელიანი და პლ. იოსელიანი აქაც ხედებიან ერთმანეთს. „ძველი სემინარისტი“ სწერს:

„სიტყუა გამომთქმელი ჭეშმარიტებისა, არის უკუდავი და მოქმედი მარად-ყამს... დაირღუენენ ევგებტისა პირამიდები. ბაბილონი შთანთქა მიწამ. მაგრამ სიტყუა, თქმული მოსესაგან ჯვრეთაცა არს უოცხალ და ჰმფლობელობს ქუყყანასზე, ვითარცა ჰსჯული. სიტყუამ დააქმნა კაცი მას დიდებისა შადალსა ხარისხსზედ“¹.

სიტყვის კულტმა პლ. იოსელიანი პირდაპირ მიიყვანა სიტყვაჯამული მწერლობის პრაქტიკასთან.

9

1872 წელს, „ცისკარში“ (მაისი, გვ. 273—274) დაიბეჭდა პლ. იოსელიანის თარგმანი: „ბ რ ძ ო ლ ა ბ ე რ ძ ე ნ თ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ო ს მ ა ლ თ ა (1826 წ ე ლ ს ა), თქმული ლამარტინისგან. ნათარგმნი პროზად“.

ეს თარგმანი წარმოადგენს პლ. იოსელიანის გრამატიკული ნორმებისა და პოეტიკის გამართლების ცდას. იმდენად დამძიმებულია ის

¹ იხ. ცისკარი, 1874. სექტ.—ოქტ. გვ. 15. საერთოდ: ორივენი დიდად აფასებდნენ რუსთველს. აღსანიშნავია ისიც, რომ პლ. იოსელიანმა ჯერ კიდევ სამოცი წლის წინ მიუთითა პოემის მოსალოდნელ საფრთხეზე: „დრო, უეჭველია, გაწმენდს ამ ნარევს და აღადგენს ძველ ტექსტს. ამით გამოსწორდება შეცდომა პოემისა და პოეტის გამომცემელთა და შემსწორებელთა. მაგრამ ჩვენ არ ვუსურვებთ რუსთველს იმ ხვედრს, რომელიც წილად ერგო ჰომეროს სიმღერებს ათინაში ლიტერატურული გემოვნების დაცემის ხანს. ათინაში გემოვნების დაჭევითებისას გამოჩნდა ილიადა და ოდისეას ორი ტექსტი. დედნის შემსწორებელი იმავე დროს იყო წიგნის გამყიდველიც. პოეტი ილიარზი შედის წიგნის გამყიდველთან და ეკითხება: არის თუ არა ჰომეროს თხზულება? წიგნის გამყიდველის შეკითხვაზე: რომელი ტექსტი გნებავთ? ილიარზი (ასე იწოდება ქართულ წიგნებში და არა პლუტარხში) მიუგებს: „ნუ თუ მოიპოვება სხვა ტექსტი ჰომეროსისა?“—„არის, ნამდვილ დედნად მიჩნეული და ჩემგან შესწორებული“. „ამ შრომისათვის მიიღეთ თუ არა რაიმე ჯილდო ათინელებისაგან?“—ეკითხება ილიარზი. „არავითარი“,—მიუგებს წიგნის გამყიდველი. ახალგაზრდა პოეტი გააწნავს მას სილას და ეუბნება: „აი თქვენი ჯილდოც!“ (Кавказ, 1870, № 13).

ქველი ორთოგრაფიითა და გართულებული სინტაქსით, რომ აქ მისი მოყვანა თითქმის შეუძლებელია. მთარგმნელისთვის უყურადღებოდ ჩაუვლია მის წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლებს: სამწერლო სარბიელზე პრაქტიკული მუშაობისადმი ფარულმა მიდრეკილებამ მაინც იჩინა თავი არქაული მეტყველების ფორმებში.

„ცისკრის“ რედაქტორმა, ივ. კერესელიძემ, პლ. იოსელიანის თარგმანის გვერდით დაბეჭდა მის მიერ „გალექსილი“ იგივე ნაწარმოები — არქაული სტილის Vers libre-ს დაუპირისპირა რითმიანი, მეტრული აგებულების ლექსი.

ცხადია, უაღრესად არქაული ენა პლ. იოსელიანის თარგმანისა ნაკლებ ეფექტს გამოიწვევდა. მარტივი, დაბალი და ყოველგვარ სტილიზაციას აცილებული (თავისთავად — ძალიან სუსტი) კერესელიძის „გალექსილი“ წინააღმდეგობაში ჩაუდგა პლ. იოსელიანის თარგმანს. ხმას გამოუწვევია პლ. იოსელიანის საბოლოო ჩამოცილება ჟურნალიდან.

ლექსიკური და სინტაქსური წყობის უკიდურესმა არქაულმა ატმოსფერამ ცხადყო პლ. იოსელიანის პოეტიკის კონსერვატიზმი — მიუღებელი ახალი ლიტერატურისათვის. მან ამხილა მთარგმნელის ნორმების უსარგებლობა.

* * *

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია პლ. იოსელიანის მონოგრაფია „ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“. ეს გამოკვლევა შეიძლება ჩაითვალოს ნახევრად მხატვრულ ნაწარმოებად. წიგნის სიუჟეტი ემსობა ისტორიული ხასიათის დეტალებისა და მოტივების ფორმებში იმრიგად, რომ თხრობის მანერაც კი სცილდება აკადემიური გამოკვლევისათვის დამახასიათებელ ფარგლებს.

ეს ნაშრომი ავტორის სიცოცხლეში არ გამოქვეყნებულა და არ უთამაშნია გარკვეული როლი იმ ბრძოლაში, რომლის სურათის აღდგენაც წარმოადგენდა ჩვენს მიზანს¹.

¹ ამ შრომის წერა პლ. იოსელიანმა ადრე დაიწყო. 1867 წელს ის „ცხოვრებას“ ალ. ორბელიანს უკითხავს (იხ. ალ. ორბელიანის წერილი: „პლატონ იოსელიანს“. წ. რ. კ. ს. ხელნაწ. № 1646, გვ. 1). იმავე წელს ძარი ბროსესა და იოანე ბატონიშვილს უგზავნის ხელნაწერის ერთ ცალს (იხ. პლ. იოსელიანის წერილები ბროსესადმი, წ. რ. კ. ს. № 4797).

რატომ აყოვნებდა პლ. იოსელიანი „ცხოვრება“-ს გამოქვეყნებას? რასაკვირველია, მატერიალური ხალვათობა ვერ ჩაითვლება ამის მიზეზად. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მესამოცე წლების ბრძოლამ შეუშალა ხელი მიზნის სისრულეში მოყვანისას

ამრიგად, პლ. იოსელიანის მოღვაწეობის უკანასკნელი პერიოდ — არქეოლოგიისა და ისტორიკოსის მუშაობის ნაცვლად — არქაისტის ლიტერატურულ ცდებს შეიცავს. ეს ცდები მარცხით დამთავრდნენ — მეტყველების დაშორებას აუდიტორიისგან მოჰყვა პლ. იოსელიანის ლიტერატურული სიკვდილი: ლამარტინის თარგმანის შემდეგ მას არაფერი დაუსტამბავს.

10

პლატონ იოსელიანი გარდაიცვალა 1875 წლის 15 ნოემბერს.

„დროების“ რედაქტორი, გამარჯვებული თაობის წარმომადგენელი, სერგეი მესხი სწერდა მეთაურ წერილში:

„...ზოგიერთებს გაუკვირდათ, ზოგიერთებმა თითქოს ვერ გაიგეს ის, რომ გამოცოლთ რიცხვში თითქმის ყველა წარმონადგენელი ჩვენის ახალის თაობისა ერივნენ.

„დროების“ რედაქციამ თავის გაზეთის მკითხველები დაჰატიჟა, რომ დასწრებლად მიცვალებულის გასვენებაზე და ამნაირად უკანასკნელი პატივი ეცათ იმის ხსენებისათვის.

ეს გარემოება კიდევ უფრო გაუგებარი შეიქნა ზოგიერთებისათვის. ამბობდნენ: „რა იყო საერთო მიცვალებულ პლატონ იოსელიანსა და ახალგაზრდობას შუა?“...

„ცხოვრება“ ამართლებს გიორგი მეთორმეტის პოლიტიკას საქართველოს რუსეთთან „დაკავშირების“ საკითხში. ამ აზრის დაცვა არ უნდა ყოფილიყო ადვილი: თერგდალეულნი ხომ სწორედ ასეთ პოლიტიკას არ იზიარებდნენ? თვით საშუალონიც აღმაცერად უცქეროდნენ პლ. იოსელიანის რუსოფილურ პოლიტიკას. კერძოდ ალ. ორბელიანი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, მტრულად იყო განწყობილი პლ. იოსელიანის ბიუროკრატიზმისადმი. ალ. ორბელიანი ზემოთ დასახელებულ წერილში საეჭვოდ მიიჩნევს იმ ფაქტებსა და ეპიზოდებს, რომელიც პლატონ იოსელიანს ზეპირად მოუსმენია პეტერბურგს გადასახლებულ ბატონიშვილებისაგან. მისი აზრით, ეს ბატონიშვილები პლ. იოსელიანთან საუბარსაც კი გაუზრდნენ. მკაცრი დახასიათება იჭამდის მიდის, რომ ალ. ორბელიანი ცნობილი ღვთისმეტყველის ერთიულ მხარეებსაც („საძაგელ სწეულებას“) ეხება. მ. ვორონცოვთან ერთად, პლ. იოსელიანი თურმე მსუბუქი ყოფაქცევის ქალებთან ერთობოდა, ხოლო შემდეგ, როცა „აქედამ ვარანცოვი წავიდა და იმის მოადგილედ რიადი დაადეს აქ, მაშინ იმის მახლობელი სხუა არავინ იყო პლატონ იოსელიანის მეტი, რომლებიცა ორივე ერთად დროებს ატარებდნენ უბრალო დედაკაცებთან და ამით შეეცქეოდნენ... პლატონ იოსელიანი, ვარანცოვის და რიადის დროებში თავის სრულს სფერაში იყო“ (გვ. 11).

თავის მხრით პლ. იოსელიანს არა ერთხელ გამოუთქვამს ხოტბა რუსული მართებლობისადმი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ უარყოფითად უცქეროდა 1832 წლის შეთქმულებას. მაგ. ს. დოდაშვილზე ის სწერს (კერძო ბარათში ბროსეს): „გაზეთსა (იგულისხმება „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათა. 1832“. ა. გ.) აბეჭდვინებდა ს. დოდაევი და უბედურსა ამას მოუხდა ცუდათ, რომ თურმე საამბოხოდ ერისა ყოფილა“ (წ. რ. კ. ს. № 4797).

„...მართალია, ახალთაობისა და პლატონ იოსელიანის რწმუნებათა და აზრებს შუა დიდი საზღვარია, დიდი განსხვავება“... „მიცვალეულს ბევრი ისეთი რამ ჩაუდენია თავის პიცოცხლეში, რომელსაც ის („ახალი თაობა“ ა. გ.) ვერ თანაუგრძნობს“... (მაგრამ) — „ქართული ლიტერატურის სიყვარულმა ორი სააობა შეაერთა მიცვალეულის საფლავზე“¹.

„ახალი თაობა“ სწორად აფასებდა პლ. იოსელიანის ლიტერატურულ მოღვაწეობას საკუთარი პოზიციებიდან, თავისი ბატონობის ხანაში. ამჟამად კი, როცა სამოციანი და სამოცდაათიანი წლების ლიტერატურულ რადიკალიზმსაც ისტორიული მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის, უნდა დადგეს დრო პლ. იოსელიანის გასახსენებლად.

აბ. ბაწერელია

1932

დამატებითი შენიშვნები:

ეს გამოკვლევა არ ისახავს მიზნად პლ. იოსელიანის სრული ბიოგრაფიის აღდგენას. არც მის შეხედულებებს ვარჩევთ აქ დაწვრილებით. დამატებით აღვნიშნავთ მხოლოდ შემდეგს:

სტილისა და მჭერმეტყველების საკითხებში პლ. იოსელიანი გამოდის ქვინტილიანის, ციცერონისა და დიონისი ლონგინის ტრაქტატებიდან. კერძოდ ტერმინი „ჰარმონია“, რომელსაც ის ხშირად ხმარობს პოეტური თხზულების დახასიათებისას — აღებულია ლონგინის ცნობილი ტრაქტატიდან: „უმაღლესის შესახებ“ („პერი იფსუს“, du Sublime; არსებობს რუსული თარგმანი: О высоком, творение Дионисия Лонгина. Перевод Ивана Мартынова. პეტ. 1826). პლ. იოსელიანი ამ შრომას ბერძნულ დედანში იცნობდა („ბიბლ. შენიშვნაში“ მოყვანილია ფრაზა ტრაქტატიდან). ლონგინის თხზულება დადი გემოვნებით არჩევს ანტიური ლიტერატურის ძეგლებს სტილის მხრით და არისტოტელეს „პოეტიკის“ შემდეგ ითვლება შესანიშნავ დოკუმენტად პოეზიის თეორიაში.

პლ. იოსელიანი ახლო იდგა იმ ავტორებთან, რომელთა დაკვირვებანი განსაკუთრებით კონსტრუქციის საკითხებს ეხებიან. არისტოტელეს „პოეტიკა“, ლონგინის „პერი იფსუს“, პორაციის

¹ იხ. დროება, 1875. № 134.

„წერილი მელექსეობაზე“, ბულოს „L'art poétique, ლაპარპის
„Le Lycée ou cours de Literature Ancienne et Moderne.
1799 (რუს. თარგ. 1810—1814. I—II..) და სხვა.

მის დაკვირვებებს ქართულ ვერსიფიკაციაზე (იხ. Опис. гор.
Душета, ტფ. 1861. გვ. 32—34; Путевыя записки от Тифли-
са до Мцхеты, გვ. 56 — 75) ვეხებით სპეციალურ გამო-
კვლევაში: „რიტმი და სიტყვა“. მისი არქეოლოგიური და
ისტორიული შრომების დაფასება კი ჩვენს მიზანს არც შეად-
გენდა¹.

ა. გ.

¹ პირველად დაიბეჭდა ჟურ. „მნათობში“, 1933 წ. № 6-7.

ც ხ ო ვ რ ე ბ ე

მეფისა ბიოგრაფი მათსავეფისა

ადრეტილი

კლავტონ მგნატიის პის იოსელიანისაგან

თ ფ ი ლ ი ს ი
1 8 6 7

I

გიორგი, პირმო ძე მეფისა ირაკლი II-ისა, დაიბადა ქალაქ თფილისსა 1746 წელსა, ნოემბრის 10 დღესა, რომელსაცა ქართველთა ეკლესია დღესასწაულობს წმინდისა გიორგისა სასწაულთა.

დედა მისი იყო ანნა, ასული თავადის ზაალ აბაშიძისა, რომელიცა შეირთო მეფემან ირაკლი 1745 წელსა, შემდეგ განდევნისა პირველისა ცოლისა ქეთევან, ვახტანგ ყაფლანიშვილისა ასულისა¹. ანნასაგან დედოფლისა ჰყვანდნენ ირაკლისა ძე გიორგი და ასული თამარ. 6 დეკ., 1749 წელსა გარდაიცვალა დედოფალი ანნა და დასაფლავდა მცხეთას.

II

პაპამან მისმან თეიმურაზ, დღე შობისა მისისა გარდაიხადა დღესასწაულობითა: აუწყა ეპისტოლეებითა იმერეთისა მეფესა და მთავართა; კახეთისა და ქართლისა თავადთა, კათოლიკოსთა და მღვდელმთავართა; მინიჭა საჩუქარნი მრავალნი გლახაკთა, ობოლთა და ქვრივთა; მიეცა მრავალთა ჰყრობილთა მიტევება ბრალთა; მეუღაბნოეთა წარუგზავნეს ნუგეში[ნის]-ცემითნი საძმოდ ბოძებანი; მეგობა-

¹ საფლავზედა მისსა სწერია შემდეგი: „ქ. უხმოთა ლმობითა გექენებით ყოველთა და მჭვრეტელთა შენდობისა ყოფად არარა ესე, რომელი ოდესმე ვიყავანნა, ასული აბაშიძისა, ხოლო სძალი ქართველთა მეფისა ცხებულის თეიმურაზისა და სატოფო ფერცხალი ირაკლი კახთა მეფისა. არამედ ჩემთვის დიდება ესე ყოველივე აქა დაშრტა. დეკემბერსა ვ. ქრისტეს აქეთ ქორონიკოსა ჩღმთა“.

გიეთნიმე ანნასა ამას, რომელიცა იყო ასული ზაალისა, უწოდებდნენ ფხეიძედ და ვიეთნიმე მხეიძედ. საფლავსა ზედა პირველისა ცოლისა, განდევნილისა მეფისა ირაკლისაგან და დასაფლავებულისა ალავერდსა სწერია ესე:

„ კახთ მეფის ერეკლეს თანა-მემცხედრე დედოფალი ქეთევან, მდებარე ვიქმენ მეფეთა სამარხოსა ამას შინა, რათა საცნაურად იხილვებოდეს ტაგრუცი ესე, და მრავალთა მიერ შენდობა წარმოიზრობოდეს ქორონიკოსა ულც“. ქორონიკონი ესე არს 1744 ქრისტესიდან. იტყვიან მისთვის, მონოზონად მარდაცვალებასა, სახლისა მისისა წყარნი.

რი თვისი და მახლობელი საბა ნინოწმინდელი მოუწოდა თფილი-
სად, რათა ექმნას მიმქმელად წმინდისა ემბაზიდამ მეფისა ყრმასა გი-
ორგის. მასვე დროს აცნობეს მეზობელთა ხანთა და წარუვლინეს
სპარსეთისა ყაენსა ნადირ-შაჰს დესპანად თურქისტანიშვილი დავით-
და იბრაიმ ალა პორჩალოელი სულთანი, ერთგული თეიმურაზისა.
გარნა პასუხი და საჩუქარი მოართვეს არა ნადირ-შაჰისა, რომელიცა
მომკვდარიყო, არამედ გაყაენებულისა შემდეგ მისა ალიყული-ხან
ადილ-შაჰისა. ესრეთნივე ეპისტოლენი და ძღვენი წარუვლინეს ოთხთა
მართლმადიდებელთა პატრიარქთა, სინასა და ათონისა მათათა წინა-
მძღვართა. ენა ხალხისა განმზიარულებულისა შეიქმნა საწერელი მწიგ-
ნობრისა ხელოვნისა. დროთა ჩვეულობისა გამო მოღექსენი უძღვნი-
დენ ლექსთა ქებითა; მეცნიერნი სიტყვათა წყობითა კატელორი-
ისათამებთა ზედა აღშენებულთა სხოლასტიკოსთა წესითა; მქადაგე-
ბელნი ქადაგებთა; მიუდაბნონი ლოცვათა; მემხოლოენი კურთხევეთა
ქარტათა.

III

შემდეგ ცხრისა დღისა, ე. ი. 19 ნოემბერსა, დღესა წმ. ილარიონ
ქართველისა, ნათელ-სცა მას კათოლიკოსმან ანტონი I და მიმქმელად
იყო არქიეპისკოპოსი საბა ნინოწმინდელი, ამასავე დღესა აღყვანი-
ლი მეფისაგან მიტროპოლიტობისა ხარისხსა.

წესი ემბაზიდგან აღმოშობისა აღსრულდა არა სასახლესა შინა,
არც სახლის წმინდის კვართისა ეკკლესიასა შინა, არამედ მცირედსა
ეკკლესიასა წმინდისა გიორგისა, აღშენებულსა სვიმონ ზანიშინისაგან,
რომელიცა იყო ძმა ვახტანგ მეფისა და რომელმანცა დასდვა სასა-
ხლისა თვისისა ეკკლესიად და უკანასკნელთა მეფისა დროებაში იყო
სასახლისა ეკკლესიად თვით მეფისა გიორგი XIII.

ცხოვრებისა მისისა წელსა მეოთხესა მიუჩინეს მას ლალად თავა-
დი კახეთისა სვიმონ მაყაშილი და ქართლიდამ როინ ბარათაშვილი,
რომელიცა მალე გარდაიცვალა და გარდა სვიმონ მაყაშილისა არლა-
გინ დაუშთა ყრმასა ჯერეთ გიორგის.

ქართულისა ანბანის მასწავლებელად ჰყვა ისაკ მწიგნობარი, რო-
მელიცა იყო შემდეგ კანდელაკი სიონისა საუფლომსა ეკკლესიისა და
აღმწერელი ხუცუბად მრავალთა წერილთა, მეცნიერი და მცოდნე
მწიგნობარი, ვითარცა იტყოდენ, ფილოსოფიისა. თათრული ენა ისწავა
კარის მთხელეთაგან და სომხური სომეხთა მღვდლის ტერ-დავითის
შვილისაგან შაიკოვისა და ყაითმაზაშვილისაგან. ბერძულისა ენისა

ბ ი მ ა ბ ი XII

მასწავლებელად იყო თეოდორე ეპისკოპოსი ბერძენი მცხეთას ყოფილი კათოლიკოსისა კარზედ; გარნა ვერ სრულჰყო სიკვდილისა გამო მასწავლებელისა და დროთა გარემოებათაგამო. მასწავლებელად ქართულისა ენისა მიუჩინეს მეფის ძესა მეშვიდესა ცხოვრებისა მისისა წელსა დეკანოზი იოანე. 1751 წელსა მოვიდა იერუსალიმით დროებით მუნ წარსული დეკანოზი ესე იოანე, ძე გარსევანისა დეკანოზისავე მოძღვრიშვილად გვარ-წოდებული. ესე იყო კაცი განსწავლული, დიდი მწიგნობარი, მწერალი წიგნთა და მკოდნე დროთა მათ, ფილოსოფიისა და ღვთისმეტყველებისა ძველადგან ქართველთა შორის ნაქონთა. პატრიარქისაგან იერუსალიმისა ქებითისა წვრილითა მოსრული ევედრა კათოლიკოსსა ანტონის პირველსა რათა მიუბოძოს მას ადგილი დეკანოზობისა ჯვარის ეკკლესიასა, იერუსალიმისა ჯვარის-მამათა სადგურსა. კათოლიკოსმან ანტონი ამისთვის უბოძა მას გრამატა შემდეგი:

„ჩვენ ყოვლისა საქართველოჲსამ დიდმან მწყემს-მთავარმან, მალალთა მეფეთა შარავანდედმან, კათოლიკოსმან პატრიარქმან, ძემან ქართველთა მეფისამან იესესმან, პატრონმან ანტონიმ, ესე უკუნისამდე ჟამთა, ხანთა და დროთა გამოსადეგი სამკვიდრო და საბოლოო წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ ჯვარის-მამის მონასტრის დეკანოზს იოანეს, ასე და ამა პირსაზედან. შენ უსარჩობასა და უსამწყსოობასა სჩიოდით. მოხვედით კარსა, დარბაზ-პალატისა ჩვენისასა და სამწყსოს ბოძებასა დაგვეაჯენით; აწ ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, ვიგულებთ და ვიგულსმოდგინეთ. ვითაც უსარჩოვო და უსამწყსოვო იყავ, ჩვენც შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ქალაქში ვინცა ვინ უხუცო, ეული და მოსული კაცი იყოს, ან უხუცო რომ სხვას მღვდელს არ ეხუცებინოს და მისსა არა გაევილოს, შენთვის წყალობა გვიქმნია და გვიბოძებია, სჯულიერის წესით მწყსიდე და ასწავებდე. და ამას გარდა შენის სახლის ხუცობაც შენთვინვე გვიბოძებია, და წყალობა გვიქმნია. არაოდეს ამის მოცილე და მოდავე არავინა გვეყვანდენ თვინიერ ღვთის მეტი. აწ ესე ჩვენგან ბოძე-

ბული წყალობა გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ჩვენსა დიდათ ერთგულობასა შინა. არ მოგეშალოს არცა სხვათა მეპატრონეთაგან, არცა მეფეთა, დედოფალთა და უფლის-წულთაგან, არცა დიდთა და არცა მცირეთაგან. და რომელმანცა იმისი დაშლად და დაქცევად ხელ-ჰყოს, ჩვენთა კანონთა ქვეშე განიკანონოს. ხოლო დამამტკიცებელი ამისნი ღმერთმან აკურთხოს. აწ შემდგომად ჩვენისა თქვენცა, ყოველად სანატრელნო კათოლიკოს-პატრიარქნო, თქვენცა ასევე დაუმტკიცეთ და გაურჩეთ, რათა, თქვენგანცა გაგებული და გარიგებული ღმერთმან ყოველივე მტკიცე და უნაკლულო ჰყოს. არიან ამისი მოწამენი და მხედველნი, და ნების დამრთველნი ერთობით მცხეთელნი. დაიწერა ინდიკტიონსა კათოლიკოს-პატრიარქობისა ჩვენისა თქრისტეს განხორციელებიდან ვიდრე აქამომდე წელნი გარდასრულიყვნეს ჩღ ნ ბ. ქორონიკოსა უ მ. თვესა დეკენბერსა ი ა. ხელის კარისა ჩვენისა მღვდელ-მდივან-ქადაგ მაღალაძის ნიკოლოზისათა. დასაბამიდგან ვიდრე აქამომდე წელნი გარდასრულ-იყვნენ შვიდ-ათას ორას-სამოცი კსჲ“*.

ესე იოანე პირველ სხვათა იყო მოძღვარი მეფისა ირაკლისა და დედოფლისა დარეჯანისა. ამას ჰყვანდა ქალი ერთი და რადგანაც ძმისწულნი ჰყვანდნენ მრავლად, დედოფალი ექმნებოდა მომნათველი შვილთა მისთა; კათოლიკოსი ანტონი I იყოლიებდა მას ვითარცა მეგობარსა და ფვისთანა მარადის თანა-მზრახველად.

ამა დღიდგან იყო პატივცემულად მიღებული ყოველგან და მოძღვრად თვით კათოლიკოსისა და მისისა კრებულისა ქ. თფილისსა მყოფობისა მათისა დროსა. ვითარცა მღვდელი განკრძალული ცხოვრებითა და მოხუცი, ბრძენი და მხნე გონებითა, ექმნა მოძღვრად კათოლიკოსსა იოსებსა და მთავარ ეპისკოპოსსა კირილეს. მეფის ძე გიორგი დიდად პატივს სცემდა მას, და ვითარცა მორწმუნე სასოებით ავედრებდა თავსა თვისსა ლოცვათა მისთა. გარდაიცვალა ღრმად ოზ უცი 1782 წელსა და დასაფლავდა მასვე ჯვარისა ეკკლესიასა.

IV

ჯერეთ ყრმასა მეფის ძესა უყვარდა დიდად და ტრფიალებით კითხვა მსოფლიოთა მამათა ცხოვრებისა; იცოდა ზეპირად საქმენი

* ხელნაწერ საისტ.-საეთნ. № 2301-ში სიგელის ასლის აშიაზე მიწერილია „ქ. ჩვენ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარხი იოსებ ვამტკიცებ წიგნსა ამას: ქ. ჩვენ თფილელი მიტროპოლიტი ამ წმინდათა პატრიარქთ ნაბოძებთ წიგნს ვა-
მოწმებთ“.

და ღვაწლნი წმინდათა მარტვილთა, მეუდაბნოეთა, მღვდელმთავართა და ესე ვითართა დიდთა ეკკლესიისა სვეტთა. დიდის დაწვლილებითა ესმოდა ღვთისმეტყველება მართლმადიდებლობისა, ისტორია ქართველთა, ე. ი. ქართლის-ცხოვრება უწყოდა რეცა ზეპირად.

დიდად ეტროფოდა მოღექსეთა ძველთა და ახალთა. ცხოვრებითა ნაზი, განკრძალული, ჭეშმარიტი, უტყვევლი, სიტყვა დაცული; ზნეობითა ზრდილი მალლად მეფურად, მოწყალე, უხვი, მდაბალი, ობოლთა და გლახაკთა შემწყალებელი, პურადი; არა წმინდებისა მოძულე; სიწმინდისა დამცველი, ვითარცა მეუდაბნოე, ქრისტეს მოყვარე, ეკკლესიათა მოყვარე, სამღვდელთა პატივისმცემელი, უცხოთა შემწყნარებელი, მეტადრე ბერძენთა მართლმადიდებელთა, თურქთაგან დამონებულთა და შეიწრებულთა; დღე ყოველ ცისკრისა, წირვისა და მწუხრისა მომამენი დაუზარებელი. უკუთხებელ სუფრისა არა მირთმევი არცა სადილისა, არცა ვახშმისა.

ჯერეთ რვისა წლისა, ძველთა დროთა ჩვეულებისა გამო, დანიშნეს ჩერქეზ ბატონის გირეი ოძისა (?) ქალზედ, რომელიცა ახლდა მეფეს ირაკლის თვისთან, ვითარცა მეგობარი. განსასწავლებელად ქალისა წარუგლინეს მას თავადი შარიდან შალიკაშვილი, რ მოახლე ქალი და აზნაურშვილის ქვლივიძისა ქვრივი ნინო სოფლისა კავთიხვიდამ, დედაკაცი მწიგნობარი, ძლიერი სიტყვითა და ბრძენი ჭკუითა. დიდი ცხენოსანი იყო, ბრძანებდა სადმე თვით მეფე გიორგი, დს გულოვნობისათვის მისისა დიდად პატივისცემდნენ მას სასახლეშიაო.

ქალი ესე ჩერქეზთა, დანიშნული გიორგიზედ, შემდგომად ოთხისა დღისა მზადებისა, ჯერეთ მოუნათლაევი, მოკვდა ყვაავილისა სენითა სამშობლოსა თვისსა სახლსა და უკუქცეული ნინო შედგა მონაზონად და მწუხარე თვითცა მოკვდა სამღვდელმთავროსა მრავლისა ეკკლესიისა კარზედ სოფელს რუისს.

V

14 წლისამ მიმოვლო საქართველო: ქართლი, კახეთი, სომხითი, ფშავი, ხევსურეთი, თუშეთი და იხილა მას დროს განმგე სომეხთა ეკკლესიისა ორქევატორი ანუ კათოლიკოსი იაკობ V (1759—1763), ეგრეთვე, მეფეთა ამასავე დროსა მოხარკენი განჯისა და ერევნისა ხანნი.

განყოფილი ძველად საქართველო ორ სამეფოდ ე. ი. ქართლად და კახეთად დროთაგან ნადირ-შაჰისა, იქმნა რეცა შეერთებულად,

ოდეს გამეფდენ კახეთსა ირაკლი და ქართლსა მამა მისი თეიმურაზ. გარნა კახეთისა ირაკლი იწოდებოდა არა მეფედ, არამედ კახ ბატონად და ქართლისა მეფედ. ოდეს, დროთა გარემოებათა გამო, წარვიდა რუსეთად (1760 წელსა) მეფე თეიმურაზ, მაშინ მეფისა ძესა გიორგის, ვითარცა შვილისშვილსა უბოძა სკიპტრა ქართლისა მეფობისა, გარემოსდვა მას თვისი სამეფო ხრმალი, დაჰკიდა მას ძალი მორწმუნეთა ჯვარი ძელ-ჭეშმარიტითა ცმული, ოქროს ჯაჭვითა საკიდარი და თვალ-მარგალიტითა შემკული, მცხეთის ეკლესიასა შინა, თანა დასწრებითა იოსებ კათოლიკოსისა და ეპისკოპოსთა, თავადთა, აზნაურთა და კარისკაცთა. აკურთხა იგი ღვთისმშობლის მცირედითა შემკულითა ხატითა (დღეს მე მაქვს ესე) და კურთხევითითა სიტყვითა და ცრემლითა გამოეთხოვა შვილსა ირაკლის, შვილისშვილსა გიორგის და სხვათაცა სახლისა თვისისა წევრთა და წარვიდა ღუშეთისა აწინდელისა გზით რუსეთად.

[სანკტ-პეტერბურღის] არქივიდამ (1760 წლისა საქმე, № 202) სჩანს, რომელ მეფესა თეიმურაზსა II მიჰყვა რუსეთსა ეპისკოპოსი იოანე რუსთველი და ამისსა ამაღაში (სვიტაში) იყვნენ დეკანოზნი დიმიტრი და სვიმონი, მღვდელი ამბროსი, იერო-დიაკონნი პართენი და შიო; და მორჩილი აბრაამ.—მასვე დროსა მივიდა მასთანავე წილკნელი მიტროპოლიტი ქრისტეფორე, რომელსა თანა ჰყვა ბოდორნისა არქიმანდრიტი ფილიპე.—მეფე და ეპისკოპოსნი დასადგურდნენ ნევესკისა მონასტრისა ქვითკირისა პალატებში. ოდეს იქმნა კრება, იღუმალ განლათინებულისა კათოლიკოს პატრიარქისა ანტონისა, სამსჯავროდ მიცემულისა, მაშინ კრებისა განჩინებასა ზედა დასდევს ბეჭედიცა 9 წლის ყრმისა მეფის ძის გიორგისა. ჯერეთ ყრმამან დღიდგან განდევნისა მისისა რუსეთად (1756 წ. 4 აპრილსა) და დანიშვნისა მოადგილედ მისა იოსებ მროველისა², — შეიძაგა ანტონი I, და თუმცა მამისა მისისა ნებითა უკუ-მოქცეულცა იქმნა თვისსა ქვეყნად და პატივად, გარნა არა უყვარდა იგი, ვერ იყო კეთილ-განწყობილი მისთან დღედმდე გარდაცვალებისა მისისა.

VI

1767 წელსა შეირთო ცოლად ქეთევან, ქალი პაპუნა ქიზიყის მოურავისა ანდრონიკაშვილისა 13 წლისა. ქორწილი გადაიხადეს ქალაქსა

² სხვანი ჰგონებენ მას რუსთველად და იტყვიან მისთვის იყოო გვარითუ ჯანდიერიშვილი.

თფილისსა დიდისა დღესასწაულობითა ენკენისთვის 20. იტყვიან ქალისა ამისთვის რომელ, ოდეს მეფის ძე მოვიდა კახეთსა და ეწვია სოფელსა ვეჯინსა ანდრონიკაშვილს რევაზსა, მაშინ მოხდა დევნა ლექთა, რომელნიცა გამოჩნდნენ ალაზნისა გაღმა. რევაზ და სხვანი თანა დამსწრენი ომისა ლექებთა თანა, ესრეთ მხნეთ გამოჩნდნენ, რომელ მეფის ძე თვით, მუნ დამსწრე, გაჰკვირდა ოდეს იხილა რევაზ ანდრონიკაშვილი მუხლსა მძიმედ დაჭრილი, მოვიდა რა სახლსა, მაშინ გამოაცხადა დაჭრილობა თვისი. განკვირვებულმა მეფის ძემან გამოუცხადა მას გმირსა რევაზს სურვილი დისა მისისა ქეთევანისა შერთვა ცოლად. დროსა ამას, ქალსა ამას არღა ჰყვანდა მამა ცოცხლად. ამბავსა ამას მოუთხრობდა ხშირად აზნაური ბერო პავლიაშვილი, რომლისათვისცა დავსწერე და დავბეჭდეცა სიტყვა გარდაცვალებისა გამო მისისა, ვითარცა რედაქტორმან გაზეთისა³.

18 წლიდამ ცხოვრებისა თანა-ჰყვის მამასა თვისსა სადაცა წარვიდის ანუ საომრად ანუ მოსახილველად სამძღვართა. 1770 წ. იყო ასპინძის ომში და დიდად უსიამოვნოდ მოექცა რუსეთისა ლენერალსა ტოტლებენსა, ოდეს არა ინება შებმოდა ოსმალისა ჯარსა, და გამარჯვა ომსა ამას თვით მეფემან ირაკლი თავისისა ჯარითა.

„ლენერალო! სირცხვილია ამისთანა დროსა ლალატი მეფისა, — ჰრქვა მეფის ძემან. — „არა მაქვს ბრძანება, — უპასუხა ლენერალმან, — იმპერატორისასა რომ შევება ჯარითა ესრეთ მცირითა მტერსა დიდსა უსარგებლოდ“. — „მაგითი, ლენერალო, არცხვენ რუსეთისა ჯარსა, — ეტყოდა მეფის ძე გიორგი, — და უტეხ სახელსა დიდსა რუსეთსა. ღმერთი ჩვენკენ იქმნება, ჩვენ შევებებით, გავიმარჯვებთ და მოვახსენებთ იმპერატორისასა შენსა სიმზღალესა“.

მამასა ირაკლის მოახსენეს ესე საუბარი მეფის ძისა ლენერალისადმი; არ მოიწონა ზდილობითა ესე, და უმეტეს გამოცდილი საქმეთა შინა საომართა ერიდებოდა რუსეთისა წყენასა, კვალადცა საიმედოს ქრისტიანობისა გამო, იტყვიან მტერნი მეფის ძისა გიორგისა, არ მიაშველა ჯარი 900 კაცისა მამასაო. რაზედ აფუძნებენ თქმულობასა ამას? არ ვიცი. დროსა ამას ასპინძის ომისსა, ჯერეთ არ იყო შფოთი მეფისა ირაკლისა სახლში და არცა ძმანი მისნი, დედისნაცვლისაგან შობილნი, იყვნენ სრულსა ჰასაკსა მოსულნი. ერთობა მეფისა სახლისა იყო მტკიცედ დამყარებული სიყვარულისა ერთისა მეორისადმი, ერთობითა.

³ ესე ბერო პავლიაშვილი, მხლებელი მეფის ოძლისა და მზითვეში მოყოლებული, გარდაიცვალა ქ. თფილისს 15 აგვისტოს 1845 წელსა 107 წლისა. მისთვის დავბეჭდე მასვე წელსა ვითარცა რედაქტორმან ჟურნალსა შინა: „Закавказский Вестник“ 1845 год. № 18, часть неоффиц.

მეორესა დღესა, მიმავალმან საქართველოდამ იმერეთსა ბაღდა-
ლისა გზით ლენერალმან ტოტლებენმან სცნო დიდი გამარჯვება ირაკ-
ლისა ოსმალისა ჯარზედ, და მართლად სირცხვილეული, დაეშურა
და მალე გარდავლო მთა, და გარდავიდა იმერეთსა. მეფის ძემან
თვით ითხოვა მეფისაგან ნება, რათა წარავლინოს რუსეთად და მი-
სისა ელჩობითა მოახსენოს ყოველივე საქმე საქართველოდსა დიდსა
იმპერატრიცასა. მეფემან არ ინება და ნაცვლად მისსა წარავლინა
სხვანი.

VII

ვიტყვი კვალად ქეთევანისათვის. ესე ქეთევან იყო თვით იგი, რო-
მელიცა მიმავალმან ქართლად 300 ცხენოსნითა ლართის კარისა ვიწ-
როებაში, ჰქმნა სახელოვანი ძლევა ლეკთა ზედა, რომელნიცა იყვ-
ნენ ხუთასნი. თვით მიუძღვა ჯარსა და გატეხა სამგზის გამაგრებულ-
ნი ლეკნი. უკუქცეული, შემდგომად თვისა ერთისა, მუხრანითა, მდ-
ილო ირაკლიმან გმირი რძალი თვისი ქ. თფილისს დიდისა დღესას-
წაულობითა, ზარბაზნთა ციხილად სროლითა და ჩირალითა. ესე იყო
1778 წელსა.

მეფის რძალსა ამას ეშვნეს შვილნი:

ძენი: დავით, იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ.

ასულნი: ბარბარე, სოფიო, ნინო, რიფსიმე, *გაიანე.

3 ივნისსა 1782 წელსა მშობიარობისა გამო თეიმურაზზედ, მეფის
რძალი ქეთევან, გარდაიცვალა და დასაფლავდა დავით გარესჯისა
მონასტერსა იოანე მახარებელისა დიდსა ეკკლესიაში წინაშე აღსავ-
ლისა კარისა, მუნ სადაცა მარხია ალექსანდრე, მეფე კახეთისა †.

* საფლავი ესე არის დიდსა და ვრცელსა გამეკვეთილსა კლდესა შინა იოანე
დვთისმეტყველის ეკკლესიასა. დღესა არღაა მუნ წირვა. თალი 1830 წლიდამ
ჩაიქცა და დიდნი კლდისა დანახეთქნი ღორღად აწევს საფლავსა ამას და კახთა
მეფისაცა ალექსანდრესა, გარდაცვლილსა მუნ. ზედა წარწერა პირველისა არ ვი-
ცი რა იყო, და მეორისა არის შემდეგი, ადრიდვე ჩემსა ქალაღდებსა შინა შენა-
ხული:

„ჩვენ ალექსანდრე მეფემან, სახელსა ზედა ღვთისასა.

აქა შევვარდი საფლავსა, ღირსისა დავითისასა.

სიყვარულითა შევამკე, მსგავსადვე სამოთხისა.

და მეოხ-გვეყოს და მფარველ, წინაშე მეუფისა“.

საქართველოსა შინა მყოფი 1772 წელსა მეცნიერი გულდენშტეტი სწერს:
„გიორგი 1772 წელსა იყო 28 წლისა. მეუღლე მისი არის ქეთევან ქიზიყის მოუ-
რავისა, თავადის პაპუა ანდრონიკაშვილის ასული, შვილი მისი დავით 4 წლისა;

მუნვე მონასტერსა ბერად ანუ მონაზონად შემდგარი და გარდაცვა-
 ლებული. მეფემან ირაკლი, მწუხარემან სიკვდილისა გამო რძლისა
 თვისისა, წარსთქვა ოხვრითა შემდეგი სიტყვა: „ახლა დაიღუპა
 ჩემი ოჯახიო“. გამიგონია თვით მეფის ძის თეიმურაზისაგან: „მო-
 მაკვდავმან დედამან ჩემმან ჰქმნა სიტყვიათა ანდერძი, ვეცხლეური წა-
 რუვლინონ იერუსალიმისა პატრიარქსა მოსახსენებელად და აღასრუ-
 ლესცა ესე“.—ესრეთ მტკიცედ იყო და განთესული საყოველთაოდ,
 სასოება იერუსალიმსა-ზედა ქართველთა შორის! შუქი ნათლისა ღვთი-
 სა ქალაქით, მნათობდა მეფეთა სახლსა შინა და გლეხთა ფაცხათა.
 ლექსი „იერუსალიმი“ მზეობდა ქართველთა ერისა გულთა და გონე-
 ზათა შინა.

VIII

დიდად ღღესასწაულებითა იყო დასაფლავება გვამისა ამის ღირ-
 სისა, სანატრელისა სამეფოჲსა სახლისათვის და სასრქადულო ქართ-
 ველთა ერისათვის.—მეფის ძემან ინება დასაფლავება გვამისა დავით
 გარესჯისა მონასტერსა. თვე იყო ივნისისა. მწუხარებისა ხმამან შეს-
 ძრა თებაიდა ქართველთა. ნინოწმინდელი საბა ბავრაცითა თვისითა
 და დროშითა, დავით რუსთველი და დანიილ ბოდბელი მიტროპო-
 ლიტნი შეერთდნენ და მიეგებნენ ლოცვითა და ვედრებითა ღვთისად-

იოანე 2 წლისა და ჰყვანან ორნი ქალნიო“ (Reisen durch Russland und in
 Caucasischen Georgie, S. P. B. 1787, часть I, стр. 337.)

აქვე იტყვის, რომელ დროსა ამას მეორე შვილი ირაკლისა ლეონ ანუ ლევან
 იყო 20 წლისაო, რომელსაცა ჰყვანდა ცოლად ქალი დიამბეგისა ქაიხოსრო ანდრო-
 ნიკაშვილისაო. იულონ იყო 12 წლისა, ვახტანგ 10 წლისა, თეიმურაზ იგივე შე-
 მდგომად კათოლიკოსი ანტონი მეორე 8 წლისა; მირიან 7 წლისა; ალექსანდრე 2
 წლისა და ლუარსაბ ექვსის თვისაო.

ქალნი ირაკლისა:

- 1) თამარ, ცოლი სალთხუცისა ორბელიანისა.
- 2) ელენე, ცოლი არჩილისა, რომელიცა იყო ძმა სოლომონ მეფისა დიდისა;
- 3) მარიამ, ცოლი ქალაქის მოურავისა დავით ციციშვილისა;
- 4) ქეთევან, ცოლი მუხრანის-ბატონისა;
- 5) ხორეშან 4 წლისა და
- 6) ანასტასია 3 წლისა.

ამასვე დროსა ცხოვრებდაო დედინაცვალი ირაკლისა და ქვრივი თეიმურა-
 ზისა მეფისა ანახანუმ თაქალთოიანი. ამისი ასული მოკვდა ვითარცა მეუღლე მე-
 გრელთა დადიანისაო.

დაჲ ირაკლისა არს ქვრივი ეშვიკას—ბაშის დიმიტრი ორბელიანისა. დაიბადა
 1722 წელსა..

ში წინარუს (აწ თაქლა), სადაც იწყება სივრცე და სივანე თებაი-
დისა ანუ გარესჯის უდაბნოთა სადგური. 1,000 ცხენოსანი და 500
ქვეითნი მიუძღოდენ მიცვალებულსა: ხაშმი, ნინოწმინდა და ბოდბე
ეკკლესიისა სოფელნი და ყმანი უმასპინძლებდენ მიმავალთა უდაბ-
ნოდ პურითა, ღვინითა, საკლავითა, თევზითა და ესე ვითარითა მო-
სახმარითა. — ნათლისმცემლისა უდაბნოსა და დავით გარესჯისა ლავ-
რისა წინამძღვარნი ონოფრე და სერაპიონ მოეგებნენ შორს მრავალ
მთისა ამის კალთებთა, სადაცა ძველად იყვნენ სამხოლოონი მამათა
მეუდაბნოეთა (სკიტნი). ხმა ტირილისა, ხმა გოდებისა, ვითარცა ხმა
ლოცვისა ისმოდეს ველთა ზედა უხმოთა კაცთათვის და ხმოვანთა მხო-
ლოდ ქურციკთა * (ჯეირანი) და პირუტყვთათვის. ნეშტნი სიკვდილისა
და სოფლისა ამის ხრწნილებისა, — მეტყველებდენ ადგილთა ამათ არა
მეტყველთათვის დანიშნულთა. ენა მეტყველი აქა, იყო ენა სოფლისა
მის მერმისა. მეუდაბნოენი არმნახენი სიყრმიდგან ქალაქისა და სო-
ფელთა, იხილვიდენ აქა მოქალაქობისა. მათისა ჩვეულებათა, მათთვის
საოცართა, გაუგებელთა, განუმარტებელთა. სხვაობა სანოვაგეთა მი-
ლებისა, სხვაობა ძილისა მოიყვანდნენ განცვიფრებასა შინა მემხოლო-
ეთა მოსულთა აქა, რათა წარიკითხონ წიგნი იგი ამაოებისა; და სიკვ-
დილისა ზედვითა, შეისწავონ სიკვდილი, რომელიცა მოელის თვითო-
ეულსა მოსაპოვებლად უკვდავებისა გარეთ სოფლისა ამის ხრწნილე-
ბადისა.

შემდეგ ათისა დღისა, დადუმდა ხმა სოფლისა მეშფოთისა, უდაბ-
ნოთა ზედა დაწყნარებულთა. ყოველნივე უკუ-იქცნენ თვისთა სადგურ-
თა და დაშთა მუნ მხოლოდ ნეშტი მეფის რძლისა სახსენებლად
საუკუნოდ.

IX

მასვე 1782 წელსა მეფის ძემან შეირთო ცოლად ციციშვილის
გიორგის ქალი 14 წლისა მარიამ, მშვენიერებითა ქალთა შორის
ბრწყინვალე. მეფისა ირაკლისა კურთხევითა დასწერეს ჯვარი არა
დღესასწაულობითა იოანე ნათლისმცემლისა ეკკლესიაში, რომელიცა
იყო მეტოქი უდაბნოჲსა თფილისში. ჯვარისწერა იქმნა შემდგომად
40 დღისა და ამისთვის დიდად ზრახვიდენ მეფის ძესა ესრეთისა და-
შურებისა და აჩქარებისათვის. ყოველგნით ჰგმობდენ უგრძნობელო-
ბისათვის, რომელ დაკარგა ცოლი პირველი მხნე და გონიერი, და
დამტყვევებელი ძეთა და ასულთა, და არა იგლოვდა საკმაოდ; სხვანი
ამართლებდნენ და იტყოდნენ: „მეფემანცა თეიმურაზმან, პაპამან მის-

* ხელნაწ. „ქურწიქთა“.

მარია დედოფალი

მან ჰქმნა ესრეთო, ოდესცა შეირთო შემდეგ თამარისა ცოლად ანა-
ხანუმ დედოფალი“.

ამა ქორწინებიდამ ესენენ მას —

ძენი: მიხაილ, ჯიბრაილ, ილია, სფირილონ (ეს ორნი მოკვდნენ
ყრმად), ოქროპირი, სვიმეონ (მოკვდა ყრმად), ირაკლი.

ასულნი: თამარ, ანნა (7 წლისა მიიცვალა), ანნა მეორე.

X

სიმრავლე ძეთა და ასულთა მეფის ძისა გიორგისა და ესრეთივე
სიმრავლე სამთა ცოლთაგან ძეთა და ასულთა ირაკლისა, იყო მიზე-
ზი სამეფოასა სახლისათვის კეთილისა და ბოროტისა. ნაყოფი კეთი-
ლი ესრეთისა შვილთა სიმრავლისა იყო ესე, რომელ დაშორებულნი
ძველად ქართლი და კახეთი შეერთდა უფრო მტკიცედ. სასახლემან
მეფისმან მოითხოვა ქართლიდამ, რომელიცა უწოდებდა აქამდე მე-
ფესა ირაკლის კახთ-ბატონსა, და არა მეფესა, სასძლონი და
მეფისა ასულნი მოიძიებდენ თვისდა საქრმოთა ქართლისა თავადთა
სახლთაგან. დაჲ მეფისა ირაკლისა ანნა, იყო ცოლი დიმიტრისა ყაფ-
ლანიშვილისა; მეფის ასული, დაჲ გიორგისა თამარ, მიათხოვეს სარ-
დალსა დავით ორბელიანსა; ქეთევან მეფის ირაკლის ასული მუხრა-
ნის-ბატონსა იოანეს; მეფის ირაკლის ასული მარიამ დავით ციცი-
შვილსა; მეფის ძის გიორგის ასული სოფიო თარხნიშვილსა ლუარ-
საბსა; მისივე ქალი რიფსიმე ჩოლაყაშვილსა დიმიტრის. ესრეთვე მი-
იყვანეს მეფის ძეთა ცოლად: თეიმურაზმან ოთარ ამილახვრისა ქალი
ელენე; ფარნაოზმან ელიზბარ ერისთავის ასული ანნა.

ესრეთ დაკავშირდა ქართლი და კახეთი ერთობითა თავადთა და
სამეფოასა სახლისა მძახლობითა და მოყვრობითა. ამან კავშირმან
დაავიწყა ქართლისა მეფისა გვარი, დაშენილი რუსეთსა 1724 წლი-
დამ; ამან ერთობამან ნათესაობითმან მოსპო თქმულობა ქართლისა
ურისა: ირაკლი მამა კახეთისა და მამინაცვალსა ქარ-
თლისა. მეორის მხრითა სიმრავლემან ძეთა და ასულთა დაბადეს
შური და მტერობა ურთიერთისადმი. დაჰყვეს ოჯახები და დაბადეს
ურჩება და მედიდურობა სახლსა მწევრთა შორის, სადაცა იყოფოდა
მეფის ასული რძლად და ანუ რომლისაგანცა წარიყვანდნენ მეფის ძენი
ქალთა სასძლოდ თვისად. თავადნი ესენი, დაშოკიდებულნი მოყვარეო-
ბითა მეფეთა თანა, არღა ემორჩილებოდნენ მეფისა მოხელეთა, რო-
მელნიცა იყვნენ მდივან-ბეგად, მდივანად, მოურავად, ციხეთა-მცვე-
ლად და სხვად სამეფოასა საქმეთა განმგედ. დასუსტდა ჰაზრი და

მნიშვნელობა პირმშობისა; ეცილოდენ მემკვიდროებასა; არა პატივ-სცემდენ პირველობასა და თვითეული წევრი სამეფოასა სახლისა გონებდა თავსა თვისსა მეფობისათვის განმზადებულად. სჯული არ-ღა სჯულებდა სამეფოში, სადაცა უფლებდენ მეფის-ძენი და კარის-კაცნი მათნი.

განმრავლებულთა ძეთა თვისთა დაუნიშნა საცხოვრებელად და განსაგებელად ადგილნი და თემნი: მეფის ძეს გიორგის ბორჩალო და ყაზახისა ნაწილი; იულონსა ქსნის ადგილები (რადგანაც ერისთვიანთ მიეღოთ ქსანი); ვახტანგსა ანუ ალმასახანსა არაგვი და სხვათა სხვანი ადგილნი. თვით მიზეზი მეფის ძისა ალექსანდრესი ლტოლვისა სპარსეთად, ჯერეთ პირველად მამისავე თვისსა დროსა, იყო ესე, რომელ არა უბოძა მამამან ირაკლი საკმაო საცხოვრებელად საუფლისწულო.

ესრეთსა უსწოროსა განწილვასა შეუდგნენ უწესოებანი, შფოთნი და დიდნი აღრეულობანი. მეფის ძე გიორგი, ვითარცა მემკვიდრე, მორიდებული შფოთთა, მიენდობოდა მამისა ნებასა და შორით ხედვიდა ძმათა სისუსტესა მიტაცებისათვის მემკვიდრობისა და აღრეულობათა მათ, რომელნიცა ამწარებდნენ მოხუცსა მამასა; თვით ირაკლი მოხუცებისა გამო და დედოფლისა გამო დედინაცვლისა პირმშოასა გიორგისათვის იყოფებოდა მერყეობასა და აგრილებდენ გულსა მისსა გიორგისადმი. ესრეთსა მდგომარეობასა მყოფი მეფის ძე გიორგი, დაშორებული ძმათა, ცხოვრებდა ცალკედ და მყუდროდ. შთაგონებითა დედოფლისა და ძეთა მისთა, მეფეცა ირაკლი მიიყვანეს მას მდგომარეობასა, რომელ სიძესა მისსა სარდალსა და სალთხუცესსა დავით ყაფლანიშვილსა, თამარისა მეუღლეს, მოუღო მეფემან სახლთხუცობა და მიუბოძა ესე სიძესა თვისსა მუხრანის-ბატონს იოანეს⁵. ესრეთმან მეფისა მოქცევამან მოსწყლო გული მეფის ასულისა თამარისა, რომელიცა მწუხარებისა ელდითა გარდაიცვალა 1786 წელსა.

⁵ მაშინ ისიხი მწიგნობარმან შუა მღვიმელმან უქმნა მუხრან-ბატონსა იოანეს ზედაწერილი ბეჭდისა:

ერთი მრწამს ღმერთი,
ერთი ბატონი.
სარდალ-სალთხუცესი
მუხრან-ბატონი.

XI

ტრაქტატისა ძალითა შორის იმპერატორის ეკატერინა II და ირაკლისა, მეფის ძე გიორგი დამტკიცდა მემკვიდრედ საქართველოდ; მიიღოცა ორდენი ალექსანდრე ნეველისა. ამან ტრაქტატმან სრულიად აღამღვრია გული ძმათა, დედოფლისა და კარისკაცთა, მეფისა ირაკლის მხლებელთა. მტერნი განძლიერდნენ; ირაკლი დელავდა; დედოფალი სძულობდა. თვით გიორგი იშვიათად ხედვიდა მამასა თვისსა. 1789 წელსა მოვიდა იმერეთით მეფის ძე არჩილ. გიორგი თვით მივიდა და ნახა. არ იაზა ესე მეფესა და ეძიებდენ მიზეზსა, რომელმანცა განაღვიძა იგი მისთანა სამეგობროდ.—არჩილმან სასახლიდამ სცა თოფი მოლასა, რომელიცა დაჰკიოდა მეჩითიდამ მოედანსა სამეფოსა, შესწუხნა მეფე დიდად; ხოლო გიორგი არა, და იტყოდა სიტყვათა არჩილისადმი სანუგეშოთა. ამანცა უფრო განარისხა მეფე, და ბრძანებდა სიტყვათა მკვახეთა გიორგისათვის.

XII

შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა სოლომონ პირველისა, ოდეს გამეფდა იმერეთს დავით, მოვიდნენ იმერეთით ევთიმი გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, პაატა მიქელაძე, სალთხუცესი ზურაბ წერეთელი, სენნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე და ფიცისკაცი ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვანი. ესენი ითხოვდნენ, რადგანაც არა სურს მეფესა ირაკლის მეფე დავით, მიმტაცებელი ტახტისა, ინებოს და შეიერთოს თვისდა სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთ მთავრობისა დროთა. დესპანნი იმერთა არწმუნებდნენ მეფესა, რომელ ყოვლადი სამეფო იმერეთისა მოელის სიქადულით და მხიარულებით საქმისა ამის დასასრულსა; თვით მთავართა გურიისას და ოდიშისას სურთ და სწყყურიანთ ესე. მცხოვრებთა გლეხთაცა იციან ესე და უხარისთ ბატონობა თქვენი იმერეთსა, მტერთაგან ჯარისა გაოხრებულსა. მეფემან უგდო ყური და ნაცვლად პასუხისა პირად ბრძანა იქმნას რჩევა საქმისა. დანიშნულსა დღესა კათოლიკოსი, მღვდელთმთავარი, თავადნი, სარდალნი, სალთხუცესნი, მდივანბეგნი ქართლ-კახეთისა, შეიკრიბნენ სამეფოსა პალატაში და შევიდნენ განსჯასა. პირველი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის იყო ჭაბუა

ორბელიანისა. მას შეუდგნენ კათოლიკოსი ანტონი, სარდალი დავით
 ყაფლანიშვილი, სოლომონ ლიონიძე, ზაქარია მოურავი ქიზიყისა,
 ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ჩოლაყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და
 სხვანი. მეფე სდუმებდა და ბრძენი ჭაბუა ასმენდა ქუხილისა სიტყვე-
 ბითა დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა; აკურთხევდა ჰაზრთა ამათ,
 ზეგარდამო შთაგონებულთა დესპანთადმი და იმერთა ერისა. „ნუ
 ჰყოვნი, მეფეო!—იტყოდა ჭაბუა,—მეფე ერისათვის და არა ერი მე-
 ფისათვის, ერი იმერთა ითხოვდა ერთობასა და კავშირსა. ვითარ
 ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის არ მიიღებს თხოვასა? ვიცი და მესმის
 ჰაზრი თქვენი, მეფეო: ვითარ მოულო მეფობა შეილისშვილსა ჩემსა?
 ესრეთი ჰაზრი უეჭველად არის უბედურებითი იმერთათვის, უსარგებ-
 ლო ქვეყნისათვის, დამლუბავი ქვეყანისა.—ვითარ მოელო მეფობა
 ქართლისა, ქართლისა მეფეთა და რაი დაკარგა საქართველომან და-
 კავშირებითა ქართლისა და კახეთისა? ვითარ მოელო მემამოხეთა
 არაგვისა ერისთავთა საერისთავო არაგვი? ვითარ მოელო საუკუნოდ
 ქსანი ქსნისა ერისთავთა? ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლი-
 ერება მეფობისა არა ერთა დაკავშირება.“—„ბატონო მეფევე, — მო-
 ახსენა ქაიხოსრო წერეთელმან, — უკეთუ ვერ დამტკიცდება ერთობა
 და შეუდგება უწყსობა, სავნო ქართლისათვის და მეფობისა თქვენი-
 სათვის,—მაშინ დაუტევეთ იმერეთისა მეფობა, მაშინ თქვენც უბოძეთ
 იმერთა ნება იყოლონ თვისად მეფე თვისი. ამითი არა დაშავდება
 რა. სცადეთ რა შეუდგება, მიიღეთ გვირგვინი ჩვენიცა, განძლიერ-
 დით ჩვენი და განგვაძლიერეთ თქვენი.—ირწმუნეთ, მეფევე ბატო-
 ნო, ხომ სცნობს ამას მტერი და მიეცემა შიშსა და მორიდებასა.“
 შემდეგ ღუმილისა მეფისაგან, მუხრანის-ბატონმან იოანე მოახსენა
 კრებასა: „დაკავშირება იმერეთისა დიახ ძნელია. ჩვენ ქართველთა
 ვერ მოგვივლია ჩვენთვის; ვითარ მოვუაროთ იმერეთსა? რათ ვექმნეთ
 პატრონად ქვეყანასა, რომელსაც ჰყავს საკუთარი პატრონი, შვილის-
 შვილი მეფისა?“—სარდალმან დავით განრისხებულმან წარმოსთქვა
 სიტყვა: „მართლად აღიარებს მუხრან-ბატონი რომ ვერ მოუვლის იგი
 დღეს ქვეყანასა თავისის ხრმლითა და ბაირალითა. მოვა დრო და
 მოსცემს ღმერთი სხვასა მუხრანის-ბატონსა, რომლისა ხრმალი უფრო
 მჭრელი იქმნება.“—სიტყვამან ამან დაბადა ამბოხი, აწყინა მეფესა და
 წყინებული მეფე წამოდგა და შევიდა სხვასა ოთახსა. დაიშალა შე-
 კრებილება პირველი.

სცნო დედოფალმან დარეჯან საუბარი ესე ყოველი, განრისხნა
 და მიაწერა ჰაზრი ესე მეფის ძეს გიორგის, რადგანაც სარდალი და-
 ვით იყო დისწული მისი საყვარელი და მეტოქი მუხრანის-ბატონისა.
 დაიბარა ჭაბუა და მრისხანედ უბრძანებდა ყვედრებითა სიტყვათა

„არა, ბატონო დედოფალო, ვერ შევიქმნები ორგული, — იტყოდა ჭაბუა, — მეფისა და სამეფოა. ჰაზრი ჩემი დაჰშობა უცვალეზელად, მტკიცედ და უკეთუ არ აღსრულდება, შთავიტან თან საფლავსა. რად მიბრძანებთ, არ ვიყო ერთგული მეფისა და ქვეყანისა. ვიცი, რასაც ვიტყვი. არ ვხედავ კეთილად საქმესა და ესე ვარჩევ? ვიყო და მერქვას მრჩველი მეფისა და ვურჩევდე რასმე ბოროტსა? — ვჰგონებ იქმნება საქმე ეშმაკისა, ბოროტისა კაცისა და ქვეყნის მტერისა. მამა-პაპათა სისხლი დაუღვრიათ ქვეყნისათვის და მიფეთათვის. ვარ შვილი ქვეყნისა და ერთგული მეფისა. ამისთვის გაბედვით ვიტყვი და უშიშრად მოგახსენებ მეფესა ჩემსა და თქვენ ბატონსა ჩემსა დედოფალსა, სიტყვათა ამათ“.

მეფის ძე გიორგი, მორიდებული მამისა და დედინაცვლისა, არ ინახვინებდა არცა დესპანთა და არცა კარისკაცთა, რათა არა წარმოსთქვან რაჲმე სიტყვა და არ მივიდეს ჰაზრი რაჲმე ახალი მეფისადმი მასზედ გაიჭვიანებულისა.

ქუთათელი და გენათელი, აბაშიძე და სხვანი დესპანნი მიუთხრობდეს დედოფალსა იმერეთისა მდგომარეობასა და სრულიად დაღუბვასა, უკეთუ არ მოხდება ერთობა ქართველთა თანა. დედოფალი ბრძანებდა უარსა და იტყოდა ვერ გამოწირვასა იმერეთისა გვირგვინისა შვილისშვილისა ხელთაგან.

ლდესა მესამესა, შემდეგ პირველისა, იყო შეკრებილება მეორე ჭაბუა კვალად იტყოდა მასვე; კათოლიკოსი ანტონი ამტკიცებდა მათსა ჰაზრსა. მაშინ მეფემან უბრძანა მეფის ძეს გიორგის: „რასა იტყვი, გიორგი, შენ?“ — „ხელმწიფეო ჩემო! სიტყვა ჩემი, ვითარცა ჰხედავ, იქმნება მრავალთათვის წინააღმდეგი და მაინც გავბედავ მოგახსენო: შეერთება იმერეთისა ქართლისადმი არის სიმტკიცე მეფობისა; თუ ვნებავსთ უძლეველობა ქვეყანისა ჩვენისა მტერთაგან, უნდა იქმნას ერთობა. რა არს უკეთილეს, რა არს მშვენიერ, ვითარ ერთობა ძმათა, — იტყვის წინასწარმეტყველი დავით. სამეფო ისრაილთა დაეცა მაშინ, როდესაც განსქდა ორად მეფობა სოლომონისა. დაეცა საბერძნეთი, ოდეს განიყო ორად და სამად. მეფობა განყოფილი არა დაადგრეს, — ბრძანებს მაცხოვარი“ — სიტყვანი ესენი მოიწონეს შეკრებულთა მსაჯულთა. ჭაბუამ კვალად აღამაღლა ხმა და მოსთხოვა მდაბლად; რათა თანახმა იქმნეს მეფე ერთობისა ჰაზრისათვის და აღასრულოს თხოვნა იმერეთისა დესპანთა. მაშინ მეფე აღსდგა და ბრძანა: „თხოვასა ამას ვერ მივიღებ; მტერი მადგას კარსა; ვერ გავიხდი ახალსა მტერსა, რომელიცა უნდა იყოს შვილისშვილი ჩემი იმერთა ტახტისათვის განმზადებული. — დესპანნო! წარვედით და იმერთა ერსა გამოუცხადეთ, რომ დავსვამ იმერეთისა ტახტზედ შვილის-

შვილსა ჩემსა და ესრეთისა კავშირითა თავით-თვისით იქმნება ერთობა იმერეთისა ქართლისა თანა“. ესრეთ დაბოლოვდა დესპანობა და ჰაზრი ერთობისა.

მასვე წელსა 1790 წარავლინეს ჯარი ქართველთა 4.000 და თანა-ჰყვა სარდლად მუხრანის ბატონი იოანე, ქიზიყის მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ეშიკალას-ბაში ჩოლაყაშვილი; ანდრონიკა-შვილი რევაზ (ჯოლისძმა მეფის ძის გიორგისა), და მეფის ძე იულონ; გარდაადგეს მეფე დავით და განამეფეს სოლომონ მეორე ქუთაისს.

XIII

ესრეთ დაბოლოებულსა საქმესა ამას შეუდგა 1790 წელსა მხოლოდ დაკავშირებითი ტრაქტატი შორის ქართლისა და კახეთისა, იმერთა და მთავართა ოდიშისა და გურიისა. აჰა ნამდვილი ესე პირობებითი მათ შორის წესდება⁶.

1.

„ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თფილისს 1790 წელსა.

ვინაიდან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთ-მორწმუნება, არიან ძენი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ მავასხელობითიცა სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის.

ამისთვის ჩვენ ზემოხსენებულად ქვეყანათა ივერიისა და მეფენი და მთავარნი დამამტკიცებელნი საუკუნოსა ამის პირობისა სახელით ყოვლად ძლიერისა ღვთისათა აღუვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა, რომელიცა თვითოეულად შემდგომთა შინა ჰაზრთა ცხად იქმნების.

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მეფე ქართლისა, კახეთისა და სხვათა, ირაკლი მეორე ქრისტიანებრითა თანამდებობითა გარწმუნებთ ყოვლისა საიმერეთოსა მეფესა შვილისშვილსა ჩემსა სოლომონს და

⁶ ესე ვაჰოვე აღუქსანდრე ონიკოვისა ქალაქებში, რომლისაცა მამა ნიკოლოზ კიკოლა დიაკვნად წოდებული, ახლდა მწერლად მეფესა გიორგის. იყო, მერეთ დეპუტატად რუსეთშიაც და აღწერაცა მოგზაურობა თვისი, არა მოწვევნილი დროთა ჩვენთადმი, ვითარცა მიაშბო შვილმან მისმან აღუქსანდრე.

მთავარსა ოდიშისა და სხვათა სამთავროთა დადიანს გრიგოლს, და მთავარსა გურიისას სვიმეონს და ერთობით თავადთა, აზნაურთა და ერთა ქვემოქსა ივერიისა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოვლისა სამეფოქსა ჩემისა, და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე .

მაქვნიდეს ზრუნვა დამშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა, და ყოვლისა შეძლებისა ჩემისამებრ ვიყო შემწე თქვენდა წინააღდგომად მტერთა თქვენთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ს ა მ ე .

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და დაცვად ძეთა იმერეთისათა, ვითარცა მამა საზოგადო მათი.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო თ ხ ე .

უკეთუ აღდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა შემისამებრ მზა ვიყო შემწედ თქვენდა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ხ უ თ ე .

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა საიმპერატოროსა უმაღლესისა კარისადმი, ვითარცა მაქვნიდეს შეკრულება, ვიყო მწადნელი თქვენდაცა უბედნიერესსა შინა მდგომარეობასა მოყვანებად მფარველობითა ერთბამად ერთისა უავლუსტესისა კარისათა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ე ქ ვ ს ე .

აღთქმათა ამათ შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევიკვრი თანამდებობითა თვით ძეთა ჩემთა, თავადთა საქართველოსათა და საზოგადოდ ერთა სჯულ უდებ; საუკუნოდ ერთგვამად შეერთებასა ამას ქვემოქსა ივერისათანა და ვამცნებ ყოველთავე რათა მტკიცედ ექმნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლე-

სიურთა. იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი და ვჭგიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამისა ჩემისამებრ.

მეფე ქართლისა, კახეთისა და სხვათა ერეკლე.
დედოფალი ქართლისა, კახეთისა და სხვათა დარეჯან.
საქართველოს კათოლიკოსი ანტონი.
ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლიონიძე⁷.

2.

ტ რ ა შ ტ ა ტ ი მ ე ო რ ე ნ ა ც ვ ლ ა დ პ ი რ ვ ე ლ ი ს ა

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მეფე ყოვლისა საიმერეთოჲსა შვილისშვილი თქვენი სოლომონ ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოჲსა ივერიისათა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოვლისა სამეფოჲსა ჩემისა და [ვიყო]* მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე .

მაქვნდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად დამშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა და ვიყო მზა ნიადაგ წინააღმდეგომად მტერთა თქვენთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ს ა მ ე .

ვიყო შწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, ვითარცა თანამდები მეფე დისწული მათი.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო თ ხ ე .

უკეთუ აღდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა ჩემისამებრ მზა ვიყო შემწედ თქვენდა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ხ უ თ ე .

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა საიმპერატოროსა უმაღლესისა კარისადმი, ვითარცა აქვნდეს უმაღლესობასა თქვენსა შეკრულებაჲ

⁷ ტიტული ესე მიიღო მიბაძვით რუსთა დეჰსანთა მინისტრობისა, 1785 წელსა ამავე ტიტულით იწოდა თვით მეფისა ირაკლისაგან სულხან ბეგთაბეგი-შვილი, მამა ისაკ მდივნისა.

* ხელნაწ. „ყოველი“.

ვიყო თქვენთანა მქონებელი, თანახმობისა უბედნიერებისა მდგომარეობისა ჩვენისათვის, მფარველობითა ერთბამად ერთისა უავლუსტესისა კარისათა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ე ქ ვ ს ე .

აღთქმათა ამათ შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევიკვრი თანამდებობითა თვით თავადთა ყოვლისა იმერეთისათა, კეთილშობილთა და საზოგადოთა ერთა სჯულფულებ საუკუნოდ ერთგულებად შეერთებასა ამას ზემოასა ივერიისა თანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლესიურთა, იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი, და გჰვიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამის ჩემისამებრ.

მეფე ყოვლისა საიმერეთოასა

ს ო ლ ო მ ო ნ .

დედოფალი ყოვლისა საიმერეთოასა

მ ა რ ი ა მ .

ვიცე-კანცლერი ს ო ლ ო მ ო ნ ლ ი ო ნ ი ძ ე .

3.

ტ რ ა შ ტ ა ტ ი მ მ ს ა მ ე ნ ა ც ვ ლ ა დ პ ი რ ვ ე ლ ი ს ა .

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მე, მთავარი ოდიშისა და სხვათა სამთავროთა დადიანი გრიგოლ, ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათასა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოასა ივერიისათა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

შეგრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოვლისა სამთავროასა ჩემისა და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვარისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე .

მაქვანდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად დამშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა და ვიყო ნიადაგ მზა წინააღმდეგომად მტერთა თქვენთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ს ა მ ე .

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და ძეთა თქვენთა, ვითარ ნათესაობით თანამდები უგანათლებულესობათა მათთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო თ ხ ე .

უკეთუ აღდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვით და საქმით შეძღვბისა ჩემისამებრ მზა ვარ შემწედ თქვენდა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ხ უ თ ე .

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა უმაღლესისა საიმპერატოროსა კარისადმი, ვითარცა აქვდეს შეკრულობა უმაღლესობასა თქვენსა, ვიყო თქვენთანა მქონებელი თანხმობისა მფარველობათა თქვენთანა ერთბამად ერთისა უავლუსტესის კარისათა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ე ქ ვ ს ე .

აღთქმათა ამათშინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევიკვრი თანამდებობითა თვით სახლისწულთა ჩემთა და თავადთა სამთავროსა ჩემისათა, კეთილშობილთა და ერთა სჯულუღედებ საუკუნოდ ერთ-გვამად შეერთებასა მას ზემოასა ივერიისათანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლესიურთა. იყავნ ესრეთ. ვიცი ჩითარია თანამდებობა ჩემი და ვჰვიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამას ჩემისამებრ.

4.

ბ რ ა ჯ ბ ბ ი მ ე ო თ ხ ე ნ ა ც ვ ლ ა დ ჰ ვ ი რ ვ ე ლ ი ს ა .

მე მთავარი გურიისა სიმეონ ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ჩართლისა, კახეთისა და სხვათასა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოასა ივერიისათა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ქვეყანისა ჩემისა და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვარისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე .

მაქვდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად სახმარყოფისათვის სამეფო[ა]სა თქვენისა და ვიყო ნიადაგ მზა წინააღმდგომად მტერთა თქვენთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ს ა მ ე .

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და ძეთა თქვენთა ვითარ ნათესაობითა, თანამედები უგანათლებულესობათა მათთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო თ ხ ე .

უკეთუ აღსდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა ჩემისამებრ მზა ვიყო სახმრად თქვენდა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ხ უ თ ე .

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა უმაღლესისა საიმპერატოროსა: კარისადმი, სადაცა და ვითარიცა აქვდეს შეკრულება უმაღლესობასა თქვენსა, ვიყო თქვენთანა მქონებელი თანახმობისა უბედნიერესისა მდგომარეობისა ჩემისათვის მფარველობითა თქვენთანა ერთბამად ერთისა უავლუსტესისა კარისათა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ე ქ ვ ს ე .

აღთქმათა ამათ შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შეგვევრი თანამდებობითა თვით ხალხისწულთა ჩემთა, თავადთა, აზნაურთა და ერთა სამთავროსა ჩემისათა, სჯულფუდებ საუკუნოდ ერთგვამად შეერთებასა ამას ზემოასა ივერიისათანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლესიურთა. იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი და ვჭგიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამის ჩემისამებრ“.

ოთხად დაწერილნი პირობანი ესენი, ხელმოწერილნი და ბეჭედსმულნი მეფეთა და მთავართაგან, მღვდელმთავართა და მოხელეთაგან, განცხადნენ ყოველგან.—კობიონი მათნი წარუდგინეს იმპერატორიკას ეკატერინას მეორესა. თვით სოლომონ ლიონიძე მისრული კართაზედა იმერთა მეფისა და მთავართა დადიანისა გრიგორისა და გურიელის სვიმონისა, მრავლად დაშვრა, რათა მოეყვანა ერთობასა მტკიცესა ერთნათესაობა ქარაველთა, მეცადინებდა შინაკავშირითა, გაეუქმებინა გარეკავშირი. ერი, დაცული გარეთითა უცხოთა ნათესავთაგან მფარველობითა, არის მარადის დამდაბლებული. ერი სხვათა მფლობელობასა შინა ქვეშე შესული არის მონა და მონა მზაკვარი, დაცინებული, მასხარად აგდებულრ. ვითარცა დამკარგველი თვითმყოფობისა, კარგავს სულისა თვისისა საკუთარსა ძალასა და ღირსებასა. უძლური სულითა, კარგავს სხეულისაცა ძალასა: ენა და მეტყვე-

ლება მისი, მწერლობა და მწიგნობრობა მოეღება ერსა დამონებულსა უცხოთა ნათესავისა ენითა და ჩვეულებითა.

ოთხასითა წლითა განმტკიცებულნი კერძობითსა უფლებასა ზედა სამთავრონი, მოისმენდნენ ლიონიძისა სიტყვათა ერთობისათვის. გარნა სადღა იყო ძალი დამაკავშირებელი მათი? ოდეს მეფემან ირაკლი მეორემან დაკარგა ერთმეფობისა იმერთა ერისა თხოვა, დაკარგაცა ძალი კავშირისა. ხმა ლიონიძისა იყო ხმა ღაღადებისა უდაბნოსა, ენითა ცემა ჰაერისა და ამაო ბგერა ბაგეთა. იხილა ესე ლიონიძემან აღრევე და შორსმხედველმან ვერღა ჰპოვა ღონე სხვა დაცვისათვის მეფობისა, რომლისათვისცა, გამიგონია მამისა ჩემისაგან, იტანჯებოდა იგი. ესევე იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად მეფისა გიორგისა, წარვიდა იმერეთსა და მუნით სპარსეთსა და მოკვდაცა მუნ დამტირებელი ქვეყანისა და მრავლად დატირებული სომეხთა კათალიკოსისა ეფრემისაგან, რომელთანაცა ცხოვრებდა რავდენსამე დროსა. სიკვდილი მისი იყო ვგონებ 1810 წელსა ანუ მცირედ შემდეგ.

XIV

მეფის ძე გიორგი, დროთაგან ყმაწვილობისა, ვიდრე 40 წლამდე ცხოვრებისა თვისისა, იყო ტანით წვრილი, მალალი და ბრვე. 1785 წელიწადიდან შევიდა სიმსუქნეში, განსქელდა დიდად და თუმცა ესრეთმა სიმსუქნემან უფრო ახოვანჰყო იგი, გარნა ველარ ჯდებოდა ცხენსა თავისუფლად და ვერცა იქმნებოდა მარდი, ვითარცა პირველ. შემდეგ შეეჩვია შინა ყოფნასა, და მოთხოვნილებისა გამო დიდისა გვამისა მიიღებდა სანოვანესა მრავლად და მადიანად მარადის. ჩვეულებასა ამას შეუდგა მდიდრად სადილისამზადება და ხანგრძლივ მირთმევა სადილისა მეჯლიშისა წესითა. პური სადილისა მისთვის იყო გამტკიცული თეთრი და ყოველ დღე ცხვებოდა სახაბაზოსა. ბრძანებისამებრ მისისა აქვდათ ნება ყოველთა ქალაქისა მცხოვრებთა მხოლოდ სნეულთათვის და ავათმყოფთა წარედოთ პური სახლად თვისად. ყოველ დღე ხსნილისა დღეთა, მცნებისამებრ მართლმადიდებელისა ეკლესიისა, იკვლოდა ძროხა, ფლავი ქათმითა და ზირიშკითა შემზადებული, მიერთმოდა ყოველ დღე; ეგრეთვე შემწვარი და აფხაზური. დიდად უყვარდა ზაქი წლეული ანუ უფრო მოდიდო; სილბილისა, სითეთრისა, გემოვნებისათვის მისისა ხორცისა; უმეცარნი და მეშურნენი და მტერნი მისნი ჩუმნი და ფარულნი ეცინოდნენ მას ამისათვის და იტყოდნენ სიცრუით: „მრთელსა ზაქსა სკამსო“. წესისამებრ სადილობისა ძველისა და ახლისა, პირველ მეფეს მიერთ-

მეოდა კერძი და რადგანაც ზაქისა და საუკეთესოა საჭმლისა ნაჭერნი მიერთმეოდენ მას მრავლად აქედამ, შედგა ცილისწამებაცა: მრთელსა ზაქსა შეჭამდარ. აქვნდა მას ჩვეულება, ვითარცა დადიანისა კარზედაც მინახავს, რომელ მიიღებდა ნაჭერსა დიდსა თვით, და სხვათა თვითვე დასახელებითა სტუნართა, უბოძებდა, ნიშნად პატივისცემისა და სიყვარულისა. ნაცვლად ხბოაჲსა მიირთმევდა ზაქისა წლეულისა ანუ მეტისა ხორცსა. ზაქის ხორცი არის დიდად ლბილი, ფრიად გემოვანი და ფერით დიდად თეთრი, მრავლით უკეთესი ხბოს ხორცისა.

ღვინო უყვარდა წითელი და აქვნდა უკლეველი ხოდაშნური და ყვარული, რომელსაცა ცალკედ დიდად განმწმენდილსა ქვევრში შეამზადებდენ საწელიწდოდ კარისათვის მეფისა. თვით მიირთმევდა არა უმეტეს ერთისა ჩარექისა ანუ თუნგისა მეოთხედისა. დათრობა მას სძაგდა ვითარცა სიბილწე, და ხუმრობით და სიცილითა დაუწუნებდა სადილსა მისისა მენახეთა, უკეთუ ვინმე გაურევდა წყალსა და წყალსხმულსა დაღევდა ღვინოსა. „გაიგონე რა გიამბო,—იტყოდა განგრძელებულისა ხმისა კილოთი: — თუ გინდა ღვინო წყლიანი, მდაბალი სვი ღვინო; კარგი ღვინო არ უნდა წახდეს წყლისა შერევი-თა“. არაყი არ იყო ჯერეთ დიდსა ხმარებაში, გარნა ურჩევდა არა სვან ვითარცა მაწყინებელი აგებულებისა და არცა სასარგებლო, თუმცა მტკბარი თაფლითა, მურაბისა მირთმევის დროს, — ქართველთა ჩვეულებისა. წესითა. ორაგული უყვარდა დიდად და სწყინდა მარადის. მკურნალნიცა აყენებდენ ორაგულისა მირთმევისაგან და არა ერთგზის განკურნესცა წყინებისაგან ორაგულისა. აქაცა შექცევისათვის და ხუმრობითა წარმოიტყოდა სიტყვასა: „ოთახისათვის დარბაზის დაუქცევიაო?“

სადილი მისი არ იქმნებოდა თვინიერ მღვდლისა, რომელიც მარადის მამაო ჩვენოსა თქმითა, აკურთხევდა დაგებულსა: სუფრასა, და რადგან იცოდა მცირედ ბერძულიცა, ამისათვის ხშირად თვით იტყოდა ბერძულად „მამაო ჩვენოსა“ და აკურთხევიანებდა სუფრასა მღვდელსა. ჩვეულებრივ მენახენი სადილისა მისისა, იქმნებოდენ ოცი და ოცდახუთამდე კაცი დღე-ყოველ.

დიდოს ლეკნი თთვე ყოველ მაისიდან და კვალად ზამთრამდე მოგვრიდენ თვისთა ცხვართა და თოხლთა, ვითარცა გემოვანთა დიდად და მრავალით უგემრიელესთა სხვათა მათთა ზედა ნაკვებთა ცხოვართა. მეფე დაასაჩუქრებდა მათ ცხვრებითავე სამეულად; უბოძებდა სამოსთა მათ და ცოლთა მათთათვის. ოდესმე ზაფხულსა მოსძებნიდენ მეფესა ლილოზედ, ოდესმე ქვემო ავჭალასა, სადაც ხშირად განატარებდა სახლობითა. ზაფხულისა თვეთა. აქა ჰქონდა სა-

დგურად გურამიშვილის ზაალის სახლი ციხე გალავანიანი მტკვრისა პირსა ნაშენი, სიყრმიდგანვე არ უყვარდა ნადირობა. მონადირეთა დიდ-კაცთა უწოდებდა „კაცთა უსაქმოთა, მოცლილთა“. — „დევნა მხეცთა და პირუტყვთა შეაჩვევს მტერობასა და მესისხლეობასაო, განაბოროტებს გულსაო“. შვილთაცა თვისთა არ ურჩევდა ნადირობისა შეჩვევასა და მართლად არცა ერთი მათგანი, რომელთაცა მე ვიცნობდი, არ იყვნენ მონადირენი, გარდა მეფის ძისა ილიასი, და ესეცა შეჩვეოდა ნადირობასა რუსეთში.

არ უყვარდა ჯირითობაცა, რომელსაცა უწოდებდა „საგანსაცდელოსა რასამე“, და ამისთვის მხდალად ხალოდენ მიმალულნი მეტოქნი მისნი.

დილითა, შემდგომად ცისკრისა დღე-ყოველ მოსმენისა, მიირთმევდა ჩაისა ილით და დარიჩინით მოღულებულსა; ჩინეთისა ჩაისა, რომელიც მოერთმოდა რუსეთიდან, მიიღებდნენ სნეულებისა დროსა სამკურნალოდ, და იშვიათად, ყავა თურქთა წესითა, სტუმართათვის იხმარებოდა ხშირად.

შაქარი დროთა ამათ იხმარებოდა ყანდისა, რომელიცა მოაქვდათ ვაჭართა სპარსეთიდან და მისირადამ. — ევროპისა შაქარსა იშვიათად მოუტანდნენ, რადგან უძვირეს სპარსულისა იყიდებოდა. ესრეთი ევროპისა შაქარი შემოვიდა სავაჭროდ ახალციხისა გზით, ეგრეთვე ყავა და თამბაქო; თალათინის ტყავები, საპონი მარანდული (ზეთისა) და სხვანი ესე ვითარნი.

XV

მეფემან ქართლისა თეიმურაზ მეორემან, ჯერეთ შვიდისა წლისა მეფის ძესა გიორგის, შვილისშვილსა თვისსა 23 აპრილისა დღისათვის ე. ი. სახელწოდებისა მისისა, ბრძანა მოუმზადონ დროშა საუფლისწულო. მისისავე ბრძანებითა მოიღეს ყვითელი ატლასი და მასზედ მოქსოვეს ხატი მეტეხთა ღვთისმშობლისა ფერადებითა და კილიტებითა. მომქსოვი მისი იყო ამირეჯიბისა როინისა ასული და ქვრივი როსტომ ციციშვილისა ანასტასია, რომელიცა ახლდა დედოფალსა ანა-ხანუმს, თეიმურაზ მეფისა მეუღლესა და არღა შორდებოდა მეფისა სასახლესა, და რომელიცა იყო საყვარელი და დაახლოვებული დედოფალისა თამარისა, პირველისა ცოლისა თვით თეიმურაზ მეფისა.

კათოლიკოსმან ანტონი უკუთხა დროშა ესე და მიართვა მეფის ძესა მეტეხისა ეკკლესიასა შინა, პარაკლისისა გარდახდითა. დღესა

ამას იყო დიდი პატიჟობა სტუმართა სასახლისა პალატებში, ქალთა და კაცთა. ამასავე დღესა აღსაზრდელად მეფის ძისა, შესწირეს მეტეხისა ეკკლესიასა, ვითარცა კარისა ძველად საყდარსა და კათოლიკოსისა მეტოქსა, ძვირფასი ბარძიმ-ფეშხუმი, რომელიცა დაიკარგა 1795 წელსა, სამი კომლი კაცი და ერთი ხელი შესამოსელი, და მიუბოძეს წინამძღვართა მისთა ოქმი შეწირულობისა.

ხატნი ესე ძველი თვით ნამდვილი დაიკარგა თფილისის აღებისა დღესა 1795 წელსა სპარსთაგან; ხოლო დროშა დღესაცა არის სახლსა შინა ჩემსა დაცული. ბუშტი ვეცხლისა და თვით ძელი, რომელზედაც იყო დამყარებული სახე ღვთისმშობლისა, განაქარგა მამამან ჩემმან 1830 წელსა შიშისათვის რუსთა მთავრობისა: ეშინოდა, არა ჰკითხონ, რად გაქვს დროშა ესეო. ძმაცა მამისა ჩემისა მარადის შფოთის ჟამსა აშინებდა და ეტყოდა: ორგულობისათვის რუსეთისა გაქვს დროშა ეგეო.

მაშინ შეშინებულმან დასწვა ხე, რომელზედაცა იყო ბმული თვით ხატი. ხისა ამის თავზედ ნაკეთი ვეცხლისა ბუშტი გაყიდა და ფასითა ამით უქმნა კიოტი ფიცრისა, დაეკეცა დროშასა ამას სამსხივად გრძელი ფრთები და ჩასდვა კიოტსა შინა მინითა დაფარული; დაისვენა თაყვანის საცემლად სახლსა შინა თვისსა. ამა დროდმდე დროშა ესე იყო ბუდეში ჩადებული, და კრძალვიდა კარის წმინდის გიორგის ეკკლესიისა შინა, დღითგან მეფის გარდაცვალებისა.

ხატისა ამის კოპიოსა ანუ პირისაგან სჩანს, რომელ თვით ნამდვილი იყო შემზადებული დომენტი კათოლიკოსისაგან, ამისთვის რომელ, ქვე ხატისა ღვთისა დედისა ხატია თვით დომენტი მუხლმოდრეკით და ხელთა განპყრობითა ღვთისა დედისადმი მვედრებელი.

XVI

1790 წელსა, ჯერეთ მეფის ძეს გიორგის, დადიანმან კაცია მოუგზავნა დესპანად ჭყონდიდელი ანტონი და თავადი ბეჟან დადიანი, რათა მოსცეს შვილსა მისსა გრიგორის, მეგრელთა სამთავროდსა შემკვიდრესა, ცოლად ქალი ნინა. მეფის ძემან არა სთქვა უარი და აუწყა მეფესა ირაკლის, რომელმანცა ბრძანა თანახმობა. აპრილისა თთვესა, შემდეგ ათისა დღისა პასეჟიდამ მოვიდა თფილისს თვით საქრმო გრიგორი 50 სულითა თავადთა, აზნაურთა და გლეხთაგან ხლებული. დიდითა დიდებითა სადმე მობრძანდა დადიანი თფილისს. არცერთი არ დარჩა დიდთა კაცთაგანი, რომელსაც არ უბოძა საჩუქარი ვეცხლისა ნივთთა. ორმოცი და მეტიცა გასცა ქარვისა და მარჯ-

ნისა კრიანესული ფასოვანი. მეფესა და დედოფალსა მოართვა ორი ოქროს თასი, თუმცა მუნ მეგრელიაში, გარნა დიახ მშვენიერად ნაკეთი. მეფის ძეს გიორგის — ექვსი ჯორი დიდ-ტანოვანი, კათოლიკოსსა — ომფორი ძვირფასი.

დასწერეს ჯვარი სასახლისა ეკკლესიასა შინა და დიდითა მზვითითა წარიყვანეს მეფის ასული, მშვენიერებითა სავსე ნინა, მენგრელთა ზუგდიდს. სიხარულისა გამო, რომელიცა მიიღეს ესრეთისა დაკავშირებისათვის საქართველოჲსა მეფესთან დადიანთა, დადიანმა კაცია შესწირა საყოველწელიწადო ძღვენი მონასტერთა დავითგარესჯისა, ნათლისმცემლისა, შუამთისა და სხვათა ეკკლესიათა, მოსახსენებელად მათდა. ძველთა დროთა ჩვეულებისამებრ, წარუვლინეს ფულად და ვეცხლეულად ოთხთავე მართლმადიდებელთა პატრიარქთა და განამგზავრეს მათდა არქიმანდრიტი ხოფისა მონასტრისა ილარიონ და მას დროს მეგრელიაში მყოფი ბერძენთა მღვდელმონაზონი შიტროჟანე, განმგე იერუსალიმისადმი შეწირულთა მეგრელიაში ყმათა და მამულთა. ესრეთითა წესითა მარადის მოითხოვდნენ ქორწინებისათვის კურთხევასა და ეპისტოლესა ნუგეშად სასახლისა. ესე მიაბზო თვით მეფის ასულმან და დედოფალმან მეგრელიისა, ვითარცა იწოდებოდა იგი თვისსა ქვეყანასა, ნინამ, დროსა ჩემისა ყოფნისა მასთანა დაახლოებულად ს.-პეტერბურლს 1844 წელსა. წინათ ამისა წელიწადისა მიათხოვა ქალი ბარბარე სვიმონ ანდრონიკაშვილსა, კაცსა მდიდარსა ყმითა და მამულითა; მეფისა ირაკლისა საყვარელსა ა ვეჭილად მჯდომსა განჯას, რომელიცა აძლევდა მეფესა მას ხარკსა (ყოველწლივ 3.000 თუმანსა). მესამესა წელსა მიათხოვა ქალი თვისი სოფიო თარხნიშვილსა ლუარსაბსა. დიდი იყო ლხინი და შექცევა ქორწილისა გამო მეფის ასულისა ნინასსა. მეგრელთა თავადთა უკვირდათ წესი ღვინისმისა, და მეტადრე, როდესაც ერთი მეორესთან მივიდოდა სხვითა და სხვითა სასმელისათვის მომზადებულებითათა ჭურჭელითა და არა ეტყოდნენ „ალავერდი და იახშიოლ“, ნაცვლად ლექსთა ამათ ჭყონდიდელსა ანტონის, კაცსა ფრთხილსა ცხოვრებითა, მიაგებებდა ჭაბუა მდივან-ბეგი, კაცი მეცნიერი ჭურთასსა სავსესა ღვინითა და ეტყოდა: „შეუდგები, ქრისტესა?“ ესე სიტყვა და თქმა, ჯერეთ უცნობი იმერეთსა და მეგრელთა შორის, შემოიტანეს მეგრელიაში და ამ დროდგან ხმარობდნენ ლხინისა დროსა, ესე მიაბზო მანვე მეფისა ასულმან ნინა.

XVII

სხვათა და სხვათა ჭურჭელთათვის, ღვინისათვის სახმართა საქართველოს დაწერა ლექსად შაირი მღვდელმან ეფრემ ალექსიევმან, მეფისა გიორგისა სახლობისა მოძღვრისა შვილმან. დაუკარგველობისათვის დავუროთავ მას აქა:

(„მიველ და ვნახე“ — ამ ხმაზედ ითქმის სიმღერა ესე):

ბახუსმა რანიც¹ მოგვცა სასმური,
 ეს არს აწ ნახე, ლიტლიტად² ჭური,
 ზენათ ქვე ვრიცხოთ³ ნოეს დასტური,
 ცრუმ ბილწმა⁴ მახმედ, რას დროს ჰყო შური,
 არსო ბოროტი კივის⁵ მაცთური,
 უმანკო კარგსა⁶ არქვა საცთური,
 ჩვენ გვრჩა ფიალი⁷ სმა საამური,
 ხმობს დიდო, ქისტი⁸, ფშავი, ხევსური
 თუ დავახელა დავროთო⁹ ზედ პური,
 მუნჯი ხეიხინებს¹⁰, სულთ მანიშნურებს,
 აჯა მისმინეთ¹¹, მეცა ვარ მწყური;
 ჰკრა ბაზარ-ბაზარ ფეშანამ¹² ყური
 ფერხთა სიმალით¹³, იქმნა მაშური.
 სთქვა, ვსვამ, თუნდ მარტყან წიხლი¹⁴ კახური,
 მთლივ დასტა ქანჩით¹⁵, კრულჰყო ნათხური,
 შესვა, იქმნა დრკუ ლაღად¹⁶ ნახური,
 სმათ არა¹⁷ სჯერა, ეს უსახური,
 კვლავ მოდრკა, თნარა¹⁸ ყველა ბახური.

ამისგანვე თქმული, მარანზედ დასაწერი:

ეს ნეკტარი წყარო, ყოველთ სასური.
 რას იქმს აწ ნახე, ლიტლიტად ჭური
 ამაზედ სჯულმან, მოგვცა დასტური.
 ეგოდენ შესვი, ვინემ ხარ მწყური,
 ეს სჯულია, ქართულ-კახური.

¹ მარანი. ² საწნახელი. ³ ქვევრი. ⁴ რუმბი. ⁵ ტიკი. ⁶ კოკა. ⁷ ჩაფი. ⁸ დრ-
 ქი. ⁹ ხელადა. ¹⁰ ჯიხვი. ¹¹ ჯამი. ¹² აზარფეშა.—ფეშანა იყო ქართველთა აზნა-
¹ური ყანაელი, მეფეთა დროთა კაცი. ¹³ თასი. ¹⁴ ყანწი. ¹⁵ სტაქანი. ¹⁶ კულა.
¹⁷ მათარა. ¹⁸ კათხა.

რა რომ შეიქმნა, მით განახური;
მეტს ნულარ იხმევ, მიუპყარ ყური
რომ არ გაგხადოს მან უსახური.

XVIII

აქა სათქმელია, რაღაც ვიცი სიმდიდრისათვის, მზითვისა დროთა
გაოხრებისა სამეფოაჲსა მტერთაგან. იკითხვენ, სად ჰპოვებდენ ესო-
დენტთა ოქროსა, ვეცხლსა და თვალ-მარგალიტსა? დროთაგან ძველთა
მრავლად აქვნდათ ესენი შენახულად. დროდმდე შემოსვლისა რუსე-
თისა მთავრობისა, სამკაულნი განაშვენებდნენ ქალთა და დედანი
ქალთა და რძალთა უძღვნიდნენ უხვად. მოსვლამდე კ. ვორონცოვი-
სა, მოადგილედ ხელმწიფე იმპერატორისა, მრავალნი ესე გვარნი
ძვირფასნი ნივთნი, ვერ დაფასებულნი რუსთა მოხელეთაგან, უგვანთა
და არა მცოდნეთა მათისა ღირსებისა,—მიეფარნენ. ქართველთა და-
ყიდეს იგინი, სცვალეს რუსთა ხელოვნებისა სამკაულთა ზედა და სა-
ხმარებელად უგულვებელს ჰყვეს. მოსრულმან 1844 წელსა კ. ვორონ-
ცოვმან ვერღა ნახა ქალნი შემკულნი ძველთა წესითა სამკაულითა,
რომელიცა ენახა მას 1803 წელსა, ოდეს ჯერეთ, 23 წლისა ახლდა
აქა კ. ციციანოვსა, დროთა ამათ საქართველოაჲსა განმგესა. შესწუხ-
და დიდად და გამოიკითხა, რად ჰქმნეს ქართველთა ესე? მაშინ მო-
იძიეს კვალად სახლებში, სოფლებში, დიდთა ოჯახთა შინა და სომეხ-
თა შორის ეს გვარნი სამკაულნი. კვალად განშვენდნენ, კვალად განა-
ბრწყინეს გულნი, ხელნი, პირი და მკერდი ქალთა. მხლებელნი მისნი
კნიაზი გრიგორი გაგარინი, ღრაფი სოლოღუბი, კნიაზნი კოჩუბენი
და სხვანი, დამფასებელნი სამკაულთა ამათ ღირსებისა, ეკვირვებო-
დნენ, მოიძიებდნენ თვისდა და სახლობათა თვისთათვის. წარსულსა
არღა ეშველებოდა რა[ე]მე. ქართველთა თვით დაინახეს, რაჲ შეუძლიან
ერთსა კაცსა, კაცად ქმნულსა. მისთანა მყოფთაჲცა შეისწავეს მისგან
მრავალი, და კვალთა მისთა შედგომილი განმგე ქვეყანისა კ. ბარი-
ატინსკი ეხაროდა საზოგადოსა კავკასიის მხარისა განათლებასა, იყ-
ვნენ ნამდვილ პატრონად ქვეყანისა, მოიძიებდნენ სიძველეთა, ექმოდნენ
კეთილთა, აღამალლებდნენ სულითა, ამხიარულებდნენ გულითა, ეწე-
ოდნენ მოკლებულთა, ქველისმოქმედებდნენ; სცემდნენ ნუგეშსა და ზრუნ-
ვიდნენ ყოველთათვის, რათა ესრეთ სიყვარულითა, ალერსითა, ღიმი-
ლითა და მათთანა დაახლოებითა, დაეკავშირათ ქართველი რუს-
თანა... მრავალთა რუსთაგანთა არა მოაწონდათ ესრეთი მათი ჰაზ-
რი. ჰგონებდნენ და იტყოდნენ—რყენიან ხალხსაო. უგუნურთა მრავალ-

თა არ ესმოდათ, რომელ შიში მონებისა დაბადებს მონათა და მსახურთა მზაკვართა და არა სიყვარულითა დამოკიდებულთა... აწ საგნისა ამისთვის ესდუმებ... ვიტყვი პირველსავე სიტყვასა ქალთა მზითვისათვის და მოვიღებ აქა ნამდვილსა მას მზითვისა სიასა, რომელიცა იპოება დღესაცა კ. მანანა ორბელიანისა სახლში. აჰა პირი ნამდვილისა მის სიისა, საცნობელად შემდეგთა დროთათვის:

„..... ვჰგვიეთ და აწ.....“

„..... და მეფე ერეკლე⁸ ქართლის გამეფდა.....“

„..... ჟამთა შინა ვინებეთ და დავემძახლენით.....“

ერისთვის ისონის შვილი ბატონი თეიმურაზ... შვილი ჩვენი ერისთავი ბატონი ბაინდურ, ძმა ჩვენი ბატონი ედიშერ, შვილი ჩვენი იასონ, ბიძაშვილი ჩვენი ბატონი ზურაბ, ბატონი ოტია; მდივან-ბეგი: ბატონი პაატა; ჯვარის მამა ბატონი არსენი; ხარჭაშნელი ბატონი გრიგოლ; ბატონი ვამეყ; ბატონი ვახტანგ; და ბატონი ბეჟან;—თქვენ, ორბელიანის შვილებსა საქართველოში უფროსად დადგინებულსა, და დიდად პატივცემულსა, ბატონს ასლან-ბეგს; ძმასა თქვენსა სარდარს ბატონს თამაზს, შვილსა თქვენსა, ჩვენს სიძეს ყულარადას: სარდარს ბატონს ლუარსაბს; ტფილელ მიტროპოლიტს ბატონს დომენტის, ბატონს ქაინოსროს; ბაზიერთუხუცესს ბატონს ოთარს, მოლარეთუხუცესს ბატონს მანუჩარს; მეჯინიბეთუხუცესს ბატონს რევაზს; თქვენს ძმისწულს ბატონ სულხანს; ბატონ პაპუას; ბატონს შამუკას; ბატონს ერასტის; ბატონს გორჯასპის; ბატონს რამაზს; ბატონს ვახუშტის; ბატონს ზურაბს, ყაფლანს, ფირანს, ნიკოლოზს, მზეკაბუკს, ზურაბს, რევაზს და დემეტრეს; რადგან ჩვენი მოყვრობა მოინდომეფ, ჩვენც დავემოყვრებით და მოგათხოვეთ ჩვენი საყვარელი და სახაფიფო თვალთა ჩვენთა სინათლე, და გჴლისა ჩვენისა სიმზიარულე, ჩვენი მაპატიოსნებელი და ნუგეშინის მცემელი, სამოთხის მსგავსად განშვენებული, ჩვენი ბატონი ანა და გამოვატანეთ მზითვად: პირველად ხატი წმინდისა სამებისა მის[ის] ნაქსოვის ბუდითა და პირ-სახურავითა; კიდევ ხატი ერთი ყოვლად წმინდისა მისის ნაქსოვი ბუდითა და პირ-სახურავითა; კიდევ ხატი ერთი წმინდისა მარინისა მისის ბუდითა და პირ-სახურავითა, მისის ერთი ზარბაზის ფარდითა; ერთი კარგი ჟამნი მისის ზარბაზის ბოლჩითა; კიდევ ერთი დაუჯდომელი მისის ლოცვებითა, ერთი იელქანი ოთხი ათასი ხოშორის მარგალიტითა, მისის პატიოსნის თვალითა, იაგუნდითა, ზურმუხტითა და ფირუზითა; კიდევ ქუდი კარგი და პატიოსანი; თალფაქი თხუთმეტი ათასის ხოშორის მარგალიტითა; ერთის პატიოსნის დიდის ზურმუხ-

⁸ ესე ირაკლი იყო პირველი, წოდებული ნაზარალი-ხანად.

ტითა, მისის შეფერებულისა ლალითა და ზურმუხტითა და სამი ათასის კილიტითა; პირის მარგალიტი კარგი და პატიოსანი ოთხმოცდასამი მარცვალი; კიდევ ერთი პატიოსანი საყური ბადახშანის ლალისა, ორის მარგალიტითა, მისის ორის ნიშაბურის ფირუზითა, მისის პატიოსნის ჯინჯილითა; ორმოცის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა, მისის ფირუზ-ქართა, ოთხის კავითა, მისის ოთხის ნიშაბურის ფირუზითა; ერთი ყელსაბამი კარგი და პატიოსანი ასორმოცის მარგალიტითა, თორმეტის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა, ცხრამეტის ზურმუხტითა, თორმეტის ნიშაბურის მისის ხუთის ფირუზ-ქარის თითრბითა, მისის ხუთის იაგუნდითა; მისის ოცის ოქროს თითრბითა; ერთი მაქარა მარგალიტისა; ყელის ჯაჭვი ოცდათხუთმეტის ნიშაბურის ფირუზითა და თვალითა; სამოცის მსხვილის მარგალიტი-თა; მისის მუშაბახის ოქროს ამბარჩითა და მისის პატიოსნის თვალებითა; კიდევ ოქროს ყელის ჯაჭვი, მისის მურასა მინანქრის ამბარჩითა; სამის პატიოსნის დიდროვანის ყვითლისა ფრანგი-ფარსანგის თეთრის იაგუნდითა; ერთის პატიოსნის ბადახშანის ლალითა; კიდევ ყელის ჯაჭვი ოქროსი მისის ფირუზ-ქარისა ამბარჩითა; ცხრამეტის ბადაღჩანის ლალითა; თერთმეტის ზურმუხტითა; კიდევ კარგი და პატიოსანი ბეჭედი ალმასისა; კიდევ ოთხი ფრანგი-ფარსანგისა ყირმიზის იაგუნდის ბეჭედი; კიდევ ერთი კარგი ბეჭედი ფრანგი-ფარსანგისა ლურჯი იაგუნდისა; კიდევ კარგი და პატიოსანი ბადახშანის ლალისა; კიდევ ბეჭედი სამი ზურმუხტისა; კიდევ ბეჭედი უმრუზულის მარგალიტისა; კიდევ ბეჭედი ყვითლის იაგუნდისა დუნჯისა; გულის პირის ჩამოსავლები სამი ათასი ხოშორის მარგალიტითა; თხუთმეტის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა; თხუთმეტის ნიშაბურის ფირუზითა; შერანგის ღილი ცხრა კარგი და პატიოსანი ფირუზ-ქარისა; კაბის ღილი ათი მურასა ორასის იაგუნდითა; კიდევ კაბის ღილი ცხრა მუშაბახისა; დანა პატიოსანი მურასად მოჭედილი სამოცის იაგუნდითა და ფირუზითა და მინანქრის ტარითა; კიდევ ერთი პატიოსანი დანა მინანქრისა; კირიელეისონი ერთი ლალის ცილისა თორმეტის ოქროს ბირკითა; კიდევ კირიელეისონი გიშრისა ოცდაექვსის ოქროს ბირკითა, თხუთმეტის მსხვილის მარგალიტითა, სამის მარგალიტის გოგრი-თა, ერთის ფოჩითა; კიდევ კირიელეისონი ქარვისა; ერთი კირიელეისონი მარჯნისა; ერთი კიდევ კირიელეისონი ქარვისა; ერთი თმისატანი მურასა, კარგი და პატიოსანი ორი ათასის ხოშორის მარგალიტი-თა; სამოცის ოქროს მილებითა; თავსაკრავებისაგან: ხუთი თავსაკრავი მუყააშისა; ხუთი თავსაკრავი ფერად-ფერადი; კიდევ ერთი თავსაკრავი ოქროს კილიტისა; საპირის-ფარეშოსაგან: ერთი ვერცხლით მოჭედილი გოდორი; ერთი ვერცხლით მოჭედილი სადაფი მი-

სის ბროლის გასალესავითა, მისის ზარბაზის ბოხჩითა; ვერცხლის სა-
ჩხირე მისის სამის ვერცხლის ჩხირებითა; სასურმე ოქროსი; კიდევ
ერთი თმისა საყოფი; ერთი ჩქიფა; ერთი ჩოფი; ერთი ვერცხლის
ლანბაქი; ერთი სადა თასი ვერცხლისა; კიდევ ერთი დიდი ჯამ-თასი;
ერთი ფეხის ქვა მოჭედილი; ერთი კიდევ დიდი ჯამ-თასი; ერთი
ავანი და ავანდასტი; ერთი აბანოს პერანგი; ერთი ყალამქარის ყა-
დიფა; ერთი დარაიის ფუტა; ერთი პირსახოცი; სამი აბანოს ზინარ-
ნდოზი; ერთი სუზანი; მიჭვრიტანებისაგან: ერთი მიჭვრიტანი მურა-
სად მოჭედილი; ერთი კიდევ ვერცხლით მოჭედილი და ოქროთ და-
ფერილი; ერთი კიდევ მიჭვრიტანი სალამანდროსი; სკივრებისაგან:
სკივრი ერთი სათაბანდისა, მისის წვრილმანითა და ხალასად შეკერი-
ლისა ბოლჩებითა; კიდევ სკივრი ერთი მოჭედილი დიდის მიჭვრიტა-
ნითა; კიდევ კოლოფი ერთი სადაფ-ქარისა; საწერელი ერთი კარგი
და პატიოსანი თევზის კბილისა, ოქროს რაზებითა და მისის იარა-
ღითა და მაკრატლითა და ყალამ-თრაშითა; სუფრის იარაღისაგან:
ერთი ოქროს თასი სამოცდა ათის ფლურისა; კიდევ ერთი ფიალა
ვერცხლისა; ერთი კულა ოქროთი მოჭედილი; ერთი თეფში ვერც-
ხლისა; ერთი ჯამი ვერცხლისა; ერთი სამარილე ვერცხლისა; სურა
ვერცხლისა; ერთი გულაბანდი ვერცხლისა ოქროთი დაფერილი; ერ-
თი ტაშტი-წუნწუმა ვერცხლისა; ერთი სასანთლე ვერცხლისა; ერთი
თასების ზირანდაზი; ქვეშაგებისაგან: საბანი ორი ზარბაზისა; ორი
ნაზბალიში ყურისა, ზარბაზი აკრავს; ორი ყურის ბალიში, ფერადი
ზარბაზი აკრავს; ორი სასთაული ხავერდისა, ზარბაზი აკრავს; დო-
შაქი ერთი, ხავერდი აკრავს; ზეწარი ორი; ჩარჩამი ერთი დარაიისა;
ტანისამოსისაგან: ერთი ყირმიზის ხარას ტყავი, შავს სიასამურს აკ-
რავს, მისის მსხვილის მარგალიტის ქურთ-ბალებითა და სირმის ზორ-
ნითა და ფოჩითა; კიდევ ერთი ტყავი თეთრის დიბისა, შავს სია-
სამურს აკრავს მისის ხოშორის მარგალიტითა, ოთხის გოზრითა და
ოთხის მარჯნის ფოჩითა და თითრითა; კიდევ ერთი ზარბაზის ტყა-
ვი, კურდღელს აკრავს; ტყავ-კაბა ერთი, ხალასად შეკერილი, შავს
სიასამურს აკრავს; ერთი ქათიბი, ხალასად შეკერილი, შავს სია-
სამურს აკრავს მისის სამის ოქროს ხრიკითა; კიდევ ერთი ქათიბი დი-
ბისა, კურდღელსა აკრავს; ერთი ქარა-ქალი საიისა მისის ვერცხლის
ხრიკითა; ერთი თეთრის დარაიბაბთის კაბა მისის ცხრისა ოქროს
ჩაფრასტითა და ხუთის ჯუფთის ოქროს სახელის ხრიკითა; კიდევ
ერთი ნარინჯისა დარაიბაბთის კაბა; კიდევ ერთი თუსტუხის დარაი-
ბაბთის კაბა; კიდევ ერთი ზარბაზი შალის კაბა; კიდევ ერთი მწვანე
დარაიბაბთისა; კიდევ ერთი ყვითელი დარაიბაბთის კაბა; კიდევ ერ-
თი მწვანე დარაიბაბთის კაბა; კიდევ ერთი ნარინჯი დარაიისა კაბა;

კიდევ ერთი იისფერის დარაიის კაბა; კიდევ ერთი ყვითელი დარაი-
ის კაბა; საგულე ერთი ზარბაზისა იისფერი; კიდევ ერთი დოლბან-
დის ზარბაზი; კიდევ საგულე დოლბანდისა ალისფერი; კიდევ საგუ-
ლე მწვანე ზარბაზისა; ახალუხებისაგან: ახალუხი ერთი დარაიბაბთი-
სა მისის ოქროს ჯაჭვის თვალებითა; კიდევ ერთი ახალუხი ყალამ-
ქრისა მისის ნაქსოვის სახეებითა და დარაიის ბოლჩითა; სარტყლე-
ბისაგან: სარტყელი ერთი ფათისა; კიდევ სარტყელი ერთი ზარბაზი-
სა; კიდევ სარტყელი ერთი შალისა; პერანგებისაგან: პერანგი ცხრა
ფერად-ფერადი; ცხრა მისის ამხანაგითა და მისის ბოლჩითა; ჯორა-
ბებისაგან: ჯორაბი ხალასად შეკერილი ორი; კიდევ ჩიგინით შეკე-
რილი ერთი; მაშია ცხრა; ჩაქმა ერთი; კიდევ ხალასად შეკერილი
ერთი ოქრომკედით; ხელსაგდები სამხეური ერთი ოქრომკედით ნა-
კერი; კიდევ რუფაკი ზარბაზისა ერთი; კიდევ გამოგვიტანებია: პატი-
ოსანი გამდელი მისის საყბურითა, ოქრო ყელის ჯაჭვითა, ცხრა ოქ-
როს ღილითა, რვის ბეჭდითა, ზურმუხტითა, იაგუნდითა, და ფირუ-
შითა და მარგალიტითა, ტყავითა, ტყავ-კაბითა და შვიდის ხელის ტა-
ნისამოსითა; ერთის ორხოვითა; ერთის ხალიჩითა, ერთის ჯუფთის
ფარეშითა, ერთის ზანდუკითა, ვერცხლის თასითა; ცხრის სპილენძის
ჯამითა და თეფშითა; ერთის სპილენძის სურითა, ერთის სათბობის
თუნგითა; ქვაბითა, ტაშტითა და ალთაფითა და ფისაოსითა; კიდევ
პირის ფარეში პატიოსანი, ხუთის ხელის ტანისამოსითა, ტყავითა,
ტყავ-კაბითა, ცალის მაფრაშითა, ზანდუკითა და ზანდუხჩითა და სა-
მის ჯამითა და თეფშითა; გამოგვიტანებია კიდევ პატიოსანი მოლა-
რე ხუთის ხელის ტანისამოსითა, ტყავითა და ტყავ-კაბითა და ერთის
მაფრაშითა და ზანდუკითა; კიდევ მედოშაკე პატიოსანი ოთხის ხელის
ტანისამოსითა, ტყავითა და ტყავ-კაბითა, ცალის მაფრაშითა და ზან-
დუკითა; კიდევ პირის ფარეში სამის ხელის ტანისამოსითა, ტყავები-
თა და ტყავ-კაბებითა; კიდევ ერთი გამდელის გოგო; მერიქიფე გურ-
მი-შვილი (?); სუფრაჯი მტერიშვილი გიორგი; საფარეშოს იარაღი-
საგან: ორხოვა ჯუფთი ერთი; თაქნაბადი ჯუფთი ერთი; გაბასეზანი
ერთი; ფარდა დიბა-ზარბაზისა ერთი; ზანდუკი სამი; მაფრაშა თალა-
თინისა; ჯუფთი ერთი; სუფრა ყალამქრისა ჯუფთი ერთი; კიდევ
სუფრა-ბავრაჯის ჩითისა, ჯუფთი ერთი; ფანარი ერთი; ფისოსი ერ-
თი; ფიდანო მისის კოვზითა ერთი; მანღალი ერთი; სათბობი თუნგი
ერთი; სააბანოე ქვაბი ერთი; კიდევ დიდი ქვაბი ერთი; ტაფა ერთი;
ლანგარი მისის ზარფუშითა ორი; სუფრა ყაშული ერთი; ცხრა თეფ-
ში; ცხრა ჯამი; ცხრა ლანბაქი; ერთი სააბანოე ტაშტი; კიდევ ერთი
მომცრო ტაშტი; ერთი ფარეში; ერთი კარგი ცხენი რახტით შეკმა-

ზული ოზბეგურის უნაგირითა; ერთი მისი შათირი“
(ბოლო წერილისა ამის არღა იყო).

მითხრეს, რომ ესე გვარნი მზითვისა სიანი აქუსთ სახლებში შენა-
ხულნი დიდისა გვართა საქართველოასა კაცთა⁹.

XIX

მოხუცმან 75 წლისა მღვდელ-მონოზონმან ათანასი შიო მღვიმელ-
მან, გვართა ამილახვარმან, 1846 წელსა მომითხრო ამბავი მეფის
გიორგისათვის შემდეგი:

მეფის ძე გიორგი ექვსის წლისა წინათ ქალაქის წახდენისა (1789
წელსა) მობრძანდა შიო-მღვიმეს და თანჰყვენენ კათოლიკოსი ანტონი,
მთავარ ეპისკოპოსი ბესარიონ გარსევანაშვილი (8 თთვე იყო კათედ-
რასა) და თეოდორე ბერძენი, წინამძღვარი მთავარ-ანგელოსისა ეკვლე-
რისა, მცხეთისა ეკკლესიისადმი მიდგმულისა.— მიეგებნენ მთილამ ჩა-
სავალსა ბილიკსა შემოსილნი მანტიითა წინამძღვარნი უდაბნოასა და
მონოზონნი ხატითა, ჯვართა და საიაზმითა. მისრული უდაბნოასა,
შევიდა და თაყვანი სცა წმინდისა შიოს საფლავსა და წმინდათა მის-
თა ნაწილთა. იწყეს მწუხრი დიდი გალობითა იოანე ნათლისმცემლი-
სა ეკკლესიასა შინა, და მერეთ შებრძანდა განმზადებულსა მისთვის
სენაკსა. აქა მიირთვა ვახშამი საყველიერო და უბოძა შეკრებულთა
მლოცველთა ღვინო თვითოსა, მეკომლესა თვითო ხელადა.— მხიარულ-
მან მეფის ძემან მოუთხრა ცხოვრება წმინდისა შიოსი ესრეთისა და-
წვლილებითა, ესრეთითა ტკბილითა ხმითა და მოთქმითა, რომელ
მოიყვანა განცვიფრებასა ბერნი, მსმენელნი და თვით ბატონი კათო-
ლიკოსი და მრავლისა არა მცოდნე მთავარ-ეპისკოპოსი. წინამძღვა-
რი თეოდორე მოხუცი და ოდესმე მასწავლებელი ბერძულად გიორ-
გისა, ბერძულისა კილოთი ხშირად დაუმატებდა მეფის ძისა საუბარ-
სა სიტყვასა: „გაკურთხოს ღმერთმან!“ გიორგი განმზადებოდა და
ესიამოვნებოდა ტრფიალებასა მას, რომელსაცა გამოაცხადებდა თეო-
დორე, და თვით დროთი და დროთი დაამატებდა კვალად აღტაცე-

⁹ თვისსა დროსა ესე ვითართაცა შევაგროვებ დაუკარგველობისათვის.

შენი შენა: ზ. ჭ-ის გამოცემაში მზითვის წიგნს მისდევს სტრიქონი: „ამი-
ლახვრიანთში არის ამათხე უფრო მდიდარი მზითვის წიგნი მეფის ასულის ბანგუ-
ასი“, რომლის ნაცვლად ჩვენ ხელნაწერიდან შევიტანეთ სხვა სტრიქონი („მით-
ხრეს, რომ...“). ჭიჭინაძის გამოცემის ფრაზა პ. იოსელიანს არ უნდა ეკუთვნოდეს,
რადგან ავტორის კომენტარები (№ 9) მას არ შეეფერება. ხელნაწერში ის არც
მოიპოვება.

ბისა გრძნობასა ლექსითა ბერძულითა: კირიელეისონ. — დღესა ზუთშაბათსა თვით შებრძანდა ეკკლესიასა ცისკრად და წირვისა ჟამსა თვით წარიკითხა სამოციქულო. თანამწირველი თეოდორე იტყოდა ასამაღლებელსა ბერძულად. წირვის შემდეგ სადილისა ჟამსა მგალობელთა თანა კათოლიკოსისა, რომელნიცა უგალობდენ სძილისპირთა, დღისა კონდაკთა და ტროპართა და წმინდისა საგალობლისა მუხლთა, თვითცა გალობდა მეფის ძე. მერეთ მოითხოვა საგალობელნი, რომელნიც ენახა მას სიყრმისა თვისისა დროსა, ოდეს იყო იგი 18 წლისა, თვით ამას მონასტერსა შინა ქმნილი და თხუთი არსენი მღვდელ-მონაზონისაგან დაყუდებულისა, რომელიცა ცხოვრებდა როსტომ მეფის დროსა და ახლდა სიყრმით დედოფალსა მარიამს, მეფისა მის მეუღლესა. იყო გურული. ეძიეს და ვერ ჰპოვეს. რავდენიმე მუხლნი თვით მას ახსოვდენ და წარმოსთქვა, და რავდენიმე ახსოვდა ზეპირად მღვდელ მონაზონსა დომენტის, მოხუცსავე 70 წლისა, გვარით გურამიშვილსა, კაცსა რუსეთშიაც ყოფილსა და განსწავლულსა. — „სადაა ესე საგალობელი და ვითარ მიეფარა, არ ვიცი“, — მეტყოდა ათანასი. მასვე დღესა მწუხრისა წინათ, გამოეთხოვა მეფისა ძე გიორგი მეუღაბნოეთა და წარვიდა მცხეთად. დროსა მას იყვნენ კრებულად 28 მამანი, 4 მწირნი ბერნი, 10 საბერონი, ოცდაოთხნი მსახურნი და 30 მეთოფენი მცველნი. ლეკნი ერეოდნენ გარემოთა მცხოვრებთა, და ვერ უძლო უღაბნომან. ამისთვის მეორესავე წელსა დაიცალა უღაბნო. ბერნი წარვიდნენ სხვათა მონასტრებში და ხატნი და ჯვარი წარიღეს ამილახვარიანთა ქალასა დასაცველად. დღესაცა მისნი ძველნი ხატნი და ჯვარი მუნ იბოგებიან, თუმცა უღაბნო კვალად გაშენდა და შევიდნენ ბერები 1802 წელსა.

XX

მოსრული სრულსა ჰასაკსა მოისურვებდა ფილოსოფოსთა ძველთა სწავლისა მოსმენასა. კათოლიკოსი ანტონი, გარდმომღები რუსულით ქართულსა ენასა ბაუმეისტრისა ფილოსოფოსისა, განუმარტებდა ჰაზრთა და ლექსთა მნიშვნელობათა. მეფის ძესა უნებდა გაგება მათი და ვერა რაი გამოსწერა თქმათაგან მათთა მაღალთა, საგანთათვის მაღალთა. — დაუტევა სწავლა ესე და იტყოდა: „არა მესმის ესე; ვნაყავ წყალსა“. „სწავლასა და სიბრძნესა, საჭიროსა სახმარსა, სასარგებლოსა და ტკბილსა ვჰპოვებთ ქრისტეს მცნებათა შინა ნამდვილთა და განსვენებისადმი გულისა და გონებისა მიმყვანთა და სულისა დამატკობელთა. — შევუდგეთ მცნებათა ამათ და გვეკმავება“. — ესე ვითა-

რი მისი ჰაზრი იყო მიზეზი, რომელ არა უყვარდნენ მას არცა ფილოსოფოსად წოდებულნი, დროთა მისთა ზაქარია გაბაშვილი, ამბროსი ნეკრესელი, იოანე ოსეს ძე და სხვანი სისტემისა მათისა კაცნი, დაღალულნი კათილორიითა, დიალექტიკითა, ტოპიკებითა და სილლოღიზმებითა. „სწავლა ესე თქვენი“—უბრძანებდა მათ ხშირათ სიცილითა,—„ვითარცა ყინული, ხელში დნება, და გასდის, ვითარცა ფლავის საწურავსა წყალი“. ესრეთსა მეფისა ამის თქმასა შვილნი მისნი და ძმანი მოიგონებდნენ და მეტყობდნენ პეტერბურლსა, სადაცა ესწავლობდნენ მეცა ფილოსოფიასა, მეფის ძმანი მირიან, ფარნაოზ, და ძენი მეფისა ბაგრატ, თეიმურაზ და მიხაილ.

XXI

ოთახი საწოლისა მისისა იყო მაღალი და გრძელი და ვრცელი: აღმოსავლეთით დიდსა თახჩაში ესვენენ ხატნი შემკობილნი ძველად მდიდრად, წმიდანი ნაწილნი, ხელი იოანე მოწყალისა და წინაშე მათსა სამნი ოქროჲსა შანდანი. ამათგან ერთი მეცა მინახავს მეფის ძეს მიხაილთან ს. პ. ბ., რომელთანაც ვსადგურებდი 1843 და 1844 წელთა. ესე შანდანი ანუ სასანთლე იყო 48 მისხალისა წონისა; ზედა წარწერილი ძელისადმი ჭეშმარიტისა შეწირულობისა ესრეთ: „შენ, ძელო ჭეშმარიტო, შემოგწირე სასანთლე ესე: ეს ძელი ჭეშმარიტი გიგმა ამილახვარმან მიართვა დედოფალსა თამარს და მისმა სიმალღემე მეფემან ირაკლიმ მე ძესა თვისსა გიორგის მიბოძა წელსა 1778. მისხალი არის 48“. სამხრეთისა მხრით ეკიდნენ სახენი ანუ პორტრეტნი პეტრე დიდისა, იმპერატრიცა ეკატერინა II, პავლე ხელმწიფისა, თეიმურაზ მეფისა, თვისისა პაპისა, მამისა ირაკლისა პერლაშენტზედ ნახატი. ესე მაჩუქა მე თვით მეფის ძემან მიხაილ და მე მივართვი კნიჯსა მ. ს. ვორონცოვსა. ბუხრისა თავსა აღმოსავლეთითვე იდგა ზარისა საათი, მორთმეული რუსეთით კოვალენსკისაგან.

ჩრდილოეთით იდგა საწოლისა მისისა ტახტი ვრცელი და გრძელი, მდიდრად მორთული და წითელის ხავერდით მოდებული; კედლის სიგრძეზედ იყო მიკრული ხავერდივე. წინარე ტახტისა საწოლისა იდგა გრძელი სტოლი ხავერდ-ფენილი და იდვნენ მას ზედა საწერელი და ქალაღებნი და შუაზედ ყუთი, რომელშიაც იდგა ბეჭედი თვისი ოქმთა საბეჭდი, ფული სახარჯო, ლაქა და საიდუმლონი მიწერ-მოწერისა ქალაღნი. გასაღები ამა ყუთისა ეჭმნებოდა თვით მას მარადის ჯიბეში. დასავლეთით იყო გრძელივე ტახტი ხალიჩა და ქეჩა ფენილი, მუთაქებით მოდებული, მშვენიერ ნაქსოვისა ფარჩებითა გა-

დაკრულნი. იატაკი იყო დაფენილი ერთისა მრთელისა, თვით ოთახისა ზომისა, მშენიერისა ორხოფთა.

სნეულებისა გამო აქა მიიღებდა მახლობელთა საქმისა და მომხსენებელთა. აქავე ულოცავდენ ცისკარსა და მწუხრსა. მეორესა დიდსა ოთახში, რომელსაცა აქვდა სივრძე 6 საჟენი და იყო მდიდრათვე დაფენილი, მიერთმევდა სადილსა.

დედოფლისა სადგომნი უმეტეს იყვნენ მორთულნი მშენიერად და ძვირფასად. გარემო ოთახებისა, თახჩებისა, იდენენ მრავალნი სხვათა და სხვათა ნაკვეთთა ჩინურნი ჭურჭელნი და ვერცხლეულნი მრავლად.

ზემოჲსა სახლისა ნაჭერნი სადგურნი იყვნენ 22 და ქვემოსა სახლისა, სადგურად მსახურთა და მხლებელთა პირთა, 22-ვე. ქეშიქთა ანუ მეფის მცველთათვის (კალკედ ნაშენსა სახლში იყო დანიშნული ექვსი ოთახი. მეფისა ქეშიქნი ყოველ დღე იყოფოდნენ 25, მეფის კარის ხარჯითა და ულუფითა;

გარდა სასახლის მხლებელთა, გარე სასახლისა სასახლისავე ოჯახნი დღე-ყოველ მიიღებდენ ხორცსა, პურსა და ღვინოსა, და მარხვისა დღეთა ნაცვლად ხორცისა, ლობიოსა, სისირსა და სხვათა სამარხოთა.—სახლსა ჩემსა აქვდა დანიშნული დღე-ყოველ ერთი ლიტრა ხორცი, ერთი თუნგი ღვინო, 4 ჯიგანა და 3 ლავაში.—ესე იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად მეფობისა პაპასა ჩემსა მღვდელსა ონისიმეს დაუნიშნა იმპერატორმან ალექსანდრე პირველმან ციციანოვისა წარდგენითა 200 მანეთი და იღებდა მას დღედმდე გარდაცვალებისა 1817 წელსა ¹⁰.

¹⁰ აჰა ნამდვილი მოწმობისა პირი:

ჩვენ, ქვემოხელმოწერნი ხელისა თხოვნისამებრ მოხუცებულისა საქართველოს სამეფოს კარის ეკლესიისა მღვდლის ონისიმესა, ვმოწმობთ, რომ ესე ხსენებული მღვდელი პირველად ხლებია განსვენებულსა მეფესა თეიმურაზ მეორესა და შემდგომად განსვენებულსა მეფესა ირაკლი მეორესა და უშემდგომესად განსვენებულსა მეფესა გიორგის, და ნიადგ ჰქონდა ამას მეფეთაგან წელიწადში პური კოდი ორმოცი, და ფული ვეცხლისა თუმანი[ი] ოცი, რომელსაცა დანიშნული ესე რიცხვი პურისა და ფულისა მიეცემოდა მიუცილებელად: პური სოფლებზედ და ფული თვით მეფეთაგან ხელდახელ, გარდა სხვათა შესაწევნელთა ნივთთა. 2 იანვარს 1804.

კათოლიკოს-პატრიარქი ყოვლისა საქართველოჲსა ანტონი.

არქიმანდრიტი ლოდბარი გერასიმე.

არქიმანდრიტი და წევრი დიკასტერიისა ტრიფილე.

თავადი ორბელიანი იოანე.

თავადი ბარათოვი ზაალ.

თავადი იოანე ჩოლაყაევი.

თავადი ორბელიანი გიორგი.

თავადი ევსტატი ციციანოვი.

თავადი სულხან თუმანოვი.

მოწმობისა ამის ძალითა და კნიაზის ციციანოვის წარდგინებითა. მიეცა მას ონისიმეს 20 თუმანი წელიწადში პენსია.

XXII

აღზრდილსა სიყრმით მართლმადიდებლობისა მქადაგთაგან უყვარდა ტრფიალებითა ეკკლესიისა დღესასწაულნი, დღეთა რომელთამე, ვითარცა თვით იტყოდა, ქვეყანისა ცად გარდამაქცეველნი. ესრეთ ქრისტეს სიყვარულითა დამთვრალი მეფე იხარებდა და იშვებდა სულითა, ოდეს დაესწრებოდა თვით ეკკლესიისა ტაძრისა დღესასწაულთა. ესევე ტრფიალი სულისა წმინდათადმი ხატთა, მოღვაწეთა მათთა გამომაცხადებელთა და პირველ-სახისადმი აღმაწევნელთა იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად წირვისა თაყვანსა სცემდა ხატთა, ამბორსა უყოფდა მათ დიდებით მათ ზედა, ღვთისა მადლისა ძექონთა, შუბლსა და თვალთა და ოდესმე მალლად დასვენებულთა ხატთა, ერთსა წვერსა ყავარჯენისა გრძელისა, რომელსაცა მიართმევდენ მეფესა დასაყრდნობელათ, ემთხვევოდა თვით, და მეორესა წვერსა შეახებდა კრძალვითა თვით ხატსა წმინდასა.

ესე მრავალთა, არა განმგეთა სარწმუნოებითისა მისისა მხურვალეობასა, ეჩვენებოდათ საქმედ უშვერად. ესრეთსავე მაგალითსა შეუდგა შვილიცა მისი მიხაილ და დღე ყოველ ვხედვიდი ესრეთ მლოცველად და ამბორისა მყოფელად წმინდათა ხატთა.

დღეთა ამათთვის დღესასწაულითთა, ზედაშედ ღვინო მეფისა და სახაბაზოდამ მეფისა სეფისკვერი მიერთმეოდა მღვდელთა და მწირველთა ეკკლესიათა მათ, სადაცა იქმნებოდა თვით მეფე მედღესასწაულითა შორის მლოცველი; ეგრეთვე სანთელი და საკმელიცა,—ძველისა აქამომდე ადგილ-ადგილ დაშთენილისა ქართველთა ჩვეულებისა გამო.

XXIII

განმაახლებელმან წმინდის გიორგის ეკკლესიისა, აღშენებულისა სვიმონ ზანიშინისაგან, დასდვა იგი კარის ეკკლესიად; მას შინა დაასვენა ღროშა თვისი და შესწირა ბარძიმ-ფეშხუმი ვეცხლისა შემდგვისა ზედა წარწერთა:

„ქ. შენ მოწამეთა შორის მხნესა და ღვაწლით შემოსილსა, უძლეველს მთავარ-მოწამესა წმინდასა გიორგის შემოგწირე მცირე ესე შესაწირავი ბარძიმი ესე მე ყოვლად უღირსმან და ცოდვილმან ბატონიშვილმან გიორგამ, რათა მეოხ მექმნა საშინელსა მას მეორედ

მოსვლასა ქრისტესა მეუფისასა. ამინ. 1768. ქრისტეს აქეთ ჩლჲჲ, მისხალი ტ.“

ესრეთივე ზედა წარწერა არის ფეშხუმზედ, რომლისაცა წონა არის დანიშნული: „რა მისხალი“.

ბარძიმ-ფეშხუმი ესე დღესაცა ჰგიეს ეკლესიასა ამას შინა, წოდებულსა დღედმდე კარის საყდრად.

კვირასა და დღესასწაულისა დღეთა შინა, მოსმენადმდე საღმრთოაჲსა ლიტურგიისა, არა რასა მიირთმევდა. შემდგომად წირვისა მოართმევდენ ეკლესიასა მასვე სეფისკვერსა და ზედაშესა. ესრეთი იყო ჩვეულება ძველთა ქართველთა და მრავალთა შორის ჰგიეს ესევე დღემდემცა მრავალთათვის. ვიტყვი „მრავალთათვის“ ამისთვის, რომელ შესრულთა რეცა ევროპიისა ჩვეულებათა და განათლებულად საგონებელთა. არღა დაიცვეს კანონი ესე შერყეობისა გამო სარწმუნოებასა ზედა.

XXIV

არიან განკვირვებასა, რად დასუსტდა შორწმუნობა ესე რუსეთისა მართლმადიდებელთა შორის და რად მოედვა სენი ესე ქართველთა ყრმათა. გონებისა განკვირვებასა მათსა ვეცინი. ნუჲმე ვერ ხედვენ მიზეზსა? მთავრობა რუსეთისა აღირჩევს ზედამხედველად და მასწავლებელად მართლმადიდებელთა მასწავლოთათვის კაცთა არა მართლმადიდებელისა სარწმუნოებისა, მერყევითა ქრისტიანობასა ზედა, არცა ღიზოთა, არცა შატობრიანთა, რომელნიცა ფილოსოფიითა არა ქრისტიანობენ ანუ ქრისტიანობითა არა ფილოსოფოსობენ, და გონებისა მაღლისა მოარულობითა ისტორიათა შინა მსოფლიოთა და ეკლესიისა დაწვლილებითა პირუთნელებითა ძიებითა არა ხედვენ სარწმუნოებისა ნათელსა.—ესენი და მათთაგან აღზრდილნი ყრმანი, წარმკითხველნი ბუნებითის ისტორიისა, ჰგონებენ საღმრთოაჲსა წერილსა არა რაობასა. არა ჰყავსთ ჩამგონებელნი და მთქმელნი, რომელ მეცნიერებისა ნამდვილ თვალითა მხედველთა არა რაჲ უთქვამსთ (კუვიესა, სტეფანესა და ესე ვითართა) წინააღმდეგი არცა მოსეს წერილთა ზედა და არცა სახარებისა მცნებათა და დოღმატთა ზედა. ვასილი დიდი და ორიგენი და გრიგორი ნაზიანზელი და სხვანიცა ღრმად იყვნენ მცოდნენი ბუნებისა დროთა მიხედვით. მეცა ვარ წარმკითხველი ახლთა წერილთა ბუნებისა გამომეძიებელთა და ვერსად ვერ ვჰპოვე რაჲმე ჰაზრი ყოვლადი და მტკიცე, დამარღვეველი სახარებისა.—რენანიო? იტყვიან. ესე რენანი დიდად სუსტი მტერია ქრის-

ტესი.—სხვანი ნემეცთა მწერალნი, ვითარცა შლეიერმახერი და შემდგომელი მისნი, უმეტეს ღირსნი არიან ყურადღებისა. გარნა გონიერად და აუჩქარებელად გამომეძიებელნი წერილთა მათთა შესწუხდება, რად სთქვა ესე და ესეო.

გარნა ესე ყოველი სათნო და არა სათნო გონებისა და მეცნიერებისა, ღვთისა შემოქმედისა და ღვთისა სოფლისა მხსნელისა საქიროა სიმტკიცისათვის თვით სარწმუნოებისა. უფრორე ნათლად განბრწყინდება ქრისტიანობა, უმეტეს დამტკიცდება იგი კაცთა ნათესავისათვის, ვითარცა იყო შემდგომად არიოსისა, შემდგომად ივლიანესსა მღევნელისა, შემდგომად მეფეთა ხატთა მბრძოლთა, შემდგომად ფრანკუზთა მწერალთა ქრისტეს სახარებისა და ჯვარისა რეცა კაცთა გონებისათვის დასაკდემელთა რათამე, რობესპიერისაგან დამარხულთა მიწასა შინა. ნუ ივიწყებენ იოანე მახარებელისა სიტყვას: „ნათელი ბნელსა შინა სჩანს და ბნელი იგი მას ვერეწია“.

XXV

დიდად დატკბებოდის მეფის ძე მამათცხოვრებისა კითხვითა უდაბნოთა შინა სადილისა და ვახშამისა ჟამსა ძმათა სატრაპეზოსა. „როდენჯერმე განმამეორებინა სიტყვა ანტონი დადიას მეგვიტელისა, — მეტყოდა მოძღვარი ჩემი, მღვდელ-მონოზონი გაიოს, მოხუცი. (გარდაიცვალა თფილისს 1864 წელსა) — „თევზი მიიძინებს, ოდეს აღმოიყვანმას წყლიდამ: ესრეთვე მეუდაბნოე უძლურებს, ოდეს შევალს სოფელსა და ჰგებებს ქალაქთა შინა: ვისწრაფოთ და ვრბიოდეთ მთათადმი ჩვენთა სამონოზონოთა, ვითარცა თევზნი წყალთადმი“. — მეფე განამხმევებდა თვით მეუდაბნოეთა კეთილმსახურებითა თვისითა. მარხულობითა თვისითა აჩვენებდა მარხულობისა სიმტკიცესა; ლოცვითა თვისითა ამჩობლებდა ლოცვასა და ვედრებასა მათსა ღვთისადმი; ცრემლსა თვისსა შეაერთებდა ცრემლსა მათსა და სარწმუნოებითა თვისითა განამტკიცებდა მორწმუნობასა მათსა. ვითარცა მერცხალი უდაბნოსი, შესრული ბუდესა შინა თვისსა; გალობდა ღვთისა გალობასა. ვინ იტყვის უცოდველად ბოროტსა მეუდაბნოეთათვის: არიანო უსარგებლონი. ყრმანი ჩვენნი, თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა, სწავლობენ აქა წერასა, კითხვაჲსა, გალობასა, ღრამმატიკასა, რიტორიკასა, ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებასა; აქა ინანებიან ობოლნი და გლახაკნი; აქა იკურნებიან სნეულნი; აქა იკვებებიან მშიერნი; აქა სნეულნი სულითა მიიღებიან სიმრთელესა; აქა მწუხარენი, ვითარცა

სასწეულოსა, ნუგეშ იცემებიან და ჰპოვებენ სინარულსა და შვებასა, რომელსაცა ხშირად დავნატრით სოფლისა მდიდარნი და ნეტარად საგონებელნი. ბრძოლისა ჟამსა, სიტყვითა და ჯარითა შველიან ქვეყანასა; სიმშობისა დროსა გვიძღვნიან პურსა და ღვინოსა, საკლავსა და ცხენსა, ურემსა და მეურმეთა.—ნუჟმე კვალად იტყვის ვინმე უსარგებლობასა მათსა ქვეყანისათვის. მეუდაბნოენი სძულთ მხოლოდ არაწმინდათა, მრუშთა, მპარავთა, მტაცებელთა, მეშფოთეთა, რომელთაცა სდევნიან იგინი თვისითა ცხოვრებითა, ეპისტოლეებითა და ქადაგებითა. ეშინის ბოროტთა მათი, ვითარცა ეშმაკსა ღვთისა; ვითარცა ცუდთა მონათა უფლისა თვისისა კეთილისა; ვითარცა სჯულისა გარდამავალსა მსაჯულისა ჭეშმარიტისა. მეუდაბნოეთა შეყენებულთა სამხოლოთა შინა, არა რაჲ აქვსთ საკუთრებად. სიმდიდრე მათი არა არის დაფარული ჩვენგან; საუნჯე მათი არა არის ჩვენთვის უხილავი. ესე ყოველი შემოდის ჩვენკენ, ვითარცა ნაკადი წყარონი, ყოველგან მიმომდინარე. წათელი სწავლისა მათისა, მოიფინების ჩვენდა, ვითარცა შუჭი მზისა. ნაყოფი ნაშრომთა მათთა ჩვენთვის არის უშურველი. რომელი არა განასწავლეს მათ? რომელი არ განაძღეს? ვინ არა განკურნეს, მისრული მათდა სამკურნალოდ? რომელსა დაუბშეს კარისტუმართ-მოყვარებისა, უცხოთ შეწყყნარებისა, მტერთა სიყვარულისა? მოძულენო ქრისტესნო და ეკლესიისა წესდებისა სდუმენით; იკდემდით და ირცხვენდით კადნიერად მოუბარნო წინააღმდეგ ქრისტესსაბარებისა ¹¹.

¹¹ დროთა ამათ ივვენენ გამოჩენილად და ბრწყინავდნენ ვითარცა მნათობნი უდაბნოთა:

ს ა ბ ა, ბერი მწირი, მოსული დავით გარესჯას იმერეთით, საყვარელი მეფის ძისა გიორგისა, მხნე სულითა და ხორციითა. ესე იყო ნათლია ანუ მიმქმელი მეფის ძის მიხაილისა.

ს ე რ ა პ ი ო ნ, ნათესავით იმერელი. 22 წლისამ დაუტევა სოფელი და ისწავა მორჩილმან უდაბნოჲსა ნათლისმცემელისა წერა და კითხვა. მეფემან თეიმურაზ უბოძა წინამძღვრობა და 120 წლისა გარდაიცვალა 1762 წელსა. მოღვაწებასა მისსა ამსგავსებდნენ ძველთა თებაიდისა და პალესტინისა მეუდაბნოეთა.

დღესა ერთსა ბერი სწეული მიიცვალებოდა და მოისურვებდა წინამძღვრისა თვისისა ნახვასა. მოახიენეს ესე სერაპიონს, და ამან არა გაწყვიტა კითხვა ლოცვანთა და ბერი გარდაიცვალა. იქმნა დრტვინვა ძმათა, მაშინ შვეიდა სენაკსა მას გარდაცვლილისა ბერისა და ხმამაღლად უბრძანა ბერსა: „ს ა ხ ე ლ ი თ ა უ ფ ლ ი ს ა თ ა ა ღ ს დ გ ე ს“. აღდგენილსა მკვდრეთით, აღუთქვა, კვალად სიცოცხლე ერთსა წელსა. ესე მომითხრა მე მოხუცმან მღვდელმან ლაზარემ საგარეჯოელმანო,—მეტყოდა მე მეფის ძე მიხაილ.

გ ა ბ რ ი ო ლ ნათლისმცემლისა უდაბნოჲსა მოღვაწე. ამან 1779 წელსა უანდერძა მეფის ძეს გიორგის ხატი სასწაულთმოქმედი ღვთისმშობლისა, ოქროთ მოჭედილი. ესე ხატი შემდგომად მეფისა გიორგისა აქვნდა მეფის ძეს მიხაილს. ვის დარჩა ესე შემდგომად მიხაილისა არ ვიცი.

ბერძენთ სინა-მთისა წინამძღვარნი ძველადვე ეაჯებოდენ მეფესა, მისცენ და შთააბარონ ეკკლესია გუმბეტიანი აბანოჲსა თფილისს გზასა ზედა დაფუძნებული და სომეხთაგან თურქთა დროსა 1728 მიტაცებული ფაშისაგან და მისთა კარისკაცთა მოსყიდვითა. მეფემან ირაკლი მეორემან ვერ აღასრულა ესე, რათა არა აწყენინოს სომეხთა მომავალთა თფილისად, საჭიროთა ვაჭრობისათვის. მეფე გიორგისა ჟამსა დანიშნეს, როგორცა სჩანს საქმიდამ მეფისა გიორგისა, ეშიკაღაბაშ ასლან ყაფლანიშვილი და სხვანი მდივანბეგნი განსახილველად საქმისა. საქმისა განხილვისა დროსა ცნობილმან კათოლიკოსმან სომეხთა ლუკა და ეჩმიაწინისა კრებულთა, მოსწერეს მეფესა წერილი და თხოვა ვედრებითი, არა მოეღოსთ სომეხთა ეკკლესია, რომელსაცა ფლობენ აღრიდგან სომეხნი, შესწუხდა მეფე და უნებდა რათამე და როგორმე დააკმაყოფილონ ბერძენთა წინამძღვარი. გარნა საქმე ესე ცხადად აღმოჩნდა სასარგებლოდ ბერძენთა, რომელ მეფემან ბრძანა წარუვლინოს საქმე და მოხსენება მდივან-ბეგთა მარქარ ვარდაპეტის ხელითა და ინებოს თვით კათოლიკოსმან ლუკამ ქმნას განჩინება სამართლიერი. მისრულმან მარქარ ვარტაპეტმან განუმარტა დავა ბერძენთა. დაგვიანდა პასუხი და გარდაწყვეტა კათოლიკოსისა; მეფე გიორგი გარდაიცვალა და დაშთა ეკკლესია დღედმდე სომეხთა.

გ ე ნ ა დ ი 140 წლისა მწირი ბერი ნათლისმცემლისა, გვართ თულაშვილი, დიდი მოღვაწე. კვირისკვირადმდე მმარხველი, სახლთხუცეს ყოფილი დავით ერისთავისა. 60 წელი არ ენახა სოფელი, არც არავის ეჩვენებოდა მოსრულთა მონასტერსა შინა, გარდა ოდესმე ეპისკოპოსთა და მეფეთა მუნ მისრულთა. გარდაიცვალა 1721 წელსა.

ი ლ ა რ ი ო ნ ხევსურელი, კაცი მართალი და წრფელი, მღვდელ-მონაზონი. 80 წლისა მიიცვალა დავით გარესჯას.

და ნ ი ი ლ ბერი, მოწაფე სერაპიონისა, 4 წლიდამ უდაბნოსა შესრული.

გ ა ბ რ ი ი ლ ბერი, მოწაფე სერაპიონისავე, 120 წლისა, პირველად დოდოს მონასტერსა ყოფილი. მოკლეს ლეკთა 1802 წელსა; ამან იმარხვა 40 დღე, რათა ჰპოვოს ხატი დვთაებისა წმინდის ანტონის მარტომყოფის მონასტერსა.

გ ე ნ ე დ ი კ ტ ე ფავლენიშვილი. მოკლული ოსთაგან 1822 წ.

თ ო მ ა გარსევანაშვილი, წინამძღვარი დავით გარესჯისა; ამას წაართო წინამძღვრობა დავით ბატონიშვილმან, და მისცა ილარიონ ბებურიშვილსა, და გარდაიცვალა 1802 წელსა 120 წლისა; მასწავლებელი მრავალთა თავადთა და აზნაურთა.

XXVII

ამავე დროსა წინათ გარდაცვალებისა მეფისა იყო დაწყობილი დავა ათონისა მთისა წინამძღვართაგან დაქცეულისა შაბაზისა დროდგან 40 მოწამეთა ეკკლესიისა. ეკკლესია ესე იყო თვით იგი, რომელსაც მოიხსენებს ცხოვრება წმინდისა მოწამისა აბოსი. ეკკლესიისა ადგილსა დანაქცევთა ამათ, ედავებოდა თფილისელი თათარი ვეზიროვი. მეფესა უნებდა მიცემა მათი ათონისა მთისა მამათათვის; გარნა სიკვდილმან უსწრო მეფესა და ვერ გარდაწყდა საქმე და საჩივარი. რუსთა მთავრობისა დროსა 1840 წელსა სენატისა უქაზითა ჩაბარდა ვეზიროვთა და ესენი ფლობენ ადგილსა მას და აღშენებულთა მასზედა სავაჭროთა ღუქანთა ღლეღმდე.

XXVIII

ყაენის მოსვლისა წინათ თფილისს მეფის ძესა გიორგის მიენდვა ქიზიყის ჯარისა შეყრა. წარგზავნილმან სიღნაღს, სცნო დაბარება იმერეთიდან იმერთა ჯარისა. დედოფალსა დარეჯანს არა ენება, რათა მეფის ძისა გიორგისა დროშა პირველობდეს სამეფოში. მეფის ძეს თანა ახლდეს ჟამთა ამათ ქიზიყისა მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი და ცოლის ძმა მეფის ძისა რევაზ ანდრონიკაშვილი, რომელსაცა მეფემან ირაკლი, დედოფლისა დარეჯანისა რჩევითა, აღრევე მოულო ქიზიყისა მოურაობა და მიუბოძა ზაქარიასა, რომელსაცა ჰყვანდა ცოლად ასული მეფისა ირაკლისა ელენე. ესრეთ არა კმაყოფილმან რევაზ და მარადის მდრტვინავმან მეფეზედ, თუმცა შეჰყარა ჯარი ქიზიყისა, გარნა არა სურდა შეერთებულიყო მეფისა ჯართან, თფილისსა შეგროვილისა.— „უშველოს ზაქარია მოურავმან,—იტყოდა რევაზ,— ქვეყანასა: როცა გაუჭირდათ მაშინ მომიგონეს?“ მეფის ძეს გიორგის არა ჰქონდა ბრძანება ირაკლისა არცა ჯარისა შეგროვებისა და არცა მოსვლისა თფილისად. ესე ნამდვილი არის და არცა საეჭვოა. იონანე მალხაზის ძე ანდრონიკოვი (ლენერალ-ლეიტენანტი დღესცა ცოცხალი) ხშირად მოიგონებს საქმესა ამას და ვიცი ესე მისგანაც პირუთნობელლობით. რევაზ განვიდა მტკვარსა პირისპირ აღსტაფისა და დაუხვდა ყარაბაღისა და შამშადილისა საქონელსა, რომელნიცა მოყვანდათ ქართლსა დასახიზნავად; მოსტაცა იგი და წარიყვანა კახეთსა და ვითარცა იავარი განუწილა ქიზიყელთა. მეფემან სცნო ესე

და იწყინა, გარნა არ იყო დრო საქმისა განხილვისა. სპარსთა გან-
ვლეს ხიდი გატეხილი და მიახლოვდებოდნენ თფილისსა. ზაქარია
მოურავმან, კაცმან მხნემან და არა ეგოდენ ძლიერმან ხმითა და ღირ-
სებითა ვითარცა რევაზ, მარტყოფისა სოფლიდამ ქიზიყადმდე შე-
გროვილითა ჯარითა 600 კაცითა მოვიდა თფილისს. რევაზ და მე-
ფის ძე გიორგი დარჩნენ ქიზიყსა,— და სცნეს მხოლოდ დამარცხება
იმერთა ჯარისა, უნიჭოება ზაქარია მოურავისა, აღება სპარსთაგან
თფილისისა და გაქცევა მეფისა კაიშაურსა.

მეფის ძე გიორგი მწუხარებდა უფრო ამისთვის, რომელ აბრა-
ლებდნენ მას მოღალატობასა და ვერცა გამოაცხადებდა მამისა თვი-
სისა რიდიტა მას, რომელ არა ჰქონდა უფლება ჯარის შეყრისა უბ-
რძანებოდ. ეგონათ რომელ იმერეთისა ჯარი და ქართლისა ეკმაოდა
სპარსთა დასამარცხებელად. ესევე იყო მიზეზი, რომელ დღეინდელად
დღედმდე ქიზიყელნი ვერ მოიხსენებენ კეთხლად მეფესა გიორგის,
რომელსაცა სწამობენ, მტრობით ვითამც მამისა, ესრეთ სუსტად მოქ-
ცევასა გაჭირვებისა დღეებში.

XXIX

1786 წელსა აგვისტოს 8, ვითარცა სჩანს ოქმიდამ აზნაურის მი-
ქელოვისა, იყო დუშეთს. აქა ესტუმრა არაგვისა განმგესა მეფის ძეს
ალმასხანს ანუ ვახტანგსა და აღვიდა ალევისა მთასა დღესა 16 აგვის-
ტოს დღესასწაულობისათვის დღისა ღვთისა დედისა მიძინებისა. აქვე
დიდისა მზადებითა, ვითარცა ქრისტიანე მიიღო მან წმინდა საიდუმ-
ლო, და შესწირა ვეცხლისა დიდი თასი ზედა წარწერთა: „მეფის
ძის გიორგისა ვარ მისხ. ნე“. დაჰყო აქა მთასა მაღალსა დღე სამი.
აქედამ მიიწვიეს ერისთავთა და იყო კორინთასა, ქარჩოხისა მთასა
ლომისას, სადაცა შესწირა ძველად აღშენებულსა წმინდისა გიორგი-
სა სახელზედ ეკკლესიასა ჩარექა ვეცხლისა და დასდვა მუნ თაყვანის-
საცემლად ჯვარი ვეცხლისა ზედა წარწერთა: „ჯვარო პატიოსანო,
იყავ მფარველ მეფის ძისა გიორგისა“. მუნით სთხოვეს კაიშაურისა
მთათა შინა ძველად მკვიდრთა საქონლითა და ძველადვე დეკანოზთა
და სამღვდელთა მის ეკკლესიისა, არაგვისა მხრით, ბურღულთა. ეს-
რეთ არაგვისა ხეობითა მოვიდა ანანურს და აქედამ შევიდა ჟინვანი-
სა გზითა ფშავსა და ხევსურეთსა. ხევსურეთისა სამზღვარზედ მოეგებ-
ნენ ქისტნი მრავლად ძღვნითა. ლაშას ჯვარსა მიაართვა ვეცხლითა
მოქედლილი ხატი წმინდის გიორგისა. აქედამ გარდავლო მთა ბორბა-
ლისა და მივიდა თიანეთს, მერეთ ერწოსა, სადაცა უმასპინძლეს მას

თავადთა ტუსიანთა, ვითარცა ადგილთა. მათ მებატონეთა; განვლო ლამე ერთი ნიკორნას და სიონისა ეკკლესიისა ზღუდეთა შინა მოილოცა საფლავი წმინდისა მოწამისა მეფისა არჩილისა პირველისა. ამა გზით წარმოვლო ბოდავსა და შესწირა ხატი წმინდისავე გიორგისა ბოდავისა ეკკლესიასა ძველად აღშენებულსა მაღალსა მთასა ზედა. მუნით მოვიდა ბულაჩაურსა და მიიღეს თავადთა ხიმშიანთა. აქედამ გამოვლო მდინარე არაგვისა და მოვიდა მცხეთას. აქა გამოეთხოვა ძმათა თვისთა მეორისა დედითგან აღმასხანს და კათოლიკოსსა ანტონის და მივიდა თფილისად.

XXX

1788 წელსა მოვიდა მეორედ მეფის ძე გიორგი დუშეთსა და თანა ჰყვა მას წილკნელი ამბროსი, კაცი სათნო და კეთილი, არა დახელოვნებული სწავლათა შინა, გარნა ყოვლად ტკბილი, დუმილისა მოყვარე და მშვიდი. მეფის ძესა, მამისა თვისისა თანახმობითა და შინდობითა უნებდა, ქრისტიანობისა გამო მათა შინა, გარდასვლა კობსა და ვიდრე დარიალადმდე, სადაცა იყო სამზღვარი ქართველთა. მას ახლდნენ აქა ლალა თვისი სვიმონ მაყაშვილი, სასახლისა მღვდელი ონისიმე იოსელიანი, დავით ხუცესი ნათლისმცემლისა თფილისის ეკკლესიისა, თავადი ბარათაშვილი, თავადი ბარძიმ ხიმშიაშვილი, მამა მის ხიმშიაშვილისა, რომელმანცა სცა ხანჯალი და მოჰკლა ღენერალი ლაზარევი, თავადი იოანე ანდრონიკაშვილი.

დუშეთიდან დარიალადმდე სლვა მეფის ძისა, იყო სლვა მოციქულთა. ყოველთა ნიშთა და წმინდათა ხატთა თაყვანის საცემლათა ადგილთა ზედა, მოვიდოდნენ და გალობდენ პარაკლისსა, და დაასვენებდენ ჯვართა, მიუბოძებდენ ბავრაცთა და აღიდებდენ მაცხოვრისა სახელსა. სადაცა იყოფოდა ეკკლესია შერყეული, აკურთხევდენ, და არა შერყეულთა შინა შესწირვიდენ უსისხლოსა მსხვერპლსა. მარჯენივ და მარცხნივ დიდისა არაგვისა და თერგისა ხეობითა ხეობაებთა შინა შევიდოდნენ და ისადგურებდენ მუნ, სადაცა ძველადვე აქვნდათ მემკვიდრეთა მუნ ხატნი ანუ ნიშნებნი ანუ ხატისა ტყეებნი. მეფის ძე უძღვნიდა ხატთა და ჯვართა ადგილთა ამათ, პატივცემულთა ერისაგან. წილკნელი ამბროსი უკურთხევდა ბავრაცთა და სხურებითა აიაზმისა განსწმენდდა ადგილთა და მკვიდრთა დასახლებულთა გარემო თაყვანისცემულთა მათგან ადგილთა. თვით მკვიდრნი ადგილთა ამათ შინა მცხოვრებნი, უძღვნიდენ ცხვართა, ძროხათა და თხათა, ერბოსა და ყველსა სამასპინძლოდ ქრისტეს სახელისა მქადაგებულთა. მგალო-

ბელნი იტყოდენ გალობათა ძილისპირთაგან და სტუმრობისა დროსა თვით მცხოვრებნი იმღერდენ სიმღერათა თვისთა მათითა წესითა. დეკანოზთა ერისა მათგან დადგენილთა, მიეცემოდა მათგან უფლება, რათა იცვიდენ ადგილსა პატივითა, ხატთა, ჯვართა, ბავრაცთა, და სხვათა შეწირულობათა. მეფის ძე მხიარულობდა განთესვისა გამო ქრისტიანობისა ნიშანთა, ძველადგან არა შერყეულთა. ეპისკოპოსი ამბროსი იხარებდა სულისა მხიარულებითა ქრისტეს მიერ. მკვიდრნი მთიულნი დღესასწაულობენ დღესა ამას დღისა ხატთა თვისთა ენკენიობასა. მსლებელნი მათნი ეკვირვებოდენ ესრეთითა ადგილითა გზითა და ღონითა და საშუალობითა ქრისტიანობისა დამკვიდრებასა თავთა შინა მათთა და გულთა შინა მათთა. დღესა ერთსა განისწავებოდნენ მცხოვრებნი ადგილთა ამათ ქრისტეს მიერ ზნეობითა, ესრეთ მსუმბუჟად და ადვილად, განსაკვირვებლად დიდთა სოფლისა ამის მეცნთა პლატონთა, სოკრატთა, და არისტოტელთა. ესრეთ შეიტანეს მათთა ამათ სწავლა მაცხოვრისა მეფეთა მირიან, ვახტანგ, არჩილ, დავით აღმაშენებელმან, დედოფალმან თამარ, ლაშამან გიორგი და შემდგომთა მათთა.

უკუქცეული მუნით მეფის ძე მოვიდა ღუშეთისა გზით მუხრანს; მუნ ეწვია წილკნელსა ამბროსის და აქედამ წარვიდა თფილისს.

გოშპარ კობიაშვილი, მოხუცი, 112 წლისა გარდაცვლილი 1864 წელსა, იტყოდა: „მახოვს დღე ესე მეფის ძის გიორგის მობრძანებისა არაგვზედ; ყმაწვილი ვიყავ და მამსახურებდენ მათ თავადთა, რომელნიც ახლდნენ მას ბოდორნისა დღესასწაულსა. ამბროსი წილკნელი ბრძანდებოდა მუნ მწირველიო და იტყოდენ კაცნი და ქალნი მრავლად, არ იამა ბატონიშვილს აღმასხანს მეფის ძის გიორგის არაგვზედ მოსვლათ. ყმაწვილობისა გამო ჩემისა; მათი შინაური ამბავი ჯერ არა ვიცოდირათ; ეს კი კარგად და ცოცხლად მახოვსო, რომ ათამდინ ყმაწვილნი კაცნი მოვედით არაგვისა ჭალასა ბოდორნისა ძირში და დავიჭირეთ თოფით მოკლულნი ხოხობნი და მივართვით ბატონსაო. დროთა ამათ მრავლად იყო ხოხობი ჭალებში გაღმა და გამოღმა არაგვისა. იმ დროს, როდესაც გულხეთქებით ავედით ბოდორნასა და მივართვით ხოხობებო, მამამთავარმან ბოდორნისა მოხუცმან ბესარიონ... მიართვა ცოცხალი ორაგული ზქვე არაგვში ბოდორნისა ძირში დაჭერილი და მეფის ძემან უბოძა ფული, საჩუქარი, და ჩვენ ყმაწვილებს გვეწყინა, რადგანაც არა გამოგვივიდა წყალობა რამე“.

ოდეს მეფემან ირაკლი დაადგინნა შვილნი თვისნი სხვათა და სხვათა ადგილთა ზედა საქართველოსა სამეფოსა, და მისცა განსაგებელად არაგვი—შვილსა თვისსა აღმასხანს, —მაშინ უმცროსი ძე ირაკლისა ფარნაოზ ჯერეთ 15 წლისა დარჩა უადგილოდ. მეფემან ბრძანა, რათა დროდმდე იყოს და სცხოვრებდეს ესეც ღუშეთს ძმისა მისისა აღმასხანისათანა. ესრეთითა ბრძანებითა წარვიდა იგი ღუშეთს და აღმასხან ადრევე ცნობილი ესრეთისა მეფისა განჩინებისა გამო, შესწუხდა და ოდეს მივიდა ღუშეთს ფარნაოზ, მან ძმამან იგი არ მიიღო. თანამხლებელთა უჭადეს თობისა გავარდნა და აზნაურნი არაგვისა, შთაგონებულნი აღმასხანისაგან, იტყოდენ სიტყვათა მკვახეთა ამისთვის მასვე დღესა უკუმოიქცა ფარნაოზ და მივიდა ტინის გზით მჭადის-ჯვარს და ისადგურა რავდენსამე კვირასა სახლსა დისა თვისისა მეფის ასულის ქეთევანისა, მეუღლისა თავადის იოანე მუხრანის ბატონისა.

მეფემ ირაკლიმ სცნო ესე და დიდად შესწუხნა. დედოფალი დარეჯან მრისხანებდა შვილზედ და უნებდათ მეფესა და დედოფალსა გამოდევნა არაგვიდამ აღმასხანისა; მაშინ ჭაბუა ორბელიანისა რჩევითა შევიდნენ შუამდგომელობასა კათოლიკოსი ანტონი და თვით მეფის ძე მემკვიდრე გიორგი და მათთან მახლობელი დეკანოზი სიონისა იოანე ოსეს ძე. ორნივე ესენი წარვიდენ მუხრანისა გზით ღუშეთს, წარიყვანეს თვისთანა მეფის ძე ფარნაოზ და დროებით დაასადგურეს აღმასხანთან. ექვსსა დღეს შექცევითა განატარეს მუნ დრო სიყვარულისა. აზნაურთა დამშვიდებისათვის და ნიშნად ჭეშმარიტისა კავშირისა შეჭფიცეს ყოველთა ბოდორნისა ეკკლესიასა შინა დღესა მსკედემბერს, რომელსაცა არის დღესასწაულიცა თვით ტაძრისა ამის გუმბეთიანისა, მაღალსა ბორძესა ზედა. აქა სწირა თვით კათოლიკოსმან ანტონი და გარემო ეკკლესიისა დიდისა სერისა დაგებითა თავადთა და აზნაურთა არაგვისაგან მხიარულებდენ მემკვიდრე გიორგი და ძმანი მისნი.—გარნა ფარნაოზმან თვით შემდგომად რ თთვისა არა ინება მუნ დგომა და მივიდა მამისა სახლსა თფილისადვე.

წინათ ალა-მაჰმად-ხანისა მოსელისა თფილისს, მოვიდა ელჩად ზი-ათ-ხანი ხოელი (?), რომელმანცა მოითხოვა მეფის ირაკლისაგან, რათა წარუვლინოს თვალი ძვირფასი ნადირშაისაგან ნაქონი, უკუდგეს რუსეთსა, აღიაროს მფარველად, ვითარცა ძველად, სპარსეთი და მისცეს მზეველები: შესწუხნა მეფე ირაკლი მოხუცი. ქმნა რჩევა და გამოკითხვა მხლებელთა კარისკაცთა: მეფის ძე გიორგი, ვითარცა მემკვიდრე, წარღვა წინაშე მეფისა და მოახსენა წარავლინოს მზეველად ძე მისი დავით და თვითცა წარვალს შვილითა უკეთუ სურს; წარდგება ყაენთანა, გამოსთხოვს წყალობასა, რათა არა წარახდინოს ქვეყანა. დაუტევებს შვილსა თვისსა მუნ მასთან მზეველად და თვით უკუ იქცევა. ესრეთი ჰაზრი მისი იწყინა დიდად დედოფალმან დარეჯანმან, რომელსაცა ეწინოდა, არა მოვიდეს სპარსთა ჯარითა და არ გამეფდეს სპარსთა ძალითა ჯერეთ სიცოცხლისავე მისისა მამისა დროსა. მეფემან უბრძანა უარი და სხვათაცა არ მოიწონეს ჰაზრი ესე მეფისა ძისა გიორგისა, ვითარცა წინააღმდეგი რუსეთისა თანა შეკრულისა ტრაქტატისა 1783 წელსა.

მეფემან ბრძანა უარი მასზედა, რაიცა მოახსენა ელჩმან ყაენისა, და მიუგეს პასუხად მას ყაენისა ელჩსა: „მრავალ-ჯერ ვართ მოტყუებული სპარსთაგან, მრავლად მათგან ტანჯულნი; სარწმუნოება ჩვენი ვერ დაგვაკავშირებს სპარსეთსა; მიმიცია სიტყვა და წერილითი პირობა ვიყო კავშირითა მტკიცითა შეკრული რუსეთისა ხელმწიფესთან, რომელიც არის ერთისა სარწმუნოებისა ჩემთან მექონი, ერთბა ეკკლესიისა შვილი, ერთისა ხმითა მაღიდებელი ღვთისა. თვით სპარსეთმაც იცის ესე აღრითვე და წინა მოადგილეთა ვექილთა (ყაენთა მმართველთა, რომელნიცა ნადირშაჰისა შემდეგ იტაცებდენ ხმლითა სპარსეთისა ტახტსა და არა ნამდვილთა ყაენთა) სპარსეთისა. მე მჰყავს გვერდით ჯარი ჩემი და ჯარი რუსეთისა. მანამ ერევიდამ აქ მოვა ჯარი ყაენისა, ჯარი რუსეთისა უფრო აღრე შემოვა თფილისს“. — ესრეთი იყო რჩევა და პასუხი მეფისა ელჩისადმი ალა-მაჰმად-ხანისა.

ოდეს განჯაზედ გაილაშქრა მეფემან ირაკლი, მაშინ მეფის ძე გიორგი განაგებდა სამეფოსა. დიდად ბეჯითად აშველებდა ურმებსა, ტყვია-წამალსა და კაცთა ცხენოსანთა. იტყვიან დამსწრენი, — განა-

კვირვა სარდალნი და თვით მეფეო. აქენდა მიწერ-მოწერა ვალერიან ზუბოვთან, რომლისა თხოვნითა წერილითა 30 სექტემბრისა 1796 წელსა № 367 (ბანაკით ფერსალათის მდინარეზედ) მოუშადა რუსთა ჯარისათვის პური და საკლავი. დაბრუნებულმან განჯით მეფემ მიუძღვნა სახალხოდ დიდი მადლობა და ბრძანა: „შვილი ჩემი გიორგი დიდი მეფე იქმნებაო“.

ამასვე წელსა, გარდაცვალებისა გამო 6 ნოემბერს იმპერატრიცასი ეკატერინასი, ბრძანებითა მეფისა ირაკლისა 23 დეკემბრით ჩაიცივა თვით შავი და დასდვა გლოვა 40 დღით საუფლისწულოთა თვისთა და სამეფოსა თვისთა.

XXXIV

გარდაიცვალა მეფე ირაკლი თელავსა 11 იანვარს 1798 წელსა. დროსა ამას მემკვიდრესა პირმშოსა ძესა მისსა გიორგის აცნობეს ესე ბორჩალოს და ყაზახსა, სადაცა იყო წასრული თათრებისა ელჩისა საჩივართა გამო. აქავე მიულოცეს მას მეფობა დიდთა თავადთა და მოხელეთა ქართლისა და კახეთისა. 22 ფებერვალსა მიბრძანდა მეფე თელავს და თან ახლდა 130 თავადი და აზნაური ქართლისა და კახეთისა. იტირა მეფე-მამა; გარდაახდევინა პანაშვიდი მღვდელმთავართა მუნ მყოფთა ბოდბელს იოანეს, რუსთველსა სტეფანეს და ნინოწმინდელსა მიხაილს. შემდეგ შევიდა დედოფალთან დარეჯანთან, თვისსა დედინაცვალთან და მოახსენა სიტყვანი გლოვისა; მერეთ უბრძანა მღვდელმთავართ და კარისკაცთა, დასდვან ეკლესიაში საწიგე და მასზედ ჯვარი, სახარება და ფიცისა ფურცელი (აქავე ეკლესიისა შინა ესვენა ჯვამი ირაკლისა) და შეჭვიცონ მას წერილითა ვითარცა მეფესა და სჯულიერსა მემკვიდრესა, დამტკიცებულსა პირმშობითა და რუსეთისაგანცა: „ძალითა არა,—იტყოდა მეფე,—ვისაც სურს ჰფიცონ ერთგულად და აღმიარონ მეფედ“. მეფის ძე ბაგრატ განაგებდა საქმეს ამას. ჰფიცეს მღვდელმთავართა და თავადთა და აზნაურთა. დარეჯან დედოფალი, ცხადად არ აღიარებდა მას მეფედ: „მე მინდა,—იტყოდა იგი,—მეფობა, ვითარცა ეკატერინა იყო დედოფლად რუსეთში“. მეფემ სცნო ესე და არ ათხოვა ყური. ფარნაოზ, ძე მეფისა ირაკლისა, აპირებდა ხლმითა მიხლომასა, გარნა მეფემან შეუთვალა ტუქსვა და უბრძანა ღუმელი. მივიდა მეფესთან ამბავი, რეცა ამილახვარი დედოფლისა ყორღანაშვილი გაბედვითა იტყოდა უჯეროთა სიტყვათა მეფისათვის. განრისხდა მეფე აინება

II 0 3 0 3 0

შეპყრობა მისი. აცნობეს ყორღანაშვილსა ოსეფას და დაიძალა დედოფალთან. მოახსენა მეფესა მიმალვა მისი მუნ. მაშინ ბრძანა: „რა ვქმნა, გამოვათრევიანო დედოფლისა სადგომიდგან მყრალი ყორღანაშვილი, შესწუხდება დედაჩემი, მოხუცი განიგმირება და იტყვიან, მეფე გიორგი ნერონი არისო: დედა შეურაცხყო. უტევეთ, იყოს მუნ პყრობილად“. დედოფალმან მიუგზავნა მეფესა ელევთერი სიტყვითა: ეკკლესიაში მოხსენებითა შემდეგ მეფისა მე მომიხსენონო. შესწუხდა მეფე და ბრძანა მოახსენონ დედოფალსა: „მეწადე და ცოლი მისი, მექუდე და ცოლი მისი ერთნი არიან ქორწინებითა. არა შეიძლება მათი დაშორება, და ნუ აშფოთებს ერსა მას და თვისსა თავსა უსამართლოჲთა თხოვითა“. სდუმნა დედოფალმან და დაწყნარდენ. დროთა შფოთისა დღეთა ამათ იყო ჳირი დიდი ქალაქსა თფილისსა და გარემო სოფლებთა.

XXXV

მეფის ძენი იულონ, ვახტანგ და მირიან მარტისა თთვესა მივიდნენ თელავსავე და შეჰფიცეს არა სიწრფელით. თვით დედოფალიცა დარეჯან, კათოლიკდისსა ჩაგონებითა, ველარას ბედავდა. ჳირი დასცხრა და ამისთვის შემდგომად 40 დღისა წაასვენეს გვამი მცხეთას დასასაფლავებლად და თვით მეფე მობრძანდა ქალაქსა თფილისსა, სადაცა არღა იყო ჳირი, და დაბინავდა მუნ. შემდგომად ერთისა კვირისა მობრძანდა დედოფალიცა დარეჯან და დასდგა ავლაბრისა სასახლესა, რომელსაცა აწ ეწოდების ფერისცვალებისა მონასტერი.

დედოფალი დარეჯან და შვილნი მისნი, არა მოსურნენი მეფისა გიორგისა, მეცადინებდენ იღუმალ, რათა სიტყვითა და საქმითა აღაფუონ შფოთი, ამბოხი, ურჩება და უწესოება და გარემოსდგან მეფისა გიორგისა ტახტსა ცეცხლი და სისხლი განსაფიცებელად მეფისა, გარნა ბუნებით და სიბრძნით აუჩქარებელისა. გამოსტჰვეს სიმღერანი, რომელსაცა შინა ცრემლითა და გოდებითა იქებოდა ირაკლი და იგლოვებოდა მეფობა ახალი, არღა რეცა მექონისა ძალისა, ჳკუისა და გონებისა. ესრეთისავე ჳაზრითა დედოფლისა დარეჯანისა და შვილთა მისთა სურვილითა დაიწერა და განითესა ქართლსა და კახეთსა მრავლად გადაწერილი, გლოვისა ესე სიტყვა, არა საწყენად მეფისა გიორგისა დაწერილი.

მეფემან გიორგი სცნო ესე და, რათა არცხვინოს მოხარულნი მწერლობისა ამის, თვით ინება ჳონვა მისი და ავქსონსა მისსა სოლომან ლიონიძეს უბოძა საკაბე მაუღისა და საახალუხე ფარჩისა.

მაშინ ქალაქისა ქუჩებსა, სამწუხაროდ მეფისა მტერთა, იწყეს შემდეგი სიმღერა ორ მუხლიანი:

„ვისთვისაც ვსწერე, ისი მტერად მომექცა;
ვინცა ვლანძღე, ის მეგობრად მომექცა“.

აჰა თვით გლოვისა სიტყვა:

„მოთქმით ტირილი საქართველოს მეფის, ღერკულეს ღირსისა.“

ღღეს ქვეყანა აღსრული გულის წყრომისა ტახტსა ზედა, ცხებულის სისხლითა ცესარიისა დიდისა ეკატერინასითა, ღღესვე იცხებს კვალად უფასოსა სისხლსა, სახსარსა ივერიელთა გვარისასა.

ღღეს ციურთა საკვირველება მოშურნე ექმნა ქვეყანისა საკვირველსა. ცამან მისტაცა ქვეყანასა. სიმდიდრე, ძლიერთა ძალი, ბრძენთა გონიერება, ერთა გვირგვინი, მხედართმთავართ სარდლობა და თვითმპყრობელთა სახელმწიფო ზრდილობა.

დიდნო მფლობელნო, დიდნო იმპერატორნო! სტიროდეთ ახლად ქვეყანისა დიდებასა, სტიროდეთ სახლსა უავლუსტესსა თქვენსა, შერაცხდეთ ცუდად სოფლისა დიდება. ისმინეთ ესე სახსოვრად სასმინარი: მოკვდა ღერკულეს, უძლეველი მეფეთა და მზესა ქვეშე, და იხილეთ, და ყოველი ამაო.

და თქვენ მტირალნო, ნათესავენო ქართლოსიანნო, სარკინოზთაგან უძლეველნო მხედარნო!

გიძლოდათ მეფე მოსებრ ისრაელთა, გესმოდათ ხმაი პატრონისა თქვენისა. მახარობლად თქვენდა იყო ბიბლია: არ მოაკლდესო მთავარი იუდასაგან.

იუდას ლომი სახლსა სადავითოსა ზარის სახელად მტერთა თქვენთა მყვირალი ღღემდე ლაშქრვიდა სამთა იმპერიათა: ოსმანთა, სპარსთა და კავკასიისა ერთა.

ღღეს გაილაშქრა ციურთ ურიცხვთა ზედა, ერთმან მარტომან უძლეველმან რაინდმან.

ძველი ღერკულეს ძველის ახილესითურთ იყვნენ ძლიერნი ქვეყანისანი. მოკვდა ესე უკვდავი მეფე, პატრონი თქვენი. ციურთა ძალთა, უკვდავითა ძალითა სძლევედა და განვლო სამყარონი ცათანი. თუმცა დააკლდით საზოგადოსა მამასა, და სახსოვარსა მეფესა და პატრონსა, გარნა კმა იყო ესე დიდებად თქვენდა, ვიდრემდის იყო იგი და საიგაოდ აქა აღიდა სახელი, აღიდა გვარი თვისი, აღიდა სიმხნე თქვენი ქართველთა ცათამდე და აღვიდა ანღელთა ღვთისა თანა; გარნა აქაცა და მუნ ცოცხალ არს იგი. რად სტირით, ძენო, ობოლნო, მამისაგან?

და შენ შესაკრებლო სახლო ივერიელთა ნათესავთაო, ტაძარო-ათორმეტისა სკიპტრისაო, რად სტირი სადავითოვ სახლო?

დიდის მეფის ალექსანდრესაგან დიდებულო სახლო, თეიმურაზ პირველისაგან ამალღებულო სახლო, წმინდის ქეთევან დედოფლის სისხლით ცხებულო სახლო! სადაც კმა იყო სიხარულისა და ცხოვრებისა და იყავ საყოფელი მართალთა, რომელშიაც სანატრელი მეფე თეიმურაზ, და დედოფალი თამარ მეფის ირაკლის შობაზედ იხარებდენ: რომლისაც საწოლში მეფის ერეკლის სადღესასწაულო შობა იდიდებოდა; და სადა სახსრად ქართველთა ნათესავთა მეფე ერეკლე, ლომი იუდასი, დავითის სახლში იზრდებოდა, რომელშიაც ჩვეულება იყო ტაძრობისა, სადაც ხმა ისმოდა დავითის ქნარისა. აქამდის შენს მეჯლიშში მეფის ირაკლის სახსოვარი ყმაწვილ-კაცობდა, ქვეყანასა აკვირვებდა; რომლისაც სიჭაბუკე ქვეყნის ძლიერთა სჩაგრავდა. აქამდის შენს მეჯლიშში მეფის ერეკლეს ტახტზედ ჯდრმა იხილვებოდა, იმისი ხელწიფური, დარბაისელთ ხუმრობა მიმოითქმოდა, მეფე ერეკლეს მრავალ-საგალობელი სადღეგრძელო ისმოდა.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

თუ ოსმანთ დაიპყრეს საყდარი მეფობისა შენისა საკუთხეველი წმინდა ღვთისა, მეფე ერეკლე—სიმრთელით ბრძანდებოდეს, რომელმანც ხერთვისის დამპყრობელისა და ასპინძას მტრის სისხლში გამოწრთობილისა ხლმით ხვანთქარს სპარსეთის ხელმწიფეს ქარიმ-ხანთან საჩივარი მიაწერინა: „მეფე ერეკლე სარათის ქვეყნებს მართმევს და შენ დაუშალო“. ქარიმ-ხან იტყოდა: „მეფე ერეკლე ასეთი რამ ბრძანდება, რომ ხვანთქარი ჩემთან საჩივლელად დაამუხლაო“,—მაშინვე უძლეველობის ნიშნად სახელმწიფო ხრმალი მოართვა!

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

თუ სპარსთ დაიპყრეს შენი უმაღლესი ტახტი, შენგან წინაპართ შობილთ მეფე შარავანდედ—მეფე ერეკლე—ცოცხლებდინ საუკუნოდ! რომელმანც საქართველო ნადირშაისგან გამოიხსნა და ფათალიხანს, ავშარის მეფე აზათხან ათასი ერთით წარიქცევა, რომლისაც დიდება მეორემ ალექსანდრემ, პრუსიის მეფემ ფრიდერიკოს მეორემ თეთრზე დაწერა: „ევროპაში მე ვარო და აზიაში ღერკულეს უძლეველი, საქართველოს—გიორგიანთ მეფეო“.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

ვინემდის ახალი მოსე, ისრაელთა მეფე, ერეკლე, საქართველოს მხედრობას წინა უძღვის და საქართველოს (რად ვამბობ ამ სახელოვანს სახელს?) დიდის როსიიდან გამოჰყავს ლაშქარი, ციმბირიდან მოჰყავს სამხედრო გუნდი,—ვის შეუძლიან შენი დამდაბლება?

როდესაც მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშა გაიშლება, დალის-ტნელნი ლაშქრად მორბიან, ოვსნი და ჩერქეზნი მეფის ერეკლეს წინ სისხლის დათხევას ხალისობენ.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

როდესაც მეფის ერეკლეს ბედნიერ ტახტზე ჯდომა გელირსა, ყველას წინა საუკუნეზე უფრო იდიდე, ამალლდი, უფრო გაბედნიერ-დი; ცანი ქუხილით გრგვინვიდენ ძალსა შენსა, სფერა ქვეყნისა გერ-წოდა ფერხთა ქვეშე.

მაგრამ ვაი თუ დიდება ესე შენი ღერკულეს მეფეს საფლავად მი-ეცვალს!

ვაი თუ საქართველოს საფარველად გადახურვილი მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშის კალთები აგვეხადა! ვაი თუ ის უმაღლესი თავი, რომელიც იაკობის კიბედ ზეცას მისდგომოდა და მზესა ქვეშე ქვეყა-ნაზედ არ ეტეოდა, საფლავისა სიღრმეში დაეფაროს.

ეს ძლიერი თვალეები, რომლისაც ზევით ახედვა ცებს აჰკეცდა, და ღვთაების საყდარს მიედგმოდა; რომელიც სამსხვერპლოსა ზედა აბრამისსა განკვირვებით მდგომარე, მუხასა ქვეშე სამებასა ისტუმრებ-და და, რომლისაც დახედვა ქვეყანას გახსნიდა და უფსკრულში ღვთის საკვირველებას უყურებდა; სფერა ქვეყნისა, ერთს გუგაში გარეშე-ეცვა და ცასა და ქვეყანას ორს ფურცლად კითხულობდა,—ვაი, თუ საკვდავად დაერულოს!

ვაი თუ უძლეველი ხელები, რომლისაც ხლმის ვადაზედ დადება სიკვდილს მახრობლობდა, ტრფიალთ სატკივრად გულზედ დაკრე-ფილ იყოს!

ვაი თუ ის მაღალი და ზეცას ანგელოზთაგან სამწიგნობრო სახე-ლი—მეფე ერეკლე—რომელიც ცისა კალთებზედ იწერებოდა და ქვეყა-ნის მპყრობელთა ხელმწიფეთა ფხიზლად აძინებდა და მძინარეთ სა-შიშრად ესიზრმებოდა, ამ სადღესასწაულოს სახელის მოხსენებას სა-ქართველოს ეკლესიები მოჰკლებოდეს!

მაგრამ ცა და ქვეყანა მეფის ერეკლეს მხსოვარნი არიან. მზე და მთოვარე იმის ბედნიერს ლაშქრობაში ხანდაზმულნი არიან. დღისით მზე იყო მეწინავე სარდალი და ღამით მთოვარე, ესენი მეფის ერეკ-ლის გამარჯვებულს დროშას წინა უძლოდენ; სისხლის მტერთათა შეღებილი მთა და მინდორი მეფესა ერეკლეს მოუთხრობენ. ვის შე-უძლიან დავიწყება? ვის მოსვლია კვისართაგან ტახტი, გვირგვინი, პორფირი და ბავრაცი?

მაგრამ, ხელმწიფევ, რად გვიხაროდა შენი ხელმწიფედ ცხებულმ-ბა, თუ კი სამკვდროსა ზეთს იცხებდი?

რად გინდოდა სახელმწიფო პორფირი, თუ კი დასამიწებელს სუ-
დარს გარს მოიხვევდი?

რად გინდოდა განსაგებელი სკიპტრა, თუ კი სკიპტრის მპყრო-
ბელს ხელებს გულზე დაიკრეფდი?

რად გინდოდა ქვეყნის მაჩრდილებელი დროშა, თუ კი მტერზედ
გარდახურვილს შენის შიშის ფარდას აპხდიდი?

რად გინდოდა სახელმწიფო ტახტი, თუ კი დასამიწებელს საფლავს
იშენებდი?

იგლოვდი ქვეყანავ, რომელიცა უძვირფასესითა სპეკალითა ამდიდ-
რებ სიტყვიერთა, გარნა სიმდიდრე გრძნობადთა და საცნაურთა —
მეფე ერეკლე — შენს სიღრმეში დაჰფარე: — განკრთი, განკვირდი!

სტიროდღე ცაო, რომ შენის სითალხისა და ვარსკვლავთაცა აბრა-
ამისებრ განკვირვებით მხედველი, მეფის ერეკლეს უმაღლესი თვა-
ლები საუკუნოდ დაბნელდა.

დაბნელდი მზეო, რომელსაც გაქვს მოსწავებული დაბნელებით ჭი-
რისუფლობა, რომ მზე მიწიერი ლამიანის ქართლისა, — მეფე ერეკლე,
შენს ბრწყინვალებას ველარა ხედავს.

ზეციერნო ძალნო! აქამდის თქვენს დღესასწაულობით მასპინძელი,
ახლა თქვენ სამღრთო სტუმარი, მეფე ერეკლე — გესტუმრათ. თუმცა
სამეფოს დიდებით ველარ ნახავთ — საფლავის ტუსალი გევედრებათ,
მარამ თქვენ, როგორც თავისის ქეთევან დედოფლის სისხლი, ისე
შეიწყნარეთ, ისე ისტუმრეთ. როგორც დიდს კონსტანტინეს, ისე
მოეგებებით.

მაღალო და ძლიერო ღმერთო!

დავაკლდით ერნი ქრისტიანენი მემკვიდრესა პატრონსა და საზო-
გალოსა მამასა; ძლიერსა და მხნესა მამაკაცსა ჩვენ ვსტირით. და მეფე
ერეკლე — თავი, განმგებელი ერისა; ხელი, მზრდელი ობოლთა; მკლა-
ვი, მომგერებელი მტერთა და გვამი, შრომისა მოყვარე მისი, — საფლავ-
ში ირღვევა. შენ გევედრებით, იესოს სისხლით ცხებულს მეფის ერეკ-
ლეს კაცთმოყვარეს სულს ნუ შეაწუხებ, და იმისგან დაობლებულსა
საქართველოს მოხედე.

სად დაჰხედ, მზეო, სამეფოთა სირათა და პანკრატით გვართაო,
რომლისა დისკოსა ნათელს იღებდნენ გონიერნი? სად არის, ხელმწი-
ფევე, შენი ხელმწიფური განგება? რად შემოიხსენ ხრმალი, რომლისა-
ცა სადღესასწაულო გამარჯვება რიცხვით ხსოვნას ასცილდა? რად
შემოსწყერ სახელოვანს დროშას, რომლისაც ჰაერში მომცურავი კალ-
თები ქვეყანას აჩრდილებდა და, სამესისხლოდ განჭიმულის ზორტე-
ბით ცის კალთებს ეჩხუბებოდა? — სადა ღერკულესის მეფის უძღვე-
ლობის სტამბა ზეცას იბეჭდებოდა.

რად აღიდგე სახლი, თუ კი საუკუნოდ დასცლიდი? რად მიეც სიამაყე დედოფლობისა შენს უმაღლესს ფერცხალს, თუ ასე დასჩაგრავდი? რა გაწყინა დედოფლის დარეჯანის დიდებულმა სამშობლომ? რად მოსტაცე დიდება დადიანის ოჯახს? რად აღიდგე შენს უმაღლესს ტახტზე? თუ აღიდგე, რადღა დაამიწე? რად უღალატე ხელმწიფეს ქმრითა და შვილებით ბედნიერს? რად ატირებ? რად დააქვრივე?—უწყალოვ! რად მოუკალ ხელმწიფე ქმარი? უწყალოვ! სად ამიწებ კეისართაგან გვირგვინოსანს შენს უმაღლესს თავს? სად გიწყვია უქმად ეგ ძლიერი ხელები, რომლითაც თავეთს შემადლებულს კამარაში მფრინველთ სიცოცხლეს მისტაცებდი? რად ასწავლე საყვარელს ქალებს საქალო კრძალულება, თუ კი თავმოხდილი ატირებდი? რად გაათამამე გული ლომებრთა მემკვიდრეთა, თუ კი სიმყარე უძლეველი მოემლებოდი? რად გვასწავლე ზრდილობა მხედრობისა ვაჟკაცობითურთ, თუ კი შენს წინ სისხლსა არ დაგვაქცევინებდი?

ჩემს უღირსად, შენგან მოწყალებით გაზრდილი, შენის კარგის ბატონ-ყმობის ტრფიალი სოლომონ, აქამდის რად მაცოცხლე, თუ ასე ოხრად დამაგდებდი?

ხელმწიფევ! რად დაგიკარგავს ხელმწიფეთაგან საშურველი ზრდილობა?

ამ დუმლით პატივსაცემელს სასახლეში რა ამბავია? უჩვეველი ხმის შემადლება.

რას ნიშნავს ამისთანა უბედური სალამი? გარდმოხედე ხელმწიფურად შენს მეჯლიშში მენახეთ დარბაისელთ, სახელოვანს სარდლებს.

ხელმწიფევ! ვბცი, რომ საქართველოს ხალხი მეფის ერეკლეს ტახტზედ აღსვლით გულამაყნი არიან.

ქვეყანას უკვირდა: „სოლომონის გული მწუხარებამ ვერ შესცვალაო, არ დაიჩაგრაო ჩემი სიამაყე“. პირველად სიმართლე იყო და მეორედ მეფის ერეკლეს სიმართლე; მეფეს ერეკლეს ცოცხალს უყურებდი—მტერი და განსაცდელი სათამაშოდ მიმაჩნდა. ახლა იმისის მტრის გული დაიჩაგროს, როგორც მეფის ერეკლეს სიკვდილით სოლომონის გული დაიჩაგრა. იმისი ტკბილი ბატონ-ყმობა ვიტირო, თუ თავის უნებურად ჩემის შეწუხების შენანება, რომელიც თავისის უმაღლესის ხელით მომწერა და სოფელმან აღარ დააცალა.

ხელმწიფევ, დედოფალო და მეფის ძენო! გაფიცებთ მეფის ერეკლეს დღევრძელობას, სიმართლეს და გამარჯვებას,—ორში ერთი მოწყალება მოიღეთ: ან მომაკვლევინეთ [თავი] და მეფის ერეკლეს უმაღლესის ცხედრის ფიცრად დამდევით, რომ იმისი სანატრელი კუბო ჩემს გულზედ იდგეს, მეფის ერეკლეს ძლიერი ტანი ჩემს გულზედ

ორღვევოდეს; ჩემთვის ის დღე იქნება, რომ დღე და ღამე ათი და თხუთმეტი საათი სახსოვარს მეფეს ნიადაგ მარტოკა ვახლდი ხოლმე. იქ ბატონ-ყმობა სადღა იყო, იქ ბატონ-ყმობის სიკეთე როგორღა დარჩებოდა? უღრმესად იფიქრეთ უმაღლესნო და ისე შემობრალეთ: ან ამ ქვეყნიდგან დამკარგეთ, რომ სადაც მეფის ერეკლეს რაინდობაზედ თვალი დამრჩომია, სადაც იმისის გამარჯვებული დროშისათვის მიმსახურნია, თუ სადმე იმის წინ სისხლი დამიქცევია, სადაც მეფის ირაკლის ბედნიერი სალამი შემყვარებია, და იმის სახსოვარს მეჯლიშში, ჩემთვის უღირსის ხელმწიფურის ალერსით, ჩემგან ხუმრობა ჰყვარებია და თუ სადმე სახელმწიფოს მასლაათით, მიმსახურნია, ის ადგილები აღარა ვნაჩო, ამ ცეცხლებით აღარ დავიწვა.

ხელმწიფევე მფლობელო, საზოგადოვო მამავ, მეფევე ერეკლე! ვის მივსცე შენის უმაღლესის თავისა და უძლეველის ტანისა უზომო ტრფიალება? ვის დროშას ვემსახურო? ვინ შევიყვარო? ვისთვის მოვჰკვდე? ვისთვის ვიცოცხლო, შენს უკან სიცოცხლე საზრახავად გამწარებულმან!“.

XXXVI

თვესა მეოთხესა შემდგომად გამეფებისა მოხდა ამბოხი: ძმათაგან მეფისა გიორგისა მეორისა დედიდან. იულონ, გამეფებული ქართლსა; აღიარებდა უფლებასა თვისსა მეფობისა ტახტისათვის, ანდერძისა გამო მეფისა ირაკლისა, ვახტანგ ანუ ალმასხან (ორ სახელოვანი) არაგვისა განმგე, ჰგონებდა თავსა თვისსა არა დამოკიდებულად მეფისაგან, ვითარცა ბატონი და ერისთავი, ძველთა წესითა, არაგვისა. მირიან გაბატონდა მარტყოფსა და ფარნაოზ სურამსა. ალექსანდრე ივლტოდა სპარსეთსა და შეევედრა ყენსა, რეცა მტერი რუსეთისა. ანდერძისა ძალითა ნამდვილ ხელმოწერილითა მეფისა ირაკლისაგან. ოთხისა დღითა წინათ სიკვდილისა, თხოვისამებრ დედოფლისა, — ჯერიყო, რათა ემეფა პირველად პირმშოსა ძესა მისსა გიორგის, შემდეგ ძმასა მისსა იულონს, შემდეგ ამისა ძმასა მისსა მირიანს, მერეთ ვახტანგსა, მერეთ ალექსანდრესა და მერეთვე ფარნაოზსა. შემდგომ ფარნაოზისა მეფობითი უფლება გარდავიდოდა მეფის გიორგისა შვილზედ დავითზედ, მერეთ იოანეზედ, ბაგრატზედ, თეიმურაზზედ, მიხაილ და სხვა. შემდეგ ამათისა მოვიდოდა ჯერი მეფობისა იულონისა შვილზედ და შვილთა ზედა შექდგომთა მისთა ძმათა და სხვანი. — ესრეთმან უგვანმან ანდერძმან, დაწერილმან ყორღანაშვილისა ოსეთასაგან, აღსძრა შფოთი ძმათა შორის. მეფე გიორგი იძულებულიყო

მოსვლადმდე რუსეთისა ჯარისა, მიელო ღონე დამშვიდებისათვის
 ქვეყანისა. ძლიერა ხელითა განაგებდა საქმეთა კეთილად მინდობითა
 ღვთისადმი, ვითარცა ხშირად იტყოდა თვით. მოითხოვა ავარიისა
 ხანიდამ 3.000 ლეკი ფასითა ნაქირავნი. ესენი დააყენა მცველად ქა-
 ლაქისა ავლაბარსა და მეტეხისა ხიდისა გარეთ. დღესა ერთსა ბელა-
 დი მათი მურად, მარადის მეფესთან მყოფი და ერთგული, ეტყოდა
 მეფესა: „ბატონო მეფევ, თქვენნი ძმები მეცადინებენ მომისყიდონ
 მეცა და ჯარიცა და გილალატოთ თქვენ“. განრისხნა მეფე და დიდი-
 სა ხმითა ბრძანა შეპყრობა ტუსალად დედოფლისა დედინაცვლისა
 თვისისა, სადაცა იქმნებოდა რჩევა ესე ლალატობისა: ხმამან მეფისა
 მქუხავისა შეაძრწუნნა თვით მხლებელნი მეფისა. გარნა ღვთის მოში-
 ში მეფე შედგა და შეაყენა მსჯავრი თვისი. მაშინ ბრძანა მეფემან:
 „კმარა! მოახსენეთ დედოფალსა დააწყნაროს ღელვა შფოთისა!—შეპ-
 კივლა მეფემან:—წარვედ ელევთერ! და თფილელსა არსენის აუწყე სი-
 ტყვა ჩემი და ერთად მასთან მოახსენეთ დედასა ჩემსა, ნუ გამომი-
 ყვანს მოთმინებიდამ; შეიბრალოს ქვეყანა, ქრისტიანობა და ვებრა-
 ლებოდვ მეცა, ვითარცა მეფე და პატრონი ქვეყანისა, რომელსაცა
 მაქვს ვალი ზრუნვისა და სამართლისა მეფობისა გამო, ზეგარდამო
 მონიჭებულისა ჩემდა“. წარვიდენ და მოახსენეს დედოფალსა, რომელ-
 მანცა მოიხადა ბოდიში, ვითარცა შეშინებულმან ნამდვილ, და ითხო-
 ვა მხოლოდ, რათა შვილთა მისთა და ძმათა თვისთა განუსვენოს და
 დააკმაყოფილოს სარჩოთი და პატივცემითა ღირსებითითა. მოისმინ-
 ნა მეფემან ესე ყოველი და ბრძანა: „მადლობა ღმერთსა, რომ და-
 მაცხრო სიტყვამან დედისა ჩემისა. ახლა ვიზრუნოთ ძმათათვის ჩემ-
 თა“,—სთქვა მეფემან. დაიბარა შვილნი თვისნი დავით და იოანე.
 უბრძანა მათ რათა—„ქართლისა ჯარითა ხვალვე წარვედით სურამი-
 საკენ და გამაგრებულსა სურამისა ციხეში ფარნაოზს, გამოუცხადეთ
 გამოვიდეს და იყოს მორჩილებით,—და თუ არა ჰქმნას, აიღეთ უთუ-
 თოთ ციხე, გამოიყვანეთ და დასთხარეთ თვალები“.—ესრეთ სურამი-
 სა ციხესა შემოადგნენ მათის 20 და შეუგზავნეს ამირეჯიბი დავით
 მოციქულად. ფარნაოზ შეშინებული გამოვიდა ციხიდან და წარვიდა
 ქსანზედ ცოლეულებთან, მიმცემი სიტყვისა არღა შფოთობისა პირის-
 პირ მეფისა და მოსვლისა მეფესთან მალე ქალაქსა თფილისს. სამ
 თვეს ტრიალებდა ფარნაოზ სურამისა გარეშემო და აქა შეიგროებდა
 ჯარსა და ლეკთაცა მიიწოდებდა ახალციხისა მხარეთაგან. მე თვით
 მინახავს მცირე ოქმი, სურამს ნაბოძები ფარნაოზისაგან, სადაცა იწო-
 დებოდა ბეჭედითა სმულითა: მეფე ფარნაოზ და სხვა ბეჭედი
 შემდეგითა წარწერიოთ: დედოფალი ანნა. ესე ამბავი ბეჭედისა
 მოვახსენე ფარნაოზს 1844 წელსა ს. პ. ბ. და იცინოდა კუროთხეული

ამისთვის: „ჩემო პლატონ, — მიბრძანა მან, — დროება მრავალს რასმე აქმნევენებს კაცსა!“

1803 ანგლიისა სასახლეში პეტერლოფს შეყრილნი მეფის ძენი და მეფეთა ასულნი მიუთხრობდენ სადამე წარსრულთა დროთა შემთხვევათა. მუნ იყო დროსა ამას სიმამრი მეფისა გიორგისა გიორგი ციციშვილი (ხათა გოგიად წოდებული), და ოდეს იტყოდენ ამბოხისა და მეფობისა დაცემისა მიზეზთა, მაშინ ვიეთნიმე ბრალსა დიდსა მიაწერდნენ ფარნაოზსაცა მეფის ძესა, ძმათა შორის უმცროსსა, რომელიცა ეძებდავე ტახტსა და მეფობასა საუბედუროდ ქვეყანისა. მაშინ გიორგი ციციშვილი იტყოდა: „რას ჩააცივდით თქვენ კურთხეულნო ფარნაოზსა? რას ბრალს სდებთ მას? ფარნაოზი იტყოდა ამას: „მამისა ჩემისა ანდერძითა, ხომ უნდა ვიმეფოო ოდესმე, — მე ჩემი წილი ეხლა მინდა ვიმეფოო!“ — ესრეთ სიცილით მოიგონებდენ საქმეთა წარსრულთა ქართველნი და მხიარულებითა განაზავებდენ მეფობისა ღირსებათა თვისთა და პატივისა დაკარგვისა სიმწარესა!

XXXVII

შფოთისა დღეთა ამათ მიგვარეს და მიულოცეს მეფესა გიორგის თელავსა 8 წლისა მოზრდილი შვილიშვილი მეფის ძისა იოანესი გრიგორი 12 მარტსა. მიმყვანებელად იყო გაგზავნილი თვით მეფის ძის იოანესაგან, რომელიცა იყო დროთა ამათ არა საჩხერესა თვისსა სიმამრთან ზურაბ წერეთელთან, არამედ იცავდა ქ. თფილისს, — აზნაური გიორგი ფიცხელაური (ქეთევან მეუღლე მეფის ძის იოანესი გარდაიცვალა ს. პ. ბ. 10 მარტსა 1823 წ.) მაშინ მეფემან ინება და განუახლა ჩამორთმეული ადრევე ერისთავთაგან ქსანზედ ისროლის ხევისა მოურავისა საშვილიშვილოდ, ბოძებული ოქმი 13 აპრილსა 1798 წელსა, დღესაცა აქვსთ მემკვიდრეთა მისთა. ოქმსა ამას შინა მოიხსენებს მეფე შვილისშვილსა გიორგის: „წყალობითა ღვთისათა ჩვენ მეფე ქართლისა და კახეთისა და სხვათა გიორგი, და შვილნი ჩემნი დავით, იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ, მიხალ, ჯიბრაილ, ილია, ოქროპირ და შვილისშვილი გრიგორი...“ — რადგანაც დიდად უყვარდა წიგნი „გრიგორი ნოსელიისა“, ამისთვის ბრძანა უწოდონ სახელად ახალშობილსა „გრიგორი“ და ისურვა რათა მიმქმელად წმინდისა ემბაზიდამ, ექმნას გამალიელი წინამძღვარი იკორთისა. — ესე ყოველი მიამბო. თვით გაბრიელ ფიცხელაურმან (მოკვდა 1837 წელსა,

თფილისს), რომელიცა იყო ძმა არქიეპისკოპოსისა დოსითეოსისა (ერის კაცობაში დიმიტრი).

ლეკთა ჯარმან დაჰყო თფილისსა 4 თთვესა. მათ ეძლეოდათ ულუფად პური, არაყი, თვითო ხელი ტანსაცმელი და მეექვსესა თთვესა, მოსალოდინებელსა რუსისა ჯარისა დაბარებულისა მოსვლისა დროსა უნდა მისცემოდათ თვითოსა კაცსა თთვეში 30 მანეთი. იტყვიან მოხუცნი, მახსოვარნი დროთა ამათ, რომელ ლეკნი სტაკებდენ ქალაქისა მცხოვრებთა ქუდთა, ოდესმე იღუმალ და ოდესმე ცხადად;—გარნა იყვნენ მორჩილნი ბელადისა და ეშინოდათ მისისა სამართლისა.

უკანასკნელთა დროთა ზაფხულისა თთვეებსა, გიორგი ციციშვილმან მეფისა ბრძანებითა წარიყვანა 500 ლეკი ყარსისაკენ მოსახილველად ვითამცა სამძღვართა. სცნეს ესე თათართა ოსმალთა და განემზადნენ საომრად, მოეგებნენ ჯარსა ჯართა, ოდეს შევიდა ყარსისა სოფლებში, ბრძანა აკლება სოფლისა აჯალღუსი, სადაცა იყვნენ 200 მეკომური მცხოვრებნი და ვაჭარნი უფროსი ერთი თათარნი და მცირედ სომეხნი.—ღამესა ერთსა აიკლო სოფელი. სპილენძეულნი, ოქროდ და ვეცხლად იშოვეს აფასისა თუმნისა; ცხენი და ჯორი მრავლად, ცხვარი და ძროხა მრავლადვე. დღესა მესამესა დაბრუნებულსა ლეკისა ჯარსა და მათსა სარდალსა გიორგი ციციშვილსა მოეწივნენ 700 ოსმალთა, და დაესხნენ მძინარეთა და ქმნეს დიდი მუსრვა ლეკთა. გიორგი ციციშვილი ჯერეთ ფხიზელი გამოიქცა და თან მიჰყვნენ ქართველნი. ლეკნი სხვად ბანაკად დაბანაკებულნი დაშთნენ თურქთა ტყვედ და მათ სჭრეს მრავლად თავნი. გიორგისა ოსმალნი ველარ მოეწივნენ და დააყრევინეს იავარი მათი, გარდა ფულისა და ნივთისა, რომელნიცა ეშოვნა სარდალსა. მეფემ სცნო ესე, დიდად შესწუხნა. „გოგიავ! რა მიყავ ესე?“—უბრძანა განგრძელებულითა ხმითა მეფემან.—„შე კურთხეულო,—მოახსენა—თვითოს ლეკის თავში უბოძებ თვითოს ოქროსა და მე 500 ლეკსა ერთს დღეს მოვაჭრევინე თავი. რა დაშავდა ამითი? ჯილდოც მერგება“.

მაშინ უბრძანა მასვე სარდალსა გაისტუმრონ ლეკთა დანარჩენი ჯარნი. ამას მისცა თვითოეულსა პირობისამებრ კუთვნილი ჯამაგირი და ბელადსა მურადას უბოძა თოფი კეთილი, წყვილი დამბაჩა, ხმალი, ათი თუმანი ფულად, ტანსაცმელი და ერთიცა ცხენი. იაბორუსთა ჯარი მოსულიყო დუშეთსა, ვითარცა აცნობეს ესე მეფესა და არღა ეშინოდათ მტერთაგან, რომელთაცა აღერებდნენ იღუმალ განფანტულნი მეფისა ძმანი ქართლისა და კახეთისა მხრით.

აღსაგებათ მოთხრობათა ამათ მეფისა გიორგისათვის, ვსთხოვე მოხუცსა ბარბარე ოთარ ქობულიშვილის მეუღლესა და ომან ხერხეულიძისა ქალსა, მაცნობოს წერილით, რაჟცა იცის. დამსწრე დროთა მისთა, ქალი ომან ხერხეულიძისა მდივნისა, რომელმანცა აღსწერა ცხოვრება მეფისა ირაკლისა (ციციანოვისა თხოვნითა 1804 წელსა) და თვით გასწავლული ქართულად მრავალთა წიგნთა წარკითხვითა, მწერს შემდეგსა...

[1] „მეფე გიორგი და თამარ ბატონის“* შვილი მეფისა ირაკლი-
[სა] შვილები იყვნენ, აბაშიძის ქალის ანნას ნაშობნი. გარდაიცვალა ქალბატონი რძობაში და შემდგომ შეირთო დადიანის ქალი დარეჯან. ამისგან მრავალი შვილი მიეცა მეფესა, მაგრამ გიორგისთანა არც ერთი იყვნენ. სახით მშვენიერი და ტანადი, მაღალი და ბრვე სანახავი. ჭკუით და სახით საქებელი. კაცობით ცნობილი. ბევრგან სწერია იმის გამარჯვებები ოსმალთზედა. იყო დიდი მლოცავი და მარხვის შემნახავი და მემარხულე. ყოვლის ბიწიერებისა [მოშორებული]. უყვარდა მდიდარი სადილი, თუმცა სძრახამდნენ, რომ ვითამ ბევრს საჭმელს მიირთმევსო, მაგრამ ჩემი ქმარი ფიცით ანბობდა, რომელიც სადილად სულ იმა სახლშია (sic), რომ რაც ერთის კაცის სამყოფია, მეტს არ მიირთმევსო; მაგრამ გრძლად უყვარს რომ სადილი ეშალოსო და ღვინოს უფრო მომეტებულსაო (?). მაგრამ ისეთს ღვინოს მიირთმევდა, რომ ეხლა სადღა იშოება იმისთანა ღვინო. იმათი სასმელი ღვინოს ვენახი უნდა აბეჩხარი ყოფილიყო, ესე იგი დაუბარავი და პატივი დაუყრელი, ამისთვის რომ ძალიან ცოტა გამოვიდოდა და კარგი. უცხვებოდა ხუთი რიგი პური: შურასა, საგარეჯო, შოთი, პირგაჭრილი პური და კაკალა პური. ამ პურის ხორბალი იყო მოტანილი ბაიდრიდამ, სადაც უკეთესია ყველაზედ. შაქარა აზნაური შიშნი-
აშვილი იყო მეგოდრე და იმას ებარა ხორბალიცა და ხაბაზებიცა და გამომცხვარიცა პურიცა. ამ შაქარას ხიზანი ისხდნენ და თითოთ არჩევდნენ ხორბალსა; მერე დაღერდნენ და ქერქს გადააძრობდნენ და ისე დაიფქოდა. მეც ბევრჯელ მიჭამია ეს პური, რომ ეხლაც მახსოვს.

* კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული ასოები და სიტყვები. პ. იოსელიანს ეკუთვნის. წერილი შედარებულია ორიგინალთან და დაცულია მისივე მართლწერა. ტექსტის საერთო ხასიათის შესახებ იხ. „შენიშვნებში“ (*ტექტიკისათვის“).

იმისი სიკეთე. მე მყვანდა დედიდა, გლახა შალიკოვის ცოლი. ეს იყო ნაზირი მეფის გიორგისა. როდესაც ნაზირის თავდგომით სადილს მიერთმევდა მეფე, მერე ყოვლისა საქმლიდამ და ყველა პურიდამ ნაზირის სახლში მოიტანდნენ. მაგრამ რა ქება ვთქვა იმ საქმელებისა. მართალია, ბლამანქები არ იყო, მაგრამ ჩინებულათ მასალებით და გემრიელათ გაკეთებულები იყო და არ შეიძლებოდა იმათი სადილი, რომ შემწვარი ხბო არ ყოფილიყო. ეს ხბოც განგებ გასუქებული უნდა ყოფილიყო. გააგრძელებდა სადილს, და, რომ არ გაციებულიყო, ყველას ლავაში ეფარა, მერე ლავაშქვეშ შეჰყოფდა ხელსა და ყველა საქმლიდგან თითოს ან ორს ლუკმას აიღებდა და ვინც სუფრაზედ დარბაისელნი უსხდნენ თითო-თითოთ უბოძებდა, ვისაც უფრო სწყალობდა. და ეს იყო დიდი მოწყალება და იამებოდათ. მერე მოისვენებდა და როდესაც გაიღვიძებდა, სამეფო საქმეს განაგებდა და ვახშამს არ მიერთმევდა. ეს იყო დიდი ფაქიზაობისმოყვარული, ასე რომ ზომაზე მომეტებული. საფენს და სახლს აწვალებდა ბევრის ბერტყითა და გვითა. ყულუხჩებს დღეში ათჯერ ხელს დააბანინებდა. როდის ფული შემოვიდოდა სამეფოდამ, ვინ გაუბედავდა რომ გაურეცხელი მიერთმევინათ. ხაზინადარი მეფისა იყო ქაიხოსრო სუმბათოვი. ის სულ იმ საქმეში იყო, რომ ჯერ თეთრს მიწით გახებდა და მერე საპნით და ისე მიართმევდა. ჩემა ქმარმა მითხრა: ბატონმა მაინდომა აბანოში წასვლაო. ფარეშებმა ჩაალაგეს აბანოს იარაღიო და მე და იოსებ მელიქოვსაც გვიბრძანა წაყოლაო. და ეს დიდი წყალობა იყო. შევეყვითო, მაგრამ როგორ მივეკარებოდითო. მეაბანოემ რამდენ რიგად აბანაო და ის ემსახურებოდაო. ბატონის გამოსვლის დროს იოსებ მელიქოვი ადრე გამოვიდაო, ეგონა რომ იმსახურებდაო. გაბძანდა ბატონი და თვითონ ჩაიცვა, სარტყელი უნდა შემოერტყაო, მივიდა ეს იოსებ და სარტყელი ხელში აიღო რომ მიართვასო. უბძანა: რომ შენი ტანისამოსი შენ ჩაიცვი ყველაო და ახლა ჩემი სარტყელი აიღე მაგ ხელებითაო. დაუძახა ფარეშსაო, წაიღე ეხლავ, ქვა მოაბი და მტკვარში გადაავდეო. თუ არ გადავიგდია, უთოოდ თავს მოგჭრიო. ეს იყო მშვენიერი ნარგიზი თირმა შალი. თავსაც დავსწერე და ახლაც ვწერ—დიდი მლოცავი იყო და ამისთვის დიდად ეწუხებოდა, რომ დავით ბატონიშვილი არ იქცეოდა ისე, როგორც მამას იამებოდა. რადგანაც დავით მემკვიდრე რუსეთში იყო გაზდილი, მარხვას სჭამდა და სარწმუნოებაზედ სუსტად იყო. გაუგზავნა მეფემ მოციქულად ელიაზარ მდივანი ფალავანდოვი [და ელევთერი] ¹²

¹² ელევთერი გვართ ხუკაკიშვილი ანუ მერე ხურაბაშვილად წოდებული, იყო მღვდელი ჟამსა მეფისა გიორგისა, რომელმანცა გააზნაურა. შვილი მისი

და შეუთვალა თუ ჩემი სიამოვნება გინდაო, მარხვის ჭამაზედ ხელი აიღეო, და ეკკლესიაშიც ხშირათ იარეო. იმან შემოუთვალა: რაც მე მწამს, ის შენ გაგიწყრესო და შენ რაცა გწამს მე გამიწყრესო. ამ სიტყვას ვერ უბედავდა ელიაზარ მეფესა, მაგრამ ძალით ათქმევინა. მაშინ ბრძანა ფსალმუნნი ესე: „დადგა იგი ყოველსა გზასა არა კეთილსა და ბოროტი მას არა მოეწყინაო“ *; დაჩუმდა და აღარაფერი ბძანა. დილის რვა საათილამ მოყვებოდა და ორს საათს ილოცამდა; რომელსაცა ხატს სამთხვევლად ვერ შესწვდებოდა, ჯოხის თავს მიაღებდა, იმას ემთხვეოდა. ათს საათზედ პირის ბანას მოყვებოდა. დაიბანდა ხელებს ათის კვერცხის გულით, მასუკან სურნელის საპნით. არშიყი იყო თავის ხელებისა, რადგანაც მშვენიერი ხელები ჰქონდა. თორმეტს საათზედ გაბძანდებოდა და შემოეხვეოდნენ დარბაისელნი და აგრეთვე მოარზენი და საქმობდა სამ საათამდინ. მეოთხეზედ სადილს მიირთმევდა. სამი საათი ბძანდებოდა სადილზედ და ვახშამს არ მიირთმევდა. ღვთის მშობლის მიცვალების დღეს წირვაზედ ბძანდებოდა მეტეხში და მეტეხის დეკანოზმან იასე სულხანოვმა სთხოვა სადილზედ იმის სახლში მიბძანება. მეფემაც აღუთქვა და ესეც უბძანა: დღეს შენი სადილის მოტანა ისე უნდა იყოსო, ბოლოდამ მოყეო საქმლების მოტანაო. ისეც აღასრულეს: პირველად მიიტანეს ყველი, მერმე შემწვარი და ფლავით გაათავეს. — როდესაც მეფე ირაკლი გარდაიცვალა, მაშინვე უბძანა მეფემ გიორგიმ თავის საყვარელს ალექსანდრე ემიკალაბაშს მაყაშვილსა: სტოლი დადგი, ქალაღი და საწერ-კალამი გვერთ მოუდგიო, და ყველამ ხელი მოაწეროსო ჩემს მეფობაზედაო, და მერმე მრისხანედ შეუძახა: ვინც არ მოაწეროსო კარგად დაისწავლე და ან არ დამალრო. ყველამ ხელი მოაწერა, არ ვიცი, შიშით თუ სიყვარულით. ბევრი შეშინდა, რომ არ იამათ ამისი მეფობა და ამისთვის მეფის ირაკლის ნახალი მოხელენი თითონ აღარ იახლა და ზოგს ძმა, ზოგს შვილი გამოართო და ისინი ახლდნენ. ვისაც რაც წყალობა ჰქონდა განწესებული ულუფა თუ ჯამაგირი არავისთვის არ მოუშლია და დიახ რიგიანად მეფობდა, თუ სნეული არ ყოფილიყო. ძმები მტრობდენ, რადგანაც რომ ერთის დედის შვილები არ იყვნენ. ამისთვის მირიან ბატონ[ის] შვილმან მოინდომა, რომ მეფე გიორგი მეფობილამ გამოიყვანოს და თავისი ძმა იულონ დასვას

მღვდელი არის მონათლული მეფის ძის მიხაილისაგან, იყო საყვარელი მეფისა ირაკლისაცა სიტყვა-ნიჭიერებისა გამო. მოკვდა 1825 წელსა.

[კვ. ფრჩხილებში მოთავსებული სიტყვები: „და ელვეთერი“ პლ. იოსელიანს აუმატებია გადაწერისას დაკუმენტში. რ ე დ.]

* ქობულთის შვილის წერილში ეს სიტყვები ფრჩხილებშია შეტანილი. რ ე დ.

მეფეთა; დარეჯან დედოფალს სთხოვა შვილმა მირიანმა, რომ კახეთში უნდა წამობძანდეთო, იქ უნდა გაუმეფოთ იულონ და გიორგი დავითხო[ვო]თო. დედოფალი არ ეთანხმა და არ წაყვა. ეს შეიტყო მეფემ და ბძანა: მე რომ ძმა ვარო და ასე მტრობენო, ჩემს შვილებს სულ დახოცვენო. დაწერა პავლე ხელმწიფესთან და მიართო ქართლი და კახეთი და როგორც ეწერა ეს ყველას ცნობილი აქვს. გაატანა ეს წიგნი გარსევან ჭავჭავაძეს, ელიაზარ ფალავანდოვს და გიორგი ავალოვს. მაინც სამეფო არავინ იყო და ჩემს ყმაწვილობაში გამიგონია დარბაისელთაგან, რომ მეფობა არავის არ შეუძლიან იოანე ბატონი[ი]შვილის მეტსაო; ამისთვის რომ კაი ვაჟკაცი იყო და ბუნებითი ჭკუაც დიდი ქონდა, ისე რომ არც ძმებს და არც ბიძებს იმდენი სამეფო საქმე და ქვეყნის მოვლა არ შეეძლოთ.

პლატონ! ეს დავსწერე, ამის მეტი არა ვიცოდი რა და შენ გაასწორე, თორემ წინ და უკან არის დაწერილი. მამა ჩემი იყო ლაშქარნივისი * მეფის ირაკლისა, მაგრამ რადგანაც კაი მწერალი იყო, წერაში იხმარებოდნენ მეფე[ე]ები. როდესაც ყენი მოვიდა და ქართლში გადავსახლდით, ჩვენს მამულში, იქ იულონ ბატონი[ი]შვილს ახლდა ერთი წელიწადი. იულონ საერისთოში იყო. მეფემ ერისთვიანთ წა[ა]რთვა და შვილს მისცა. იულონ არაფერს სარჩოს გვაძლევდა და წამოვიდა მეფეს გიორგისთან. პირველს ნახვაშივე უბძანა: ომან მდივანო, შენ მოახსენე ჩემს ძმას იულონსაო, რომ ქართლის გორის ციხე დავიჭიროთო: ქართლი ჩვენი შეიქმნებაო. არა შენი ჭირიმე, მოახსენა, ეგ მტრის ენა გახლავსო: თორემ ქართლში ბევრი გორის ციხეზედ უკეთესი ციხე[ე]ებიო. მაშ კარგი, და წერილით მომახსენე მამის ჩემისაგან რაც წყალობა გქონდაო. დაწერა და მიართო. ყველა უბოძა, ჯამაგირიც და ულუფაც. ექვსი ლიტრა ხორცის ბარათიცა ყასაბაბაშს რიზაულიაზედ.

მეფის სასახლის ღვინის ქება რო დავსწერე, ის ღვინო იყო ზემო ხოდაშნისა ზვრისა, რომელიც რუსებმა გაჰყიდეს და ერთმა გამყრელიძემ იყიდა. თუ გნებავს ესეც დაწერე, რომ მეფეს ერეკლეს პირველს ცოლთან გიორგი და თამარი ყვანდა ორივე მშვენიერები. მე გამიგონია თეკლა ბატონი[ი]შვილისაგან: ჩემს დას თამარს ისეთი მშვე-

* ავტოგრაფში (ქობულთაშვილის წერილში) ამ სიტყვას მიჰყვება სიტყვა „მაგრამ“, რომელიც დამწერის უნებლიე შეცთომას წარმოადგენს. რედ.

ნიერი თვალეზი ჰქონდაო, რომ ადამის გარდა ღმერთს იმისთანა თვა-
ლები არავისათვის გამოუმეტნიაო და მიუტიაო *.

[მ თ რ ე ბ ბ რ ა თ ი]:

[2] „პლატონ! ჩემი ქმრისაც ეს უნდა დაწერო, რომ ქობულანთ
ჰქონიათ მამა-პაპით კახეთის მდივნობა. ჩემი მამამთილი დავით მდი-
ვანი იყო, მთელი კახეთის განმგე და საყვარელი მეფის ირაკლისა, და
იქაც ხომ დავწერე რომ მამის ნახლები აღარავინ იახლა მეფემა. ამის-
თვის ებძანა: დავით მდივანო! შენ შინ მოისვენეო და შენი შვილი
მაახლე და ახლად დაგიმტკიცებ მდივნობასაო. იმანაც აახლა უნცრო-
სი შვილი ჩემი ქმარი ოთარ. ისიც ნუ დაგავიწყდება, რომ კახეთის
მდივნობა რა იყო. რუსებს სეკლატრობა ჰქონიათ ¹³, მაგრამ მარტო
არა. კახეთიდან რაც სამეფო შემოსავალი იყო, ათის თავი მდივნები-
სა იყო. და სამეფო სოფლებიდან თითო მსახური უნდა ხლებოდათ“.

XXXIX

განჯის ხანი ** და მეფის ძე გიორგი იყვნენ მეგობარნი: განჯის
ხანი, აღზრდილი თფილისსა, ხშირად მყოფი სასახლეში, არ ივიწყებ-
და მეფისა ძის პურ-მარისსა. ამისთვის მამისავე დროსა აქენდა მოუ-
წყვეტელი მიწერ-მოწერა მასთან. დროსა მას, როდესაც მოუძღვა
ალა-მაჰმად-ხანს ასალეზად თფილისისა, დაიცვა მან ბოროტმან რეცა
მეგობრობა: და არ გადააწვევინა სასახლე მცირედი, სადგური მეფი-
სა მის. გამეფებისა დღეებსა, სცნა რა მან სიკვდილი ირაკლისა, მოს-
წერა წერილი ნუგეშის ცემითი, აზიელთა მთავართა ჩვეულებრივი.
მეფემან გიორგი მიუგო პასუხი, გარნა არა ეგოდენ ტკბილი, რო-

* წერილის დასასრული დედანში:

პლატონ! ახლა შენ იცი, როგორც რიგზედ დასწერ. ძალიან წინა და უკან
არის დაწერილი და შენ გაასწორე. რაც დასაწერი არ არის, მოშალე და თუ გინ-
და ეს ლექსიც დაწერე. მეფის გიორგის ბეჭედზედ ეს ეწერა:

სიდაბლით გარდამოსრულსა

იესოს ვაქებ ღმერთ კაცსა სრულსა.

თუ სამძიმე არ იყოს თქვენთვის, დღესა მნახე. [იხ. წ.-კ. სახ.-ის № 3053].

¹³ მდივანბეგობა იყო ვითარცა რუსთა შორის სენატორობა. მდივანსა აქენ-
და ძალი საქმის გარდაწყვეტისა და სოფლებთა მოვლისა. იქმოდა ყოველსავე და
პასუხუგებდა მხოლოდ მეფესა. იყო ნამდვილ განმგე სამეფოთა საქმეთა, მცველი
ქვეყნისა ჰაზრითა, რჩევითა და მოქმედებითა; თანამზრახველი მეფისა. იყო ძალი-
თა და მნიშვნელობითა ესევე რუსთა შორის ნამდვილი Государственный совет-
ник და არა Член госуд. совета.

** იგულისხმება ჯ ა ვ ა თ - ხ ა ნ ი, განჯის მფლობელი, მოკლული პ. ციცი-
შვილის მიერ განჯის ალებისას, 1803 წ. რ ე დ.

მელსაც მოელოდა მისგან ხანი. — ხანსა ეშინოდა მეფის ძისა მარადის; ელოდა დაცემასა განჯაზედ ჯარითა; ამისთვის ხანმან, მოგებისათვის მეფისა გულისა, საშიშისა მეზობლისა, არა მიხედა წყენასა; კვალად მოსწერა წერილი, წარმოგზავნა ორი შეკაზმული მძიმედ ცხენი, 20 ჯორი, 40 აქლემი, 4 ძვირფასი შალი და ერთი თოფი ინგლისისა მაუდი, — ითხოვა განახლება მეგობრობისა და მიტევება ბრალისა, დროთა წარსრულთა. — მეფემან მისწერა მადლობა და აუწყა გამოცხადებით, რომელ რუსთა ხელმწიფე მფარველია მისი, და იტყოდა, ვისაც სურს მეგობრობა ჩემი, უნდა ჰსურდეს მას კავშირიცა რუსთა ხელმწიფისა და მფარველობა მისი. ესე იყო უკანასკნელი ხანთან წერილი, მას ხანთან, რომელიც შემდეგ მეფისა მოიკლა რუსთაგან თვით განჯის ციხესა 1803 წელსა.

XL 40

8 აპრილსა 1798 წელსა წარავლინა შვილი თვისი და მემკვიდრე დავით და მეფის ძე შვილივე თვისი იოანე კახეთსა აღსაწერად კომლელულად მცხოვრებთა სოფლებთა შინა. მათ აახლა დეკანოზი იოანე ოსეს ძე, ეგნატი იოსელიანი და დავით დიაკონი მარტყოფისა, ვითარცა მწერალნი. აღწერეს ამათ და მოართვეს სია მკვიდრთა რიცხვისა, სახასოთა, საეკლესიოთა და საბატონოთა ყმათა. მასვე დროსა წარგზავნა აღსაწერად სომხითისა მოოხრებულისა ესავ ბეგთაბეგიშვილი, სულხან და დიმიტრი თუმანიშვილნი (პირველი სომეხი და მეორე ქართველი) და ემიკალასბაში ასლან ყაფლანიშვილი. იენისის თთვესა მოერთო მეფესა სიანი და აღმოჩნდა 42.000 კომლი კახეთისა და თათრებისა ელითა; 2.600 სომხითისა; — მაშინ ბრძანა მეფემან: შესწერდეს კომლზედ ექვსი შაური ფულად აღსაშენებელად სასახლისა, მეფის სადგურად თფილისს. — რიცხვითა ამით შეგროვდებოდა საკმაო ფული. იეფობისა გამო შენობისა მასალათა ქართლი დაშთა აღუწერელად და რადგან მეფესა მოერია უძღურება და განუმრავლდა შფოთი ძმათაგან და იქმნა აღრეულობა, ვერლა მოიყვანა ესე ჰაზრი აღსრულებასა. მოკრეფილი კახეთსა და სომხითსა ფული ბრძანა მოხმარდეს ეკლესიათა. ჯერ ვაშენოთ სახლი ღვთისა, ბრძანებდა მეფე, მერეთ ვიზრუნოთ სადგურისათვის ჩვენთა. მაშინ დააკეთეს მრავლად ბარძიბნი და ფეშხუმნი და მიანიჭეს მათ სოფლისა ეკლესიათა, სადაცა არლა იყვნენ ესრეთნი სახმარნი ნივთნი. — მოჰედეს მეორედ გაძრკვილნი წმინდანი ხატნი; შეამზადეს შესამოსელნი საეკლესიონი და მოისყიდეს წიგნნი დაბეჭდილნი, სადაცა აგულელებდნენ მათ სახლთა

შინა კერძოთა. ელევთერი, იოსებ სასახლის დეკანოზი, სოლომონ დეკანოზი ანჩისხატისა, ალექსიშვილი იერომონაზი იოსტოს და სხვანი იყვნენ განსაგებელად საქმეთა ამათ დანიშნულნი. დედოფალი და მეფის რძალი და ქალნი სასახლისა, მხლებელნი მათნი გამდელნი და გამდელთა მოახლენი კერვიდენ დღე და ღამე შესამოსელთა. მეფე ამხნევებდა მათ და მღვდელნი, მომლოდნენი მეფისა წყალობისა, მხიარულებდენ და აკურობდენ ქრისტეს მოყვარებასა მისსა. თფილისსა შინა არა დარჩა სახლი არცა სომხისა, სადაცა არა იკერებოდენ ოლარნი, საბუხრები, დაფარნანი, ფილონნი და სტიხარნი ფარჩათა მაღალისა ფასისა და დაბალთა სოფელთა შინა მოსახმართა. ოქრომჭედელნი თფილისისა და თავად მათთა სიონის გაბრიელ ბასხაროვი და შერებოდენ ბარძიმ-ფეშუმისა და ჯვართა კეთებაზედ. — მრავალნი ეკმაებოდენ მეფისა კარისა ულუფასა ღვინითა, ხორციითა და პურითა, და მრავალნი არა მიიღებდენ ფულითა სასყიდელსა. ქრისტეს ეკკლესიისა დიდებამან, ესრეთ აღსძრა გულნი ხელოსანთა, რომელთავედნი და აზნაურნი შეუდგნენ მეფისა მაგალითსა და აღსასრულებელად მეფისა სურვილისა თვით თვისთა ეკკლესიისათა განამშვენებდენ სამკაულითა და აღავსებდენ მათთა ნაკლებულებათა. რვა თთვეს იყო ესრეთი მუშავობა. „დაფაცურდაო, — მეტყოდა დეკანოზი ანჩისხატისა დიმიტრი ალექსიშვილი მესხიევი, — მრთელი სამეფო, ამა ღვთივ მოსაწონსა საქმეზედ. დიდი მეფე იყო გიორგი, მამაშვილობავ, — მეტყოდა იგი მრისხანედ, — ტყუიან და სცოდვენ მგიობელნი მისნი. მეორე დავით აღმაშენებელი იქმნებოდა იგი, უკეთუ მისცემოდა მას სიცოცხლე. სიკვდილი მისი უბედურება იყო ქვეყანისა. მისისა ლოცვითა და ცრემლითა პურსა სჭამს დღეს ქვეყანა. ასე იცოდე და ასე იცოდნენ ყოველთა“, — კვალად იტყოდა მრისხანისა სახითა. — ნამდვილ ვიტყვი მეცა მიხედვით მის ცხოვრებისა, რომელ შეიქმნა იგი ძირად ნედლისა ხისა, რომელმანცა დაკარგა შტონი, გარნა კვალად აღმოაცენნა ახლად და განახლდა იგი საამოდ თვალთა და ნაყოფისა მომტემად. ხმა მისი იყო ხმა ეკკლესიისა და კვერთხი მისი — კვერთხი მოსესი განედლებულისა, აღყვავებულისა და ნაყოფისა გამომცემისა.

მეფესა გიორგის ბორჩალოსა ყირიულოში ესტუმრა და ემასპინძლა განჯისა მოლა, აჯი-მაჰმად-ალი, მცოდნე არაბთა წერილისა და მაჰმადის სარწმუნოებისა. შეიქმნა ბაასი მასზედ, ვითარ იტყვიან ქრის-

ტიანენი უშვერსა თქმასა: „ღმერთი იშუა მუცლისაგან ქალწულისა“. მეფის ძემან უპასუხა: „ადვილად და მსუბუქად ვგონებ თქმასა ამას მაღალსა, და რეცა მიუწოთმელისა გონებისათვის. კაცთა გვაქვს თვალი. მიხედვ ადმოსავლეთსა და იხილე რაოდენ შორის არს მთა იგი პირისპირი; — და ვგონებ იყოს აქედამ დღის სავალი; მიხედვ დასავლეთსა, სამხრეთსა და ჩრდილოეთსა — ვითარ შორს ხედავს თვალი მინდორთა ვრცელთა და მთათა გარემოდებულთა. აღიხილე ზეცად და განიცადე სივრცე ვარსკვლავთა სადგურისა. თვალმან შენმან მცირედმან დაიტია სიდიდე და არ გიკვირს. რად გიკვირს ესე რომელ ღმერთმან ინება და ვერ ჰპოვნა შესაძლებელად დატევილიყო მუცელსა შინა ქალწულისა? ყოვლისა შემძლებელსა, ცისა და ქვეყანისა შემოქმედსა, ნუჟუმე არ შეეძლო ექმნა მუცელი ქალწულისა უვრცელეს ცისა? სადაცა ინებებს ღმერთი სცვლის და სძლევს ბუნებისა წესსა, ვითარცა მისგანვე დაწესებულსა და დამტკიცებულსა“. მსმენელმან მოლამან სდუმნა. ესრეთი იყო ღმერთგანკაცებულისა საიდუმლოჲსა ამის განმარტება, და რადცა შეიძლება ადვილ გაგონება დაახლოებით ჰაზრისა ესრეთ მაღლისა გონებისათვის კაცისა.

XLII 49

უკვდავებისათვის სულისა იტყოდა ტკბილისა მოთხრობითა შემდეგსა: „მიხედვ სხეულისა ჩვენისა უძლებობასა და შეამსგავსე გონებასა, რომელიცა არის თვალი სულისა. სხეული არის მდებარე ანუ მოძრავი ერთსავე და მასვე ადგილსა სულისავე შეწეენითა, ხოლო თვით სული ერთსავე და მასვე წამსა არის აქა, მივა ინდოეთს, მოივლის საფრანგეთსა, განვლის ჩინეთსა, ფრინავს ცისა სამყაროსა და არს ერთსა და მასვე დროსა აქაცა და იქაცა. რომელსა დაბადებულსა აქვს ძალი ესე მიმოსვლითი? მხოლოდ სული კაცისა ღვთისაგან ჩაბერვილი იქმს ამასა; მას მხოლოდ აქვს მიცემული ნიჭი ესე ყოველგან მყოფობისა, მას ვერ იჭერს ვერცა სიზრქე ზღუდეთჲ და კედელთა, ვერცა სიმაღლე ცისა სივრცისა, ვერცა სიღრმე მიწისა, ვერცა გარესქნელი უკანასქნელთა ქვეყანისა სამძღვართა. შეზღუდვილი თვით სხეულისა ბადითა, ვითარცა ტყვე პყრობილი, არის თავისუფალი ბუნებითა და ფრინავს გონებითა, ვითარცა სურს. ესრეთისა ძალისა მექონი განქარდება? არა, იგი განძლიერდება, შეიქნება უმეტეს მორბინალი, უადვილეს მფრინავი, უმხნესად ცხოველი, უმეტეს ნათლად მხედველი და განმსჯელი, როდესაც განშორდება სხეულსა, შემავიწროებელსა მისსა და დამაბრკოლებელსა. ეს არის ერთი და დიდი

დავით ბატონიშვილი

დამტკიცება სულისა უკვდავებისა. მაცხოვარმან თვით გვიჩვენა აღ-
დგომისა შემდეგ თვისისა მკვდრებით, რაჲ არს სული, ოდეს არღა
ამა სოფლისა სხეულისა და სულისა, ესე იგი კაცისა სხეულისა და სუ-
ლისა მექონი, აღვიდოდა ცად და შთავიდოდა ქვესკნელთა ქვეყანისა,
და განვიდა კართა ხშულთა და ეჩვენებოდა მოწაფეთა და სხვათაცა
მრავალთა“.

XLIII 43

დროსა ამას მოახსენეს მეფესა, მეფის ძენი დავით და იოანე დი-
დად დაახლოვნენ იულონსა და აღმასხანსაო, ძმათა მეფისა და მე-
ტოქთა მისთა. უწყოდა მეფემან, რომელ ესრეთი მათი მათთანა და-
ახლოვება არის სავნო თვით შვილთათვის თვისთა. „შვილსა ჩემსა და-
ვითს შეაცთენენ გულარძნილნი ძმანი ჩემნი, — იტყოდა მეფე, — და
ვერცა იგი, და ვერცა შვილი ჩემი იოანე ნაყოფსა კეთილსა ვერ იხილ-
ვენ მეგობრობითა მათთან. — მტერნი მათისა მამისა, როგორ შეიქმ-
ნებიან შვილთა მისთა მყვარებელნი. ავი ნიშანია ეს, — იტყოდა კვა-
ლად მეფე, — ოდეს ღმერთი სჯის მამასა ვითარცა მე, მაშინ წი-
ნაალუდგენს შვილთაცა მისთა. ჩემსა სახლსა დაცემენ ეგენი ესრეთი-
თა მამისადმი მოქცევითა“. მეფის ძე იოანე ოდესმე ეახლებოდა მა-
მასა და იამებოდაცა მას მისი ნახვა. გარნა მეფის ძე დავით მემკვიდ-
რე ჯრცა ერთგზის არ ნახავდა მამასა, გარდა დროთა მათ, როდესაც
თვით მეფე დაიბარებდა მას საქმეთათვის. — მეფე, განრისხებული მას-
ზედ ხსნილისა ჭამისათვის მარხვის დღეთა და არა მომსმენი ხშირად
წირვისა და ლოცვისა წესისამებრ მართლმადიდებელისა ეკკლესიისა,
სთხოვდა ხშირად საიდუმლოდ შთააგონონ დავითს სიყვარული ქრის-
ტესი და ეკკლესიისა. მეფესა დიდად უყვარდა შვილი თვისი დავით,
ყოველთა შვილთა და ძმათა შორის უუგონიერესი, ცქვიტი, ფხიზე-
ლი და მარჯვე სიტყვითა და საქმითა. მეფის ძენი ორნივე დავით და
იოანე იყვნენ გონიერნი, მხნენი და საქმისა კაცნი; თვით მეფე ირაქ-
ლისთან დიდად თამამად და თავისუფლად შევიდოდნენ და დიდად
უყვარდენ ესენი პაპასა მათსა. ყოველთვის ორთავეს გვერდით მო-
ისვამდა, თუმცა დაჯიოთ მამასა მათსა გიორგის არ ნახავდა ხოლმე.
სხვანი შვილნი მეფისა იყვნენ არა ეგოდენ ვარგისნი და არც სამე-
ფოდ აღზრდილნი, ვითარცა ორნი ზემორე თქმულნი.

დავით მოსრული რუსეთით, ვერ იქცეოდა სურვილისამებრ მამისა. ამისთვის სწუხდა ურწმუნოებისათვის მისისა წესისამებრ წმინდისა ეკლესიისა. აჰა საუბარი მისთვის მეფისა პატრთან, რომელიცა ახლდა მას ვითარცა მეგობარი და მახლობელი:

— პატრონიკოლა! სადაა ეხლა დიდი სარდალი ბონაპარტე?

— ებრძვის რუსთა და კეისარსა, — მოახსენა პატრმან, — ესენი ცდილობენ დაიცვან ფრანგისტანში ქრისტიანობა. არღაა მუნ აგერ მრავალი წელიწადია არცა წირვა, არცა ლოცვა, არცა ქორწინება, არცა მღვდელი და ეპისკოპოსი; 25 მილიონი წარმართად არიან გარდაქცეულნი. ვინ ჰქმნა ესე? უკეთურთა მწერალთა ვოლტერმან და სხვათა, მეფევ!

მეფე: ვოლტერი! მეგობარი ჩემის შვილისა დავითისა, ჩემის მემკვიდრისა. ვაჟ შენ[სა] გიორგის! რუსეთში მყოფმან ჩემმან შვილმან შეისწავა მისი უსჯულო სწავლა; მოიტანა აქა მისი სახე, რომელიცა სამართლად დავსწვი ცეცხლსა. ღმერთი წარუმართებს რუსთა და კეისარსაცა. თვით მაცხოვარი ჩემი შეეწევა მათ. ქრისტეს გარეთ რაღაა კაცი? უკეთესსა ვინ გვასწავებს. მეორე არიოს ყოფილა, უნდა იყოს ის შეჩვენებული.

პატრი: წმინდისა პაპისა ლოცვითა ვერ გაიმარჯვებს მტერი.

მეფე: ეკლესიასა ქრისტესსა, ჩემო პატრო, ვერა სძლევს ბჭე ჯოჯოხეთისა.

პატრი: მრავალი უნახავსთ დევნა ქრისტიანეთა.

მეფე: დიოკლეთიანემან, ნერონმან, ივლიანემ ან და სხვათა ვერ სძლიეს ქრისტესსა, რას იქმს ვოლტერი ბოროტითა სიტყვებითა! თვით ბონაპარტე რაღაა, პატრო?

პატრი: დიდად მორწმუნე კათოლიკე, გარნა აღზრდილი ფრანგისტანში, კორსიკანელი, თუ არ ქრისტიანე არ იქმნება. ფიქრობს აღადგინოს ტრაპეზი ქრისტესი. პატივსცემს დიდად პაპასა წმინდასა.

მეფე: ღმერთმან წარუმართოს და დაუთოგუნოს მტერნი და განუბნოს იგინი. ჩვენ ვლოცულობთ მათთვის.

პატრი: აგერ 8 წელია, რაც უკეთურთა ფრანგისტანელთა დაფლეს მიწაში ჯვარი და სახარება ქრისტესი.

მეფე: წყეულიმც არის მათი სახელი. ღმერთო და მაცხოვარო ჩემო, შენ აპატიე შვილსა ჩემსა დავითს დანაშაული მისი. ნუ ჰკით-

ხავ მას. შენ მოაქციე ჭეშმარიტსა გზაზედ და დაამკვიდრე შენსა სი-
ყვარულზედ. ამინ, ამინ. — რა იქმნება მეფე არა მორწმუნე ქრისტი-
სი, მოძულე ღვთისა დედისა, წმინდათა და წამებულთა. ვაჟ შენსა
მეფესა გიორგის. მამაშვილობასა, პატრო, შეაყვარე ქრისტე ჩემსა
შვილსა, გამოიყვანე ცოდვიდამ; ამცენ, შენ უფრო დაგიჯერებს. — თუ
არა ვერ იმეფებს, დაკარგავს ტახტსა და სამეფოსა ღვთისმშობელი-
სა წილხდომილსა. ქრისტიანობითა გვაქვს პატივი და დიდება ეს-
რეთ, ჩემო პატრო, ჩემო მეგობარო. ვალიცა ვაქვს, ქრისტესთვის
სიტყვასა იტყოდე. განმზნევედი. მეც მამე და მცნებაცა ქრისტესი
აღასრულე. მოიძიე ცხოვარი წყმენდული და შეაერთე ქრისტეს სა-
მწყსოსა.

პატრი საყვარელი იყო ღვთისადაცა მემკვიდრისა. უამბო ესე ყო-
ველი ღვთის? ნამდვილი ვერ ვსცან კაცთა მელროვეთაგან. „მეფეთა-
თანა საუბარი სიფთხილითა უნდაო, — მეტყოდა ხშირად. მეფისავე
ექიმი იოანე იოსების ძე ყარაევი, მომთხრობი ამბავთა ამათ და თვით
სარწმუნოებით კათოლიკე. — თვით მამა შენი ეგნატი, მიჩნეული მე-
ფისაგან, მამაო ჩვენოს თქმით შევიდოდა მასთანაო“.

XLV

45

1800 წელსა აღდგომისა დღეს, წაბრძანდა მეფე სიონისა საკათე-
დრო ეკლესიასა. მუნ იყვნენ შეკრებილნი [შუალამესა] ლენერალები
რუსთა ლაზარევი და სხვანიცა, კავალენსკი მინისტრი რეზიდენტი
რუსეთისა და მეფისა მოხელენი. ცისკრისა წესი და წირვა დღისა
ამის გარდინადა კათოლიკოსმან ანტონი, რომელსაცა ჰყვანდნენ თა-
ნამწირველად არსენი თფილელი და მიხაილ ნინოწმინდელი, დროთა
ამათ თფილისსა მცხოვრები, და სხვანიცა სამღვდელონი.

ოდეს შემბრძანდა მეფე ეკლესიად, და მოიკითხა რუსთა ჯარისა
უფროსნი, წინათ ცისკრის დაწყებისა, — ჩვეულებისამებრ თვით აღან-
თო სანთელი კვლევბარი ყვითლისა სანთლისა წინაშე სიონის ღვთის-
მშობლისა ხატისა და მაშინ მოულოღინებელად ერთაგანი ხმა ჰყო
ძლიერად: ღვთისმშობელო, ქრისტე აღსდგა! — ესრეთი აქვნდა ტრფი-
ალება ქრისტეს სიყვარულისა მორწმუნესა მეფესა, და ესრეთმან მის-
მან ხმისა ბგერამან, რეცა ზეგარდმო მოღებულმან, შეარყივნა გონე-
ბა და სხეული მუნ მყოფთა. ჰგონებდნენ, — მეტყოდა მუნ მყოფი
დროთა ამათ ბიძა ჩემი ლენერალ-მაიორი ზაქარია იოსელიანი მც-
წლისა ს. პ. ბ. გარდაცვლილი 1865 წელსა, — თვით ხმა ისმა ღვთი-
საო? შეძრწუნებული, ვითარცა საყვირისა ხმითა, დღესაც ვძრწი და

ვლმოზიერებ დღესასწაულთათვის ქრისტეს ეკკლესიისა, ესრეთ ბრწყინ-
ვალედ თვით მეფისაგან გარდახდილთა.

დღეს ამას მრავალი სატრაპეზო დარიგდა ქალაქისა მცხოვრებთა
უძღვებთათვის, ქვრივთა და ობოლთა. წირვისა შემდგომად კათოლი-
კოსი და თანამწირველნი მიბრძანდენ მეფისა სადგურსა და მუნ ეკურ-
თხა ეკლოგიად დაგებული ტრაპეზი სტოლზედ რუსთა წესითა და
მუნ განიხსნილეს ერთად ქალთა და კაცთა, მეფემან, დედოფალმან
მარიამ, მეფის ძეთა და რუსისა ღენერალთა და ძხლებელთა მათთა..

XLVI 46

თთვეში ერთგვის უყვარდა აბანოში წასვლა, სახელდობ სიონის
აბანოსა, რომელსაცა მაშინ ეწოდებოდა სამშაბათისა, — რადგანაც
დედაკაცთათვის იყო დღე ესე დანიშნული. — მოემზადებოდნენ დი-
ლისა მზადებითა და ჩრდილოეთის მხრით პატარა აუზი დღედმდე
მყოფი, იყო მისთვის დანიშნული. — ბანვისა დროსა ერთსა საათსა
განატარებდა ღუმლისა ლოცვითა დედისადმი ღვთისა, რომლისადცა
იყო ძველად მეფეთაგან შეწირული. მეაბანოე თათარი მაშადი, დღე-
საცა ცოცხალი 98 წლისა, ახლდა მას და უყვარდა მეფესა ალერსი-
თა მასთან თათრულად საუბარი.

აბანოსა შემდგომად, ჩაცმულსა მეფეს მიერთმეოდა შაქრიანი წყალ-
ღვინო; ეს სიყრმითაგანვე აქვდა მას ჩვეულებად და ბრძანებდა: „ნა-
დირ-შაჰ-ყაენმა ასწავლა ესე პაპასა ჩემსა თეიმურაზსა და მე მისგან
მაქვს გაგონილიო. ესრეთ იტყოდა მაშადი, მადიდებელი მეფისა და
კურთხევით მომხსენებელი მისი.

მეფობისა პირველსა ორსა წელიწადსა მიბრძანდებოდა აბანოსა
ცხენითა და მესამესა წელსა, ვითარცა სნეულსა, მიიყვანდნენ ტრაბ-
ტევანითა. ტრაბტევანითვე მიბრძანდებოდა ხარებისა ეკკლესიასა, სა-
დაცა ხშირად უყვარდა მოსმენა წირვისა და თაყვანისცემა და ჭვრე-
ტა წმინდისა ხარებისა ხატისა, — რომისა ქალაქსა ნახატისა, და მუ-
ნით მოსვენებულისა ტაძრისა ხატად თფილისსა ლათინთა ეკკლესი-
ასა. ხატსა ამას ეწერა ქვემოთ ლათინურად წელიწადი ეკკლესიისა მის
აღშენებისა და გამოძიებით დღესაცა დაშთენილისა ქვასა ზედა წარ-
წერითა სჩანს 1714 წელი.

მეფესა არა უყვარდა სიარული და შექცევა ბაღებში. — მხოლოდ პატივისცემისათვის ძისა თვისისა დავითისა, სამეფოჲსა თვისისა მემკვიდრისა, — ეწვია მას ბაღში, სადაცა ქართველთა და რუსთა წესითა, ჰქმნა სადილი დიდი და მიიწვია რუსისა ლენერალნი, ჯარისა თფილისს მოსულისა აფიცერნი და ჩინებულნი ჯარისა და ქალაქისა. მუზიკა რუსული და ქართული და მომღერალნი ამხიარულებდენ შეკრებილთა. კათოლიკოსი და ეპისკოპოსნი და სამღვდელლონიცა იყვნენ მუნ მიწვეულნი, — ქალნი არა.

ბალი ესე იყო ორთაჲალას. შემდგომად მეფის ძისა რუსეთჲსა წასვლისა მიეცა იგი დოსითეოზს არქიეპისკოპოსსა გვართა თიცხელაურსა, და შემდგომად ამისცა შეისყიდა იგი სომეხმან თფილისელმან, მოქალაქემან ტერშიმოვანოვმა; — დღესაც მემკვიდრეთა მისთა უპყრიესთ იგი სავაჭროდ და არა სალზინოდ; ესრეთი ცვალებადი არის სოფელი ესე და ყოველივე სოფლისა.

მუხრანისა მოხილვისა დროსა, შტკვრისა ციხილამ ეკვირებოდა ადგილთა მშვენიერებასა, ქსნისა ერთის მხრით და არაგვისა მეორით მდინარეობასა ვენახთა სიმრავლესა, მინდორთა მოსავალითა სავსეთა, ეკვლესიათა და კოშკთა და ნაშენობათა ძველთა და ახალთა ადგილადგილ თვალსაჩინად მდებარეთა. დიდად დამტკბარსა ესრეთითა ხილვითა მეფის ძესა, მუხრანის-ბატონმან იოანე, სიძემან თვისმან, გარნა არასაყვარელმან, მოახსენა: „ეს, რასაც ხედავთ ქსნილამ არაგვამდინ და მთილამ იმა მთამდე ჩემიაო“. შაშინ, სწრაფლ უბრძანა მეფის ძემან: „ნუ, ნუ, მუხრანის-ბატონო, ნუ ბრძანებ მაგას, ეგე გვარი თქმა სატანამ მოახსენა მაცხოვარსა: „ესე ყოველი ჩემიაო, მოგცემ შენ სამეფოსა მას, უკეთუ თაყვანსაცემო. ნუ ვიქადით სახელითა ჩვენითა. არა ჩვენ, არა ჩვენ, არამედ სახელსა შენსა ეც პატივი“. მზლებელთა გაელიმათ, მუხრანის-ბატონმა სღუმა და სხვათა მეცნთა კაცთა და წილკნელმან ამბროსი განიკვირვეს მარჯვე პასუხი წმინდისა სახარებილამ მარჯვედვე და თვისსა დროსა სათქმელად მოღებული.

დასატკობელად მუხრანის-ბატონისა, თვით ბრძანა ქებითი სიტყვა მუხრანისათვის სამთავროდ: „დიდი საუფლისწულო შეხვდათ მუხრანის-ბატონთა, მეფეთა ტომთა, — იტყოდა მეფე, — მუხრანის-ბატონი ჭემმარიტად არის მთავარი მდიდრად მექონი პურისა, ღვინისა, საკლავისა, ტყისა და ნადირთა. მეტადრე ორაგულთა, მცურავთა მარჯვნივ და მარცხნივ მისისა სახლისა. არაგვი და ქსანი, — ორნი აქვნან ორაგულისა, თევზთა ბატონისა, მდინარენი მუხრანის-ბატონისა, 1.200 კომლისა ბატონისა და ვითარცა მემარჯვენესა ემორჩილების 6.000 მეომარი. ეპისკოპოსი წილკნელი და წინამძღვარი შიო მღვიმისა მისთვის ილოცვენ. ძვალნი წმინდისა შიოსი და საფლავი წმინდისა იესე წილკნელისა, აქვნან მას საფარველად. აი, ბატონო მუხრანის-ბატონო, სიმდიდრე თქვენი, სიქადული და სასოება მტკიცე. — ორნივე ესენი არიან ეკკლესიისა სვეტნი და მეფეთა გვირგვინისა სამკაულნი.

ამასავე დროსა პირველსა წელიწადსა მეორედ ქორწინებისა მეფის ძისა, და მან მისმან მეფის ასულმან ქეთევან მიიპატიჟა მუხრანსა რძალი თვისი მარიამ. მიღებული დიდისა პატივითა და თექვსმეტობა ქალითა დიდთა გვართაგან, დახვდებოდა, ვითარცა მათ, ეგრეთვე მეფის ძესა გიორგის, ცოლის ძმასა თვისსა. შომთხრობი ამბავთა ამათ ზაალ გურამიშვილის ცოლი ნინა, დღესაც ცოცხალი, თვით იყო დამსწრე წვეულებისა და დაასახელა შვიდნი ქალნი საჩენად მორთულნი, მშვენიერებითა ბრწყინავენი, ტკბილად მოუბარნი, საოცრად მროკველნი. ესენი იყვნენ: პაატა ციციშვილის ქალი სოფიო, გასათხოვარი 13 წლისა; თუმანიშვილის ცოლი ქეთევან, დიდად კეკლუცი; მაყაშვილის ქალი ნინო, 14 წლისა დანიშნული... ანდრონიკაშვილზედ, გარნა გათხოვებამდე გარდაცვლილი, საყვარელი მეფის ძისა გიორგისა, რომელსაცა დიდად ეალერსებოდა თვით მეფე ირაკლი; თინათინ, ქალი ამილახვრისა ამირინდოსი, გასათხოვარი და დედამისი თამარ მშვენიერი და მეფეთა ალერსი; ელენე დაჲ მისივე თინათინისა; ცოლი ახლად ჯვარდაწერილისა მასზედ აბაშიძისა დავითისა; ბარბარე ყაფლანიშვილი; ელისაბედ ბარათაშვილის ცოლი, სიტყვა მარჯვე, მოხუმარი და ზმათა მთქმელი შესაქცევად მრავალთა.—

ათი დღე დაჰყვეს მუნ; — კარვებითა იყო სავსე მუხრანისა გარემონი. 300 კაცი შეჭურვილი ახლდნენ სტუმართა. წვეულება ესე იყო ენკენისთვისა 8 რიცხესა თთვესა ამას, რომელსაცა არის დღესასწაული წილკნისა ტაძრისა აღშენებულისა ღვთისმშობლისა შობისა სახელზედ; დაჰპატიჟა თვით წილკნელმან, ჰქმნა სახელოვანი სტუმრობა და მუნითგან, კურთხევითა მღვდელმთავრისა ამბროსისა, წარვიდნენ.

მცხეთისა გზით ქვემო ავჭალას და მივიდნენ მეფის ძე გიორგი და მე-
ულლე მისი მარიამ, ქალნი და კაცნი მხლებელნი მათნი და ისადგუ-
რეს მუნ 4 დღე და, აქა მასპინძლობდა მათ ზაალ გურამიშვილი,
მეფის ძისა განსაკუთრებით ერთგული და ცოლი მისი ნინო ანდრო-
ნიკანთ ქალი, ნათესავი პირველისა მეფის ძის ცოლისა ქეთევანისა
და მომთხრობი ამბავთა ამათ. ამისაგანვე ვსცან მრავალნი ამბავნი, აქ
მოხსენებულნი მეფისათვის. თვით მოხუცი 103 წლისა ვერ მიგებდა
პასუხსა უსმენელობისა გამო ყურთა მისთა შეკითხვათა ჩემთა; ამის-
თვის გარდასცემდა მას, შვილიშვილი მისი კნეინა ოლგა ჭავჭავაძისა,
ქალი კ. თადეოზ გურამოვისა და ცოლი თ. ილიასი ქართველთა პოე-
ტისა, — ჩაბერვითა მალლად მოხუცისა ყურთა და ესრეთ მეტყოდა
პასუხსა და მომითხრობდა ძლიერად, გონიერად და სრულითა მეხსი-
ერებითა. „არ არიო წერასა შინა ამბავი ჩემგან ნახულისა, — იტყო-
და მოხუცი, — და ამბავი ვაგონილისა ჩემგანვე. მეისტორიე ფრთხი-
ლად უნდა სწერდესო“.

XLIX 49

მოგზაურობისა ამის დროსა შემდგომად ოთხისა თთვისა 1784
წელსა ვიხილე ერთი მისგან მეფის ძისა მიწერილი ბრძანება მთიულე-
თის მოხელეთადმი; ბრძანებითა ამით უბრძანებს რომ, საამ კობია-
შვილსა მოურავსა მთიულეთისასა, გამოდევნილსა მათგან, დამორჩილ-
დნენ; — მხოლოდ საამს სანამ ცოცხალი იყოს და მისსა ძმათა და სა-
ხლის კაცთა ხელი არ ჰქონდესთ თქვენთანაო. ოქმი ესე იწყება: „ბა-
ტონიშვილი გიორგი, ლეონ, იულონ, ვახტანგ და თეიმურაზ (ეს სა-
ხელი კათალიკოსისა ანტონისა ერის კაცობაში) გიბრძანებთ მთიულ-
ეთისა მოხელენო და ერთობით მთიულნო დიდნო და მცირენო“
და სხვანი; იანვარს 21, ქკს უოდ (1784 წელსა).

ავჭალასა მოახსენეს გლეხთა მკისა დროსა მწუხარებით, წვითა და
დაგვითა პურის ჭამისათვის მათგან. მეფემან უპასუხა: „პური თქვე-
ნი, რომელსაც სჭამთო, არის პური ნამდვილი. კაცი ერთითა შრომი-
თა უნდა იკვებებოდესო. ძილი თქვენი უფრო ტკბილია, მხარულე-
ბაცა უფრო შევებითი და სხეული უფრო მტკიცე. ადვილად ქვეყანა-
ზედ ნაშოვნი და მოპოებული, არის უგემო, ვიფარცა საჭმელი უმა-
რილო“.

დროსა ამას ლეკთა აქვბდათ შეკრული ზედაძნისა მთა-ტყიანი. მეფემან მოუწოდა ქიზიყელნი, რათა მიუხდენ მუნ მთისა წვერსა და მოუშალონ მათ ბინა-სადგური მათი. 300 კაცი და ქიზიყისა მოურავი ზაქარია ენდრონიკაშვილი წარვიდენ და იხილეს სიმაგრე მათი ციხესა და გალავანი კოშკიანსა ზედაძნისა ადრევე გაუქმებულსა უდაბნოსა. სცნეს ესე ლეკთა. 600 კაცთა მუნ მარადის დაბუდებულთა და გადმოუდგნენ ციხისა და გალავნებისა კერძოთაგან. ქიზიყელთა ჭაჟკაცთა ვერ გაბედეს მისვლა იერიშითა: იყვნენ უცნობნი ადგილისა და არა ჰგონებდენ ესრეთ მისავალად. სირცხვილეულნი უკუ იქცნენ და წარვიდენ თვის-თვისად. მაშინ შეწუხებულმან მეფემან ამოიოხრა და უბრძანა ზაალ გურამიშვილსა და მაყაშვილსა ოხვრითა: „მეუბნე-ბიან, ნუ მოიშვილებ რუსთაო!“

ეს მთა ზედაძნისა არაგვისა პირზედა დამყარებული პირისპირ მცხეთისა და ღართის-კარისა ანუ ძველად კანონიერად ქართლისა კარისა, იყო კლდედ და კარად დაღესტანისა, და აქედამ დაეცემოდინ ლეკნი ღართის-კარსა და დატაცებით ტყვეთა, — განვლიდენ ქართლსა და ავიდოდნენ ახალციხეს. დაბრუნებული მუნით, აქავე მოვიდინ და დაბინავდებინ უშიშრად. — ესრეთ მდგომარეობასა შინა იყო საქართველო დროთაგან მეფისა ვახტანგისა 1710-გან, როგორცა სჩანს წერილითგანცა, და ვიდრე 1817-დმდე, ამა წელიწადიდანა შეწუხდა ლეკი და შევიდა თვისთა კლდეთა შინა და ხეობათა, სადაცა ეწია მას ძალი რუსეთისა და შემდგომად გრძელ-ჟამითისა ბრძოლისა და ამორჩილა და დაამშვიდა, დაიმონა და შეართა კვალად ქართველთა ვაჭრობითა, მათთანა მუშაკობითა და არს საიმედო, რომელ იქმს ერთობასაცა სარწმუნოებითა დანერგვითა მათ შორის ქრისტიანობისა, გარე რომლისა არა არს არცა სარწმუნოება, არცა მოქალაქობა და არცა კაცობრიობა,

მოახსენეს მეფის ძესა წიგნისათვის ამილახვარისა, დაბეჭდილისა რუსეთსა *. ინება მეფის ძემან თარგმნილისა ქართულად წარკითხვა.

* იგულისხმება წიგნი: История георгианская о юноше князе Амиллахорове с кратким прибавлением истории тамошней земли от начала до нынешняго.

სთხოვა მთარგმნელსა მისსა, წარუკითხოს მას იგი. მთარგმნელმან პეტრე ყიზლარელმან კოტიევმან მოახსენა, არა ჭონვა მისი ქართულად: მთარგმნილი მივართვი მეფესაო. მეფის ძემან ვერ გაბედა თხოვნა მისი და უბრძანა პეტრესა, ხელახლად სთარგმნოს ქართულად. მაშინ გარდმოიღო ქართულად არა მრთელი წიგნი, არამედ 14 ადგილი საგიობელი მეფის ირაკლისა და სხვანი ქებითნი სიტყვანი მეფის ძისა გიორგისათვის. უბრძანა მადლობა მას, გარნა ირაკლი მცნობმან, რომელ დაარღვია ბრძანება მისი, რათა არა ვისთვისმე ეჩვენებინა იგი, გაუწყრა მას და განაძია თფილისით. ესრეთი იყო კავშირი შორის მამისა და შვილისა. მტერთა განიხარეს და განძლიერდენ წანააღმდეგნი და მეტოქნი გიორგისა! — ესენი რავდენნიმე წიგნისა ამის ფურცელნი ცუდათ ნათარგმნი და სომეხთა ენისად მიქცეული მეცამინახვიან (სჩანს იყო მთარგმნელი სომეხი), ვნახე და წარვიკითხე ნიკოლოზ დავითის ძეს ჩუბინოვისა წიგნთა საცავსა. ვგონებ გამოსთხოვა შემდეგ იგი ამას მთავარმან მეგრელიისა დავით ლეონის ძემან დადიანმან, — დიდათ მოყვარემან ქართველთა მწიგნობრობისა.

ამას შინა რვეულსა იღვა სხვაცა ფურცელი ლურჯ ქალღმრთელ ნაწერი, რომლითაცა სთხოვა მეფესა, მისცეს ნება ორისა თვითა წარვიდეს ეჩმიაწინსა სანახავად დროთა ამათ სომეხთა კათოლიკოსისა ლუკასი. მეფე ირაკლი უწერს მას ფურცელზედა უარსა დროთა გარემოებათა გამო: ოქმივით დაწერილსა, უარის პასუხსა უზის პატარა ბეჭედი მეფისა ირაკლისა.

LII 52

ოდეს ქსნისა ერისთავთა დაჰკარგეს რწმუნება მეფისა და არღამიენდობოდა ერთგულობითსა მათსა სიტყვასა, და აქვნდათ მარადის დაახლოება ლეკთა ბელადთა თანა, დაღესტანით ახალციხედ მიმავალთა და ახალციხით დაღესტანსავე უკუქცეულთა, — მაშინ მეფემან ირაკლი განიხრახა მოღება მათგან ქსნის ხეობისა და სრულად აღზოცვა ქსნის საერისთავოსი. ესე უნებდა მას ერთობისათვის მეფობისა და სიმტკიცისათვის ერთმთავრობისა დაასუსტოს თემთა მთავარნი ანუ სრულიად აღფხვრას იგინი, მაგალითითა მით, რომელიცადიდისა სიბრძნით ჰქმნა მეფემან თეიმურაზ, ოდეს განაქარვა სამუდამად

века, которую рассказывает Усим, купец Анатолийский сотоварищам своим между разными известиями. 1 часть. Переведена на российский язык И. С. Спб. 1772 г. Типогр. X. Ф. Клеэна (წარმოადგენს პამფლეტს ერეკლე მეორეზე).
რ ე და ქ ტ ო რ ი

მოდ ერისთავობა არაგვისა. შეგროვილთა მეფისა სასახლეშია შინა მდივანბეგთა განიხილეს საქმე და ორგულება, რომელთაცა შესწამებდნენ ერისთავთა. ჭაბუა ორბელიანმან და იოსებ თუმანიშვილმან და სხვათა სძლეს სხვათა და განაჩინეს სრულიად უკუნითი უკუნისამდე მოეღოს მათ საერისთაო. სიმტკიცისათვის და შეუცვალელობისათვის ესრეთისა განჩინებისა იქმნა კრება, დაიწერა ძეგლის წერა, და მოსწერდა ხელი დაესვათ ბეჭედნი მეფისა და სამეფოჲსა სახლისა წევრთა, კათოლიკოსისა და მღვდელმთავართა რვათა. კირილე მთავარ ეპისკოპოსმან მისცა ხმა მიემატოს ძეგლის წერას ესეცა: „იყავნ კრული თვით მეფეცა, რომელმანცა გახსნას შეკრულება ესე და სცვალოს განჩინება“.

მეფის ძესა გიორგის არ უნებდა არც ხელის მოწერა, არცა ბეჭედის დასმა. აქედამ სცნეს პირველად ჰაზრი მეფის ძისა, რათა ჰყვანდეს შემდეგთა დროთათვის განდევნილნი ერისთავნი თანაშემწედ პირისპირ მეორისა დედისაგან ძმათა, რომელნიცა სძულობდნ მას. იწყინა მეფემან; დაიბარა შვილი თვისი, ჰყვედრა მას ურჩება გამოცხადებული და უბრძანა დასვას ბეჭედი. მეფის ძე მორჩილ ექმნა მამასა, გარნა გაიმეგობრა ერისთავნი და მთისა მკვიდრნი, რომელთაცა სურდათ ერისთავნი თვისნი, გალაღებულნი მათგან. ესე სიყვარული მათ შორის დასცხრა და განქარდა მაშინ, ოდესცა ერისთავმან რევაზ 1800 წელსა შეირთო ცოლად ანასტასია, ქალი ირაკლისა და ოდეს ფარნაოზ მეფის ძემან იღუმალვე მამისა თვისისა მიიყვანა ცოლად ანნა ქალი ყულარაღასისა ერისთავისა.

LIII 53

ესრეთივე იყო მოქცევა მის მეფის ძისა გიორგისა, ოდეს მეფემან ირაკლი დასწვა მოლაღატენი მისნი პაატა ბაგრატიონი, თაქთაქი-შვილი და დააჭრნა ფერხთა ძარღენი ამილახვარსა ალექსანდრესა. მეფის ძეს გიორგის არ უნებდა ასრულება ესე ვითარისა სასტიკისა განჩინებისა. მოქმედებითა ამით აჩვენა ქართველთა ერსა გულჩვილობა თვისი და ესე იყო მიზეზი, რომელ თვით ალექსანდრე ამილახვარმან რუსეთსა წარსულმან დაბეჭდა წიგნი რუსულად.... * და მას შინა მგებელი მეფისა ირაკლისა, აღიდებდა მეფის ძესა გიორგისა და აღსწერდა მას კაცად კეთილად, ბრძნად და სათნოებათა მრავალ მექონად. — მეფესა მოახსენეს წიგნისა ამისთვის დაბეჭდილისა და მან

* იხ. სათანადო შენიშვნა ზემოთ.

მისწერა იმპერატრიცასა ცუდკაცობა დასჯილისა ამილახვარისა. რუსეთმან სურვილისამებრ მეფისა აღკრძალა წიგნი იგი და აცნობა მეფეს, რათა მით განუსვენოს მას. იგი იყო ნათესავი ათანასი თფილელისა და ესევე იყო მოზეზი არა მოსელისა საქართველოდ ათანასისა, დაშთომილისა რუსეთსა და მუნ მოსკოვს გარდაცვლილისა.

LIV 54

1783 წელსა იწყეს საეკლესიოთა წერილთა ბეჭვდა ქ. თფილისს, მაშინ მოახსენეს მეფესა, რათა რუსთა წესითა შემდგომად სიტყვათა: „დროსა კეთილმორწმუნისა მეფისა ირაკლი მეორისა და დედოფლისა დარეჯანისა“ დაემატოს ესეცა „და მემკვიდრისა მათისა მეფის ძის გიორგისა“, სურვილისამებრ თვით მეფის ძისა და განსასვენებელად ძმათა, რომელნიცა მარადის განიზრახვიდენ მეფობისა მიტაცებასა. იწყინა ესე მეფემან და უბრძანა სტამბისა ზედამხედველსა... არღა მოახსენებდეს მას ესრეთსა უშვერსა მოხსენებასა. კათოლიკოსმან ანტონი სტუქსა კეჟერაშვილი მღვდელი და აბრამ ურიათ-ყოფილი და... მღვდელივე... მბეჭდავნი წიგნთა. დაბეჭდილნი რავდენნიმე დაწყებითნი ფურცელნი, მოითხოვა და ბძანა მისცენ ცეცხლსა და არღა იქმნეს ესე. ტრიფილე არქიდიაკონსა ებრძანა კათოლიკოსისა პირითა საყვედური დიდი და მოძღვარმან მეფისა ზაქარია სულხანიშვილმან მბეჭდავმანვე გამოუცხადა მას ტრიფილეს ბრალისა მიტევება გაბედვისათვის ბეჭდისა და დასტამბვისა რისამე, — არ ნებართულისა მეფისაგან და თვით კათოლიკოსისა. ერთი ესრეთი ფურცელი ვნახე დავით რექტორისა წიგნებში; მომსყიდავი რავდენთამე მისთა წიგნთა. — არ ვიცი სადა მიეფარა ეს ფურცელი, დასამტკიცებლად ესრეთისა ჩემისა მოთხრობისა.

LV 55

დღესა მესამესა შემდგომად შერთვისა მეფის ძისაგან მარიამ გიორგი ციციშვილის ქალისა, წარვიდა მეფე ირაკლი და ნახა რძალი თვისი საესე მშვენიერებითა, ჯერეთ ყმაწვილი 14 წლისა. მეფემან მიართვა პირის სანახავად ხატი ღვთისმშობლისა, ამბარჯა ძვირფასი, თვალეებითა, მარგარიტითა და იაგუნდებითა მორთული, რომელიცა ფასობდა იტყვიან ას თუმნათა, ქარხანა ზეთის სახდელი მტკვრის ხიდის გაღმა, მეტეხისა ძირში ავლაბრისა გზისა მარჯვნივ. მასვე დღე-

სა, მეფისავე მუნ ყოფნასა მიბრძანდა დედინაცვალი და დედოფალი დარეჯან, და ამანცა პირის სანახავად უბოძა რძალსა თვისსა ძეწვერი ოქროსი და გულსაკიდი ამბარჯა, საკაბე მძიმისა ფარჩისა, შალი ინდოეთისა, კრიანოსული 70 მარგარიტისა ასხმული და 30 იაგუნდისა თვალი.

არა გამოჩენილი ქორწილი მეფის ძისა მოითხოვდა, რათა არა გამოჩენილადცა ყოფილიყო მიღება სასახლესა შინა ახალისა რძალისა. ამისთვის თვითოეულად მივიდოდნენ და წარდგებოდნენ სასახლისა კაცნი, თავადნი და აზნაურნი და თვით კათოლიკოსი და სამღვდელონი თფილისელნი. დროთა ამათ თფილელი ათანასი მივიდა და მართვა მყობადსა თვისსა დედოფალსა ხატი ღვთისმშობლისა ვეცხლით მოქსოვილი, დაუჯდომელი, დაბეჭდილი ქარხოსრო მეფისა დროსა 1709 წელსა თფილისს, დალოცა და აკურთხა იგი პარაკლისისა გარდახდითა მუნვე სახლსა. ესრეთი იყო ძველადვე ჩვეულება თფილელთაგან, რადგანცა თფილელი და მროველი თვისითა ეპარქიებითა იყვნენ ძველადვე სადედოფლოთ დანიშნულნი. მაშინ შესწირა თვით დედოფალმან სიონისა ეკლესიასა ბარძიმფეშხუმი, რომელსაცა აქვნდა შთასმული სამი დიდი აღმასი გარემო გამოკვეთილისა მაცხოვრისა ხატისა. ესე დაიკარგა თფილისისა აღებისა დღესა 1795 წელსა. ისაკ კანდელაკმან სიონისა, კაცმან მრავალთა საეკლესიოთა წიგნთა და გულანთა აღმწერელმან მიართვა თვისგან დაწერილი მშვენიერად ხუცურად დაუჯდომელი და პარაკლისი ღვთისა დედისა. თავსა ხატია ღვთისმშობლისა ხატი და შთაურთო მუნ 18 სახე ღვთისავე დედისა ქებათა გამომეტყველი, თანახმად 9 ხმისა დაუჯდომელისა საგალობელთა და ესოდენისავე ხმისა პარაკლისისა საგალობელთა; დასასრულ წიგნსა ეწერა ესე: „მე ისაკ ხუცესმან სიონისა, მივართვი წიგნი ესე მეფის რძალსა მარიამსა, მეუღლესა პირმშოჲსა მეფის ძისა გიორგისა. ღმერთმან მშვიდობაში მოახმაროს. ქპს (ქორონიკონსა) 1783“.

მხატვრობაები მუნ მშვენიერად ნახატნი ოქროსა და ვეცხლისა ვარაყითა განაბრწყინებდენ თვით წიგნსა, სალოცავად მეფის რძლისათვის მომზადებულსა. დასასრულსვე წიგნისა ეწერა ესე: „ღვთისა დედაო მადიდე სულითა მხატვარი სახეთა შენტა ნიკოლოზ“ — გამოვიძიე ვინაობა მხატვრისა ამის და ესცან, რომელ იყო იგი თავადი ნიკოლოზ აფხაზი, კნიაზად ხმობილი, რუსეთსაც მეფისაგან სხვათა თანა დესპანთა წარგზავნილი, მამა ბრძნისა და მხნეობითა გამოჩენილისა ღენერალ-მაიორისა ივან ნიკოლაიჩისა (გარდაიცვალა ხოლერი-თა ღროდნენის ლუბერნიასა მიმავალი კნიაზისა პასკევიჩისა მიწოდებითა ვარშავას 1831 წელსა) და ორთა სხვათა, ძმათა უშვილოდ ამო-

წყვეტილთა. — ესე ნიკოლოზ მარხია სიონისა საკათედროს ეკლესიასა, ვითარცა მიამბო თვით შვილმან მისმან ივანე ნიკოლოზის ძემან, რომელმაცა პირველად გამამგზავრა რუსეთად სწავლისათვის.

ხატი ესე აქვნდა მეფის ძესა მიხაილსა, ხოლო დაუჯდომელი თვით დედოფალსა მარიამს, რომელმანცა თვით მიჩვენა მე მოსკოვს 1835 წელსა. დაბრუნებულსა რუსეთიდან საქართველოს, მასვე დროსა მასთანავე გარდმოვსწერე ზედა წარწერა წიგნისა. ვის აქვნან აწ ესენი და რომელთა მემკვიდრეთაგანთა მისთა, არა ვუწყი.

LVI 56

თბილელხ შიტროპოლიტი გერმანე, მოხუცი და ღირსი კაცი აღზრდილი სიყრმიდგან იოანე მანგლელისაგან შეიქმნა ავად. მეფის ძე გიორგი მიბრძანდა და ნახა მწოლარე სიკვდილისა საწოლსა. თანაჰყვა მას იკონომოსი და დეკანოზი სიონისა იოანე ოსეს ძე¹⁴, რომელიცა მოხუცებისა გამო და უძლურებისა თვით გერმანესსა, განაგებდა ეპარქიასა მისსა. ნახვამან მეფის ძისა და საუბარმან მისმან წმინდათათვის ეკლესიისა და თვით წმინდისა გერმანესსა, რომლისაცა სახელლითა იწოდებოდა იგი, მოიყვანა სხეული ესრეთსა მდგომარეობასა, რომელ შეიქმნა უკეთ და განმხნობილი იტყოდა: „ბატონიშვილო! სიტყვა თქვენი ზეცით მეტყველო, შენგეგნა მე სამკურნალოდ; ვხედავ თავსა ჩემსა ცოდვილსა კვალად მოსრულად სოფელსა ამას, რათა სინანული ბრალთა ჩემთათვის განგრძელდეს და გვიღირსო დიდებასა მას ქრისტესსა, რომელსაცა თქვენ მომითხრობთ. ცოდვლითა ჩემითა პირითა, მადლობასა მოგახსენებ და კურთხევასა მოგართმევ: მადლი იესოსი, ყოვლისა სოფლისა ცოდვათაგან მხსნელისა, იყოს თქვენზედა და თქვენსა სახლსა ზედა. ამინ, ამინ“.

მეფის ძემან იტორა, ენთბვია მოხუცისა ხელსა. „დამწერე ჯვარდ, ეკლესიისა ქრისტესისა მწყემსო“, — რქვა მეფის ძემან. მაშინ წარწოთქვა: „სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმინდათა“...

მეორესა დღესა დილით წარავლინა კაცი ნოკითხვასა, მოჴდიდა პასუხად სრულიად უკეთესობისა მისისა და სიმრთელისა ამბავი; განიხარა და კვალად წირვისა შემდგომად მიბრძანდა და წარიყვანა შვილი თვისი მიხაილ ჯერეთ ათამდინ წლისა. მოახსენეს გერმანეს მიბრძანება მეფის ძისა და მეფის ძის ძისა; აღდგა თვით საწოლით და ქურჭ-მოდებული, მიეგება სენაკისა კარსა. განკვირდა მეფე და მა-

¹⁴ ოდესმე ოსეშვილად წოდებული.

ლალისა ხმითა ბრძანა: „კურთხეულ არს ღმერთი მამათა ჩვენთა“ (ესრეთი თქმა ხშირად იცოდა მეფის ძემან ქრისტეს მოყვარემან). იოანე დეკანოზმან პასუხ უგო: „მადლი უფლისა თანა უფის მარადის მადლითა ქრისტესითა საესე კაცსა. მაშინ მეფის ძემან მიიყვანა შვილი თვისი მიხაილ და სთხოვა აკურთხოს იგი. გერმანემან დასდვა ხელი თავზედ და ოდესაც აპირებდა კურთხევისა სიტყვისა წარმოთქმასა, უბრძანა მეფემან მამამან დაიჩოქოს; მსწრაფლ დაიჩოქა და მაშინ სთქვა: „წმინდამან სამებამან გაკურთხოს შენ. მადლი უფლისა და ღვთისა ჩვენისა იესო ქრისტესი იყოს შენთანა. ჯვარი მისი საქურველად გექმნას შენ; იხილვიდე კეთილსა მარადის ქრისტეს სიყვარულითა; დღე გრძელი მოგენიჭოს“. — ესე ამბავი თვით მიხაილმან მიაგზო ს. პ. ბ., ოდეს ვსადგურობდი მასთან 2 წელიწადსა (1843 და 1844) და იტყოდა ქრისტეს მოყვარე და მოხუცი მაშინ 64 წლისა: „მე კიდევ ვიცოცხლებ: გერმანესაგან ღირსისა კაცისა, ვარ ნაკურთხი“. მომაგონდა ესე მისი თქმულობა, ოდეს წარვიკითხე წერილი მოწერილი ჩემდა გარდაცვალებულისათვის მიხაილისა, რომელსაცა აქვნდა 82 წელი 1861 წელსა, 21 აპრილსა და უმეტესად დღედმდე ვარ შეკრთობილი, ოდეს გამოვიძიე წერილიდგან, რომელ თვით გერმანეცა, ნაკურთხებელი მისი, იყო 82 წლისა, გარდასრული ამიერ სოულისთ სამყოფოსა საუკუნოსა.

LVII 57

1778 წელსა წარვიდა ზაფხულისა თთვეთათვის თრიალეთისაკენ და აქედამ გარდავიდა 300 კაცითა, და დაიბანაკა თათარავანის ტბისა პირზედ. — სცნო ესე ფაშამან ახალქალაქისა, მივიდა და არა ესტუმრა მეფის ძესა გიორგის. „მე გიახელ გიშასპინძლო ჩემსა ქვეყანასა“, — რქვა ფაშამან. ესრეთ დიდისა პატივითა მიღებული გიორგი იყო წვეული თთვესა ერთსა თურქთა წესითა. თანა ახლდა მას თავადი იოანე ანდრონიკაშვილი, ეგნატი იოსელიანი, თურქისტანიშვილი დავით, ბარათაშვილი იასონ და სხვანი. მღვდელნი დღე ყოველ ულოცავდენ სასახლისა ჩვეულებითა ცისკარსა და მწუხრსა და ოდესმე აღასრულებდენ წირვასაცა ნაკურთხსა კარავში, რომელსაცა არა იორობებდა თვისაგან გიორგი მოგზაურობისა დროსაცა. — ძველნი სამეგსხოვსა ქართველნი დროთა ამათ გათათრებულნი, ქალნი და კაცნი, — დიდისა ლმობიერებითა ისმენდენ ლოცვასა და ვედრებასა სიტყვათა მათსა ენასა ზედა, მათგან არ დაფიწყებულთა ვიდრე დღეინდელად დღედ. ერთი მათ შორის იპოებოდა ყმაწვილი ლეკი, რომელი

შელსაცა მეფის ძე უალერსებდა; მოახსენეს, რომელ არა უფის მას არცა მამა და არცა დედა და არს ობლად დარჩომილი და გამოიკვებება სამადლოდ სხვათაგან. მეფის ძემან ითხოვა იგი, მისცენ მას, უბოძა ცხენი და წამოიყვანა 10 წლისა თვისდა. შემდეგ 20 წლისა მონათლეს იგი; იყო მიმქმელად თვით მეფის რძალი ელენე, მეუღლე მეფის ძისა და მემკვიდრისა, და სცხოვრებდა მასთან ს. პ. ბ. და მუნ გარდაიცვალა 1845 წელსა დამტოვებელი შვილთა. მას ერქვა სახელად სვიმონ. გვარი მისი არა მახსოვს.

ესე მიაშობო თვით მეფის ასულმან ელენე, ემბაზით მიმქმელმან ჩემმან 1809 წელსა, ოდეს მისულმან პირველად რუსეთსა, ვიხილე იგი 1831 წელსა.

თათარაგანით გადმოვლო მთა საციციანო და მოვიდა ქარელსა; აქედამ მიიწვია მროველმან ეპისკოპოსმან რუისისა; განვლო მტკვარი ტივით, დაჰყო მასთან სამი დღე. აქედამ ამილახვარმან ოთარ ისტუმრა ტივით ოთარშენსა, მისგან დადგინებულსა სოფელსა და სასახლესა; მოსრული გორსა მანვე მიიწვია ამილახვარმან, ვითარცა გორის მოურავმან. აქედამ ლამისთევითა განატარა გორისჯვრის ეკლესიაში მწუხრი, ცისკარი და წირვა. — ამასვე დღესა დაწინდეს მისსა ქალსა ელენეზედ მეფის ძე თეიმურაზ; რომელსაცა არა სურდა იგი ცოლად მიზეზისათვის მის, რომელ იყო პირველ დანიშნული მის ძმაზედ მემკვიდრეზედ დავით, რომელმანც მამისა არა უთანხმოებით შეირთო ცოლად სომეხთა აბიმელიქის სვიმონისა ქალი. — შემდეგ ორის დღისა მთაზედ ყოფნისა, მეფე შეიქმნა ავად, და წარმოვიდა მუნით არა ცხენით, დასვეს ტივზედ და ესე მოიყვანეს ქალაქს თფილისსა.

ტკბილია ტივზედ ჯდომა და სიარული მტკვრისა გზითა. კნიაზმან გიორგი გაგარინმან აწ ლოჳმეისტერმან, მოინდომა წამოსვლა გორილამ თფილისს და ვიარეთ ამ გზით მე და მან 1851 წელსა სექტემბრის თთვეში. — დსლით წამოსული მოვედით ს. გომსა, და მეორესა დღესა 8 რიცხვსა, ქალაქსა თფილისსა. ტივზედ მჯდომელნი თავისუფლად და დაუბრკოლებლივ ვიკითხავდით წიგნთა და ვსწერდით. ესე ჰქმნა მან, რათა შეაჩვიოს ქართველნი ტივითა ჩამოსვლასა ქართლით თფილისად, მაგალითითა მით, რომელ ტიროლში მდინარითა იზარ, მოვლენან ესრეთ ტივითავე მუნხენში. ესრეთმან ჩვენმა მგზავრობამან მისცა საგანი კომედისა მწერალსა ანტონოვსა და დასწერა ტივით სიარული. კ. ვორანცოვმან, დამბადებელმან ქართულისა თეატრასა, დააჯილდოა მწერალი და მიიღო თვისდა ყოველივე დასაბეჭდავად წარსაგებელი.

ამბოხთა დიდთა დამაცხრომელი მეფე, არა დასცხრობოდა მიწერ-მოწერითა ყოველგან. დესპანსა თვისსა თავადს გარსევან ჭავჭავაძეს უბრძანა წერილთა აცნობებდეს მხოლოდ მას და არა სხვათა მოქმედებათა თვისთა რუსეთისა კარზედ. აჰა ერთი ესე ვითართა წერილთაგანი საცნობელად რუსეთისა გარემოებათათვის სპარსეთისა მხრით.

„მის ბრწყინვალებას თავადს, ჩვენს სარწმუნო მეგობარს.

როდესაც ჩვენს სჯულიერს სამეფო ტახტზედ აღვედით, მაშინვე მაგათს დიდებულებასაც მოვახსენეთ და უგანათლებულესს კნიაზსაც¹⁵ და შენც მოგწერეთ და ბრწყინვალეს ღრატს ლუდოვიჩს გამოგუგზავნეთ ლინიაზედ, მარამ იქ აღარ ბრძანებულყო და არ ვიცით ის წერილები რა იქმნა და შემდგომად მისსა კვალად მაგათ დიდებულებასაც მოვახსენეთ და უგანათლებულესს კნიაზსაც და შენც მოგწერეთ და ჩვენს შვილს დავითთან გამოგაგზავნეთ წიგნები და გზაზედ ასცდენოდა ისიცა და არ ვიცით რა იქნა¹⁶. ახლა ამას გწერთ კიდევ და აქაური ამბავიც ასე სცან, რომ ბაბახანის ბიძა სულეიმან სარდარი თავრიზს მოვიდა და თითონ ბაბახანც წამოსულა ზემოთ აღრი-ბეჯანისაკენ და იმისი კაციც ჩვენთან გამოგზავნილი ნასახჩიბაში თფილის ქალაქში მოვიდა და დღეს რომ ამ თთვის კზ, კვირა დღე არის კაცნი გამოგზავნეთ, დავიბარეთ ქიზიყს, ჩვენც აქ ჩავალთ და ვნახავთ ამას და რაც ამბავი იქნება იმის სრულის ამბავითაც და სხვა ამბავითაც შენს მოყვარეს კნიაზ ავალოვს¹⁷ გიორგის გამოვისტუმრებთ მსწრაფლის სიარულით და ყველას მაშინ სცნობთ და თქვენი ღონისძიება რაც არის, ახლაჲ უნდა ეცადოთ. გ. ი. ო. გ. ი.“¹⁸.

¹⁵ ესე უგანათლებულესი უნდა იყოს, მგონი, ბეზბოროდკო კანცლერი.

¹⁶ ღავით შემკვიდრე ლინიაზედ იყო ამ დროს სამსახურში.

¹⁷ ესე იყო თვით გიორგი ავალოვი მოსკოვის გარდაცვლილი დეისტვიტელნი სტატსკის სოვეტნიკის ჩინითა, და ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავაძისა.

¹⁸ ნამდვილსა ამას მეფის ქაღალდსა არ ჰქონდა რიცხვი წლისა და თვისა-მხოლოდ ჭავჭავაძის ხელითა არის დანიშნული რიცხვი დროისა, ოდეს მისვლია მას პეტერბურღს. ე. ი. 5 აგვისტ. 1798 წელსა.

ჯერეთ მეფისა ირაკლისავე დროსა 1787 წელსა კათოლიკოსმან ანტონი მეორემან, რჩევითა და საზოგადოასა ბერთა და მღვდელთა თხოვითა, ინება შეგროება, განხილვა და დამოწმება გრამატათა და ოქმებთა დაძველებულთა. ტრიფილე არქიმანდრიტი, ისაკ მწერალი და მწიგნობარი სიონის საკათედროასა თფილისის ტაძრისა, სოლომონ დეკანოზი ანჩისხატისა და მამა მისი ალექსი დაინიშნენ განსახილველად პირველად მცხეთის ეკლესიისა გუჯრებისა. — ძველნი და დროთაგან გამჭრალისა მელნითა ნაწერნი და ძნელად წარსაკითხნი შეწირულობათა ყმისა და მამულისა გუჯარნი, წარიკითხეს და გარდაწერეს კერძო წიგნად ხუცურად, უმეტნაკლებოდ და გარკვევით. კათოლიკოსმან ანტონი მიაართვა ესე მამასა თვისსა და სთხოვა ინებოს და განსახილველად დაძველებულთა ასვას თვითეულსა სამეფო თვისი ბეჭედი. მეფემან ირაკლი, განმხილველმან წიგნისა ამის, არა ინება დამტკიცება მათი ბეჭდითა თვისითა; მრავალი მათთაგანთა გუჯრებთა ყმანი და მამულნი დროთი დროთ ანუ იყენენ სხვათადმი გარდაცემულნი, ანუ სრულიად დაკარგულნი და სხვათა მფლობელობაში შესულნი, ხოლო სხვანი საიჭონი და სადაოდ მისაღებელნი. დასაცხრომელად კათოლიკოსისა თხოვათა, ბრძანა სახალხოდ და ყოველთათვის გასაგონად: „როგორც ყორანსა არ დავამტკიცებ, ისე ამათ ბეჭედსა ჩემსა არ დაუსვამ“. ესრეთ დაშთა მიუღებელად და შეუწყნარებელად წიგნი ესე, რომელსაცა უწოდეს სახელად და დღესაც ეწოდების: „რაორტაგი“¹⁹. კათოლიკოსმან ანტონი განუმეორა თხოვნა ესე მეფესა გიორგისძემასა თვისსა. მეფემან უბრძანა დაუტყვეოს მას წიგნი იგი წარსაკითხავად. მამაჩემი ევნატი, მიწოდებულად მეფისაგან, სამსა დღესა უკითხავდა მას და დიდის ყურისგდებითა მოისმენდა ძველთა წერილთა. 300-დმდე მათგანი წარუკითხა მეფეს და ბრძანა: „მიერთოს ბატონს კათოლიკოსსა და მოხსენდეს, რომ კურთხეულისა მამისა ჩემისა სწორესა ჰაზრსა ამა წიგნზედ მე ვერ შევსცვლი და ნურცა ეწყინება, რომ ბეჭედს ჩემსა ვერ იხილვენ წიგნისა ამისა მუხლნი“.

ესრეთ დაბოლოვდა მეცადინება კეთილი თავით თვისით კათოლიკოსისა, შეკრებისათვის ერთად გრამატათა და გუჯართა, გარნა უაზრო და სავნოდ მართლად დავათა გამო, რომელნიცა აღდგებოდნენ, უკეთუ დამტკიცდებოდა წიგნი ესე.

¹⁹ სომხურის ენისა ლექსითა.

მასვე დროსა კათოლიკოსსა უნებდა საკათოლიკოსოჲსა მცხეთასა პალატისა განახლება და ოდეს გამოსთხოვდა მისთვის ნებასა და ბრძანებასა, მეფემან უბრძანა აშენდეს სახლი მეორისა შესავალისა დიდსა ჟართან. დაწითესო შეუხებელად ძველთა მეფეთაცა და კათოლიკოსთაცა პალატნი დაქცეულნი. „ვეცდებიო, — ბრძანა მეფემან, — ორივე ერთად და ერთს დროსა განვაახლო ეგრეთ, ვითარცა იყვნენო“.

მაშინ კათოლიკოსმან ანტონი აღაშენა თვისად სახლი აგურიითა ქვითკირისა, რომელიცა დღესაცა ჰგეის; ხოლო პალატნი სამეფონი და საკათოლიკოსონი დაშთენ განუახლებელად გარდაცვალებისა გამო მეფისა. შენობანი ესენი თლილისა ქვითა ნაგებნი წინათ ალექსანდრე მეფისა, მცხეთის განმაახლებელისა დასცა სრულიად, ექსარხოსად ყოფილმან და აწ პეტერბურლისა მიტროპოლიტად ისიდორემან. მათთან იყო მარანი ჩაკირულისა ქვევრებითა. ამათგანიცა რომელნიმე ამოიღეს და გარდიტანეს, რომელნიმე დაიმტვრა და რომელნიმე დაშთენ მიწასა. სასახლეთა ადგილი შემატა გალავანსა და თვით კედელნი წინა პირნი ქვით ნაშენნი, დაშთენ ზღუდედ გალავანისა: მოუდგეს მხოლოდ თავთა მათთა რიყის ქვითა ნაშენთა სათოფურნი, ვითარცა აქვნდათ სხვათაცა ზღუდეთა. რად არა ვსთქვი თვისა დროსა ესე? მოვახსენე 1858 წელსა არა ერთგზის და მერეც შოფოთითაცა მას, ისტორიისა და ქვეყნის სიძულეთა უმეცარსა და არა მიიღო ჰაზრი ჩემი. იყო კაცი თვითნება და იღუმალ არა მოყვარე ქართველთა, პირმოთნე დროდმდე და მექონი თვისებათა მათ, რომლითაც იტყვიან ქოსათათვის: იყო ქოსაო.

ესრეთ მიეფარა პალატთა მათ კვალი სიძველისა. მხოლოდ ერთისა კუთხისა დასავლეთისა მხარეს, ფასადი დანაშთენი ზედ წარწერილებით ხუცურად, რომელსა შინა მოიხსენების ქრისტეფორე კათოლიკოსი, გადმოხატა და დასტამბა ფრანკუზთა მოგზაურმან დუბუოამან. ამან კაცმან, მოსრულმან შორით, ვითარცა სამართელმან, გადმოხატვითა ამით, დაიცვა დაუკარგველობა შემდეგთა. ქამათვის საკათალიკოსოჲსა პალატისა, დანაშთენისა მცირედისა ზემოჲსა სადგომისა ფანჯრისა მშვენიერად ნაკვეთისა, და ექმნა მოწამედ სიტყვასა ჩემსა მოკლესა პალატისათვის ძველისა მცხეთას.

ბარსევიან ჭავჭავაძე

1798 წელსა უბრძანა შვილსა თვისსა ბაგრატს, ისადგუროს თელავს და აქედამ განაგებდეს ზემო კახეთისა საქმეთა. მიანდო მას მასვე დროსა გამაგრება ციხისა შილდისა, ლალის ყურისა და სხვათა ლეკთათვის დაღესტანით გამოსავლელთა ხეობათა. წარუვლინა ამისთვის მუნ 600 ლიტრა თოფის წამალი და ჩამოსხმული სათოფე და სადამბაჩე ტყვია 300 ლიტრა. ოქმითა, მიწერილითა მისდა მეფისაგან, მიეცა მეფის ძესა ბაგრატს სრული ნება თავადთა ურჩთა შეპყრობისა და უკეთუ არ დამორჩილდეს ვინმე და შეეხიზნოს ლეკთა, ვითარცა ორგულსა მოექცეს; — ესრეთმან ბრძანებამან ძლიერმან მეფისა, დაუმორჩილნა ძლიერნი, გამოცხადებულნი და არა გამოცხადებულნი მტერნი. ვერცა ერთმან თავადთაგან ვერ ჰბედა მიდგომა მეფისა ძმათა განზრახვათა, მოსურნეთა რათა აუშფოთონ თავადნი მეფესა. — მეფისა ბრძანებითა, თთვე ყოველ, მოხსენდებოდა მისგან მდგომარეობა კახეთისა დაწვლილებით საქმეთა, ვითარცა ლეკთა მისთა, ეგრეთვე თავადთა გამო, რომელთაცა ჰგონებდა არა სრულიად ერთგულად.

ელევთერი გამოგზავნილი თელავსა მეფისაგან, მოძღვრიდა ეპისკოპოსთა და წინამძღვართა სიფრთხილითა ყოფნასა; თავადთა და სოფლისა მოთავეთა კაცთა მშვიდობით ყოფნასა და არა გარევესა არა რომელსამე მეფისა წინააღმდეგსა საქმესა.

ესრეთ ძმათა მეფისა, კახეთისა თავადთა თანა მოყვრობითა დაკავშირებულთა, ვერ ჰპოვეს ვერც ერთი თვისისა პაზრისა კაცი. დიდად შეშინებული იყო თვით საუბრისაგანცა მეფესა ზედა და მისსა განმგეობასა ზედა.

დროთა ამათ თელავსავე ყოფნისა მეფემან* გიორგი მისწერა გარსევანს შემდეგი წერილი:

„ბრწყინვალეო თავადო,

მანდატურთ-უხუცესო გარსევან!

ამას წინად ერთი ჩვენი ყმა მოქალაქე ილიასკარ ასტრახანს მომკვდარა და იმას ასტრახანში ერთი ქარვასლა და ზოგიერთი რამ საქონელი დარჩომია და იმას თავისი მემკვიდრე ჰყავს და არც კურთხეულმან მეფემ მამაჩვენმა ინება მისის მემკვიდრისაგან იმისი გამო

* ხელნაწერში ეს ტიტული გამოვრებულია მეორედ.

რომევა და ახლა ამ საქმეზედ მისს მაღალ-მსვლელობას ლენერალ-მა-
იორს სერგეი ლაზარიჩსაც მოვსწერეთ და შენც ამა საქმეზედ ბეჯი-
თად გაისარჯე, რომ ერთი ბრძანება მოაწერინოთ ასტრახანში, ის
ქარვასლა და მისი საქონელიც სრულიად იმას მიიბარონ, რომ რო-
დესაც იმისი მემკვიდრე გამოვგზავნოთ; ამაზედ შენს გარჯას ნუ და-
აყენებ და ასრე ალასრულე და შემდგომად შენსა ამბავსა და წიგნს
ნუ დაგვაკლებ.

სრულიად ქართლისა, კახეთისა და სხვათა მეფე
გიორგი.

წელს ჩიქვ
ავვისტოს ლ.
თელავს.

LXIII 63.

გამეფებისა შემდგომად მეფესა მოერთვა წერილი რუსეთით გარ-
სევან ჭავჭავაძისა. წერილითა ამით აცნობებს სამეფოჲსა რეგალიათა
წარმოვლენასა იმპერატორისა პავლესაგან. მაშინ მეფემან მისწერა მას
გარსევანს თელავიდამ შემდეგი წერილი:

„ბრწყინვალეო თავადო მანდატურთ-უხუცესო გარსევან!

შენის ბრწყინვალეობისაგან მოწერილი წიგნი მოგვივიდა და რო-
მელიც უმაღლესის კარიდამ ჩვენზედ მოსასვლელი მოწყალებები გი-
ბრძანებდა, ყოველივე შენის წერილით ვსცანიით და შემდგომი რაც
მაგათის დიდებულების წინაშე ჩვენი მოხსენება არის, ყოველივე წე-
რილით მოგვიხსენებია და შენთვისაც თითოეულად მოგვიწერია და
რომელიც შენს წინაპართა და შენს აქამომდე ნამსახურობასა და ერთ-
გულებასა შეეფერებოდეს, ყოველს საქმეზედ ისე გაისარჯე ჩვენთვისა
და ქვეყანისა ჩვენისათვის და მოიმედენიც ასე ვართ, რომ რასაც აქა-
მომდე გარჯილხარ ჩვენის ერთგულობისა და შენის მშობლის ქვეყნი-
სათვის, ახლა ერთისა წილ ათას წილ გაირჯები. ვიცით, რომ ყოვე-
ლის სასიკეთოსა და ჩვენისა და ჩვენის ქვეყნის წარსამატებელს საქ-
მეს ეცდები. ამაზედ ჩვენგან განმხნობა აღარ გეჭირება და ახლა შენ
იცი, როგორც ყოვლის საქმის აღრე და მალე დაუყოვნებლად სი-

სრულეს ეცდები და ყოველსავე საქმისა სრულსა პასუხს ადრე გვაც-
ნობებ და შემდგომად ყოვლისავე შენის მშვიდობის ამბავსაც.

მეფე სრულიად ქართლისა და კახეთისა და სხვა-
თა გიორგი ²⁰.

ოქტომბრის ია,

წელს ჩლკს.

თელავს.

LXIV 64

1800 წელსა ჩამოვიდა დაღესტნიდან ნურ მაჰმად 2000 კაცი-
თა; — მარტყოფის მთის ხეობითა განელო საგურამო, გავიდა არაგვ-
სა და შევიდა ტირიფონისა გზითა ქართლსა და დაეცა სოფელსა
შაქაშეთსა დილით წირვისა ჟამსა კვირა დღეს. მებატონენი სოფლი-
სა ამის თავადნი დიასამიძენი და გლეხნი, მტრის მოულოდებელნი
იყვნენ ეკლესიაში. ესრეთითა დაცემითა წარიტაცეს ტყვენი კაცი
და ქალნი და მათთან ცოლი დიმიტრისა და დიასამიძისა თინათინ
(შემდეგ იყო ესე ცოლი მუხრანის-ბატონისა ბაგრატიისა) და დედა
ქაიხოსროსი გარდაცვალებულისა 1862 წელსა; — ბარბარე ამილახვ-
რის გიორგის ცოლი და მღვდელი ილარიონ. — პურითა, ქერითა,
ერბოთი და საგზლით აბარებულნი ნურ მაჰმად წარვიდა და დედა
მტკვრისა პირსა დოღლაურისა ბოლოს. მღვეარი ქართველი წინ და-
უხვდა და შეაყენა. 300 კაცი, რუსთა ჯარისა ქვევითისა, სურამს მყო-
ფი, გამოუდგა და მისცეს ცეცხლი; მრავალი დახოცეს, ტყვენი გა-
მოიხსნეს და მრავლად იგდეს თოფი და ხრმალი; თვით მღვდელი
ილარიონ ლეკისა ცხენისა და თოფის მშოვნელი უკუ იქცა თვისსა
ბინაზედ. „ლეკი, რომელსაცა ვუჯგ მე ზურგით ცხენსა, — იტყოდა
ილარიონ, — მოკლა შტიკითა სალდათმან მას დროსა, როდესაც შე-
აგდო ცხენი მტკვარსაო. ცხენი შედგა, ლეკი წყალმა წაიღო და თო-
ფი წყალისა ნაპირს ჩავარდაო; სალდათმან შტიკით მოძებნა და ამო-
იღო თოფი ლეკისა და მომცა მეო. — მი[ვ]ვარდი მხიარულმან ხელ-
თა საკოცნელად. გარნა სალდათმა არ მიმიშვა და გამავონა ლეკისა
ცხენითა და თოფითა წასვლა შინა სახლად ჩემდა“.

²⁰ ესე ნანდვილი წერილი მეფისა აქვს დღეს უგანათლებულესსა კნიაზსა ირაკ-
ლის, მეფის ძის ალექსანდრეს შეილსა.

იტყობდა ილარიონ: დროთა ამათ მხნე იყო სალდათი რუსისაო, უშიშარი მტრისა; მცირედითა რიცხვითა ადვილ დამამარცხებელი მრავალთა. გუნდად და წესდებით მისრული მტერზედ, დასცემდა ზარსა თვით უმხნესთა და გულოვანთა გუნდთა. დიდათ პატივს სცემდნენ სალდათნი და ოფიცერნი მათნი ქართველთა ვაჟკაცობისათვის. თუმცა მცირედნი იქმნებოდნენ ქართველნი მტერთა ოხრებისა. გამოქვეყანისა, გარნა გმირულად იბრძოდნენ და უხაროდათ რუსთა ჯარსა, ოდეს გვერდით მარჯვნივ და მარცხნივ მიუძღოდნენ მას. ესრეთი იყო დევნა მტერთაგან ქრისტეს სახელისა ქართველთა ქვეყანისა, რომელსაცა უწოდებდა მამა ჩემი ეგნატი ქალაქად ღვთისა გარემოდ ზღუდვილად ქრისტესისა სახელითა. დაფუძნებულსა კლდესა ზედა, ვითარ შეარყევდა მას მტერი? მცველნი ზღუდისა ამის იყვნენ მართლმადიდებელნი ქართველნი და ერთ სარწმუნოებისა მათისა რუსნი, მოსრულნი ჩრდილოეთით დასაცველად სამხრეთისა, სადაცა ჰყვარდა ხე იგი მართლმადიდებლობისა, დანერგული ძველადვე. მონასტერნი ქართველთა, ვითარცა სასწავლებელნი, მოჭფენდნენ სწავლისა ნათელსა, მისცემდნენ სათნოებათა ნაყოფსა, სიმშვიდესა, სიწმინდესა, მტერთა სიყვარულსა; ყოვლად სამეფო ქართველთა ვითარცა მებრძოლი სარწმუნოებისათვის და ქვეყანისათვის ქრისტეს მოსახელისა თვით უდაბნოთა შინა ჰპოებდა ვაჟკაცთა. მწერლობითა, რჩევითა, გმირთა გონებითა და ხმლითა; გვართა და ტომობითა; განვლეს საუკუნეთა და გამოიცადნეს მხნეობა მტერთა თანა მარადის ბრძოლითა. ვინ იყო მეუდაბნოეთაგანი დიდი ანუ მცირე, რომელსაცა არა ჰყოლოდა მოკლული სარწმუნოებისათვის მახლობელი? მოწამეობისა გვირგვინი განაშვენებდნენ მამა-პაპის სახლთა მათთა; სისხლი დანთხეული მათთა ძმათა, მამათა და დედათა, შვილთა და რძალთა, ვითარცა აიაზმა ესხურებოდა მინდორთა და მათთა მათთა. ესრეთ ძველთა ზედა წამებულთა, ვითარცა ეკლესიათა ზედა სადგურობდნენ თვითოეულნი. ესე არის მიზეზი, რომელ ღმერთმან დაიცვა ქვეყანა დაღუპვისაგან, მოვლენითა დროთა ამათ უკანასკნელთა რუსთა ჯარისა ერთ მორწმუნისა და მეფისა გიორგისა ყოვლად მორწმუნისა, რომლისა ხელითა მისითა წმინდითა გარდასცეს მოწამეთა სისხლითა განწმენდილი სამეფო და ერი თვისი შემდეგთა დროთათვის. — აქა ვიტყვი თქმულსა სიტყვასა. სომეხთა კათოლიკოსისა ნერსესისა. 1809 წელსა, მივიდა იგი ვითარცა არქიეპისკოპოსი სო-

მებთა საქართველოსა შინა განთესილთა და ისტუმრა ელიზბარმან ერისთვისშვილმან ყულარაღასმან. შესჩივლა ამან მას მდგომარეობათვისი ჩამორთმევისა გამო საერისთაოსი ქსნისა მეფისა ირაკლისაგან და შემდეგ რუსთა მთავრობისაგანცა. საქებელად სახლისა თვისისა მიუთხრა ნერსესსა გმირობა და მხნეობა მრავალთა და სამსახური მათი საქვეყნოდ და დანთხევა სისხლისა მეფეთათვის და მოუთხრა ამბავი ოხითა ერისთავსა სასახლისა მოწამეთა შალვასი და ელიზბარისა, რომელნიცა აღიარა ეკკლესიამან მოწამედ, დაუნიშნა დღე დღესასწაულად და მარხიან იკორთისა მონასტერსა. ნერსესმან, მცნობელმან ესრეთისა მოთხრობისა, უბასუხა ელიზბარსა: „ნუ გეშინის! წამებულთა გამო არ მოგეღებათ ქსანი და ქვეყანა თქვენი. ამიერიდგან იყვენით დარწმუნებულნი, რომელ თქვენია ბინა მამა-პაპისა. იტყვის წინასწარმეტყველი: ღმერთმან გარდამოიხილა ზეცით და იხილა ქენი მოკლულთანი. — და სხვასა ადგილსა იტყვის: არა ვიხილე მართალი დაგდებული, არცა შვილი მისი, მთხოველი პურისა“.

LXVI 66

შემდგომად სამისა თთვისა, ნურ-მაჰმად გამოვიდა ახალციხიდან, გამოვლო მტკვარსა კასპისა სოფლისა პირდაპირ. მდევარი საკმარევი შეჰკრიბეს ქართველთა; ამისთვის უშიშრად მთა-მთა მავალი მუხრანისა გვერდზედ, მივიდა საგურამოს და აქედამ აპირებდა დაღესტანში მისვლასა. აცნობეს კახთა და დევნა უყვეს ცხენოსანითა ჯარითა. 1200 ქართველი დაუხვდა ივრისა პირსა და მეტად მამაცად მოექცნენ ქართველნი, დააყრევინეს ტყვეები, დაუხოცეს ცხენები და მოკლეს 64 ლეკი. თვით ნურ-მაჰმად გადარჩა და გაქცეული სირცხვილელი შევიდა დაღესტანსა და ამიერითგან ველარ ბედავდა მოსვლასა და არცა ლეკები უჯერებდენ. მეფის ძე მირიან, ძმა გიორგი მეფისა იყო თავად და წინამძღვრად ქართველთა მდევარისა. მეტყოდა თვით მირიან: „ასამდინ თოფი ლეკისა ვაშოვნინე ქართველთაო, 30 სპილენძისა ალთაფა მარტყოფელთა წაიღესო; დიდი დავლა გვექონდაო და დიდი მხიარულება გავწიეთ მარტყოფშიაო, ორი კაცი მოგვიკლეს და ექვსნი დაიჭრნენო მსუბუქად; მეტათ ქალაჩუნათ იყვნენ ლეკნი[ო]“.

ოდეს მოხსენდა მეფესა გამარჯვება ესე, მასვე დღესა მივიდა კაცი ქართლიდან და მოახსენეს სხვაცა დამარცხება ლეკისა. 300 ლეკი, ახალციხიდან მოსრული მთა-მთა, დაეცა ქარელში სოფლისა ნახირსა. მეფის ძემან იოანე, დროსა ამას მუნ მყოფმან, სდევნა, მოეწია

საციციანოს ხეობაში ხვედურეთისა ახლოს, და მძინარეთა შემოგრ-
ტყა. იპრიანა ღმერთმანო, — და ასი ლეკი წაგვივიდაო: სხვანი დაი-
ჟლიტენო, — მიაბო ესე მეფის ასულის მარიამის შვილმან თავადმან
ნიკოლოზ ციციშვილმან, თვით სოფლისა ქარელისა მებატონმან და
აწ არა ცოცხალმან.

LXVII 67

ძმათაგან და გარეთა მტერთაგან შეწუხებული მეფე არა ჰხედავ-
და ქვეყანასა მტკიცედ დაბინავებულად. ამისთვის მოინდომა და თუმ-
ცა დიდის ღელვითა, გარნა გაბედა და მისწერა დესპანთა თვისთა,
რუსეთისაგან განმზადებულთა შემდგომი წერილითი დარიგება და ჰაზ-
რი თვისი უკანასკნელი და გარდაწყვეტილებითი:

„წელსა ჩღ ყ თ, სეკტემბრის ზ ჩვენ მიერ მიცემულნი მათისა იმპე-
რატორების დიდებულების წინაშე წარსაყენებლნი ჰაზრნი მოხსენე-
ბანი, რომელიცა ჩვენგან წარვლინებულთა ჩვენს ერთგულთა ყმათა
უფალთა დესპანთა მოგეცათ:

უმსხვერპლეთ ყოველი სამეფო და სამფლობელო ჩემი უზაკველი-
თა და ქრისტიანებრითა ჭეშმარიტებითა მსხვერპლებითა და დაუღე-
ვით არა თუ მფარველობასა ქვეშე უდიდებულესსა დიდსა რუსეთისა
საიმპერატოროსა ტახტსა, არამედ დაანებეთ სრულსა ნებასა და
მზრუნველობასა მათსა, რათა ამიერითგან დაიდვას სამეფო ქართლო-
სიანთა საიმპერიოდ რუსეთისად წესითა მით, ვითარცა სხვანი იგი
რუსეთსა შინა პყრობილნი პროვინციანი სარგებლობენ.

შემდგომად მსხვერპლებისა ყოვლად უმდაბლესად წარუდგინეთ
იმპერატორსა დიდსა რუსეთისას, რათა ჟამსა მისგან საქართველოსა
სრულსა ძალსა და ნებასა შინა თვისსა მიღებისასა განამხნოს პუნქტ-
სა ამას შინა თხოვილი ჩემი ყოვლად უმოწყალესითა აღთქმითითა
წერილითა ვითარმედ სახლსა შინა ჩემსა არა აღაყენოს მეფენი, გარ-
ნა ოდენ სამეფოს მემკვიდრითი მემკვიდრე ვითარცა წინააარნი
ჩემნი.

ისეთივე ითხოვეთ ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისაგან ყოვლად
უმდაბლესად თქვენ მიერ მირთმეულითა წერილითა ყოვლისა რუსე-
თისა იმპერიასა შინა საშესაბამო აგარაკნი ჩემთვის და ძეთა ჩემთა-
თვის საბოლოოდ და სამკვიდროდ, რომლისაცა ბოძება იქმნების ჩემ-
თვის უმწვერვალესის შეკრულობის ნიშნად.

ესრეთვე ითხოვეთ ჯამავირიცა ჩვენთვის, საშესაბამოსა სახითა.
უკეთუ ჰაზრი ესე არ მიღებულ იქმნას, მაშინ ყოველი დამოკიდებუ-

ლება ჩვენი იქმნების დახსნილი თვინიერ ურთიერთისადმი მეზობლუ-
რისა ქცევისა. მეფე სრულად საქართველოდსა გიორგი²¹.

წერილისა ამის ძალითა, იმპერატორმან პავლე დაუნიშნაო მეფე-
თა და მეფის ძეთა სოფელნი და ყმანი და მამულნი რუსეთისა გუ-
ბერნიათა შინა. თვით დესპანსა გარსევან ჭავჭავაძესაც უბოძა მამუ-
ლები. გარნა აკტი ესრეთი, ხელმოწერილრ თვით იმპერატორისაგან
არ აღსრულდა და არცა ბოძებამან ამან მოილო ძალი აღსრულებისა,
გარდაცვალებისაგამო თვით იმპერატორისა. ესე მიამბეს შვილმან გარ-
სევანისა ლენერალ-ლეიტენანტმან ალექსანდრე ჭავჭავაძემან და მე-
ფის ძეთა.

დიდად სწყალობდა ქართველთა იმპერატორი პავლე. აქ თფილი-
სის არხივში მინახავს მისგან კნორრინგთან მთავარმართებელთან მო-
წერილი წერილი ნამდვილი, რომლითაცა უბრძანებს წარუვლინოს
სია დიდთა ქართველთა გვამთა და ღირსთა, რათა უბოძოს მათ ღრა-
ფობა, ბარონობა და რომელთამე ორდენიცა ანდრიისა.

LXVIII 68

დესპანთა ამათ მეცადინებითა შესდგა და დამტკიცდა ტრაქტა-
ტი, მიღებული იმპერატორისა პავლესაგან.

აჰა თვით პაზრნი და მუხლნი ტრაქტატისა აშას, რომელიცა იბო-
ება დაბეჭდილსა ფრანციზულად წიგნსა შინა როტიკესსა:²²

„1799 წელსა, 23 ნოემბერსა, შედგა ახალი ტრაქტატი შორის
პავლე იმპერატორისა და გიორგი მეფისა შემდეგბ:

1.

მისი დიდებულება იმპერატორი ყოვლისა რუსეთისა მიიღებს
ტიტულსა „მეფე საქართველოდსა და შემდეგნი მისნი და ნემკვიდ-
რნი“.

²¹ თვით ნამდვილზედ არის მიწერილი მუხუსავე ხელითა: თავადს გარსე-
ვან ჭავჭავაძეს.

დესპანნი ამა წერილისა აღმასრულებელნი იყვნენ: თავადნი გარსევან ჭავჭა-
ვაძე, ელვაზარ ფალავანჯიშვილი და გიორგი ავალოვი.

ელვაზარ ძე იესესი იყო სტატსკი სოვეტნიკი; მოკვდა 65 წლისა უშვილოდ
თფილისს 1821 წელსა და დასაფლავდა ქაშვოთისა ეკლესიასა. ლენერალი ერმო-
ლოვი იტყოდა მისთვის: Его портрет надо посадить в золотую раму. С: был
человек редких достоинств.

²² *Intéressaire de Tiflis à Constantinople (Bruxelles, 1829) pag. 68.*

2.

ძე მეფისა გიორგისა დავით ტიტულსა „განმგე საქართველოჲსა“ და გარდავალს ესე შთამამავლობითა პირმშოდამ პირმშოდმდის.

3.

საქართველოჲსა ერი და მუნ მსახლობელნი 12 წლისა განგრძნობასა, არ გაილიბებენ არასა ხარჯსა, რათა დაეწყენენ თვისსა მდგომარეობასა შემდეგ ესოდენთა ბრძოლათა. განმგე საქართველოჲსა მიიღებს რუსეთიდან 12 წელსა მისთვის და სამეფოსა სახლისა წესითის 20.000 თუმანს (200.000).

4.

მადანი ოქროჲსა და ვეცხლისა ახტალას და მისხანს (მიშხანსა), შევა რუსთა განმგებაში და იმითი აივსება ზემო თქმული ჯამი ფულისა.

5.

6.000 რუსისა ქვევითი ჯარი სრულისა კომპლექტითა იდგება საქართველოში. ქართველნი გამოვლენ ცხენოსნად ამა ქვევითისა ჯარისათვის.

6.

ქართველნივე მოაგროვებენ ჯარსა ესოდენსა, რაოდენიცა საჭირო იქმნების დასაცველად სამზღვრებისა.

7.

რუსნი წარგზავნიან ინჟენერთა თვისთა აღსაშენებელად და განსახლებელად ციხეთა მათ ადგილთა ზედა, სადაცა დაინახება საჭიროდ.

8.

ფულსა, მოკრილსა თფილისში ექმნება ერთსა მხარეს ღერბი რუსეთისა და მეორეს საქართველოჲსა.

9.

საზრდო რუსეთისა ჯარისათვის მოიყიდება იმავე ფასითა, რომელიცა იქმნება დანიშნული ადგილობრივთა მცხოვრებთათვის.

როდესაც მოხდება აღწერა ხალხისა, უნდა იქმნას კომლექურად და არა თვითო სულად²³.

[ხელმოწერილია]:

რუსეთისა მხრით

როსტოფჩინი (ლრაფი).

საქართველოვსა მხრით

ავალოვი.

ფალავანდოვი.

LXIX 69

ტრაქტატსა ამას შეუდგენენ განმარტებაებანი ვრცლად, რომელთაცა ეწოდება დიპლომატიისა ევროპისა ენითა ნოტანი და დაიწერა ესენი თვით დესპანთაგან, შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა გიორგისა. აჰა თვით ნოტანი ესე ნამდვილნი:

1

პურობილებისამებრ ჰაზრისა პირველისა მის პუნქტისა, რომელიცა მიცემულ იქმნა ჩვენგან ვიდრე სიკვდილადმდე მისისა სიმალისა მეფისა საქართველოვსა ხელმოწერისა ჩვენისა სახელითავე მისითა მალლისა მინისტრისადმი, რომელიცა ბრძანებისამებრ მისისა²⁴ იმპერატორობისა დიდებულებისაგან წარგზავნილ იქმნა საქართველოვსა შინა წერილებითა. ამისთვის გვაქვს ჩვენ პატივად ქვეშევრდომობით მოხსენება ამისი, რომელ დიდ შემძლებელნი საქართველოვსანი, სამღვდელონი, და სერონი ერნი, ყოველნივე მოსწრაფე არიან და სურსთ. ყოფად ერთა ამითა მოქმედებითა სამარადისოსა შინა მონებასა მალლად-განდიდებულისა იმპერიისა რუსეთისასა, და შეკრულჰყოფენ თავსა თვისსა ამით, რომელ წმინდათა აღასრულონ ყოველივე იგი, რაივესაცა აღასრულებენ მონანი მისნი, და არა უარ-ჰყონ არა რომელიმე სჯული, და ბრძანება რაოდენცა სამეფოსა მისგან იქმნების შესაძლო, და მცნობელცა იყვნენ ყოვლისა რუსეთისა იმპერატორისა

²³ წიგნი დაბადებისა, პირველი ნეშტთა თავი 21. მეორე მეფეთა თავი 24. ქართველთა მეფენი, მოშიშნი ღვთისა ბრძანებისა, ერიდებოდნენ სულობით მცხოვრებთა აღწერასა.

²⁴ აქა თვით ჭავჭავაძეს დაურთავს ლექსი: ს ა ნ ა ტ რ ე ლ ი ს ა.

თვისად შთამომავლობითად ხელმწიფედ, და თვითმპყრობელად; და ესრეთ ვინაიდგან ზემო დანიშნულნი ნოტანი იგი, და სხვანიცა პუნქტნი ყოველნი მისის იმპერატორობისა დიდებულებისაგან პირველივე მაღალ-მნებებელობით განხილულ იქმნა, და სამეფო იგი საუკუნო ჟამობით მონად ყოვლისა რუსეთისა საიმპერატოროსა ტახტისად მიღებულ იქმნა, ამისთვის ამის შედგომილებისამებრ ყოვლად უმონებრივერად ვითხოვთ მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალისა ზელმწიფისა ჩვენისაგან, რათა დამტკიცებულჰყოს მიღება სამეფოსა მის დღესასწაულობითათა დამტკიცებითა ორითავე მხრით საიმპერატოროსა აქტსა შინა, რომელსაცა შინა ჟამსა იქმნენ იგინი იმედოვანად ამისა, რომელ ვითარცა თვით ეგრეთვე შემდგომნი ამისნი მემკვიდრენი იპყრობენ მათ მარადის მამობრივს კეთილმხედველობასა შინა, და საკუთრად იქმნებიანცა მღწველ კეთილდღეობათათვის მათ ერთასა, რომელთაცა ნებით თვისით მისცეს თავი თვისი საუკუნოსა მოზნებასა, და ესრეთვე შიენიქოსთ მათ ყოველივე წესი, სარგებლობა და ჩინებულება ესე ვითარი, რომლითაცა ძველნი ყმანი მისის იმპერატორებისა დიდებულებისანი სარგებლობენ, და დაუცველ იქმნას, ვითარცა სამეფო, ეგრეთვე სამზღვარნი მისნი ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთ თავდასხმისაგან, და ვნებისა, და ყოველთა მათთა წინააღმდეგობათაგან და განუწყესებს ყოველსა მას მსახურებასა ესე გვარსა, რომელსაცა შემძლებელი იქმნენ ახლისამებრ მონებისა თვისისა ტვირთვად, დაცვად და აღსრულებად.

2

პუნქტსა ამას შინა კვალადცა აწ დამტკიცებულ ვჰყოფთ, და ყოვლითურთ განვრცელებით მივიღებთ ამას, რომელ რომელიცა კეთილნებებულ იქმნას მისის იმპერატორებითის დიდებულებისაგან, და დანიშნულ მმართველად საქართველოასა სამეფოსად ერთად რომელიმე მეფის ძეთაგანი, იგი იწოდებოდეს იმპერატორისა მოადგილედ²⁵, და იხსენიებოდეს მეფეთ საქართველოასად, და მიეცეს მას თანაშემწედ მარადის მუნ მყოფად ერთი, რომელიმე დიდის რუსეთის დიდ-შემძლებელთაგანი, რათა მან მმართველობასა შინა მისსა განუმარტოს მას

²⁵ თანაზმად ტრაქტატისა, და წერილისაცა მეფისა გიორგისა, დესპანთადმი ნიწვრისა; რათა სახლსა შინა ჩემსა არა აღაყენოს მეფობა ე. ი. რათა არა გაუქმდეს მეფობა ანუ მოადგილეობა ხელმწიფე იმპერატორისა მეფეთა გვარშია,—ესე უნებდა იმა წესითა ვითარცა ძველადცა იწოდებოდ და საქართველო ვალისტანად სპარსთა ყაენებისა და თვით მეფისა საქართველოასას უწოდებდენ ყაენნი—გალი გურჯისტანისა.

მისდამი მიცემული იმპერატორები თნი სჯულნი ბრძანებანი, და სხვა-
ნიცა ესე გვარნი, და რუთა თვინიერ თანახმობისა მისისა, მან იმპე-
რატორის მოადგილემან, და მუნ მეფედ წოდებულმან არა რომელი-
თამე სახითა თვით თავით თვისით არა კადნიერ იქმნეს განწესებათა
რომელისამე სჯულისა, ბრძანებისა და რიგთა. და რათა არა მოაწე-
როს ხელი მან მხოლოდ თვინიერ ხელმოწერისა მისდამი განწესებუ-
ლისა მის თანაშემწისა, ამისთვის ჯერ არს რათა თვითოეულთა მათ
ბრძანებათა ანუ თუ განწესებასა ზედა სჯულიერისა ძალისა მეჭონ-
თასა პირველად მოაწეროს ხელი დიდის რუსეთის დიდშემძღვებელმან,
რომელმანვე დააგდოს ზემორე ადგილი ხელმოწერისათვის მეფისა
მის, და ამას მოხსენებასა ვიკადნიერებთ ყოვლად უმონებრივეთითა
სახითა, — ამისთვის, რომელ პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა
მიუცილებელად საჭირო არს, რათა ამით განმზიარულბებელ, და გან-
მზიარებელ იქმნენ ერნი იგი, ვიდრე პირველ განჩვევადმდე. და მას მე-
ფესა აქვენდეს მხოლოდ სახელი მეფობისა, და სხვებრ ყოველსა ჩვენ,
ვითარცა საწმუნონი მონანი მივანდობთ უდიდებულესობისა კეთილ-
მნებებელობასა, და ვითხოვთ, რათა მოგვეტეოს უკეთუ ვჰყავთ მეტნი
და უადგილონი წინადადებანი ვითარცა ახლად და სრულობით იმპე-
რატორსა სრულიად რუსეთისა ტახტისა ქვეშევრდომილებისა ჩვენი-
სათვის კადნიერ ქმნილთა.

ესე კვალადვე განხილვებასა შინა საჭიროდ იჩვენების, რათა სხვა-
ნიცა მუნებურნი თავადნი და აზნაურნი მნებებელობითა ყოვლად უდი-
დებულესისათა განწესებულ იქმნეს სხვადასხვათა სასამართლოთა
შინა ადგილთა და მათ შორის იგინი იყვნენ პირველნი, და მეორენი
იყვნენ შემდგომნი მათნი რუსეთისა მოხელეთაგანნი თანამდებობითი-
თა ამით შეკრულებითა, და ყოველსავე მას რაოდენჯნის სათანადო
იქმნების მათ სასამართლოთა ადგილთაგან, მოხსენებად არა ჯერ
არს, რათა მხოლოდ ერთისა იმპერატორისა მოადგილესა მას, და მე-
ფესა მოახსენებდენ, არამედ ორთავე ზემოთქმულთა მათ გვამთა,
რომელთადმიცა ჯერ არსვე, რათა ყოველსავე მოახსენებდენ უმცირეს-
ნი ადგილნი უპირველესთა, და ყოველნი თანამდებ არიან მოხსენებად
სრულისადმი შეკრულებისა.

ხოლო სიმცირისათვის ადგილთა საქართველოჲსათა დავსდებთ
ესრეთ, რომელ საკმაო იქმნების ხუთნი სასამართლონი ადგილნი,
რომელთაგანცა პირველი იწოდებოდის ესრეთ ვითარცა კეთილ მნე-
ბებელ იქმნების სოვეტად, ანუ დეპარტამენტად სენათისა, სადაცა
ჯერ არს, რათა იმყოფებოდეს ზემოხსენებული იგი მოადგილე, ანუ
მეფე, და შემდგომად მიცემული მისდა თანაშემწე დიდის რუსეთისა
დიდშემძღვებელთაგანი, და სამნი მუნებურთა თავადთა და აზნაურთა-

განი. მუნვე სათანადო არს, რათა იმყოფებოდეს უპირველესი შეფი რუსეთისა მუნ მყოფთაგანისა მხედრობისა, რომელიცა შეკრულ არს უფრორე მათა კერძოთა ლეწისადმი და სხვანიცა მოხელენი, ვითარცა ქართველნი, ეგრეთვე დიდისა რუსეთისაგანი წერილთა მცოდნენი განწესებულ იქმნენ ეგოდენნი, რაოდენიცა განხილვისამებრ საჭირო იქმნების.

მეორე ადგილი, რომელიც სათანადო არს, რათა იყოს ბრძანება-სა ქვეშე პირველისასა, ჯერ არს, რათა იწოდებოდეს სამეფოსა მართველობად, რომლისაგანცა სხვანი იგი სამთა მათ პროვინციათა შინა მყოფნი განიყოფებიან თვითოეულად, და მათ ყოველთავე ეწოდებოდეს უეზნი, — ანუ თუ ვითარცა კეთილმნებებელ იქმნეს, ვინაიდგან სიმცირისათვის სამპყრობელოსა სამეფოსა მის საქართველოსა. ესენი ყოვლითურთ საკმაო იქმნებიან, ამაღ რომელ უკეთუ რომლისადმიცა მაცხოვრებისა გარეგან სატახტოსა მის ქალაქისა მოუნდეს დამჭირნეობა მიუცილებელად, და წარმოვიდეს რომელთამე საჩივრითა სატახტოსა მას ქალაქსა შინა თფილისსა, ამისთვის არა არს ადგილი ესე ვითარი, რომელიცა განშორებით მდებარე იყოს უფროს ოთხისა დღისა სავალისა.

3

ქალაქსა შინა თფილისს ჯერ არს, რათა განწესდეს წესი პოლიციისა, და განიწესოს ერთი მუნებურთა ჩინებულთაგანი ობერ-პოლიც-მაისტრად, და მას მიეცეს თანაშემწედ ერთი დიდის რუსეთისა ხარისხისა მქონებელთაგანი ვინმე, ამაღ რომელ მუნებურთა მათ ერთათვის დიდად საჭირო არს ესე, რათა მით ღარიბნი მუნ მოსახლენი შემძლებელ იყვნენ ქალაქსა მას შინა განსვენებით ცხოვრებად, და რათა გლებთა მათ მააქვნიდესთ სახმარნი ნივთნი ქალაქათთვის თვინიერ ყოვლისა სხვათაგან შევიწროებისა, და რათავე იმოქმედონ თვითოეულმან თავისუფლებით ხელოვნება თვისი, და არა ესრეთ, ვითარცა არს აზიის ჩვეულება, რომელ რომელიცა არს ძლიერ, მას აქვს სავაჭროსა მას შინა ყოველივე მძლავრება, და მოსახელეთადმი ჰყოფს შეიწროებასა.

თვით მასვე ქალაქსა შინა თფილისს სათანადო არს, რათა განწესდეს კვალადცა ერთი სასამართლო, და იწოდებოდეს სლოვესნად, სადაცა ჯერ არს, რათა იყოს პირველად მსაჯულად ერთი ქართველთა აზნაურთაგანი, და მეორე მუნებურთა ვაჭართაგანი, და მესამე ასნაფთაგანი ვინმე, რათა მათ, ოდესცა შეხვდეთ საქმე სიტყვით საჩივარი, მაშინ განარჩიონ, განსამართლონ და გარდასწყვიტონ, თვით მასვე დღესა, რომელსაცა შინა მოჩივარბ მივალს საჩივრითა თვისი-

თა და უკეთუ არ ექმნების მათ ძალი, რათა განასამართლონ, და სიყვარულითა შიარდგონ, მაშინ წარიგზავნონ ორნივე იგი სამეფოსა შმართველობასა, ანუ თუ პოლიციასა შინა განხილვისამებრ საქმეთასა.

4

მქონებელთა საქართველსა შინა ვაჭრობისათა მეზობელთა მათ ერთადმი განეწესოს სახელმწიფოსა შემოსავალთა სარგებლობისათვის ბაჟნი, რომელსაცა შინა პირველ დელეგატორად ჯერ არს, რათა იყოს შთამამავლობით საქართველოსა თავადთაგანი, და ორნი შემდგომნი მისნი იყვნენ ერთი მუნებუროთა აზნაურთაგანი, და ერთი დიდისა რუსეთისაგანი, და ესე საბაჟო იყოს თფილისსა შინა და მათთაგან სამზღვართა ზედა მთის ერთა სპარსთა, და თურქთასა დაინიშნოდეს სამყოფად თვითოეულნი ქართველთა მოხელეთაგანი, და თვითოეულნი რუსთაგანი, და თუ რომელთა სამზღვართა ზედა ჯერ არს დადგენა მათი და აგრეთვე იმერეთის მხრით, ვიდრემდისცა არ იქმნების უკანასკნელისა დესპანისა წარგზავნა პორტისადმი, და სახელობით განწესება ფორპოსტთა, მანდამდის ჩვენ აწ თქმად არა ძალგვიძს მათ განწესებათათვის. და ესრეთ ოდესცა მივიწვევით ჩვენ მუნ, სათანადო არს რათა ესრეთგზის დამტკიცებით იქმნეს საუკუნოდ თანხმობით განწესება ადგილთა მათ სადაცა ჯერ არს დაყენება, რათა არა ვლონ მუნ ვაჭართა საქონლითა თვისითა, და სადაცა ჯერ არს რათა მუნ აქვდეს თავისუფლებითი სვლა, რომელ ამით სახით მიეცნენ ერთგზის სამზღვართა ზედა ბაჟი, და მიიღონ ბილეთი, და მიიტანონ იგი თფილისსა, ანუ თუ რომელსამე უფზდის სასამართლოსა შინა, რომელ მეორეთ აღარ გარდაიხადონ ბაჟი იგი. ხოლო უკეთუ როგორმე მოულოდნელად, და უმეცრებით გამოატარებს, რომელსამე საქონელსა მათ ადგილთა ზედა, და სამზღვართა, სადაცა დაყენებულ იქმნების სვლა ვაჭართა, მაშინ ვიდრემდისცა დაეჩვეოდენ, თუ რომელთა ადგილთა ჯერ არს სვლა საქოლნითა ამის პირველისა შეხდომისამებრ, არა მიადგეს მათ არა რომელიმე დასჯა, და გამოერთვას ბაჟი იგი თფილისს შინა, ხოლო ვინაიდგან სამეფო საქართველოსი აწ შეერთებულ იქმნა იმპერიისათანა ყოვლისა რუსეთისა და მუნებრივნი მცხოვრებნი იქმნენ ყმათა ყოვლად უავლუსტესისა მონარქისად, მაშინსადამე, ამის შედგომისამებრ უბრძანოს ვისადმიცა ჯერ არს, რათა მომტანელთა საქონლისათა მოზდოკსა შინა ქართველთა და სხვათაცა ვაჭართა საქართველოზე მოსულთა, და მუნ საქართველოსა შინა გარდამხდელთა განწესებულისა ბაჟისათა, მეორედ მოზდოკსა შინა არდა გამოერთვას და ეგრეთვე მოზდოკით საქართველოსა შინა მისრულთა, ვინადგან თანამდებ არიან განსრულნი თფილისით.

და ესრეთვე მრავალნი ვაჭარნი მისის დიდებულებისა, და აწ ჩვე-
ნის ყოვლად მოწყალის ხელმწიფისა მონანი რუსნი, ქართველნი, სო-
მეხნი და სხვანი, რომელნიცა გამოვლიან რა ყიზლარსა, მოზდოკსა
და სხვათაცა ადგილთა, და მოიწევიან რა ოვსთა შორის, მაშინ არა-
თუ მხოლოდ აძლევენ მათ განწესებულთა მათთა მისაცემელთა სა-
ქონელთა ზედა, არამედ ესეცა ფრიად ხშირად იქმნების, რომელ-
ისინი მომწყურნობითა ნივთ მოყვარებისათა, მოაკლებენ მათ ყოველ-
სავე ნაქონებსა თვისსა და ამისთვის ვრაცხ თანამდებად ჩვენდა მო-
ხსენებასა ამას, რომელ პირველსა ამას წარმოსვლასა რომელსამე დიდ-
შემძლებლისასა, რომელიცა რაოდენსამე ჟამსა დაინიშნვის სამყოფად-
საქართველოსა შინა მუნებურთა განწესებულებათათვის, მისდამი სა-
ხმარ არს, რათა მუნ განვლასა შინა ჰქმნას მათდამი, ესე იგი, ოვსთა-
დმი მტკიცე განწესებულება ამა საქმეთათვის, და შემდგომად ამისა
მცირესა შინა ჟამსა შესაძლო არს, რათა იგი მცირედ სარაცხნი ერნი-
ძველთაგან დამონებულნი საქართველოთა მეფეთაგან ფრიად სუბუ-
ქად მრყვანილ იქმნენ კვალდცა თანამდებობითა მორჩილებასა და
მონებასა შინა და რათავე საშვალ მოზდოკისა და საქართველოსა, სა-
დაცა არს საჭირო, განწესდეს რაოდენიმე ფორპოსტნი, და დაიყე-
ნოს სამყოფნი კამანდნი.

არა მცირედრე ვრაცხთ თანამდებობადვე ჩვენდა ყოვლად ქვეშე-
ვრდომობითსა ამას მოხსენებასა, რომელ თვითოეულნი მეფის ძეთა-
განნი, თავადნი, აზნაურნი და სამღვდელონი ართმევენ გამოსაღებთა
განმვლეთა მათ, რომელნიცა ვაჭარნი გაივლიან სამფლობელოთა მათ-
თა ზედა ანუ ადგილის ფასთა მსგავსად ბაჟთა და ესე სათანადო
არს რათა იქმნეს დაყენებულ, ამაღ რომელ ვაჭარი გარდამხდელი
ერთგზის ბაჟისა საქართველოსა შინა შემდგომად, სადაცა განვრცე-
ლებულებასა სამპყრობელო ჩვენისა ყოვლად უავლუსტესისა ხელმწი-
ფისა სათანადო არს, რათა მუნ იყვნენ თავისუფლად მეორედ გამო-
საღებთაგან ბაჟთასა; კვალად მათ სრულყოფისათვის კადნიერ ვიქმნე-
ბით შეერთებად მოხსენებისა ამის, რომელ საზოგადოდ მობირებისა-
თვის ვითარცა ქართველთა ეგრეთვე მეზობელთა მათთა ვაჭართაცა
განვრცელებისადმი ბაჟთასა, და განმხნობისათვის მათისა; არა კე-
თილნებებულ იქმნების განწესება ამისა, რათა დებულებათამებრ-
ათამანის პორტიისათა აღიღებდეს სამი ასსა ზედა, დაფასებისამებრ
საქონლისა; და უკეთუ რომელიმე ვაჭართაგანი დაფარვისა სახითა
იქმნების მომტანელ რომლისამე ნივთისა საქართველოსა შინა, რომ-
ლისა ნივთისა დამფარველთა, მაშინ გადახდესთ ესრეთ, რომელ გა-
მოერთვას მას ორი წილი ნაცვლად ერთისა, რათა ამით სუბუქითა
დასჯითა უმეტეს ადრე მოიქცეს ერი ახლად შემოსრული მალლისა

შის იმპერატორებითისა დიდებულებისა მონებასა შინა, და თვით ესევე ჰყოს ამას, რომელ მოიქცნენ მამულსავე შინა მოსახელეთადმი, და შესაძლო იქმნებისა, რათა მომგონებლობითა თვისითა განავრცელონ ვაჭრობა თვისი ბასრას, ბაღდადს და უშორეს ინდიასა შინა.

5

აწ ჩვენ სუსტითა ჩვენითა განზრახვითა კანდიერ ვიქმნებით ყოველად უმონებრივესად წინ წარმოდგინებად ამისა, რომელ ადგილნი ანუ სამპყრობელონი საკუთარნი მეფის ძეთა, თავადთა და აზნაურთანი ყოველივე იგი შემდგომაცა მათდამი იქმნენ დაშთომილ, ვითარცა სჯულიერნი მათი საკუთარი, ხოლო უკეთუ რომელსამე მათგანსა ძალითა, ანუ თუ სხვათა რომელთამე უჯეროთა სახით, ადგილნი მიუმძღავრებიესთ, მაშინ იგი სამართლით სათანადო არს, რათა განრჩეულ იქმნეს და მიეცეს იგინი პატრონთა თვისთა, რომელთადმიცა ეშესაბამების სწორედრე მიცემა.

და ესრეთ მრავალნი ადგილნი მდებარენი სამხლვართა ზედა მთის ერთასა სპარსეთისა, თურქთა და სხვათასა, რომელიცა არიან მპყრობელობასა ქვეშე მეფისა ძეთა, თავადთა და აზნაურთა, და სამღვდელთა ერთასა, გვეჩვენებს ჩვენ დაცვისათვის სახელმწიფოსათა უშიშრობასა შინა უმჯობესად, რათა ესე ვითარნი ადგილნი მათგან გამოართმეულ იქმნენ და ნაცვლად მათსა მიეცესთ მათ სხვა შინაგან საქართველოსა, ანუ რუსეთსა შინა, და იგი ადგილნი დაშთეს სახელმწიფოდ, სადაცა კეთილ განხილულებით იქმნეს აღშენებულ სიმაგრენი გაფრთხილებისათვის მეზობელთასა და ამითიცა განერებიან მრავალნი ტყუილსა ცილისწამებასა, და შესმენასა ვითამცა-ღა მათ აქენდესთ დაფარული შეერთებულება ორგულთათანა; ხოლო რომელნიმე თქმულთა მათ ადგილთ-მქონებელთაგანი შესაძლო არს, რათა დაშთეს მასვე ადგილსა თვისსა ჩინებულისა მოქმედებისა მათისა, და შესაბამად დაფიცებისათვის და დამორჩილებისათვის თვისისა სჯულიერისა ხელმწიფისადმი, და განეწესოსცა წელიწდობით ჯამაგირი. რათა ამით მყოფნი მუნ, ვითარცა მცოდნენი ძალისა და მდგომარეობისა თვისთა მეზობელთასა, შემძლებელ იყვნენ რათა აჩვენონ სარგებლობა.

6

ქვრივთა დედოფალთა, ეგრეთვე ქვრივთაცა მეფის რძალთაცა, და მეფის ასულთა, რომელნიცა არა არიან გათხოვილ და წელთა თვისთა შემსგავსებით არა ძალუძსთ განქორწინებად, ყოვლად მო-

წყალებით ებოძოსთ შესაბამი გვარისა თვისისა უფლება რუსეთს, ანუ ქვეყანასა შინა თვისსა, და მათნი საკუთარნი ადგილნი ჩვეულებისად იქაურთა წესთასა სოფელნი და სხვანიცა შემოსავალნი მიღებულ იქმნეს სასარგებლოდ უდიდებულესისა კარისადმი, ხოლო მამაკაცთა მათ მეფის ძეთა, ძმისწულთა, და მის ძეთა მეფისა სახლისათა, ყოველთა მათ, რომელთაცა სუსტსა თვისისა სიმრთელისა ძალით, ანუ მოხუცებულებისა გამო დაშთებიან ქვეყანასა შინა თვისსა ისარგებლონ საკუთართა თვისითა ადგილითა. ხოლო იგინი, რომელნიცა თვინიერ იქვისა მიღებენ სურვილსა, და მოიწყვიან და შეეარდებინან ფერხთა ესე ვითარისა თვისისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისათა მიღებულ იქმნენ, მსახურებასა შინა და ნაცვლად მუნებურთა მათ ნაქონებთა თვისთასა მიენიჭოსთ რაივეცა კეთილნებებულ იქმნეს, და იქაურნი აღირიცხოს სახელმწიფოდ.

7

სამღვდელოთათვის ვითარცა არს უპირველესე აწ საქართველოსა შინა სამღვდელოთა ერთა შორის ძე მეფისა ირაკლისა ანტონი, რომელსაცა აქვსთ ძველისა იქაურთა განწესებისამებრ ტიტულად კათოლიკოსობა, კურთხეულ არს ხელმწიფობასა შინა ნეტარ ხსენებულისა იმპერატორიცასა პატივსა შინა არქიებისკოპოსისა ცარსკისელოს და მუნ წარგზავნილ იქმნა განრიგებისათვის მუნებურთა სამღვდელოთა წესთასა, ეგრეთვე დაშთეს იგი მასვე თანამდებობასა, და სახელსა შინა, — თანასწორადვე სხვანიცა ეპარქიათა შინა თვისთა მყოფნი მიტროპოლიტნი, არქიებისკოპოსნი, და ილუმენნი, პროტოპოპნი, მღვდელნი და დიაკონნი და სხვანიცა ეკკლესიისა მოსამსახურენი თვითოეულნი წოდებისამებრ თვისისა და ადგილთა მათთა სახელდობით, თუ ვითარნი, და რაოდენი არიან იგინი მიუცილებელად მუნ მიწვევისა ჩვენისამებრ, ყოვლად მონებრივთა სახითა ჰყოფთ მოხსენებასა და ვინაიდგან განსვენებული იგი უგანათლებულესი მეფე, და სამეფო მისი ითხოვდენ, რათა მიეღოთ სამოქალაქონი, და პოლიტიკებრნი სჯულნი, ამისთვის ჩვენცა მივიღებთ კადნიერებასა, და ამისთვისვე ვითხოვოთ დიდისა ჩვენისა ხელმწიფისაგან, რათა მიეცეს ბრძანება უდიდებულესისა უწმინდესსა სინოდსა, რომელ წარმოგზავნოს ჩვენთანა, ანუ შემდგომად ჩვენსა ერთი სამღვდელო ვინმე რუსეთისა საიმპერატორობისგან მცირეს ჟამობით არქიმანდრიტი ანუ ილუმენი, კაცი მდაბალი და მყუდრო, რათა აჩვენოსთ მათ განწესებულებანი აქაურნი საკუთარნი დღესასწაულობათათვის საუქმოთა, და სხვათაცა სახელმწიფოთა დღესასწაულობითა დღეთა.

ხოლო მიტროპოლიტი, არქიეპისკოპოსნი და ეპისკოპოსნი, არა მქონებელნი ეპარქიისანი, უკეთუ გამოჩნდეს ადგილი მათთვის, არამედ დაშობილად, და უქმად, მაშინ მოხსენებისამებრ მუნებურთა მათ სამღვდელოთა, და ჩვენგან კეთილნებებულ იქმნების. რათა იგი დაიდგინოს მუნ ეგრეთვე არქიმანდრიტი და ილუმენი, ოდესაცა მათგან თხოვილ იქმნების, ეგრეთვე მიტროპოლიტთა, არქიეპისკოპოსთა და ეპისკოპოსთა, რომელნიც ეგებიან უადგილოდ, ყოვლად მოწყალებით ებოძოსთ მცირედი ულუფა საზრდოდ განსადიდებელად ყოვლად უავლუსტესისა სახელისა. და ვითხოვთ რომელ ყოველნივე იგი სამღვდელოთა წესნი იყვნენ შეწყნარებულ, და პატივცემულ ღირსებისამებრ ხარისხისა მათისა თანასწორად სხვათა ხარისხისა მექონთარუსეთისათა, ვინათგან ქვეშევრდომილ ქმნილი იგი სამეფო თვისისა ნებითა შეერთდა საიმპერატოროსა.

8

და მათთანავე წინა წარმოგიდგენთ ძველთა ჩვეულებათა საქართველოსათა, რომელიცა მუნ ჰგეის თვით დაწყებითგან მათით ესე რომე უფროსლა თვითოეულთა მეფის ძეთა, და თავადთა ყოვლად სამღვდელოთა საქართველოსათა ჰყავთ აზნაურნი საკუთრად, რომელთაგანცა მათ აქვს მიწა მიცემული, რომელსაცა ზედა არიან გლეხნი დასახლებულნი, და მუნ ცხოვრებენ იგინი და არა რომელსამე შეიწროებასა მიმღებლობენ მათთა ვადადთაგან; ხოლო ჟამსა ბრძოლისასა წინააღდგომად მტერთა ყოველივე სრულებით თვითოეულად მასთან წარვლენ ბრძოლასა შინა და ესრეთვე ჟამსა ნადირობისასა, და ანუ თუ ჟამსა მასპინძლობისასა მათთანავე იმყოფებიან სრულებით, და სახლთა შინა მათთა ვითარცა აზნაურნი ერთბამად მათთანა ერთსა ზედა ტრაპეზსა განსცხრებიან და ოდეს რომელიმე მათგანი არლა ინებებს უმეტეს ყოფად უფალთა მათთანა, მაშინ ვითარცა აზნაური დაუტევებს მიწასა მათსა და სოფელსა და წარვალს თვისით სახლეულობით სხვისადმი, რომელიცა თვინიერ ყოვლისა ნაკლულევანებესა თვისადმი მიიღებს და მისცემს მასვე უპირატესობასა ვითარიცლა აქვნდა პირველ მისსა ჟამადმდე, და ამისთვის ყოვლად უმონებრივესად წინ წარმოდგომილ ვჰყოფთ მათ აზნაურთა, რომელიცა ყოვლისავე შინა საზოგადოდ გამოსადეგნი არიან და უფროსად სამხედროსა შინა სამსახურსა, რომელსაცა შინა არიან დაჩვეულ და ესე არა კეთილნებებულ იქმნებისა, რათა ყოველივე იგი ჩამოერთვათ ყოველთა მათ მებატონეთა და აღირაცხნენ იგინი საერთოა აზნაურთა

წესთა შინა, და სანაცვლოდ ჩამორთმეულთა მათ მიეცესთ თანასწორივე სამკვიდრებელი, ივინი ხმარებულ იქმნენ ღწვასა შინა უდიდებულესისა მსახურებისასა.

9

ხოლო რაივეცა შეეხების თქმად მადანთათვის საქართველოსა შინა მყოფთა, რომელიცა არს ოქროსა, ვერცხლისა და სხვათა ნივთთა ესე არს რომელ წინა წაწუდგენთ ნებასა ქვეშე მისის იმპერატორების დიდებულებისასა, რათა გამოცხადებით მუშაკობისათვის მათისა ებრძანოსთ წარმოსვლა განსწავლულთა კაცთა, და მუშანი გამოცდილნი იპოვებიან სამეფოსა მას შინა საკმაო რიცხვნი, რომელნიცა შესაძლო არს, რათა მოიხმარებოდენ სამუშაოდ თეთრისა მიცემითა;

10

ვითარცა მეოთხესა პუნქტსა შინა მორთმეულსა ჩვენგან სახელსა ზედა მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა სამეფოსა უმაღლესის მისის იმპერატორობის მინისტრისადმი ნოტი, იყო ესე რომელ ვითხოვეთ ჩვენ სამყოფად საქართველოსა შინა ექვსი ათასი კაცი მაღალ დიდებულის რუსეთის იმპერატორის მხედრობა, ესრეთვე აწცა კადნიერი ვიქმნებით ყოლად უმონებრივესად მოხსენებად, რომელ აწინდელისა ამის მდგომარეობისამებრ პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა რიცხვი მხედრობისა საჭირო არს²⁶, ვითარცა საზოგადოსა განსვენებისათვის, ეგრეთვე დამყუდროებისათვის აღშფოთებულებათა ჩვენთა მეზობელთასა, ხოლო შემდგომად, ოდესცა გინწესებულ იქმნების მუნ შესაბამი მყუდროება, და ყოველივე მოიყვანების რა შესაბამობასა შინა, მაშინ თუ რაოდენიცა რიცხვი მხედრობათა ჯერ არს, ამას მივანდობთ სრულებით განხილულობასა მისის იმპერატორების დიდებულებისასა, რომელიცა შესაძლო იქმნებისცა, რათა სახელდებით საიმპერატოროსა აქტსა შინა, დაინიშნოს, და უკეთუ კეთილნებებულ იქმნების, რათა ზემოხსენებულისა ამის მდგომარეობისათვის აწ მყოფსა მას საქართველოსა შინა მხედრობასა მოემატოს, მაშინ ყოვლად ქვეშევრდომობით ვითხოვეთ, რათა უკუნქცევისათვის სიძვირეთასა მოსყიდვასა შინა პრავიანტისასა, ებრძანოს მუნ მყოფსა რუსეთისა მხედართმთავარსა განმზადება მათი კეთილქამიერად მუნ მყოფისა ბაზრის ფასისამებრ.

²⁶ ი გ ი ვ ე ნ უ მ ე ტ ე ს ი, მიუწერია თვით გარსევან: ჭკვჭავაძეს, რათა არა დაუძძიმონ რუსთა მთარველობითი კავშირი.

რაოდენიცა შეეხების დაწყებასა განსწავლულისა მხედრობისასა საქართველოსათა ერთასა, რომელნიცა შეკრებად შესაძლო არს ესე, არს რომელ ჩვენ მოხსენებად არა რა ძალგვიძს, და ოდესცა წარიგზავნების უდიდებულესისა მისის იმპერატორების უჩაღლესის კარისაგან რომელიმე გვამი საქართველოსა შინა, და იგი ჰყოფს მუნებურისა ერისა სამხედროსა აღწერასა, მაშინ დროსა მას წოდებული მეფედ ითხოვს, რაოდენცა სახმარ არს მოხმარებასა შინა მსახურებისასა ერთბამად რუსეთისა ძლევა შემოსილისა მხედრობისათა, და სადაცა იგინი თანამდებ იქმნებიან წარსვლად, და მსახურებად მისის იმპერატორების დიდებულებისა, თვისისა ყოვლად მოწყალისა, და შთამამავლობით ზელმწიფისადმი უმწვერვალესითა ძალითა მსახურებისა თვისისათა, ეგრეთვე განუსწავლებელისაცა ჯარისაცა შესაძლო არს ოდესმე აღმსუბუქებისათვის რუსეთის საიმპერატოროსა მხედრობასა მოხმარება მარტოდ, განხილულ იქმნების საკმაოდ აღსრულებისათვის საქმისა და ეგრეთვე სამზღვართა ზედა მოსახლეეთა არა ძვირად შეზღვდების თავდასხმა და ოხრება მტერთაგან სხვადასხვათა; და ამის დაყენებისათვის არა კეთილნებებულ იქმნებისცა, რათა მუნ უფროსად მყოფად დანიშნულსა ებრძანოს, რომელ ყოველთა მათ, რომელთაცა ძალუძსთ მსახურება საკურველითა აიძულოსთ მათ, რათა იქონიონ იგინი, და ამით საკუთრად თვისთა დაცვათა თავს იყვენენ შემძლებელ მარადის მზაყოფად.

აწ ჩვენ ჩვენითა სუსტითა განზრახვითა კადნიერ ვიქმნებით ყოვლად უმონებრივესად წინ წარდგინებად ამისა, რომელ მყოფნი გლებნი სხვადასხვა სამფლობელისა ტყვედ წარყვანილნი, ანუ განმენებულნი სხვადასხვა მიზეზით სპარსეთს, ანუ თუ თურქს, თვისავე მამულსა მოქცეულ არა სათნო იქმნებისა, რათა საკუთრითა მადლისა მონარქობითისა მოწყალეებისათა ებრძანოსთ სახალხოდ გამოცხადება ამისი საქართველოსა შინა, რომელ ყოველნი, რომელნიცა მოიქცევიან პირველსავე თვისსა სამკვიდრებელსა აქამდე განშორებულნი, იგინი დაშთენ თავისუფლად, და აღირჩიონ წადილისამებრ თავისისა საცხოვრებელი ადგილი, რომელსადმიცა ენებოს აღრიცხვა თავისა თვისისა სახელსა ზედა სახელმწიფოსა, ანუ სხვისა უფლებისა ქვეშე და რომელიცა მსგავსიერითა სურვილითა თვისითა, სადაცა იქმნების აღწერილი საცხოვრებელად იგინი მუნ სამარადისოდ დაშთებიან თვი-

ნიერ უცხოს ქვეყნის კაცთა, რომელთადმიცა თავისუფლად მყოფობა ესე არ შეხებისთ, რომელნიცა დაშთებიან პირველისამებრ თავისუფლად, მას უამამდის ყოველივე აღიწერებოდნენ, და ეს არა მიეხდებოდა ესე ვითარისა მოწყალებისათა, რომელ არცა ერთი მათგანი არ დაშთებიან, და ყოველივე კვალდცა მოსურნე იქმნებიან, რათა მოიწივნენ სამკვიდრებელსა შინა თვისსა, და მისგან ექმნების სამეფოსა მას არა მცირე სარგებლობა.

ესრეთვე ყოვლად ქვეშევრდომებით წინადადებულ ვყოფთ გლეხთათვის საქართველოსათა, რომელნიცა იმყოფებიან სამფლობელოსა შინა თვისსა მებატონეთასა, რომელთადმიცა გლეხნი იგი ძველადვე მუნებურითა სჯულითა ვერ განშორდებიან ესრეთ, რათა იგინი აიყარნენ, მისგან და მივიდნენ მეორისადმი. და ეგრეთვე მებატონენი იგინი ვერ მიიღებენ მათ, და ვჭკონებთ ესე იქმნების შემსგავსებული წესთადმი მალაღდიდებულისა ყოვლისა რუსეთისა საიმპერატოროსათა. რათა ვითარცა აწ სამეფო საქართველოსი შეერთებულ იქმნება ამის იმპერიისათანა და ამისთვისცა კადნიერ ვიქმნებით ყოვლად უმდაბლესად თხოვნად ამისა, რომელ მიეცესთ ბრძანება უდიდებულესობისა, ვითარცა აღწერადმდე, ეგრეთვე შემდგომადცა იგი გლეხნი, და ვაჭარნი, რომელნიცა იხვენებიან მიწერილად, რომლისადმი მებატონისად, ანუ თუ ქალაქისად, მუნვე სამყოფსა შინა დარჩეს და ჯააყენოს, რათა მუნიდგან არა წარსულ იქმნას თვისისა სურვილისამებრ სხვისადმი და რათა არცა გადმოსახლებულად შემძლებელ იყვნენ რუსეთსა შინა, ესრეთვე მსგავსად ამისა დაყენებულ იქმნეს, რათა გლეხნი რუსეთისანიცა არა ვიდოდნენ, და ესე დაეშალოსთ მათ აღთქმითა საშინელისა, და ფიცხელისა დასჯისათა.

ესრეთვე ვიდრე ამ დრომდე იყო საქართველოსა შინა ჩვეულება, რომელ მუნებურნი მებატონენი გლეხთათვის ჰყიდნენ ვინ როგორაო რაოდენსაცა ინებებდა, და ამისთვის არ კეთილნებებულ იქმნებისა, რომელ ესე ვითარი მსყიდველობა აწ დაყენებულ იქმნეს და ებრძანოსთ, რათა განყიდონ არა სხვა გვარ, არამედ ერთბამად სახლეულობით, და უძრავით მამულით თვისით, ჯუკეთუ აქვსთ მათ; და ეგრეთვე არ მიჰყიდონ თუ არ ქართველთა და დიდის რუსეთის მებატონეთა და ეგრეთვე ტყვენი ქართველთანი, რომელნიცა თურქთა, სპარსთა და სხვათაგან ერთა საჭურველითა სახელმწიფოსათა ბრძოლასა შინა გამოხსნილ იქმნებიან, მათდამი მოიქცნენ ესრეთ, ვითარცა ესე გვარსა შემთხვევასა შინა იქცევიან რუსეთისა ტყვეთადმი, და რომელიცა ესე გვართაგან გამოხსნილ იქმნების ვისგანმე, და პირველი იგი მებატონე მისი ინებებს მისა თვისადმი კვალად მიღებასა, მაშინ იგი თანამდებ იქმნების, რათა უკუნ ზღოს დახარჯული იგი თეთ-

რი გამოხსნასა ზედა, და ამის წინააღმდეგომსა შემთხვევასა შინა სა-
თანადო არს, რათა დაშთეს უფლებასა ქვეშე მისსა, რომელმანცა გა-
მოიხსნა, და ექმნესცა ნება მისყიდვად ჰმისა სხვათადმი შინაგან სამე-
ფოსა შინა, და არა მეზობელთა უცხო ქვეყნისა კაცთადმი.

13

ვითარცა მეფის ძეთა და ძის ძეთა მეფის ფამილიისათა, რომე-
ლიც მდგომარეობასა შინა თვისსა პირველისამებრ დაშთებიან ეგრე-
თვე თავადნი და აზნაურნი, ექმნესთ სარგებლობა ყოვლითა ამით
პატივითა და ჩინებულებითა, რომლითაცა სარგებლობენ აზნაურნი
რუსეთისა იმპერიისანი, და მიიღონ ეგე ვითარივე სახელსა ზედა-
თვისსა ღრამატა და ღირსებისათვის დიპლომი, და იმპერატორისა
მსახურებასა შინა მიღებულსა ჩინისათვის პატენტე, ეგრეთვე სამ-
ღვდელოთა წესთა მექონთა ეპარქიისა და მონასტერთა აქვნდეს იგი-
ვე პატივი, ვითარილათაცა სარგებლობენ რუსეთისა სამღვდელონი
ერნი.

14

ვაჭართა, მეღუჭნეთა და ხელოსანთა ერთა აქვნდეს იგივე სარ-
გებლობა კომერციასა შინა, ესე იგი სრულსა ვაჭრობასა შინა, და
შემატება მოძრავითა და უძრავითა საქონლითა თვისითა, თვით რა-
აცალა აქვსთ სარგებლობა მით სხვათა ამათ იმპერიათა შინა მყოფ-
თა; ხოლო ძველთაგან მოყვანილნი შეიწროებისაგან მტერთა მათ
მეზობელთასა სიღარიბესა შინა, რომელთაცა არა მცირედი მიუღიეს,
შეიწრება, მათგან მათ პირველსა შეხდომილებასა შორის აემსუბუქოს
რომელსამე განწესებულებასა პირისპირ ზემოხსენებულისა მის რუსე-
თის მემკვიდრეთა.

15

ყოველივე სახელმწიფონი სათხოვარნი აწინდელნი ანუ თუ შემ-
დგომნი, და ეგრეთვე სხვათა მებატონეთა გლახთა გამოსალეზნი სხვა-
დასხვანი სახელმწიფოდ თვინიერ რომელისამე საჭიროსა სახმარისა
მხედრობათასა წარუდგენთ დიდსა მონარქობასა განხილულებასა, და
ყოვლად მოწყალებისა მნებებელობასა ჩვენისა ხელმწიფისა იმპერა-
ტორისასა, რათა მიეცესთ თავისუფლება, რაოდენცა დროსა კეთილ-
ნებებულ იქმნების, და ესრეთვე ებრძანოსთ მებატონეთა უძნებისამებრ
ყოვლისა რუსეთისა იმპერიისა სჯულთა ზედა განიწესების რიცხვი

მათ მხედრობათა, რომელთაგანიცა შესაძლო არს, რათა განსწავლულ-
თა აფიცართაგან, და რიადოვისაგანთა ისწავლონ სამხედრო. ეგზერ-
ციცია, და დისციპლინი, გარნა ჩვენ კადნიერ ვიქმნებით თხოვნად
მისის იმპერატორების დიდებულებისაგან სახელსა ზედა ყოვლისა
საქართველოსა ერთასა, რომელთაცა თვისის ნებით შთავრდომილ
ჰყვეს თავი თვისი მონებასა მას, რათა ყოვლად მოწყალებით თავი-
სუფლად ეგნენ იგინი მსუბუქ გონებისამებრ მათის რეკრუტისა მოკრე-
ბისაგან და ეგრეთვე არა იხმარებოდენ იგინი მსახურებასა შინა ამას
შხარესა აქეთ კავკასიისა მთისასა, ესე იგი შვეიცარიასა, პრუსიასა
სამშლვართა ზედა, სადაცა დაუჩვეველის ჰაერის ძლით თვინიერ დი-
დისა შრომისა იგინი მსახურებისა განგრძობად არა შემძლებელ არი-
ან. და იხმარებოდენ იგი მხედრობანი შეერთებით მათთანა, რომელ-
ნიცა იმყოფებოდენ საქართველოსა შინა რუსეთის პოლკთა თანა უდი-
დებულესისა მსახურებასა შინა მხარესა მას წინააღმდგომად ყოველ-
თა მეზობელთა მათ მტერთა სამყობელთა, ესე იგი წინააღმდგო-
მად ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთა თათართა, სპარსთა და მთის
ერთა და ეგრეთვე გამოზრდათათვის შინაგან სამეფოსა პიკეტთა და
ყარაულთა და ეგრეთვე ყოვლად უმონებრივესად კადნიერ ვიქმნებით
თხოვად ამისა, რომელ შემოსრულნი ამას ახლად მოკრებულსა მხედ-
რობასა შინა თავადთა, და აზნაურთა ძენი ყოვლად მოწყალებით
მიღებულ იქმნენ ობერ და უნდერ ოფიცრობის ჩინით და უკეთუ
რომელიმე მეფის ფამილისაგანი მამაკაცისა ანუ დედათაგანისა ძენი
მასვე რიცხვსა შინა მსახურებისასა მოსურნე იქმნებრან შემოსვლად,
და უიჭოცა ჰყოფენ ამას, მაშინ იგინი ყოვლად მოწყალებით პატი-
ვისცემისათვის გვართა მათთანა მიღებულ იქმნენ შტაბ-აფიცრობისა
ჩინით, და მიღებისამებრ შტაბ-ობერ-უნდერ ოფიცარნი ქართველთა-
განი, რომელნიცა მხედრობასა შინა იქმნებიან მსახურად, მათ მოემ-
ტებოდეს ჩინი განწესებისამებრ იმპერიისა ამის, ხოლო ჯარისკაცთა
ყოვლად მაღლისა მონარქობითისა მოწყალებისაგან დაენიშნოს, რაო-
დენიმე დრო მსახურებისა, რათა მათ კეთილყამიერად იცოდნენ,
რომელ მსახურონ რა 10 ანუ 15 წელსა მისის იმპერატორების დი-
დებულებასა წინააღმდგომად მტერთა რუსეთისა, და ქრისტიანობისა
სახელისათა, ესე იგი პირისპირ სპარსთა, თურქთა, ლეკთა და სხვა-
თა ესე ვითართა, შემდგომ შემძლებელ იქმნებიან, რათა მოიქცნენ
სახლად-თვისად, და წინაშე ერთ ქვეყნიერთა ერთა თვისთა თანა
განადიდონ ქება მისის უმაღლესის დიდებულების მსახურებითა, ესე
ვითარი მოწყალება აღავზნებს გულსა მათსა მხურვალებითა ერთგუ-
ლებისათა, და აღავსებს მათ მონებრივისა ქვეშევრდომობითა ტახტი-
სადმი ყოვლისა რუსეთისა, და ამით არა თუ მხოლოდ შემძლებელ

იქმნებიან ჟამისამებრ, რათა განამრავლონ რიცხვი კაცთა სამხედრო-
თა, არამედ ესე დაადგინებს მათ მხიარულებით წარსვლად უკეთუ
ებრძანების თვით ვიდრე სამზღვარამდე ინდიისა.

ხოლო უკეთუ მდგომარეობა საქმისა მოითხოვს, რომელ შემდგო-
მად მოკრებისა საქართველოსა რეგულის ჯარისა, ანუ კვალადვე თუ
შემდგომად დამჭირნეობასა კვალადცა შემოკრებისა რაოდენთამე ქარ-
თველთა განუსწავლელთა ჯართასა, მაშინ შესაძლო არს, რათა მუნ
მყოფმან მეფემან აუწყოს ესე ხელმწიფისა მოადგილესა და სამღვდე-
ლოთა, რათა ემსგავსონ ამას შინა დიდისა მონარქიასა სიმდაბლით
მოქცევასა, და სამზღვარ უღონ მოკრებასა მას თვისთაგან გამოსაღებ-
თასა, და მუშაკობასა მსახურებისა მათისასა, რათა ამით მოწყალე-
ბითა მოყვანებულ იქმნენ იგინი სრულს გლეხკაცობისა მდგომარე-
ობასა შინა.

16

ყოველთა სასამართლოთა პირველთა და უკანასკნელთა ადგილთა
შინა გამგეთა და მოხელეთა ქართველთა, და რუსთა ღირსებისა და
თანამდებობისამებრ მათისა განეწესოსთ შესაბამი ულუფა მუნ მოკრე-
ფილისა სახელმწიფოსა შემოსავლისაგან, ხოლო ესრეთვე უმცირესთა
მოხელეთაცა მიეცეს ულუფა მასვე შემოსავლისაგან განწესებულისა
სამეფოსა მისგან და განსრულთა სახელოსა მისგან, და ნებით თვისით
მუნ დაშთომილთა.

17

ვითარცა მრავალნი გვარნი კნიაზთა, და აზნაურთაგანი საქართვე-
ლოსათა იმყოფებოდენ აქამდე მსახურებასა შინა კართა ზედა მეფე-
სათა და სხვათაცა ადგილსა შინა სამეფოთასა, და აქენდათ სხვა და
სხვანი ადგილნი სამოხელონი, რომელთაცა სარგებლობენ თანამდე-
ბობითა პატივითა, და მსახურებდენ მეფესა და ქვეყანასა თვისსა
გულსმოდგინებით და ერთგულობით, ამისთვის უკეთუ მღთგანთა
რომელთა აწ მოხუცებისა გამო წელთასა და ანუ სხვათარე მიზეზი-
თა კვალადცა მსახურებასა შინა არა ინებონ შესვლა, არა კეთილ-
ნებებულ იქმნებისა, რათა პატივ ეცესთ პირველთა მათთა მსახურე-
ბათა და მოხუცებულებასა, და რათა დაშთენ პირველსავე მას პა-
ტივსა შინა, და მიეცესთ მათ პატივი თანადსწორად მათ თავადთა,
და აზნაურთადმი, რომელნიცა დიდებულებისა მისის იმპერატორების
მსახურებასა შინა იმყოფებიან.

მოყვანებისათვის მყოფთა მუნ უშიშოებისა მდგომარეობასა შინა, პირველ საქმედ ვრაცხავთ ამას, რათა მივილოთ სახმარი გაბთხილება მეზობელთა მათ ჭარელთაგან, რომელნიცა შთამამავლობით თვისით არიან ძველნი კახეთისაგანნი და ადგილი იგი, რომელთაცა ზედა დაშენებულ არს აწცა კახეთისა, გარნა მათ შეურაცხჳყვეს სჯული ქრისტიანობისა, და ემორჩილებიან მახმადის სჯულსა, და საშვალ მათსა არს დასახლებულნი ლეკნიცა; ესე ერნი არცალა მცირედ არიან საშიში და არც რიცხვითა არიან უმეტეს სამი ათასიდგან ვიდრე ოთხი ათასადმდე; გარნა ვნება მათგან არს ესე პირველისამებრ, რომელ კახეთსა ზედა არიან დიდად მახლობელ და ცხოვრებენ პირისპირ თვით კახეთისა სამფლობელოსა ქალაქისა ქისიყისა, და საშვალ მათსა არს მდინარე ალაზანი, რომელსაცა შინა გამოდიან ცხენიანნი და ქვევითნი, მარადის მდგომარეობენ ერთი მეორისაგან ქვევითისაგან ერთის დღის სავალსა და ადგილსა მას შინა თვინიერ მოხსენებულისა მის წყლისა არა რომელიმე მთა და ბორცვი არ იპოვების ესრეთ, რომელ თვით მძიმითა ურმითა მსუბუქად შეიძლების სვლა. ესე ჭარელნი არა არიან ესრეთნი, რათა იყონ საშინელ საქართველოსათვის, არამედ წარმოდგომილ არიან შესავედრებელად, და სადგურად ყოველთა ლეკთა ავაზაკთა და თვით ომარხან ავარისისაცა ესრეთ, რომელ ოდესცა ივინი განიზრახვენ მორბევასა საქართველოსა მიწათასა, მაშინ მოიწვევიან ჭარელთადმი და მიიღებენ თვისადმი მოსყიდვით მათგან საგძალთა, და ყოველთავე სახმართთა ნივთთა, და თვით მათცა თვისთან შეიერთებენ, და ამით განიმრავლებენ ჯართა თვისთა, და წარიყვანენ მათგან გზისმცოდნთა, და ყველა უეზდთა*, რომელთაცა მახლობელად მოსახლეობითა უწყიან, სადა ანუ თუ რომელსაცა ადგილსა სცხოვრებენ ქართველნი გაუფრთხილებელად, და მოულოდნელად თავდასხმისა მის მტერთასა, და ესე არა უცნაურ არს, რომელ უკანასკნელი იგი შემოსვლა ომარხანისა საქართველოსა შინა იყო იმათზედ გამოვლით, და მხედრობაცა მათი იყო მასთან. ესე თვით მცირე სამყოფო ჭარელთა მოქმედებს უმეტეს ამასცა, რომელ შემწყნარებლობას ორგულთა ქართველთა სამართლით სასიკვდილოდ დასასჯელთა და სხვათაცა, და ეგრეთვე ყოველნი იგი ლეკნი, რომელნიცა წარმოვლენ საქართველოსა შინა მორბევისა, და აოხრებისათვის ოსმალოს მხარედგან, მაშინ ივინი პირველად მოიწვევიან ჭარელთადმი, და მუნიდგან სწორედ მივლენ ახალციხეს.

* ხელნაწ. „ყოლაუხთა“. რ ე დ.

ხსნისათვის ამის სუსტი და უპატიოსა ერისაგან ვითხოვთ ყოველად მოწყალისაგან, რათა მოგვეცეს ნება ჩვენ, რომელ წარვიდეთ სამკვიდროსა შინა მათთა და ავყაროთ იგინი, და დავეყოთ სხვადასხვათა შინა ადგილთა საქართველოსა მოსახლეეთა შორის, დარწმუნებულვყოფთ, რომელ შეერთებით ერთად უძლეველთა იმისის იმპერატორების მხედრობათა თანა ამას აღვასრულებთ მსუბუქად დროსა ზამთრისასა, და ადგილთა მათთა დავასახლებთ ქრისტიანეთა ნებით თვისით მოსურნეთა, რომელთაგანიცა თვინიერ იქვისა მოიპოვების მრავალნი მოსურნენი, ამის მიზეზისათვის, რომელ ადგილი იგი არს ნაყოფიერი, სადაცა მოდის პური მრავალ გვარი და უმჯობესნი სხვათაგან, და ბრინჯი, და ესრეთვე ხილი, და აბრეშუმის ხე, რომლისაგანცა ხელოსანნი საკმაონნი რიცხვით აკეთებენ აბრეშუმსა, და ესეცა შესაძლო არს, რათა თვით მათ ჭარელთა აღვირესხათ და დაწყნარებულ იქმნენ, გარნა ვინაიდგან დიდი ხნიდგან შთაცვივდენ მახმადისა სჯულსა შინა, ამისთვის ვრაცხთ უმჯობეს, ვითარცა ზემო ვსთქვით, რათა განიყვნენ სხვადასხვათა შინა ადგილთა, რომელ ვნება რაიმე მათგან ყოფად შეუძლო იყოს, არა არს იქვი ამას შინა, რომელ, ოდესცა მიიწვევის მათდამი ზამთარისა დროსა შინა რუსეთისა და საქართველოსა მხედრობა, რაოდენიც წარივლინების კეთილგანჯისამებრ, მაშინ იგი ყოველივე და თვით უპირატესნიცა მათნი არა დაუტევებენ ამას, რომელ არა ჰყონ აღთქმა ფიცისა ამისთვის, რომელ იქმნენ იგინი მონად ქართველთა უკეთუ მხოლოდ მიეცესთ მათ ნება, რათა დაშთენ იგინი ადგილთა შინა თვისთა. გარნა ესე პირობა, რომელიცა არა ერთგზის მათგან ქმნილ არს, არამედ დიახ მცირედ აღუსრულებიათ, და უფროსლა ყოველთათვის გარდახდომილან რჩევისადმებრ ზემო თქმულთა მეზობელთასა, თურქთა და სხვათასა და ამისთვის ვითარცა არა მისანდობელთა არს საჭირო, რათა გამოყვანილ იქმნენ და დაესახლენ სხვადასხვასა შინა ადგილსა; ხოლო რომელნიმე უმეტესნი მათ ერთა კეთილნებებულ იქმნეს წარმოგზავნად უმაღლესისა კარისადმი, ესრეთ რომელ გამოვლონ მათ მოზღოკსა და ყიზლარსა ზედა, და განიხილონ მდებარენი იგი ადგილნი, და უკეთუ მოეწონოსთ მათ იგი ერი თვისით დასახლდენ მუნ, და ამასზედა უკეთუ თანახმა იქმნებიან იგინი, ჩვენ ვითარცა მონანი იმისის იმპერატორების დიდებულებისანი ნოტსა ამას ვპყოფთ მოხსენებასა, რომელ შექმდებელ იქმნებიან ფრიად მცირესა ჟამსა, რათა ჰქმნა კეთილი, ზაოდი აბრეშუმისა, ვინადგან ჩვენ რომელ ერი ესე ამის საქმისადმი უფროსლა გამოსადეგი არიან ვიდრედა სხვანი.

ხოლო ჩვენ, ვითარცა ახლად შემოსრულნი დიდისა იმისის იმპერატორებითის დიდებულის მონებასა შინა, შესაძლო არს, რომელ უცნობელობითა რუსეთისა განწესებულებისა და ჩვეულებისათა საკუთრად ქვეშევრდომობითა ჩვენით ვსთქვათ რაიმე ნამეტნავი და უშესაბამო ამას ყოვლად უმონებრივესად ვითხოვთ შთამამავლობით ჩვენისა დიდისა ხელმწიფისა იმპერატორისაგან, რათა მოგვეტეოს ჩვენ მისთა სარწმუნოთა მონათა, რომელნიცა შემოსრულნი აღსრულებასა შინა ყოვლად მოწყალებით აღთქმულისა მმართველობისა უდიდებულესისა სჯულთა ყოვლითთურთ ვრაცხთ საქმედ, რათა ვაჩვენოთ მოსწრაფება ჩვენი თვით საქმით. ხოლო პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა არავისგან არს შესაძლო ყოველივე განჩევით გამოცხადებად, და უფროსდა ჩვენგან თქმად, თუ ვითარ არს სარგებლობასახელმწიფოსა, და ესე გვარივე ყოველთათვის სახმართა სამეფოსა საქართველოსათა აწ ქვეშე კურთხეულისა იმისის იმპერატორების დიდებულების მპყრობელობისა შეერთებული იმპერიისათანა ყოვლისა რუსეთისა. ხოლო ოდეს მივიწვევით ადგილთა მათ მისის დიდებულების კარისაგან წარმოგზავნილთურთ, მაშინ უცილებელად ნაკლულევანებათა ჩვენთაგან მოხსენებულთასა შევასრულებთ, დაშთომილსა მუნ ნამესნიკისა ანუ მეფისათა რუსეთისა უფროსად მყოფისადმი არა დაუტევებთ ყოველთა მათ ნაკლულევანებათა; ვინადგან მყოფნი ადგილთა მათ შინა უფროს სუბუქად შესაძლო არს დანიშნად მისიცა რაივეცა იქმნების ნაკლულევანება, და სხვებრ ვითხოვთ, რათა ყოველივე ესე ღირს იქმნეს მალლისა მონარქობითისა მისის იმპერატორობითის დიდებულებისაგან კეთილგანხილვასა²⁷.

ესეთი იყო დაწყობილება ქვეყანისა სურვილისამებრ თვით მეფისა. მეფის ძეთა დავით და იოანე განიხილეს და დაამტკიცეს წესდებანი ესენი. თავადთა, ვითარცა თანამზრახველთა მეფისა (უიმათოთ არა რასა საქმესა საქვეყნოსა არა იჭერდენ მეფენი, რეცა ფედერატო მთავარნი), მიიღეს და დაინახეს კეთილად მფარველობა რუსეთისა, კანონთა ზედა ამით დაფუძნებული. მხოლოდ მეფისა ირაკლისა ძენი იულონ, ვახტანგ, ანუ იგივე აღმახსან, მირიან და ფარნაოზ, — მრისხანებდენ მათთვის, ვითარცა დასალუბავთათვის ქვეყანისა. მეფის ძე აღექსანდრე ადრევე იყო ლტოლვილი სპარსეთსა და მუნით ექადოდა, სპარსთა ძალითა, კანონთა მათ დარღვევასა.

²⁷ ნოტანი ესენი, ელვაზარ ფალავანდიშვილის ნაწერნი, აქვან დღეს უგანათლებულესსა-კნიაზსა ირაკლის, მეფის ძის აღექსანდრეს ძესა.

პირი ესრეთისა წესდებისა წარუვლინეს იმერეთისა მეფესა და მთავართა, კათოლიკოსსა ანტონის და რავედენთამე მღვდელმთავართა. ამათ ესე ვერ მიიღეს სიამოვნით, თუმცა პასუხი ქალაღლითი არ აცნობეს, გარნა მოესმათ მაშინვე სიტყვით უსაფუძვლობა საქმისა. ვიეთნიმე იტყოდენ — „ქართველნი სტყუვდებიანო“; ვიეთნიმე — „ერთმანეთსა ლალატობენო“ და სხვანი იტყოდენ: „ვითარცა წყალწაღებულნი ხავსსა ეჭიდებიანო“.

ძმათა მეფისა აცნობეს ესე ქსნისა, არაგვისა და კახეთისა მცხოვრებთა. განთესეს ყოველგან ჰაზრი ესე, რომელ დასაღუპავად მეფისა ირაკლისა ოჯახისაო, ჰქმნეს ესეო; განსყიდეს ვითარცა გაცემულთა, ქვეყანაო და მეფობაო და მოელიანო სასყიდელსა განსყიდულისასაო; — სახარებისა სიტყვიდან იტყოდენ ესრეთ მტერნი მეფისა გიორგისა და მოხელეთა მისთა მდივანთა და დესპანთა!

LXX

70

მოვიდეთ პირველისადმი საგნისა:

სცნო პეტერბურღსა იმპერატორმან პავლე აღსლვა საქართველოჲსა ტახტსა ზედა მეფისა გიორგისა. გარსევან ჭავჭავაძემან აუწყა მინისტრსა, რომელ გვირგვინი სამეფო, ბოძებული იმპერატრიცისა ეკატერინა მეორისაგან ირაკლისადმი, დაიკარგა თფილისისა გაოხრებისა ღროსა სპარსთაგან. მაშინ ბრძანა იმპერატორმან პავლე უქმნან სხვა გვირგვინი და წარმოუვლინეს კოვალენსკისა²⁸ ხელითა და ფვით ჭავჭავაძისა თან მოსვლითა თფილისს საეფეონი ნიშანნი. აჰა წერილიცა ვიკტორ კოჩუბეისა მეფისადმი 22 აპრილს 1799 წელსა წამოგზავნილი:

„უგანათლებულესო მეფეო

ჩემო პატივის-საცემო კეთილმოსურნე!

განსაკუთრებითითა სიამოვნითა ვჰგზავნი უმაღლესობისადმი თქვენისა, ყოვლად უმაღლესსა მისის იმპერატორებითის დიდებულებისა, ჩემისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისა გრამატასა სხვათა თანა:

²⁸ ესე კოვალენსკი 1803 წელსა კნიაზმან ციციანოვმან დიდისა შეურაცხებითა განდევნა თფილისიდან რუსეთად.

ინვენსტიტურისა ნიშნებითა დასამყარებელად თქვენისა ტახტსა ზედა სამეფოსა და შემდეგ თქვენსა უგანათლებულესისა მემკვიდრისა თქვენისა. ნიშანი ესენი მოერთმევათ უმაღლესობასა თქვენსა დანიშნულისა კარსა ზედა თქვენსა მინისტრისა მიერ მისის იმპერატორებითის დიდებულებისა უფლისა სტატსკის სოვეტნიკის კოვალენსკისა, რომლისა დასწრებითა აღსრულდება ყოველივე სიწმინდით წესდება მეფობასა ზედა დამტკიცებისა. მასთანავე ერთად მომგზავრობს სრულისა უფლებისა მექონი მინისტრი თქვენი თავადი გარსევან ჭავჭავაძე, რომელმანცა ისურვა, რათა იქმნეს თანაზიარი ესრეთისა მხიარულებითისა თქვენთვის შემთხვევისა. ამასთან მოვალეობად ჩემდა მივიღებ, წერილთა გამო თქვენთა მისის უგანათლებულებისადმი განსვენებულისა კანცლერისა კნიაზის ბეზბოროდკისადმი, მოგერთვათ პასუხი, რომელ ყოველთა თხოვათ თქვენთა ზედა სიკვდილადმდე თვისისა გამოითხოვა მისის იმპერატორებითის დიდებულებისა უფროსობა. ამათ გამო ვაცნობეცა ნოტა მინისტრსა თქვენსა და მე არღა ვრაცხ საჭიროდ განვამეორო გულის სიწრფელითა მოვილოცავ თქვენო უმაღლესობავ, მიღებისა გამო მათ, მისის დიდებულებისა ყოველად მოწყალებისა ხელმწიფისა მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა ყოველად მოწყალებისა ხელმწიფისა, მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებისა გამო შემდეგცა არა მოკლდებით მოწყალებათა. დასამტკიცებელად ამისა საჭიროდ ვხედავ მოვანსენო უმაღლესობასა თქვენსა, რომელ ყოველად ქვეშევრდომობითითა ჰაზრისა თქვენისა წარმოდგენითა, რათა არღა განაგრძობდეთ შემდეგთა დროთათვის თქვენ მიერსა პირად მიწერ-მოწერათა შესამზღვრეთა მეზობელთა ზედა დადგინებულთა მოხელეთადმი, მისი იმპერატორებითი დიდებულება მოანდობს თქვენსა ნებასა, უფრორე ამისთვის, რომელ ყოველნივე მიწერ-მოწერანი თქვენი შეიძლება იქმნებოდეს მინისტრისა მიერ მისის დიდებულებისა, რომელიცა იმყოფება თქვენთან. — უკანასკნელ სურვილითა ვმოწმობ საუწყებელად თქვენისა უმაღლესობისა, რომელ დესპანი თქვენი კნიაზი გარსევან ჭავჭავაძე ყოველსავე დროსა ყოფნისა მისისა აქა, იქცეოდა სახითა მით, რომლისათვისცა მისის იმპერატორისა დიდებულებისა იქმნა-

ღირსი პატივისცემისა. ამასთან დამმატებელი სიისა, ნივთთა წარმო-
ვლენილთა მისისა იმპერატორებითისა დიდებულებისა ბრძანებითა, —
ვპვიე უმაღლესობისა თქვენისა მარადის კეთილმოსურნე და მზა
შსახურებისა,

ღრაფი ვიკტორ კოჩუბეი²⁹

ს.-პეტერბურლით,
აპრილსა 22 დღესა.
1799 წელსა.

აგვისტოსა 10-ს, 1799 წელსა, შემოვიდნენ თფილისსა კოვალენსკი
და თვით გარსევან ჭავჭავაძე; წარდგნენ წინაშე მეფისა, მიულოცეს
წყალობაები და დანიშნეს დღე დაფიცებისა და წყალობითა გამო-
ცხადებისა 1 დეკემბერი. სასახლიდამ ანჩის-ხატისა ეკლესიადმდე
იყო დადგენილი ჯარჯი ორპირად და შუა მათსა განვლეს მეფემან,
დედოფალმან და ყოველთა. ლენერალი ლაზარევი განაგებდა ჯარსა.
კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, არსენი თფი-
ლელი, იოანე ბოდბელი, სტეფანე რუსთველი იყვნენ ერთსა დღესა
ანჩის-ხატის ეკლესიასა შინა მწირველნი. აქა დაესწრენ ყოველნივე
კარისკაცი, სარდალნი და მოხელენი, თვით დედოფალი მარიამ,
მეფის სახლისა ძენი, რძალნი და ასულნი, რომელნიცა, გარდა დედოფ-
ლისა დარეჯანისა, იმყოფებოდენ თფილისსა. თვით მეფე, გიორგი
და დედოფალი მარიამ თხოვითა კოვალენსკისა წარდგენ წინაშე სა-
წიგნისა, წარიკითხეს ფიცითი აღთქმა რუსეთისა იმპერატორისა ერთ-
გულებასა ზედა, მოაწერეს ხელი, მაშინ კათოლიკოსმან ანტონი და-
ადგა მეფესა გვირგვინი, გარდაიკიდა თვით მეფემან ლენტი წმინდისა
ანდრიისა, იპყრა ხელსა სკიპტრა, შემოირტყა ხმალი, გარემოიდგა
პორფირი გორნოსტაისა და დასჯდა ტახტსა მორთულსა. თვით
დედოფალმან დაიკიდა ორდენი პირველისა ხარისხისა ეკატერინასი
და ვარსკვლავი ორდენისა ამის; ჩაიცვა კაბა ძვირფასი გორნოსტაითა
გარემოდებული, დაიდგა თავსა ჯილა გვირგვინისა ძვირფასი. მასვე
ღროსა მემკვიდრემან დავით მიიღო 1-ლი ხარისხი ანნას ორდენისა.

²⁹ აჰა პირი წერილისა ამის რუსულად, რომლისაცა ნამდვილი აქვს დღეს
ირაკლი მეფის ძის ალექსანდრეს ძეს:

[ხელნაწერში ამ შენიშვნას მისდევს პ. იოსელიანის წარწერა: „აქ ადგილი დას-
ტოვე დასაწერად“. მთელი ერთი გვერდი შეუვსებელია: — წერილის პირი, არაა
მოყვანილი. რ ე დ.]

ოდეს არქიდიაკონმან დომენტი და მგალობელთა იწყეს ხელმწიფე იმპერატორისა და მეფისა გიორგისა მრავალუამიერისა გალობა, მაშინ იქმნა ნარიყალიდამ სროლა ზარბაზანთა. ესრეთ დამტკიცებული რუსეთისაგან მეფედ საქართველოჲსა მეფე გიორგი, და მემკვიდრე დავით წარვიდენ სასახლესა ქვევითად; ეკლესიიდან სასახლედმდე ორპირად იდგა ჯარი რუსისა და იკვროდა შუზიკა. მცხოვრებნი თფილისისა უძლოდენ ზურნითა, დაფითა და საყვირითა. ყოველნივე ეხაროდენ მეფესა განმზიარულეზულსა რუსთა ძალითა. მეფე ქრისტიანე აღიდებდა მეფესა ერთ მორწმუნესა, მართლმადიდებლობისა მისაყრდნობელსა. „აწ განისვენა გულმან ჩემმან, — უბრძანა მეფემან ევთიმის მოძღვარსა თვისსა, — მივის მცველად მეფობისა, იმპერატორი მართლმადიდებელიო“. მისრულთა სასახლესა, ულოცვიდენ სარდალნი და მოხელენი. ტრიფილემან მწიგნობარმან წარსთქვა იამბიკო ქებითი ³⁰. ხელ-ჯოხიანმან თავადმან გიორგი ერისთავმან მოახსენა სიტყვავე ქებითი ³¹. მეფემან გიორგიმ უბოძა თვითოს სალდათსა ორი აბაზი და მასვე დღესა თვითვე უბოძა სადილად, მარხვისა დღეთა გამო, ერთი ურემი დოში და ზურგიელი და ერთი ურემი დვინო; ათი კოდი სისირი და მრავლად წნილი კომბოსტოსი.

მეორესა დღესა მინისტრმან რუსეთისა კოვალენსკიმ მოითხოვა, რათა თციტისა აღთქმასა ზედა მოაწერონ ხელი სარდალთა და კარისკაცთა, კათოლიკოსმან და მღვდელთმთავართა. ჰქმნეს ესე ყოველთა თანახმად მეფისა ბრძანებისა, ჯერეთ 26 ნოემბერსა ამავე წელსა. შესული თფილისს ჯარი რუსისა და ლენარალი ლაზარევი იყვნენ მცველად მეფისა და სატახტოჲსა ქალაქისა. ვჭგონებ ამავე დროსა იმპერატორმან პავლე უბოძა კათოლიკოსსა ანტონის თეთრი ბარტყულა ანუ კუნკულა შემკული ძვირფასად სერაბიმ-ქერუბინებითა..

³⁰ ტ რ ი ფ ი ლ ე, დიდი მწიგნობარი, გარდამწერავი მრავალთა წიგნთა, მეგობარი გვრასიმე ლოდბარისა, რომელიცა ანიშნავს „სრული მგალობელი“; მოკვდა 1808 წელსა და დაასაფლავა დომენტიმ ნათლისმცემლისა მონასტერსა.

თვით გ ვ რ ა ს ი მ ე იყო გურული, გვართ ანთაძე. ამან და ძმამან მისმან ოთარ და შვილმან მისმან გიორგი, შემოიტანეს იმერული ეკლესიური გალობა საქართველოს; ესენი მეფემან ირაკლი მოიხმო თფილისად და კათოლიკოსმან ანტონი პირველმან უბოძა მათ მამული სოფელსა ალაიანში და ესრეთ დაასახლა იგინი აქა. გვრასიმე გარდაიცვალა 1805 წელსა.

³¹ ესე სიტყვა ქართულად ვერ დაიბეჭდა თვისსა დროსა და მე ვსთარგმნე რუსულად და დავბეჭდე 1846 წელსა (Закавк. Вестник № 1 за 1846 год, რომლისაცა რედაქტორად ვიყავ მე). ესევე[ე] დავბეჭდე მეორედ იკორთისა მონასტრისა აღწერაში, დაბეჭდილსა ცალკე წიგნად: Описание Икортскаго в. карталинск. монастыря, Тифлис, 1865 год, და ჟურნალში: საქართველოჲსა მახარებელი, წელიწადი 18... თთვე...

მტერნი მიჩუმიდნენ და იღუმალ დრტვინვიდენ; მაშინ გაიქცა ალექსანდრე მეორედ სპარსეთსა და ეახლა ყარაბაღს ბაბა-ხანისა შვილსა აბაზ მირზას და სარდარსა მისსა სულეიმანს. აქა იდგა ჯარი სპარსეთისა და ერევნის ხანისა მაჰმად-ხანისა, დასაპყრობად საქართველოჲსა. მეფემან აცნობა ესე რუსეთსა და ესე იყო მიზეზი, რომელ მოვიდა თფილისს სხვადა პოლკი რუსეთისა, რომელსაცა განაგებდა ლენერალი გულიაკოვი. ხოლო თავად და განმგედ ყოველთავე საქმეთა, შემდგომად მეფისა განმხნევებულისა რუსთა ჯარისა მასთან ყოფნითა, ნაცვლად მოწოდებულისა რუსეთად კოვალენსკისა, იყო ლენერალი ლაზარევი.

სპარსთა, დროთა ამათ, აღრეულთა თვისსა ქვეყანასა შინა, ვერ იგდეს დრო საქართველოდ შემოსვლისა, და რუსთა განდევნისა, ბაბა-ხანი განმზადებული ჯარებითა უკუ-იქცა ხოით და ნახჩევნით, რათა სძლიოს შეამბოხესა ძმასა თვისსა ჰუსეინსა, გაყენებულსა ქვემო სპარსეთსა. ესრეთ უკუქცეულმან შეიპყრა ძმა თვისი, დასთხარა მას თვალნი და საქართველოსა მიეცა დრო განმტკიცებისა რუსთა ჯარისა მფარველობითა.

ამასვე დროსა მოვიდა იბრაიმ ბეგი ახალციხის ფაშისაგან გამოგზავნილი თხოვითჲ, რათა მეფე შევიდეს ხონთქარის სელიმის მფარველობასა და აღუთქმიდა ახალციხისა და სრულიად სამცხისაცა შეერთებასა სამეფოჲსათანა მეფისა, ვითარცა იყო ძველად. მეფემან იწყინა და უბრძანა სრულიად იუარი. რუსთათვის გზისა გასაკეთებლად დარიალიდამ იყენენ გაგზავნილნი შანშე ერისთვისშვილი, გლახა ბაბანაშვილი და ნაცვალი ქალაქისა მიკირტუმა სურგუნაშვილი. მაშინ ჩერქეზიშვილმან დავით, კაცმან სიტყვამარჯვემან და ახალციხისა ფაშისა მახლობელმან, მოახსენა მეფეს: ბატონო მეფევ და კარისკაცნო დარბაისელნო: რომ აღებთ კავკასიის კარსა, შეიძლებთა თვისსა დროსა დახშვასა მისსა? — „დახშვა კარისა ამის, — უბრძანა მეფე-

მან, — იქმნება დახშვა ქრისტიანობისა კარისა; ამისთვის ჯვარი ქრისტიანი, რომელსაცა ვესავთ, იქმნება თვით მცველად კარისა, რომელსაცა თვით ჯვარცმული მასზედ დახშავს და განალებს დასაცველად მეფობისა და მეფეთა, ოდეს თვით ჯერ იჩენს საჭიროდ“.

LXXIII 73

რუსეთისა ჯარსა მოუძღვა ლენერალ-მაიორი ლაზარევი სახელითიან პეტროვიჩი. ოდეს იხილა შან მინისტრი რუსეთისა კოვალენსკი დაახლოვებულად მეფისა, შესწუხდა შურითა და არ აღასრულებდა არა რომელსამე მისსა ბრძანებასა და არცა თვით მეფისა სურვილსა. სულგრძელებითა სავსე მეფე მეცადინებდა ჰქმნას ყოველივე სათნოდ მისა: უგზავნიდა საჩუქართა მას და დედოფალიცა მარიამ ყმაწვილსა 20 წლისა ცოლსა მისსა ქსენია სტეფანოვნას და ორსულსა. მეფის ასულნი მივიდოდნენ სანახავად და დროჲსა გასატარებელად მისისა ცოლისა, და ესე გულგრილად მოექცეოდა მათ. 24 ნოემბერსა ეყოლა ცოლსა ქალი. მეფემან თვით ინება ექმნას მას მიმქმელად. უბრძანა განუცხადონ სურვილი ესე მეფისა თვით ლაზარევსა და ცოლსა მისსა. გარნა ცოლი მისი 1 დეკემბერსა გარდაიცვალა და ქალსა ახალშობილსა ექმნა მიმქმელად არა მეფე, არამედ დედოფალი მარიამ და უწოდეს სახელად ალექსანდრა, რომელიცა საუბედუროდ მამისა, ხასიათით დაუწყნარებელისა, მოკვდა 7 დეკემბერს.

მრავლად მეცადინებდა მეფე მისსა პატივისცემას. ბრძანა დაასაფლავონ გვამი ცოლისა და ქალისა მისისა სიონისა ეკკლესიასა; აღასრულონ ყოველივე სათხოვარი მისი მსწრაფლ და დაუყოვნებლივ. როდენცა მეფე მეცადინებდა მისსა დაკმაებასა, ეგოდენ ლენარალი უჩვენებდა უსიამოვნებასა მეფესა და მხლებელთა მისთა. გამოიყვანა მოთმინებიდამ მხლებელნი მეფისა დარჩია მელიქი, სულხან თუმანიშვილი, ქალაქის მოურავი და თვით მინისტრი კოვალენსკი. ვერაჩქარა ვერავინ სულგრძელი მეფე გიორგი.

მეფესა უნებდა წარვლენა რუსისა ჯარიდამ 400 კაცისა გორსა; დასასუსტებელად მუნ მეფის ძისა იულონის განძლიერებულისა. ურჩებამან ლაზარევისა ვერ მოიყვანა აღსრულებასა ესრეთი ჰაზრი მეფისა დასამშვიდებელად აღრულებისა. უნებდა მეფესა ჩამორთმევა საუფლისწულოებისა, რომლითაცა იყო დაგლეჯილი სამეფო.

თვით სალდათნი ჯარისა სწუხდენ ლენერლისა თვისისა უგვანობასა და სიფიცხლესა და რადგანცა ექცეოდენ სალდათნი, ამისთვისა

გამოსცა მეფემან ბრძანება ფიცხელი, ყოველგან შეუკრან გზა გაქცეულთა სალდათთა.

მემარხულე მეფე ურმობითა უგზავნიდა ჯარსა მართმადიდებელსა დოშსა, ზურგიელსა და ღვინოსა; ლაზარევი ყოველსავე იწუნებდა. მხოლოდ მეფე ყოველსავე მოითმენდა და უბრძანებდა: „არა რაჲ აწყენონ გულფიცხელსა, გარნა საჭიროსა ღენერალსა: არამც წყენითა მისითა, ვაწყენინოთ ლინიაზედ კნორრინგსა და ამისით თვით უმაღლესსა იმპერატორისა კარსა“. — მომდურაფსა ღენერალსა მიუჩინა შვილი თვისი მეფის ძე იოანე, და ვერცა ამან დაამშვიდა ამბოხი და მეშფოთე და მოუსვენებელი გული მისი.

ესოდენი აქენდა სულგძელება მეფესა, რომელ არ მიხედა ლაზარევისა აღშფოთებასა და თვით დაესწრო ცოლისა მისისა დასაფლავებაზედ, თვით სიონის ეკკლესიასა შინა და უბრძანა სასახლის კაცთა ცა პატივისცენ და ნუგეშად მისსა მივიდნენ და დაესწრნენ მუნ. დღისა ამისთვისცა კვალად უბოძა სალდათთა მისისა ჯარისა თევზითა და პურითა ხორავი მარხვისა დღეთა გამო დეკემბრისა თთვეში. — მეფისა თხოვითა თვით კათოლიკოსმან ანტონი აუგრანდერძი გარდაცვალებულსა ცოლსა მისსა ქსენიას. ვერცა ამით, ვერცა მრავალგვართა აღერსითა, ვერ მოიგო მეფემან გული განფიცხებულისა ლაზარევისა.

ესე მისი გულფიცხელობა იყო მიზეზი, რომელ 1803 წელსა, მოიკლა უბედურად ღენერალი ესე დედოფლისა მარიამისა მხლებელისა ნიკოლოზ ხიმშიაშვილისაგან.

ეს ლაზარევი მოიკლა არა დედოფლისაგან, რომელსაცა მიაწერეს ესე, და არც ჯიბრაილისაგან. დროსა მას, როდესაც ლაზარევმან კ. ციციანოვისა ბრძანებითა შემოარტყა ჯარი დედოფლისა სასახლესა და შევიდა თვით ლაზარევი გამოსაყვანად მისსა, იყო დილა და 8 საათი დილისა, დედოფალმან მოსთხოვა დრო და მოთმინება: „შვილებსა წვრილებსა სძინავთო“. ლაზარევმან ესე თხოვა არ მიიღო, გაბედა და სტაცა ხელსა და მრისხანედ უთხრა: „ეხლავ გამოდითო! ჯარი ვერ მოგიცდისთ დიდხანსაო“. მაშინ, მუნ მყოფმან თავადმან ნიკოლოზ ხიმშიაშვილმან მსწრაფლ ამოიღო ხანჯალი, დასცა ლაზარევს მუცელში. ლაზარევი წაიქცა, და თვით ხიმშიაშვილი მეორის ეზოს ბალკონით გავიდა ქალაქიდან და გაიქცა ახალციხეს და მუნ მოკვდა 1807 წელსა.

შეესივნენ ჯარისა კაცნი და გამოიტანეს მოკლულისა ღენერლისა გვამი. თვით დედოფალი დასჭრა ხმლითა მკლავში სომეხმან... კაჭკაჭაშვილმან, პოლიციის კვარტალნიმან. ჩასვეს ტრახტრევანსა იგი

და შეილი მისი მეფის ძე ხუთის წლისა ირაკლი და წარიყვანეს რუსეთად, და დაასადგურეს ბელგოროდს.

მოკვლა ლაზარევისა ხიმშიაშვილისაგან ცნობილი სხვათაგანცა მრავალთა, თვით მიაშბო დედოფალმან მარიამ.

LXXIV 74

1797 წელსა გაჩნდა ჭირი თფილისისა ქალაქსა. მცხოვრებნი გაიხიზნენ და მოედნენ სოფლებსა. განსრულთა სოფლებად, განთესეს მომსვრელი სენი ქართლსა და კახეთსა. მეფე ირაკლი, დედოფალი დარეჯან წარვიდენ კახეთსა; მეფის ძე გიორგი და მეფის რძალნი განვიდენ ავჭალასა და შეჰკრეს იგი ყოვლისა მხრით. ესე დრო იყო სეკდემბრის თთვისა და განსრულთა ქალაქიდამ მცხოვრებთა ადვილათ ჰპოვეს ბინა ტყეთა შინა, მთის ძირთა და ხეობებთა ახლოს თფილისისა. დიდი იყო დროთა ამათ ტყება და ვაება დიდთა და მცირეთა, ობოლთა და ქვრივთა, მონასტერნი და უდაბნონი, რომელთაცა წინა უძლოდა ევთიმი მოძღვარი მეფისა³² მოეშველნენ განბნე-

³² ევთიმი, შემდგომად სერაპიონისა წინამძღვარი ნათლისმცემლისა მონასტრისა, გვარით მჭედელაშვილი, ყმა თავადის გარსევან ჭაგჭავაძისა, ანუ მისის მამის სულხანისა, წინანდლისა სოფლიდამ. შევიდა ბერობასა მეფისა ირაკლისა დროსავე და იყო საყვარელი თვით ირაკლისა მეფისა; გარდაიცვალა შემდგომად მეფისა გიორგისა. ევთიმი იყო დიდი მოღვაწე მეუდაბნოე, სიწმინდითა სავსე. გამოსრული მონასტრით მისასვლელად ხაშმისა სოფელსა, წარიტაცეს ლეკთა ტყვედ. მასთანავე წარიყვანეს სხვაცა ბერი ამფილოქე. ესე ამფილოქე ტანით მაღალი, გრძელწვერი და მხნე სხეულითა, ლეკთა მიიღეს პატივითა: ჰგონებდენ მას თავად მონასტერისა და ძვირფასად საგონებელად. ამისთვის შესვეს იგი ცხენსა და პატივითა მიჰყვანდათ, ევთიმი ტანით მცირედი, არა სახიერი და სუსტი, მიჰყვანდათ ქვეითად და იტყოდნენ მისთვის უპატიოდ: მაგისთვის რას მოგვეცემნო? შემდგომად ერთისა თთვისა სცნეს ლეკთა, რომელ ევთიმის გამოსახსნელად. წარუვლინა მეფემან გიორგი ოცდაათი თუმანი და მეორისა ბერისათვის ოთხი თუმანი. ლეკთა მოიხადეს ბოდიში და ესრეთ პატივით მოიყვანეს თვისსა უდაბნოსა.

შემდგომად ევთიმისა იქმნა წინამძღვრად დომენტი შანშეს შვილი, გვარით დავითისშვილი-ბაგრატიონი. იყო არქიდიაკონად კათოლიკოსისა, ოდეს მეფემან გიორგი მიიღო სამეფო რეგალია:

წინათ ამისსა და ამის დროსაცა, იტყვის დღესცა ცოცხალი ნათლისმცემლის წინამძღვრად ყოფილი არქიმანდრიტი იოანე ჯორჯაძე (78 წლისა) იყოო ნათლისმცემლისა უდაბნოში 8 ვადამდვარი არქიმანდრიტი, 18 მღვდელ-მონაზონი, 6 არქიდიაკონი და 30 წსახურნი და მორჩილნიო.

თვით დავით გარესჯისა მონასტერში, რომელსაცა ეწოდებოდა ლავრა, იყვნენ 1799 წელსა 3 ვადამდვარი მოხუცებისა გამო ეპისკოპოსნი: დანილ მანგლელი, ტიმოთე ნეკრესელი და ვინოვანტე მოქველი იმერელი; 6 არქიმანდრიტნი;

ულთა პურიტა და ლეინიტა, საჰმელიტა და საქონლიტა. მეუდაბნო-
ეთა ხელნი გარდაიქცენენ ხელად ლეთისა და განგებულეებისა მისისა.
მეუდაბნოენი და მემხოლოენი, შთამოსრულნი მათათაგან თვისთა
უყაყთა, გამოსრულნი კლდეთა ნაპრალთაგან, ვითარცა მერცხალნი
ბუდეთაგან თვისთა, ექმნებოდენ მსახურად და ნუგეშინისმცემელად
ლტოლვილთა სახლთაგან თვისთა, ვითარცა ანგელოსნი მფარველნი,
ეჩვენებოდენ იგინი მათ, მოვლენილად ლეთისაგან. ლოცვა და ვედ-
რება მათი, განწმედდა ქრისტიანეთა გონებასა და განამხნევებდა მას,
რათა უძლოს განსაცდელსა. ესე მიამბო დედამან ჩემმან, ლტოლვილ-
მან სახლობითა დროთა ამათ კახეთად; სადაცა მიმართეს საფარველსა
მეფის ასულისა ბარბარესა მეუღლისა კახთა თავადისა სვიმონ ანდრო-
ნიკაშვილისა სოფელსა ვეჯინსა, კაცისა გარდამატებულად მდიდა-
რისა ყმითა და მამულითა, მებატონისა 400 კომლისა კაცისა.

23 მღვდელ-მონაზონნი; 14 არქიდიაკონნი და 60-მდინ მსახურნი. წმინდის დოდოს
უდაბნო, თუმცა იყო დროსა ამას ცარიელი; გარნა წირვა-ლოცვა იყო ხოლმე
სიახლოისა გამო გარესჯისა ლავრასთან. 1811 დასუსტდა გარესჯა, თუმცა მოღვა-
წენი ღირსნი არ აკლდა და არცა მწიგნობარნი. აჰა ერთი წერილთაგანი, რომ-
ლისაცა ნამდვილი მე მაქვს, მოწერილი მემკვიდრისა მეუღლისა ელენესთან.

„უგანათლებულესსა საქართველოს მეფის სძალს

უმოწყალებსა ხელმწიფასა,

მდაბლად თაყვანისმცემელნი და მმადლობელნი და მლოცველნი ლეთისადმი
დღეგრძელობისა თქვენისანი. ვინადგან ჩვეულხაროთ მოწყალებასა უღონოთა და
გლახაკთასა კეთილ გონიერებით, აწ ჩვენ მდაბალთა და უღირსთადაცა განცხადნა
მოწყალება უგანათლებულესობისა თქვენისა, მცნებისათვის საუფლოისა და ბრძა-
ნებისა ძველსა და ახალსა თეატრსა: ვითარმედ „მიეცით მოწყალება და აჰა ყოვე-
ლივე თქვენი წმინდა არს“; და კვალად „რომელი სწყალობდეს გლახაკსა, აფა-
სებს ღმერთსა“, და კვალად იტყვის: „წყალობა მნებაეს და არა მსხვერპლი“.
ამათსა აღმასრულებელსა, ღმერთმან აღგისრულოსოთ თქვენც აღნათქვამი თვისი,
თქვენებრთა გვამათვის განმზადებული სიხარული წმინდათა თანა. ამინ. და ამას
საწუთოსა შინაცა აღგისრულოსოთ ყოველი სათხოველი გულისა ნებისამებრ თქვე-
ნისა. ესე ვუწყით დამტკიცებით ნამდვილ, რომელ ყოველივე საწადი თქვენი
ნებაცა ლეთისა იქმნების.

თქვენი მოწყალება ფილონი და ერთი თუმანი თეთრი გვებოძა, რომლისაჰ-
თვისცა კვალადცა ფრიადსა მადლობასა აღგიარებთ.

თქვენის უგანათლებულესობის მარად მლოცველნი, მდაბალნი და
უღირსნი ერთობით წმინდისა დავით გარესჯის მონასტრის ძმათა
სავსება.

აპრილს კვ.
წელსა ჩყია.“

ოდეს მეფე ირაკლი მწუხარე გარდაიცვალა თელავსა, ჭირი ესე იყო მიზეზი, რომელ მცირედითა კაცითა და არა დღესასწაულებით გარდაიტანეს გვამი მეფისა მცხეთასა დასასაფლავებელად. არავისა პირსა დადებული კუბო მეფისა მიიღეს მცხეთელთა და დაასაფლავეს და კახნი, არლა გასრულნი არაგვსა, უკუიქცნენ კახეთად. გამეფებულმან მეფემან გიორგი 1798 წელსა მოინება, რათა ძველთა ჩვეულებათა გამო მოსთხოვონ სომეხთა კათოლიკოსსა ლუკას მოსვენება ლახვრისა. წარგზავნეს კაცნი და მოსცეს იგი გარნა სიფრთხილითა დიდითა და შიშითა, რათა ქართველთა მეფემან არ მიითვისოს თვითსად საუნჯე ესე ეჩმიაწინისა. ვართაპეტმან გრიგორი ოშაკანმან და ათთა სხვათა მოასვენეს და დაასვენეს იგი პირველ სიონისა საკათედროსა ეკკლესიასა ნუგეზად ერისა. დღისით დაშთებოდა აქა და ლამით მოასვენებდენ ვანქისა სომეხთა ეკკლესიაში. ინება ღმერთმან და განქარდა ჭირი. მეფე ვერ ბედავდა შესვლას ქალაქად და ლახვრისა მომტანნი ეჩქარებოდენ წასვლასა. მოვიდა ბრძანება მეფისა, რათა დაშთეს იგი თფილისსა მოსვლადმდე მისისა. სომეხნი სთხოვდენ ქალაქისა მელიქსა დარჩიას უშველოს მათ ესრეთსა გაჭირვებაში. ამან დააღონა მელიქი, მოქალაქენი, სომეხნი თფილისელნი და თვით ვართაპეტი მათი თფილისისა, დროთა ამათ აპისკოპოსი ოჰანეზ, თვით წარვიდა მეფესთან და ევედრებოდა რათა ინებოს დაუბრუნოს ლახვარი ეჩმიაწინსა. მეფემან დაარწმუნა იგი, რომელ არარაჲ აქეს ბოროტი გულსა შინა განზრახვა ლახვრისათვის წმიდისა და უბრძანებს პატივითა ჯეროვანითა, საჩუქრისა ბოძებითა და მადლობისა წერილისა მიწერთა კათოლიკოსისადმი წარუვლინოს თვისსა ადგილსა, მაშინ, ოდესცა თვით და სახლობა მისი ნახვენ მას, ილოცვენ და ემთხვევიან. ეპისკოპოსმან ოჰანეზ მოსულმან მოიტანა ესრეთი ამბავი სამწუხარო სომეხთათვის, რომელნიცა დიდად ამბოხებდნენ, თუმცა ვერა ჰბედავდნენ ცხადად თავისა გამოდებასა მეფისა რიდითა. დღედა და ღამე სწუხდა მელიქი, შესრული თვითცა დიდსა ეჭვსა, თუმცა არწმუნებდა ყოველთა, რომელ მეფე არა ინებებს ლახვრისა მიტაცებასა. კათოლიკოსი ანტონი, თხოვილი სომეხთავან, რათა ინებოს და მოსთხოვოს მეფესა ძმასა თვისსა დათხოვნა მათი ლახვრისა, უარპყოფთა შუამდგომლობასა, რათა არა აწყენინოს მეფესა; ამისთვის მიმართეს არსენი თფილელსა და მანცა ვერ ჰბედა მისვლა მეფესთან, რომელიცა მას ვერ სწყალობდა. დაღონებულთა და მოთ-

მინებისაგან დალაღულთა მიმართეს ევთიმის, მეფისა მოძღვარსა და ესე მოქალაქეთა თხოვნითა განღვიძებული წარვიდა და მოახსენა ვედრება ეჩმიაწინელთა მამათა, ლახკრისა მომსვენებელთა. მეფე განრისხდა და უბრძანა ევთიმის: უბრძანოს მელიქსა შთაგონება ვართაპეტისა, რათა შეიცადონ ერთიცა კვირა. შეძრწუნებულმან მელიქმან³³ მისწერა მეფესა წერილი თავისა თვისისა განსამართლებელი, აღუწერა ეჩმიაწინელთა მოუთმენლობა და სულსწრაფობა მათი, და დაარწმუნა მეფე, რომელ მარადის ეცინის მათ მათსა მიუნდობელობასა, რომელსაცა შეაჩვიეს სომეხნი მზაკვართა და მატყუართა სპარსთა.

მსწრაფლ განვიდა ხმა ყოველგან, რომელ მეფე გიორგი ივდებს თვისდა ლახვარსა. შეიპირეს ექვსნი მარჯვენი კაცნი სომეხთაგანნი და ორი ერევენლი თათარი ვაჭარი და შეითქვენ იღუმალ წარიღონ ლახვარი ეჩმიაწინსა. მელიქმან დარჩიამ სცნო ესე, შესწუხდა ფრიად; მისცა საპყრობილესა შეთქმულნი მეამბოხენი და უჩინა მცველად ლახვრისა ქართველნი და სომეხნი აზნაურშვილნი, და მასვე დროსა აცნობა მეფესაცა გიორგის ამბავი ესე. ესე იწყინა მეფემან, მეორესა დღესა ქალაქისაკენ განმზადებულმან ტივითა, რომელიცა ელოდდა: მას მტკვრისა პირსა ავჭალას და უბრძანა თვით დასაჯოს მეამბოხენი. ქალაქისა ლახვრისა გამო, ვითარცა სურს და ელოდდეს მას. 15-ავგისტოს დღესა მიცვალებისა ღვთისა დედისა დღესასწაულსა, მობძანდა თფილისს სახლობით, შევიდა პირდაპირ სიონისა ეკკლესიასა და მოისმინა საღმრთო ლიტურღია მუნ, სადაც ესვენა ლახვარიცა საშუალ ეკკლესიისა წინაშე ამბიონისა. შემდგომად წირვისა, მივიდა ლახვართან, თაყვანი სცა, ემთხვია დიდისა ლმობიერებითა, ილოცა მხურვალებითა და მასვე დროსა სთქვა ქადაგება დეკანოზმა სიონისა, იოანე ოსეს ძემან, მცოდნემან სომხურისაცა ენისა შწიგნობრობათა.

მეორესა დღესა უნებდა განემგზავრებინა, ლახვარი სომეხთა კათოლიკოსისადმი საჩუქრებითა, გარნა მოახსენეს ჭირისა გამოჩენა ახლო თფილისსა. მეფემან ბძანა შეაყენონ ლახვრის წარვლენა. მხოლოდ მისწერა წერილი ოქქვატერს ეჩმიაწინსა, გაუგზავნა იავუნდისა ბეჭედი და აღუთქმიდა ლახვარსა. დროსა მას მოერთვა მეფესა გიორგის ეჩმიაწინიდან წერილი შემდეგი, რომლისა ნამდვილი მაქვს მე, სომხურად, დაწერილი 29 იანვარს 1800 წელსა³⁴:

³³ მელიქსა ამას დარჩია ბებუთაშვილსა კუზიან მელიქად უწოდებდენ დიდისა კუზისა გამო. მოკვდა 1836 წელსა.

³⁴ ...[გამომცემელი აქწმენიშნავს: „35 (sic) აკლია“ (საკომენტარიო ციფრები დაბეჭდილ ტექსტში არეულია. იხ. „რედაქტორის შენიშვნებში“ წერილი „ტექს-

ბატონო მეფე! თქვენმა უმაღლესობამ 1798 წელს ითხოვა წმინდა ლახვარი განსაკურნებლად ჭირისა და უწმინდესმან პატრიარქმან ჩვენმან აღიღეს იგი საშინელისა მის ადგილისაგან ნოემბრისათვისა დაწყებითსა რიცხვებში ხელითა საყვარელისა ძმისა ჩვენისა იოანე არქიეპისკოპოსისა და ოდეს მოაწია მან თქვენამდე; ქრისტეს მოწყალებითა განქარდაცა ჭირი. წარსრულთა დროთა ყამსა სულგანათლებულისა მეფისა მამისა თქვენისადა რავდენჯერმე იყო წარმოვლენილი იგი და შემდგომად ჭირისა განქარებვისადა, უკუქცეულიცა მსწრაფლ ჩვენკენ. ამისთვის თქვენისა უმაღლესობისადმი ჯერ იყო რათა ენება დაბრუნება მის ლახვრისა შემდგომად განქარებვისა მის ჭირისა. თუმც რავდენჯერმე მოიწერა თქვენისა უმაღლესობისადმი სულგანათლებულმან პატრიარქმან, და თქვენ აღუთქმით და არა უგზავნიდით ესრეთ, რომელ აღსრულდაცა თვით კათოლიკოსი. ჩვენ, დაშთომილნი ობლად, მწუხარედ და შემუსრილნი გულითა, — გვეჭირებთან, ვითარცა წმინდა ლახვარი, ეგრეთვე მცველი მისი ძმა ჩვენი იოანე არქიეპისკოპოსი, რომელმანცა ჩინებულად იცის უცხოთა ქვეყანათა ენები და სიტყვა ნიჭებული დიდ სახმარია წმინდისა ამის სადგურისათვის და ჩვენთვისადა გაჭირებულთა დროთა ამათ გამო. აგერ წელიწადი და სამი თვეა, რაც მოდიან მლოცველნი შორის ქვეყნებიდამ და ვერ მხედველნი წმინდისა ლახვრისა ტირიან და უკუქცევიან. დღითი დღედ განიფინების ხმა ყოველგან, რომელ წმინდა ლახვარი დატყვევდა თფილისსა. ესრეთისა ამბავისა მიზეზად არ ხართ თქვენ, თქვენო უმაღლესობავ: ამისთვის, რომელ არა ეთანხმება მეგობრობასა და მფარველობასა თქვენსა, რომელნიცა მამაპაპათაგან თქვენთა გაქვსთ მოცემულნი ერთადმი ჰაოსიანთა და წმინდისა ეჩმიაწინისა. ამისთვის მე მწუხარე მოხუცი მინას ეპისკოპოსი და კრება სულიერი წმინდის მონასტრისა ეპისკოპოსნი, ბერნი, და სხვანი ძმანი ვედრებითა და ცრემლითა გთხოვთ თქვენ ჯვარ-გვირგვინოსანსა, სიყვარულისათვის ქრისტესისა, ნუ დაგვიტევენთ ნურცა ჩვენ, ნურცა საბლსა ჩვენსა უნუგეშოდ. სასიხარულოდ ჩვენდა გვიბრუნეთ წმინდა ლახვარი იოანე ეპისკოპოსითურთ, რომელნიცა ესოდნესა დროსა ტყვეობასა შინა არიან. ესრეთ აღსრულებითა თხოვისა ჩვენისა, ყოველად ძლიერი ღმერთი წყალობითა აღასრულებს თქვენსადა თხოვნასა და დაგიცვამსთ თქვენ და შეილთა თქვენთა

ტისათვის*). ხელნაწერ 2301-ის „სახოლო“ № 34-ში მოყვანილია სომხური წერილის პირი, რომელიც მჭრალი ფანქრით არის გადახაზული. როგორც გამოირკვა, ის არ წარმოადგენს ეჩმიაწინიდან მოწერილ ბარათის დედანს და არც ჩვენ შემოკვამს აქ. რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი.

მშვიდობითა და კეთილცხოვრებითა მფარველობითა. იყენით სიმრთელით, დიდებულო მეფევე. სადიდებელად მეფეთ მეფისა ქრისტესსა და სასიხარულოდ მორწმუნეთა, და ნუგეშად გულისა კეთილად მავედრებელისა თქვენისა ღვთისადმი, უმდაბლესი მინას არქიეპისკოპოსი, მსახური ნათელმოსილისა წმ. ეჰმიაწინისა ტახტისა 1800 წელსა, 29 იანვარსა“.

ლახვარი ვერ წარუვლინეს; წარუვლინეს იმედისა წერილი დაუკარგველობისა საუნჯისა ამის წმინდისა ეჰმიაწინისათვის წმინდისა.

ესრეთ დასცხრა დროებით ყოველივე ამბოხი ლახვრისა გამოკომლითაცა, ჰკონებენ, განიგმარა უფალი ჯვარსა ზედა. ხოლო მევიტყვი მისთვის მასვე, რასაც იტყვიან სომეხთა მისტორიენი და თვით ჩამჩიანი თვისისა წიგნისა ტომსა მეორესა, გვერდსა 344. წერილთა ამათაგან სჩანს, რომელ ლახვარი ესე იყო თვით იგი, რომლითაცა განიგმირა დავით დვინელი 693 წელსა და არა ქრისტესი. ვრცლად დავსწერე მას ზედა რუსულად წიგნსა ჩემსა Жизнь святых Грузинской церкви. Тифлис, 1850 года.

შეიმეცნონ ესეცა მათ, რომელნიცა ზღაპრობით უწოდებენ მალახვრად ქრისტესსა. ოდეს ჰპოვეს ჯვარი ქრისტესი და ლურსმანნი იერუსალიმსა, მწერალთა მედროეთა და თვალთ მხილველთა, აღირიცხესცა ნივთნი ნაპოვნი მიწისა ქვეშე და რიცხვთა ამათ შორის არა არს მოხსენებული ლახვარი, და, გარდა ამისა, არცა ერთი ძველთა მწერალთაგანი არა მოიხსენებენ ლახვარსა ამას ლახვრად ქრისტესსა. ხოლო მწერალნი სომეხთა და თვით ჩამჩიანი აღწერენ ლახვარსა ამას ვითარცა მას, რომლითაცა განიგმირა და მოიკლა წმინდა დავით დვინელი და არა თვით ქრისტე.

მრავალი რამე აქვსთ სომეხთა ეკკლესიასა, მიღებული წესდება და არა ჭეშმარიტი წმინდათათვის მოთხრობა, არა არის განსაკვირველი! ესრეთ განბნეულთა სომეხთა არ შეუძლიანთ სხვად მყოფობა. ეძიებენ საგანთა მრავალთა დამტკიცებასა და ვერ დაუკავშირებიათ, რადგანაც არ არის მათ შორის ერთობა არცა ეკკლესიისა, — ერთისა მეორისაგან დაშორებულისა, არცა ხალხთა ერთობისა, რადგანაც არა აქვსთ დგომა ერთსა სამეფოსა და ანუ ქვეყანასა. დაკავშირებისათვის ქართველთა თანა სომეხთა მეფემან გიორგიმ მისცა ნება ვართაპეტსა მათსა, რათა იორდანეზედ განსვლა მათი იყოს ერთობითი ქართველთათანა. ესე იყო მეფობისა მისისა ორსა წელსა. შემდგომადცა 1803 წლამდე. კნიაზმან ციციანოვმან, განმგემან საქართველოჲსა, სომეხთა მოძულემან, ბრძანა, რათა სომეხნი არა აღირეოდნენ ქართველთა მართლმადიდებელთა თანა და ამისთვის სრულიად განაშორა იგინი.

ამავე დროსა გარდაიცვალა სომეხთა კათოლიკოსი ლუკა. აცნობეს ესე მეფესა გიორგის იოსებ მიშკარბაშისა ხელითა, რომელიცა იყო მამა ვასილისა ბებუთოვისა, ღენერალ ოტინფანტერისა ჩინითა გარდაცვალებულისა 1859 წელსა*. ამავე წერილითა უბრძანებდა მეფე სომეხთა ეპისკოპოსისა კრებასა (ძველთა მეფეთა ჩვეულებითა ქართველნი დაამტკიცებდენ მათსა კათოლიკოსსა) აღირჩიონ იოსებ არღუთაშვილი რუსეთსა მყოფი. აჰა ნამდვილი წერილი სომხურად და თვით თარგმნილი ქართულად, ვითარცა წარუკითხეს მეფესა გიორგის. ესე თვით მამისა ჩემისაგან იყო თარგმნილი და მისგანვე დაწერილი ქართულად:

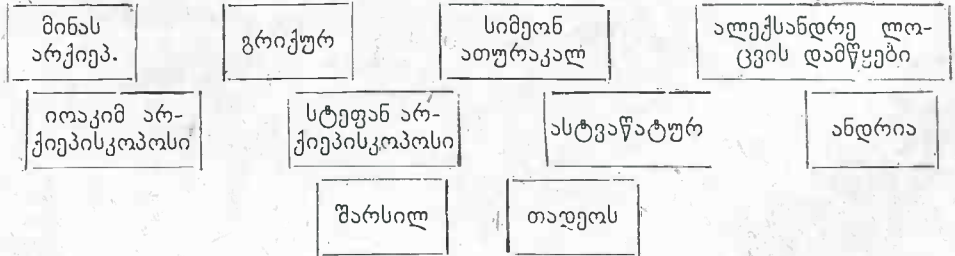
„ნათელ აღგებულისა სასწაულ აღდგმულისა საყდრისა წმინდისა ამის ეპისკოპოსისა მსახურთა, სამღვდელთა მოწესეთა, კრებულთა ძმათა, ესე იგი ეპისკოპოსთა, მოძღვართა და მოწესეთაგან დიდისა წადილითა ქრისტეს მიერ ლოცვა და კურთხევა უბვი მოწყალება და დამცველობითი მადლი, და წმინდათა ამათ ნაწილთა შეწევნა მოგხსენდესთ, ყოვლად უბატონნესო, უმაღლესო მეფეო ყოვლისა საქართველოსაო გიორგი! იყავნ კურთხევა წმინდისა ამის საყდრისა ძეთა, ასულთა და ყოველთა სახლეულთა თქვენთა ზედა. იცოდეს კეთილ მსახურებამან თქვენმან, რომელ დასწერს ბრძენი სოლომონ: „ვითარმედ გულნი მეფეთანი ზელთა შინა ღვთისათა და რომლისა მიერ კერძოსა ენებოს, მიერ მისდრიკოს“. ეგრეთვე თქვენისა უმაღლესობისა გული მნებებელობას ჩვენ მტირალთა და მგლოვართათვის ნუგეშინისცემასა; ვინადგან უმაღლესობა თქვენი დამდაბლებულა ჩვენდამდე და გებოძებინათ ჩვენ უმეცართა მონათათვის წერილი სიყვარულისა და მოწყალებისა, ხელითა სარწმუნოთა თქვენისა მარიშქარბაშისა იოსებისათა და ტერ-არაქილ დეკანოზისათა, რომელიცა ჩვენ წერილი იგი თავსა ზედა ჩვენსა მივიღეთ და სიყვარულით წარვიკითხეთ და ნუგეშინის ცემა იგი მიცვალებისათვის სანატრელისა მამათმთავრისა ჩვენისა უფლისა ლუკა უწმინდესისა კათოლიკოსისა, და ფრიად ნუგეშინის ცემულ ვიქმენით, და ვითარმედ ნიშნათ ჩვენისა სიყვარულისა და ნიშნად თქვენისა მწუხარებისა გებოძებინათ მშვენიერი ნათხზი გარდასახურავი, რომელიცა დიდისა მადლობითა მივიღეთ, და მისთვის საკრებულოდ წავსთქვით კურთხევა თქვეისათვის

* გენ. ვასილი ბებუთოვი გარდაიცვალა 1858 წ. 10 მარტს. რ ე დ.

უმაღლესობისა; რომლისათვის ვსთხოვეთ და კვალად ვთხოვთ, რათა მეუფემან მეუფეთამან, და უფალმან უფლებათამან მოგანიჭოს თქვენ ცხოვრება გრძელი და ნაცვლად ამა ჩვენდამო ბოძებულია ნიჭისა, მოგანიჭოს ნიჭი საუკუნო, მარადის კურთხევითა და განძლიერებითა თქვენითა, და გყოსთ საშინელ მტერთა ზედა ჯვარისა თვისისათა. ხოლო რომელიც სულიერისა მამისა ჩვენისა იოსებ არქიეპისკოპოსისათვის გებრძანათ კათოლიკოსად წმინდისა ამის საყდრისა, ეგრეთ ვითარცა მამათმთავრისა საყვარელისა არქიეპისკოპოსისა მინასისა თვისცა მოგეწერათ, სამართლად ფრიად კეთილარს ბრძანება თქვენი და თან კმაობა არს ნებისა ჩვენისა. ვინადგან ორგზის ვქმენით ჩვენ კრება წმინდასა ამას შინა ტაძარსა გამორჩევისათვის კათოლიკოსისა, და მას შინა აღვრიცხეთ დიდბატვიით იოსებ არქიეპისკოპოსი და ღირსად ვსაჯეთ საჭეთმპყრობელად წმინდისა ამის საყდრისა. გარნა შემდგომად შეშინებულთა რაოდენთამე საშინელთა მიზეზთათა, ვერ-ღარა ვიკადნიერეთ ჩაწერად მუჯალამასშინა; მაგრამ შემდგომად თქვენისა ბრძანებისა, შევმზადეთ მუჯალამა იოსებ არქიეპისკოპოსისათვისცა და კონსტანტინოპოლისა პატრიარქისა. დანიელისათანა. ესეცა ჩავსწერეთ, ვითარცა დაგვეწერა მინას ვართაპეტისათვისცა; აწ კეშმარიტებით ჯერ არს თქმა, რომ იოსებ არქიეპისკოპოსი არს კრებული წმინდისა ამის საყდრისა, და ეჩმიაწინისათვის მრავალსა შინა წელსა მრავალგზის შემმატებელი და ყოველთაგან აქ მოსაწონებელი არის მაგისი კათოლიკოსობა, რომ არა აქვს ყოველითურთ ნაკლებობა რაამე არცა კეთილის მოქმედებითა, არცა ჰასაკითა და არცა გვაროვნებითა; მაშა კურთხეულმან გვარმან ჩვენმან მოუწოდონ მას და დაბატვიონ კათოლიკოსობა უკეთუ მასცა არა აქვდეს შიში რაამე განსაცდელი მიზეზად, მოვიდეს, ინებოს, მობრძანდეს; მიიღოს ჩვენი საჭერჩინებო და სანებებელი და შესაწყნარებელი არის.

უკანასკნელ გვედრებით, რომ ქრისტეს შემხები წმინდა ლახვარი ეგე ოპანეს ვართაპეტითურთ გვიბოძოთ.

მლოცველნი თქვენნი ქვემო აღმბეჭდველნი:

წელსა 1800, იანვრის კთ, ეჩმიაწინს ³⁵.

³⁵ ...[ხელნაწერის (საისტ. საეთნ. 2301) „სხოლიოებში“ ეს საკომენტ. ციფრი და წერილის სომხური დედნის პირი არ არის მოყვანილი. რ ე დ.].

პასუხად ესრეთისა თხოვისა ლახვრისათვის, აცნობა მეფემან რომელ წარიღებს მას ახლად დანიშნული ოქვეარტერი იოსებ ეჩმიაწინს, რომელსაცა ელოდდენ ქალაქსა თფილისს, რუსეთისა გზით. ვერცა აჰან იოსებ, არ მნახავმან თვისისა ტახტისა, ვერცა სხვათა, — ვერ წაიღეს ლახვარი იგი. მხოლოდ შემდეგ გარდაცვალებისა მეფისა, მინისტრმან რუსეთისა კოვალენსკიმ სომეხთა თხოვითა უბრძანა ანუ ჟრჩივა წარვლენა მისი ეჩმიაწინად.

LXXVII 77

ვითარცა მეფეთა ტომი და მეფის ძე და მეფე, — იყო მეფე გიორგი ღირსებითა აღსავსე; მრისხანე ბოროტათვის, მძლავრი ამაყათვის და მეშფოთთა, მდევნელი მდევნელთა, მცემელი მცემელთა; მასვე დროსა ტკბილი კაცთადმი ტკბილთა, მშვიდი მშვიდობისა მოყვართადმი, აუჩქარებელი მყუდროთადმი, ნუგეშინისმცემელი მწუხართადმი, ობოლთა და ქვრივთა შემწყალებელი; მცირედთა თანა იყო მცირე, მდაბალთა თანა მდაბალი; მღვდელთა პატივისმცემელი, დიდთა კაცთა თანა ყოვლად დიდებული, მეტადრე მაშინ, როდესაცა როგორმე განარისხებდენ მას ანუ მომატებულთა და განუზომელად თქმულთა სიტყვითა ანუ უკადრისითა ლექსითა, ანუ უზღელობითა. მოკლედ და ძრიელად უბრძანებდა სიტყვასა მდაბალთა კაცთა მოჩივართა; ღიმილთა მოისმენდა მათთა თქმათა ოდესმე უჯეროთა და უგვანად მოხსენებულთა. რისხვასა მისსა ესე ვითართა თვის შეამეცნებინებდა მათ დაფიქრებულისა და უპასუხოჲსა დუმილითა. იყო ვითარცა ლომი, რომელიცა არაოდეს არა იცვლის პირისა სახესა თვისსა საპატიოსა, მეფურსა და დიდებულსა. დიდთა საგანთა ზედასაღმთოთა და საქვეყნოთა მაუბარი, ხშირად გარდავიდოდა შესაქცევთა, გარნა არა უშვერთა, საქმეთა ზედა და ოდეს სრულყოფდა თქმასა და მოთხოვასა, თვითვე ბრძანებდა ლექსად ძველადვე თქმულსა სიტყვასა: „აი ჩემო მანასეო, ხან ასე და ხან ისეო“. მეფის ძე მიხაილ, შვილი მისი, ხშირად მეტყოდა ამასვე და მიბრძანა ძალი მისი: თეიმურაზ მეფესა მეორესა ახლდა ბერი მანასე სახელით. და მას სადმე უბრძანებდა ამასაო ლექსად, ვითარცა ღვით მოლექსე.

მცოდნე ზეპირად ექვსთა დღისა, რომელიცა აღწერა ვასილი დიდმან და გარდამოიღეს ქართულად IX საუკუნესა, და ეგრეთვე ეპისტოლეთა მისთა, — რომლისა სრული თარგმანი გვაქვს გაიოზისა ასტრახანისა არქიეპისკოპოსისა, — ხშირად მოიგონებდა მაღალთა და დიდთა ვასილისა თქმულობათა: „ყოველივე მოვალსო თვისსა დრო-

საო, — (ესე მისწერა ოლიმპიას ვასილმან) ³⁶, — ყვავილი გაზაფხულსა, ეკალი ზაფხულსა, ნაყოფი ხილისა შემოდგომას; ხოლო ნაყოფი ზამთრისა არს საუბარი“ მასვე დროსაო, — ბრძანებდა მეფე, — მისწერა ვასილმან ხუმრობითი, დაცინებითი და შექცევითი სიტყვა (ეპისტ. 267) კომბოსტოსათვის, რომლისა სადმე ჭამითა განიკურნა სნეულეზისაგან, გარყენილი ცხოვრებითა და არაწმინდებითა განმგე (ვგონებ, პონტოას) ანტიპატრე.

დიდად ხშირად ეტყოდა და განუმარტებდა განმარტებითსა ფსალმუნიდგან იოანე ოქროპირისა სიტყვასა: „აღმოსთქვას გულმან ჩემმან სიტყვა კეთილი“, — აღმოსთქვას გულმან სიტყვა ე. ი. რათა იცოხვნიდეს ვითარცა საჭმელსა სიტყვასა კეთილსა ოდეს ესჭამთ, ვხარშამთ საჭმელსა და რომელიცა სჭამს ანუ მიიღებს საზრდოდ სულსა საღმრთოსა, მასვე ამოიცოხნის, ე. ი. აღმოსთქვას ³⁷“. ესე ვპოვე ლათინურსა ენასა ზედა დაბეჭდილი და მუნ სწერია: (in Psalmos tom, V. hom. 44). Eructamus quod comedimus; at qui comedit spiritum divinum: hunc ergo eructat *, ნუ ვიქმნებით უმადლონი ღვთისა, ეტყოდა მონოზონთა და კარისკაცთა, — რათა არა მივიღოთ ყვედრებითი სიტყვა მოსე წინასწარმეტყველისა: „ისრაილმან სჭამა, განძლა, განსუჭდა და ჰკრა წიხლი მას, რომელსაცა უყვარდა“ (მეორე სჯა 32. 15). ზეპირად, ტკბილად და ნელიად ესაუბრებოდა უდაბნოასა მემხოლოეთა და ეტყოდა წმინდათათვის, მოწამეთათვის, მემარხულეთათვის, წერილთაგან, რომელნიცა წარეკითხა ყურადღებითა და ახსოვდა მენსიერებითა ძლიერითა. კასიანე მწერლისა თქმათა, მაქსიმე აღსაარებელისა და იოანე კლემაქსისა სინაიტელისა მოძღვრებათა, წარმოსთქვამდა ესრეთითა ძალითა და ესოდენ მადლიანად, რომელ მსმენელთა აღატირებდა და ადინებდა ცრემლთა. თვით მოძღვარი მისი და მეგობარი, წინამძღვარი ნათლისმცემლისა უდაბნოასა ევთიმი, უწოდებდა სულიერსა თვისსა მოწაფესა მეფის ძეს გიორგის, მოძღვრად თვისსა. განკვირვებასა შინა შეყვანილი ევთიმი ღირსი, მოახსენებდა პატივად მეფისა მოძღვრე-

³⁶ ეპისტოლე 13.

³⁷ ფსალმუნთა განმარტება 145.

* ზ. ჭიჭინაძის გამოცემაში ეს ადგილი არ იყო მოყვანილი. ამ სტრიქონის ნაცვლად დაბეჭდილ ტექსტში ცარიელი ადგილია დატოვებული და გამომცემელი ქვემოთ შენიშნავს: „აქ დედანში აკლიაო“. ხარვეზი ჩვენ შევავსეთ ხელნაწერიდან (№ 2301).

ლათინური ფრაზის თარგმანი: „აღმოვიცოხნით რასაცა ვჭამთ, მაგრამ ვინც სჭამს სულსა ღმრთისასა, მაშასადამე მასაც აღმოიცოხნის“ (თარგმნისა და ზოგიერთი მითითებისათვის ვმადლობ პროფ. ს. ყაუხჩიშვილს). რ. ე. დ.

ბათა, სიტყვასა მოხსენებულსა იესოსადმი იოანე წინამორბედისაგან: მე შენგან ველი ნათლისღებასა, და შენ მთხოვ, რათა ნათელ გცე შენ?

ვითარცა მიწა წვიმითა დამთვრალი და განპოხილი, ეგრეთ იყო მეფე გიორგი, — იტყოდა მამა ჩემი ეგნატი, — სამღრთოთა წერილებითა დაუნჯებული და ვითარცა რიტორი მათთა ჰაზრთა და თქმათა წარმომთქმელი.

LXXVIII 78

სტეფანესა რუსთველსა (არქიეპისკოპოსსა) ახსოვდა წარმომთქმული მეფისა გიორგისაგან სიტყვა ოქროპირისა ღირსებისათვის კაცთა გონებისა. მე მოვიძიე ნამდვილ თქმა ესე ოქროპირისა წერილისაგან, მიწერილისა ანტიოქელთა მცხოვრებთადმი (სწავლა 2) და ჰაზრთა შიხედვითა, თვით სტეფანესაგან თქმულთა, დავსწერე აქა მკითხველთა საცნობელად:

„მრავალნი პირუტყვთაგანი სჩანან უმეტეს კაცისა: ღომი ძლიერებითა, ცხენი სიმსწრაფლითა, არწივი ფრინვითა. გარნა კაცმან დამორჩილა ცხენი თვისდა მოსახმარად. ხოლო არწივი? კაცმან მოიძია საშუალობა და ღონე შესაყენებელად მფრინველთა*. კაცთა აქვსთ თვისნი ფრთენი. დიახ! მე მაქვს ფრთა ერთი უმსწრაფლესი არწივთა ფრთისა, რომლითაცა აღვიწევი არა ათსა სტადიონსა, არცა ოცსა სტადიონსა, არცა ცადმდე მხოლოდ, არამედ უმაღლეს ცისა, ადგილადმდე, სადაცა სუფევს ქრისტე მარჯვენით ღვთისა“.

„ერთსა და მასვე უკეთუ ვიტყვი ორგზის და სამგზის, — იტყოდა მეფე, — საჭიროებისათვის, რათა არა დამავიწყდეს ჰაზრი და იყოს უმეტეს სრულად და მტკიცედ გონებასა ზედა დანერგულად. იტყვის ოქროპირიო: კაცისა ანუ გვამისა სხეულსა ჯერ არს რათა აქვდეს თავი, ხესა ძირი, მდინარესა წყარონი, საუბარსა დაწყებითი რაჟმე საგანი.“

თქვენ ხართო, — იტყოდა მეფის ძე გიორგი ოქროპირისა სიტყვასა, — მიკრულნი რეცა ბაგეთადმი ჩემდა და ვითარცა მერცხალთა მარტყნი, მიაგებებთ ბუდიდგან ნისკარტთა, რათა მიიღოთ მსწრაფლ მისგან საზრდელი.

ღღესა ერთსა, საუბრისა დროსა მათთვის, რომელთაცა სურდათ სიკვდილი მეფისა ანუ მოკვლა მისი, ღიმილითა წარმოიტყოდა იოანე ოქროპირისავე სიტყვასა: „ღღესაცა იპოებიან იეზაბელისა გვარისანი. იროლიადა კვალად განცოფდა; როკავს და მოითხოვს თავსა“.

* ხელნაწ. „მფრინველთა“.

ოვანესსა“. ესე სიტყვა იყო თქმული არა დარეჯან დედოფალზედ, დედინაცვლისა თვისისა. ბრძანებდა მას მეფისეულისათვის³⁸ დედოფლისაგან მიჩნეულისა, და თითქმის სასახლისა მბრძანებელისა, — მიბრძანა ესე არა ერთ გზის მეფის ძემან მიხაილ.

³⁸ მეფისეული და დედოფლისეული, სასახლისა გამდელნი; ესრეთ იყვნენ ძლიერნი, რომელ მეფესა და დედოფალსა ჰხადოდენ ტყვედ მათ ხელთა შინა. თვით მეფის ძენი და მეფის ასულნი და მეფის რძალნი ძრწოლავდენ მათგან. მღვდელთავართა ეშინოდათ მათი. მათითა სიტყვითა შეაძულეს მეფესა ირაკლის ანასტასია, დაჲ ანახანუმ დედოფლისა, — ცოლისა თეიმურაზ მეორისა. განსწავლულისა სწავლათა შინა და მოლექსეობასა და მხიარულებასა იყო ზნეობით მაღალი, მორწმუნე და კეთილმსახურებითა შემკული. აქენდა მიწერ-მოწერა მხეჭაბუჯ მდივანბეგთან. წერილნი ამათნი ვერღა ვჰპოვე. აჲ ერთი მისთა ლექსთაგანი, ოდეს მხეჭაბუჯ უქებდა მას შესხმასა შინა ხუმრობითსა გულსა თეთრსა, თუმცა იყო შავგვრემანი დიდად სახითა:

ვით მიქე მე გული ქალაღდად,
ინდთაგან უფრო შავია.

სხვაცა ლექსი:

ოდეს დაჰკრავ სიბრძნის ტალსა,
ფილოსოფოსთ მისცემ აღსა,
მე ვითა მთხოვ პასუხს ქალსა
თუ ამა წიგნსა უჩვენებ სხვასა
ვეღარ მიწოდებ შენდა დასა.

ესე მითხოვილი თავადის ბარათოვისადმი და მერეთ ქვრივი გარდაიცვალა 1787 წელსა.

ამასვე ანახანუმს და ანასტასიას ჰყვანდა დაჲ მახია, ქალი ბარათაშვილისა. 16 წლისა იყო, როდესაც მიათხოვეს ნადირ-შაის ძმას ადელშაის. ესე შემდგომად ქმრისა თვისისა, მოვიდა თფილისს სპარსეთიდან მას დროს, როდესაც იყო მშობიერად მარიამ ბატონიშვილზედ და წარვიდა რუსეთსა. ქალაქსა მოსკოვს შეირთო ქმარი ბარათაშვილივე და ამოუწყდა ყოველნივე. როდესაც დედოფალი დარეჯან მიიყვანეს მოსკოვს, იხილა იგი მუნ მახიამან და გაიკვირვა, რომ ლეჩაქი ეხურა დარეჯანს თავზედ შეკეცილი. გარდაიცვალა მოსკოვს 129 წლისა შემდგომად მოსკოვისა აღებისა ნაპოლეონისაგან. მიმქმელი მისი იყო, სიტყვისამებრ მისისა, თფილელი — მიტროპოლიტი ონოფრე, კაცი 79 წლისა და არ ახსოვდა სახე მისი, რადგანაც მცირეწლოვანობაში გარდაიცვალა, ესე მიაშობ მეფის ძემან მიხაილ და დაუმატა იყოო შავთვალწარბა, მალალტანოვანი, გონიერი და დიდად ზრდილი: რუსეთში ჩაეცვა მას ტანისამოსი რუსული.

მეფისეულისა და დედოფლისეულისა მტერი იყო ნიკოლოზ არქიმანდრიტი, რომელსაცა მაუბობა მღვდელმთავრობა მეფემან გიორგი და ესე იყო უკანასკნელი ხარჭაშენელი, გარდაცვლილი რუსეთისა ნმართებლობასა. გარდა ამისა მეფისა გიორგისა მეფობაში არვინ კურთხეულა ეპისკოპოსად, რადგანც იყვნენ ყოველნივე ცოცხალნი. მასვე მეფის ძეს ახსოვდენ ხარჭაშენელად:

1) ვ ი კ ტ ო რ ი, გარდაცვლილი 1787 წელსა.

2) გ რ ი გ ო რ ი ზაზაშვილი ორს წელს ყოფილხ ალავერდელად. ესე იყო მიმქმელი ემბაზით მეგვიდრისა დავითისა.

3) ნიკოლოზ, ზემორე თქმული.

[ეს შენიშვნა (№ 38) წინა გამოცემაში არ მოიპოვება. რ ე დ.]

მეფის ძემან თეიმურაზ მომითხრა, მეფისაგან გიორგისა მამისა თვისისა არა ერთგვის გაგონილი თქმითა, და არა წარკითხვითა სიტყვა იოანე ოქროპირისავე ღამითისა ლოცვისათვის და სიტყვა ესე მალალი ვჰპოვე საქმე მოციქულთა განმარტებაში (სწავლა 26) და მოვიღებ აქა საცნობელად მკითხველთა: „ღამე არა არს დაწესებული, რათა განატარებდენ მას სრულიად ძილითა და განსვენებითა; ხელოსანი, ვაჭარი და მსყიდველნი და თვით ეკლესია ღვთისა, განიღვიძებენო შუალამესა. განიღვიძე შენცა, ვითარცა ეკლესია ღვთისა; განიხილე წყობა ვარსკვლავთა, დუმილი ყოვლადი ჰაერისა და წესი ქმნულებათა. ღამისა ჟამსა სული კაცისა არს უმეტეს განწმენდილი, მსუბუქი და მოკლილი; აღიწევის მალად გონებითა თავისუფლად. სიბნელე ღამისა და სიღრმე დუმილისა შეიყვანს ფიქრსა და მსჯობასა. უკეთუ აღიხილავ ცად, ვარსკვლავებითა მორთულად, ვარსკვლავებითა, რომელნიცა არიან ცისა თვალნი, მიეცემი დიდსა სიხარულსა და დატკბები შვებითა, ოდეს აღიწევა აზრი შენი და გონება ღვთისადმი. მიხედე კაცთა, რომელნიცა დღისით კვიან, როკვენ, იცინიან, ბოროტობენ, მტაცებლობენ და იქმონენ მრავალთა უგვანთა და უკეთურებათა, — არა რაათა არა განირჩევიან მათგან, რომელნიცა მდებარებენ საფლავთა შინა; და მაშინ შეურაცხყოფ სოფლისა ამას ამოსა ამბობებასა. მოვალს ძალი და ესე მათ [მო]აგონებს[თ] რა აზრიან: ძილი სახეა სიკვდილისა, სახე და მსგავსება არარაჲსა. — განვედ ქუჩასა და იხილე რომელ არღა ისმის არავისი ხმა. მიხედე სახლსა შენსა; ყოველნივე მწოლარებენ, ვითარცა საფლავთა შინა. ესე ყოველი განაღვიძებს სულსა და მოაგონებს სოფლისა ამის არარაობასა... ღამისა ჟამსა მღვიძარებენ მცენარენი: და ესრეთვე სული შენი, უმეტეს მცენარეთა რეცა მფშვინავთა, მიიღებს ზეცისა ცვარსა“.

სოფრონ არქიმანდრიტი, არაგვისა ერისთვისშვილი, აღზრდილი ნათლისმცემლისა მონასტერსა, მოიგონებდა მეფისა სიტყვათაგან ვასილი დიდისა ბრძანებასა ევთიმესთვის წინამძღვარისა, რომელიცა იყო მდბაღლთა გვართაგანი, გარნა მალლად მალაღლთა ზედა გვაროვანთა მდგომარე მონოზონების სიწმინდითა და ღირსებითა: „კაცი დიდებული და გამოჩენილი, გარნა არა მექონი ჩინებულთა მამა-პაპათა არა ემსგავსების წყლისა ნაკადთა, რომელნიცა განდიდდებიან მაშინ, ოდეს შეიერთებენ სხვათა წყლისა ნაკადთა; ესრეთი კაცი

შიემსგავსების წყაროსა, რომელიცა თავით თვისით სდის და თვით არის კეთილგემოვანი და სასმელი... იტყვიანო, არა ხარ დიდისა გვარისაო და არცა დიდებული; მიუგე: შენ ხარ ნაცარი და მტკერი; არა ხარ უმეტესი აბრაამისა მამისა ჩვენისა, რომელიცა ესრეთ იწოდებოდა“. ამა სოფრონისა თანა მყოფი, დროსა ამბავისა ამის მოთხრობისა, ბერმან სერაპიონ (მოკლული ლეკთაგან 1855 წელსა მონასტერსა) დავით გარესჯისა უდაბნოჲსა კაცმან მცოდნემან ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისაცა დაუმატა ესე: „მე ვიყავ 18 წლისაო ჯერეთ მორჩილად, ოდეს მეფე მობრძანდა დავით გარესჯას დიდისა ამალითა და ინება, რათა სატრაპეზოსა სადილსა ჟამსა წარეკითხათ ექვსთა დღისა რაჲმე. წინამძღვარმან მიბრძანა გამორჩევა წიგნიდამ, ვითარცა მე თვით დავინახავდი ღირსად, რათა მოესმინა მეფესა. აღვედ მკითხველთა სადგურსა და წარვიკითხე სრულიად მეცხრე სწავლა ვასილისა დაბადებისათვის ქვეყანისა ცხოველთა და თვით კაცისა. ოდეს დავასრულებდი კითხვასა, შევსცვალე ხმა ჩემი და ვიტყოდი წიგნისა ამისა დასასრულსა ამას: „ესრეთ მწუხრი ესე და დრო შხისა დასვლისა გვიბრძანებს დუმილსა. შევსდგეთ და მივცეთ შესვენებასა საუბარი ჩვენი... წარვედით აწ სინარულითა, აქა შეკრებილნო, მეგობარნო ქრისტესნო, და ნაცვლად საზრდოთა მდიდართა, და საჭმელთა მრავალგვართა, განაშვენეთ და განწმიდეთ ტრაპეზი თქვენი სიტყვათა ჩემთა მოხსენებითა“. ესე იყო, ვგონებო, 1794 წელსა, წინათ აღა-მაჰმად ხანისაგან თფილისის აოხრებისა, დღესა ხუთშაბათსა, დღესასწაულსა თვით დავით გარესჯელისა ამაღლებისა სწორსა. მეორესა დღესა შემდგომად წირვისა დილითისა და პარაკლისისა გამოეთხოვა ძმათა და წარვიდა მტკერისა მხრით ბორჩალოსა და თანა უძლოდენ ყაზახისა და ბორჩალოსა თათარნი.

პირველი იყოო ჩემგან მეფის ძისა ნახვაო და ჭეშმარიტად ვიტყვი, დღემდე მომხსენებელი მისი, ვეკვირვები მისსა ღრმად სწავლასა სამღთოთა წიგნთა შინა, წმიდათა მამათა წერილთა დახელოვნებასა მისსა, ბრძნად მსჯელსა. ტკბილად და რიტორულეზ მოუბარსა, ნამდვილ მეფესა, ტანითა ახოვანითა, ჭკუითა, ზრდილობითა, მოთმინებითა, აუჩქარებლობითა, დიდსა მორწმუნესა, ქრისტეს ეკკლესიისა მოყვარესა და ვიტყვი მონაზონთათვის მაგალითსა.

კითხვა ჩემი დიდად მოეწონა მეფესაო; — გამომკითხა ვინაობა ჩემი, სადაობა, წელი ცხოვრებისა და წელი უდაბნოსა შინა შესვლისა. ერთისა კვირისა შემდეგ შემაყენეს ბერად; მიკუროთხეს ჩოხაო და მიწოდეს სახელად ნაცვლად სვიმონისა სერაპიონი. სახელი წინამძღვრისა ჩემისაო, რომელმანცა მაღალითა სიწმინდითა განატარა ქვეყნიერი ესე ცხოვრებისა სარბიელი.

დროსა გამეფებისა, მეფე გიორგი მწუხარე ქალაქისა თფილისისა გაოხრებისა გამო სპარსთაგან და მცხოვრებთათვის, რომელნიცა კვალად შემოვიდოდნენ თვისთა სახლთა გარდამწვართა, მისწერა თხოვითა წერილი სომეხთა კათოლიკოსსა ლუკას, რათა ასესხოს მას ფული. კათოლიკოსმან მოართვა სესხად ათასი თუმანი, და ფული ესე განანაწილა მათხედ, რომელნიცა იყვნენ მოკლებულნი ღონეზედ აღშენებისათვის ანუ განახლებისათვის სახლთა თვისთა: — ქალაქი თფილისი, მეცადინებითა მელიქის დარჩიასითა აძლევდა ამა დროსა, სამეფოდ დღეში 18 მანეთსა, ვითარცა მიაგებო ღენერალმან ვასილ იოსების ძემ ბებუთოვმან. დიდი მოღვაწე ქალაქისა განახლებაზედ, არა ზოგავდა არარასა ობოლთა, ქვრივთა და შეუძლებელთათვის. ჯიბე ზისი, იტყოდენ მხლებელნი მისნი, არის შიოს მარანიო.

დღესა ერთსა მეფე ბრძანდებოდა ჩარდახზედ სასახლისა თვისისა წმინდისა გიორგისა ეკკლესიის გვერდზედ და იხილა მუნ ყმაწვილი 15 წლისა, რომელიცა სდგას შორს და უმზერის მეფესა, მეფემან მალალისა ხმითა ჰკითხა მას: „ვინა ხარ ყმაწვილო?“ იგი წარსდგა მსწრაფლ და მოახსენა: „ვარ შვილი სიონის კანდელაკისა იოანესი“... „ოჰ — ბრძანა მეფემან, — მოკლულისა სპარსთაგან, წამებულისა ქრისტესთვის. შენ ხარ შვილი ჩემისა ნათლის-დედისა. მოდი, მოდი, რაგქვიან სახელი? გაბრიელ, შენი ჭირიმე! — მოდი დაჯეგ, დაჯეგ. სადა დგებარ ეხლა?“ — „მეზობლისა სახლში“; — მაშინ შევიდა ოთახში, გამოიტანა თვით პატარა თალათინისა ყუთი, ამოიღო ჯიბიდან გასაღები, გააღო ყუთი და ლურჯის ქისიდან თვით თავის ხელითა იწყოთვლა აბაზებისა, „ოცდაათისა მანეთის აბაზი მიბოძა და რადგანაც არ მქონდა ხელსახოცი, თვით ამოიღო მისისავე ყუთიდან ქალაღდი ლურჯი და ნახევარ თაბახში გახვია და მიბრძანა: „მიუტანე ესე ფული ჩემსა ნათლი-დედასა, დედასა შენსა და უთხარ ეხლავე გაიანხლოს სახლი სადგურად ობოლთა“. — ამა ფულითა დროთა მათ, — მეტყოდა სიონის დეკანოზი გაბრიელ ქართველოვი, გარდაცვლილი 1866 წელსა, — აღვაშენეთ სახლიო, რადგანაცა იყო დიდი იეფობა მასალისა, მღუმისა, კალატოზისა და აგურისა“.

მეფის ძემან და მემკვიდრემან დავით რუსეთსა ყოფნისა დროსა გაიცნა და მოინება შერთვა ცოლად რომლისაღაცა ტატისჩევის ქალისა. მობრუნებულმან საქართველოდ, იწყო მიწერ-მოწერა წერილთა გარსევან ჭავჭავაძის ძესთან და ვარლამ მიტროპოლიტთან (ერისთვისშვილთან), დროთა ამათ ს. პ. ბ. ჩლენად სინოდისა მცხოვრებთან. მეფესა გიორგის დიდად სურდა შერთვა ქალისა მის რუსთა გვარისა და აჩქარებდა საქმისა ამის დაბოლოებასა, რათა მაგალითითა ამით დაკავშირდეს რუსეთთან თვით და ერიცა მისი და რათა მოაშოროს არაწმინდებით ცხოვრებასა — ბაყალ ავეტიქას ქალთან დაუმაღველად. ერთი ესე ვითართა წერილთაგანი ნამდვილი, რომელიცა მე მაქვს, არის მოწერილი მეფის ძეს დავითთან ვარლამისა; აჰა პირი ნამდვილიდამ ამ 1-ლისა ამის წერილისა.

„მათს უგანათლებულესობას, მეფის ძეს და საქართველოს მემკვიდრეს [დავითს] *,

ჩემს მოწყალე ხელმწიფეს!

ქვეშვრდომით თაყვანისმცემელი მათს მშვიდობას ღმერთსა ვსთხოვ.

ხელმწიფეო ჩემო! თქვენი წიგნი მებოძა; და როგორც მმართველად ისე ვინარე თქვენის მშვიდობის ამბის სმენისათვის. ბატონს მეფეს წიგნი მივართვი, და მათს უმაღლესობას მოვახსენე, და თქვენც მოვახსენებ: ტატისჩოები ჭეშმარიტს პასუხს ითხოვენ, ამისთვის რომ ბევრნი თხოულობენ, და გათხოება უნდათ. და თქვენ ბრძანებას ელიან.

აქაური ამბავი ეს არის, ევროპაში დიდი ბრძოლაა. სუაროვს ** შვეიცარიაში საშინელს მთაში უღაღსა და უგალს ადგილებში, რომის იმპერატორის ღენარალთ ცხენები დაუგვიანეს და ოთხი დღე იქ მოუხდა დგომა. იმ დღეებში საშინელი ქუხილი და ელვა, მძაფრი წვიმა თურმე იყო, და იმ დროს ფრანკუსნი განეწყვენენ, და დი[დი]ს სიმხნით და ძლიერებით იმ საშინელის ადგილიდამ გამოვიდა სუაროვი[ი]. მოკლედ მოვახსენებ. სუაროვი ასე სწერს ხელმწიფეს, ახლა რომ *** მოვიგონებთ იმ დღეს, ჩვენი სული შეძრწუნდება ხოლმეო.

* ეს სახელი პლ. იოსელიანს შეუტანია წერილში. დედნის პირში კი ის არ მოიპოვება (იხ. წ.-კ. საზ-ის 3053). რ ე დ.

** იგივე — სუვოროვი. რ ე დ.

*** დედანშია: „რომ ახლა რომ“... რ ე დ.

ხელმწიფის შვილი კოსტანტინე პავლოვიჩი იქ ყოფილიყო. და ამის-
თვის ხელმწიფემ სუაროვს ლენერალისიმუსობა უბოძა, და თავისი
შვილი ცესარევიჩად გამოაცხადა. კნიაზ პეტრე ბაგრატიონიც დიან
კარგა გაისარჯა, და კიდეც დასჭრეს. ბუნაპარტემ ჯარი მისირში
დააგდო და თითონ ფრანციაში მივიდა.

სხვებრ გევედრები, მოწყალეო ხელმწიფეო, არ დამივიწყო, მონა
ერთგული.

თქვენის უგანათლებულების მონა ერთგული, არქიერი ვ ა რ ლ ა ა მ.

ნოემბრის 18

წელს 1799

LXXXII

82

რავდენისამე წლითა წინათ წერილისა ამის ვარლამ მატროპო-
ლიტისა (რომელიცა იქმნა 1811 ექსარხად საქართველოჲსა) გარსე-
ვან ჭავჭავაძემან აცნობა მეფესა მიწერილი პეტერბურღსა ამბავი დავი-
თისათვის მემკვიდრისა, დანიშნულისა ოთარ ამილახვარისა ქალზედ
ელენეზედ. მეფე, მოსურნე რძლად ტატიშჩევისა ქალისა, სწერს, სხვა-
თა შორის, შემდეგსა პასუხსა. ჯერეთ მეფის ძეობაში და მემკვი-
დროობაში:

„მათს ბრწყინვალებას

ჩემს საკუთარს მეგობარს,

რა აქედგან თქვენი ბრწყინვალება წავიდა, მას უკან თქვენი წიგ-
ნი არ მოგვსვლია და თქვენი ამბავი გარჩევით არ გვსმენია და
თქვენმა გონებამ უწყის, რომ თქვენის წიგნის დაგვიანება და ამბავის
უცნობელობა დიდად მოგვაწყენს, და ვინც წამოვიდეს თქვენს წიგნსა
და ამბავს არ უნდა დაგვაკლებდეთ ხოლმე. მშვიდობა არის, ღვთის
მოწყალებით. პეტერბურღს რომ მიხვიდეთ, იქ დიან კარგისაგან ურჩე-
ულესი იშოვება თეთრი კაბლი, რომელსაც ანადიანო ჰქვიან. ამისი
სამი ანუ ოთხი სტილის (?) ოდენი უნდა გვიშოვნოთ და კაის ჭურჭლით
და თქვენის ბეჭდით დაბეჭდილი უნდა ფოშტით გამოგვიგზავნოთ,
ან ასეთის კაცის ხელით, რომ აქ ჩვენ მოგვივიდეს, მაგრამ დიან
კარგისაგან პირველი და ურჩეულესი უნდა იყოს, რომ ცუდი არ
იყოს და ვიცით ცუდს არ გამოგვიგზავნით და ამას გარდა, სიცოც-
ხლის წამალი რომ ჰქვიან იმ წამლისაჲც თორმეტი მინა გვიშოვნეთ
და ესეც თქვენის ბეჭდით დაბეჭდილები და კაის კაცის ხელით გამო-
გვიგზავნეთ, რომ უეჭველად აქ ჩვენ მოგვივიდეს და ის ორივე კი

ჩვენთვის საჭირო არის, და ამისთვისა გთხოვეთ და ვიცით თქვენც გამოიმეტებთ და კიდევ იშოვნით და მაგიერს თქვენს რგებას და სიამოვნებას ჩვენც ვეცდებით; ჩვენთვის დოხტურსაც გამოეგზავნა, ცხოვრება არსებისა ჰქვიან, რომელიცა რომ მათს დიდებულებას უთარგმნინებია ის წამალი და იმისი ორი რიგი თურმე იქმნება; ერთი დიახ კარგისაგან და მეორე ცუდი და ეცადენით, რომ ცუდი არ იყოს და იმ პირველისა კარგისაგან გვიშოვნოთ იმ ცხოვრება არსების წამალისა და თორმეტი წვრილის მინებით იქმნება და ესეცა და ეს ზემოხსენებული თეთრი კაპლიცა ოთხი სტილი გვიშოვნოთ და გამოგვიგზავნოთ და ასეთს კაცს გამოუგზავნეთ ამ ჩვენი მხრისაკენ, რომ საეჭვო არა იყოს რა და აქ ჩვენ მშვიდობით და უნაკლულად მოგვივიდეს და შემდგომად თქვენს სიკეთეს, ამბავს და წიგნს ნუ დაგვაკლებთ, რომელიც ჩვენთვის ნიადაგ სასიამოვნო სასმენელი არის. დავითის ცოლის შერთვა და ქორწილის ამბავი გეკითხათ: იოანე ფეტიაშვილმა გვიანბო და თქვენი გული ამაზედ სარწმუნო ბრძანდებოდეს, რომ დავითს არც ცოლი შეერთოს, არც ქორწილი ექმნას და ვიზედაც დავითისაგან შერთვის ეჭვი არის, არც დავითისაგან იმისი შერთვა იქმნეს და დიდი სიცრუვე და ტყუილიც არის და დაჯერებულიც ბრძანდებოდეთ, ამაზედ ასე შორს არის და თვით აქედგან პეტერბურღი როგორც შორს არის ისე ის საქმე. და უჩვენოთ ხომ ვერ დაიჭერდა დავით ამ საქმესა და ჩვენგან სარწმუნო იქმენ, რომ სიცრუვისა და ქორის ამბავის მეტი არაფერი არ არის რა, და თქვენვე დიახ კარგათ იცით, რომ ტყუილის მეტი არა არის რა და გთხოვთ შენგან დაუვიწყებელნი ვიყვნეთ ყოველს საქმეში.

თქვენის ბრწყინვალეების საკუთარი მეგობარი საქართველოს მეფის ირაკლის პირმოძო ძე გიორგი

წელსა ჩღჟდ,

მარტის კვ.

თ ფ ი ლ ი ს ს.

იმერეთის საქმისას რაღა გეხვეწო ამის მეტი; ახლა შენ იცი, რომ ის საქონელი არ დაგვეკარგოს. შენი ალალი თეთრი რომ მომცე შენის ჯიბიდგან, ისრე იქმნება“

1799 წელსა მეფის ძე და მემკვიდრე დავით, ურჩი მამისა, თვით-
ნება და მგონებელი ბრძნად თავისა თვისისა, უმეტეს მამისა, ვითარცა
მხილველი რუსეთისა, — შევიდა განსაცდელსა ძნელსა. სიხარბემან
ფულისა და ნიეთთა და მოლოდებამან, სნეულებისა გამო მამისა თვი-
სისა უკურნებელისა, მეფობისა, რომლისა ძალითა ადვილად დახს-
ნიდა ქორწინებასა, — აქმნევინა ესე, რომ არღა ინება შერთვა დანიშ-
ნულისა მასზედა ელენეს ამილახვრის სარდლის ოთარის ქალისა,
არცა ტატიშჩევის ქალისა რუსეთს, და შეირთო სურვილისამებრ
მამისა სვიმონ, აღად წოდებულისა აბი მელიქის ქალი ხამფერვან,
რომელსაცა ნათელსკეს მართლმადიდებელისა ეკკლესიისა წესითა *
და უწოდეს სახელად ელენე. — ქალსა ამას აქვნდა ფულად 8.000
მანეთი ფული დროთა ამათ დიდძალი და ესოდენისავე ფულისა ნიე-
თნი და სამკაულნი. მეფე თვით დაესწრა რძლისა თვისისა მირონ-
ცხებასა სასახლისა წმინდის გიორგის ეკკლესიასა შინა. თანამემწეთა
აღსრულებისათვის ესრეთისა საქმისა იოანე ანდრონიკაშვილსა, დუცალ
ბარათაშვილსა და ეგნატი იოსელიანსა, რომელიცა ასწავებდა მას
ქალსა აღრევე ქართულსა, წერასა და საუბარსა, უბრძანებდა მეფე
იდუმალ დაახლოვონ მისდა შვილი მისი დავით.

დღესა მესამესა შემდგომად ქორწილისა მეფემან, რათა მტერთა
არა მისკეს მეტად მიზეზი დღესასწაულობისა, დასუსტებისათვის
მეფობითისა ღირსებისა, — თვით წარვიდა, ნახა რძალი თვისი, ამ-
ბორსუყო, და აკურთხა და უბოძა პირის სანახავად ქარვასლა სახა-
სო ქ. თფილისს ძველად როსტომ მეფისაგან აშენებული და სოფელი
გურჯაანი სახასო ყმებითა და მამულითა და ოქმისა ბოძებითა, მასვე
დღესა მეფისაგან დამტკიცებულითა. ჰგონებდა მეფე, რომელ ესრე-
თითა ქორწინებითა ძე მასი დავით გამოვიდოდა ცოდვიდამ და განუ-
ტევებდა ბაყალ ავეტიქას ქალსა, შეყვარებულსა აღრითვე, რომელიცა
შემდეგ წარიყვანა რუსეთსაცა და მუნ მოკვდა. მტერთა სდუმნეს.
გარნა, თვით დავით მოსული გონებასა, შევიდა სინანულსა. არცა:

* მონათლვა კანონისამებრ ანტიოქიისა კრებისა სომეხთა და მირონცხება.
იყო წმ. გიორგის სასახლის ეკკლესიაში. თვით მეფე სკამზედ მჯდომი დაესწრო
მუნ. ნათლიად ანუ მიმქმელად იყო თავადი დავით თარხნიშვილი, მიმბაში. ესე
ამბავი მითხრა შვილმან მისმან, ვითარცა მამისაგან გაგონილი ღენ-ალეიტენანტ-
მან იოსებ თარხანოვმან. პლ. იოს.

გვარი თავადობისა, არცა სიძველე და ჩინებულება გვარისავე, არცა კავშირი რაჟმე დიდკაცობათა ქვეყანისა, არცა მეფობითი აღზრდა ჰაზრითა და ქცევითა, — არა აქნდა მეფის რძალსა და მემკვიდრისა ცოლსა სადედოფლოდ ბაგრატიონის ტახტისათვის მომზადებულსა. მეფემან, განსადიდებელად გვარისა მისისა, მიუბოძა მისსა გვარსა თავადობისა ღირსება³⁹, გარნა რასა ეკმაუბოდა ესე სომეხთა ქალსა, რომლისა მოყვარენი და ნათესავნი იყვნენ ვაჭარნი და დაბლისა ხელობისანი. დაჲცა ერთი მისივე მეფის რძლისა, სახელად მაია, სომხადვე დაშთენილი, ჰყვანდა ცოლად მოქალაქესა თფილისელსა... გულასპოვსა ვაჭარსა. ამილახვარი ოთარ, ეცინოდა მეფისა სახლსა დაწუნებისათვის მისისა ქალისა. შეიძულა ოთარმან იუსტინე მთავარეპისკოპოსი, რომელსაცა პატივს სცემდა მეფის რძალი ელენე და სწყალობდაცა დიდად⁴⁰. ამისთვის მეფემან ინება და შერთო უმცროსსა პირველისა ცოლიდამ, შვილსა თვისსა თეიმურაზს. თვით მეფის რძალი ელენე იყოფოდა გარდაცვალებადმდე მეფისა თვისსა ქმართან არა პატივცემულად მისგან და შემდეგ გარდაცვალებისა განაძიაცა თვისგან და ჰგონებდა გაშვებასა. იწყო საქმემან დეკასტერიაში და არღარა გამეფებულმან მიიღო საქართველოსა კონსისტორიიდან, კათოლიკოსის გარდაწყვეტილებითი უარი დახსნისათვის ქორწინებისა. დავით წარვიდა რუსეთს 1803 წელსა და მეფის რძალი ელენე,

³⁹ მამა მისი ალა ანუ სვიმონ ცხოვრებდა ასტრახანსა და ვაჭრობდა შვილთა შეწევნითა. შვილნი ესენი იყვნენ ზურაბ, სვიმონ, დავით და იოანე, თუმცა უხაროდ[ა]თ მეფისათანა მოყვრობა და გვარის შოვნა, გარნა შესწუხდენ ოდეს მდიდრად გათხოვებისა გამო დისა თვისისა, შეგარდნენ ვალში და დასუსტდნენ ქონებითა. აჰა ერთი წერილთაგანი სვიმონისაგან მამისა ჩემისადმი მოწერილი 19 მარტსა 1800 წელსა, შემდეგ ჯვარის წერისა, რომელიცა იქმნა 1799 წელსა:

...[წერილი არ არის მოყვანილი და ცარიელი ადგილია დატოვებული. რ ე დ.]

⁴⁰ აქა ვიტყვი რავდენთამე მთავარეპისკოპოსთათვის, რაჲცა გავიგონე მეფის ძის მიხაილისაგან.

1) კ ი რ ი ლ ე, გვარით ციციშვილი, ბიძა გიორგი სარდლისა სიმამრისა თვით მეფისა გიორგისა, დროსა დომენტის ტყვეობისსა ოსმალსა, მიანდვეს მას კათოლიკოსობა. ოდეს მოვიდნენ ოსმალნი ასაკლებელად მცხეთისა და სხვათა ეკლესიისა საუნჯეთა, სცემეს მას მრავლად, რათა აჩვენოს მას სამკაულნი და თაბალითა დააყრევინეს ფერხთა ფრჩხილები. შემდგომად დაბრუნებისა დომენტისა სტამბოლიდამ ჩააბარა მას კათოლიკოსობა და თვით იწყო ცხოვრება მარტივისა ბერისა. იყო მცოდნე სპარსულისა და თათრულისა, საყვარელი მეფისა, ნასწავლი მჭერმეთქვი და სიტყვა მარჯვე; მიწერ-მოწერა მისი ანასტასიასთან (წიგნმან ამან არ მოაწია ჩვენადმდე) მეფისა ირაკლისა დედინაცვალთან, მოწმობს მისსა სიბრძნესა. იტყოდა სადმე, მეფისა ვახტანგისა დაჲ ნათესავი მისი მასწავებდა დიაკონობისა დროსა კმევასაო. რავდენჯერმე აღიყვანეს ხარისხსა და გამოძიესო დროთა ამბოხისა გამო. გარდაიცვალა 90 წლისა 1774 წელსა. მის შემდეგ იყვნენ:

ბრძანებითა იმპერატორისა ალექსანდრესისა, მივიდა პეტერბურღსა 1810 წელსა და გარდაიცვალა მუნ 1836 წელსა.

თვით ელენე მეფის რძალი და შემკვიდრისა ცოლი იყო ემბაზით მიმქმელი ჩემი. ამისთვის ვიცნობდი მოკლედ მას, მოარული მასთან 4 წელსა ს. პ. ბ. (1831 — 1835); იყო პატიოსნებითა სავსე, მოშიში ღვთისა, მორწმუნე ქრისტიანე, გარნა არა დამტყვებელი სრულიად სომეხთა სარწმუნოებისა: საუბარი მისი, მიქცეული სომხურად, არა იყო დიდკაცური ქართული; ქცევა არა ქართველთა დიდთა გვარისა ქალთა ჩვეულებრივი; არა მოყვარე მეფისა სახლისა წევრთა და არცა მათგან ყვარებული; — უნებდა მას დასაფლავება თვისი... სოფელსა *... მღებარესა პეტერბურღით ცარსკის სელოსა მიმავალთათვის, აღშენებულსა ეკკლესიასა და არა თვისსა ქმართან ნევსკისა მონასტერსა. ამისთვის მოჭედა მან მკვრუვისა ოქროთი ხატი ღვთისმშობლისა და ამკობინებდა მას მრავლითა თვალითა და მარგალიტითა და ნებავდა დადებულყო ხატი იგი თვით მასვე ეკკლესიასა საძვალვედ მისდა დანიშნულსა. მიბრძანა და გავუკეთე რუსულად და ქართულად ზედაწარწერა. წარმოსულმან რუსეთიდან, ვერ ვსცან, სადა დაიდვა ხატი ესე, რადგანაცა თვიერ დასაფლავდა ნევსკის მონასტერსა.

2) ტ ი მ ო თ ე.

3) ი ო ს ა ფ ყ აფლანიშვილი, ძმა დავით სარდლისა.

4) ბ ე ს ა რ ი ო ნ გოსტაშაბიშვილი, აღმასხან ბატონიშვილის ნათლია რომელიცა კიტრისა ჭამითა დაირჩო და განითქო: ე, უ მ ა კ ე ბ მ ა და ა რ ჩ ვ ე ს ო.

[ამ სიტყვას ზ. ჭ-ის გამოცემაში მისდევს ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები: „ძმა დავით სარდლისა“, რაიც რედაქციულ შეცდომას უნდა წარმოადგენდეს. „ცხოვრებას“ ხელნაწერში (საისტ. საფონ. № 2301) ის არ მოიპოვება და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო, რადგან გოსტაშაბიშვილი დავით სარდლის (ორბელიანის) ძმა ვერ იქნებოდა. რ ე დ.]

5) პ ა ი ს ი ო ს გარსევანაშვილი, ნამღვდელოა, რომელსაცა, სწამებდენ ფრანგობასა; — შეფე გიორგი არ მიენდებოდა მას ფრანგობისათვის.

6) ი ო ა ნ ე ქარუმიძე, ონოფრე ბერისშვილი, კაცისა დიდად წმიდისა და მოღვაწისა. გარესჯას გარდაიყვანეს წილკნადამ.

7) ი უ ს ტ ი ნ ე მალალაშვილი, უკანასკნელი, გადიყვანეს რუისიდან.

* მგონია პულკოვო ერქვა სოფელსა ამას. მუნ არის ეკკლესია ბორცვისა ზედა. აქა უნებდა დასაფლავება [პ. ი.].

აჰა ორიცა მისი წერილი, მოწერილი მამისა ჩემისადმი:

[1]

წელსა ჩვიგ.
ღვინობისთვის კე-სა.
პეტერბურხით.

„მაღალ-ღირსო უფალო ეგნატი,
ჩემო სულისა მამავ!

მერმეთ ჩემს მაკურთხეველ მარჯვენას ანბორს მოვახსენებ და თქვენ მშვიდობას და თქვენის ცოლშვილის ღმერთსა ვთხოვ. ვიციით რომ ჩემს ამბავს იკითხავთ, ესრეთ იცოდე ჩემი ანბავი. მარიამობის თოთხმეტს აქეთ, მე ჩემს ძმა დავითთან ვარ. თავისის ხასების რჩევით ისრე ინება ჩემქმა ქმარმა. ახლა კი დიდად წუხს და დიდათაც მეხვეწება, რომ შეურიგდე, მაგრამ მე არ ურიგდები. ამ დღით მოციქულების გზავნით და წიგნების წერით ილაჯი აღარა მაქვს, მაგრამ მე არ ურიგდები; ღვითთაც, თუ ხელმწიფე მშვიდობით მობძანდება, ღვითთ ჩემი საქმე ყველა კარგათ მოხდება. იმას კი თავისი ხასები ველარას უშველიან. ესრედ იცოდე ჩემი ანბავი. ამაზედ მეტს ვერას მოგწერ. მერმეთ ვთხოვ, ჩემო ეგნატი, დიდათაც დაგიმადლებ: ეგ ჩემი ოცი თუმანი ბატონისშვილს თეკლეს გამოართვი, და ღუქნების ქირა. ის ფული ვანელ გეურქას მიეცი მანდ და იმას აქ ფული აქვს არტემ ბულდანიჩთან, ის მე აქ მომცემს, თავისის ანგარიშით. როგორც მანეთი გადის ხომ იცი და მომიწერია კიდევ მე, რომ აქ ვალი მქონდა ოთხასი თუმანი, ზოგი მივეცი და ზოგი კიდევაც დამრჩა მისაცემი. კიდევაც ამას გეხვეწები, რომ ღუქნების ქირა და ეგ ოცი თუმანი გამოართო და გეურქას მისცე და საჩქაროდ მოაწერინო, რომ მე აქ არტემ ბულდანიჩისაგან მამბარდეს. ამას მაგისი თეთრი აქვს აქ და მალეც მომცემს. ამას გარდა კიდევ ამას გეხვეწები, რომ გურგინ ბეგასშვილს სტეფანეს ეგ ჩემი თამასუქი და გიორგის თამასუქი გამოართო და გამოგზავნო. ორკეცი ფასი მიეც ფოშტისა და არ დაიკარგება. არტემ ბულდანიჩის სახელზედ ნევსკის ფიშებტზედ სომხის საყდარში. ესრეთ მოაწერე და არ დაიკარგება. თუ სტეფანე სახლში დგას, გავლილის თვეების ქირაც გამოართვი, ისიც გამოგზავნე. ახლა შენ იცი, როგორც გაირჯები ჩემს მამულებზედა გურჯაანზედ, ან ქარვასლაზედ როგორც კაის ფასათ გასცემთ. ამ იანვარში უნდა ეცადოთ რომ კაის ფასათ მიიცეს, რომ არ დავი-

ლუბო. ჩემი სიცოცხლე მაგაზედ ჰკიდია; თუ ცოტად გაიცემა, აქაც, ისე იფიქრე, იმ ანგარიშით მომეცემა და თუ მეტად მიეცემა, იმის ანგარიშით მომეცემა, ესრეთ იფიქრე, ამაზედ მეტს ვერას მოგწერ. მაგაზედ ეცადეთ, რომ სამასამდინ ეგება ავიდეს მაგისი იჯარა, რომ არ დამლუბოთ. თუ ესრეთ არა, —საუკუნოდ დავილუბები. მინისტრი შისწერს ვასილიევს გურჯაანისთვის და ქარვასლისთვის, ახლა თქვენ იცით, როგორც კარგათ მოსწერთ და ან მოაწერინებ ვასილიევს. იმის ცოლს ჩემ მაგიერ შეეხვეწე რომ კარგათ მოაწერინოს თავის ქმარს. მასუკან მე ვიცი როგორც ვემსახურები. ასრე არწმუნე, ეგ რომ ეცადოს კარგათ მოსწერას. ახლა შენ იცი, როგორც გაირჯები მეტადრე ქარვასლაზედ, რომ ცოტას ფასით არ გასცეთ და არ დამლუბოთ საუკუნოდ. თქვენი ქრისტეს გულისთვის ჩემი სიცოცხლე ხომ იცი მაგაზედ ჰკიდია; ახლა შენ იცი, ამაზედ მეტს ველარას მოგწერ ახლა და ამის იქით სხვას წერილით მოგწერ ჩემს ანბავს.

თქვენი მშვიდობის მოსურნე მეფის რძალი ელენე“.

[2]

„მაღალ ღირსო უფალო მღვდელო ეგნატი ონისიმოვიჩი,

ჩემო სულის მამავ!

მერმეთ დიდი ხანთა თქვენი ამბავი არა შემიტყვია. მგონია რომ შემდღურებით. ჯვარი გეთხოვნა, არ გამოგიგზავნეთ. შენც იცი, რომ ერთი დღე შესვენება არა მქონია მწუხარებისა გამო ჩემის მეუღლი-საგან: ცოცხალი იყო მტანჯავდა; მკვდარი უარესად მტანჯავს. მგონია, რომ შენც შეიტყობდი კაჭკაჭოვის ჩივილსა, აქ მინისტრისათვის მოეწერა ერმალოვს, რომელიც იმის პასუხი მოუა. ახლა იქნება კიდევ სასამართლოდ შეიქნას. ჩემთვის დიდად საჭიროა, რომელს წელიწადში დაიკარგა ან რომელს ჩისლოში. ერთ თითს ქალაქზედ დანიშნე და გამომიგზავნე, რომ ჩემთვის დიდად საჭირო არის, მიინდა ლითვინოვისაგან მოწმობა მოვატანინო. საჩქაროდ მომწერე. ამათ გარდა, კაჭკაჭოვმა რომ წიგნი მომცა, ის წიგნიც გამომიგზავნე. მე რომ ასი თუმნის თამასუქზედ ხელი მოვუწერე თავდებობისა მანამ იმან ხელწერილი არ მოგცა, მე ხომ არ ვუწერდი. მას უკან იმან ერთი წიგნი მომცა, რომ თუ იმ ასი თუმნის თამასუქის თეთრს მე ვინმე მთხოვდა, იმის ყიზლარის ვენახი უნდა გაყიდულიყო და იმ თამასუქის ფული იქიდან უნდა მისცემოდა. თუმცა იმ წიგნის პირიც მე აქა მაქვს, მაგრამ ახალი სჯობს რომ მე აქა მქონდეს. ის რომ შენ გელა-

ვახტანგ ერეკლეს-ბე ბატონიშვილი

ვებოდა შენს საჭიროთ გამოგიგზავნე, იმისი ასლი, ვინც ის გადილო, თარიღი დაეიწყებია. თუ ქრისტიანი ხარ, ეს ჩემი თხოვნა საჩქაროთ ფოშტით მიბოძე; რომ მალე ლითვინოვისაგან მოწმობა მოვიტანო. ის ციხეში დასმას უპირობდა და მე დავიხსენ და ახლა იმის მაგიერია რომ მიჩივის. ღვთის ძალით მაგის სიმტყუნეს მალე გამოაჩენს. სხვა რაღა გეხვეწო, ჩემი სათხოვარი შეისმინე; სხვა იყავ მშვიდობით. თქვენის მშვიდობის ამბის მოსურნე მეფის რძალი ელენე.

დიდათ ავათა ვარ. ეს წიგნი ავანტყოფმა დავსწერე. ამ საჭიროებისთვის, თორემ არ შემეძლო წერა.

დეკემბრის ი-ს, წელსა ჩყვ-ს—“.

LXXXIV 84

თვით მეფის ძე დავით ესრეთისა ქორწინებითა ჰგონებდა დაკავშირებასა სომეხთა მდიდართა, ქართველთა-თანა და მოყვანასა მათსა ერთობისადმი ეკლესიისა. გარნა შესცდა. სომეხნი განბნეულნი სპარსეთისა, ოსმალისა და სხვათა ადგილთა არიან ყოვლად დაცემულნი ზდილობითა; — უქონელნი მამულისა არიან, უქონელნი სიყვარულისა თვით კეთილისა მოქმედთადმი მათისა; დამვიწყებელნი თვისისა ენისა და მოსაუბრენი სხვათა ზედა ენასა, რომელთა იგინი ემორჩილებიან, ვერ სცნობენ რასათვის არს მშვენიერება ლექსთა და ჰაზრთა გამოხატვისა; არა უწყიან რა უყვარდეს, ვინ უყვარდეს, სად უყვარდეს, რას ეტრფოდეს. განვარდნილნი ერთობისაგან სარწმუნოებისა აღმოსავლეთისა და კვალად შეხიზნული ლათინთა — ეკლესიისა, არა უწყიან თვითცა რასა შინა მდგომარებს მათი ეკლესიისა ღირსება. მილიონიდგან განბნეულისა სომეხთაგან ერისა კნინდა ნახევარი წარიტაცეს ლათინთა; დანაშთენი ერთ-ნახევარი დაცინებულნი ყოველგან, ვინებულნი სპარსთა და თურქთაგან, არიან სრულად ცივად მხედველნი გულგრილნი. სახლი მათი სხვათა ადგილზედ, ვაჭრობა მათი უცხოთა ნათესავთან, მეგობრობა სიცრუითი — შესაძენებელად რისამე! — ვერსადა განიზრახვენ მეფობასა თვისსა, ვერვისთან იტყვიან მეფეთა თვისთა ტახტისათვის; თვით მწერლობა მათი, ლათინთა მოძღვართაგან ნამუშავევი, არის მათთვის ანუ ვერ გასაგონი, ანუ საენოდ მათისა ეკლესიისა მისაღები. სომეხთა ეკლესიისათვის იტყოდა ბესარიონ კათოლიკოსი, — სირცხვილიც არის ვისაუბროთ და სადაა ეკლესია ესე და რა ღირსება უნდა აქვნდეს მას, სადაცა ორი დიდი ეკლესია აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა საუბრობს, და მესამეცა ეკლესია დიდი ლუტერიისა ჰყვავის მეტობითა მათვე

ორთა დიდთა ეკკლესიათა. თვით გონიერნი სომეხნი ხშირად სადამე მოიხსენებდენ ანუ მართლისა გულითა ანუ ცბიერობით თავთა თვის-
თათვის: ნუ უმე ვინცა საჯინიბოს შინა დაიბადება, არის იგი ცხენი?
ესრეთ სძავთ სხვათა თანა თქმა, რომელ არს იგი სომეხი.

LXXXV 85

მეფის ძესა გიორგის არ უყვარდა სომეხნი, ვითარცა დამკარ-
გველი ძველადვე მეფობისა, ვითარცა არღა მექონი მამულისა და გან-
ბნეული ქვეყანად, ვითარცა ენისა არღა მექონი და სხვათა ენათა
ზედა ცუდად მოუბარნი, ვითარცა განუარდნილნი აღრითვე მართლ
მადიდებელისა ეკკლესიიდან, — ერი ესე ახალ ისრაილად წოდებულ
იქმნა. ვაჭარი მსყიდავი და გამსყიდავი, ცრუ, მატყუარი, უპირო და
უპურო. ერთგული მისი, ვისგანაც აქვს გამოსარჩენი და რომელიცა
მას შეისყიდვის ანუ ფულითა, ანუ პატივითა, ანუ სხვითა საჩუქ-
რითა. დავით აღმაშენებელი, რომელმანცა შემოიხიზნა ივინი და
დაასახლნა გორსა, თვით ინანოდა, ოდეს იხილა გარყვნილი თესლი,
მეფობისა დამკარგველი. კრებისა კანონთა შინა, რომელიცა იქმნა
ქალაქსა მცხეთას მის დროს, იტყვის სხვათა შორის: ჭათა ერი მისი
ქრისტიანე იყოს მოძულე ცოდვისა მის სოდომელთა, რომელმანცა
წარწყმიდნა ბაბილონი და რომელმანცა დაუკარგა მეფობა სომეხთა.
თამარისცა დროსა სძავდენ ივინი ქართველთა. ამისთვის ჰგონებდენ
ერთობითა სარწმუნოებისა, მოეყვანათ სულისა ერთობასაცა ქართ-
ველთა თანა.

ჰაზრსა ამას გამოხატავს მოლექსე დედოფლისა თამარისა შავ-
თელი... ოდეს იტყვის:

სომეხთ მეფენი, მტერთ სისხლ-მჩქეფენი,
ღმერთმან არ ღირს-ჰყო უფლებათასა.

(მუხლი 85)

LXXXVI 86

მეფის ძე გიორგი ხშირად იტყოდა ორგულობითა მოქცევასა:
ყორღანიშვილისაგან, აღწერილსა ვახუშტისაგან. მწუხარისა ხმითა
მოუთხრობდა, ვითარ განსცა მან მეფე სვიმონ და შთაგდო თურქთა
ტყვეობასა, და ვითარცა მემკვიდრემან მისმან ამოწყვიტა ყოვლად
გვარი ყორღანაშვილთა დიდით მცირემდინ, და ვითარცა ერთისა

ყრმისაგან, ძიძასთან გაბარებულისა, კვალად გაბევერდა გვარი ყორღანაშვილთა. ყორღანაშვილისა მილახერისა გამო დარეჯან დედოფალი * იტყოდა შემდეგსა:

— გაიგონე რა გიამბო! დღესა ერთსა გროვამან ათასმან მგელთა მშიერთა, ვერ ჰპოვა საზრდელი. ერთმან მათგანმან ჰპოვა მძორი მინდორსა. — წარვიდა და აცნობა შეშინებულთა მგელთა და ფრთხილთა გაგზავნეს ერთი გამბედავი თვისაგან აცნობოს რა არის ეს მძორი მყრალი უმაგალითოთ, უჩვეულო მათდა. მისულმან მგელმან იხილა მძორი, დასუნა და ნახა მძორი კაცისა მყრალი; უკუმოიქცა და უამბო: ეს მძორი ყორღანაშვილისა არისო. გაექცენ მგელნი და მოერიდენ მძორსა (კუდსა).

LXXXVII 87

სომეხთა შეაწერდა ხარჯსა ოდესმე მძიმედ; და ოდეს ვაახსენებდენ შეუძლებელობასა მათსა, მაშინ ეტყოდა: გაიგონე რა გიამბო! სომეხსა შეარჩინე ერთი ბისტკი; ერთს თვეზედ გახდის ერთ თუმნად. ერთსა ბისტსა! — როგორ? ბატონო მეფეო? — ჩვენვე, — იტყოდა მეფე, მოგვატყუებს და ჩვენივე გამდიდრდება.

LXXXVIII 88

ვითარცა მართლმადიდებლობისა მოყვარე, ერთობისათვის ეკკლესიისა, მრავლად მეცადინებდა მათსა მოქცევასა. არა სძაგდა ეკკლესია მათი, არცა წესი მათისა ეკკლესიისა, არცა ხმა მათისა გალობისა. — მოქცევა მათი, საჭიროა, ეტყოდა რუსეთისაცა ელჩსა კოვალენსკისა, ქვეყანისათვის. ადვილად გამცემი ქვეყანისა სომეხი, ერთს გროშზე გაჰყიდის მეფესა და მეფობასა. აქა და სხვათაცა ქვეყანაში არა აქვს რა შესატკივარი გულისა, არცა კოშკი მამა-პაპათა, არცა ციხე ძველი, არცა ხმალი წინაპართა, არცა დროშა, არცა მატუბი მეფეთა. — დღესცა მოსაცთუნებელად სპარსთა და თურქთა, სადაცა არიან განბნეულნი მათნი სომეხნივე, — მარადის მოვისყიდით ჯაშუშად სომეხთა უნებურთა, და თვით სპარსნი და თურქნი მოისყიდინ ჩემთა სომეხთა. ასეა მათი ბუნება. დიდად სავნოა ჩემისა სამეფოსათვის თესლი ესე განბნეული და მოშორებული ჩვენგან სარწმუნო-

*) ხელნაწ. „დედოფლისა“. რ ე დ ა ქ ტ.

ებითა, ენითა, ზნეობითა და უცხოეთა ნათესაობითა. — ვითარცა ვაჭარნი, საჭირონი არიან, და ვითარცა ქვეყნისა მცხოვრებნი, დიდად საშიშნი და მოსარიდებელნი; არა მეომარნი, მხდალნი და მაყურებელნი სასწორისა*, სადა და ოდეს დაედვნენ და ვისა მიმართონ: ოსმალოსა ანუ ყიზილბაშსა. თვით უპატივცემულესი მათ შორის ჩემსა კარზედ, პატივსცემს ფულსა და გამოსარჩენსა. ეს არის მათი ღმერთი და მას თაყვანსა სცემს. ეკკლესია სომეხთა არის დანახეთქი რამდენ ძველად დაწყობილისა შენობისა; ნეშტი გოდლისა დაცემულისა; რომელიცა ჯერეთ არ იყო შესრულებული; — დროთა მათ ოდეს სომეხნი განვარდნენ ერთობისაგან მართლმადიდებლობისა, ე. ი. რომაელთა და ბერძენთა ანუ აღმოსავლეთსა და დასავლეთსა, — დიდნი ეკკლესიისა სვეტნი ვასილი დიდი, იოანე ოქროპირი, გრიგორი ღვთისმეტყველი და სხვანი აწყობდენ ეკკლესიასა 318 წლიდამ განთავისუფლებულსა დევნისაგან იმპერატორთა და წარმართთაგან, — ეკკლესიასა მიეცემოდა წესი და რიგი, მშვენიერება და სამკაული შენობათა გარე და შინაგან; მოიძიებდენ ძველად მოციქულთა დროთაგან მიღებულთა კანონთა და მცნებათა დღესასწაულთათვის; აღიწერებოდენ მოთხრობანი მოწამეთა და ღირსთა და სხვანი. — ესე ყოველი იყო მიზეზი, რომელ სომეხთა ეკკლესია დაშთენილი გარე ერთობისა დიდ ეკკლესიათა თანა ზღუდისა, ვითარცა შვილი უძლები, ჰრბის ველსა ბრმად და უპატრონოდ; — უპყრია წესდება ძველისა დაუფუძნებელისა, დაუწესებელისა ჯერეთ ეკკლესიისა, ე. ი. შობა და ნათლისღება დღესა ერთსა, მარხუათა დღენი ნებსითნი და მოვალეობითნი; და ბეჭედი მღვდელმთავართა ხელთა ზედა, ვითარცა აქვდათ არიოზელთა ოდესმე; უცომოთა ზედა შეწირვა, სამწმინდაობისა გალობასა ზედა დამატება: „რომელი ჯვარს ეცვა ჩვენთვის პეტრე მკაწვრალისა (ფულლონისა)“; ლიტურგია არცა ვასილისა, არცა ოქროპირისა, არცა გრიგორისა ღვთისმეტყველისა; დიდსა შაბათსა განსხნილება თევზითა და ერბოთი, ერთის სიტყვითა არღა ესმათ ხმა და სწავლა აღსარებათა, რომლითაცა დაფუძნდა ეკკლესია მსოფლიო, ე. ი. აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა.

განმორებულმან ქრისტიანობისა დედა ქალაქთა, — რომსა, კონსტანტინოპოლეს, ანტიოქიას, ალექსანდრიას და იერუსალიმსა, — სომხითმა არღა ისმინა რამე, და ვითარცა ყრუ, დაშთა ბრმად მჯდომი შორის ორთა სამეფოთა სპარსეთისა და საქართველოჲსა. შემდეგ განბნეულმან პირსა ქვეყანისასა, ვითარცა ახალთა ისრაილთა, არღა რა მიიღეს მათი და მხოლოდ დროთი დროდ დასუსტებისა გამოთვით საბერძნეთისა, — წარიტაცეს ლათინთა მისირში, ლიბანსა,

* ხელნაწ. „სასწვრისა“. რ. ე. დ.

ტურციასა და თვით ევროპიისა ნაწილებშიაც, სადაცა იგინი შეიხიზ-
ნეს პაპისა მოსავთა.

დღესცა ჰვალობს შარაკანთა შინა თვისთა, ე. ი. საგალობელთა.
ვიობასა და შეურაცხებასა ხალკიდონისა კრებისა კანონთა; — უწო-
დებს მას მგელთა ხროვად, ფლავიანეს მოწამესა ჰგონებს მწვალებე-
ლად; აღიდებს და აღიარებს წმინდანად დიოსკორესა და ევტიქისა
და რად? თვით სომეხთა ეკკლესიამან არა უწყის. მაგინებელი ხალ-
კიდონისა კრებისა, აღიარებს სწავლათა და დოღმატთა, მუნ დამტკი-
ცებულთა აღმსარებელი წმინდანად დიოსკორესა და ევტიქიასა, —
არა აღიარებს დღეს მათთა წვალებათა, რომელთათვისცა განიდევნენ
იგინი და შეჩვენდნენ. — ესე ვითარნი უწყსობანი აქვს სომეხთა ეკკლე-
სიასა, — ობლად, გარედ დაშთენილსა და მტერთაგან შინაგანთა (ნახე-
ვარ სომეხთა, ე. ი. გაფრანგებულთა) და გარეგანთაგან დაჩაგრულსა
და დაცინებულსა სიმცირისა გამო სარწმუნოებისა მათისა აღმსარე-
ბელთა. თვით რიცხვი ესე არის განზნეული, მიფანტული სხვათა და
სხვათა ქვეყანისა კერძოთა, არა მექონი მამულისა და დედაქალაქისა;
არცა კათედრის ერთობისა. სხვა არის კათოლიკოსი ერმიაწინისა;
სხვა არის კონსტანტინოპოლისა და სხვა მისირიისა ადგილთა, რომ-
ელნიცა ერთი მერორესა არა მორჩილებენ და არცა ვისგანმე დამო-
ეკიდებიან. კატეხიზმოცა ანუ სისტემაცა ლეთისმეტყველებისა მათისა
ეკკლესიისა, არს კათოლიკეთაგან შედგენილი რომისა ეკკლესიისა
წესდებითა, და საკუთარი რაჲცა აქვსთ, ანუ რუსთაგან შედგენილი,
ანუ არა სრულიად და ნათლად გამომეძიებელი მათთა დოღმატთა.

LXXXIX 99

მეფემან გიორგი გამეფებისა შემდგომად მისწერა წერილი მეფეთა
ჩამომავალსა, ვახტანგ მეფისა შვილისშვილსა, გიორგი ალექსანდრეს
ძეს გრუზინსკის, რომლითაცა ევედრებოდა მისცეს და დაუბრუნოს
ქვეყანასა ჯვარი წმინდისა ნინასი. წერილი ესე იყო მესამე, მიწე-
რილთა შორის მეფეთაგან თეიმურაზისა და ირაკლისა. ვაჭარსა სო-
მეხსა მიმავალსა ასტრახანს, გაატანა იგი და უბრძანა გარდასცეს
მუნით ნიჟნი ნოვგოროდსა, სადაცა სადგურებდა თვით გიორგი ალექ-
სანდრეს ძე. კოპიო წერილისა ამის, დაწერილისა მამისა ჩემისა
ხელითა, არის ესე:

„უგანათლებულესო და დიდებულო ძმად და ბიძად საგულეებლო
გიორგი, თ ა ნ ა - მ ო ს ა ხ ე ლ ე ო ჩ ე მ ო [ესე ლექსი თვით მეფესა ჩაერ-
თო]! ღმერთმან მამათა ჩვენთა, ინება და მომცა ტახტი ქართველთა

მეფობისა. გაოხრებულსა მტერთაგან, აკლია ახალი. რაჟამე წყალობა, სასოება და ნუგეში. პაპისა და მამისა ჩემისა თხოვითა დავურთავ ვედრებასა ჩემსა: მოანიჭეთ ჯვარი წმინდისა ნინასი, — საუნჯე ქართველთა ქართველთავე; ჰქმენით სახელი და საჩუქართა ამით დაასაჩუქრეთ ეკლესია წმინდა ჩვენი. განსვენებულმან გიორგი პაპამან თქვენმან მოსცა ხატი ძვირფასი ღვთისმშობლისა სიონისა და გვაქეს სიქადულად. ნუ მიხედავთ დროთა წარსრულთა და ოჯახისა შფოთსა: თუ ინებებთ და თვით მობრძანდებით, როგორც იწერება გაიოზ ასტრახნიდგან, დიდად მოხარული ვიქმნები, ვეცდები გასიამოვნო და გაამო, ვითარცა ძმასა ძმამან და ბიძასა ძმისწულმან. ინებოს ღმერთმან, ესე აღსრულდეს. მობრძანებადმდე თქვენისა, ინებეთ ბოძება ხატისა, აკურთხეთ მით კვალი გზისა თქვენისა რუსეთით ქვეყანასა ჩვენსა და განუსვენეთ ესრეთ დიდისა დროჲთ მოლოდინსა. ველით პასუხსა მეცა და სამღვდელო და საერო დასიცა. მოკითხვასა მოვახსენებ სახლობასა თქვენსა, სისხლსა და ხორცსა ჩემსა.

ამბავი ჩვენის ქვეყანისა მტერთაგან შევიწრო[ო]ებულისა, თქვენც მოგეხსენებათ. რუსეთი თუ არ შეგვეწია, უჭირს საქრისტიანოსა. მაქვს მიწერ-მოწერა რუსეთის ხელმწიფესთან. სპარსთა ველარ ვენდობით. თურქნი ავის თვალთ გვიყურებენ. ლეკი ვერ დასცხრა ავაზაკობისაგან, შინაურის მტერისა არ მეშინიან. არიან მჩხავანნი კატანი.

როინ გედევანიშვილს უბრძანე მოსვენებით იყოს: ნუ კადნიერობს. გაიოზიც უმადური არის სადმე მისი. იმას ნურას ერწმუნებთ: თქვენი ერთგული ძმა და მეგობარი გიორგი.

იენისის 10 დღესა
1798 წელსა!“

მეფე
გიორგი

ეს წერილი იყო უკანასკნელი მეფეთაგან ჯვარისათვის წმინდის, ნინასა. მეფის ძეთა მირიან, ფარნაოზ და სხვათა მიამბეს, რომელ მეფესა გიორგის სხვაცა აქვნდა წერილი პავლე იმპერატორთან. მისაწერი, დაწერილი ხელმოუწერიელი და ბეჭედ დაუსმელი, რომლითაც ვედრებოდა მას გამოსთხოვოს იგი უსამართლოდ დამპატრონებელთა ჯვარისა. უკეთუ თხოვითა ამითაცა არა ეშველებოდა საქმესა, მაშინ აპირებდა ექმნა კრება სამღვდელთა და კრებისა განაჩენისა ძალითა მოეთხოვნა საუნჯე ქვეყანისა. ეჭადლოდნენ შეჩვენებითისა განჩინებითისა წარვლენასა. ესე და მორიდება რუსთა იყო მიზეზიო, რომელ

გიორგი ალექსანდრეს ძე დაეშურა და წარუდგინა იმპერატორსა პავლეს (ალექსანდრეს) * და ამან შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა გიორგისა, წარმოუვლინა საქართველოსავე 1801 წელსა და დაიდვა საფარველად ერისა სიონისა თფილისს ეკკლესიასა შინა.

თაყვანის საცემლად ჯვარისა ამის წარვიდოდნენ ქართველთა მღვდელთმთავარნი მოსკოვიდამ ნიჟნა-ნოვოგოროდსა ს. ლისკოვოს: პატროტი არქიეპისკოპოსი ხოზიაშვილი ⁴¹ იოანე მიტროპოლიტი მროველ-ყოფელი, ნიკოლოზ თფილელი, ზენონ ალავერდელი და ზხვანი. კათოლიკოსი იმერეთისა მაქსიმე დიდად მოსურნე ჯვარისა ხილვისა წარვიდა მოსკოვით და თაყვანისცა მას. „მცირედიცა ნაწილი მისი, წარმოილო, — მითხრა არქიმანდრიტმან გენათისა მოხუცმან სვიმონ წულუკიძემან. — ესე მიაშობო, — მეტყოდა, — ჯერეთ ყმაწვილსა სოფრონიოს ნიკორწმინდელმან წულუკიძემანვე გვარად, არქიეპისკოპოსად იმერეთისა გარდაცვალებულმან 1841 წელსა.

მეფისა გიორგისა ასულისა ნინასაგან, მეუღლისა გრიგორი დადიანისა, ვიცი ესეცა, რომელ მოსკოვისა მიტროპოლიტსა პლატონს, მოეწადინა ხილვა ჯვარისა ამის დროსა ჯერეთ იმპერატრიცა ეკატერინესსა და ოდეს უჩვენეს იგი მას მოსკოვს, ერჩივა მეპატრონეთათვის წარგზავნა მისი საქართველოდვე. მიეცათ მათცა პირობა და

* ხელნაწერში ეს ორი სახელი ერთად არის დაწერილი პ. იოსელიანის მიერ. „შავი მელნით. (სიტყვა „ამან“ გულისხმობს ალექსანდრე I-ს). რ ე დ.

⁴¹ პ ა ტ რ ი ა რ ქ ი ე პ ი ს კ ო პ ო ს ი მოქვისა (სამურძაყანოს ანუ აფხაზიასა) გვარით ხოზიაშვილი, ძე მეკონდახისა და თვითცა იცოდა ხელობა ესე. 24 წლიდამ შედგა ბერად და ახლდა კათოლიკოსსა ანტონის დიაკონად. შემდგომად გარდაცვალებისა გიორგი მეფისა, ბატონიშვილის იოანეს თხოვითა 1802 წელსა, აკურთხეს იგი არქიმანდრიტად თირის მონასტრისა დიდ ლიახვხედ. შემდგომად გარდავიდა მეგრელიაში დედოფალს ნინასთან, რომლისა ქმარმან დადიანმან გრიგორი წარავლინა დესპანად რუსეთსა. ჯილდოდ ესრეთისა დესპანობისა მიუბოძეს არქიეპისკოპოსობა მოქვისა. 1811 გარდაჰყვა დედოფალს ნინას რუსეთსა და დაშთა რუსეთსავე მოსკოვის ჩუდოვის მონასტერში; აქა გარდაიცვალა 1823 წელსა 50 წლისა და მუნვე დაეფლა. მოსკოვისა არქიეპისკოპოსსა აგვისტინეს დიდად არ უყვარდა იგი მეშურნეობითა, რამეთუ დიდად პატივს სცემდენ მას მოსკოვისა მცხოვრებნი. იყო კაცი მოხუშმარი, მხიარული, პურადი და ყოველთადმი სიყვარულითა აღსავსე, მთავარმან საქართველოსა ციციანოვმან წარგზავნა იგი კაიშაურსა მთიულთა დასამშვიდებლად. აქა, — იტყოდა თვით, — 40-დინ ხანჯლითა მჩხვლიტესო და დამიფარაო სიკვდილისაგან და სირცხვილისა მეფის ძემან ფარნაოზ. 1815 მოვიდა დროებით თფილისსა და ექსარხოსმან ვარლამ ქსნის ერისთვისშვილმან არ აწირვინა სიონში მტეობითა. ესე იწყინა მან და ჰყვედრიდა მას ესრეთსა მისდამი მოქცევასა, ოდეს მივიდა თვით მოსკოვსა, ჰადაცა გარდაიცვალაცა, ვითარცა გადაყენებული ექსარხოსობიდამ.

ვქრ კაიეტესო შემდეგ. ეს ამბავი ვიცი იონა მროველ მიტროპო-
ლიტისაგანაო, შემდეგ დღეთა დაგვირგვინებისა ალექსანდრე პირვე-
ლისა. ოდეს წარვდევით მიტროპოლიტთან პლატონთან, მე და ძმა
ბაგრატ, — მეტყოდა მეფის ძე მიხაილ, — მოგვილოცა ჩვენ ჯვარისა
წარგზავნა ხელმწიფისა ალექსანდრესაგან საქართველოდ. დიდად იამა
მასცა ესრეთ სიყვარულითი მიხედვა იმპერატორისა ქართველთადმი.

XC 90

მფარველობა რუსეთისა, 1783 წლიდგან დამტკიცებული ტრაქ-
ტატითა, აქვნდა იმედათ პირისპირ სპარსთა. ამისთვის სწერდა წე-
რილითა ელჩისა თვისისა გარსევან ჭავჭავაძეს და მით არწმუნებდა
რუსეთსა თვისსა ერთგულებასა. გარსევან ჭავჭავაძე, სათნო და საი-
მედლო მეფისა ირაკლისა, იყო ერთგულად მიჩნეული მეფისა გორგი-
საგანცა. სძულობდენ მას, მეშურნეობით რავდენნიმე პირნი კარის-
კაცნი; გარნა ვერ გაბედავდნენ მეფესთან რასმე მასზედ უშვერისა
თქმასა. ელიაზარ ფალაგანდოვსა სურდა დანიშნულიყო ნაცვლად
მისა რუსეთისა კარზედ; მოახსენეს ესე მეფესა და დიდად შორს დაი-
ჭირა. ერთგულობასა ზედა გარსევანისსა სრულიად იყო მეფე დარ-
წმუნებული. და მისისა შვილისა ალექსანდრესაგან ვიცი არა ერთ-
გზის თქმულად, რომელ მამაჩემი გარსევან იყოო შემადგენელი ტრაქ-
ტატისა მის, რომლითაცა შეეკრა რუსეთსა მეფე გიორგი 1799 წელ-
სა. „მამასა ჩემსაო, — მეტყოდა ალექსანდრე, — სძაგდენ მეფისა ძმა-
ნოო და თუმცა არ უყვარდა მეფე გიორგი, სუსტად დროთა ამათ-
თვის გასაჭირთა საგონებელი ძმათაგან, გარნა დიდად ესვიდა, ვი-
თარცა კაცსა სვინილისიანსა, ქვეყნისათვის მზრუნველსა და გონიერსა
ჰაზრითა და მოქმედებითა. ორმოცამდინ მეფის წერილი, რომელნიცა
აქვდნენ ალექსანდრეს, მიწერილნი მამისა მისისადმი, დიდად მოწ-
მობენ მეფისა გონიერებასა და სამეფოჲსა თვისისა დაწყებასა და
განმგებობასა“. წერილნი ესენი არღარა არიან შემდგომად აოხრებისა
წინანდალს მისისა სახლისა ლეკთაგან, რომელთაცა 1855 წელსა დაუწ-
ვეს სახლი და წარასხეს სახლობა ჭავჭავაძისა დავითისა, ძისა მის
ალექსანდრესსა. ავალიშვილი გიორგი, ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავა-
ძისა, ხშირად განმხნევედებოდა მეფისაგან, რათა ჰპატრონობდეს
მისსა სამკვიდრებელსა კახეთსა დროდმდე შესრულებისა საქმეთა
რუსეთისათანა. მეფემან დღესა ერთსა უბრძანა ავალიშვილსა: „ეცა-
დღე, იყო ერთგულად სიძისა შენისა გარსევანისაო. შემიწიე მეცა და
ნუ დამზოგავ, თუ ვიქნები საჭირო შენთვის. გარსევან ჩვენთვის ჭინა-

ხულობს რუსეთში და ჩვენ მისთვის ვიჭინახულოდ აქა. იმას იქ არა უჭირს რა. შვილი მისი ალექსანდრე, ნათლული იმპერატრიცა ალექსანდრასი და კეთილად აღზრდილი, შვილია ჩემი და გამოსადეგი ქვეყნისათვის. მოჟუწერია, ვგზავნიო საქართველოდ, დიდად მიაგება მისი ნახვა“. — ეს ამბავი მიაგზო თვით გიორგი ავალიშვილმან მოსკოვს. იყო მეგობარი მამისა ჩემისა, და აქვდა მასთან მიწერ-მოწერა სიკვდილამდე და იამა ჩემი ნახვა, ჩემთან საუბარი და გაცნობა. იყო თვით მწერალი და გადმომღები რუსულით ქართულად წიგნთა მრავალთა. ამავე დროსა ვნახე პირველად და უკანასკნელად მასთან სანახავად შემოსულნი — გიორგი ალექსანდრეს ძე გრუზინსკი, რომელმანცა მიათვა ჯვარი წმინდის ნინასი იმპერატორსა პავლეს (ალექსანდრეს) და კონსტანტინე ბატონიშვილი, ძე იმერთა მეფისა დავითისა, — მეფისა ირაკლისაგან იმერეთით განდევნილისა.

XCI 91

მოუთმენელად ელოდდა მეფე გარსევანისა წერილთა. მეფე გიორგი, — იტყოდა დავით მიმბაში თარხნიშვილი, — როდესაც მოვიდოდა მისი წერილი, შეჰყრიდა მდივანბეგთა ეგნატი თუმანიშვილსა, თეიმურაზ ციციშვილსა და მდივანთა, რომელთა შორის იყო ესავ ბეგთა-ბევიშვილი სომეხი და დიმიტრი (ქართველი) თუმანიშვილი, მოლექსე. ესრეთმან მოლოდებითგან მარადის მეფისაგან, გარსევანის წერილთა მიღებასა, მიაწერდეს სხვანი მიუნდობელობასა და შიშსა განცემითსა გარსევანისაგან. მეფე ფრთხილი და მღვიძარე საქმეთა შინა, არასა ჰგონებდა ცუდად ელჩისათვის თვისისა და ამისთვის ოდესმე დროთა დროთ შეიყვანდა სირცხვილსა და კდემაში. გარსევანისა მტერთა სურდათ, მეფისა მიმალულთა წინააღმდეგთა, დაეშორებინათ გარსევან მეფისაგან, რომლისაცა გული ვერ გაიგრილეს მასზედ, ვერცა კარისკაცთა, ვერცა ძმათა, ცუდად მისთვის მოსაუბრეთა, ვერც დედოფალმან დარეჯან, რომელიცა სწყალობდა მას წყალობათა გამო მეფისა ირაკლისა და ჰგონებდა, რომელ შერჩებოდა მას და შვილთა მისთა ერთგულად დროთა შფოთისა და ამბონთა, რომლითაცა ამწარებდენ მეფესა გიორგის. გარსევან, უმეტეს გამოცდილი საქმეთა შინა, მეტისა მნახავი და უკეთ მზრახველი, იყო მტკიცედ და შეურყეველად თვისსა მოვალეობასა ზედა. ჰაზრი მისი იყო ემსახურნა მამულისათვის, ჰტიქრობდა მეფისათვის და დამშვიდებისათვის აღრეულთა ქართველთა. მოკლედ იცნობდა მეფის ძმათა და შვილთა; ოდესმე ასმენდა მათ და ამხილებდა თვით დედოფალსა დარეჯანსა, მწყალო-

ბელსა თვისსა, მოსწერა წერილი მკვახე სადამე შფოთთათვის დაუცხრომელთა და დიდად არა მოეწონა არცა ანდერძი მეფის ირაკლისა, არცა მეცადინება თვით დედოფლისა, რათა აღვიდეს ტახტსა და მეფობდეს მაგალითისამებრ ეკატერინასსა. წერილისა ამის პირითვით გარსევანმა წარუდგინა მეფესა და ოდეს სცნო ესე დედოფალმან, დიდად იწყინა და დააბრალა პირმოთნეობასა. მხლებელნი დედოფლისა ეცინოდნენ გარსევანსა, ჰყვედრიდნენ მას და ოდესმე ურიგოდცა მოიხსენებდნენ.

დრო და არქივი რუსეთისა გამოაჩინეს, რაოდენ მალლად იდგა გარსევან გონიერებითა და საქმითა სხვათა ზედა ქართველთა. რაჟცა მე ვიცი არქივისა საქმეთაგან, — რომელთაცა მე, აღმწერელი მეფისა ცხოვრებისა, არა შევეხები — ვიტყვი გარსევანისათვის, რომელ დროთა ამათ იყო იგი სვეტად მტკიცედ მეფობისა, ერთგულად მეფისა და მამულისა. მკმობელი მისი სცოდავს.

XCH 92

გამეფებულმან გიორგი, მრავლად მწუხარემან ძმათაგან შფოთისათვის, სცნო სიტყვა, თქმული მღვდლისა. იოსებ თურქისტანიშვილისაგან საცინელად მეფეზედ: ეს აბაზიცი ყალბიაო! — მეფემან მეორეს დღესა დაიბარა მღვდელი, მოიხიბნა, გამოჰკითხა ამბავი ქალაქისა და უბრძანა მიუტანოს და მიართოს ოქმი რავდენთამე კომლთა, კაცთა, ბოძებულთა წინათ მეფეთაგან, რათა დაამტკიცოს მანცა, ვითარცა ახალმან მეფემან, — ჩვეულებითისა წესითა, მეორესა დღესა მიართვა ოქმი, აიღო მეფემან ოქმი და უკუაგდო ცეცხლსა, რომელიცა ენთებოდა ბუხარში, და დაუმატა სიტყვა მისივე მღვდლისაგანვე თქმული: ეს აბაზიცი ყალბიაო!

მრავალნი მრავლად ბოროტად ანუ უშვერად განმარტებენ მეფისა ესრეთსა შოქმედებასა. საქმე ესე იქმნა სასჯელად მღვდლისა, უშვერად მეფისა მომხსენებელისა. რა უწესობაა ესე დროთა მიხედვითა? ნუჟმე სხვებრი, სჯულისამებრ, სასჯელი, განკიცხვისათვის მეფისა იქმნებოდა უმეტეს მსუბუქი? განიხილონ ესე მკითხველთა და მსმენელთა.

შემდეგ რავდენისამე ჟამისა, მასვე მეფესა შეეწყალა მღვდელი იგი თურქისტანიშვილი ხუმაჩი და აღრითვე მეფესთან დაახლოებული და უბოძა ახალისა ოქმითა ყმანი და მამულნი ძველსა წერილში მოხსენებულნი. — მაშინ მღვდელმან გამხიარულებულმან მოახსენა სიტყვა ფსალმუნისა: „წყალობასა და სამართალსა გაქებდენ შენ, უფალო“.

მღვდელი ეს ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა 1820 წელსა თფილისს, და მარადის კეთილად მომხსენებელი მეფისა აკურთხევედა მეფობასა მისსა და შვილთა მისთა.

XCHH 93

ოკდომბრის თთვესა სვეტიცხოველობისა დღესასწაულისა გამო მიბრძანდა მეფე ქ. მცხეთას, ჩამოხდა ცხენიდამ და იხილა კაცი ცხენოსანი, რომელიცა მოაჭენებდა შორით მცხეთისაკენ. — მოახსენეს მეფესა, მუხრან-ბატონი მობრძანდებო. შემდგომ სხურებისა აიაზმისა შევიდა დიდსა ეკლესიასა და ხმითა მაღლითა წარმოსთქვა: „სვეტო, ცხოველო! შენ მიაგე მტერთა ჩემთა; შენდა დამიცხ ყოველი სასოება ჩემი“. — იწყეს მწუხრი და შემდგომად მწუხრისა, — მოვიდა კაცი და მოახსენეს: ცხენიდამ გადმოვარდა და გარდაიცვალა მუხრანის ბატონიო! — შესწუხდნენ მეფე და კათოლიკოსი, დაიწერეს პირჯვარნი და ეკვირვებოდნენ ესრეთსა უეცარსა ამბავსა.

კაცთა მოსრულთა და მოამბეთა მოახსენეს: ფონთხელას რომ გამოსცილდა ბატონი იოანე მუხრანის ბატონი, დაიძახეს მღვდარიო. 50 კაცითა მხლებელითა, გამოუდგნენ ლეკთა არაგვის პირზედ შიმალულთა და ოდეს მიახლოვდნენ, დაუწყეს თოფთა სროლა, უკუქცეულთა არაგვისაკენ მდინარისა გზითა. მაშინ დაბრუნებული მუხრანის ბატონი გადმოვარდა ცხენიდამ, წვეთითა ვნებული, და მსწრაფლ განუტევა სული. — მუხრანისა ბატონმა არა იცოდა მიბრძანება მეფისა მცხეთასა და არცა გონებდა ჯერეთ მეფისა ნახვასა, რომელიცა მას არა სწყალობდა. მან სცნო ესე უკუქცეულისა კაცი-საგან, რომელიცა წინათ იყო გამოგზავნილი მოსამზადებელად ბინისა შისტვის მცხეთას. ზოგთა მიაწერეს ესე უმეცარი (sic) და მოულოდებელი სიკვდილი ძლიერსა წყენასა, მოულოდინებელად მეფისა მიბრძანებისა გამო მცხეთას, ზოგთა მეფისაგან წყევითა წართქმულთა სიტყვასა და ზოგთა დაღალვასა დევნისა გამო ლეკთა დასისა და ვითარცა ბრგესა, სისხლ ჭარბსა კაცსა, მარადის ეშინოდის სადმე დამბლისა.

მასვე ღროსა არღა მოასვენეს მცხეთას გვამი, წაასვენეს იგი მუხრანსა; თვით მეფემან მისწერა სამძიმრისა წერილი დასა თვისსა, მეუღლესა მისსა ქეთევანს და შემდგომად სამისა დღისა მოიტანეს გვამი და დასაფლავეს მცხეთას, ვითარცა საძვალესა მათსა. მუხრან-ბატონობა უბოძა და დაუმტკიცა შვილსა მისსა კონსტანტინეს.

შეწუხებული მეფე სამეფოსათვის დაუწყნარებელისა შინა შფოთ-
თაგან და მტერთა ლეკთაგან გაქელვისაგან, — ჰფიქრობდა და განიზ-
რაზვიდა რუსეთისადმი ქვეყნისა გარდაცემასა. პატრმან ნიკოლა, გვა-
რით „რუტილიანო“ (ესე განაძიეს ქართლით მინისტრის ბრძანები-
თა 22 ნოემბ. 1801 წელსა), მოახსენა მეფესა: „ევროპისა მეფეთა
ვერ უძლებს სამეფო შენი ტკბილი. წესდება მათი და ჩვეულება იქმ-
ნება სამძიმო თქვენთვის. დამონებული სხვათაგან მეფობა არის უბე-
დური და მარადის სამწუხარო. სხვათაგან დამოკიდებული ქვეყანა
იქმნება დაცინებული და საკიცხველი. უცხო ნათესავი, პატრონად
ქვეყანისა მოყვანილი, შეექმნება ერსა მტერად და მდევნელად, და
მაწუხებელად. მამაშვილური მთავრობა მეფეთა, — გარდაიქცევა მამი-
ნაცვლისა და დედინაცვლისა სახედ სიყვარულისა უგვანისა და ბუნე-
ბისაგან არაოდეს აღსაარებულისა. რუსნი შემოიტანენ პიროველადვე
მძიმესა უღელსა და დასდებენ ქვეყანისა კისერსა; ძოითხოვენ დიდთა
ხარკთა, რომელთაცა თქვენ ვერ შესძლებთ. მაშინ თქვენი მამულნი
და ყმანი გაისყიდებიან ბარაბანითა და მკვდარნი თქვენნი დაიმარ-
ხებიან მუზიკითა“ (დღესცა სიტყვასა ამას, პატრისაგან თქმულსა,
მოიგონებენ თფილისისა მცხოვრებნი. ოდეს მუზიკითა უძღვიან საფ-
ლავადმდე მიცვალებულთა).

„— ჩემო პატრო! — უპასუხა მეფემან, — დავსუსტდით, გაქრება
ქრისტიანობა აქ ურუსთო. მეტად მოგვერია მტერი და რა მტერი?
ქრისტესი. თუ არ მკლავი რუსთა ხელმწიფთისა, ვერ ვინ დაიცვამს
საქრისტიანოსა. მესმის სიმძიმე რუსთა ჩემზედა ბრძანებლობისა. რა
ვქმნა? ვის მივმართო? რა პასუხი გავსცე ქრისტესსა! ვერ წავიწყმედ
სულსა. შევსწირავ ცოლშვილსა და შეუდგები ქრისტესა და ჯვარისა
თაყვანისმცემელთა. მოვიყვან მწედ ქვეყანისა. ესე იყო სურვილი
ძველთა მამა-პაპათა ჩემთა; და ესე იყო ჰაზრი მამისა ჩემისა და მეც
დავადგრები მასზედ. ჩემი პირობაები რუსეთისა მეფესთან, — საკეთი-
ლონი არიან ქვეყანისათვის“.

მაშინ ათანასი ჯვარის მამამან, რომელიცა შემდეგ იქმნა პატრიარ-
ქად იერუსალიმისა, დასამატებელად პატრისა რჩევათა, ბრძანა მოიტა-
ნონ დაბადება და წარიკითხონ ისაია წინასწარმეტყველისა თავი 3 და
იხილონ რას იტყვის ღმერთი წინასწარმეტყველისა პირითა ერისათვის,
რომელიცა ესრეთ დამოკიდება უცხოთა ნათესავისა უფლებასა. ეგნატი
ოსელიანმან, ჯერეთ ერისკაცმან და მამამან ჩემმან, წარიკითხა იგი:

„ეჭა მეფე უფალი საბაოთ მოსპოლავს იერუსალიმისაგან და იუდეასაგან ძალსა მისაყრდნობელსა, პურისა ძალსა და წყალისა ძალსა, გმირსა და მძლესა კაცსა მებრძოლსა, და მსაჯულსა, და მდიდარსა, და წინასწარმეტყველსა და მოაზრესა, და მოხუცებულსა, და ერგასის თავსა, და საჩინოსა თანამზრახველსა, და ბრძენსა ხუროთმოძღვარსა და გულის ხმირსა მოძღვარსა მსქენელსა. დავადგენ ჭაბუკთა მთავრად მათთა, და ყრმათა უფლად მათთა... ყრმასა დავუდგენ, რათა ებრძოდეს მოხუცსა და დრკუსა კაცსა მეწინააღმდეგედ კაცისა პატიოსნისა...“

შეიპყრას კაცმან ძმა თვისი ანუ სახლეული მამისა თვისისა, მეტყველმან. შესამოსელი გაქვს, იყავ ჩვენდა წინამძღვრად და ჭამადი ჩემი განაგე, ვითარცა გენებოს. და პასუხად ჰრქვას დღეთა ამათ: არა ვიქმნები თქვენდა წინამძღვარად; არცა არს სახლსა ჩემსა პური, არცა სამოსელი, რამეთუ დატევებული იქმნა იერუსალიმი და იუდეა დაეცა, რამეთუ ენანი მათნი და ქცევა მათი არიან წინააღმდეგ უფლისა და აღაშფოთებენ ღვთისა დიდებისა თვალთა... ერო ჩემო, კაცნი, რომელნიცა მთავრობენ შენზედა, გაცთუნებენ შენ, დაჰკარგვენ გზისა შენისა კვალთა... დროთა ამათ უფალი მოუღებს სამკაულთა, და სარკეთა და შემოსავს საგლოველსა სამოსსა; მოხსნის სარტყელთა, მოხდის ქუდთა და ქაჩლად სახილველ-ჰყოფს თავისა მათისა თხემთა; განასწორებს მათ მიწასთან“... შეჰსწუხნა მეფე, ამოიოხრა და ბრძანა: „ღმერთო დაგვიფარე; ღმერთო დაგვიცვე; ღვთისა დედაო, ნუ მიგვცემ ჩვენ კაცობრივსა განძრახვასა, არამედ წილხდრომილთა შენთა გვექმენ პატრონი და მფარველი“.

ევთიმისა წინამძღვარსა და მოძღვარსა მოახსენეს ესე ამბავი. მოვიდა მონასტრიდამ და კვლად განამხნევებდა მეფესა, რათა არა სცვალოს ჰაზრი თვისი პირველი და მისცეს სამეფო რუსეთისა ხელმწიფეთა მფარველობასა. დამყარდა მეფე მისსა რჩევაზედ და სთქვა: „სხვა პატრონი არა გვყავს ჩვენ გარდა რუსთა ხელმწიფეთა“.

XCV 95

შემდეგ გარდაცვალებისა მეფისა, რუსთა დაივიწყეს ევთიმი, ჰყვანდათ უპატიოდ და ვერცა დაიციეს დევნათაგან, რომელნიცა აღუდგინეს მას ძმათა. გაგზავნილმან ჩინოვნიკმან საჩივართა გამო მასზედ, მრავლად სავიო და უპატიო ჰყო, სტუქსა უშვერად, მოიხსენა მწარედ და განაჩინა განშორება მისი წინამძღვარობისაგან უდაბნოებასა. ევთიმი არა იგლოვდა ესრეთსა განჩინებასა. მოიხსენებდა პატ-

რისა და ათანასისა სიტყვათა და იტყოდა: „ქეშმარიტად ღირსი არს მუშაკი სასყიდლისა; მომეგო მე ჯერისამებრ. სოფელსა შინა მყოფსა, მომხვდა მე სოფლისა მათრახი, ღმერთო ჩემო! ნუ მიმცემ მე უმეტესსა სასჯელსა; მოქმედება ჩემი და მეცადინება რუსთა მოყვანისა არა იყო ორგულება ქვეყანისა“.

1844 წელსა ს.-პეტერბურლსა ყოფნასა ჩემსა მეფის ძემან ფარნაოზ, არა კმაყოფილმან, რომელ [არ]. ვადიდე ჩემგან დაბეჭდილსა მუნ ისტორიასა ეკკლესიასა მეფე გიორგი, — მიმცემი რუსეთისადმი საქართველოდსა, მიბრძანა: ჩემო პლატონ, მეფე გიორგი და ძმა ჩემი არ არის საგიობელი შენგან. შენ ჰხადი მას გამცემელად ქვეყანისა. არა, იგი ვერ გასცემდა ქვეყანასა; ვერ განსყიდდა მას; ვერ შეექმნებოდა ორგული ტახტსა და სკიპტრასა. შეიმცნე სიტყვანი ესე ჩემნი და თვით დაამატე, ვითარცა მისტორიემან, ჰაზრი შენი. — სიტყვათა ამით ზედა მე ვსდუმნე: ვიხილე რომელ, მრისხანედ მიბრძანა ესე...

XCVI 96

მეორესა დღესა შემდგომად მეფისა ირაკლისა გარდაცვალებისა, მეფემან გიორგი ბორჩალოდამ მოუწოდა ჩოლაყაშვილსა დავით ჯიმ-შერისაშვილსა, კაცსა სიტყვა მარჯვესა და კვალად ატიკურად მწერალსა და უბრძანა ოქმისა ზედა წარწერა ბეჭედსა მისსა მეფობითსა. დღისა მეორისათვის უქმნა მას წარწერა ბეჭდისა ოქმთა და ბრძანებათათვის შემდეგი:

სიმდაბლით გარდამოსრულსა,
იესოს ვაჭებ ღმერთკაცსა სრულსა.

მუნიდგანვე წარმოგზავნა კაცი თფილისს და ოქრომჭედელსსა კოსტას... ამოაჭრევინეს ვეცხლზედ. მიერთვა მეფეს თელავს და მოეწონა. ამა ბეჭდით გამოვიდა პირველი ოქმი მეფისა, რომლითაცა მეფემან გიორგი მიართვა ძღვნად თელავისა კარის ეკკლესიასა ორი კომლი კაცი მათის მამულითა და ზვრითა. მასვე დროსა უქმნეს დედოფლობისა ბეჭედი მეუღლესა მისსა მარიამს მარტივითა ზედა წარწერითა: „დედოფალი მარიამ“.

მტერნი მიეცნენ ღუმილსა; მხლებელნი და ერთგულნი მეფისა დღესასწაულობდენ.

XCVII

მოსრულსა ქალაქად თფილისად მეფესა ეახლნენ თფილისისავე მცხოვრებნი თავადნი, აზნაურნი და სამღვდელონი, რომელთაცა მოსვლადმდე მისსა დაეფიცათ ერთგულებასა ზედა სასახლისა ეკლესიასა, რომელიცა იყო ნაკურთხი კვართისა საუფლოაჲსა სახელზედ. დიდად ერთგულად შერჩნენ მეფესა იოანე ჯანდიერიშვილი, რომელსაცა უბოძა მოურაობა კაკაბეთისა და იყო მასთან თან-შეზდილი. — შემდეგ უბოძა მორდალობა დედოფლისა. შემდეგ მისსა იყვნენ ერთგულადვე და თავგამოდებულად პაატა ქავჭავაძე და სვიმონ ჯანდიერიშვილი, რომელსაცა უბოძა მოურაობა ველისციხისა.

მასვე დროსა თავადთა და მზნაურთა ცოლნი მიულოცავდნენ დედოფალსა მარიამსა. მეორესა დღესა წარდგნენ სომეხთა ვარდაპეტი ვანქისა ოჰანეზ, სამღვდელოაჲთა, მელიქი ქალაქისა და სხვანი მოხელენი ქალაქისავე. კათოლიკოსმან და არსენი თფილელმან და რუსთველმან სტეფანე სწირეს სიონის ეკლესიასა, თანა დასწრებითა მეფისა, დედოფლისა, სამეფოაჲსა სახლისა წევრთა და ქალთა წარჩინებულთა და დიდებულთა; გარდაიხადეს პანაშვიდი გარდაცვალებულისა არაკლისათვის. მეფე სტიროდა და ვითარცა აქვნდა ჩვეულება ცრემლითა მოსმენა წირვისა, იტყოდნენ ვიეთნიმე არა კეთილთა სიტყვათა მეფისათვის, რეცა სახილველად მგლოვარისა. გარნა მეფე იყო ნამდვილ კეთილმსახური და მორწმუნე, მოვიდა ლმობიურებასა და გამოვიდა ეკლესიიდან მწუხარე.

XCVIII 97

მეორესა დღესა მიბრძანდა მუხრან-ბატონი იოანე, წარსდგა მეფესთან და მეფემან ცნობილმან, რომელ არა არის მისგან კმაყოფილი და არცა მისდა კერძოდ, არამედ ძმათადმი უმეტეს განწყობილი, — უბრძანებდა სიტყვათა ტკბილთა და დიდად დაწყნარებითა, — იყოს მისდა ერთგული მოვალეობისამებრ მისისა მეფისადმი. მუხრანის ბატონმხ აღიარა ნამდვილ მოვალეობა თვისი და დაამტკიცა ფიცითა, რომლითაცა მასვე დღესა თფილისსა მოსვლისა მისცა ფიცითი ერთგულობა სხვათა შორის. „მეუღლესა მისსა მეფისა ირაკლისა ასულსა ქეთევანსა, აქვნდა დიდი რიდი შიშისაო მეფისაგან მისსა სახლზედ გაიჭვიანებულისაო“, — მეტყოდა მოხუცი გიორგი ერის-

თოვი, — ამისათვის მოჰყვა თანა ქმარსა თვისსა მუხრანის ბატონსა იოანეს; წარვიდა და წარდგენ პირველად დედოფალთან და შეუგზავნა კაცი მოკითხვისა მეფესა. მეფე თვით მიბრძანდა და ნახა დაჲ თვისი, ორნივე სტიროდენ და ორთავე ატირეს მუნ მყოფნი ქალნი და კაცნი.

ესრეთ ამა დროთაგან უკანასკნელადმდე ქმარიცა და ცოლიცა იყვნენ მარადის ღუმილითა, ფრთხილნი არა აწყინონ რა მეფესა, თუმცა გულითა არ აქენდათ მეფისა სიყვარულიო, — იტყოდა იგივე გიორგი ერისთოვი.

XCXIX 98

მასვე დღესა წარგზავნა ეპისტოლენი მონასტერთა და უდაბნოთა, რათა უწირონ გარდაცვალებულსა მეფესა, წესისამებრ ეკლესიისა ორმოცი და წლისა წირვა და აღუთქვაცა სანუგეშოდ ძმათა თვისთა დროსა საწირავი ესრეთი ოქმი, მიწერილი ეპისტოლედ მეფისაგან ბეჭედსმული, სახელსა ზედა ათანასი შიო მღვიმელისა წოდებითა ხოლო და არა ნამდვილ წინამძღვრობითა, მაქვს მეცა. აჰა პირი მისი:

„შიო მღვიმისა წინამძღვარო ათანასი და უდაბნოსა მამანო!

ინებეთ გარდაცვალებულისა მეფისა ერაკლისათვის შეიღისა, ორმოცისა, და წლისა წირვა გარდაიხადეთ. თვისსა დროსა ეს ჩვენი ოქმი წარმოგვიდგინეთ, რომ ძმათა სანუგეშო აღვასრულოთ. წელსა 1798 აპრილის 30 დღესა*.

ესე ათანასი იქმნა შემდეგ არქიმანდრიტად; იყო კაცი განსწავლული ანტონისაგან პირველისა კათოლიკოსისა; გვარით მიქელის-შვილი კახელი. 1802 კვალად შევიდა შიო მღვიმეში ლეკთა შიშითა გაოხრებულსა. 1803 ოდეს მოეგება მემკვიდრესა დავითს ქ. მცხეთას ფებერვლის 19, სთხოვა თანა წარუყვეს მას რუსეთსა. ათანასი მასვე დღესა თანა ჰყვა მას და წარიყვანა რუსეთსა კერძო დიაკონად მო-

* ხელნაწ. „წელსა“. რე დ.

მხადებული შიო: მღვიმეს ზაქარია იოსელიანი, ბიძა ჩემი, გარდაცვა-
ლებული ლენერალ-მაიორის ჩინითა 1865 წელსა ს.-პ. ბურლსა. თვით
ათანასი უკუ მოიქცა მუნით და დასაფლავდა კახეთს.

C

დღესა მას, ოდესცა იქმნა დაფიცება თავადთა და აზნაურთა და
ფიცითსა ფურცელზედ ხელისმოწერა მეფისა ერთგულობაზედ, მაშინ
დავით, რექტორმან თელავისა სემენარიისა, — შემდგომად წირვისა
აღსრულებისა მოახსენა მეფესა იამბიკოდ ლექსი. წარკითხვით თვით
რექტორმან წარსთქვა ესე და მერეთ აგალობა, რვათა თვისთა მოწა-
ფეთა თავადთა ჯერეთ ყრმათა. კიდურ წერილობა ანუ აკროსტიხი
იამბიკოთა იყო: „მეფეს გიორგის უგალობს რექტორი დავით“.

მეფემან პატივი სცა მას მადლობითა და ამცნო ერთგულობისა
მოვალეობა მეფისადმი: „ცხებულაო მეფე ღვთისაგან; პატივმცე-
მელი მეფისა, პატივ-იცემების ღვთისაგანაო. ორგული მეფისა არ
იქმნების არაოდეს ერთგული ღვთისა. — თვალი მეფისა არს თვალი
ღვთისა; გული მეფისა ხელთა შინა უფლისათა; — მეფე, რომელიცა,
ვიტყვი ამას უეჭველად; — მიენდობა ღმერთსა, მტკიცედ იქმნება
თვისსა ტახტზედ და იკურთხევა ღვთისაგან. ვინ უნდა მყვანდეს
ღმერთზედ მეტი პატრონიო და მფარველი, მე მეფესა, რომელზედაც
დამიძს სასოება ჩემი“.

ვიეთთამე ლექსთა ამათთვის წართქმულთა დავით რექტორისა-
გან, ჰგმეს იგი. დედოფლისა დარეჯანისა მხლებელთა და შვილმან
მისმან ფარნაოზ მუნ მყოფმან თელავს აიგდეს მასხარად. მეფემან
სცნო ესე და ბრძანა: „დედოფალი დედაა ჩემი, — ვალი მაქვს დუმი-
ლისა. ხოლო სხვათა, კანდიერად მოუბართა, პასუხს უგებს მეფე
გიორგი“, — იტყოდა თავისა თვისისათვის.

CI 99

მასვე დღეს ხოდაშნასა წინამძღვარი იოანიკე ბერძენი, თაზოს
ჭალაკელი და მხნე და მეომარი და ამისთვის პატივცემული გადა-
ცვალებულისა მეფისაგან, მოვიდა თელავსა და მოართვა სეფისკვერი.
განმხიარებულმან მეფემან მიიღო ხელთაგან მისთა კურთხევა და
ჩვეულებისამებრ მეფისა შემდგომად სიტყვათა: სახელითა მამისათა.

და ძისათა და სულისა წმინდისათა, — თვით იტყოდა და ბრძანა: „ამინ“ ხმითა დიდითა.

მიიწვია წინამძღვარი სადილად და ესაუბრა მრავლად ბრძოლათათვის მისგან ნახულთა პირისპირ ლექთა. 25 წელიწადსა სადმე იმყოფებოდა კახეთსა და იყო ყოვლად ქართველი. „მამაო იოანიკე, — უბრძანა მეფემან, — იყავ ერთგული ჩემიცა, ვითარცა იყავ მამისა ჩემისა, არა ვინ გამოგიცვალოს გული ჩემზედა; ნუ მიეტაცინები მტერთა ჩემთა“.

მწუხრისა შემდგომად წარვიდა იოანიკე და იხილა დედოფალი დარეჯან ძაძითა მოსილი და მგლოვარე მეფისათვის. დედოფალმან უბრძანა ყვედრებად საგონებელი სიტყვა, დავიწყებისათვის მეფისა გარდაცვალებულისა წყალობათა; და იგი იმართლებდა თავსა და მოახსენებდა სიტყვათა შესაბამთა: „ერთგული მეფისა ირაკლისა ჩემისა შწყალობელისა, — იტყოდა იოანიკე, — ვარ ერთგული პირმშოახსა მისისა შვილისა; ბატონო დედოფალო, ნუ ამღვრევთ მეფობასა, მოვახსენებთ ერთგულობით; მეფობა არის პირმშოახსა შვილისა, — ესრეთ ყოფილა და არის ყოველგან. როგორ გნებავსთ, უმცროსი ძმა იქმნეს მეფედ და უფროსსა წაერთვას. — მტერი გარეგანი კარსა გადვიან და ახლა აპირებ, მტერობა და შფოთი შინაცა დაბადონ; — ესენი მარჩველნი არიან ცუდნი კაცნი. ინებეთ და დატუქსეთ იგინი. — საუბარსა მისსა ზედა იყო დუმბილი ქალთა და კაცთა, დედოფლისა შეინახეთა და თვით დედოფალმან არა ბრძანეს არა რაამე წინააღმდეგი მეფისა გიორგისათვის.“

CII 100

1798 წელსა ივლისის თვეში ნიქოზისა ეპისკოპოსმან ათანასი (ვჭგონებ იმერელმან) უბრძანა დაუსვენოს ეკლესიაში ძელი ჭეშმარიტი, — სიდიდით განთქმული ყოველგან, რათა დააფიცონ ამირეჯიბნი თავადნი და მოდავენი მათნი იმერეთისა მესაზღვრენი. აღიღეს ტრაპეზიდან ძელი ჭეშმარიტი ესე ოქროსა ბუდეში ჩადებული მკლავისა სიგრძე და ალავერდისა ძელისა ჭეშმარიტისა მიხედვითა ორგზის დიდი და დაახვენეს გარე ეკლესიისა საწიგნესა ზედა. შემდგომად ფიცხისა და შფოთისა შორის გლენტა და თავადთა დაივიწყეს ეკლესიისა მცველთა აღება ძელისა ჭეშმარიტისა საწიგნოდამ და დაკრძალვა ტრაპეზსა ზედა. მწუხრისა შემდეგ სცნეს, რომელ საუნჯე ესე არღაა არცა საწიგნეზედა და არცა ტრაპეზზედა. მოახსენეს მღვდელმთავარსა, შეუდგა მრავლად ძიება, გარნა ვერ პოვეს იგი,

სცნო ესე კათოლიკოსმან და ეცნობა მეფესა გიორგის; იწყეს ახლად
ძიება; წარგზავნეს კაცი იმერეთად და სთხოვეს წერეთელთა და აბა-
შიძეთა მოიძიონ მათ ღვთისა პატივისათვის და წმინდისა ეკკლესი-
ისა, რომელმანცა (sic) საუკუნოებითა დაცული აწ მათთა მიზეზთა
გამო მიეფარა. სწამებდენ მიტაცებასა მისსა წერეთელისა და აბაში-
ძისა გლეხთა, მუნ ფიცისა დროსა მყოფთა და მათთაგან მოპარვასა.
მეფემან მწუხარემან დაკარგვისათვის ესრეთისა ქვეყნისა სიმდიდრისა,
ბრძანა გამოდევნონ მღვდელმთავარი კათედრიდამ. გამოიყვანეს მუ-
ნით და წარგზავნეს ექსორიად ნათლისმცემელისა უდაბნოსა გარესჯას.

ძვირფასად შემკულსა ჯვარსა აქვნდა წარწერა ოქროსა უკანა
ფიცარზედ შემდევისა ჰაზრისა: „მე, დედოფალმან რუსუდან, ავაზაკ-
თაგან გაძრცვილი ძელი ჭეშმარიტი კვალად შევამკვე სულისა ჩემისა
საოხად“. ესე მიაშობო სვიმონ არქიმანდრიტმან წულუკიძემან, გელა-
თისა წინამძღვარმან (1847 წელსა). იტყვიანო ღღესაც აბაშიძიანთა
აქვსთ მალლად სიწმინდე ესეო; რომელთა იგულისხმებდა აბაშიძიანთა
მომთხრობი ამბავისა ამისა არა მახსოვს.

შემდგომად ნიქოზელისა ათანასისა განდევნისა, იშუამდგომლეს
მიეცეს მისი ეპარქია დიონოსის ზღუმენსა ⁴³ გვარით არა აზნაურ-
თაგანსა. მეფემან ბრძანა უარი და განმარტა, რომელ სამეფოაღსათვის
მისისა სარგებლობისათვის გვარით განთქმულისა კაცისა [დანიშვნა].

⁴³ ესე დიონოსი იყო თავადთა ციციანთა ყმა სოფლისა ზვედურეთიდა.
ახლდა მეფის ძეს იულონს: ამისავე თხოვნითა უბოძა იღუმენობა მას კათოლი-
კოსმან ანტონი. შემდგომად წარსლვისა რუსეთად იულონისა, დაშთა უადგილოდ
და იყოფოდა მეფის ასულთან მარიამთან ს. ქარელს. ამან დიონოსიმ მეფის ასულისა
მარიამისა თხოვითა დაასაფლავა ყინცვისის წმინდის ნიკოლოზის გაუქმებულსა.
მონასტერსა მძოვრეთისა ხეობაში მეფის ძის იულონისა ძე ლევან, რომელიცა
დარჩა საქართველს, ებრძოდა რუსთა და მოიკლა ზაკვით და მოსყიდვით ოსი-
საგან, მისდა და მასთანა ყოფილისა. ესე იყო 1810 ანუ 1811 წელსა. ესე ლეონ
იყო უფროსი შვილი იულონისი, მზნე, გამბედავი და გულადი; ათსა წელსა მღვე-
ნელი ბედისა და ვერ ღირსებული ბედის მოლალატისა.—

მეფენი არა ადვილად უბოძებდენ გლეხთა და აზნაურთაგანსა კათედრათა
სამღვდელმთავროთა. მარადის მოიძიებდენ თავადთა სახლთაგან, დამოკიდებულ-
თა დიდოჯახობით დიდთა კაცთა თანა, უფრო პურადთა, უხვთა, გამცემთა და
კარისა მექონთა გამოჩენილისა პატივად მაღალისა ხარისხისა. ესე იყო მიზეზი,
რომელ ძველადვე ითქმნა ლექსად სიტყვა ეპისკოპოსთათვის არა ღირსთა გვარ-
თაგან და ოდესმე ვერ შეფერებულთა ერისაგან ნაკლულევენობათა. გამო მათთა:
აჰა შაირი, თქმული გ. (?) საგინაშვილისაგან.

თქვენც კარგათ მოგეხსენებათ, წინამძღვრიშვილი მროველი;

ან გლეხი კაც ნიქოზლად, ცოდნა იცოდეს ყოველი,

ან ბეზირგანი მდიდარი, ჭაორელი და გლოველი,

ან კარგი დარბაისელი, მაჩაბელ წინწაროელი.

ინება მიეცეს ეპარქია ესე სხვასა, რომელსაცა ექმნება ხმა დიდი და კავშირი. „სამღვდელმთავრო ადგალი, — ბრძანა მეფემან, — არის ერთი ქვეყანისათვის მისაყრდნობელი სვეტი. დიონოსი არს ღირსი და მეუღაბნოე, და არა მცოდნე საერთოთა საქმეთა. ეპისკოპოსი უნდა იყოს სარდალი ქვეყანისა, ძლიერი საქმითა და მორჩილებასა შინა მომყვანი დიდთა და მცირედთა, ჯერეთ ესრეთი გვინდანან კაცნი და მშვიდობისა დროთათვის მეუღაბნოენი და მოღვაწენიცა ადვილად განაგებენ ეკკლესიათა“.

ამისთვის არა დანიშნა მან ნიქოზელად არავინ და ელოდდა, რათა ჰპოვოს კაცი ღირსი მღვდელმთავრობისა; მოვიგონე ბოსუეტი, დიდი საფრანგეთის ორატორი და მქადაგებელი, რომელსაცა დიდმან ლუდოვიკე XIV არ გამოუთხოვა რომისა პაპას კარდინალობა, რადგანც არა აქენდა ღირსება დიდთა გვართავან შთამომაეულთა და არცა უბოძა მას პარიჟისა კათედრა, რადგანაც არ იყო დიდთა გვართა შვილი. დროთა მიხედვით განმართლდებიან მეფე და მხლებელნი მისნი, ჰაზრნი და მოქმედებანი მათნი.

შემდგომად მეფისა გიორგისა, ძემან მისმან დავით 1802 წელსა, უკუაქცია თვისსა კათედრად ათანასი, რომელიცა გარდაიცვალა მუნვე ნიქოზსა და დასაფლავდა მუნვე ეკკლესიასა 1810 წელსა; შემდგომად მისსა კათედრა ესე გაუქმდა და აწ არის სოფლისა ეკკლესიად.

CIII 101

მეფის ძე ილია იქმნა დიდად შეწუხებული სნეულებისა გამო სახადისა: მკურნალთა გამოაცხადეს სნეული უკურნებელად, მოახსენეს მეფესა და მან ბრძანა: „მივენდოთ ღმერთსა და წმინდასა იოანე მანგლელსა; გახსენით საფლავი მისი და ამთხვიეთ სნეული შვილი ჩემი მეოხისა ჩემისა ძვალთა“. — აღსსრულეს სურვილი მეფისა შემდგომად პარაკლისისა და ოდეს ამოღებული ლუსკუმიდამ თფილისის სიონის ეკკლესიასა თითითა ძვალი წმინდისა დასდევს პირსა და თვალთა სნეულისა, მასვე ჟამსა, გასაოცებელად თვით მხილველთა, განიკურნა სნეული იგი. იხარებდა მეფე, დღესასწაულებდენ სამღვდელონი, იშვებდენ კარისა კაცნი, განცვიფრდებოდნენ ქალაქისა მცხოვრებნი, ეკვირვებოდნენ მაჰმადიანნი. დაკრძალული გვამი წმინდისა ლუსკუმასა შინა მდებარე, კვალადცა მეორესა წელიწადსა ვანალეს მისვე ბრძანებითა სნეულებისა გამო მეორისა შვილისა მისისა მეფის ასულის თამარისა, რომელმანცა მიიღო კურნება პირველისამებრ მსწრაფლი და საკვარ-

ილია ბატონიშვილი

ველი კაცთათვის და თვით მკურნალთათვის არა მართლმადიდებელთა. ესენი იყვნენ ოსეთა ყარაევი ფრანგი, თათულა ექიმი სომეხთა სარწმუნოებისა და პატრნი ნიკოლა და შემდეგი მისი ფილიპე.

ათანასი ჯვარის-მამამან, დროთა ამათ აქა მყოფმან, მახლობელმან მეფისა და შემდეგ პატრიარქად იერუსალიმისა დადგინებულმან, — აღწერა ორივე ესე საოცარი ამბავი და სასიქადულოდ ქრისტეს ეკლესიისა წარუვლინა მოხსენება იერუსალიმსა პატრიარქს. ესე მიაბზო იორეთეოს თაბორისა მიტროპოლიტმან და აწ დღეს ანტიოქიისა პატრიარქმან 1849 წელსა დროსა ყოფნისა ჩემისა კონსტანტინოპოლეს სტუმრად მასთან მისსა მონასტერსა ხალკისა ჭალაკსა. დიდად გამაკვირვა მოთხრობამან ათანასისაგან აღწერილმან; ვერ ვჰპოვე თვით ეპისტოლე ესე მუნ, სახმარი ჩვენ ქართველთა ისტორიისათვის. ხშირად დე განცვიფრებით მესმოდა საუბარი ამისა შემთხვევისათვის იოკიმე ეპისკოპოსისაგან ახტალისა, ბერძნისა კვიპრიდამ და ფრიად შეყვარებულისა მეფისაგან გიორგისა, რომლისა დროსაცა იყო იგი არქიმანდრიტად.

დღეისათვის ლუსკუმასა შინა ძვალთ ამათ წმინდისა დაკრძალვისა დეკანოზმან და მეცნიერმან იოანე იოსეშვილმან წარმოსთქვა სიტყვა ქადაგებითი: „საკვირველ არს ღმერთი წმინდათა შორის მისთა“ და უკანასკნელ ჰრქვა მეფესა: „მეფევე კეთილმორწმუნეო, იხარებდე სულითა, განიფრთხევე გონებითა, იშვებდინ გულითა; აჰა ძე შენი, რომელიცა მოგანიჭა შენ წმინდამან. აჰა სასწაული დროთა ჩვენთა, აჰა უღირსებისაგან ჩვენისა ღირსებად მომყვანებელი ნიში სასწაულისა, ვგალობდეთ გალობათაგან სიონისათა და ვსვამდეთ წყაროსაგან დაბეჭდილისა და ვსჭამდეთ მტილისაგან შეღობილისა და მტკიცედ დაცულისა. ჩვენთანა არს ღმერთი, სცანთ წარმართთა და იძლიოდენ, რამეთუ ჩვენთანა არს ღმერთი, აწდა მარადის და უკუნითი უკუნისამდე. ამინ“.

განმხიარულებულმან მეფემან, მხნედ და მალლისა ხმითა ჩვეულეობისამებრ მისისა მოხდენილისა სახითა, ვითარცა მარადის იყოფოდა მეფე ბრვე და მალალი ძლიერისა ბაგეთა ბგერთა პასუხ-უგო მქადაგებელისა: „ქემბარიტად, მამაო, საკვირველ არს ღმერთი წმინდათა შორის მისთა. შევიქმენით ღირსი ღვთისა წყალობისა, ზეგარდამო მოხედვისა და კურთხევისა, იკურთხოს სახელი მისი“. ამა შემთხვევისათვის შესწირა მეფემან ხატი წმინდისა ვეცხლით მოჭედილი და ოქროთ ცურვილი ზედა წარწერთა: „განკურნებისათვის შვილისა ჩემისა... შემოგწირე წმინდა იოანე მანგლელი სულთა ჩვენთა მეოხი ხატი სახისა შენისა, წელსა 1799, თთვესა აპრილსა 8“. —

ხატი ესე დაიკარგა 1804 წელსა სიონისა მხატვრობათა განახლებისა დროსა კნიაზის ციციანოვისა ბრძანებითა, ვითარცა მიაშობო დეკანოზ-მან სიონისა გაბრიელ ქართველოვმან, გარდაცვლილმან 1865 წელსა.

CIV 102

მეფესა გიორგის დიდად უყვარდა კოვალენსკი, რეზიდენტი და მინისტერი რუსეთისა თფილისში. იყო კაცი ტკბილი, სათნო და ნამდვილ ერთგული მეფისა, შეჩვეული ქართველთა წესთა პყრობისა. ამანვე მოართვა მას სამეფო რეალთა ანუ ნიშანნი მეფობითნი პეტერბურლიდამ თფილისსა წარმოვლენილი პავლე იმპერატორისაგან: გვირგვინი, ხმალი, პორფირი, სკიპტრა, ტრონი, დროშა და I ხარისხი წმინდისა ეკატერინასი დედოფალსა მარიამს. ამისთვის აჩუქა და მიუბოძა მას ბალი ყაბახისა თავსა ჩრდილოეთით მდებარე, რომელიცა ძველად ეკუთნოდა იასე მეფესა და რომელსაცა შინა თვით იასე, ვითარცა მაჰმადის სარწმუნოებისა მექონი, ჰმარხია. აწ ბაღსა ამას ეწოდების ბალი ინჟენერთა. ვითარ მოელო მას ესე ციციანოვისა დროთა, რომელმანცა განაძია იგი საქართველოდამ, ვითარცა ბოროტ მომხმარებელი თვისისა წოდებისა, — არა ვუწყვი. მხოლოდ მახსოვს ცოლი მისი, მოხუცი ქვრივი მოარული ხშირად მემკვიდრისა დავითისა მეუღლესათანა ელენე მეფისა რძალთან 1831 და 1832 წელთა შინა ქ. ს. პ. ბ.

CV 103

მახსოვს მე სალდათი ერთი სახელით თეოდორე, რომელიცა იყო დანიშნული მეფის კარზედ ყარაულად ანუ ორდინარცად. ესე ესრეთ შეიყვარა მეფემან, რომ ინება ყოველთვის მისი თვისთან ყოფნა-კოვალენსკის სთხოვა, რათა გამოყვანილი პოლკიდამ, ახლდეს მეფესა. ესე ვერ იკისრა თვით მინისტერმან და სთხოვა ღენერალსა ლაზარევსა და რადგან ამანცა ვერ გაბედა დაუკითხავად ღინიაზედ თვისისა მეფისა (მაშინ იყო კნორიგი), ამისთვის უარი მოახსენეს მეფესა. შემდეგ თვით მეფემან მისწერა წერილი და მან მოსცა ბრძანება აახლონ, ვითარცა სალდათი ორდინარცი და არა ვითარცა კერძო პირი; სურდა მეფესა ებოძებინა მისთვის აზნაურობითი ღირსება, სახლისა ადგილი ქალაქსა და მიბარება საჭურჭლისა თვისისა. თეოდორე იყო ყმაწვილი კაცი 29 წლისა, ტამბოველი და მალე შეისწავა ქართულიცა ენა;

იყო ცქვიტი და ფხიზელი. შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა, 1824 წელსა ვხედავდი მას ხშირად ანჩისხატისა უბანში მცხოვრებად მოხუცად; შემოვიდოდა წმინდისა გიორგის კარისა ეკლესიასა და აღანთებდა სანთელსა ხატისა წინაშე, და მარადის დაუკლებლივ მოახსენებინებდა კვეთისა დროსა შესრული სამკვეთლოსა, მეფესა გიორგის და დაადებინებდა მოხსენებითსა ნაკვეთსა ცრემლით და ვედრებით ღვთისადმი. ქართულიცა იცოდა მიქცევით რუსულის გამოთქმისა.

1831 წელიწდიდამ, დროთაგან წარსვლისა ჩემისა რუსეთად სასწავლებელში, ველარსადა ვნახე იგი და ვერცა გამოვიკითხე სადაობა მისი. წყალობასა არა მოაკლებდნენ მას ძველნი კაცნი მეფობისა ნეშტნი დავით მინბაში, სოლომონ მეითარი და დიმიტრი თარხნისშვილნი, დავით და გიორგი თუმანიშვილნი, შანშე ჭრისთვიშვილი, მეფის ასული თეკლა, ზურაბ ყაფლანიშვილი, მუხრანის-ბატონი კონსტანტინე, თავადი იოანე აფხაზი ⁴³ და სხვანი, მეფობისა ჟამსა მცნობნი მისნი. დიდად უყვარდა იოანე ეპისკოპოსსა ავალიანსა, რომელიცა მეფის დროსა იხილვიდა მას ხარებისა ეკლესიასა, სადაცა

⁴³ თავადსა იოანე აფხაზიშვილსა, კარდანახელსა, მეფისა გიორგისაგან მიჩნეულსა და პატივცემულსა, ხშირად წარმოათქმევინებდა ლექსთა ძველად გოჩასაგან თქმულთა, ოდეს დაესწროლდა თფილისს და ეახლებოდა მეფეს.

1.

განთქმულა პირველ ბრძენთაგან, სიღარბაისლე მესხისა,
ომი და შებმა კახელთა, მოსანდომია არ სხვისა,
ჩუქება პირველ კარგობა, ქართველთა არ ეძრახვისა,
არიან ზრდილნი იმერნი, მტერთა მიმცემნი ღისხვისა.

2.

მთიულნი ცხენსა მოგპარვენ, თუ თვალი დაიხუჭია,
მიბრძანდი საციციანოს, მოგართვან ბატის კუჭია.
საამილახვრო ბიჭები, მკერდ-ზრქელნი შიგნით ფუჭია;
დოიანთ ბარათიანთა, ხმაღხედ აცვდებათ მუჭია.

მეფე ათქმევინებდა ამას გასამხნევებელად კახთა, ომისა და ბრძოლისათვის. „მიამება, როცა შენ წარმოსთქვამ ლექსთა ამათო, — მიბრძანებდა მეფეო, — მსუქნათ იტყვი ხოლმეო და მაღიანად“. — ესე მოთხრობა თვით იოანე აფხაზისაგან მაქვს გაგონილი ჩემსა სიყრმეში. იყო მეგობარი და მწყალობელი მამისა ჩემისა და ხშირად ვხედავდი მას თფილისს, მოხუცებულად მავალსა და იყო 78 წლისა და გარდაიცვალა 1829 წლისა შემდეგ. დაესწრო აღამამად-ხანისა ომში თფილი-

მიჰყვებოდა მეფესა გიორგის წირვისა მოსასმენად, და სადაცა მამა ეპისკოპოსისა ამის იყო დროთა მათ მღვდელი ხარებისა ეკკლესიისა ფრანგთაგან მოღებულისა მეფის თეიმურაზ მეორისაგან (1755 წელს).

CVI 104

თფილისისა აოხრებისა დროსა, გაუქმდა სტამბაცა სამეფოჲსა პალატისა. მეფემან გიორგი ბრძანა განახლება მისი: კვალად იწყეს სახლისა სასტამბოჲსა შენება, დაიბარეს ქალაქი ოსმალოდამ ახალციხისა გზით და სპარსეთისა სამზღვრიდამ, შეუდგნენ ასოთა ჩამოსხმასა, დაზგებისა კეთებასა, და მბეჭდავთა შეკრებასა. შფოთთა თფილისსა, ქართლსა და კახეთსა შინა აღდგენილთა ძმათაგან მეფისა, დაგვიანებამან ქალაქისა, მოუცლელობამან თვით მეფისა სნეულებისა გამო, რომელიცა მოერია მას და განუძლიერდებოდა დღე ყოველ, დააბრკოლეს საქმე: სტამბა დაშთა უქმად და მბეჭდავნი უსაქმოდ. მეფემან ვერ იგდო დრო, რათა შესდგომოდა საქმესა ამას და სიკვდილმან მეფისა მოულო ბოლო წიგნთა ბეჭდვისა ჰაზრსა მისსა. ამას სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგ მხედრულისა ასოთი მოკლე საქართველოჲსა ისტორია, რომელსა ეწოდა: „ნარკვევი“, ქმნილი ბატონიშვილისა დავითისაგან და მერეთ ლენერალისა კნორინგისაგან მეფობისა გაუქმებისა გამო განცხადება ქართველთადმი.

CVII 105

მეფე, მზრუნველი მონასტერთათვის, მეცადინებდა, რათა ძველთა წესთა ზედა ყოფილიყვნენ მამანი და ძნანი მათნი. 1800 წელსა ფებერვლისა 7 სწერს მეფე შვილსა თვისსა იოანეს შემდეგსა ბრძანებასა: „წინამძღვარი იკორთისა მონასტრისა ჩივის მეზობლებზედ ეკკლესიისა მამულებსა არ გვანებებენო. მიბრძანდი და შეიტყე სადაო: გამამძიებელიც მანდ მობრძანდება და ოქმებსაცა და მეფეთა წერილებსაც განახლებს. გალავანიცა დაქცეულა. უბრძანე სახასო გლეხთა შენობაზედ გაისარჯნენ, რადგანაც მათი სალოცავი არის. გამალიელ

სის აღებისა დროსა 1795 წელსა. ვითარცა კეთილმორწმუნემან კაცმან 1797 წლიდამ შესწირა ნათლისმცემლისა უდაბნოსა ყოველწლივ ზედაშედ და ნუგეშად ძმათა მოღვაწეთა თვითო ურემი ღვინო. შვილი მისი განაჯრძობს შეწირულობასა ამას დღეინდელად დღედმდე.

შეუწუხებიათ და წინამძღვარობაზედ ხელს იღებს. გამოცვლა ამისი არ იქმნება. საჭირო კაცო არის ესე და დიდად მცდელი. ეცადე და-ამშვიდო“. — მეფის ძემან იოანე სრულ ჰყო ესე საქმე და განუსვენა წინამძღვარსა. მადლობითა აღვსილმან გამალიელმან მოართვა მეფეს ჭატი ღვთისმშობლისა, შემკული მეფისა ირაკლისა ძის ვახტანგისაგან, შობილისა პირველისა ცოლიდამ და გარდაცვლილისა უშვილოდ ⁴⁴.

აქ სათქმელია ესეცა საცნობელად შემდეგთათვის. იკორთისა ანუ გირშისა მონასტერი მთავარ ანგელოსთა, სამარხი წმინდათა მოწამეთა ესრეთ იყო ძველად მიჩნეული, რომელ მეფენი უნიშნავდენ განმგედ წინამძღვარსა, მაშინაც, ოდეს ერისთავთა ეპყრათ ქსანი და ჯერეთ არ ჰქონდათ მათ ჩამორთმეული ერისთავობა ქსნისა. არ არის დიდი ხანი, ესცან, რომელ დავით ჯორჯაძე წინათ გამალიელისა იყო სადმე წინამძღვარად მუნ დანიშნული, თვით იგი დავით, რომელსაც მისცეს შემდგომად ბოდბელობა. ამავე მონასტრისა მამამთავარი განაგებდა ქსანზედ ორთა სხვათა მონასტერთა, ესე იგი ლარგვისისა და ალგვისა. ესე უკანასკნელი დავით აღმაშენებელისა დროთაგან იყო საზღვარი არაგვისა და ქსნისა საერისთავოთა. აქა

⁴⁴ ესე ვახტანგ იყო პირშო ძე მეფისა ირაკლისა, პირველისა ცოლიდამ, განდევნილისა და მომკვდარისა 1744 წელსა. ამას მოგვარეს ცოლად ქეთევან დაჰკოსტანტინე მუხრან-ბატონისა, რომელიცა იყო დანიშნული მესამესა წელსა ცხოვრებისა თვისისა, და ვითარცა მშვენიერსა ზრდიდა თვით თამარ დედოფალა, დედა ირაკლისა. დაწერეს ჯვარი, ოდეს შეიქმნა ქალი 13 წლისა და თვით ვახტანგ იყო 16 წლისა. ამავე წელსა შეეყარა ყვავილი და მორჩენილი სენისაგან, წარიყვანეს აბანოდ შემდგომად 40 დღისა. ესრეთმან გაუფრთხილებელმან ბანვამან, შეაქცია და გარდაიცვალა თფილისს. მეფე ირაკლი მიეცა დიდსა შეწუხებასა და თეიმურაზ მეფე, მამა ირაკლისა, ესრედ შესწუხდა, რომ დაჰკრა თავი კუბოსა და გაიტება. დასაფლავეს მცხეთას. მეშვიდესა დღესა, ოდეს ჩვეულებისამებრ მიუტირეს ცოლსა ქეთევანს, მაშინ იხილა ცხენი ქმრისა და ნტირალი მივიდა ცხენთან და ცხენისა კისერსა შემოახვია თმა თავისა თვისისა გრძელი და მშვენიერი. ქეთევან დარჩა ქვრივად და შემდეგ, როდესაც ეყოლა მეფეს ირაკლის შვილი მესამისა ცოლიდამ, უწოდეს თხოვისამებრ ქვრივისა რძლისა ქეთევანისა, სახელი ქმრისა მისისა ვახტანგ აღმასხანად წოდებული. ამან იშვილა იგი და სცხოვრებდა მასთან. — 1803 წელსა გარდაჰყვა რუსეთს და ჭლერქობისა სენითა გარდაიცვალა 1808 წელსა ს. ჰ. ბ.

„ვახტანგ პირშოსა, — მეტყოდა მეფის ძე მიხაილ, — მიუჩინეს ლალად გივი გურამიშვილი, კაცი ზრდილი და ვაჟკაცობითა გამოჩენილი. ოდეს ზრდიდა იგი მას, დღესა ერთსა შეეშინდა ცოცხალისა თევზისა. გივი განრიხდა და ჰრქვა: „როგორი შვილი ხარ მამისა! აღიღე თევზი ეხლავე!“ — ესრეთ შეაჩვია უშიშროებასა და სიყრმითგანვე გულოვნობასა, მეფეთათვის საჭიროსა“.

ხატი, მისი ნაქონი აქვნდა მეფის ძეს მიხაილის და შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა ხვდა წილად მეფის ძის ბაგრატის ძეს ალექსანდრეს და აქვსთ სახლობასა მისსა აქა ქ. თფილისს.

ვიტყვი მამამთავრობისა მნიშვნელობასაცა. მამამთავარი მარადის იქმნებოდა ერისკაცთაგანი და მოვალეობა მისი იყო ძველად, — განეგო ყმა და მამული მონასტრისა და ეზრუნვა ეკკლესიისა უნჯთათვის. მართებს მწერალსა და მკითხველსა არა აღრიოს მნიშვნელობა ესრეთისა წოდებისა ლექსისა თანა „პატრიარქი“, რომელთაცა ნიშნავს მასვე და ითარგმანების ბერძულიდამ ესრეთვე „მამამთავრად“. მეფემან გიორგი რუსეთისა გზით განღებულ კარი დარიალისა ჩააბარა მეფის ძეს ვახტანგსა და უბრძანა არა ვითარცა მამამან, არამედ ვითარცა მეფემან და მბრძანებელმან, იყოს მზად და ფხიზელად, — რათა არა აწყინონ რუსთა ჯართა გზაზედ და აძლიონ ყოველივე შემწეობა ურმითა, და ცხენითა და კაციითა ყოველთავე მუნით მიმავალთა და მომავალთა, ესრეთი ბრძანება მეფისა მეფის ძისადმი მსწრაფლ განითქვა, და თვით ვახტანგ ანუ აღმასხან, სუსტი სულითა, — დამორჩილდა და მორჩილებითა თვისითა, — დასდვა შიში და ღუმილი მხლებელთა თვისთა ზედა. — მეშფოთი არავგი, დაუცხრომელი და გაუმადლარი ომითა, ვითარცა ღღესცა ძველადგან იმღერის არავგსა კაცი, — დაჩუმდა, და იყო მოლოდინებასა მზაკვარსა იგდოს დრო მარჯვე და მიუდგნენ ერთგულობითა მეფის ძეს იულონსა, რომელიცა იღუმალ არა დასცხრებოდა წინააღმდეგობითა მეფისადმი, და ჰგონებდა გამეფებასა, ვითარცა უფროსი შვილი ირაკლისა მეორისა ცოლიდამ. მაშინ მეფემან მოიწადინა თვით წარსვლა არავგზედ და ქსანზედ ჰაზრით მით, რათა გამოედევნოს მუნით იულონ და ვახტანგიცა. სნეულებამან არ მისცა დრო თავისუფალი და ვერ შეასრულა ჰაზრი თვისი დასამშვიდებელად სამეფოჲსა.

CVIII 106

ვახტანგ მეფის ძე, აღმასრულებელი მეფისა ბრძანებათა, უგზავნიდა შემოდგომას და გაზაფხულს ხევის ბერთა ფშავიდამ, ხევსურნიდამ, თრუსოსა ხეობიდამ, ხევიდამ და მთიულეთიდამ, და მეფე მადლობელი ძღვენთა მათგან მორთმეულთათვის, — მოძღვრებდა იყვნენ ერთგულად მეფისა და არა დაივიწყონ მათ მოვალეობა მათი. მეფე მეცადინებდა რუსთა სიყვარულსა და აგონებდა მათ შეწევნასა, რომელსაცა მოეპოს მათითა მოყვანითა. მტერთა ზედა საქრისტიანოთა. ესრეთისა ჰაზრისა განფენისათვის მათათ შინა ავად რუსთათვის მოსაუბრეთა, — ორგზის წარავლინა მთებთა შორის პატნოტი არქიმანდრიტი. ესე პატნოტი იყო თვით იგი, რომელიცა შემდგომად

კნიაზმან ციციანოვმან შეგზავნა მათათა შინა დასამშვიდებელად, და კაიშაურსა აღშფოთებულთა მთიულთა სცეს 40 გზის თუმცა ნელიად ხანჯალი და უბრძანებდნენ მას რუსისა ერთგულსა და ქვეყნისა ორგულსა, შეჯდეს* ვირსა მიგვირილსა მისდა, — საკიცხველად. „ამ დროსა მივედ მე მუნ კაიშაურსაო, — მიბრძანა მეფის ძემან ფარნაოზ, — დევნულმან რუსთაგან და ვიხსენ იგი განსაკდელისაგან და დავაბრუნე ანანურისაკენა“. — ესე პაფნუტი იქმნა შემდეგ არქიეპისკოპოსი და გარდაიცვალა მოსკოვს 1823 წელსა.

CIX 107

ამავე დროსა მიეწერა მეფისა ბრძანება მეფის ძესა ვახტანგს, რათა დაწესებული 1 იანვარს 1774 წელსა, ირაკლისავე დროსა მორიგეთა კანონნი აღსრულდებოდეს ეგრეთვე ფიცხელად, ვითარცა შამისა მისისა მეფობასა. ამავე ბრძანებითა, დასდვა მას ვალად მეფემან შეჰყაროს, ვითარცა კარისა მასისა მოხელენი სალთ-ხუცესი, მილახვარი**, ბოქოულთ-ხუცესი, ეგრეთვე მოურავნი, ხევის-ბერნი და სხვანი, და გამოუცხადოს მათ ესრეთი მოვალეობა მათი. ესრეთმან მეფისა ბრძანებამან დიდად შეაშინა მეფის ძეცა და თვით ჩვენცაო, — იტყოდნენ მოხუცინი ღუშეთში, — ჩემთან დაახლოებულნი გომპარ კობიაშვილი და იასე ყარანგოზიშვილი, რომელთაგან პირველი გარდაიცვალა 112 წლისა 1862 წელსა და მეორე 87 წლისა 1864 წელსა.

CX 108.

1800 წელსა გაჩნდა ჭირი ქალაქსა: შემოიტანეს ესე ახალციხისა მხრითა. რუსთა ჯარისა შეფთა და თვით კოვალენსკიმან სთხოვეს მეფესა, მიიღოს ზომა და ღონე კარანტინებისა. მეფემან წერილითა უწყებულმან, წერილითავე აცნობა: ყარანტინსა უნდა ყარაულებიო და ძნელია შოვნა ესოდენტა ყარაულისა რიცხვთა, რომ ვერვინ შემოვიდეს მუნით აქეთ ჩემსა სამეჭოშიო, ამისთვის კმარა ეს ზომაო: მე მივსწერე ახალციხისა ფაშასა გამოუცხადოს ვაჭართა ყოველგან აქეთ.

* ხელნაწ.: „შეერთდეს“. რ ე დ.

** ხელნაწ.: „ამილახვარი“ (ნამდვილად კი თანამდებობა იგულისხმება. სწორი წაკითხვა დაუცავს წ. კ. ს. ხელნაწ. 3053-ს). რ ე დ.

მავალთა: თუ შემოვა ვინმე ჩემს სამძღვრებში, არავის მივიღებთო, — სავაჭროსა წავართმევთო და თვით მასცა თოფსა ჰკვრენო. — გაიცინეს შეფთა ესრეთსა პასუხზედ; გარნა მეფემან ჰქმნა ესე; აცნობა ფაშასა ბრძანება თვისი და ნამდვილ აღარავინ შემოვიდა და ექვსსა თვეზედ ჭირიცა გაჰქრა და შემდეგ ვაჭრობაცა კვალად გაიშრთა. იტყვიან მომსწრენი დღეთა ამათ მწარეთა: მართლად ერთმანცა კაცმან ვერ გაბედა შემოსვლა სოფლებშიაცაო; მიწერილი ბრძანება ესრეთ აღსრულდა მტკიცედ, რომელ არავინ უნახავთ არავის მისრული სამძღვრებისა სოფლებში კაცი ოსმალთა ადგილებიდან. გაგზავნილთა ამ სოფლებში კაცთა აზნაურთა მოხელეთა აღსრულებისათვის ბრძანებისა, მოახსენეს მეფესა: „ვხედავდით მხოლოდ ლეკთა გუნდ-გუნდათ მიმავალთა შორით ტყისა და მთებისა გზებითა ანუ ახალციხეს, ანუ მუნით დაღესტანსა“.

ამასვე დროსა მოართვეს მეფესა და წარმოუდგინეს 4 სალდათი გაქცეული თფალისიდან ახალციხისაკენ. ესენი დაეპირათ წალკისსა თავსა გარდასავალსა მთაში. მიცემულნი სამჯავროსა, ზუსთა წესითა, იპატივა მეფემან და ინება არლა დასჯა მათი. ძორჩილ ექმნა ლენერალი ლაზარევი და თვით მოახსენა მას მადლობა მათთვის. — მეტად ფიცხელად ეკიდებიან, ეგ კურთხეულნი სალდათთაო. — ბრძანა მეფემან და უპასუხა ესრეთისა სიტყვისათვის სიმამრმან მისმან სარდალმან გიორგი ციციშვილმან: „ამისთვის იმარჯვებენ რუსნი, რომ ესრეთ დიდსა მორჩილებაში ჰყვანან“.

სასწრაფო ჭირიანთათვისგამართეს თვით რუსთა ვერაზედ ლურჯ მონასტრისა გვერდით. სახლად აუშენეს 4 წნელის დიდი სახლი, გარედამ და შინიდან ლესულნი გაჯითა და ზევით ჭერი ფიცოითა დახურვილი. აპრილიდან აგვისტომდინ იყო ესე. მზრუნველობა სწეულთა სანოვაგისა და საწოლისა, მიანდვეს ქალაქისა მელიქსა დარჩია ბებუთოვს და ერთსა სომეხსა, ალალო..., ოსმალადამ მოსულსა, ჭირნახადსა.

CXI 109

მხნე და გულოვანი, გმირი ვაჟკაცობისა და პატივცემული მეფისა ირაკლისაგან ზაალ ყაფლანიშვილი, — ობლად, ვითარცა ფვით იტყოდა, დაშთენილი, — შემდეგ მეფისა ირაკლისა, წარვიდა სოფლად და გოდებდა მუნ ჭვეყანისათვის აღრეულისა. — ოდეს გამეფებულნი მეფე გიორგი თელავსა, მობრძანდა თფილისსა და მოითხოვა სიონისა ეკლესიაში ფიცი თავადთა და აზნაურთაგან, მაშინ ერთგული

მამულისა და მეფობისა ზაალ მოვიდა თფილისსა და ჰფიცა მას ერთ-გულობა და წარვიდა მოხუცი 84 წლისა სოფლადვე. ვითარცა მოხუცი და არღა სახმარი ომთათვის და ბრძოლათათვის, ჰგონებდა თავსა თვისსა უსარგებლოდ ქვეყანისათვის და არცაღა მოელოდა შემდგომად ირაკლისა ხმალთა ტრიალსა ვისგანმე, სიტყვისამებრ შემდეგ თქმულისა კ. გრიგორი დიმიტრის ძის (ქართულად ნამდვილ „ზურაბის ძისა“) ორბელიანისა:

მამული ვერღა იხილავს ირაკლის ხმალსა მღელვარეს,
დიდება ივერიისა მასთან მარხია სამარეს.

მეფე გიორგი დამფასებელი ზაალის გამირობისა, სწუხდა, მისსა უნახაობასა. მაშინვე წარავლინა გოგია ბარათაშვილი, ხელჯოხიანი და უბრძანა სთხოვოს ჩამოსვლა ქალაქად. ზაალმან მოსულმან თფილისად, იხილა მეფე და ტირილით მოიგონა გარდაცვალებულისა მეფისა მასთან ალერსი, ვითარცა მეგობრული მასთან. მეფემა სცანუგეში, აღუთქვა სიყვარული და დაჰპირდა სამსახურთა მისთა დაუვიწყებელობა. დროსა ამას მუნ მყოფმან მეფისათანა* სარდალმან იოანე ორბელიანმან, აღიმადლა ხმა და, ვითარცა სარდალმან, ჰრქვა მას: „გმირად გასახვენ ზაალ! და იყავიცა ვიცით ესე; პატივი არ მიგეღების არავისგანო“. მაშინ ზაალმან, შინაურთა დავებითა მამულთა გამო დამდურებულმან და ადრევე სიყვარულისა ერთობითა არ შეკრულმან, პასუხ-უგო გმირულად: „დიახ, ბატონო სარდალო, გმირსა გმირი უნდა აფასებდეს მაშინ ვიქმნები სწორე გმირად სათქმელი. — ჩემი სამსახური მაშინ იყო, როდესაც ხმალი მეფისა წინ მიძლოდა. ესღა მოხუცი და სნეული, რიღას გამოსადეგი ვარ. აბა, სარდალო! მეფეს და ქვეყანასა გვიჩვენე ხმალი შენი ლესული, და გვათქმევინე გამირობაცა შენი“.

სარდალსა იოანეს ეწყინა და მეფესა გაელიმა და იამა: იცოდნენ სარდლისა იოანესი არა ვაჟკაცობა და ნეტარებითა მოიხსენებდენ მამასა მისსა, სარდალსა დავითს, მხნესა და გულოვანსა, ნამდვილ დიდკაცსა და მეფეთათანა შელაღებულსა.

ზაალ გმირთა გმირი, გარდაიცვალა 1808 წელსა და დასაფლავდა სიონისა თფილისს ეკლესიასა. სიკვდილადმდე იყო დაუვიწყებელი ანაზნაუმ დედოფალისა და ყოველ წლივ წარვიდოდა მცხეთას და გარდაუხდიდა მას პანაშვიდსა⁴⁵.

⁴⁵ ესე ანაზნაუმ იყო მეორე ცოლი თეიმურაზ მეორისა, ასული ბარათა-ანთი, ქვრივი ქაიხოსრო ციციშვილისა. ოდეს მოკვდა ცოლი თამარ, მეექვსესა თთვესა შეირთო იგი მშვენიერებისა გამო. სძულდათ ირაკლის და ანნას, ვითარცა დედინაცვალი და არ უნებდათ ხილვა მისი, რადგანც ეცვათ ჯერეთ შავი გლოვისა. შემდგომად რავედნისამე ჟამისა, მივიდა ირაკლი სანახავად მისისა. დედო-

* ხელნაწ. „მეფემან“.

დღესა ერთსა მეფესთან, გარისხებულსა ძმათაგან თვისთა შფოთ-
თა გამო, შეიყვანეს წვრილნი შვილნი მისნი: ოქროპირ და ირა-
კლი. — გამდელთა მათთა დაუსვეს იგინი ახლოს მეფისა დაფიქრებუ-
ლისა. ლალა მეფის ძის ილიასი დავით აბაშიძე და გოგია ბარათა-
შვილი უაღერსებდენ და ეთამაშებოდენ ყმაწვილთა. ესრეთსა აღერსსა
შეუდგა თქმა წყობითი „იწილო-ბიწილოსი“. სავსებისათვის მოთხრო-
ბისა ამის მართლივ დავსწერ ამასაც აქავე:

„იწილო, ბიწილო,
შროშანო გვრიტინო,
აღხო მაღხო,
ჩიტმა გნახო,
შენი ფესვი
ფესმანდუკი,
აბდა უბდა
გადასკუბდა,
აჯეგ მაჯეგ,
მეფეგ ჩაჯეგ“.

ჩვეულებისამებრ ქართველთა, იტყოდენ ამას რავდენჯერმე და
დაასწავლიდენ ურმათა განმახვილებისათვის და დაღესვისათვის მეხსი-
ერებისა; ეგრეთვე ძლიერისა, შტკიცისა და წყობითისა ლექსთა და
სიტყვათა, წარმოთქმისათვის.

ჟალი ანახანუმ, რათა არა ეჩვენოს მას უზღველად, მოირთო ვითარცა დედოფალი,
ყელსა და თმათა, ხელთა და გულსა მოიფინა თვალი და მარგალიტი, წამოისხა
ხამი ანუ ფლევერი ინდოეთისა ნაქსოვი და, ამით, რეცა იფარვიდა და მაღავდა
მათ სამკაულთა. ესრეთ ეჩვენა ირაკლის და ესრეთვე მეფის ასულს ანნას. იყო
დიდი მორწმუნე და ქრისტეს მოყვარე. მრავლად შეამკო ეკკლესიანი ქართლსა
და კახეთსა. დიდად ზრუნვიდა მონასტერთათვის. შემდგომად სიკვდილისა თეი-
მურაზისა რუსეთს, ცხოვრებდა თფილისს და უკანასკნელთა, ცხოვრებისა თეი-
სისა, წელთა, იკურთხა ჩოხა სამონოზნო და ატირა მრავლად მუნ მყოფნი და
დამსწრენი კურთხევისა დედოფალი დარეჯან და სასახლისა ქალნი. ჩოხა უკურთხა
კათოლიკოსმან ანტონი პირველმან ნათლისმცემლისა ეკკლესიასა შინა პირისპირ
სასახლისა. გარდაიცვალა შემდგომად რვისა დღისა გარდაცვალებიდან თვით
კათოლიკოსისა ანტონისა. სიკვდილი ანტონისა, ჩვეულებისამებრ ქართველთა,
ჩასძახეს მომაკვდავსა ანახანუმს. დაასაფლავეს მცხეთისა ეკკლესიასა მეფეთა
ძამარხსა.

დროსა ამას, როდესაც მეფე ღუმლითა დაღრმოზილი, ტრფია-
ლებდა შვილთა სიყვარულითა, შევიდა მეფესთან მემკვიდრე მისი
დავით. ამას გამოჰკითხა ქვეყანისა საქმენი და რავედნისამე მოხსე-
ნებისა საქმეთათვის უპასუხა დრდად მკვახედ. დავითს არ იამა ესე
და დაფიქრებული გამოეთხოვა მამასა და გაშოვიდა. — გამოვიდა
დავით და შევიდა იოანე ძმა მისი. მეფემან შესჩივლა დავითისაგან
უჯერონი მოხსენებაები და უბრძანა სიფრთხილით მოქცევა: „ქვეყ-
ნისა გაოხრებულისა მეფე ვარ. დიდი ჭკუა გვინდა ამისთანა დროება-
შიო. უფროსნი შვილნი ხართო ჩემნი და უნდა მეცა მპატრონებ-
დეთო“. რაჲ იყო საგანი ესე მათის საუბრისა, არღა დახსოვნებოდა
გოგია ბარათაშვილსა, გარდაცვალებულსა 1850 წელსა, რომელმანცა
მომითხრა ამბავი ესე.

მეორესა დღესა განვიდა ხმა ქალაქში: მეფე იწილო-ბიწილოსა
შეექცევო. სცნო ესე მეფემან, გარნა არ განრისხდა; შვილებსა და-
სდვა ეჭვი და სდუმნა. — დედოფალმან მარიამ შეიტყო ესე და შე-
სჩივლა მამასა თვისსა გოგიას. აჩქარებული გოგია დაამშვიდა თვით
მეფემან, სიძემან მისმან და უბრძანა ღუმლი. ამავე დროსა შევიდნენ
მეფესთან სარდალი იოანე, ალექსანდრე მაყაშვილი, ელიაზარ ფალა-
ვანდიშვილი და მელიქი ქალაქისა დარჩია; თან შეჰყვა ამათ წირვისა
შემდგომად მღვდელი ონისიმე იოსელიანი და მიართვა მეფესა სეფის-
კვერი. მაშინ უბრძანა შეიყვანონ მასთან ყმაწვილები ილია, ოქრო-
პირი და ირაკლი. „გოგიავე, — ბრძანა მეფემან, — თუ გიყვარდე, შეაქ-
ციე ყმაწვილები იწილო-ბიწილოთი, დასხედით ონისიმესთან: მაგა-
საც ეცოდინება იწილო-ბიწილო“. — ამითი უნებდა ეჩვენებინა, რომელ
მეფობისა საქმეთაცა განვაგებო და აღერსსაც ყმაწვილებთან დროს
ფუპოვნიო.

ესრეთითა მოქცევითა ამხილა და არცხვინა დამცინებელნი. გან-
ვიდა კვალად ხმა ყოველგან და მიჩუმდენ ენანი, ბოროტისა მეფეხედ
მეტყველნი.

CXIII 111.

ამბავსა ამას დაურთო ამბავი მანვე გოგია ბარათაშვილმან—
ქალაქი ამ დროს დამშეული იყო და პური ვერ მოდიოდა ადვილად
ამ ქალაქშიაო. მეფესა გაეგზავნა ემიკასბაში გიორგი ციციშვილი და
მალხაზ ამირეჯიბი და ნაზირი კათოლიკოსისა ნიკოლოზ ელიოზი-
შვილი მოსაშველებლად პურისა; ეგრეთვე ყაზახ-ბოროლოში გაეგ-
ზავნა იოსებ კალატოზიშვილი, თარუა არღუთაშვილი და ჰუსეინ-ჰაჯი.

ამათ თითქო განგებ შეთქმითა, ერთს დღეს შემოიტანეს თფილისში 320 ურემი ქართლიდამ და 400 ყაზახ-ბორჩალოდამ. გაივსო ბაზარი პურიტა, ჩამოვარდა სიაფე და გაიძლო ქალაქმა კუჭი. მცხოვრებნი თფილისელნი აღიდებდენ მტევსა და ჰგიობდენ მაგიებელთა მისთა. — მარილიცა შეძვირებული იყო და ამისთვის წარგზავნა პავლე მელიქიშვილი და ქალაქისა ნაცვალის სურგუნაშვილი ყულფისაკენ, რომელთაცა წარიღეს ბრძანება მეფისა ყაზახისა და ბორჩალოსა სულთნებთან. ესენი წარუძღვნენ და მოიტანეს ერთს თვეზედ 200 ურემი და 700 აქლემებითა მარილი მრავლად. „დიდად ბეჯითად მეფობდა, — იტყოდა იგი გოგია, — მაგრამ ძმები და მხლებელნი მათნი აშფოთებდნენო, ძრწოდენ ყოველნივე. მეფისაგან იშიშორდენ ძლიერ, მაგრამ არ დასცხრებოდენ ხოლმეო. შიკვირს ეხლაცა მოთმინება და სულგრძელობა მეფისაო. ყმაწვილი ვიყავი, ხმა არა მქონდა დიდკაცებშიაო, მაგრამ მესმოდა კარგად ყოველივეო და ბევრჯერ დაფიქრდები ეხლაც და ვიტყვი: რათ სჩადიოდნენ ასეო? რა კაცნი იყვნენო? რას ეძიებდნენო? სამგლე გოჭივით ატეხილი იყო დიდი და პატარაო!“

მართლად იტყვიანო: ღმერთი რომ კაცსა გაუწყრება, პირველად ჭკვასა წაართმევსო. იმ დროს აღარავინ იყო რიგიანი კაცი, აღარც სარდალი, აღარც სალთხუცესი, აღარც მწერალი, აღარც მდივანბეგი და აღარც მღვდელმთავარი. ჭეშმარიტად ვიტყვი მხოლოდ ამას, რომ მეფე გიორგი თვით იყო სწორეთ ჭკვიანი, თვით სარდალი, თვით მსაჯული და თვით მღვდელმთავარიო“.

ამბავი ესე მიამბო თვით გოგიაძან — (არა ვუწოდებ გიორგი, რადგან ამა სახელითა „გოგია“ იგი იყო ცნობილი); როდესაც 1847 წელსა მიჩვენა მან ბირთვისისა ციხე დაწვლილებით და ვიყავი მასთან სტუმრად ერთსა ღამესა, ოხვრითა მითხრა მან: „ესრეთისა სიმაგრისა მექონე ქვეყანა, და რამდენი ამისთანა არიან სომხეთისაკენ, როგორ უნდა წამხდარიყო. ჭეშმარიტად ცოდვისა მოგვევლინაო და მტერმან ასე გაგვაქროო!“

ჭეშმარიტია თქმულება მისი ესე უკანასკნელი და აქა მოსმენის მეისტორიე წახდენისა მიზეზსა. წინასწარმეტყველისა პირითა მასვე იტყვის ღმერთი, განმგე მეფეთა და მეფობისა. წარვედი და არქე, — უბრძანა ღმერთმან ისაის, — ერსა ჩემსა ისრაილსა: „არა ვიყო მე წინამძღვრად ერისა ჩემისა: რამეთუ ენანი მისნი უსჯულოებენ და უფლისა მიმართ ურწმუნოებენ“.

ნუ დამცინებენ თქმასა ამას მკითხველნი შრომისა ამის ჩემისა. მიიღონ ჭაზრი ესე ანუ თქმულად ტაციტისაგან, რომელიცა, ვითარცა წარმართი — ესრეთვე ეძიებდა რომელთამე დაცემისა მიზეზთა; ანუ

თქმულად გიბზონისაგან მეისტორიეს დეისტისა; ანუ თქმულად ბოსვე-
ტისაგან და მიშლესაგან, — ისტორიისა ფილოსოფიურად მწერალთა.
მე ვიტყვი წინასწარმეტყველისაგან თქმულსა: მიიღონ სარწმუნოებასა
ზედა მერყევთა ანუ ურწმუნოთა ჰაზრი მისი, ვითარცა თქმული კაცი-
საგან გონიერისა, მამულისა თვისისა მოყვარისა, შორს მხედველისა,
დაწვლილებით ყოველისავე გამომეძებელისა, მთრთოლარისა სამე-
ფოასა და მეფეთათვის თავგანწირულისა, რათა არა გამქრალიყო,
სარწმუნოება მტკიცე აბრაამისა, ვარსკვლავი ისრაილისა, ძალი და
ძლიერება დავითისა, სიბრძნე და მართლმსაჯულება სოლომონისა.
აქა კვალად ვსდუმებ. უძღურებამან და ღუმილმან კალმისა ჩემისა
განაღვიძონ და ასაუბრონ სხვანი...

CXIII 179.

1799 წელსა მოვიდა ელჩი ყენისა და წერილი მისი მეგობრული.
სთხოვდა მეფესა — არა დაარღვიოს კავშირი ძველთა საქართველოასა
მეფეთა ერანის ყენთანა, რათა არა დაივიწყოს წყალობაები, რომ-
ლითაცა სავსე იყო საქართველო, რათა რუსთა არა მიანდონ სვე
და ბედი თვისი. ყენი აღუთქმიდა მფარველობასა თვისსა საქართვე-
ლოსა ვალისტანზედა, სარწმუნოებისა მათისა არა დევნასა, უფლე-
ბასა სახანოებთა ზედა ერევნისა, განჯისა და ყარაბაღისა, ვითარცა
იყო მეფისა ირაკლისა დროსა, და უკეთუ ისაჭიროებს მეფე ჯარი-
საცა გამოგზავნასა 6000 კაცისა ყენისა ხარჯითა დასაცველად გზა-
თა, რომელნიცა აქვნიდნენ სავლელად ლეკთა, ქვეყანისა ამოხრებელ-
თა. — მეფემან მიიღო ელჩი პატივითა და მაშინვე მისწერა წერილი,
რომლითაცა დაუმალველად და ზამოცხადებულად აღიარა საჭიროება
ქვეყანისა დასაცველად მინდობით და მიმართვით რუსთა ხელმწიფი-
სადმი. მისწერა მეფემან: „ირანი შეგვექმნა მდევნელად და მტერად
ჩვენდა; დაივიწყა სისხლი მეფეთა ქართველთა ჯარისა დაღვრილისა
ავგანისტანსა. ირანმან აღწყვიტა ერი და გააოხრა სამეფო ჩვენი.
ირანმა აღძრა ლეკი ასაკლებად ჩვენდა. ერთიდაიგივე სარწმუნოება
რუსთა ხელმწიფეთა თანა, მაიმედებს ქვეყანისა დამშვიდებასა. დარ-
ღვევა მათთან კავშირისა, არ შემიძლიან და ვერცა შევირცხვენ პირსა
და ვერც გავტეხავ სიტყვასა მიცემულსა. ყოველნივე სასულიერონი
და საერონი გვამნი თხოულობენ რუსეთისა ხელმწიფისა მფარვე-
ლობასა“.

პასუხითა ამით წერილითითა წარვიდა ელჩი. მაშინ ყენმან მოს-
წერა წერილი ყარაბაღისა, განჯისა და შაქიშირვანისა ხანთა დასაპ-

ყოფილად საქართველომაც იქონიონ მზად საგზალი და იყოლიონ ჯარი. მეფის ძე ალექსანდრე დროთა ამით იყო თავრიზსა და იმედულეზ-დენე შეწევნითა მისითა, შემოვიდნენ ქართლსა განჯისა გზით და ფულითა ნაქირავნითა ლეკთა ჯარითა შემოვიდნენ კახეთსა, გარდა-აგდონ ტახტიდან მეფე გიორგი, შეუკრან და გაამაგრონ ვზები რუსე-თისა მხრით და გაამეფონ ალექსანდრე, ანუ უფროსი ძმა მისი იულონ. მეფის ძეს ახლდენ ქართველთაგანნი: ზაქარია ხერხეულიძე, ადამ ბებუ-რიშვილი, როსტომ საგინაშვილი, თადია ჩოლაყაშვილი და სხვანი. ხანმან ყარაბაღისა აცნობა ესე მეფესა გიორგის და თვით მეფემან დამყარებულმან რუსთა იმედსა ზედა, არ მიცა პასუხი ხანსა, თუმცა მეგობარსა თვისსა. ჰუსეინ-ბეგი ყარაბაღისა, ელჩად გამოგზავნილი ევედრებოდა მეფესა უბოძოს წერილი ხანსა და მეფე უბრძანებდა სიტყვითა: „რუსთა ჯარი ექვსისა დღისა სავალზედ შორავს ჩემგან. დაბარება და მოსვლა მათი აქა ადვილია: ესრეთ აცნობე ხანსა. მე წერილსა ვერ მივსწერ; არცა არის რიგი დაუკითხავად რუსთა ხელ-მწიფისა მქონდეს მიწერ-მოწერა. ზაკვითსა მოქმედებასა ინანებს ირანი; არ შერჩება ყაენთა თფილისისა აოხრება, და სისხლი მცხოვ-რებთა დაღვრილი აქა. ირანმან წაგვახდინა: რუსეთი გარდაუხდის მაგიერსა ირანსა. უწერილოდ მისულმან ელჩმან, რომელიცა მივიდა უწერილოდ მეფისაგან, განარისხნა ხანი ყარაბაღისა და მოიყვანა განცვიფრებასა ესრეთი მეფისა მასთან მოქცევა. აცნობა ესეცა ყაენსა და აღუთქვა მზა ყოფნა თვისი შეერთებისათვის მისისა ყაენისა ჯარ-თან შესასვლელად საქართველოსა და დასასჯელად გაამაყებულისა მეფისა. ორისა თთვისა შემდეგ, სცნო ყარაბაღისა ხანმან და თვით ყაენმან რუსთა ჯარისა შემოსვლა თფილისსა.

CIV 113

ამასვე დროსა იგდეს ხელსა თადია ჩოლაყაშვილთან მოწერილი წერილი თვით მეფის ძის ალექსანდრესაგან და ესრეთივე იოანე ბოდბელთან, მაყაშვილთან, რომელმანცა მიძალა, თუმცა სცნო მეფე-მან. ერთი ესრეთი წერილი მიიღო იდუმალ ორგულმან მეფისა ჩოლა-ყაშვილმან და ბრძანა მეფემან შეიპყრან იგი და მისცეს სამსჯავროსა. პყრობილმან და შეშინებულმან გამოაცხადა წერილიცა მიწერილი ბოდბელთან და ორთა სხვათა თავადთადმი, და მეფემან, ნაცვლად სასჯელისა (რადგანც ჩოლაყაშვილი იყო სიძე მეფისა ძის ალექსან-დრესი), ბრძანა სინანულისათვის მათისა მოსცენ ფიცითი წინაშე კარისა ეკკლესიის ხატისა თელავს, სიტყვა წერილითი ერთგულობი-

სათვის მეფისა გიორგისა და ეკმაოსცა მათ ესე. გულტკივნეულმან მეფემან და გულჩვილმან, უბრძანა იყვნენ დამნაშავენი სიფრთხილით, ებრალებოდესთ ცოლშვილნი თვისნი, ვითარცა ებრაღვის თვით მეფესა იგინი, არა ღირსნი სიბრალულისა და შეწყალებისა.

იოანე ბოდბელსა მიეწერა საყვედურითი წერილი ესრეთისა სიტყუებითა, რომელ მოიყვანა ძრწოლასა და შიშსა ყოვლადი კახეთი. „ორგული მეფისა და გამტეხი ფიცისა, არღაა მწყემსი ეკლესიისა — მისწერა კათოლიკოსმან ანტონი, სიტყვა და თქმა მეფისა — თვით განიკვეთ ესრეთითა მოქცევითა თავსა შენსა ხირისხილგან შენისა. — ნუ მიმიყვან იქამდინ, აღვასრულო იგივე სასჯელი, რომლითაცა დაი-საჯა ორგული მეფისა როსტომისა კათოლიკოსი დიასამიძე“. — შეკრ-თომილი ბოდბელი, თვით მოვიდა ქალაქსა, წარდგა მეფესთან და მოითხოვა ბოდიში და მიტეგება ბრალისა; მიაწერა ბრალი თვით ძმასა მისსა მეფის ძეს ალექსანდრეს, რომელამანცა მოსწერა წერილი უქმად და ყურუგდებელად დარჩენილი. ამით დასცხრა კახეთი და შეშინდა ქართლი. სიმტკიცემან მეფისა მიაჩუმა ბორგვანი მრავალთა, იღუმალ მუშაკთა პირის-პირ მეფისა ესე — ამბავი მიაშობო მეფის ძე-მან თეიმურაზ ერთსა და მასვე დღეს, ოდეს მესაუბრებოდა ს. პ. ბ. ხატისა გამო-კარის ეკლესიისა ღვთისმშობლისა, რომელიცა აქვნდა მას ს. პ. ბ. და რომელიცა შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა აქვნ-დაცა კვალად მეუღლესა მისსა მეფის რძალს ელენეს; და აწ მეფის ძეს იოანეს შვილისშვილს იოანესვე.

დიდად შინაურად შეჩვეული მასთან მოვახსენებდი ხშირად სიტყუასა: „ბატონიშვილო! ხატი ეგე ტაძრისა, სწუხს ტყვეობასა თვისსა, ტაძრისაგან თვისისა დაშორებასა და უცხოებასა შინა მწირობასა“. „ამის მაღლი, — მეტყოდა, — შემეწიოს მე, როგორ მოვიშორებ მას, მანამ ცოცხალი ვარ“. — „ჩემი რჩევა, ბატონიშვილო, წარგზავნოთ თელავსა; არ დაუკარგოთ საუნჯე ქვეყანასა და თვისსა ადგილსა. ფასი ხატისა მაგისა, იცის ქვეყანამან, რომელსაცა იგი ეკუთვნის და რომელმანცა იგი ჰქმნა და შეამზადა“. —

ზედა წარწერა ხატისა ამის არა მაქვს და მახსოვს ზეპირ ნამ-დვილ, რომელ იყო შემკული კახთა მეფისა ლეონისაგან. დედოფა-ლიცა თინათინ მეუღლე მისი, იყო მუნ მოხსენებული⁴⁶.

⁴⁶ ხატი ესე, შემდგომად გარდაცვალებისა მეფის რძლისა ელენესა, მეუღლის მეფის ძის თეიმურაზისა, წარმოიგზავნა თფილისს დასასვენებლად თელავისა მეფე-თა კარის ეკლესიისა 1866 წელსა. იოანე ბატონიშვილის შვილიშვილმან იოანე გრიგორის ძემან გამოითხოვა იგი და მიიღო თვისდა საკუთრებად, ვითარცა სახ-ლისა მისისა საუნჯე. ძვირფასითა მინაქრისა ხელოვნებითა არის ესე შემკული. რიგი იყო, ვითარცა ტაძრისა ხატი, ყოფილიყო დასვენებული თელავს, თვისსავე ტაძარსა შინა თავჯანის საცემლად ქრისტეანეთა, კახეთისა მხარისა, ქართველთა.

მოთხოვნასა ზემორესა დაუმატა მეფის ძემან თეიმურაზმან შემდეგი: „როდესაც მე თვით შემდგომად მეფისა გარდაცვალებისა წარვედი სპარსეთსა, მაშინ მეფის ძე ალექსანდრე დიდად მყვედრიდა მეფისა მამისა ჩემისა ესრეთ მოქცევასა წერილთა შინა მისგან მოწერილთა. მოიხსენებდა მეფესა უშვერად და უკადრისად და სწყევდიდა მას. სიტყვანი ესე მოსწყლვიდენ ჩემსა გულსაო და მაშინ ვსცან მტერობა მისი მამისა ჩემისა სახლისათვის და ბოროტი განზრახვა მისი ძმათათვის ჩემთა. — შემძაგდა მეფის ძე ალექსანდრე და ვნახე თვით სპარსელთა ქცევა, ბილწი ჰაზრი მათი უსაფუძლო განმგებლობისათვის და საომრად. ვსცან იგინი არა რაჲსა მცოდნენი, ყაენისაგან დაშორებულნი, ვერ გამბედაენი სიტყვისა თვისისა მეფესთან და სწორისაცა სასარგებლოჲსა ჰაზრისა არ გამომთქმელნი. დიდად მიკვირდა მდგომარეობა ირანისა, მეფეთა კარისა, და მოვიხსენებდი პაპისა ჩემისა კარსა და თვით მამისა ჩემისა, ყოვლად მეფურისა, დიდებულისა, განცხრობითისა, მზიარულებითისა, სამართლიერისა და კარლია ტახტისა მდიდართა, მკაცრებულთა, სნეულთა, მშვიერთა, ობოლთა, ქვრივთა და პურობილთათვის. ეხლაც ვეკვირვი, მიხედვით სპარსეთისა და სხვათაცა ევროპისა მეფეთა, ჩემგან ნახულთა რეინისა პირამდინ, მამისა ჩემისა სიმალლესა და ბრწყინვალეობასა; ეხლაც ვხედავ, რომელ ქრისტიანობა არის სამკაული მეფეთა და მასზედა დაფუძნებული მეფობა და განმგეობა ქვეყანისა არის საჩინო, ტკბილი, სამართლიერი და უცთომელი. — „აი, ჩემო პლატონ, — მიბრძანებდა მეფის ძე, — რითაც იყო დიდი კარი მამისა ჩემისა, — იყო ქრისტეს მოყვარე ყოვლად და ამისთვის იყო მეფე პირველი, თუმცა მტერთაგან გარეულთა და შინაურთა შეიწრებული“.

დიდად ეხაროდა ქართველთა ერისა ჩვეულებასა, ოდესცა აღდგომისა დღესა მიერთმეოდა ვეცხლისა სინზედ, მილოცვით დღესასწაულისა, სხვათაშორის საპასექოდ მომზადებულთა სანოვაგეთა, თავი ღორისა მოუხარშავი და მოსახარშავად განმზადებული. — „კურთხეულმან ვასილი, — ბრძანებდა მეფე, — განხსნა ჰამა ღორის ხორცისა, აკურთხა და განსწმიდა, რასაცა მოსე მცნებითა თვისი[თ] უწოდებს

ბილწად. თქმული ესე თუმცა არსად სწერიჲ ბრძენთა და ქართველთა წერილებში, გარნა საზოგადოდ ზეპირ თქმულობით, მიაწერენ დიდსა ვასილს. დიდმან ვასილი შემოიღო ესე, რათა ჭამითა ღორის ხორცისა დააშოროს პურიტთა ქრისტიანენი და რათა მოქცეულნი ქრისტიანედ და მიმალულნი ურიაობასა ჰურიანი, ადვილად განირჩეოდნენ. ესრეთი არის სადამე განმარტებული დოსითეოს ნეკრესელისაგან“.

ესე დოსითეოს იყო გვარით ჩერქეზიშვილი, კახელი კაცი, ღვთისმეტყველი და ფილოსოფოსი, მეფესა ირაკლის მეორესა უნებდა ებოძა მისთვის კათოლიკოსობა შემდგომად ანტონისა პირველისა. გარნა არა ჰქმნა მეფის ძემან გიორგი და მიუბოძა შვილსა თვისსა ანტონის. იცოდა კარგად სომხური. იყო კოჭლი დაბადებით. გარდაიცვალა 1789 წელსა. მას დეუდგა ნეკრესლად ამბროსი.

CXVIII 176

თელავიდამ მოსრულსა დავითს, რექტორსა, თელავისა სემენარისა შემდგომად ვაიოსისა მოძღვრისა, უბრძანა მეფემან დახედოს ქალაქსა თფილისსა სასწავლებელთა, რომელნიც იყვნენ დროსა მას: ნათლისმცემელისა ეკკლესიისა, კალოუზნისა, სიონისა, ქაშვეთისა, მეტეხისა და ანჩისხატისა. ასწავებდენ აქა წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამმატიკას, კატეხიზმოს ანტონი კათოლიკოსისა სისტემითა, ძველთა სამეფოთა ისტორიასა და სხვ. მოსრულთა ჰასაკსა შინა კერძოდ და არა ყოველგან ასწავებდენ ძველსა და ახალსა ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებასა ანტონისაგანვე შედგენილსა. მოწაფენი დროთა ამათ იყვნენ ოთხასამდინ, ვითარცა იტყოდენ თვალით მხილველნი მოხუცნი.

მაისის თთვესა მეფე მიბრძანდა კალოუზანსა და იხილა მოწაფენი ეფრემ ღვდლისა კალოუზნელისა: თვით თვითოეულსა უბრძანა წაიკითხოს დავითნი, პარაკლიტონი, ჟამნი ხუცურად, აგალობნა იგინი და თვითცა გალობდა წირვისა და მწუხრისა საგალობელთა. დიდად განმზიარულდა მეფე, იხილა რა ყრმანი მადლიანად — ვითარცა სადმე თვით ბრძანა მეფემან, — მკითხველნი. უბოძა თვითო აბაზი და ამცნო ყრმათა, რათმ ეშინოდეს მათ ღვთისაგან და შეიქმნებიან ბრძენნი და შვილნი ეკკლესიისანი. „დასაწყისი სიბრძნისა არს შიში უფლისა“ — ხშირად ბრძანებდა მეფე.

ესე მიაშბო თვით მოხუცმან იოანე, ვიკარმან საქართველოჲსა, ეპისკოპოსმან ავალიანმან, მუნ დამსწრემან დროსა ამას. ამასთანავე

დაუმატა ესეცა: „ფული თეთრი, რომელიცა მუშაობდა დროთა ამათ ქალაქსა, და რომელიცა მიერთმეოდა მეფესა, ყოველთვის ჩაჰყრიდნენ აღუღებულს ნაცრიანს წყალში და ესრეთ ფულსა განწმენდილსა და ჩირქიდამ მოშორებულსა, მიართმევდენ მეფესა; --- ჯიბე მისი იყო შიოს მარანიო“ — ე. ი. უხვი და მოწყალე მოკლებულთათვის და მარადის უკლებელი ფულისა. დიდად უყვარდა განსვენებულსა იოანეს მოგონება მეფისა გიორგისა: „— იყო კაცი წმინდა. ფაქიზი და მართალი, მოძულე არა წმინდებისა, არცა ერთი ძმა, არცა ერთი შვილი არ იყო, ეგოდენ წმინდა და ღირსი და გონიერი ვითარცა გიორგი, ვითარცა მზე ბრწყინედა და ვითარცა მთვარე სრდიდით სჭარბობს ვარსკლავთა, ეგრეთ მანათობელად სჩანდა მეფე გიორგო შორის ძმათა და შვილთა თვისთაო“.

CXIX

დიდად სძაგდა ალთაფისა დანახვა, და ბრძანებდა სადმე: „არ ეკადრება ქრისტიანესა მისი ქონვა, რადგანაც არის ნიშანი მაჰმადანობისა. „სპარსნი ალთაფისა ჰხატვენ მაჰმადისა გვერდზედ, — იტყოდა მეფე, — და ცხონებასა თვისსა მოელიან ალთაფისაგან განწმენდითა“. — ძმანი მისნი ეცინოდენ ამისთვის მეფესა და ჰგონებდენ უშვერად თქმასა მისგან ალთაფისათვის: „დროთა ამათ, თათრობისა დასასუსტებელად, იტყოდა მეფე სიტყვასა ამას. ვერ მხედველნი შორით არა მოიწონებდენ მეფისა ჰაზრსა და გამგენი ოქმულობისა მისისა, ნაცვლად ალთაფისა მაჰმადისა სიმეოლისა, ხმარობდენ სპილენძისა თუნგსა ძველთა ქართველთა ერისა ჩვეულებითა.“

CXX

მეფე ყოვლისა ღონისძიებითა მეცადინებდა, დაესუსტებინა და განეჭარვა სპარსთა წესნი და ჩვეულებანი, როსტომ მეფისა დროდგან ქართველთა შორის შემოტანილნი და დამკვიდრებულნი. „განამტკიცეთ კაცნი სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესსა, — უბრძანებდა ხშირად მღვდელთ მთავართა და არსენისა თფილგლსა, არა დიდად მისგან პატივცემულსა, — შეაყვარეთ ერსა ჩემსა ქრისტე; განთესეთ მცნებანი მაცხოვრისა, სიმტკიცე სარწმუნოებისა, სიმტკიცეა შეფობისა და ბედნიერება ერისა. მორწმუნე მეფე და მორწმუნე ერი მეგობარნი არიან ღვთისა და შვილნი მალლისანი. დამკველხი ქრისტიანობითისა“

სიწმინდისა, დაიცვებიან განსაცდელთაგან. მწყემსსა კეთილსა არა წარუწყმდების სამწყსო სულიერი, მოსავი ჯვარისა არა სადა დაეცემის“. ვიყნეთ მტკიცედ სახარებისა სიტყვათა ზედა; დავეყარნეთ სარწმუნოებისა კლდესა ზედა; ვისასოებდეთ და მივენდოთ ღმერთსა და იგი დაგვიცვამს. ნუ ჰგონებთ მტკიცედ საქმესა, თუ ღმერთი არ წარმართებს მას. მოიხსენეთ რუსთველისა სიტყვანი:

„განგებასა ვერ ვინ შეცვლის, არ საქმნელი არ იქმნების“ (192).

„იგი მიენდოს სოფელსა, ვინცა თავისა მტერია“ (1382).

„მაგრამ ღმერთი არ გაწირავს კაცსა შენგან განაწირსა“ (981).

„დაესხენ, სხვანი სხვად ჰფიქრობდენ. ჩვენ, ჩემო მოძღვარო, — უბრძანა ვეთიმის თვისსა საყვარელსა — ჩვენებურად ვიფიქროთ, როგორც ვვიწირავს ისე ვსწიროთ. შოთამაც ასრე სთქვა ლექსად:

„ზოგთა აქვსთ საღმთო სიახლე დაშვრების აღმა ფრენითა, კვლავ ზოგთა ქვეუძსთ ბუნება, კეკლუცთა ზედა ფრენითა“ (29).

CXXI 119.

სიყრმიდან განსწავლული სამღრთოფთა და საეროფთა წერილითა, უყვარდა დიდად კითხვა ვეფხის-ტყაოსნისა, ზეპირად, ძველ-ღროთა ჩვეულებრივითა წესითა, წარმოთქმიდა ოცდაათსა და მეტთა მუხლთა, ეტრფოდა ლექსთაწყობასა და გულმზიარულებითა გასაგონად, ტკბილად აბოლოებდა შოთასა ტკბილთა ნათქვამთა. კათოლიკოსსა ანტონის პირველსა, რომელსაცა არა სწყალობდა სიყრმიდგანვე, ვითარცა კაცსა ჰაპისაგან მისისა თეიმურაზისა შეძლებულსა, — მოიხსენებდა არა კეთილად, რადგან ვერ სცნო ღირსება შოთასი, რადგანცა დღესა ერთსა 80 დაბეჭდილი წიგნი ვახტანგ მეფისავე ღროსა, შთააყრევიან მტკვარსა, ვითარცა წიგნი მავნებელი მკითხველთათვის და მომწამე-ლელი ქრისტიანეთა გონებისა და გრძნობისა. დიდად ეკვირვებოდა ესრეთსა ბრძნისა კაცისაგან მოქმედებასა. „წიგნი შოთასი, — იტყოდა მეფე, — არის მახვილი სახმარი თვისსა ღროსა. გონიერი მოიხმარებს და უგუნური მითვე საჭურველითა თავსა თვისსა განიგმირავს. ღვინო არის სამკურნალო, და უგუნური გარდააქცევს საწამლავად, სალოთავად. სიმდიდრე არის ნიჭი ღვთისა: ერთი მოიხმარებს კეთილად და მეორე წარსაწყმედელად თავისა თვისისა. ნუშემე ცეცხლი მათფობელი და დამწველი, არის რამე საგმობელი? ბატონი კათოლიკოსი, არა ჩემგან საკიცხველი, შეიქმნა მართლად საძრახისად მწერალთაგან. შოთას თქმულნი ატკობენ სულსა, ასუქებენ გონებასა, ამაღლებენ გრძნობასა, ავრცელებენ გულსა, ამზიარულებენ კაცსა, დიდებულ

ჰყოფენ ქართველთა ენასა, ამუსიკებენ ქალთა და კაცთა, თუმცა არ არის ბევრთათვის დიწერილი, გარნა არა უხმარი ბევრთათვისცა მწერალთა სახედ მწერლობისა, ლექსთა ხმათა შეწყობისათვის, ასოთა დანაკეთობისათვის. აჰა ერთი ესე გვარი ლექსთაგანი:

„ლაშქარნი და დიდებულნი მოდრკეს, მდაბლად ეთაყვანნეს,
მოახსენეს: მიწად ვექმნეთ, ვითარც მიწად მიგვიყვანნეს.
მორჩილ ქმნილნი დაგვადიდნეს, ურჩნი მკვდართა დაგვაგვანნეს,
მტერთა მკლავნი შეაბუნტეს, გულნი ჩვენდ აგულვანნეს (1684).

ხწირად იტყოდა ევთიმისათვის მოძღვარისა თვისისა, რომელსაცა არა უყვარდა ლექსთა კითხვა სოფლიოთა, შოთას თქმულთა:

„ანუ არის ბრძენი ვინმე, მაღალი და მაღლად მხედი,
არცა ლხინი ლხინად უჩანს, არცა ჭირი ზედა-ზედი,
ვით ზღაპარი ასე ესმის, უბედობა თუნდა ბედი,
სხვაგან არის, სხვაგან ფრინავს, გონება უძს ვითა მტრედი (1219).

CXXII 120

1799 წელსა, თთვესა ნოემბერსა 26 შემოვიდა თფილისსა ჯარი რუსისა ე. ი. პოლკი ლაზარევისა. მეფის ძენი დავით და იოანე წინა უძღოდენ მას დარიალისა გზით. მეფის ძე აღმასხან ანუ ვახტანგ, უნებლიეთ მიეგება ანანაურსა და თან ჰყვა 30 აზნაური კარისა თვისისა კაცნი და მოხელენი: გოშპარ დიმიტრი და დურმიშხან კობიაშვილნი; გლახა ჭილაშვილი და გრიგორი ყარანგოზიშვილნი პირველობდენ მათ შორის ⁴⁷. გონიერთა ქართველთა უხაროდათ რუსთა ჯარისა შემოსვლა, ვითარცა ერთ მორწმუნისა ერისაგან ელოდნენ ქვეყნისა დაცვასა. მემბოხენი და მეფისა იღუმალ წინააღმდეგნი იტყოდენ სხვად: განმარტებდენ ბოროტად და ჰგონებდენ მეფობისა და სამეფოჲსა ღალატობასა; მეფემან წინათ ცნობილმან მოუშადა 4,000 კოდი პური, რომელიცა ემიკაბაშმან თამაზ ორბელიანმან.

⁴⁷ გაშპარ, დიმიტრი და დურმიშხან კობიაშვილნი და გრიგოლ ყარანგოზიშვილი 1803 წელსა იყვნენ აშფოთებულისა არაგვისა წინამძღომელნი 1803 წელსა მგრეთ შეიპყრეს რუსთა და დაბორკილნი დაატუსაღეს ანანაურისა ციხეში. აღდგომისა დღესა ესენი გადმოცვივდენ მაღლისა კოშკიდან და ივლტოდენ მთიულეთისა მთებში, ფეხ მოტეხილი გოშპარ იბრძოდა პირისპირ რუსთა. უკანასკნელ შემოირიგეს და დამშვიდებულნი ცხოვრებდენ სახლთა შინა თვისთა.

და სვიმონ ანდრჩნიკაშვილმან, მეფისა სიძემან, შოატანინეს ურმე-
ბითა. საღვურად ჯარსა დაუნიშნეს საბურთალო ახლოს მტკვრისა, 12
ხაბაზნი აცხოზდნენ ჯარისათვის პურსა თფილისს და გოდრებით ურ-
მითა მიაქენდათ. მესამესა დღესა სალდათთა თვით იწყეს ცხოზა
პურისა ფეჩში მომუაჳოდ: ვერ იამათ ჩვენებურად მცხვარი პური.
დიღმისა მოურაენი დღე-ყოველ უზიდავდენ შეშასა... მასვე დროსა
მიეწერა ფიცხელი ბრძანება ნინია სუმბათიშვილსა ნათლუხის მოუ-
რავსა, კომლზედ სამოურაჳოჳსა მისის შესწერდეს თვითო ურემი შეშა
რუსისა ჯარისათვის და მომზადდეს ესე დეკემბრისა თთვისათვის
1800 წლისა. მეფე განვიდა ცხენითა საბურთალოს, მიბრძანდა და
ნახა; დაიკრა შეზიკა, ვამოეჭიმა ჯარი; ღენერალმან მოართვა რაპორ-
ტი რუსულად და ქართულად დაწერილი. — მიახლოვდა მეფე და
უბრძანა მალლის ხმითა: „გამარჯვება ქრისტეს მოჳვარესა მხედრო-
ბასა“, მაშინ შეჰკივლა ჯარმან სიმრთელე მეფისა, რუსთა ჩვეულე-
ბითა. „ვეცდები ღენერალო, არა დავაკლო არა რაჳ ჯარსა; რასაც
მოითხოვთ აღვისრულებთ!“ — ესე იყო დილით. რავღენნიმე ასნი
კაცნი დააყენეს თფილისსა, სადაცა შემოვიდა ჯარი მუზიკითა, და
წინა უძლოდა 15,000 კაცი მცხოვრებთაგანი და იყო ციხიღამ სრო-
ლა ზარბაზანთა და რეკა წართა.

ამასვე დღესა საღამოზედ კვალად წაბრძანდა მეფე სანახავად
მათისა ბანაკისა, და ისიამოვნა დიღად ხილვა სალდათთა, თავისუფ-
ლად, კარგათ ჩაცმულთა და მომღერალთა. სიმღერანი მათი ბოხისა
ხმითა ყვირილითა, ცქვიტად წარმოთქმული, მოიყვანდა მეფესა გან-
ცვიფრებაში, — „გმირული მღერაა, რუსთა სიმღერაო, სარდალო, —
უბრძანა იოანე ორბელიანსა, — მხნენი უნდა იყვენო. ახლა ვხედავ
და მრწამს, რომ ადვილად შეგვიშინებს და მოერევიან ჩემთა მტერ-
თაო. ამათ ვერ დაუდგებე ვერცა ლეკი. ვერცა] სპარსი და თურქიო.
ჩემისა ქრისტეს ძალითა, განსვენებით ვიქმნებით ამიერიღანაო. —
მაცხოვარო! შენ შეგვეწიე!“ — წარმოსთქვა მეფემან ქულ მოხდითა.

შემდგომად ათისა დღისა ინება მეფემან, მოსმენა რუსულად წირ-
ვისა. მოვიდა ბატალიონისა მღვდელი და მგალობელნი სალდათნი
სასახლისა წმინდისა გიორგისა ეკკლესიისა. ყოველივე იყო რუსუ-
ლად. დიღად მოეწონა მეფესა წირვისა წესი, მგალობელთა მოიყვა-
ნეს მეფე ლმობიერებასა და ბრძანა: „უცხოთ სცოდნიათ გალობა“. —
მოხსენებისა დროსა იმპერატორისა და სახლეულთა მისთა მღვდელ-
მან მოიხსენა მხოლოდ მეფე და დედოფალი. შემკვიდრემან დავით
იწყინა ესე და აყვედრა მღვდელთა რუსულის ენისა მცოდნეთა ზაქა-
რია სიღამონსა, იოსებ წინამძღვარიშვილსა და იოანე ქართვე-

ლოცვა ⁴⁸ დაეიწყებინათვის მისისა, ოდეს მისცემდენ ივინი რუსისა მღვდელსა წირვისათვის დარიგებასა. — შემდგომად წირვისა მეფემან მიიწვია ლენერალი და მღვდელი თვისთანა სადილად და მგალობელთა რუსთა სალდათთა თვით თვისის ჯიბიდაჲ მათთან ამოღებული უბოძა 4 მანეთი ფულად წვრილისა აბაზებისა.

CXXIII 191

მომწონებელი რუსეთისა ჯართა წყობისა, ჰგონებდა წარველინა შვილი თვისი უფროსი პირშმო მეორისა ცოლიდამ მიხაილ, იმპერატორისა პავლესადმი. დროსა ამას იყო ესე, ვითარცა თვით მიაშბო, 17 წლისა. დაიბარა კავალენსკი, რეზიდენტი და უბრძანა მომზადება შესაბამისა წერილისა. ნოემბრისა თვისა 8, დღესასწაულსა მთავარანგელოსისა მიხაილისასა, წარიგზავნა წერილი ესე; გარნა მასვე წელსა გარდაიცვალა მეფე გიორგი და ორის თვისა შემდეგ თვით იმპერატორიცა პავლე. ამისთვის დაშთა ჰაზრი ესე და განზრახვა უქმად. მეფის ძე მიხაილ თვით ბრძანებითა დედოფლისა დედისა, წარვიდა რუსეთად და არღა მხილველი სამშობლოჲსა ქვეყანისა, გარდაიცვალა 32 წლისა ქალწულებითა ცხოვრებითა 21 ნოემბერს, 1861 წელსა და დასაფლავდა ოქროპირისა ეკლესიასა ალექსანდრე ნევესკისა მონასტერსა, სამარხოსა ძმათა და ნათესავთა თვისთა.

CXXIV 192

დიდ-მარხვის 5 კვირიაკესა, მწუხრად მიბრძანდა მეტეხსა, დღესასწაულობისა გამო ტაძრისა დაუჯდომლობისა. მოიხილა ადგილი გარემო ტაძრისა და ძეელნი ნეშტნი ძველთა მეფეთა სასახლისა. თვით ამოწმებდა საძირკველთა დანაშთენთა იმ გვრგვლივ კლდოვანისა მის ადგილისა, რომელსა ზედაც ვახტანგ გორგასლანისა დროდ-

⁴⁸ ანათ ესწავათ რუსული ასტარხანში. იოსებ წინამძღვრის შვილი იყო მოძღვრად, საქართველოსა განმგეისა კნიახის ციცი ნოვისა და გარდაიცვალა მოხუცი 1827 წელსა. იოანე ქართველთა იყო მასწავლებელად თფილისის საკეთილშობილოსა, რომელიცა გამართა კნიაზმან ციციანოვმან 1803 წელსა და გარდაიცვალა 1816 წელსა. ზაქარია სიღამონის შვილი კახელი გადაყვა მეფის ძეს მიხაილს და რადგან ორჯერ მიიღო საჩუქრად ჯვარი ოქროსი, ეწოდა მას: „ორჯვარადეკანოზი“. მოკვდა მოხუცი 1834 წელსა, თელავს უკუმოქცეული რუსეთით.

გან როსტომ მეფისა დროდმდე (455—1630) იყო სასახლე საქართვე-
ლოასა მეფეთა, და თვით ეკკლესია ვითარცა კარის საყდარი.

ბრძანა და განაჩინა დაფუძნება მუნ სასახლისა და განწმენდა ადგი-
ლისა მცხოვრებთაგან, რომელთაცა აქვნდათ მუნ სადგურად დროე-
ბითად მიცემული, ანუ ეკკლესიისა მსახურთა, ანუ ეკკლესიისა ყმათა,
ანუ სასახლისადმი მიწერილთა მოხელეთა და მსლებელთა.

განსაკვირვებლად მეფისა და ქალაქისა მცხოვრებთა პასექისა
შემდგომად, ოდეს განსწმედდენ ადგილსა აღშენებისათვის ჯერეთ
ახლოს ეკკლესიისა 300 ჯაზანდრისა ადლისა სიგრძეზედ, მტკვრისა
მხარეს, პლანისამებრ ანუ სახისა, ხატულისა მეფესთან მყოფისა ნემე-
ცისა დეიტრიხისა (?), დაეცა მეხი თვით ადგილსა მას. შეშინებულ-
მან მეფემან შეაყენა შენობა მუნ თავისდა სასახლისა. მცხოვრებნი
თფილისისა მორწმუნენი და ურწმუნონი, ბუნებისმეტყველნი და
ღვთისმეტყველნი, თვისებრ, სხვად და სხვად განმარტებდენ ესრეთსა
შემთხვევასა. თვით მეფე მიეცა შიშსა და ოცნებასა; ბნელი იგი რა-
ცალა საიდუმლოობითი კაცთა ბუნებისა; შთაუხდა გონებასა და
სულსა მისსა და მორჩილმან მარადის უხილავისა ხელისა, ხელითა
ხილულითა ეძებდა მარადის სამკურნალოსა მოწყალებითა, რომლი-
საცა იწყო ვაცემა უხვად ქვრივთა, ობოლთა და გლახაკთადმი. მაშინ
შიშმა ღვთისა დამატა ლოცვასა ლოცვა, ვედრებასა ვედრება და
ცრემლთა ლოცვითთა, ცრემლნი.

CXXV 193

„ღღესა ერთსა მოახსენეს მეფესა, — იტყოდა იოანე მდივანი ბეგ-
თაბეგიშვილი, — უხვებამან თქვენმან და გაცემემან გამოლივა საკუჭ-
ნაო თქვენიო“, მეფემან უბრძანა პასუხად: „უხვსა მეფესა არ მოაკლ-
დება საუნჯე; ვითარცა შიოს მარანსაო“. მოწყალება, — კარიაო სა-
სუფეველისა განმლები. მოწყალესა კაცსა, მოციქულრ პავლე, შეადა-
რებს თვით ღმერთსაო“.

CXXVI 194

ჯერეთ მეფისა ირაკლისავე დროსა აქვნდა შეტყობილი, რომელ
რუსთა მეცნიერებათა აკადემიისა კალენდარში, მოიხსენებდენ საქარ-
თველოასა მეფეთა სახლისა წევრთაცა. დროდგან, ოდეს საქართვე-
ლოასა მეფემან ირაკლი აღიარა ტრაქტატითა (1783 წ.) ვასსალობა

რუსეთისა და სამეფოცა საქართველოჲსა დაიდვა ვალისტანათ რუსეთისა. მარადის აცნობებდენ ახალთა დაბადებულთათვის და მიცვლილთათვის. ესე იყო მიზეზი, რომელ მეფისა გიორგისა შემდგომად მისწერეს, რათა მეფისა რძალი ელენე, შეუღლე შემკვიდრისა ჩაეწერათ 1801 წლისა კალენდარში, პასუხად ესე ვითარისა წერილისა სწერს მამასა ჩემსა ეგნატის ძმა მეფის რძლისა ელენესი თავადი სვიმონ აბა-მელიქი, შემდეგსა:

„ჩემო უსაყვარელესო მოწყალეო უფალო ნათლიავ! ⁴⁹

ამ ჩემს ჰაზრს ასე შემოკლებით მოგახსენებ. ღმერთი არ წარმწყმენდს და ჩემს უდიდესს სასურველთ ხილვას მალირსებს, რაც შენისიკეთე და ღვაწლი არის ჩემზედ და ჩემს ოჯახზედ, რომ ვარ სარწმუნო ჩემს გულში ჩამარბული და ჩამკვიდრებული არის. დიდათ მინდა რომ შევიძლო წიგნის მოწერა; დავწერო და მოგახსენო, იცოდე, რომ ასე ვიცი. მაგრამ რა ვაქნა არც დაწერა შემიძლია და არც წერილით მოხსენება, თუ ღმერთი მალირსებს თქვენს ხილვას, მაშინ მოგახსენდებათ.

თქვენს ნათლიდედას, ჩემს სიცოცხლეს ასე მოგახსენებ: ყოველნი წამებულნი უზომესი და უდიდესი ტანჯვის მიღებით, ღირსებულან მეფობასა. ასრეთვე ეგზომი შენი ჭირი და ნალველი რაც გაგიწევია ღმერთი და ჩვენი მრავლად მოწყალე წმინდა გიორგი გვაღირსებს სააქავო სოფლის სიხარულს და ბედნიერებას და საიქავოსაც სარწმუნო არს რომ უმოწყალოთ არ დაგვაგდებს.

ჩემი ხელმწიფე შვილის სახელისა კალანდარიაში ჩაწერინება გიბრძანებით; ამ წლისა აღრიდგანვე დაბეჭდილი გამოსული გახლავთ, რომ ამას აღარა ეწამლება-რა, ათის მარცვლის და ოცისათვის აღარ დაბეჭდვენ. ღვთით მეორე მომავალის წლისა იქნება ღვთით სხვა უკეთესს და უდიდეს გვართ ჩაიწეროს.

სხვა ამბავი აქ ჩვენთვის არა კეთილი და არცა არა მშვიდობა და სიხარული. ღვთით და წმინდის გიორგის შეწევნით მანდედამ მოველით ჩვენს სიხარულსა, ნუგეშსა და ბედნიერებასა. დავშთებით ჩემის უსაყვარელეს მოწყალის ხელმწიფის მონა თავადი სვიმონ აბა-მელიქოვი.

ქ. მათსა უგანათლებულობასა ჩემს უდიდეს სასურველს და სანახავ სანატრელს მეფის რძალსა ელენეს ლამაზ პირს კოცნას მოგახსენებ.

წელსა 1801

იანვრის...7.

ვასტრახანს“.

⁴⁹ უწოდებს ნათლიად, რადგანაც ძმა ჩემი ქრისტეფორე, გარდაცვლილი 1808 წელსა და თვით მეცა, მისის დისა მეფის რძლის ელენესაგან ვართ მონათლულნი.

მეფის გიორგისა სიცოცხლისავე დროსა ძმა მეფის რძლისა ზურაბ სწერს ქ. ასტარხნიგან შემდეგსა წერილსა მამასა ჩემსა:

„ჩემო ხელმწიფევე ეგნატი!
უფალო ნათლიავ!

ამას წინა ფოშტით კნიაზმან მაგათსა უგანათლებულესობასა არზა მოართვა და მცირე ხანს დაცლა სთხოვა იმ ნივთისა; ეს ნუ მომიკვდება და შენმა მზემა ყოვლის ცდით ვცდილობთ, რომ ამ შენობის ცოტა რომ ვაკეთება დავანახოთ ქვეყანასა და მერე სახელმწიფო ხაზინილამ თეთრი ავილოთ პირველათ მაგათს უგანათლებულესობას ვაახლებთ. ამაზედ ხათრიჯამი იყავით და ნუ სწუხართ ⁵⁰.

ამ თთვის 23 მაგათ უგანათლებულესობას კნიაზისათვის ბაბახანის შვილის თავრიხსა მოსვლა ებრძანა; აქაც ბევრის ამბავს აჭორებენ ბაბახანისასა; ღმერთმან ქნას, რომ ამათი დიდებულებიდან სამხედრო წარმოევილინოს ჩვენს ხელმწიფეს. ღრაფ-კამერლერი მუსინ-პუმკინი მოვიდა პეტრებრუხილამ. ვოენი გუბერნატორთან კორინლთან მიდის. ასე მოგახსენებენ, რომ ოსეთის გზა უნდა დაჩხრიკოს ორი დღის მოსულ არის, ჯერ კნიაზს არ უნახავ; თუმც უნდოდა, რომ მაშინვე ენახა, მაგრამ თავის შეუძლებლობისა მიზეზით ვერ ნახა და ასეთს ყოფაში ბრძანდება, რომ შეგებრალებათ და დღისით შენობისა მიზეზით ადგება, გავა სალამოდინ ოსტატებს თავს ადგა; ძალიან ბეჯითად ვამუშავებთ იმ ზემო აზრის მიზეზით ⁵¹.

ჩვენს ხელმწიფეს ბატონის რძლისათვის მეფისაგან სოფლის ბოძება ებძანა. ღმერთმან ბედნიერებაში მოახმაროს; ვიცი ესეც შენი გარიგებული იქნება ⁵².

⁵⁰ ძმანი მეფის რძლისა ჰპირდებოდენ ფულისა გამოგზავნასა, ნაცვალგებითსა წოდებისათვის თავადობისა, ოდეს მამა მათი სვიმონ ალა წარვიდა რუსეთად დიდისა საუნჯითა თვალთა და მარგარიტთა ნადირ-შისისაგან ნაქონთა. იმპერატრიცამან ეკატერინა ანუ იმპერატორმან პავლე შეისყიდეს ესე და უბოძეს მამული პოლშისა მხარეს. და თვით წოდებისაგამო მათისა, მეფისა წერილსა შინა, თავადად დარჩნენცა კნიაზად რუსეთისა.

⁵¹ ვინ არის ესე კნიაზი? არ ვიცი.

⁵² მეფემან გიორგი უბოძა პირის სანახავად თვისსა რძალსა გურჯაანი, სახასო კაცები, მარცანი სოფელი და ქარვასლა ქ. თფილისს.

ბატონიშვილისაგან გამოგზავნილი არეშაშვილი მარტირუხას აქ მოსვლა. ამას წინათ მოგახსენე რომ ჩვენსა ჩამოვახდინეთ, კარგის პატივით მიენდო ალა, ურმის ქირა ჩვენ მიგვაცემინა. მაშინვე ხუთ მინალიუნიანი ჩექმა ჟუციდეთ და ჩავაცვით. ახლა ამბობს, რომ აქ აშრახანს (sic) ქორწილი მინდა ვქნაო, დანიშნული ვარო. ესე თუ რაჲმე ქორწილისათვის მოსულა და მანდ ბატონიშვილი მოუტყუებია და აქ ჩვენ მოტყუებას გვიპირობდა, რომ ბატონიშვილმა იკისროს ახლა ჩემი თავიო. ამისი მოსვლა იყო და აქ რაგინდარა ქორების დაყრა, რომ ბატონიშვილს სხვა საქმეზედ გამოუგზავნიაო და რასაც ამბობდნენ, როგორ შემძლიან მოხსენება.

ამას წინათ მაუდი ბათისტი და ტემლაკი გეთხოვნათ. თეთრი მაუდი აქ არ იშოვება და მაშინვე მოსკოვს მივწერეთ, რომ წინას ფოშტით გამოგვიგზავნონ; იმედი მაქვს ჩქარა მოგვივიდეს ჩქარა ვახლოთ.

ახლაც შლაპა ებძანა, მაშინვე ვიყიდეთ კარგი შლაპა; გუშინ კვირა იყო და გუშინ წინ პრაზნიკი: იაშიკი ვერ გაუკეთებინეთ და ვაახლებთ⁵³. ამას წინათ ას ხუთი მარცვალი ბაჯალლოს ოქრო გამოვგზავნეთ, როდესაც მოგერთვათ გვაცოდინეთ და მე თქვენს მონას რუ დამაგდებთ თქვენის გულისაგან.

მისს უგანათლებულესობას ჩემს ხელმწიფეს ბატონის რძალს და თქვენ ნათლი დედას სურვილით ხელს ვაკოცებ. ქ. ბატონს მამა თქვენს, ქრისტეფორეს დედას ქრისტეფორეთ და მათი მრავალს მოკითხვას მოგახსენებ. თქვენი და დააქორწინეთ, თუ არა?⁵⁴

მათი მონა ზურაბ სვიმონის ძე აბი-მელიქოვი

ჩემს სიძეს მირზას წიგნი ებოძებინა, იმ წიგნის პასუხს სხვას დროს მოგახსენებ. წყალობას ვითხოვ სიძეც მომიკითხო და მათაც შეაქარათი. ჩვენი ეთერა სისუაც მომიკითხე⁵⁵.

წელსა 1800.

ივნისის 25

ვასტრახანს.

⁵³ შლაპა ლენერლისა მემკვიდრისა დავითისათვის.

⁵⁴ ქრისტეფორე იყო ჩემი ძმა; მათა არის ჩემი დაი დღესცა ცოცხალი; დაი, რომელსაცა კითხულობს, იყო მამიდა ჩემი თინათინ.

⁵⁵ სიძე მარზა იყო... გულასპაშვილი ბეზირგანი. თფილისისა; შეაქარა იყო შვილი მისი; და მათა დედა შეაქარასი და დაი ღვიძლი მეფის რძლისა ელენესი.

ალექსანდრე ბატონიშვილი

აპრილისა თთვისა დღეთა შინა მოუვიდა მეფეს წერილი ომარ-ხანისა ავარიელისა, სადაცა იყო შეხიზნული მეფის ძე ალექსანდრე-ომარხანი, მცოდნე საქართველოსა შინა გზათა და კვალთა, ამოხრებელი სურამისა, ჭალისა, — აბაშიძეთა სოფლისა და ახტალისა, — მელიქიანთა სადგურისა, — სთხოვდა მეფესა, რათა მისცეს წილი სამეფოჲსა ძმასა თვისსა ალექსანდრეს; რათა კავშირისა გამო ჯერეთ მამისა დროსავე მისისა ირაკლისა, ეგზავნოს საყოველ წლოდ დანიშნული საჩუქარი ანუ ხარჯი მას ავარიისა ბატონსა და ოსოქოლისა * პატრონსა. — დიდათ მიაჩნდათ სოფელი ესე ოსოქოლა, სადგური ხანთა, შეუვალი მტერთათვის, ექვსასისა კომლისა შეჭურვილისა ლეკისა ბოლაზი და ნაყოფიერებითა მდიდარი მათთა ადგილთა შორის. თვით ომარ იყო ბრძანებელი და თავად მრთელისა დროთა ამათ დაღესტანისა.

მეფე ერიდებოდა ავარიისა ხანსა; იცოდა ძალი მისი და ხმა. რომელიცა აქვდა დაღესტნელთა ზედა. ხანი ესე ადვილად შეჰყრიდა 20,000 ლეკსა. 6,000 ლეკი ცხენოსანი, გულხადარა მზად იყვნენ ბრძანებასა ქვეშე მისსა. გარდა ამისა აქვდაცა დიდი ნათესაობითი კავშირი ერთობისა ყარაბაღისა ხანთან, იმ დროითგან, ოდეს გამა-ონხრებელმან ჭალისა, წარიყვანა ტყვედ ორნი დანი აბაშიძისა ქალნი და მათგან ერთი თვით ჰყვა ცოლად და მეორე მიაბრთვა ძღვნად ყარაბაღისა ხანსა.

მეფემან მისწერა წერილი ერთი არაბულად თვით ომარ ხანსა და მეორე ძმასა თვისსა ალექსანდრეს. პირველისა წერილითა აუწყა ომარ ხანს, „რომელ კავშირი მასთან მას არ დაგიწყებია; ელის დროსა უკეთესსა, რათა უფრო მტკიცედ დამყაროს იგი მასთან. დაღესტანი სიმტკიცეა ჩემიო, — სწერდა მეფე, — უკეთუ ავარიისა ხანთა შეწვენითა და ძალითა დამშვიდდება ლეკი და არღა შემოვა თარაფ-თარაფად (გუნდ-გუნდათ) ასაოხრებელად სოფელთა, მე ვარ პირშო შვილი მამისა ჩემისა, მეფედ დამტკიცებული რუსთა, სპარსთა და თურქთაგან. ძმათა ჩემთა და თვით ალექსანდრემან, არა ინებეს ჩემი მეფობა, გამექცნენ და მით აშფოთებენ ქვეყანასა. ურჩივით თქვენცა მას, დამემორჩილოს და მივსცემ მას სოფლებთა და ადგილთა

* ოსოქოლა (ონსოქოლა, უნცუქულ) — სოფელია დაღესტანში (ყოფილ შუბურ შედის). ო ე დ.

სარჩოდ რაცა ვერ მისცა მას მამამან ჩვენმან. თუ დამშვიდდება ალექსანდრე, მე და ჩემი ქვეყანა გავმდიდრდებით და მაშინ კავშირი და ერთობა თქვენთანა უფრო მეტი იქმნება; — დავახლოვდებით ძველთა ჩვეულებისამებრ და სარგებლობაცა ჩვენგან ყოველთვის, ექმნება დალისტნელთა, — ეხლა მდგომარეობა ვეყენისა ცუდად არის: აღრეულებისა გამო გაღარიბდა ერი ჩემი. რუსთა მფარველობისა არ უნდა ემინოდეს არცა ძმასა ჩემსა, არცა დალისტნელთა“.

მეორითა წერილითა ძმასთან, ამცნებდა მას ტკბილად ქრისტეს სიყვარულისათვის დასცხრეს, მოვიდეს მისდა და მიიღოს ყოველივე რასაცა შეიძლებს მეფე მისდა მისანიჭებელად. მისცა აღთქმითი პირობა შეფიცებითა წინაშე ძელისა ჭეშმარიტისა, ჰყოს იგი კმაყოფილი. „მეფობისა დათქმნა არ შეიძლება, ძმობა ალექსანდრე, — სწერდა მას, — დაეცემა მეფობა. უკეთუ განუყოფ მე სამეფოსა ძმათა ჩემთა. ვის უქმნია ესე და არ უნანია? ნუ ექმნები მტერი ოჯახსა და საქრისტიანოსა. დამიახლოვე ავარიისა ხანი: შენზედ უკეთესსა შუამდგომელსა მასთან კაცსა, მე ვერ ვიპოვნი. — ნუ იქმნები ორგული ქვეყანისა: აჩვენე ერთგულობა მეფობასა გაოხრებულსა და ამით აღიდე შენი სახელი. ამ ჩემ წერილთან მოგივა კათოლიკოსისაცა წერილი ვედრებითი. ამბობს გიყოფ შორიდან და გელი მალე. მომეშველე და ვაყვნეთ სიყვარულით [სიყვარულისათვის] * ქვეყნისა“.

პასუხი წერილითა ამათ არა მოერთო მეფესა. ომარხანსა მოუკვდა დროთა ამათ ცოლი აბაშიძეთა ასული და იჭლოვდა. ალექსანდრე ჭარიდან ნუხისა გზითა წარვიდა სპარსეთად და ელოდდა მალე ლეკთა ჯარითა კახეთში შემოსვლასა.

⁵⁶ ესე წერილი დაწერა მეფისა მდივანმან იოანე ბეგთაბეგოვმან, რომელიცა ზარდაიცვალა 1838 წელსა, თვით მისგან ვიცი ესე.

მანვე მიაბზო, რომელ მეფე გიორგი ხშირად მათქმევიანებდაო ძველად თქმულსა სიტყვასა მოლექსისაგან:

როსტომ სთქვა, სიბერეკაცითა სიტყვა სათქმელად გაჭირდაო,
ასა ლიტრასა რკინასა კბილ-ქვეშ შევიდებ, კნატს ვუზამო,
აღაზანსა და იორსა დავეწაფები ყლაპს ვუზამო,
იქით მთასა და აქეთსა ხელს მოვუჭირებ რაბტს მე ვუზამო,
თავსა მოსულსა დიაცსა, მე იმა ვერას ვუზამო.

* ფრჩხილებში შეტანილი სიტყვა არის წ. კ. საზ. ხელნაწერ 3053-ში. ავტორის რატომღაც გამორჩენია საბოლოო რედაქციის დროს. რ. ე. დ.

ჩერქეზ ქირმანის ბატონმან უცმან, ალექსანდრე მეფის ძის სიმამრმან და მეფეთა თანა დაახლოვებულმან ადრითგან. მოართვა მეფესა გიორგის 6 ცხენი ყაბარდოელი, ორი თეთრი და ოთხი სხვისა ფერისა, ტანოვანნი და ძლიერნი. დიდ სხეულოვანობისა გამო მეფისა, ვერ სადამე უძლებდნენ მას ცხენები და ამისთვის გამორჩევით, მცნობმან მოყარემან მოართვა ძღვნად. — იამა მეფესა და მიუძღვნა ნაცვლად გებისა საჩუქარი მას და რიცხვით სახლეულობისა მისისა ქალთა ოთხი ბეჭედი აღმასისა იაგუნდ მოდებულნი თანასწორისა ფასისა და ხელოვნებისა და გულსაკიდი მარგარიტისა ძეწკვი. თვით მას წარუვლინა დიდი საგზაო აზარფეშა ვეცხლისა შიგნით მოოქროვილი და თოფი, რომელიცა ადრევე აქენდა ნაჩუქრად ინგლისისა ვაჭრისაგან, თფილისს მოსულისა მეფისა ირაკლისავე დროსა.

კაცთა, საჩუქარისა მომტანთა უბოძა ტანსაცმელი მდიდარი და შესაბამი მათდა იარაღი და გაისტუმრა ლიახვისა ხეობითა, იმავე გზითა, რომლითაცა მოვიდნენ. — ესენი ჩააბარა მშვიდობითისა მგზავრობისათვის იასე მაჩაბელსა, ლიახვისა ბატონსა და დავით ამირეჯიბსა, იმერეთისა მესამზღვრეთა და მოყვრობით იმერეთისა და მეგრელიისა თავადთა თანა დამოკიდებულთა. ამბავი ესე მიამბო მეფის ძემან მიხაილ დამსწრემან საქმესა ამის. ერთი ცხენთა ამათგანი იყო. თვით იგი, რომელიცა შემდგომად ლეკთა ჯარისა და ალექსანდრე მეფისა ძისა მათათანა ყოფისა ომსა საგარეჯოსა ახლოს (ნიახურას) დამარცხებისა წარუვლინა თვისისა უნაგირითა ღენერალსა რუსისა გულაკოვსა ძღვნად, და მიაგება ავლაბრისა თავსა. ესრეთ, ვითარცა ძღვევა მოსილი შეჯდომით მეფისა ცხენზედ შემოვიდა ქალაქსა და პირდაპირ წარდგა იგი მეფესთან, სხეულებით საწოლსა ზედა მდებარესთან და მიულოცა ერთობ ქართველთა და რუსთა ჯარისაგან გამარჯვება პირველი, და ძლიერი, სახელოვანი და საიმედო შემდეგთა დროთათვის. ლეკთა ბაირაღები მოტაცებულნი მძღვევლთაგან, მოაქენდათ თვით ლეკთა ტყვედ შეპყრობილთა, ეგრეთვე ზურნა და დაფი ლეკებისა. მცხოვრებნი ქალაქისა ავლაბრიდამ სასახლედმდე მოჰყვებოდნენ ძღვევა მოსილსა ღენერალსა ზურნითა, და დაფითა და საყვირითა; მეფის ძენი იოანე და ბაგრატ, — რომელნიცა დაეწსრნენ ბრძოლასა ამას დიდსა და სახელოვანსა და რომელნიცა დააჯილდოვა იმპერატორმან პავლე ბოძებულთა მათდა 2 ხარისხისა იოანე ერუშალიმელის ორდენითა, — იღვნენ მარჯვნივ და მარცხნივ ღენერლისა:

დიდი და ვრცელი დროთა ამათ მოედანი სასახლისა გაივსო მაყურებელთაგან. დედოფალი მარიამ, და მეფის ასულნი მუნ დამწსრენი შეხაროდენ მძლეველთა. განმხიარულებულმან მეფის ასულმან რიფსიმე, ადრევე მცნობმან ღენერლისა, წაიძრო თითიდამ, ვათარცა თვით შიამბო, ბეჭედი ფირუზისა და უბოძა მას საჩუქრად. მიხედვით მაგალითისა ამის დედოფალმან უბრძანა მოხელესა თვისსა მოართვან ბეჭედები და ერთიცა სამ-იაგუნდ სმული ოქროს ბეჭედი ხელითა თვისითა უბოძა ღენერალსა. თვით მეფემან, ოდეს ღენერალი მოვიდა და აკოცა მკერდსა, აკოცა თვით ღენერალსა შუბლზედ და უბრძანა სიტყვანი ტკბილნი. „მივსწერე იმპერატორსა პავლესაო მხნეობა შენი: იმედი მაქვს დაგაჯილდოოსო დიდად“.

აქავე იყვნენ შეკრებილნი კათოლიკოსი ინტონი, არსენი თფილელი, იუსტინე მთავარ ეპისკოპოსი და სომეხთა ეპისკოპოსი ოჰანეზ თფილისისა.

ესრეთითავე დიდებითა და დღესასწაულობითა წარუძღვნენ მას სახლად თვისად, რომელიცა იყო ახლოს მეფის ძის დავითის სასახლისა მტკვარისა კიდესა ზედა. ესე იყო დილით 11 საათსა, დღე იყო, თუმცა ნოემბრისა თთვისა, მზიანი, მშვიდი და თფილიო, — შიამბო მანვე მეფის ასულმან რიფსიმე.

აქავე დაუფიწყებლობისათვის ვიტყვი აჩასაცა, რომელ მეფემან ირაკლი იხილა შვილი თვისი ალექსანდრე, არა კეთილად მქცევი და მოუძებნა ცოლად ქალი ქირმანის ბატონითა ყაბართოდამ. მოიყვანეს ქალი ესე თორმეტი მოახლითა 14 წლისა თფილისს, წითელისა, თალათინითა მშვენიერად წელ-რტყმულითა ზორტებითა, იშვიათისა მშვენიერებისა. შემდგომად ორის კვირისა ნათელ სცეს მას სასახლისა ეკლესიასა, უწოდეს სახელად შინა. მეფის ძე ალექსანდრე ცივად ექცეოდა სასძლოსა თვისსა და ქალმან, ჯერეთ ჯვარ-დაუწერავმან იგრძნო ობლობა თვისი და მწუხარებითა დუმილითა განატარა 6 თთვე, მოწყლული გულითა დაჭლექდა და გარდაიცვალა და დასაფლავდა თფილისს, მეტეხისა ეკლესიასა შინა.

CXXX 128

შემდგომად რუსთა და ქართლისა ჯარისაგან ნიახურას გამარჯვებისა, მეფემან გიორგი სნეულად საწოლსაზედა მდებარემან, მისწერა ღესპანთა თვისთა შემდეგი წერილი:

„ჩვენ მაგიერად მისს ბრწყინვალეობასა ჭავჭავაძეს, უფალს ეშიკა-ლაბაშს, ყაზახის მთავარს და ამირას გარსევანს და კნიაზს ავალოვს, —

თანა განზრახსა ჩვენსა გიორგის, და კნიაზს ფალავანდოვს⁵⁷, მდივანს ელიაზარს, მრავალი მშვიდობითი სუფევა და სიყვარული ეუწყოსთ: აქაურს ამბავს აქიდგანვე თქვენც კარვად შეიტყობდით. დაფარულად რაოდენს საქმეს ცდილობდნენ, მოწერა აღარ ვინებეთ საქმით გამოცხადება შეუყენეს. ბაბა-ხანისშვილი და მისი სარდარი როსსიისა მხედრობისა ამოქსაწყვეტათ და საქართველოსა დასაპყრობად, რომ მოვიდნენ ერევანს, ალექსანდრე იმათთან მივიდა აქედგან გაქცეული. იმათ იქიდგან წიგნი და კაცი მოსდიოდათ; ჯარი შეიყარეს ამათ, მოვიდნენ, მაგრამ ღვთისმშობლისა მოწყალეებამან განაქარვა იმათი განზრახვა. მათისა დიდებულებისაგან როსსიის მხედრობის მოშველება რომ შეიტყეს ყიზილბაშთ. წავიდნენ შემინებულნი. იქიდგან უქმით დარჩომილი ალექსანდრე შუშის ხანთან მივიდა; ომარ-ხან დაბარებული ჰყვანდათ; ომარ-ხან რომ ჩამოვიდა, ალექსანდრე, იბრაიმ-ხანის-შვილიც იმასთან ომარ-ხანთან მივიდნენ; დიდი ჯარი შეიყარეს; ჯარის მნახვენი კაცნი ასე ამბობდნენ: ოცდაათი ათასი არისო, რომელნიც გალმიდგან გამოდიოდნენ, მაგრამ ათასი კი მეტი იყო. ომარ-ხან, ალექსანდრე და მათთან სხვანი წამოვიდნენ საგარეჯოს, მარტყოფს დამდგარიყვნენ; აქედგან ესენი მისულიყვნენ ვისთანაც შეთქმულობა ჰქონდათ; იმათით როსსიის მხედრობა და ჩვენ ამოვეწყვეტენით; ომარ-ხანს და იმათ საქართველო დაეპყრათ, მაგრამ ეს კი არ იცოდნენ, ომარ-ხან და ჭარელნი საქართველოს იმათ აღარ დაანებებდნენ. ნიაზურას რომ მოვიდა ომარ-ხან უფალნი ღენერალნი⁵⁸ ქიზიყს მისულნი, რაოდენისამე როსსიისა მხედრობით და ჩვენი შვილები იოანე და ბაგრატ კახეთისა მხედრობითა ნიაზურას მოეწივიენ; ნოემბრის შვიდს სამი საათი დღისა დარჩომილი იყო, რომ მოეწივიენ და მყის თანა შეებნენ; სადაც ბინა ჰქონდათ და განზრახვა მისვლისა, იქ არ მიესწრათ, ქრისტეს ღვთისა და ღვთისმშობლის მოწყალეებით შეებნენ და სძლიეს და ფრიად მრავალი მოსწყვიდეს. ჯონგათაის თავი აქ მოგვივიდა; ომარ-ხანის დიდათ დაკოდვას ანობენ იმათის ჯარით მოსრულნი⁵⁹. ჩვენ ახლა ამისთვის გწერთ ამ წიგნსა, ამათ ამისთანა მაგათის დიდებულების სამუხანათო საქმე და

⁵⁷ მოხსენებულნი აქა გვარნი ავალიშვილისა და ფალავანდიშვილისა არიან თქმულნი რუსულისა ენისა მიბაძვით „ავალოვად“ და „ფალავანდოვად“. ესე ნამდვილი, რომელიცა აქვს დღეს უგანათლებულესს ირაკლის ალექსანდრეს ძეს, არის დაწერილი კიკოლა დიაკვისაგან. (იხილე სხოლიო 6).

⁵⁸ გულიაკოვი და ლაზარევი. ესე ომი აღარ აღვსწერე, რადგან რუსთაცა აქვსთ აღწერილი და ქართულადაცა არის აღწერილი.

⁵⁹ ომარ-ხან დაჭრილობითა ამით მოკვდა ზაქათალას და მუნვე მეჩითში დასაფლავდა.

ჩვენი ამოსაწყვეტი ვანზრახვა არ მოიშალეს. ჩვენის თავისა რომ დავუთმოთ, მაგათის დიდებულების მიედრობის ამოწყვეტა როგორ და ვითმინოთ? მაგათის დიდებულების საფარველი რომ მოაკლდეს საქართველოსა, საქართველოდგან ქრისტიანობის ნათელი აღსდგება⁶⁰. კურთხეულის მეფის მამის ჩვენისა ანდერძიც ასე გვაქვს, თქვენც კარგათ იცით. ამ ჟამად ღვთის-მშობლის მოწყალებით მძიმეს სნეულებისაგან განვთავისუფლდით; სრულიად სიმრთელეს რომ შვილებ ქრისტეს ღვთის მოწყალებით, არავეს ავალ, არავგსა და საბატონი-შვილოებს ჩამოვართმევ; ვიდრე ჟამადმდე დავდუმდები, მაგრამ ამათის მხრისაგან მეშინის მტერთა ჩვენთაგან შემწეობით, როსისის მხედრობას შესცოდონ რა; ვინ იცის ამათგან მოხსენდეს რა მაგათის დიდებულების დიდებულსა კარსა. თქვენ იცოდეთ მიზეზი საქმისა ამის. ქეშმარიტებაა, ვიდრე აქამდისინ მრავლისაგან მრავალი დამითმენია; მაგათის დიდებულებისა და მხედრობისა მუხანათობა და მაგის უძლეველის მხედრობისა ვნება კი ჩვენგან არ მოითმინება. ჩემი სული უნდა დავსდვა მაგათის დიდებულებისა და მხედრობისათვის მათისა; ღვთის შემდგომად მაგათი დიდებულება არის ყოვლის მხრით ჩვენი შესავედრებელი. წელთა ჩუ. ნოემბრის იბ. ქართლისა და კახეთისა და სხვათა მეფე გიორგი. უვარგობა კი არ იქმნება, ასე იცოდეთ, გიორგი“⁶¹.

CXXXI 129

დღეთა. ამათ შოთისა და ამბოხისა ძმათაგან და გარე მტერთა, მოერთვა მეფესა, ოთხთავე მართლ-მადიდებელთა ბატონიარქთა კურთხევითი წერილი და ნაცვლად-გეზითი საჩუქრებითი და ხატები გაგზავნილთათვის საჩუქართა და შესაწირავთა, ვითარცა მოსახსენებულად განსვენებულისა მეფისა ირაკლისა, ეგრეთვე წარსამართებულად გამეფებულისა გიორგისა. სამი ესეთი ხატთაგანი დღესცა იპოება ჩემსა სახლში და მაქვანან თაყვანისსაცემელად; ესე არის კვიპაროზისა ფიკარზედ ამოქრალი ხატები საუფლოთა დღესასწაულთა, მეორე

⁶⁰ ე. ი. განქარდება.

⁶¹ ესე მიმატებული ესრეთ თვით მეფესა მიეწერა. აქა იგულისხმებს მეფე რომელ მოღება საუფლისწულოთა და არავგისაცა ძმათაგან. უვარგისი ანუ უსარგებლო არ იქმნებაო; წერილსა ამას ნამდვილსა, რიცხვი არ უნის. მხოლოდ გარსევან ჭავჭავაძეს მეორეს გვერდზედ დაუნიშნეს რიცხვი მიღებისა: „28 დეკემბერსა 1800 წელსა მივიღე“. დღე ესე არის დღე მეფის ვარდაცვალებისა.

ჯვარი, და მესამე სადაფისა ხატი... სხვანი ესე ვითარნი ჯვარნი და ზატნი წარავლინა მეფემან ეკკლესიათა შინა კახეთისა და ქართლისა და ჯვარნიცა მოსახმარებელად ტრაპეზთა ზედა. გამიგონია 200 თუმანისა ნივთნი ვეცხლისა და ოქროსი წარავლინა საბერძნეთსა მეფემანო და ფულად 80 თუმანი, დროთა ამათთვის უფულობისა და ქვეყნისა გაოხრებისათვის ლეკთა და სპარსთაგან, — არა მცირედი ამასვე დროსა მოერთვა კონსტანტინოპოლით პატრიარქისაგან ხატი ფიცარზედ ნახატი „წყარო ცხოვრებისა“. დღესცა ჰგიეს ესე წმინდის გიორგის კარის ეკკლესიაში.

CXXXII 130

ამასვე დროსა პატრმან დამიანე ანკონელმან, მოსრულმან რომითა თფილისად, მიართვა მეფესა წერილი პაპისა პიოს მეექვსისა. წერილითა ამით სთხოვდა პაპა მაგალითისამებრ დამისა მისისა გარდაცვალებულისა, აქენდეს მფარველობა მღვდელთა ზედა გამოგზავნილთა მოციქულთა ქალაქიდამ საქართველოს. სწერდა მადლობასა პატივისცემისათვის მათისა კათოლიკეთა სამწყსოჯსა და ეკკლესიისა განმგეთა. ლათინთა ზედა ენასა დაწერილი ეპისტოლე ანუ ბულა გარდმოიღეს ქართულად ექიმმან რომში აღზრდილმან კათოლიკემან სომეხთა გვარისა შარიმანაშვილმან⁶², რომელიცა მოკვდა თფილისსა 1836 წელსა. წერილი ესე ნამდვილი და თარგმნილიცა ქართულად აქჳნდა დავით თუმანიშვილისა, ეგნატი თუმანიშვილისა ძმასა (გარდაიცვალა 1832 წ.). ვის დაშთა იგი, არა ვუწყი.

იოანე ყარაევმან კათოლიკემან ექიმმან მეფისა გიორგისა, მომიტხრო ამბავი ესე და სთქვა: „დიდად იამა მეფესა, წერილი პაპისაო, და იკითხა, რატომ არ იციან ხატითა ანუ ჯვართა დალოცვაო. თუმცა არა ვარ პაპისა სარწმუნოებისა, გარნა ვარ მეფე ქრისტიანეო და თვით პაპა არის მღვდელმთავარეო. რიგია იცოდეს მეფეთა პატივიო“.

პატრი დამიანე, მიმრთმევი წერილისა შეწუხდა მეფისა ესრეთითა სიტყვათა გამო. მაშინ მეფემან განამხნო და ბრძანა ნუგეშად პატრისა აცნობონ თვისსა ენაზედ პატრსა, რომელ მეფესა დიდათ ეყოლები

⁶² ვაჭონებ ერქვა მას სტეფანე, ამან შეადგინა ლექსიკონი ბოტანიკური მცირე ბალახთა და მცენარათთვის სამკურნალოთა. შემდეგ იოანე მეფის ძემან დაურთო ესე თვისგან ქმნილსა ლექსიკონსა. ნ. დ. ჩუბინოვმან შეიტანა ლექსნი ესენი თვისსა ლექსიკონსა, რომელიცა დაბეჭდა შემდეგ დავით ჩუბინოვმან.

პატივითა და სიყვარულითა. „არაფარ თქვენისა სარწმუნოებისა, — ბრძანა მეფემან, — ვარ ორთოდოქსი (ხშირად ხმარობდა ლექსსა ამას ბერძულსა, რომელიცა ნიშნავს „მართლ-მადიდებელსა“). გარნა მიყვარან პატრნი სრწმინდითისა მათისა. ცხოვრებისათვის, გულისა-კეთილისა ქონვისათვის, ქველისმოქმედებათათვის, რომელსაცა იქონიებენ, გლახაკთა, ობოლთა და სნეულთა მზრუნველობისათვის. — ჩემო პატრო, იყავ განსვენებით, დაახლოებით ჩემისა კარისა. შემიწიეთუ საჭიროება რაჲმე გაქვნიდეს“.

განმხიარულებული პატრი წარვიდა სახლად თვისსა და შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა, მწუხარე და კურობეებითა მომხსენებელი მეფისა, 1801 წელსა თვითთა გარდაიცვალა ქ. თფილისსა.

მისსა მოადგილედ დაშთა პატრი ფილიპე, კაცი მაღალისა სათნოებისა და აღმაშენებელი ლათინთა ეკკლესიისა თფილისსა და დამაფუძნებელი სასწავლებელისა ყრმათათვის ფრანგთა, სასტუმროდსა სახლისა, — შესაწყნარებლად უცხოთა კაცთა და სასწავლოდსა, — საკურნებლად სნეულთა უბოვართა. 1859 წელსა გარდაიცვალა 77 წლისა და დასაფლავდა აღმშენებულსა მისგანვე მცირესა ქვა-კუთხიანსა ეკკლესიასა ზოგადსა ფრანგთათვის სასაფლაოსა სოლოლაკის მთისაკენ, მშვენიერსა და თვალსაჩინსა ადგილსა.

CXXXIII 131

სნეულობისა დროსა მოუბარმან მეფემან ინება გამოკითხვა ლექსისა „მღვდელი“ მნიშვნელობისა. მოახსენა იოანე ოსესშვილმან განმარტება ლექსისა, გაგონილი მზე-ქაბუჯ დიამბეგისაგან ორბელიანისა⁶³, რომელსაცა წარეკითხა ესე წერილთა შინა თფილისის მიტროპოლიტისა ნიკოლოზისა⁶⁴: „ლექსი „მღვდელი“ არის იგივე „ღვთისა“

⁶³ ესე მზექაბუჯ იყო ორბელიანი (ყაფლანიშვილი) კაცი რიტორი, მცოდნე ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისა. განსწავლეს იგი ვინცდა ისე დიაკონმან (ვინ იყო ვერ ვსცან, — ესრეთ ადვილად იკარგება ახალთა დროთაცა ამბავნი) — მოძღვრად მისსა იყვნენ ზაქარია სომეხთა ვართაპეტი იტალიაში აღზრდილი და ზაქარია გაბაშვილი მოძღვრად წოდებული. — იყო ტანით და სახით სრულიად ეზოპე. გარდაიცვალა 1794 წელსა. მოწაფე მისი იყო მამა ჩემი ეგნატი.

⁶⁴ მისგან დაწერილისა წიგნისა ბოლოს სწერია ესეცა:

„ქართული ქორონიკონი ჯდებოდა ოივ მეთათხმეტეს მოქცევაში ვიყავით. მთავარნი ესე ასოთანი ძველადვე ქართველთ ეწერათ და არღარავინ სწავლულიყო ამისა, თვინიერ უხუცესისა ძმისა ჩემისა სულხან საბა ორბელის ძისაგან კიდე. მასცა მამისა ჩემისაგან ესწავა და მან მე მასწავა ჟამსა მას რომელთა ინებეს, ხელთაგან ჩემთა ისწავეს, არამედ ვერ სწორო ქმნულთა ჩემთასა! მას ჟამისა-

ლექსიდან წარმოებულიო ე. ი. ღვთელი, ღვთელი, მღვდელი.
ანუ ღვდელი. აქედამვე წარმოსდგა ესეცაო, რომელ მეფენი
ღვთისა ცხებულნი იყვნენ მასვე დროსა გვამნი ღვთისანო ე. ი.
სალმრთონიო. აქედამვე შემოვიდა თქმულობა დიად ძველი ქარ-
თველთა შორის და ხმარებული გლახთავანგანცა სოფლებში;
„მღვდელთა და მეფეთა“ — ამით იგულისხმებოდა არა უპირა-
ტესობა მღვდელთა მეფეთა ზედა, ვითარცა აწცა ჰგონებენ მრავალნი
შეცთომით, არამედ ესე, რომელ თვით მეფენი იყვნენ ერთსა და
მასვე დროსა მღვდელნიცა და მეფენიცა დროთა წარმართობისა.

მეფე გიორგი, ოდესცა მოისხამდა სუფრაზედ მღვდელთა, უჩვენებდა მარადის ახლოს თვისსა ადვილსა და უბძანებდა ყოველთვის
„მღვდელთა და მეფეთა!“ — „მაღალი ხარისხი არის მღვდელთ-
მთავრობა, — ბრძანა მეფემან თვით, — აქვს უფლება შეკრვისა და
გახსნისაო. ესე უფლება არ მისცემია არცა ანგელოსთა და არცა
მთავარ ანგელოსთაო. სამოსი მათი ბისონი არის სამოსი მეფეთა,
ლიდისა წმინდისა კოსტანტინე კეისრისაგან მირთმეული. ამითა აღი-
ყვანა ეპისკოპოსი ერთსა და მასვე თვისთანა სამეფოსა პატივსა;
ამისთვის გამიგონია პატრთაგანა, მრავალთა არა უწყიან, სად და რით
თავდება უფლება მათი. ესე იყო მიზეზი, რომელ წმინდათა პაპათა
აღიარეს თავი თვისიო უფლად და მსაჯულად მეფეთა და თავად
ეკკლესიისა და მოადგილედ ქრისტესა ქვეყანაზედ“.

მეფენი და შემდგომნი მათნი მოწლედ [?] ჰყვარობდენ ამა წერასა. მე ქართველთა
იმერელთა და კახთა მეფეთ დედის ძმისწულმან და საქართველოს მოსამართლეთ
უზუცესის ორბელის ძემან მროველ ეპისკოპოსმან და აწ თფილელ მიტროპოლიტ-
მან, უღირსმან ნიკოლოზ ანბანი ესრეთ დაწერე; ტრფილელ მსწრაფლ გულისხმა
ჰყოფს და მოსურნე ადვილ მიხვდების. — ურთიერთარს დაქსელვა და გვარ-კეთი-
ლობა საჩინო მიქმნიეს, და უმეტესსა გვარსა ნუ ვინ შესძინებს. ჩემსავე ცხოვრე-
ბასა ვიხილე ჩემ მიერ სწავლულის მიერ, ვითაც სხვა თვით მოიგონოს და ჩვენსა
პირველად მყოფსა შლად არა ჯერარს. გვარი და ერთმანერთში დაქსელვა ესრეთ
ჩამს გულისხმიერისაგან სხვა და სხვა რიგად დაიქსელვის, ტანის სისხო ყოველ-
თავე სწორედ ჰხამს. მე თხოვებულის თვალთ დავსწერე: რამეთუ ვიყავ ორმო-
ცდაათთექვსმეტისა წლისა მის წერაშია, მხილველთაგან შენდობასა ვითხოვ,
ღვთის სიყვარულისათვის ჩემი სიმძიმე იტვირთეთ და სჯული ქრისტესი აღასრუ-
ლეთ. ქალაქსა დიდსა სამეფოსა შინა მოსკოვს, 1728. აგვისტოსა“.

დაუკარგველობისათვის ამისსა, ესე აქა დავსდევ, ნუ მრისხვენ მკითხველნი
„მეფისა ცხოვრებისა“ მწერალსა.

ლენი მოწოდებულნი ქალაქსა მეფისა მცველად, ითხოვდენ დანიშნულსა ჯამაგირსა. თფილისისა ქალაქისა შემოსავალი არა ეკმავეამათ. ამისთვის ებრძანა მელიქსა დარჩიას შეაწეროს მოქალაქეთა და უფრორე შემძლეთა კაცთა ფული. სომეხნი დრტვინვიდენ, გარნა მისცეს საკმაოდ და არა გაწერილებისაებრ. მეფემან უბრძანა მელიქსა, გამოუცხადოს სომეხთა ვაჭართა რომელ „შემოხიზნულნი საქართველოსა დაიცვებიან ქართველთა ძალითა. აქვსთ ვალი ეწეოდენ გულითა ქვეყანასა გაჭირვებისა დროსა. შეუწუხებლივ არა იქმნებარა: ერბო-კვერცხისა ჭამისა მოსურნემან უნდა გატეხოს კვერცხი. — გამოუცხადე მათ არ იყვნენ უმაღლონი ქართველთა“.

ჰგონებდა სადამე მეფე, რომელ სომეხთა შფოთისა იქნებოდა თანაზიარი ყორღანაშვილი ოსეფა, მილახვარი დედოფლისა დარეჯანისა. მაშინ მოახსენეს მეფესა, რომელ თვით ყორღანაშვილმან მოსცა მელიქსა ოთხი თუმანი. სდუმნა მეფემან და არა მომლოდნელმან მისგან, ესრეთისა მოქცევისა, — რათა არა აწყინოს დედოფალსა უბრძანა საიდუმლოდ მელიქსა: „გულითა ჰქმნა ესე, თუ ჩემსა მოსატყუებელად?“ პატივცემულად მეფისაგან იყვნენ მოქალაქენი გურგინბეგი სტეფანე, ფითუაშვილი და მუნთაშვილი. სომეხთა გვარი ემდურებოდა ამათ, ვითარცა მეფისადმი დაახლოებულთა კაცთა და დამჩაგვრელთა დანაშთენთა სომეხთა. — ხშირად სადმე ეტყოდა სომეხთა თფილისელთა ფითუაშვილი უფრო მიჩნეული: „ძალი ქართველთა მეფისა, ჩვენი ღონიერებაც არისო, რატომ არა ხედავთ და არ სინჯავთ: ერთს ბედნიერებაში ვართ ჩვენ სომეხნი აქა და სპარსეთსა და ოსმალოში“?

ესრეთ ლეკთა ჯართა დაცული მეფე იყო მწუხარედ და მაშინ შევიდა კოვალენსკი და შიართვა წერილი იმპერატორისა პავლესი. წერილითა ამით სთხოვეს მეფესა სომეხთა მელიქსა ჯიმშიდ შახნაზაროვსა და ფრიდონ ბეგლაროვსა. სურვილისამებრ მათისა უბოძოს ადგილი ხაზახში, რათა დაასახლონ თვისნი ყმანი სომეხნი, დევნილნი სპარსთაგან. „ამისთვის იკვირან ესენი პირობითაო, — სწერს პავლე, — დაიცვან ძალითა თვისითა სამეფო თქვენიო, კეთილობისათვის სამეფოასა თქვენისა და სიბრალულისაგამო ვითარცა ქრისტიანეთა მივიღე შე ესენი ჩემდა ქვეშევრდომად და მოვაჩემებ საქმესა აზას, მიიღოთ იგინი ვითარცა სტუმარნი და უბოძოთ დასასახლებელად ადგილი თხოვილი და უფლებაცა თვისთა სომეხთა ზედა, ვითარცა

აქენდათ მათ თვისსა ქვეყანასა. 3 ივნისს, 1799 წელსა. — მეფემან ესე ვერ ჰქმნა და უბრძანა მინისტრსა სიძნელე საქმისა და ესეცა, რომელ თვით სომეხთა არა სურდათ მათი ბატონობა ჩემს ქვეყანაშიო. გარნა აღსასრულებელად პავლეს სურვილისა უბოძა გრამატა, რომლითაცა აძლევს ლორესა, დაპირებულსა შამირაღისათვის კალკუტელისა სომხისა. თუ ეს შამირაღა მოვა, ანუ მისი შვილიო, მაშინ, — სწერს მეფე, — ლორეს მას მივცემ და სამაგიეროსა თქვენაო.

CXXXV 133.

1200 კაცსა ლეკსა მეომარსა ეძღერდა თთვე და თთვე ჯამაგირით თვითონ თთვეში 30 მანეთი. — მესამესა თთვესა მათისა თფილისს ყოფნისსა, გაუორგულეს ძმათა იულონმა და ალექსანდრემან. ბელადი მათი, ერთგული კაცი მეფისა, მივიდა და მოახსენა ესე მეფესა. მეფემან არა შეამცნევიანა შიში, რომელსაცა მიეცა თვით. უბრძანა ბელადსა მადლობა და სიტრთხილე. მეორესა დღესა დილით, ახლად გაღვიძებულმან მეფემან იხილა 150 ლეკი სასახლისა თვისისა წინარე მისრული და რეცა მთხოვნელი დაპირებულისა ჯამაგირისა. გამობრძანდა გადმოკიდებულისა მოედნისაკენ ბალკონსა და იქიდან დიდისა ზახითა უბრძანა, — შედგენ და მაშინვე მოუწოდა ქართველთა ქეშიკთა ანუ მხლებელთა. ესენი მსწრაფლ ყოვლისა კუთხისა სასახლისა გამოცვივდნენ ხანჯლებითა, კეტებითა და გაყარეს ლეკები შეშინებულნი. დროსა ამას გააფრთხილა მეფემან, არავინ მოკლან ლეკი იქმნა ძიება. ბელადმან გამოაცხადა ლალატი ძმათაგან მეფისა და გარია ლალატობაში კუზიანი ნელიქი, მაღალქელაშვილი და შიო თუმანიშვილი. ძიებიდან გამოცხადდა, რომელ სამთა უკანასკნელთა პირთა იცოდნენ ესე და შიშისათვის ძმათა მეფისა ვერ მოახსენეს მეფესა; გარნა ლალატობასა შინა და ორგულეებასა არა ერივნენ ამისთვის უბრძანა ჯარიმისა გარდახდა და წაართვეს მათ 400 თუმანი ფულად და ვეცხლად. ამ ფულითა მიეცათ ჯამაგირილეკთა და დანაშთენისა ჯამაგირისა გარდასახდელად დიდძალი ვეცხლისა ნივთნი საკუთარნი, დააშლევინა და მოაჭრევინა ფულად. ლეკები დაითხოვა, რადგან შემოდირდა რუსისა ჯარიცა. მეძანდერათ ლეკთა იყო მიჩენილი ხიდისთაველი თომა მეღვინეთხუცესიშვილი; მცოდნე კარგად ლეკურისა ენისა.

ძმა თვისი იულონ დატუქსა ქათოლიკოსისა პირითა და განაძია თფილისიდან. „ნუ მიმიყვანს იქამდინ, რომ სპარსთა და მეფეთა უფლებითა დაეფხარო თვალქი“, — შეუთვალა მეფემან. მაშინ წარ-

ვიდა იულონ ქართლისაკენ. ალექსანდრე, მამისავე თვისისა დროსა-
გაქცეული და ახალ მეფობაში უკუ მოქცეული თფილისად და მიღე-
ბული კეთილად მეფისა გიორგისაგან, შეშინდა და კვალად გაექცა
სპარსეთად.

შიომ თუმანიშვილმან⁶⁵ მაღალქელაშვილმან და კუზიანმან მელიქმან
დარჩია, მეორედ შეფიცეს ერთგულობაზედა და ჩამოართვეს წერი-
ლი მათ მოღნინისა სომეხთა ეკკლესიაში თანა დასწრებითა მათისავე
ეპისკოპოსისა ოჰანეზისა, ქალაქისა მოურავისა ევსტატი ციციში-
ლისა და ეშიკაბაშისა ასლან ორბელიანისა. მილახვარი ყორღანაშვი-
ლი იღუმალ გარეული ამა საქმეში, არა დასაჯა მეფემან დედოფლისა
გამო დედინაცვალისა და ბრძანა მისთვის: „მაგისსა ფიცსა არა მივი-
ღებ. ეგ არის მყრალი ფატრუქი, ბეუტავს და აყროლებს. მაგისი
რიდი არავის ზუნდა აქვნიდეს, თვით მოჰკლავს თავსა თვისსა. ახლდეს
დედასა ჩემსა. მეფისაგან მოძულებული, ღვთისაგანაც არის მოძულე-
ბული. არა გავერევი მისსა სისხლშია. სისხლსა სისხლითა არ დაიბა-
ნენო. ვარ მეჟე და ვიქონიებ მოთმინებასა და სულგრძელებასა, რომ-
ლითაცა განშვენიდებიან მეფენი, ღვთისაგან დადგინებულნი მაღლად.“

CXXXVI 134

ჯერეთ მეფისა ერეკლესავე დროსა 1767 წელსა მოახსენეს იმპე-
რატრიცასა ეკატერინას სიმდიდრისათვის ოქროჟსა და ვეცხლისა და
სხვათა მადნებისა საქართველოსა შინა. ღრაფმან აპოლოქნი მუსინ-პუშ-
კინმან მოსთხოვა იმპერატორსა პავლეს 20 სეკდემბერს 1799 ბრძა-
ნება წასვლისა საქართველოდ. მოსვლადმდე მისსა თფილისსა მეფე-
მან გიორგი სცნო მისვლა მისი ღინიასა, უბრძანა გარსევან ჭავჭა-
ვაძეს წარმოავლინოს მუსინ-პუშკინი მასთან. მოსრულმან ახტალას
განიხილა ალავერდისა მადანი და ჰპოვა, რომელ ერთსა წელიწადს
მოსცა ბერძენთა მემადნეთა 445 ლიტრა (ლიტრა 9 ფ.), და ყოველ
თთვე გამოჰქონდათ 30 ლიტრა და 2,000 ფუთი რუსული ტყვია.
ამავე ვეცხლიდამ გამოარჩევდენ ლიტრიდამ 30-მდე მისხალსა ოქრო-
სა. 800 კაცი მუშაობდა მუნ მეფისა ხარჯითა. მეფემან გიორგი გასცა
ესე იჯარით და ბერძენნი თვითოსა ლიტრისათვის აძლევდენ მე-
ფესა 160 ფ.

18 სეკდემბერს 1800 წელსა გრაფმან მუსინ პუშკინმან აცნობა
იმპერატორსა პავლეს. მაშინ იმპერატორმან უბრძანა გამოსთხოვოს

⁶⁵ ...[ეს უენიშვნა პ. იოსელიანს შეუვსებელი დარჩენია, რ. ე. დ.]

მეფესა, რათა პირობაებითა გარდაეცეს მადანი ესე და სხვანიცა რუსთა მემადნეთა უფლებასა. მეფემან გიორგი ინება მოჟრიგდენ სომეხთა მოიჯარადრეთა, რომელნიცა აძლევდენ წელიწადში 12,000 მანეთსა, რათა გარდასცეს ესე თვით გრაფსა მუსინ-პუშკინსა. 8 ოკტომბერსა 1800 წელსა მოვიდა ბრძანება იმპერატორისა, რათა შეიკრას პირობაები მეფესთან.

ღრაფმან პუშკინმან მოსწერა წერილი ლინიით მეფესა 16 ნოემბერს 1800 წელსა განსწავლულისა მემადნისა ეიზვალდისა ხელითა და პირობაებითა:

1) გარდაეცეს რუსეთსა მადნები საქართველოჲსა სამეფოჲსა.

2) მიეცეს საუკუნოდ საჭირო მადნებთათვის ტყე, წყალი, და ესე ვითარნი სახმარნი.

3) მიეცეს უფლება ციხეთა და სიმაგრეთა აშენებისა და მიენიჭოსთ მუშაკთათვის მემადნეთა საკმაო სახნავი მიწა პურისა მოსაყვანათ და სათიფეებიცა.

4) გარდაეცესთ მადნებიცა ესრეთნი, რომელთაცა იპოვიან საღმე რუსნი.

5) ჩააყენონ მადნებში მუშაკნი იმერელნი, ქართლელნი, კახელნი, ოსნი, ყაზახელნი ბორჩალოელნი და სხვანი და დაბინავებისათვის მუნ მათისა, მიეცესთ ცხოვრებისათვის შეწევნა.

6) ეძლეოდეს[თ] პური ქართლიდან, ყაზახ-ბორჩალოდამ ფასითა, როგორც ფასობდეს ადგილობრივ.

7) უკეთუ მებატონებთა მამულებში გამოსჩდეს მადანი, ესეცა მათ მიეცესთ.

პირობაებთა ამათ მეფე იყო თანახმა და აღსასრულებელად დაუდვა თვით შემდეგნიცა პირობაები:

1) დაიცვას სამუდამოდ რუსეთმა სამეფო მისი მტერთა დაცემისაგან.

2) მიეცეს მეფესა ერთ-დროებით ფული ნაცვლადი.

3) მოეცეს მადანთა დასაცველათ 3000 რუსთა ყარაული.

მაშინ მეფემან დაამტკიცა კონტრაქტი და დაუსვა მას ბეჭედი მეფისა და დედოფლისა. მოაწერეს მას ხელი ლენერალმა ლაზარეჲმან და მღვდელმან მადნისა იოსებ წინამძღვარისშვილმან.

ღრაფმან მუსინ-პუშკინმან 5 იანვარს 1801 წელსა წარადგინა ესე ხელმწიფესთან შემდგომად მეფისა გარდაცვალებისა და შეიცვალა ახლისა მთავრობისაგან ჰაზრიცა მეფისა და მდგომარეობაცა ქვეყანისა განმგეობრთი (პოლიტიკური).

1801 წელსა მუსინ-პუშკინმან იწყო მუშაობა მადნებისა და 3 წელსა ვერა რაჲ ჰქმნეს. კნიაზმან ციციანოჲმან 1803 წელსა იხილა

ესე ჰძიმედ მმართველობისათვის და უნებდა შეეყენება მუშაობისა მუსინ-პუშკინი მწუხარებითა, მოკვდა თფილისს და დასაფლავდა ჯვარის-ჰამის ეკკლესიასა. მუშაობა შეეღვა ვითარცა დღეინდელად დღედმდე.

კნიაზმან მ. ს. ვორონცოვმან განიხილა ესე ადგილი და საქმეცა დაწყობილი ძველად. მეცა მიახლო თვისთან (მასთან მოგზაურობაცა ჩემი აღვსწერე და დაგბეჭდე რუსულად თფილისს 1850 წელსა) * და გამოძიებით გზათა ცუდთა მუნ მისასვლელად, არღა ინება დროდმდე განახლება მადანთა ამათ მუშაობისა.

CXXXVII 135

დედოფალმან დარეჯან, მჯდომარემან დედოფლისა მარიაძისათანა რძლისა თვისისა, რომელიცა მშობიერად იყო ირაკლიზედ, უკანასკნელსა შვილზედ, მოახსენა მეფესა სამღურავი კარისა კაცთათვის, რომელნიცა ატარებენ ენათა და იქმონენ ამბოხთა. „იმდღესაც მოგართვი ხობებო და კარისა კაცთა გაებედნათ და ეთქოთ არ მიერთოთ, მოწამლულნი იქმნებიანო. აბა რა სათქმელია და როგორ მოსათმენია? უნდა მოვკლა და ვინა? შვილი ჩემი და მეფე. შვილი ხარ ჩემი და რა პასუხი უნდა მივსცე ღმერთსა, რომ ესე ვიფიქრო? — იმღურებით ჩემს შვილებზედ. რა ვქჰმნა, აგერ ორი თვეა ალექსანდრე გამექცა. მიხარია ესე? მიმართა თათარსა და მე ხელს მოუმართავ როგორმე? რომელი შვილი დავწყევლო? რომელი შვილი მოვკვლა? თქვენცა გყვანან შვილები. რომელსა გაიმეტებთ მოსაკლავად და შესაძლებელად?“ — მეფე შესწუხდა და მოვიდა ღმობიერებასა და იტყოდა დედოფლისა დასამშვიდებელთა სიტყვათა.

დედოფალი დარეჯან ჰგონებდა მეამბოხედ და აღმაშფოთებელად სამეფოაჲსა სახლისა მაყაშვილსა ალექსანდრეს, რომელიცა იყო დიდად მიჩნეული მეფისა გიორგისაგან და მისგან მეგობრად ხადილი.

მეფემან შემდგომად ვრცელისა საუბარისა ინება და სთხოვა დედოფალსა დედინაცვალსა თვისსა, დაშთეს მათთან სადილად და განატაროს მათთან დღე. დედოფალმან პატივისცა და დაშთა სადილად სადილზედ გამხიარულებულმან დარეჯან უბრძანა მეფესა „შვილო ჩემო! 4 წლისა დამხვდი, როდესაც შემოვედ სამეფოსა სახლსა, შვილი იყავ ჩემი და მე დედა ვიყავ, არ უნდა მალე დაივიწყო წარ-

* იგულისხმება პ. იოსელიანის წიგნი: Путевые записки от Тифлиса до Ахталы. ტფილისი, 1850. რ ე დ.

დარეჯან დედოფალი

სული დრო, და არცა ალერსი ჩემი შენდა ყმაწვილობისა დღეთა-
სხვა რომ არა მპქონდეს რა შენთან ამაგი, ეს ხომ არის დაუფიწყებ-
ლი ჩემგან. ავად შეიქმენ 4 წლისა და რა გვართა მეცადინეობითა,
მოგიარე და მოგარჩინე. არც ერთს ჩემ შვილზედ ესოდენი ამაგი არ
მიმიძღვის“. მაშინ, დედოფლისა დარეჯანისა მუნ მეფესთან ყოფნისა
დროსა, მოართვეს მეფესა ბრძანება იულონთან, აახლოს ეშიკაბაშსა-
თვისა ალექსანდრე მაყაშვილსა დავით აბაზაძე, რომელიცა მიდიოდა-
იმერეთსა წერილითა სოლომონ მეფესთან. იკითხა დედოფალმან
ჰაზრი დესპანობისა: მეფემან მრისხანედ ბრძანა პასუხად: „სოლომონ
მეფესა წაურთმეგია ხატი ჩემისა სიძისა დადიანისათვის ხატი ვლა-
ხერნისა. თუ არ უბრუნა და არ დასცხრა სოლომონ, ამოვაგდებ
მეფესა იმერეთიდა“. დიდი ფიცხელი მიწერა იყო ესე მეფისა გიორ-
გისაგან, და კვალად უფიცხელესი თვით იულონთან, მე პირნი მათნი
არა მაქვს და წამიკითხავს იულონის შვილთან ლუარსაბთან, რომელ-
საცა აქვდა იგი. დამსწრე ამა მოთხრობისა ეგნატი იოსელიანი
იტყოდა: „ამოიხრა მეფემან და მოახსენა დედოფალს დარეჯანს:
„მაწუხებენ და მოთმინებინა გავყვევარ ამათაო“.

CXXXVIII 136

მეფე იქმნა სნეულებითა დამძიმებული. მოახსენეს ბრძანოს გათ-
ხოვება მეფის ასულის თეკლასი. ბრძანა, დალოცა, აკურთხა და დას-
წერა ჯვარი ვახტანგ ყაფლანიშვილზედ, რომელიცა იყო ძე თავა-
დის დიმიტრისა. ესე ქორწილი იყო 7 სექტემბერს 1799 წელსა.
მეფესა უყვარდა დიდად და გამორჩევით დაჟ თვისი თეკლე⁶⁶. თვით
მეფისა ასულისაგან თეკლასა გავიგონე ესე, ოდეს მობრძანებულმან
ჩემსა სახლსა ინება და ნახა 1829 წელსა სნეულად მდებარე მამაჩემი
ეგნატი: „მპირდებოდა და უეჭველად დამზითევდაო, უკეთუ ზაქცალა
ღმერთსა მეფისათვის, ძმანი ჩემნი და დანი მართლად სძულობდენო-
მას; — შური მეფობისა იყო მიზეზი ესრეთისა სიძულილისაო. ვერ
გავაძაროთლებო ვერცა დედასა ჩემსა დედოფალსა დარეჯანსაო, ვერც
ძმათა და დათა ჩემთაო. კარგად ვიცი, რომ აწუხებდენ მეფესაო.
უბედურება იყო მოსული ჩვენსა სახლზედაო, ვიყავით ღირსნი დას-
ჯისაო და დავისაჯენითო. ვიტყვით მრავალსა, ვაბრალებთ მრავალ-
თა, ვეძებთ მიზეზთა, რომელთაგანცა რა მოხდა, მხოლოდ განგების

⁶⁶ გარდაიცვალა 11 მარტსა 1846 წელსა და დიდისა პატივითა დასაფლავა
მცხეთას უგანათლებულესმან კნიაზმან მ. ს. ვორონცოვმან.

საქმე გვაფიწყდებოა: კურთხეულ არს ღმერთი მამათა ჩვენთაო. რუსთა მთავრობა საჭირო იყო ქვეყანისათვის, დევნილისა თათართაგან და ქრისტეს სახელისა მოძულეთაგან, სცდებიან იგინი და სცოდვენ ღმერთსა, რომელნიცა აბრალებენ ძმასა ჩემსა გიორგის ქვეყანისა გაცემასა და სამეფოხსა დაცემასა. ამას კი გაბედვით ვიტყვიო, რომ რუსეთსა არა ეკადრებოდა, რომელ დასტოვა სამეფოხსა სახლისა წევრნი ულუკმოდ. არავინ იყო მთქმელი და მომხსენებელი დიდისა რუსთა ხელმწიფისა, — მიეხედნათ რა გვარად უზრუნველჰყო დიდმან პეტრე მეფე ვახტანგ, ძენი და ასულნი მისნი, თავადნი და აზნაურნი, მეფისა მხლებელნი, — ძნელია მამაშვილობამ, ჩვენი მდგომარეობა და რა გაეწყობა? კვალად და კვალად იკურთხოს ღვთისა სახელიო“.

მამა ჩემი ეგნატი დიდად იყო ფრთხილი, სიტყვისა წარმოქმისა. გარნა მოსრული გრძნობათა სისავსესა, ესრეთისა მეფის ასულისა საუბარისა გამო, აღიმალლა ხმა და მოახსენა:

„ბატონიშვილო! მესმის ყოველივე და ვიტყვი მოკლედ გოდებით-საცა ჩემსა სიტყვასა: არავინ ველოდით რუსთაგან ამას, რასაცა თქვენ მიბრძანებთ; ახლა ვჰხედავთ რაოდენ ძნელი ნათესავი ყოფილა. ძლიერნი ძალთა სიმრავლითა, თურმე ყოფილან სუსტნი ზრდილობითა, უცნობნი კაცთა; არა დამფასებელნი ღირსებათა, ცივად მხედველნი ცივად მგრძნობელნი; მეფენი მათნი თვისთა ერთაგან დაშორებულნი, და ვითარცა ტყვენი ვეზირთა ხელთა შინა, რომელთაცა უწოდებენ მინისტრებად. მიხედეთ ამათ მართალმსაჯულებასა? გზნა კაცი დააწყობს ესრეთსა სამსაჯულოსა? აზიურთა და ძველთა ჩვენთა სჯულის-დებათა ეცინიან რუანი. განიხილონ რომელია უკეთესი, უმოკლესი და უმეტეს მართლ-მსაჯულებითი? ქრთამიო, იტყვიან, გარნა ესოდენი და ესრეთი მექრთამობა შესაძლებელია სადსამე? რა გაეწყობა! ესრეთ კეთილად დაწესებული სამეფო, ვითარცა საქართველოხსა, სარწმუნოებითა, ეკკლესიებითა, მონასტრებითა, მდივან-ბეგობითა, სწავლითა და ხელოვნებითა, გუთნითა და ხენითა, თესვითა და მკითა, პატიოსნებითა და ზრდილობითა აღსავსე, ესრეთ ბრწყინვალე სამეფოხსა ტახტითა და თავად-აზნაურობითა, სამღვდელთა წესითა და საეროხსა სიმდიდრითა: თოფითა, ზარბაზნითა და ხალხისა სიმზნითა და ვაჟკაცობითა ჩაბარდა სადამე დიდსა რუსეთისა იმპერიასა?! — მივილოთ ყოველივე სიმდაბლით და დავემოროჩილეთ განგებისა ხელსა. ღვთისა განგებისა ხელსა ვერ ვნახავთ. ვხედავთ განგებისა კვალსა და კმარა ესე ჩვენთვის. ღუმილი და კვალად ღუმილი, მეფის ასულო, გვმართებს მუნ, სადაცა ცხადად და ნათლად ვხედავთ ყოველსავე. მოვიხსენიოთ სიტყვა მოციქულისა იაკობისა; აჰა,

თეკლე ბატონიშვილი

რასა იტყვის იგი! ჩამოიღე შვილო პლატონ; — მიბრძანა მე მამამან მწოლარეძან, — სახე იგი რომთა პაპისა პიოს მერვისა. და მიაართვი ბატონიშვილსა წარიკითხოს თვით ქვესახისა წერილი იაკობ მოციქულისა“; — მივართვი და წარიკითხა მამისა ჩემისა ხელითა მიწერილი სიტყვა მოციქულისა, რომელიცა ზე ამა წერილისა, იყო ნემეცურადცა ნაბეჭდი“.

„ნეტარ-არს კაცი, რომელმან დაუთმოს განსაცდელსა; რამეთუ გამოცდილ-იქმნას და მოიღოს გვირგვინი ცხოვრებისა, რომელიცა აღუთქვა მოყვარეთა თვისთა“⁶⁷.

დღესაცა მაქვს სახე ესე მე.

დიდსა დროსა დაჰყო მეფის ასულმან თეკლე და მერმეთ ფარნითა წაბრძანდა სახლად თვისად, რომელიცა დიდად ახლოს იყო სახლისაგან ჩვენისა.

CXXXIX 139

შიში იყო დიდი სპარსთაგან და ოპარხანისა. შიშსა ამას დაერთო ძმათა ამბოზი. იულონ, ვახტანგ და ფარნაოზ აორგულებდენ ქართლსა და არაგვსა. ორჯერ მოუხდენ ქალაქსა 4,000 კაცითა და უნებდათ დედისა თვისისა, დედოფლისა დარეჯანისა წაყვანა თფილისიდან. მეფემან არ მისცა ნება დედინაცვალსა ქალაქიდან გასვლისა. დაუყენა მცველად 800 კაცი თვისისა ჯარისა და რუსთა სალდათნი. განმგედ ყოვლისა ამის დანიშნა კოვალენსკი და მეფის ძე იოანე.

დასარებული ჯარი რუსთა კვალად შემოვიდა. გულიაკოვი ღენერალი მას მოუძღვა 23 სეკდემბერს; მეფე თვით გაბრძანდა ტრახტევანდით გარე ქალაქისა და მიეგება თუმცა სნეული, ჯარსა და ესრეთვე შემოუძღვა ქალაქსა. იყო მეფესთან დედოფალიცა მარიამ და სხვანიცა მრავალნი ქალნი. ზარბაზანთა სროლითა ციხიდან და ზარეზბისა რეკითა დაუხვდენ ქრისტეს მოყვარესა მხედრობასა. მხედრობა ესე დააბინავეს ავლაბარსა, კუკიასა და ვიეთიმე. როტანი ლილოსა და მარტყოფსა. შეშინდენ მეფის ძენი და განმზნევედა მეფე.

მეფემან კვალად სულგრძელებითა მოინება დამშვიდება ძმათა. ამისთვის უბრძანა კოვალენსკის, კათოლიკოსსა და მეფის ძეს იოანეს, დააბოლოოს საქმე ესე მეფესთან მორიგებისა. ფარნაოზ უმეტეს სხვათა ძმათა დაშთა შეურიგებელად. ამას ალექსანდრეზედ აქენდა დიდი იმედი, რომელიცა სწერდა სპარსეთით წერილთა დედოფალსა

⁶⁷ იაკობ. 1, 12.

დარეჯანს, იმერთა მტევს სოლომონს, ძმათა: იულონს, ვახტანგს, ფარნაოზს და მირიანს; ეგრეთვე ბოდბელსა იოანეს, თამაზ ყაფლანიშვილს და სხვათა. ჰგონებდენ ლეკთა ჯარისა და სპარსთა შემოსვლასა მალე საქართველოდ; გარნა რუსთა ჯარმან, — საკმაოდ თფილისსა მყოფმან, შეაშინა ყოველნივე. დარჩათ მათ იმედათ სნეულება მეფისა სასიკვდიანე, ჰგონებდენ შემდეგ მისსა იულონისა გამეფებასა და რუსთა ჯარისა დათხოვნასა. ჯერეთ მეფისა სიცოცხლისა დროსა, მტერთა მისთა განთესეს ხმა გარდაცვალებისა და ეხაროდენ დროთა ცვლილებასა. ესე იყო მიზეზი, რომელ ვერცა კოვალენსკიმ, ვერცა შემდეგ მისსა ლაზარევმა, ვერცა მეფის ძემან იოანე, ვერ დაამშვიდეს მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ. უმეტეს ფარნაოზ იყო შფოთისა მიზეზი, ამისთვის რომელ მეფემან მისწერა ფიცხელი წერილი ოთარ ამილახვარსა, სდევნოს ფარნაოზ და უბრძანოს სოფლისა მოხელეთა არ მიუშვან იგი არსადა.

ბრძანებამან ამან ჰქმნა ესე, რომელ ფარნაოზ გაჭირებული უსარჩობობითა მოდრკა და მოსწერა რუსისა ლენერალსა ლაზარევსა, შევიდეს მისსა მდგომარეობასა და ჰქმნას მან თვით სამართალი.

პასუხად მისისა წერილისა, იყო მოწოდება მისი თფილისად და დამორჩილება მეფისა.

ესრეთივე აღრეულობა იყო კახეთსა, რომელსაცა განაგებდა მეფის ძე ბაგრატ. ესე ითხოვდა, რათა მეფემან მიაშველოს მუნ დასამშვიდებელად აღრეულობისა მეფის ძე დავით.

თუმცა მეფე იყო დროთა ამათ დიდად სნეული, გარნა საქმობდა დიდად, იყო მიწერ-მოწერასა შინა ყოველგან და მხნედ და დაუღალველად ზრუნვიდა. რათა რუსთა ჯარსა აქვდეს პური მზად თფილისსა, გორსა, თელავსა და სხლნაღსა. მახლობელნი მისნი დიდისა განკვირვებითა ძოუთბრობდენ მისსა დროთა ამათ მეცადინებასა, რათა დაეწყო საქმე რივიანად და მტკიცედ. მარადის საქმისა დაწყებისა წინათ და დაბოლოებისა, დროსაცა ბრძანებდა სიტყვასა თვისსა და თქმასა ჩვეულებრივსა: „ქრისტეს ღვთისა მადლითა!“.

CXL 138.

დღეთა ამათ მწუხარებისა, თხოვითა დედოფლისა მარიაშისა, კათალიკოს-პატრიარქმან ანტონი მისწერა ქართლისა და კახეთისა მღვდელმთავართა და მონასტრისა წინამძღვართა ილოცვიდენ მეფისა სნეულისა განკურნებისათვის, და ჰყოფდენ ვედრებასა წესისაებრ წმინდისა ეკკლესიისა, თვით თფილისსა, დღე ყოველ ეკკლესიათა

ბაგრატ ბატონიშვილი

შინა იყო ვედრება. დედოფალი მარიამ მხლებლებითა თვისითა ფერხშიშველი ვიღოდა ანჩისხატისა ეკკლესიასა, და წინაშე ხელთ-უქმნელისა ხატისა დაჩოქვითა, ცხარითა ცრემლთა დინებითა, წვრილ-თა შვილთა ილიასი, ოქროპირისა, ირაკლისა და თამარისა მუნ დასწ-რებითა ევედრებოდა ღმერთსა განაგრძოს დღე მეფისა, დროთა ამათ მწარეთა ამბოხთა დასამშვიდებელათ, საჭიროდესა. იტყვიან მუნ დამსწ-რენი მოხუცნი: გრგვინაჲდა ხმა გოდებისა და ტირილისა გარემო დე-დოფლისა მწარედ მტარალისაო. ძნელი დღე იყო, დღე ესე ცრემლთა და ვაებისაო. შემდგომად პარაკლისისა, რომელიცა გარდაიხადა იუს-ტინე მთავარ-ეპისკოპოსმან, განბანეს ხატი და ნაბანი ხატისა, თვით ხელითა თვისითა თეთრისა მინისა ჭურჭლითა წარიღო დედოფალმან და შიართვა მეფესა. მეფემან, ჩვეულებისაებრ თვისისა, ცრემლითავე მიიღო, იხმია, ისხურა წყალი პირსა თვისსა და გულ-მკერდსა წარ-მომთქმელი მხურვალედ ლოცვისა და ვედრებისა და თვით წმინდისა ხატისათვის თქმულისა ტროპარისა, რომელიცა იცოდა მტკიცედ ზეპირად მეფემან. მორწმუნემან.

CXLI 139.

მეფემან, მდებარემან საწოლსა უიმედოსა განკურნებისა წყალმან-კისა გამო განძლიერებულისა, — ინება და სთხოვა კათალიკოსსა ან-ტონის განხსნას საფლავი და ლუსკუმა წმინდისა იოანე მანგლელისა.

22 დეკემბერსა, მიბრძანდა სიონისა ეკკლესიასა კათოლიკოსი ანტონი და თანა დასწრებითა იუსტინე მთავარ-ეპისკოპოსისა, იოანე ბოდბელისა მიტროპოლიტისა და სტეფანე რუსთველისა იწყეს პარაკ-ლისისა გარდახდა. შეიკრიბენ დროსა ამას მუნ სიმრავლე ერისა, კაცთა და ქალთა. მუნ დაესწრნენ მარიამ და მეფის ძენი და მეფის ასულნი და მეფის რძალნი.

ქალაქისა მცხოვრებთა შორის განვიდა ხმა, რეცა დღესა ამას შეიყარნენ სიონსა, რათა შეჰფიცონ მეფის ძეს დავითს ვითარცა მე-ფესა. ღენერალი ლაზარევი, ცნობილი საქმისა ამის გამო, მსწრაფლ წარვიდა ეკკლესიად და იხილა მუნ სიმრავლე ერისა და მუშაკნი საფლავისა განხსნისათვის, სადაცა იყო ლუსკუმა წმინდისა გვამისა. პარაკლისი გალობითა განგრძელდებოდა მრთელსა საათსა. ლაზარევი დარწმუნდა, რომელ მიზეზი სიონისა ეკკლესიასა შინა შეკრე-ბისა არის აღსრულება პარაკლისისა და არა შესახები მეფობისა, გამო-ვიდა და წარვიდა.

ამოიღეს ლუსკუმა და ესრეთ ზდილობითა და ლოცვითა წარიღეს ოგი და შეიტანეს მეფისა საწოლსა. მეფე განმზნევდა, წარმოდგა და უბრძანა: დააჩოქონ წინაშე ლუსკუმისა. დიდითა ვედრებითა და ცრემლთა დენითა და სარწმუნოებითა ემთხვია წმინდათა ნაწილთა. დედოფალი მარიამ და მზღებელნი სტიროდენ მწარედ და ატირებდენ სხვათაცა. ლენერალი ლაზარევი თვით დაესწრო მუნ დროსა ამას და ამასცა, მწუხარესა ცოლისა და შვილისა, სიკვდილისაგამომასვე დეკემბრისა თთვესა, განუახლეს ტკივილი გჳლისა და ატირეს მრავლად. მცშინ მივიდა მუნ დამსწრესთან დეკანოსთან იოსებ წინამძღვრის შვილთან, რომელმანცა იცოდა რუსულიცა და ჰრქვა: „ახლავხედავ რომელ მეფე გიორგი მალლად სდგას ღმერთთანაო!“

შემდგომად ლოცვისა, წარასვენეს ლუსკუმა წმინდისა და დასდევს თვისსა საფლავსა დიდითა კრძალვითა და თაყვანისცემითა.

მეფე შეიქმნა უკეთ და მასვე დღესა ლაზარევმან აცნობა ამბავი ესე ლენერალსა კნორრინგსა.

CXLII 140

22 დეკემბერს სნეულმან მეფემან თვით მოინება, რათა აღასრულონ მას ზედა საიდუმლო ზეთის კურთხევისა, ამისთვის შეკრბენ სახლსა მისსა კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, მიტროპოლიტი იოანე ბოდბელი, არქიეპისკოპოსი რუსთველი სტეფანე, მიტროპოლიტი თფილელი არსენი, არქიმანდრიტი და მოძღვარი მეფისა ევთიმი და მღვდელი სასახლისა ონისიმე იოსელიანი. მოყვარე ქრისტესი მეფე გიორგი, მდებარე ცხედარსა ზედა, ილოცვიდა და ევედრებოდა ღმერთსა, რათა სცეს მას კურნება სულიერი და ხორციელი. ცრემლთა დენითა თვალთაგან, ცოდვათათვის მტირალთა, მოიყვანდა ღმობიერებასა თვით მვედრებელთა განკურნებისათვის სნეულისა. შემდგომად სრულყოფისა ზეთის კურთხევისა მოეცა შვება მეფესა მწუხარესა. განატარა ღამე მშვიდობით და დღესა მეორესა დილით, ოდეს შებრძანდა დედოფალი მარიამ სანახავად მეფისა, იხილა მეფე თვალეზ შერეული და რეცა მატრიალებელი თვალთა უჩვეულოხსა მისთვის სახითა. შესწუხდა და მოახსენა ვაბედვით ცოემლმორეულმან მეფესა:

„ბატონო, რას უბრძანებთ შვილებსა? ამათ? ვის აბარებთ, თუ გვეწვია უბედურება რაამე? დავით უნდა იყოს ამათი პატრონი? ანუ თქვენი ძმები? ანუ დედოფალი (დარეჯან, — არლა ახსენა სახელით, ქართველთა ზრდილობისა გამო)? — „ბატონო დედოფალო, გაიგონე

რა გიამბო; მე აუჩენ მათ პატრონსა დიდსა და ძლიერსა, — უბრძანა პასუხად დედოფალსა ცოლსა თვისსა. — ბარათაშვილო გიორგი! მომგვარე ლენერალი“, — ბრძანა მეფემან. მსწრაფლ აცნობეს ლენერალსა და მივიდა მეფესთან. მეფემან სთხოვა დაწეროს წერილი იმპერატორსა პავლესთან, აცნობოს უკანასკნელი დღე მისისა ცხოვრებისა, და ესეცა, რომელ: ჩამიბარებია ანდერძად ცოლშვილი ჩემი და საქართველო. — ეხლავ დასწერეთ წერილი ჩემ მაგიერ მოკლე! — დაუწერეს წერილი მოკლე, და მოაწერა ხელი და დაასვა ბეჭედი თვისი.

ესე ამბავი მიაგზო ექიმმა იოანე ყარაევმან, მუნ დილით სალამოდინ მყოფმან და ყოვლისა ამისა ამბავისა მცოდნემან და თანადამსწრემან. — მაშინვე იოანე ყარაევი დაუმატებდა მხიარულებით და ყელ-მოღერებით სიტყვათა: „სწორე მეფე იყო, უხვი, ძლიერი სიტყვით, მლოცველი, უტყველი, წმინდა ფიქრითა, ბევრით უკეთესი მამაზედ ქცევითა, თუმცა არა სიმხნითა“.

CXLIII 141.

შობისა დღესა 25 დეკემბერსა, დასდგეს კარავი ნაკურთხი პირისპირ ოთახისა მისისა, და იწყეს წირვა; თვით მეფე მწოლარე ცხედარსა, დიდისა მხურვალეობითა ისმენდა ლიტურგიასა და თვით წარიკითხა დღისა ამის სამოციქულო რაოდენ შეეძლო ხმითა. დიდითა სამეფოჲსა კილოთი, მტკიცედ ლექსთა გამოთქმითა, ჰაზროვანად, ძლიერითა ბაგეთა ბევრითა, თანხმად მალალთავე ჰაზრთა სიტყვათა თვით ზეცით გარდამომეტყველისა მოციქულისა.

ლიტურგია აღასრულა მოძღვარმან მისმან არქიმანდრიტმან ევთიმი, იოანე ნათლისმცემელისა უდაბნოჲსა წინამძღვარმან; — და მასვე დღესა ეზიარა ცრემლითა და დიდისა ვედრებითა ღვთისადმი ხორცსა და სისხლსა ღვთისა მაცხოვრისა ჩვენისა.

მასვე დღესა წირვისა შემდგომად, მოახსენეს მეფესა ახლად მოყვანილთა ინდოეთისა ქათამთათვის თფილისს, უცხოდ სადამე სანახავისა. ინება რათა აჩვენონ მას. მსწრაფლ აცნობეს რუსისა სალდათსა, ქათამთა ამათ რუსეთით მომყვანსა და მოჰგვარეს მეფესა 2 მამალი და 4 დედალი. მუნ მხლებელთა კაცთა დაუსტვინეს და ქათამთა გაშალეს ფრთები, დაუშვეს ბოყენი, იწყეს ხმაურობა თვისებრი. განცვიფრებით მსინჯველსა მათსა მეფეს, მოახსენეს ღირსება და გემოვნება ინდოეთისა ქათმის ხორცისა. „ნუ უმე სჭამენ ამათსა ხორცსა?“ — იკითხა მეფემ. — „ღიახ, მეფე! დიდსა ხმარებაშია რუსეთში

ზორცი ინდოეთისა ქათმისა“. — „ღმერთმან დამიფაროს მაგათის ჭამი-
საგან“, — ბრძანა მეფემან და მაშინვე დაიწერა პირჯვარი ხელითა,
რომლითაცა მარადის ჩვეულებისამებრ პირჯვარის გამოსახვისა დრო-
სა, ხვდებოდა ცხვირსა მისსა. ესრეთ წარიყვანა ინდოეთისა ქათმები
რუსისა სალდათმან და აქედამ განითესა საქართველოში ინდოეთისა
ქათმისა სიმრავლე და ეწოდა მათ დღედმდე ინდოური. ესე მიაშობო
ეპისკოპოსმან ნიკიფორე ჯორჯაძემან, რომელიცა დღესა ამას იყო
დამსწრე წირვისა, ვითარცა არქიდიაკონი მიტროპოლიტისა იოანე
ბოლბეღისა. და შემდგომად გარდაიცვალა ვიკარად ექსარხოსთა.

CXLIV 149.

26 საღამოს იქმნა შეყრილობა 40-დმდე კაცთა თავადთა და აზნა-
ურთა სარდლისა სახლში. სარდალმან იოანე ორბელიანმან სთქვა:
„ბატონებო! ძნელს[ა] მდგომარეობაში არის დღეს ქვეყანა ჩვენი. ბა-
ტონი მეფე უკუჩნებელითა სენითა მწოლარე, დღეს ანუ ხვალ მიგვე-
ცვალების. მემკვიდრე მისი დავით გვექადის მეცა და მუხრანის-
ბატონსა შეურაცხებით განდევნასა ჩვენისა ღირსებისაგან. მე მყვანან
ნამდვილნი სარდალნიო, არა ერთხელ ბრძანა დავითმან საეროდ და
გასაგონად. — იგივე დავით ექადის ცუდად დედინაცვალსა თვისსა,
დედოფალსა მარიამს და იგიცა მწუხარე, დნება ვითარცა სანთელი
და არ იცის რა ჰქმნას. — შგონია დამშვიდებისათვის ქვეყანისა და
ჩვენისა საკუთარისა პატივისა დასაცველად, ვისურვოთ, — დაშთეს
რუსეთისა მეფობა: ნურღა გვინდა მეფედ დავით“. — დროსა ამას შე-
ვიდა მუნ მუხრანის-ბატონი, ჯერეთ ჭაბუკი კონსტანტინე, კაცი გვარ-
შთამოვებით სხალთ-ხუცესი, გარნა გამოუცდელი, ვითარცა სარდალი.
შიიღეს პატივითა დიდითა და დაითანხმა იგი სარდალმან იოანე
ორბელიანმან, ვითარცა უფროსმან უმცროსი. მუხრანის-ბატონსა
თანა ახლდენ დროსა ამას: ზედგინიძე, ვითარცა ლალა ანუ მრჩე-
ველი და ერთგული სახლისა მისისა, და რატიშვილი... მუხრან-ბა-
ტონისავე აზნაურშებლი. ესენი ადრევე ჩაგონებულნი მეფის ასულის
ქეთევანისაგან, დედისა მუხრან-ბატონის კონსტანტინესსა, — იტყო-
დენ და წარმოსთქმიდენ სიტყვათა მკვახეთა დავითისათვის, მაშინ
მუნ მყოფმან მღვდელმან თურქისტანიშვილმან იოსებ გაბედვითა
სტუქსა რატიშვილი და აყვედრა მას კადნიერებითა მის მეფის ძის
დავითისათვის სიტყვა. — ზრდილობითი საუბარიცა დაიკარგა დროთა
ამათ შინაო. — იტყოდა ეგნატი იოსელიანი. ვერვის გაებედნა ჭეშმა-
რიტების თქმა. სოლომონ ლიონაძე, ვითარცა ლომი გარემოცული

მტერთაგან, იბრძოდა ქვეყანისათვის, მეფობისა და უკარგველობისათვის. ლექსი „მეფე“ დაღუპდა აჭა? ბატონებო, იყვენით ფხიზელად; ჯვარცმულისა მადლმა, ილუპება ქვეყანა უშველებელად. იქით სარდლები იწვევენ, აქეთ მეფის ძენი; მელიქი და სომხობა გველურად იქცევიან. მოდით გონებასა. დაფიქრდით და შედით საქმისა ბჭობაში. დავითისა მემკვიდრისა მტერობისათვის, რათ უნდა შეექმნათ მტერი ქვეყანასა! ნამუსიანად უნდა ვიყვნეთ ქვეყანისათვის და მეფობისათვის. დასაწყობელად საქმეთა და შინა აღრეულებათა კმარან რუსნი და ტრაქტატი მეფისა გიორგისა. ღვთისგულისათვის მოითმინეთ და სულგრძელებით და დამშვიდებით მოვილაპარაკოთ და დავაწყოთ საქმე საქვეყნო თვით დავით მემკვიდრისა სახლში.“ —

სარდალმან არ უსმინა ლიონიძესა, კაცსა მას მხოლოსა, რომელსაცა ესმოდა ყოველივე და რომელიცა ხედავდა შორს. ხმა მისი იყო ნამდვილი ხმა ღაღადებისა უდაბნოსა. ვერარაჲსა მოქმედი მივიდა ლიონიძე დავითთან; ესაუბრა მას და ვითარცა მეგობარსა ურჩია მრავალი რაჲმე. — დავით, მერყევი ჰაზრითა და აღშფოთებული, არ ისმენდა სიტყვათა ბრძნისა თვისისა მეგობრისა. მან არა ინება, — მიეწოდა თვისთანა სარდალი და სხვანი პირნი საქვეყნონი; არცა აჩვენა ვითამც თავი თვისი სუსტად და მოკლებულად მეფობითისა ძალისა, ვითარცა ჯერეთ მემკვიდრე და მომლოდინე მეფობისა გვირგვინისა, ტრაქტატისა ძალითა რუსეთისა ხელმწიფესთან. „ამიერიდგან, — იტყოდა დავით, — ჩემი სახლი დახშულია სარდლისათვის და მისთა მეგობართათვის, ვითარცა ქვეყანისა მტერთათვის. მე გავხდი მას მელიქისა სარდლად და დავანახვებ მას მალე, — ვარ ანუ არა მეფე ნამდვილი?“ — კათოლიკოსი ანტონი, დროსა ამას მიბრძანდა მეფის ძეს დავითთან და სთხოვა, რა სურს მას იმა დროესათვის, უკეთუ არღა იქმნება მამა მისი მეფე, უიმედო ცხოვრებისა? დავითმან პასუხ უგო მას: „თვით იცით ვინ ვარ და რა მეკუთვნის, მოვალეობა თქვენი გაქმნევინებსთ მას, რაცა იქმნება საქმელი. წინათ ვერა რას მოგახსენებ“. იოანემან ძმამან დავითისა მუნ დამსწრემან დაუმატა ესეცა; „როგორ უნდა წაერთოს მეფობა დავითსა, ჩემსა ძმასა, არ ვიცი? არ არის პირმშო მეფისა? არ არის მემკვიდრე თვით რუსეთისაგან აღსარებული? როგორც მამა ჩემი გამეფდა, გამეფდება დავით შემდეგ მამისა თვისისა. — საწყენი იქმნება ესე ანუ სასიამოვნო მრავალთათვის, საქმე ესე ესრეთ მოხდება. მეფისა გიორგისა შემდეგ არის დავით მეფე საქართველოჲსა“.

კათოლიკოსი იქცეოდა დროსაცა ამას და შემდეგცა ესრეთ, ვითარცა ეკიდებოდა მისსა ხარისხსა. ვერ სძლია ჰაზრი მისი ვერცა დედოფალმან დარეჯან, ე. ი. დედამან მისმან, ვერცა ძმათა და ვერცა

სხვათა მეფისა გიორგისა წინააღმდეგთა. — ესრედ მტკიცედ და შეურყეველად იყო კათოლიკოსი, აღმასრულებელი მხოლოდ მოგალეობისა თვისისა კათოლიკოსობისა.

CXLV 143.

27 დეკემბერსა დილით მეფესა დაეკარგა მადა. არღა ინება არცა წვნიანი, არცა ჩაი პატრისაგან მომზადებული, არცაღა მიიღებდა წამალსა თათულა ექიმისაგან და იოსება აქიმბაშისაგან (ყარაევისა) — წყალმანკი გაძლიერდა, მოაწვა გულსა და დააწყებინა ქშენა, დროთი-დროდ მოითხოვდა ალიბუხარისა წყალსა. მაშინ მოუწოდა მოძღვარსა თვისსა წინამძღვარსა ევთიმის; სთხოვა უკითხოს ლოცვანი ანგელოზისა მთარველისა, ავედრებდა სულსა მოძღვარსა თვისსა, რომელსაცა ესავდა დიდად, ვითარცა კაცსა წმინდასა და ქვეყნიერად ანგელოზად ხმობილსა მეფისაგან და ესრეთვე ცნობილსა ყოველთაგან. დილითვე 8 საათსა უბრძანა წაუკითხოს დაუჯდომელი, — ღვთისა დედისა ქებანი. 9 საათსა დილით დასდევს კარავი და სწირა თვით ევთიმემან და კვალად ეზიარა მეფე დიდითა ცრემლთა დენითა და ვედრებითა. შემდგომად მიღებისა სამღრთოთა საიდუმლოთა, ხმითა ძლიერითავე სთქვა: „ხორცი და სისხლი მაცხოვრისა შემეიყვანს მე სასუფეველსა. ქვეყნიერსა მე ველარასლა ვიტყვი. თვით მაცხოვარი იზრუნებს სამეფოსათვის, არღა ჩემისა. რუსთა ხელმწიფესა ვუტევებ პატრონად ქრისტიანობისა. იგი განაგებს ყოველსავე. — დედოფალო, ნუ სტირ ჩემთვის. იესო ჩემი ტკბილი, დაგატკბობს შენ და შვილთა ჩემთა. მოსავი ქრისტესი, არა სადა დაეცემის. — დიახ, დედოფალო! არა სადა დაეცემის“.

სალამოსა მწუხრისა ლოცვისა წინათ შემძიმდა მეფე. მოვიდა კათოლიკოსი და იამა ნახვა მისი. მობრძანდა დედოფალი დარეჯან და იამა მისიცა ნახვა. მოსთხოვა მას ხელი და ამბორ უყო. აკოცა დედოფალმან შუბლზედ. „მომიტევე დანაშაული, დედაო ჩემო, — სთხოვე ძმათაცა ჩემთა მომიტეონ ბრალი ჩემი მათთან!“ აღივსნენ თვალნი ცრემლითა გარე მოდგომილთა მეფისა საწოლისა. შეიქმნა მსახურთა და მხლებელთა ქალთა და კაცთა გრგვინვა გულთა მწუხარეთა. „ნუ სტირიან, — ბრძანა მეფემან, — ილოცონ ჩემთვის, რათა კეთილად და სათნოდ წარვსდგე ღმერთთან!“ — იწყეს მწუხრი და შეიქმნა მცირედ უკეთ და მოხედვით. წაბრძანდა დედოფალი დარეჯან, წარვიდა კათოლიკოსი. დაშთა მოძღვარი და აქიმნი თათულა, პატრი ნიკოლა და ოსეფა. ღამე ესე განგლო მეფემან ღუმილითა,

ვითარცა მისუსტებულმან და ხშირად, ნახევარ ფხიზელი, იტყოდან: „კირიელისონ, უფალო შემეწყალე“. მერეთ: „ღვთისა დედაო, მი-
იბარე სული ჩემი!“

CXLVI 144

28 დილით მეფესა, გონებისა არა დამკარგავსა, ულოცეს ცისკა-
რი და მერეთ წირავა და 11 საათსა დილით შემდგომად ჩამოლო-
ცვისა განუტევა სული. — ვითარცა ცხოვრება მისი იყო ქრისტიანებ-
რი, იტყოდენ ხშირად მუნ დამსწრენი, ეგრეთვე აღსასრულიცა მისი
იყო ქრისტიანეთა ვედრებისა გვარი: „ქრისტიანობითი აღსასრული
ცხოვრებისა ჩვენისანი, უჭირველნი, ურცხვენელნი, მშვიდობითნი, —
უფლისა მიერ თხოვილნი“⁶⁸ — ნამდვილ მიენიჭა მეფესა ქრისტეს
მოყვარესა.

აცნობეს გარდაცვალება მეფისა ლაზარევსა და სასახლისა კაცთა:
წარგზავნეს კაცნი საუწყებელად ქართლისა და კახეთისა; და კური-
ერი მასვე დილით გაიგზავნა ს. პ. ბ. საუწყებელად იმპერატორისა
პავლესსა. ლაზარევმან აცნობა ესე წერილითავე თვისითა ქალაქისა
მელიქისა დარჩია ბებუთაშვილისა და ყოველგანცა და მისწერა
საცნობელად, რომელ ყოველივე განკარგულება და ბრძანებები, —
დამტკიცებადმდე მემკვიდრისა დავითისა მეფედ იმპერატორისაგან —
იქმნება ბეჭედ სმულნი სამთა პირთაგან, ე. ი. მეფის ძის იოანესი,
ეგნატე მდივნისა თუმანისშვილისა და ჩემისაო.

მასვე დღესა მოძღვარმან მისმან ევთიმი გამოუცხადა ანდერძი:
მეფისა დასაფლავებისა გამო მისისა, რომელიცა იყო დაცული ვეც-
ხლისა კანდელსა შინა, კიდულსა წინაშე იოანე ნათლისმცემლისა
ხატისა უდაბნოსა შინა იოანე ნათლისმცემლისა. წარავლინეს კაცნი
და მოიტანეს ანდერძი თვით მეფისა ბეჭდითა დაბეჭდილი და მის-
გან დაწერილი და ხელმოწერილი. კანდელი ესე ვეცხლისა შეწირული
მეფის ძის გიორგისაგან, არის დღესცა მუნ კიდულად⁶⁹. ლაზარევმან,

⁶⁸ ლიტურდია იოანე ოქროპირისა ანუ ვასილისა. კ ვ ე რ ე ქ ს ი პ ი რ ვ ე ლ ი.

⁶⁹ საფლავსა შინა, დანიშნულსა მეფისათვის, დასაფლავდა თვით ევთიმი მო-
ძღვარი მისი. ზედ-წარწერა თვით ვეცხლისა კანდელისა, ოქროთ დაფერილისა,
დღედმდე კიდულისა წინაშე ნათლისმცემლისა ხატისა არის შემდეგი:

„ქ. წინამძღვრობასა ევთიმისასა. ჩვენ ყოველად უღირსმან საქართველოსა
მეფის ძემ გიორგიმ, შემოგწირე მცირე ეს შესაწირავი კანდელი ვეცხლისა, შენ,
ქასლსა და მეოხსა ჩვენსა, ნათლისმცემლის მონასტერს, მრავალ-მთისასა, რათა

აღრეულებისა გამო სამეფოაჲსა, ვერ გაბედა რათა მიეცა ჯარი უდაბ-
ნოდმდე: მეფის ძე ალექსანდრე მიმალული თვით დავით გარესჯისა
მონასტერსა, შემდგომად ნიახურას დამარცხებისა, ჰგონებდა თფი-
ლისად ჯართა მოსვლასა და უწოდდა ძმათაცა თვისთა: იულონს,
ვახტანგს და ფარნაოზს ჯარებითავე. ამისთვის დაეკითხაცა კნორ-
რინგსა. ესრეთ დაგვიანდა დასაფლავება მეფისა.

მაშინ დედოფალმან, მეუღლემან მისმან, თვით რუსეთისა ლენე-
რალმან და კარისა კაცთა, — არა ინებეს აღსრულება ანდერძისა
სურვილისამებრ თვით მეფისა და დასდვეს, რათა მეფეთა საძვალესა
შინა იქმნას გვამი მისი დასაფლავებული.

CXLVII 145

30 დეკემბერსა გვამი მეფისა, მდიდრად კუბოსა შინა მორთული,
მიასვენეს სიონისა სამღვდელმთავროსა ეკკლესიასა. მიცვალებულსა
მიუძლოდა ჯარი რუსთა და ქართველთა, ზარბაზნები, დროშა სამეფო
და ღერბი სამეფო და იკვროდა მუზიკა საგლოველი. გარემოადგნენ
კუბოსა რუსთა სალდათნი და ქართველთა ქეშიკნი. ყოველ დღეს
გარდაიხდებოდა პანაშვიდი; მდივანბეგთა ძველთა წესითა, დაჰყარნეს
ეკკლესიისა იატაკსა, საწერელნი და ყალამნი, — ნიშნად შეყენებუ-
ლისა ბრძანებათა მწერლობისა; ხელ-ჯოხიანთა სასახლისა კვერთხნი, —
ნიშნად გაუქმებულისა მათისა ხელობისა; მზარეულთა — ქვაბი, ფლა-

მფარველ მექმნა მრჩობლსავე ცხოვრებასა შინა მეუღლით ჩემით, ძეებითა და
ასულებითა. წელსა ჩღპგ. მისხალი ო“.

სხვანი იტყვიან, რომელ ვეცხლისა ხომლისა ბუშტში იყო ჩადებული
ანდერძი მეფისაო. ხომლსა ამას აქვს ზედა წერილი შემდეგი: „ქ. ვინადგან ყო-
ველნი მორწმუნენი ქრისტეს-მიერნი, ქრისტეს მიმართ აღსულად მოსწრაფე არიან
თვითოეულნი სიმკაცრისამებრ თვისისა, ამათ ხატისა მიმხედველმან, ყოვლისა სა-
ქართველოსა მეფისა ირაკლისა ძემან გიორგი, მეცა ვიგულისმოდგინე შეწირვად
შენდა ზეცათა მეფისა წინამსროლო, ხომლი ვეცხლისა კეთილად ქმნილი სახსე-
ნებელად საუკუნოდ, სულისა ჩემისა და სხეულთაცა ჩემთა სიმრთელედ და ეგრეთ-
ვე მეფის რძლის ქეთევანისა მეუღლისა ჩემისა სადღეგრძელოდ, და ძეთა და
ასულთა ჩემთათვის, — შეიწირე ესე მცირედი წვლილი ქრისტეს წინამორბედო-
და შენ გვაგენ ნაცვალნი ბევრ წილად მერმესა მას ცხოვრებასა და აქა სამარადისო
საფარველი შენი; — და რომელმან ამის დაშლად ხელ-ჰყოს ან წარიღოს. იგიმცა
შეიშლებს რისხვითა ღვთისათა. ნოემბრის 29. ქრისტეს აქეთ 1776 წ. მღსხალი
ტნა. გარესჯის ნათლისმცემლის უდაბნოსია ესე ხომლი“.

ესე მშვენიერი ხომლი აწ ორად გაუყვია ვისლაც და ესრეთ ჰკიდინა მუნ
ნათლისმცემლისა ეკკლესიაში..

ვის საწურავი და ესე ვითარნი, — ნიშნად უქმთალა მათთვის ნივთთა; პირის მწდემან მეფისა ოქროსა და ვეცხლისა და სხვათა გვარისა სასმელისა ჭურჭელნი, — ნიშნად არღა სახმართა მათთგან; მილახვარ-მან ძვირფასნი აღვირნი ცხენთა. თვით ადგნენ თავსა, ნივთთა ამათ მიყრილთა გუნდ-გუნდად აქა იქა. ეკკლესია გალობდა პანაშვიდსა საგალობელთა. სასახლისა კარისკაცი იგლოვდენ მეფესა; დედოფალი მარიამ და შვილნი სტიროდნენ ობლობისა მწუხარებასა; რუსთა ჯარი დაიკვამდა ქალაქსა; ძმანი მეფისა, მტერნი მისნი, განზნეულნი სხვათა და სხვათა სამეფოჲსა კერძოთა, ეხაროდენ დროთა ცვლილებასა; დედოფალი დარეჯან მწუხარებდა არა ეგოდენ მეფისა გიორგისათვის, რაოდენ შვილთათვის თვისთა განზნეულთა და მისთვის-ცა უმეტეს, რომელ არა იცოდა რაჲ შეუდგებოდა ქვეყანასა რუსთაგან დაცულსა, მეფის ძისა დავითისაგან, რუსთა იმედითა, დაპყრობილსა. დავით მემკვიდრე მეფისა, გარე ქალაქისა-თვისსა სასახლესა, განიზრახვიდა მეფობასა და ელოდა მეფისა დასაფლავებასა. სარდალნი და თავნი კაცი მეფობისა, დამთვრალნი ურჩებიტა დავითისადმი მემკვიდრისა, უკეთესისა მომლოდნენი, მეფეთა არღა მოსურნენი, იყვნენ დუმილსა შინა. — მღვიძარენი დაუკარგველობისათვის მეფობისა მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ და მიხაილ, სარდალჲ იოანე ყაფლანიშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, იოანე ანდრონიკაშვილი, ეგნატე იოსელიანი, მეითარი თარხნიშვილი და მათ შორის უბრძნესი და ნათლად მხედველი მყოობადისა და მომავალისა სოლომონ ლიონიძე, — დიდი მტერი და მოძულე ლაზარევისა, სთხოვდნენ და ევედრებოდენ დავითსა წარვიდეს ცხეთას და დაგვირგვინდეს მეფეთ. დავითმან ესე არა ინება, ელოდა სამეფოთა ნიშანთა რუსეთიღამ, და მიიღო მოსვლადმდე ბრძანებისა, მხოლოდ წოდებანაცვლად მეფისა, რელენტობისა ანუ სამეფოჲსა განმგისა. შემდგომად სამისა დღისა მემკვიდრე დავით აშფოთდა იოანე სარდალზედ და მუხრანის-ბატონს კონსტანტინეზედ, რომელთაცა უგვანად მოეხსენებინათ დავით საუბარსა შინა მეფობისათვის. მაშინ წარვიდა სოლომონ ლიონიძე და მოახსენა დავითს: „დასამშვიდებელად მეფობის და აღრეულობისა დასაცხრომელად, მიიღეთ ზომა მტკიცე-ჰქმენით რაცა არის საქმნელი. აჩვენეთ ძალი და ძლიერება თქვენი. გმართებსთ აწ გმირობა; დუმილი თქვენი და სისუსტე, რაცალა აძლიერებს თქვენთა მეტოქეთა. დაეც ზარი და მეხი შიშისა მუხრანის-ბატონსა და სარდალსა; ეხლავ უბრძანე დაიფიცონ მორჩილებაზედ. ნუ ჰკარგავ მეფობასა და ნუ ღუბავ ქვეყანასა. ვინ არის მოცილე მეფობისა? რუსეთმან აღრევე აღვიარა მემკვიდრედ და პირშობითა გაქვს უფლება მიიღო კვერთხი მეფობისა“. — ესრეთ მტერნი იღუ-

მალ მოქმედებდენ; თვით ღენერალი ლაზარევი არა მეგობრად ხადი-
ლი არ ურჩევდა, რათა მიეღო წოდება მეფისა. ურჩება განდიდებ-
ბოდა; მოხელენი გაუქმდებოდნენ და თვით ზედა წარწერაცა ამილახვარისა ბეჭდისა: „მეფასა მტრისა ლახვარი, ვამტკიცებ ამილახვარ-
ი!“ — შეიქმნა საცინელად! თვით მხლებელნი მისნი და მრჩეველნი
სუსტდებოდნენ. ვითარცა მეხცემულნი, ვერსადა ჰპოობდენ კურნე-
ბასა. არცა ოქმთა ზედა და ბრძანებათა დავითისაგან ბეჭდილთა, არც
ეკკლესიასა შინა მოხსენებისა ადგილთა, არცა მოედანთა და არცა
სახლსა შინა არლა ისმოდა ლექსი „მეფე“. დაუშთა ესე წოდება
გარდაცვალებულსა გიორგისა და ისტორიისა შემდეგთა დროთათვის
საუწყებელად იგივე წოდება „მეფისა“ დამატებით „უკანასკნელ-
ისა“

მტერნო, გიხაროდენ! იწყო გლოვისა ხმამან, ვაებამან მეფობისა-
თვის. დაუშთა ღეთისა განგებასა, რადა კეთილად სცვალოს ბოროტი,
ბნელი გარდაქციოს ნათლად, და წყლული ჰკურნოს!

რუსეთისა მეფეთა, მეფობისა მფარველთა ხედა წილად, მოსცეს
ღირსებითი მნიშვნელობა ქართველსა ერსა მორწმუნესა; და ესე იწყო
დღიდგან გარდაცვალებისა „უკანასკნელად“ წოდებულისა მე-
ფისა გიორგი მეათცამეტისა და მომდინარებს დიდებულად*, ერისა
სიმრავლითა, სიმდიდრითა და სწავლითა, — ვიდრე დღეინდელად
დღედმდე.

CXLVIII 146

დაყუდებულმან ბერთუბნისა კოშკსა ზედა იოანიკემან კახმან, მბა-
ძავმან სვიმონ დიდისა მესვეტისა, სცნო გარდაცვალება მეფისა და
მოსწერა დედოფალსა მარიამსა შემდეგი წერილი:

„... სიკვდილი მეფისა ქრისტეს მოყვარისა, არის ვაება ქვე-
ყანისა, საგლოველი ეკკლესიისაგან წმინდისა; გარნა, ბატონო დედო-
ფალო! მიიღე ნუგეშად და ირწმუნე ესე, რომელ დაახლოებული
ღმერთთან, უმეტესად ექმნების მფარველად სამეფოსა თვისსა. ლოცვა
მისი, ვითარცა კიბე იაკობისა, შთამოიყვანს ზეგარდმო კურთხევასა
თქვენზედა და შვილთა თქვენთა ზედა ქვეყანასა ზიდა საქრისტიანოსა.
შეუდევით კვალსა მისსა ლოცვითსა; იყვენით პატრონად ობოლთა
და ქვრივთა და ამით იხილავთ და იყოლიებთ ცოცხლად მეფესა გი-
ორგის, არა ვითარცა არა მყოფსა, არამედ, ვითარცა გარდასრულსა

* ხელნაწ. „დიდებად“. რ ე დ.

ამიერ სოფლით, მას სოფელსა მზე დაუვალსა. ჩვენ ცოდვილნი ვერ დავივიწყებთ მას მოხსენებითა სახელისა მისისა და სულისა მისისა სამართოხსა უსისხლოხსა მსხვერპლისა შეწირვისა დროსა. მრავლი კეთილი გვახსოვან მისგან მამათა და ძმათა მეუღაბნოეთა. კურთხევა უფლისა იყოს თქვენთანა; მადლი და მშვიდობა უხვად ნუ მოგაკლოსთ თქვენ... მდაბალი და უნდოჲ სულითა გლახაკი ბერი იოანიკე“.

ბერი ესე იყო ჭოტორისა სოფლიდამ; სიყრმიდგან ახლდა ზაქარია მოძღვარსა გაბაშვილსა და მასთანა მოესმინა ფილოსოფია და ღვთისმეტყველება. განდევნილსა ზაქარიასა გარდაყოლოდა იმერეთს და მუხნით მღვდელ-მონაზნათ შემოსილი წარვიდა ცხოვრებად ბერთუბანსა დიდისა მოღვაწებითა. იტყვიან მისთვის, ვითარცა კაცისათვის წმინდისა და ღირსისა, გულთა და ჰაზრთა გამომთარგმანებელისა. მამანი მონასტერთა ხადოდენ მას, ვითარცა ახალთა დროთა ქართველთა ეკკლესიისა მნათობს. გარდა ლოცვათა ლოცვანთა შინა მოღებულთა, თვით სადამე დღე და ღამე თხზვიდა და შეადგენდა ზეპირად გონებითა ლოცვათა და იტყოდა მათ. ესრეთ განატარა ცხოვრება თვისი და სარბიელი სოფლისა მწირობისა 1802 წელსა ღრმად მოხუცმან. ბოდბელმან იოანე, დროსა ამას ნათლის-მცემელისა მონასტერსა ყოფილმან, დაასაფლავა მუნვე მისსავე სასვეტოსა. გაბრიელ მონაზონმან ნათლისმცემელისა, აღმწერელმან „ჯვარ მოსილისა“, ცრემლით წარსთქვა ქებითი მისთვის სიტყვა, რომელიცა მინახავს იოანე რუსთავეისა არქივებისკაპოსთან. ვისა აქვს იგი დღეს, არა ვუწყვი.

CXLIX 147

გარდაცვალებულისა მეფისათვის სამწუხარონი ანუ სამძიმარისა წერილნი მრავლად სადმე მოერთვნენ დედოფალსა: გურიიდამ, მეგრელიიდამ და იმერეთიდამ. ხანთა ერევნისა, ყარაბაღისა იბრაიმმან, ჯავთხანმან განჯისა, მუსტაფა-ხანმან შაჟი-შირვანისა მოართვეს წერილნი და ძღვენნი, რომელთაცა უწოდებდენ ძველთავე ლექსითა „შესაწევარად“. დღესაცა არს ადგილ-ადგილ ჩვეულება ესე ძველივე. ამასვე დროსა მოუვიდა წერილი ომარხანისა, რომელსაცა ყოველწლივ ეძღეოდა მეფისაგან 5.000 მანეთი ჯამაგირისა სახითა.

ესრეთივე წერილი მოეწერათ ახალციხისა ფაშასა, ძველთა ათაბაგთაგან გვარისა ჩამომავალთა, რომელთანაც იყო მეფე დაკავშირებული მეგობრობითითა მიწერმოწერითა.

მოსრულთა თფილისად მიუტირეს მეფე-დედოფალსა; იხილეს და-
ვით განმგედ მეფობისა და ჯერეთ არ მეფედ. სამეფო ქართველთა
ეჩვენებოდათ მათ უდაბნოდ, — მოკლებულად მცხოვრებთა ხმაურო-
ბასა; მინდვრად-თვალთათვის მიუწდომელად და დასაღალველად; გვა-
მად კაცისა, — თავმოკვეთილისა; მზედ ზამთრისა, — არ მათბობე-
ლისა; ტყედ მალნარისა, — ცუღით დაკოდისა და მკვიდრად არღა
მფშვინავად. მწუხარებისა ამისა დღეებში მიიღო დედოფალმან დაწე-
რილი იმპერატორისა პავლესი, მეფე გიორგისთან მოწერილი 23
ნოემბერს 1800 წელსა, რომლითაცა უცხადებს მეფესა უსიამოვნებასა
თვისსა სნეულებისა და უძლებობისა გამო თვით მეფისა. წერილი
ესე წარუკითხეს დედოფალსა 14 იანვარს.

ნეშტნი მეფობისა და კარისა სამეფოჲსა ფიქრობრეულნი, ვიდოდ-
ნენ ვითარცა აჩრდილნი მთვარისა ღამისა. საუბარი მათი იყო ვი-
თარცა ბგერა ზარისა, ჰაერისა მხოლოდ შემარყეველისა; საქმე მათი
და დაწყობანი საქვეყნოთ, იყვნენ ვითარცა ქსელი ბაბაჰუისა სუსტთა.
ბუზთათვის გაბმულისა და ქსოვილისა. შეყრილება მათი მოსაზრვე-
ლად უმჯობესისა, დაბადებდა შფოთსა და უთანხმოობასა.

საბატონი კაცნი შეირყნენ და დაეცნენ, ვითარცა სვეტნი შენი-
ბათა ძვრისაგან შერყეულნი და დაცემულნი. მაშინ ვითარცა მიძინე-
ბულთა განიღვიძეს, იხილეს და იგრძნეს მრავალთა უბედურობა-
თვისი მაშინ, ოდეს მწუხარებამან, ვითარცა მახვილმან განვლო გულთა.
მათთა. ურჩებამან დაბადა სინანული ესე; ჭამეს კაწახი და მოსჭრნეს.
კბილნი, — სიტყვისამებრ წინასწარმეტყველისა.

CL 148

რუსთა მთავრობა, რუსთა ენა, სჯული და წესი მათი დაშთა იმე-
დად. იმედითა ამით სასოებს ქვეყანა განმტკიცდეს მშვიდობა, დაეც-
ხროს მტერი შინა და გარე, მოეძიოს სამზღვარი თვისი ძველი, ჯე-
რეთ თურქთაგან პყრობილი; განახლდეს ვაჭრობითი ერთობა, ვითარ-
ცა ძველად, ფინიკელთა ტვიროს და სიდონისა, ფრილიისა და კაბ-
პადოკიისა, მისირისა და ეგვიპტისა, ლიბანისა და ბალდადისა, ლიბი-
ისა და ბაქტრისა, სამარყანისა და ინდოეთისა, ბიზანტიისა და ათი-
ნისა; აღყვავდეს სწავლა და ხელოვნება; დაფუძნდეს ძირმტკიცედ
ქრისტიანობა მართლმადიდებლობითი მკვლავითა მტკიცითა დაცული,
კვალად შეიმკოს მეფობითი გვირგვინი ქვეყანისა, ვითარცა ქრისტეს
ვენახისა, მეფეთა და წამებულთა ურიცხვთა სისხლითა მორწყულისა;

და ესრეთ დიდებასა, სიმდიდრესა, ერთა სიმრავლესა და ქართველთა თემთა და ტომთა ერთობასა მოყვანიტა განახლდეს ვითარცა ორბისა სიჭაბუკე მისი და მოიგონონ ძველნი სამეფოსათვის მოღვაწენი მეფენი.

CLI 149

დიდი იყო აღრეულება დროთა ამით ამბოხისა და შფოთთა, და ამასთანავე დიდი სიცილი და შეჩქევა ქართველთა დიდთა და მცირეთა. არ ეკვირვებოდენ ამას მრავალნი და არცა ჰგონებდენ ამას უშვერად. ჭირსა და ლხინსა აერთებდენ. ესრეთ იყო მაშინ და ესრეთვე არს დღეს. ქართველთა ერთი ძველი და მრავალთა ჭირთა და შეიწროებათა მნახველი, ადვილად მიიღებდა მწუხარებასა და ადვილად განიკურნებდა თავსა, ვითარცა ჭირნახადი. გავლილი ცეცხლსა, ვითარცა ბრძმედსა შინა, ოქრო იყო ნათლად და წმინდად საჩვენებელი: ქსერსისავე დროსა 400 წლით წინათ ქრისტესსა, შეეჩვია სპარსთა უფლებასა და ჰქელავდა მათთანა ერთად ეგვიპტისა და ატტიკისა მათთა და ბართა, ვითარცა სწერს ღეროდოტი. ხმალი ქართველთა ღელავდა ომსა და ბრძოლასა პირისპირ მაკედონელთა დროსა გმირისა მათისა მეფისა ალექსანდრესსა. შეჩვეულნი არაბთა უფლებასა, ვერ დამორჩილდა მათ სრულითა მონებითა. მორჩილი ქრისტეს მცნებათა, იყო ურჩი ბერძენთა ანუ ბიზანტიისა იმპერატორთა, რომელნიცა იპყრობდენ ზღვისა შავისა პირთა, მოსცემდენ მეფეთა ქალთა და წარიყვანდნენ მეფისა ქალთა თვისდა სასძლოდ. ჩინგიზი და თემურლანგი უქცევდნენ ქართველთა მეფობასა და ქართველნი კვალად განახლდებოდნენ. მიძინებულნი მტერთა და უცხო ნათესავთა ზედა დასმისაგან, კვალად განიღვიძებდენ. პოლიტიკა მაჰაზისა ამოფხვრისათვის ქრისტიანობისა ქართველთა შორის, რომელთაცა მოსცემდა 200 წლისა განგრძობასა მეფეთა მაჰმადიანთა, — დაშთა უნაყოფოდ. ხმალი ქართველთა ტრიალებდა ავგანისტანისა მთებზედ, ვაჟკაცობა მათი და გმირობა განაკვირვებდა სპარსთა და ყაენთა. ყანდარი და ზოროსანი ერიდებოდა მათ, ვითარცა კავკასიისა გმირთა. თვით ყაენი მიუწოდებდა ქართველთა მეფესა დასასჯელად მემამოხეთა ავგანთა. თურქნი, მეზობლად მოკრულნი ქართველთა, იმიშვოდენ შემოსვლასა შინა ქართლსა და კახეთსა შეუფალსა. ქართველთა ესრედ მრავალ საუკუნოებითა, გამოცდილთა და ცეცხლში ვითარცა პური გამომცხვართა, ვერ ერეოდა ვერცა შინაგანი, ვერცა გარეგანი მწუხარება. გაღელებული თავისუფლებითა და განლაღ-

ბული შთებოთა, ეცინოდა ბედსაცა და უბედობასაცა. ქართველთა გამოსწოვეს ტვინი სპარსთა, შექამეს იმპერია რომისა, ვითარცა იტყვის პლინიოს, შექამეს ბიზანტია და თვით დაშთა შეუქმელად მათთვის, რომელნიცა ჰგონებდენ მათსა შექმასა.

მახესა დაგებულსა მტერთაგან, თვით მტერნი გაებნენ. საბრხე შეიმუსრა და ჩვენ განვერენით, — იტყოდენ და იტყვიან ქართველნი დღედმდე, წერილისა სიტყვასა.

ესრეთი არს თვისება და ხასიათი ქართველთა ნათესავისა, ძველისა კაცთა ნათესავთა შორის!

CLII 150

მეფის ძე იულონ აღირებდა თავსა თვისსა მეფედ შემდგომად ძმისა თვისისა გიორგისა. დარეჯან დედოფალი სიტყვითა და საქმითა და წერილითა რუსთა ლენერალთა თანა, მეცადინებდა მისსა დადგინებასა. ამისთვის მისწერა წერილნი ქალაქისა მელიქსა დარჩიას და ოთარ ამილახვარსა და კახეთსა, აღიარონ იგი მეფედ. ამასავე დროსა მოსწერაცა წერილნი ბელოტიდამ, სადაცა სადგურებდა იგი, თვით ლაზარევსა. ლაზარევი ფრთხილი ჰყვედრიდა მას წერილითავე და სთხოვა კათოლიკოსსა ანტონის აღუკრძალოს ქართლისა მღვდელთა მოხსენება მისი მეფედ. ამასავე დროსა 9 იანვარსა 1801 წელსა მისწერა წერილნი იულონსა, ვახტანგსა, მირიანსა და ფარნაოზს მოვიდნენ თფილისს და მოისმინონ ბრძანება იმპერატორისა პავლესი დადგინებისა გამო მეფის ძისა დავითისა განმგედ საქართველოჲსა და არა მეფედ. გრამატა ესე მოიტანეს ს. პ.-ბურლით დესპანთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავანდიშვილმან 8 იანვარსა. 14 იანვარსა წმინდისა ნინოს დღესასწაულის დღესა გამოცხადდა გრამატა ესე თფილისს და სცნესცა ყოველგან. გარნა არა მიიღეს არცა ბიძათა მისთა და არცა დედოფალმან დარეჯან. „როდესაც დაიწერა გრამატა, მაშინ იმპერატორმან პავლემ არ იცოდა გარდაცვალება მეფისა გიორგისაო — იტყოდენ ივინი, — და არცა იყო ცნობილი ჯერეთ ანდერძი განსვენებულისა ირაკლისა. მეფის ძენი იულონი, ვახტანგ, მირიან, ფარნაოზ შეგროვდნენ დუშეთს, აქედამ მივიდნენ შუხრანს და უნებდათ დაეგვირგვინებინათ მეფედ იულონ მცხეთას. ლაზარევმან, რჩევითა თვით მემკვიდრისა დავითისა, წარგზავნა მუნ 250 სოლდათი. ამან დააბრკოლა განზრახვა მათი, აწისთვის წარვიდნენ მარტყოფისა გზით კახეთსა და მუნით ბოდბესა. აქედამ მოუწო-

იულონ აგაპლესძე ბატონიშვილი

დებდენ ომარხანსა და ლეკთა. მეფის ძე იოანე სდევდა მათ თვისისა და რუსისა ჯარითა. ლეკნი ვერ შეერთდნენ მათ და მეფის ძე ალექსანდრე, მაშფოთებელი ყაზახისა, ვერარასა ბედავდა. ესე იყო მიზეზი, რომელ მეფის ძენი იულონ და ძმანი მისნი წარვიდენ ღუშეთისა გზით ქართლადვე და ამბოხებდნენ მუნ. მეფის ძემან დავით გამოსსთხოვა ჯარი და აპირებდა თვით სლვასა და წარიყვანა ღენერალი ლაზარევიც დასამშვიდებლად ქართლისა და დასასჯელად მათ, რომელნიცა დალატობდენ მას. მაშინ იულონ და ფარნაოზ გავიდენ. 18 ფებერვალსა 1801 წელსა იმერეთსა და შეეხიზნენ მეფესა სოლომონს.

გარდასვლამან მათმან იმერეთად, დაამშვიდა ქართლი მცირედ, მისცა დრო მეფის ძეთა მეფისა დასაფლავებისა, რომელიცა იქმნა 20 ფებერვალსა. მეფის ძე ალექსანდრე ჰგონებდა შეიწიოს მეფე სოლომონ სუსტი ძალითა, ანუ თურქნი, ანუ ლეკნი, ანუ სპარსთა ჯარი. ესე ყოველი დაშთა უნაყოფოდ. ბრძანება დავითისა მრავლად განთესილი 15 იანვრიდამ ქართლსა და კახეთსა, დადგინებისა გამო მისისა განმგედ, აშინებდა მრავალთა, გაჩნა ვერ დაუმორჩილებდა დიდთა და მცირედთა. მომლოდინე თვით რეგალიისა სამეფოჲსა, არა ინებდა მეფედ წოდებასა და არცა აძლევდა ნებასა ღენერალი ლაზარევი მოსვლადმდე იმპერატორისა სურვილისა და განჩინებისა. ლაზარევი სძაგდა მეფის ძეს დავითს და თვით ლაზარევს არ უყვარდა დავითი, მოძულე მისი და მაყვედრებელი მრავლად უშვერთა რომელთამე საქმეთათვის.

დროთა ამათ მოიყვანეს მარტყოფით პერობილი სიონის დეკანოზი იოანე ოსეშვილი, ერთგული მეფის ძისა ვახტანგისა და სტუქსეს დიდად, რომელ დაუტევა მოვალეობა თვისი და ლტოლვილი დეშეთს, ერეოდა ქვეყნისა ორგულობასა.

მრავლითა მეცადინებითა თვით დედოფლისა დარეჯანისა, გამოიყვანეს საპერობილით დეკანოზი იოანე და იხილა თვით დედოფალმან. ამიერიდგან არლა იქმნებოდა დედოფალი ღუმილითა. სწერდა ყოველგან წერილთა, მიუხედევლად რუსთა ჯარისა, გაამეფონ იულონ და ანუ ითხოვონ რუსთაგან დამტკიცება იულონისა მეფედ. ამას იტყოდა და სწერდა დაუცხრომელად.

დედოფალი განფიცხდა უმეტეს მაშინ, ოდესცა რუსთა ღენერალი არ აძლევდა ნებასა, რათა წარსულიყო თფილისით სოფლად შვილთა თვისთადმი და არცა მოუშვებდენ შვილთა მისთა დედისადმი ჯარით მომავალთა მისსა წასაყვანად. მხოლოდ მეფის ძე მირიან იყოფოდის მისთანა ოდესმე. სიტყვითა მისითა აშფოთდა კახეთი, გადვიდნენ იულონისაკენ ბოდბელი იოანე და დიდნი თავადნი. ესენი ითხოვდენ

რუსთა ღენერლისაგან იმპერატორისა უფლებისა ქვეშე მეფესა და მოსწერესცა წერილი, რათა უმეტეს 1000 წლისა ჰყოლიათ მეფე ბაგრატიონთა გვარისა, რომელთაცა მათთან ერთად იყვნენ ქვეყანისათვის თავდადებულნი, წმინდანი და მოწამენი და რათა არ მოეღისთ მათ მეფე.

განმგემან მეფობისა, მიწერთა კათოლიკოსისადმი, ჩამოართვა მღვდელმთავრობა ამბროსი ნეკრესელსა და სტუქსა ნიკოლოზ ხარჭაშენელი. მასვე დროსა შეიპყრეს და მისცეს პყრობილებას ოთარ ამილახვარი, ვითარცა მოურავი გორისა და ივანე ამილახვარი, არქიმანდრიტი ბარსანოფე ავალიშვილი, ნათლისმცემლისა უდაბნოსა შინა მყოფი, ელევეთერი მღვდელი, იოსებ ჭავჭავაძე და თვით დავით ალექსიშვილი, რექტორი თელავის სემინარიისა.

დესპანნი გიორგი ავალიშვილი და ელვაზარ ფალავანდიშვილი წარსრულნი თფილისით 20 იანვარსა 1801 წელსა და 12 სხვანი, — დაშთენ ქართველთა საუბრად და გამოცანად: „რაჲ უნდა შეუდგეს ქვეყანისა მდგომარეობასაო?“ — მოლოდინი კახელთა და ქართლისა ითხოვდა მეფედ იულონსა ანდერძისამებრ ირაკლისა; განმგე დავით თვისდა სამეფოჲსა რეგალიასა, ვითარცა აღრევე აღსარებული მემკვიდრედ თვით რუსეთისაგან და თვით კნორჩინგი და ლაზარევი [ცდილობდენ] დამშვიდებისათვის ქვეყანისა, გუბერნიისა განხსნასა, ყოვლადობით რუსეთასა მმართველობისა დადგინებასა და სამეფოჲსა სახლისა წევრთა კაცთა და ქალთა გარდაყვანასა რუსეთად, — დაწყნარებისათვის და განქარვებისათვისვე ამბოხისა ქართველთაგან.

ჰაზრი ესე დაბოლოებითი იყო რუსთა განმგეთა აქა და მასვე ჰაზრსა შეუდგნენ მრავალნიცა ქართველთაგანნი, მტერნი მეფისა სახლისა.

CLIII 151

ესრეთსა მდგომარეობასა შინა მოსული ქვეყანა ელოდდა პატრონსა. მეფის ძენი იულონ, ვახტანგ, მირიან, ალექსანდრე, იოანე და ბაგრატ დაიყვნენ: თვითოეულსა ამათგანსა ჰყვანდნენ ოც-ოცი დიდთა კაცთაგანნი მხლებელნი. ერთი წილი, განსრულთა ერთობისაგან, ერიდებოდა მეორესა; ერთი მეორესა ეწინააღმდეგებოდა; ერთი მეორესა ეცინოდა. ვიეთთამე უნებდათ მეფედ იულონ, ვიეთთამე დავით, ვიეთთამე სურდათ აღსრულებულიყო მეფისა ირაკლისა უგვანი ანდერძი დასალუპავად ქვეყანისა შედგენილი. ანდერძითა ამით უნდა მისცემოდა მეფობა პირველად იულონსა, მერეთ ვახტანგსა, მერეთ

ივანე ბატონიშვილი

პირიანსა, მერეთ ალექსანდრეს, მერეთ უკანასკნელსა შვილსა ირა-
კლისსა ფარნაოზს. — შემდეგ ამათსა უნდა გარდასულიყო გვირგვინი
მეფობისა მეფისა გიორგისა შვილებზედ ე. ი. პირველად უნდა მისცე-
მოდა მეფობა დავითის, მერეთ იოანეს, მერეთ ბაგრატს, მერეთ
თეიმურაზს, მერეთ მიხაილს და სხვათა. შემდეგ ამათსა მეფობა უნდა
გარდასულიყო იულონისა შვილზედ, მერეთ ვახტანგისა შვილზედ
და სხვა.

იტყვიან, ანდერძი ესე შეადგინა ოსეთა ყორღანაშვილმანო და
იყო თანახმა თვით დედოფალიცაო. დარეჯანს დედოფალსა მხოლოდ
სურდა დასამშვიდებელად შფოთისა თვით ემეფა, ვითარცა იყო
ოდესმე რუსეთსა იმპერატრიცა ეკატერინა მეორე. ✓

მეფესა გიორგის სხვაცა აქვნდა ანდერძი მამისაგან დაწერილი.
ამა ანდერძითა ირღვეოდა ანდერძი, გამოცხადებული დარეჯან დედოფ-
ლისაგან. ესე იყო მიზეზი, რომელმანცა დაბადა შფოთი ძმათა შო-
რის და გადაუყენა ერთგულობიდან მრავალნი. ესრეთ, რომელ დი-
დისა მეცადინებითა მეფის ძემან თეიმურაზ დაუახლოვა მემკვიდრესა
დავითს სიმამრი თვისი სარდალი ოთარ ამილახვრიშვილი, ესე ოთარ,
ადრითვე ემღუროდა მეფის ძესა დავითს, რომელიცა იყო დანიშნუ-
ლი მისსა ქალზედ და არლა დაიწერა მასზედ ჯვარი (იხ. LXXXII).
გარნა შემდეგ მისცა საპყრობილესაცა დროებით, სხვათა თანა, და
ესრე იქმნა მიზეზად, რომელ მეფის ძე თეიმურაზ, სიძე ოთარისა,
გაიქცა სპარსეთსა და ეახლა ყენსა.

CLIV 152.

უთანხმოობისა დროთა ამათ ქალაქი თფილისი ღელავდა. გაჩნ-
დნენ მემამბოხენი, რომელთაცა ზოგთა სურდათ რუსნი, ზოგთა უნებ-
დათ მემკვიდრე დავით, ზოგთა არცა იულონ და არცა სხვანი, ზოგთა
უნებდათ იქმნეს აღორჩევით მეფე მიუხედეველად პირმშობისა; და
ვიეთთამე დასაწყენარებელად შფოთისა სურდათ მეფედ დედოფალი
დარეჯან.

იოანე სარდალი, განღვიძებული სხვათაგან და დამშვიდებული
მეფის ძის იოანესაგან და ალექსანდრე მაყაშვილისაგან, მივიდა და
წარსდგა დავით მემკვიდრესთან და მოახსენა: „ბატონიშვილო და
ბიძავ! ნუ ჰკარგავ მეფობასა, მიბძანე და გამოუცხადებ ოუსისა აქა
ჯვარსა წარვიდეს რუსეთად და თუ არა იქმს რუსისა ღენერალი, ადვი-
ლია მისი აქედამ განდევნა. დავიცვათ მეფობა და განვამტკიცოთ მე-

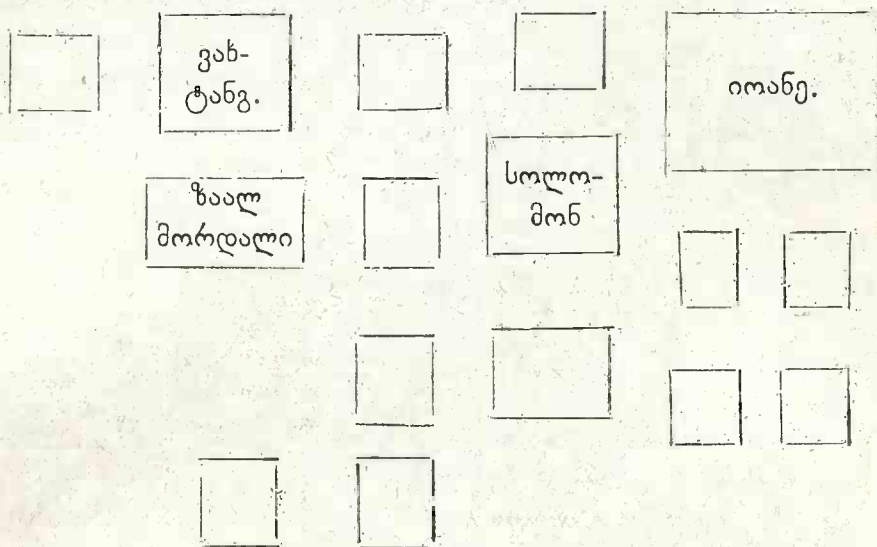
ფობითი სახელი ჩვენი. როგორც ვეიმეფნია, ისევე ვიმეფოთ“. მეფის ძემან დავით, მიუთხრა ესე ამბავი ღენერალსა ლაზარევსა და კოვალენსკის. მათ დაიბარეს იოანე სარდალი და გამოჰკითხეს ესე. სარდალმან აღიარა, არა ბრალი თვისი, არამედ სიტყვა თვისი. „მე მოვახსენეო, — იტყოდა სარდალი, — დავითს ჩემი რჩევა დასაცველად მეფობისა, ნიშნად ერთგულობისა, ვითარცა ფიცითა შეკრული მეფეთათვის ქართველთა. რადგანაც არა სურს მას დავითის მეფობა, როდესაც მივსცემ ფიცსა რუსეთისა იმპერატორსა, ვექმნები ერთგული და მოვკვდები მისთვის ერთგულობაშიო“. — ესე იკმავეს ღენერალთა რუსეთისა. სარდალი იოანე ამიერიდგან უკუ-უდგა მემკვიდრესა დავითს. არღა გაერია არა რასამე საქმეში, არცა შევიდა იმა შეთქმულობაში, რომელიცა ჰქმნეს თავადმან დუცალ ბარათაშვილმან და სხვათა. დასარღვეველად ესრეთისა შეთქმულობისა და სხვათა შფოთთა დასაწყნარებელად განეფინა საქართველოს მიწერილი ყველგან შემდეგი ეპისტოლე.

„ბატონო საქართველოს თავადნო და აზნაურნო! თქვენი მუჯალობა გვებოძა და მართებული ესე იყო, რადგან მეფე გიორგი მიიცივალა, აქ შემოყრილიყავით და გეტირნათ, წაგებურათ და მერე დიდნი დიდად შეყრილიყავით და მცირენი მცირედ და საზოგადო ქვეყნისა კეთილმდგმოობა გამოგერჩიათ. ამ ჟამად ზოგიერთნი სხვანი და როსტომ ბეგთაბეგიშვილი, ელიზბარ თუმანიშვილი და დუცალ⁷⁰ შეგიყრიათ და რესპუბლიკის თავად გაგიკეთებიათ. აბა სად მივიდეთ. ეს თქვენის კეთილშობილებისათვის დიდად აუგია და სათაკილო. თუმცალა ჩვენ ქართველთა მეფე გვყოლია, მაგრამ ოდესმე საბერძნეთის ყმანი ვყოფილვართ და ოდესმე სპარსეთისა, და ახლა მეფე თეიმურაზმან, მეფე ერეკლემ და მეფე გიორგიმ ეს ქვეყანა რუსეთის ხელმწიფეს მისცა. დაგიჟინიათ* მეფის ერეკლეს ანდერძედ დავდგეთო. მეფე ერეკლემ დასტოვა თავისის ანდერძის დამარღვეველი ანდერძი, რომელიც მეფეს გიორგის მისცა, ის ანდერძი გარსევანმა წაიღო იმპერატორთან. მოიცადეთ, ნუ აჩქარებულხართ, ნურც თქვენს სოფლებს ახდენთ, და ნურც ჩვენი ბატონიშვილების ოჯახს აქცევთ და სისხლს უგდებთ ერთი ერთმანეთში. რაც იმპერატორის ნება და ბრძანება მოვა, თქვენც იმაზედ დადევით. და ჩვენც იმის პირდაპირი, ხომ იცრთ, არავის შეუძლიან. და მერმე ერთი რამ

⁷⁰ როსტომ ბეგთაბეგიშვილი გარდაიცვალა 1836 წელსა. ელიზბარ თუმანიშვილი . . . წელსა და დუცალ იყო თავადი იოანე ბარათოვი, ზედ დამატებით დუცალიშვილი, ესე გარდაიცვალა 1810 წელსა.

* ხელნაწ. „დაგინიჟიათ“. რ. ე. დ.

რომ გარდამავლობა ვეკმნათ და ძალით გვაქმნევიონ, სირცხვილი იქმნება საზოგადოობისათვის, ჩვენი რჩევა ეს არის და ახლა ნება თქვენია. იანერის ია ქრ. უპთ. ⁷¹.

⁷¹ ნამდვილი ესე, რომელიცა მე მაქვს არის ბეჭედ-სმულნი. — ზოგიერთი ძნელი გასარჩევია და რავდენიმე მხოლოდ წარვიკითხე. გვამნი ესენი არიან:

მეფის ძე იოანე.

მონა ღვთისა გაბრიელ.

დიმიტრი (თუმანიშვილი მდივანი).

ალექსანდრე (მაცაშვილი, ეშიკადაბაში მეფისა).

სოლომონ მეითარი (თარხნიშვილი).

ზაალ მორდალი (ბარათაშვილი, მოკლული ყმათაგან თვისთა 1810 წელსა),

ვახტანგ (ორბელიანი, ქმარი მეფის ასულის თეკლასი).

დავით (რეჭტორი ალექსიშვილი).

ნიკოლოზ.

ფარსადან.

დავით (მიმბაში, თარხნიშვილი).

მეფისავე გიორგისა დროთა ერისკაცობაში და მერეთ შესული სამღვდელოსა წოდებაში ეგნატი იოსელიანი, იყო მიწერ-მოწერაში დავით სომეხთა კათოლიკოსთან. ერთმან ესე ვითართა წერილთა-განმან მოაწივა ჩემდა და ამისთვის დაუკარგველობისათვის დროთა წარსულთა მოთხრობისა, დავურთებ აქა მას მიწერილსა სომხურად, მისგანვე თარგმნილსა ქართულად⁷²:

„უწმინდესო მეუფეო

უმაკურთხეველესო უფალო!

ვინაიდან არა არს ხელმწიფება, გარნა ღვთისაგან, ამისთვის ღვთისა მიერ განფესულ-განძილურმან მპყრობელმან ხელმწიფეთა შორის იმპერატორმან და იმპერატორთა შორის ხელმწიფემან პავლე მ პირველმან აღგაგო და აგანთო შენ უწმინდესი ეგე ვინმე სანთლად მთებარედ, რომელიცა დაგადგინა არა ხვიმირსა ქვეშე დაფარულად; არამედ სასანთლესა ზედა განბრწყინვალეულად, რათა ნათობდე ყოველთა, და მით პირსა ყოვლისა ქვეყანისასა ბრწყინავდე და უსაკუთრესად ნათესავსა ზედა ჰაოსთასა, რომელთაცა საზოგადოდ მამად და მწყემსად იზედ იწოდე⁷³ შენ. ამიერიდგან ხარ შენ, ვითარცა ქალაქი მთასა ზედა დაშენებული იმპერატორისაგან, რომლისაცა ნათელსა არა ძალუძს დაეფაროს ვინმე; ესე ყოველი იქმნა ხელმწიფე-ბითა სულისა წმინდისა ღვთისათა, რომელმანცა სცხო გონებასა იმპერატორისასა უხილავად ვიდრემე მავალისა ფრთისა კალმითა; და

⁷² ესე დავით იყო სოფლისა ენაგეთიდამ, ახლოს თფილისისა; მცნობი მეფისა გიორგისა და მეგობარი მეფის ძისა დავითისა. ოდეს სომეხთა კათოლიკოსი იოსებ არღუთაშვილი მოსრული რუსეთით მოვიდა თფილისს და მოკვდაცა აქა 11 მარტსა 1801 წელსა, მაშინ მეცადინობითა მეფის ძისა დავითისა და მაჰმადხან ერევნისა ხანისა დამტკიცდა კათოლიკოსად სომეხთა დავით ენაგეთელი. შემდეგ 1804 განაგდეს სომეხთა და დასვეს ბრძანებითა ალექსანდრე იმპერატორისა დანიილ სტამბოლელი.

[შენ ი შენ ა: პ. იოსელიანი შეცდომით ასახელებს ერევნის ხანად მაჰმად-ხანს (?). იგულისხმება ჯავათხანი, რომელიც მოკლეს 1804 წ. 3 იანვარს.

ჟინადგან იცის მოწყალებამან ღვთაებრივმან, კვალად შემდგომად რის-
ხვისა შეიწყალებს შერისხულთა. ამისთვის ჩვენ შერისხულთა მტერ-
თაგან სიყმილითა, სრვითა და პატრონთა მამათა ჩვენთა ხელმწი-
ფეთა მეფეთა გარდაცვალებათაგან აღგვედგინა უხელმწიფესი და
უთვითმპყრობელესი იმპერატორი, რომელმანცა შეგვიწყალა და
განგვაშვენა მემკვიდრისა აღდგინებითა და თქვენ უწმინდესისა აქა
მონიჭებითა, რათა აკურთხო შენ მემკვიდრე ჩვენი ივერიელთა გვა-
რისა, და მყოფნი ივერიასა შინა მონანი მისნი და მეცა უმონაესი
მონა თქვენისა უწმინდესობისა.

ეგნატო იოსელიანი.

20 აპრილსა 1801 წელსა.

თფილისით“.

CLVI

154

ღლიდგან გარდაცვალებისა მეფისა არა დასცხრებოდა ლულვა
აღრეულობისა ქ. თფილისს. არცა დავით მემკვიდრე, არცა შვილნი
სხვანი მეფისა და არცა რუსთა ჯარისა მბრძანებელნი არა აბოლო-
ვდენ მეფისა გვამისა დასაფლავებისა საქმესა. ლაზარევსა მომლო-
დინესა ბრძანებისა კნორრინგიდამ და შიშმან ძმათაგან მეფისა, რო-
მელნიცა აგროვებდენ ჯართა დასაცემად თფილისზედ, ვერ გააბე-
დვინა მიცემა ჯარისა, რათა წარელოთ გვამი უდაბნოდ, მოშორე-
ბულისა თფილისიდამ 60 ვერსტითა. ესე იყო მიზეზი რომელ 20
ფებერვლამდე 1801 წლისა ესვენა გვამი მეფისა სიონისა ეკკლესიასა
და სხეულისა ხრწნილებასა იმაგრებდენ და ეშველებოდენ კუბოსა
შინა ყინულთა შთადებითა. თავადნი და აზნაურნი ქართლისა და კახე-
თისა, მომავალნი თფილისს, მიმოვიდოდნენ კუბოდ მისსა, სტირო-
დენ, ემთხვევოდენ ხელთა მისთა და ესალმებოდენ საუკუნოდ. უკანა-
სკენელ, გასულმან მოთმინებიდამ მეფის ძემან იოანე, დაუდევნელობი-
საგამო * მეფის ძისა და მემკვიდრისა დავითისა, თვით იზრუნვა და
დაასკვნეს უკანასკნელი ანდერძის აგება 20 ფებერვალსა და მასვე
დღესა წასვენება გვამისა მცხეთას. შემდგომად წირვისა და ანდერ-
ძისა გამოასვენეს ეკკლესიით კუბო მეფისა. კუბოსა ამას, რომელიცა
ეპყრათ თავადთა ურჩეულესთა, უძლოდენ წინა ჯერეთ თავადნი და

* ხელნაწ. „დაუდევნელობისა გამო“. რ ე დ.

აზნაურნი, მათ შუედგნენ ეკკლესიისა მსახურნი ხატებითა და სან-
 თლებითა; მერეთ ორდენნი: ალექსანდრე ნეველისა და წმინდისა ან-
 დრია პირველ წოდებულისა, ხმალი, სკიპტრა, გვირგვინი, ბაირალი.
 მარჯვნივ იყო კათოლიკოსი ანტონი სამღვდლოთი და მარცხნივ
 იოსებ კათოლიკოსი სომეხთა თვისითა სამღვდლოთი. ბალდახინისა
 ქვეშე გარემო კუბოასა მიუძღოდენ მეფის ძე და მემკვიდრე დავით,
 იოანე და ბაგრატ. დიდმის კართა გაასვენეს მიცვალებული და გარე
 ქალაქისა დასდვეს გვამი, სთქვეს პანაშვიდი და მაშინ დაცალეს 6
 ბატალიონმან თოფები და 3 პოლკის ზარბაზნთა სამ-გზის ჰქმნეს
 სროლა. მასვე დროსა ციხის მეზარბაზნეთა ისროლეს 31 სროლა.
 ქაშოეთისა წინ გამოეთხოვა სამეფო ქალაქი თფილისი მეფესა თვისსა.
 დადუმდა ხმა საგლოველი ბარაბანთა და მუსიკისა და ხმა ზარბაზნ-
 თა. ჯარი რუსისა უკუ იქცა ქალაქად და გვამი მეფისა წარიღეს
 მცხეთას. ესე იყო დღე ოთხშაბათი, მესამისა, დიდმარხვისა კვირისა.
 მეორესა დღესა, შემდგომად ლიტურდიისა, კათოლიკოსმან ანტონი
 და მღვდელმთავართა დაასაფლავეს მარცხნივ აღსავალისა კარისა-
 მუნ იყვნენ და დაესწრნენ მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ,
 მიხაილ და ილია, თავადნი და აზნაურნი და მოხელენი მრავლად.
 დედოფალი და ქალნი, ქართველთა წესითა, დაშთენ თფილისსა, ვი-
 თარცა მგლოვარენი და მხოლოდ საღამოსა დროსა წაბრძანდნენ.

მეფე გარდაიცვალა 56 წლისა შობილდგან. განმგებან საქართვე-
 ლოასა მარკის პაულუჩჩი * 1812 წელსა უქმნა ტაგრუცი და დაასდვა
 თითბრისა ფიცარზედ რუსული ზედა-წარწერა:

Здесь покоится царь Георгий, родившийся в 1750 году,
 который взошел на престол Грузинской в 1798 году, и ко-
 торый из любви к благу своих подданных, желая на всегда
 обезпечить их благосостояние, 1799 году уступил Грузию
 Российской Империи и скончался 1800 году. Дабы предать
 потомству память о последнем Грузинском Царе, именем
 Его Императорскаго Величества Александра,
 главнокомандующий в Грузии Маркиз Паулуччи ** соорудил
 ему сей памятник в 1812 году“.

ძოხსენებული აქა წელიწადი ცხოვრებისა არის ყოვლად შეცთო-
 მილი.

* ხელნაწ. „პაულუჩჩი“.

** ხელნაწ. „Павлуцчи“. რ ე დ.

დედოფალმან მარიამ და მგლოვარეთა შვილთა მისთა გარდაიხადეს ორმოცი. კათოლიკოსმან და მღვდელმთავართა და ერთგულთა გარდაცვალებულისა მეფისა კვალად დაურთეს დედოფლისა ცრემლთა ცრემლნი თვისნი. მცხეთას მიბრძანდნენ დედოფალი და შვილნი, გარდა მეფის ძისა და ვითისა. განმგედ ვალდებულებისა ამის, წესისამებრ ეკლესიისა, იყო მეფის ძე იოანე. მარჯვე საქმეთა შინა, მხოლოდ ესე მეფის ძე, შეეჭმნა ქვეყანასა და სახლეულობასა თვისსა, მისაყრდნობელად. მორიდებაცა დიდი აქვდათ ყოველთავე ამისი. სარდალი იოანე ორბელიანი ეჭმნა მორჩილი და იახლაცა თვისთანა მცხეთას სახლეულობით. ქალაქისა მცხოვრებნი ურმებითა, ცხენებითა და ქვეითითა მივიდნენ მრავლად მცხეთასა და დაესწრნენ წირვისა და ორმოცისა გარდახდასა. მოიგლიჯნენ სოფლებიდაც ქალნი და კაცი და სტიროდენ მეფესა და ობლობასა. ოთხი ათასი და მეტი ქალი და კაცი ისტუმრა ტრაპეზითა მეფის ძემან იოანე. მასპინძელნი სანოვაგითა უხვად იყვნენ თვით კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, სტეფანე რუსთველ ეპისკოპოსი და არსენი თფილელი. იყო 21 ფებერვლისა და დღე თფილი, უტალახო და მშვიდი. წანამძღვარმან ჯვარის მონასტრისა ტრიფილე წირვისა შემდგომად სთქვა ქადაგებითი სიტყვა, რომელსა შინა გამოხატა ღირსება მეფისა გიორგისა, ვითარცა ნამდვილისა ქრისტიანისა, წმინდისა ჰაზრითა და გონებითა, წმინდისა ცხოვრებითა განკრძალულითა და წმინდისავე ქრისტიანებრითა აღსასრულითა.

ტრაპეზისა შემდგომად წარვიდნენ თვისდა მცხოვრებნი და სამეფო სახლი და დედოფალი წამობრძანდნენ თფილისად მეორესა დღესა, შემდგომად ლიტურდიისავე აღსრულებისა დილით ზედმობით ცისკრისა.

მეფის ძე და მემკვიდრე დავით, ვითარცა რეგენტი ანუ განმგე საქართველოჲსა ელოდდა წერილთა თვისთა მიწერილთა იმპერატორისადმი პავლესა, პასუხთა. შესული, რეცა სრულსა განმგეობითსა ძალსა, იქმონდა სამართალსა, მიიღებდა მოჩივართა და უძღვიდა სამეფოსა. განრისხებულმან ვიეთთამე გვამთა ზედა ვითამცა ურჩითა,

ბრძანა და მისცა საპყრობილესა სარდალი ოთარ ამილახვარი და სხვა-
ნიცა. ამათ შორის იყო თვით უუგონიერესი სოლომონ ლიონიძე.
ესე თვით საპყრობილესაცა შინა არა დასცხრებოდა სიტყვითა და
თქმითა გლოვითითა: „დავითმან დაღუპა ოჯახი მეფეთა, გამოსჭრა
ყელი მეფობასა და დაამცირა ერი თვისი და თვით თავი თვისი“.
დასადუმებელად მწარედ მოუბარისა ენისა ამის ურჩივეს მემკვიდრესა-
დავითს, მისცეს მას შემთხვევა ლტოლვისა საპყრობილედამ. მაშინ
მიუჩინეს იღუმალ კაცნი და აღუთქვეს გააპარონ იგი იმერეთსა. ეთან-
ხმა სოლომონ ლიონიძე, გამოვიდა იღუმალ ციხიდან და წარვიდა
ქუთაისს და შეეხიზნა იმერეთისა მეფესა სოლომონს.

ვუწოდებ მას, პატიოსნებისა გამო მალაღისა დროთა ამათ, ფაბ-
რიციოდ ქართველთა; და ვითარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა
ნამდვილ ქართველთა ერისა და ისტორიისა კატონად.

CLIX 157

შეერთების რესკრიპტი

14 ფებერვალსა მოვიდა რუსეთით ორი რესკრიპტი იმპერატო-
რისა პავლესი: ერთი ქართველთა სახელზედ და ერთი სახელსა ზედა
დავით მემკვიდრისა, ესრეთ ქართულად თარგმნილი მასვე დროსა: ⁷³

რესკრიპტი 1.

„წყალობითა ღვთისათა ჩვენ პავლე პირველი იმპერატორდ და
თვითმპყრობელი ყოვლისა როსიისა და სხვათა.

ადრიდ დროთაგან საქართველოჲსა სამეფო შეჭირვებულყო უცხო
თესლთაგან, რომელთაცა მეზობლობით განელიათ ძალი დაუცხრო-
მელითა ბრძოლითა საკუთრითა დამცველობისა თავისა თვისისათა
და განმხილველნი განულტოლველობისა შედგომილებათ აქენდათ
უბედურად. ამასთანავე შეერთდა უთანხმოება სახლსა შინა სამეფოსა

⁷³ ორივე ესე რესკრიპტი მაქვს მე მამისავე ჩემისა ხელითა ნაწერი. რუსული-
ვერ ვბოვე. ვინ სთარგმნა ქართულად, არ ვიცი. ამისთვის ისევე დავსწერე, რო-
გორც იყო დაწერილი და არა შევეხე გასწორებასა.

[შენი შენი: მონოგრაფიის ხელნაწერში რესკრიპტი სხვისი ხელით არის
დაწერილი, რომელიც შემდეგ პ. იოსელიანს გაუსწორებია.

სამუქაროჲ სრულ ყოფად დაცემისა. სამეფოჲსა და ამისდა იშვა ურთი-
ერთარს შორის ბრძოლაჲ. მეფემან გიორგი ირაკლის ძემან იხილა
მოახლოვება დასასრული დღისა თვისისა. ჩინებულნი გვამნი და თვით
ერი საქართველოჲსა მოლტოლვილი იქმნეს საფარველსა ქვეშე ჩვენსა
და არა რაჲმე განიხილეს განრინებისათვის თვისისა დაუსრულებელი-
საგან წარწყმედისა და დამორჩილებისადმი მტერთა თვისთა, ითხოვეს
წარმოგზავნილთა მიერ ელჩთა სხვისა ძალისა მქონებელთაგან უსა-
შვალოდ მონებაჲ იმპერატორისა ყოვლისა რუსეთისა ტახტისა. ამის-
თვის ყურად-ვიღევით თხოვა მათი მებრ-თან-შობილისა მოწყალებისა
ჩვენისა ერთმორწმუნეთა ერთა ზედა. და სამარადისოთა ზრუნვითა
სარგებელისათვის საქართველოსა ერთასა, განვსაზრეთ ჩვენ აღსრუ-
ლება სურვილისა მეფისა გიორგისა ირაკლისა ძისა და ერისათვისისა.
და ამისთვის ვბრძანეთ რაოდენ დაპყრობისათვის შინაურისა დაწყნა-
რებისა, ეგოდენ გარე მოზღუდვისათვის მისივე გარეგანთაგან დაცე-
მათა და ვუბრძანეთ შეყვანება მხედრობისა ჩვენისა საპყრობელოსა.
საქართველოსა და ამით გამოუცხადებთ იმპერატორულისა ჩვენისა
სიტყვითა ვითარმედ შეერთებისაზე სამეფოსა ქართლოსისა საუკუ-
ნობითითა დროჲთა, მპყრობელობასა ქვეშე ჩვენსა. არა თუ ოდენ
დატყვევებულ იქმნებიან (საყვარელ სიმართლესა შინა დაცვისა ჩვენი-
სასა კანონნი მათნი) საყვარელ სარწმუნოჲთა ახალნი ყმანი ჩვენნი
სამეფო ქართლოსი და სამფლობელონი მისნი; არამედ წარმატებუ-
ლება და საკუთრად სჯულიერი თვითოეული შესაბამობა, რომლისა-
განცა თვითოეულისა დროსა დანიშნულება შედგომილება ერისა სამ-
ფლობელოსაცა აქეს სარგებლობად ყოვლითა მით კანონითა, რომ-
ლითაცა რუსეთისა ძველნი ყმანი წყალობითა ჩვენითა წინაპართათა
და ჩვენითა დატკბებოდნენ თავისუფლებითა და წარმატებულებითა
საფარველსა ქვეშე ჩვენსა. სხვებრ ვეგებით რწმუნებულნი, ვითარმედ
ესე ახალნი ყმანი ჩვენნი და შემდგომნი ძენი მათნი დაცულ იქმნებიან
შეურყვევლითა დარწმუნებითა ჩვენთა და მოსაყდრეთა ჩვენთაგან და
ვიმედოვნებთ, რომელ იქმნებიან მცდელ ერთგულებისა ჩვენისა და
სარგებლობისა იმპერიისა ჩვენისა ყოვლისა უმაღლესისა განზრახვითა
და მონარქულისა კეთილმნებებელობისა ჩვენისა. გამოცხადდა სანკტ-
პეტერბურლსა შინა წელსა 1801 იანვრის 18 დღესა. წელსა მეფო-
ბისა ჩვენისა 5 და დიდისა მაგისტრობისა ჩვენისა წელსა 3.

პ ა ვ ლ ე “.

რესკრიპტი 2.

„უფალო ლენერალ-ლეიტენანტო, მეფის ძეო დავით! წერილნი თქვენნი ოცდა ოთხით და ოცდა რვით დეკემბრით ჩვენგან მიღებულ იქმნეს. თანა აძს უწყებად უგანათლებულესობასა თქვენსა თხოვა ნეტარხსენებულისა მამისა თქვენისა, დიდებულთა, და ერთა საქართველოსათა ჩვენდამი გამოცხადებულისა მიღებისათვის სამეფოსა საქართველოსასა საუკუნობითსა მონებასა შინა იმპერიისა ჩვენისასა, რომლისა თვისცა გამოცხადებულ იქმნების ნება ჩვენი მდებარითა ამას უკვე წერილსა შინა გამოცხადებულთა მანიჭესტითა, რომელნიცა თვის (sic) ეყვიან პატივცემულსა გვამსა თქვენსა, წარმოგზავნილითა აქადგან სრულისა ძალისა მქონებათა საქართველოსა დესპანითა ძალ-ედვით უწყებად თქვენდა წინადადებულთათვის ჩვენთა, რომელთაცა შინა ჰპოებთ თქვენ საკუთარსა მტკიცედ დამტკიცებასა მზრუნველობისა ჩვენისასა თქვენდამი. ვით თქვენთვის, ეგრეთვე საზოგადოდ კეთილობისათვის საქართველოჲსა განკუთვნითა მოწყალეობითა, თქვენდამი კეთილმნებებელობითა.

პ ა ვ ლ ე “.

რესკრიპტი პავლესი წარიკითხეს სიონისა ეკკლესიასა შინა. შემდგომად წირვისა აღსრულებულისა არსენი თფილელისაგან, კათოლიკოსმან ანტონი აღასრულა პარაკლისი. მუნ დაესწრნენ მეფის ძენი: დავით, იოანე, ბაგრატ, მიხაილ და სარდალნი სამეფონი და მოხელენი. მასვე დროსა იმპერატორმან მოსწერა ლენერალსა კნორინგსა, რათა სიმტკიცისათვის ერთგულობისა, წარგზავნოს ს. პ. ბ. ქართველთაგან დეპუტატნი, დასაფიცებელად მათ[ი]სა მუნ.

CLX 158

მეფის ძე დავით, დაშთომილი განმგედ საქართველოჲსა, ვითარცა მოადგილე იმპერატორისა, განაგრძელებდა მოქმედებასა თვისსა დაწყობისათვის ქვეყანისა. მეფის ძენი ⁷⁴ იოანე, ბაგრატ და მიხაილ

⁷⁴ წერილი მეფის ძისა მიხაილისა ს. პ.-ბურღით მამაჩემთან, რომელიცა იყო მასწავლებელი მისი და ძმისა მისისა მეფის ძის ილიასი:

წარვიდნენ რუსეთად და გზაზედ გიორგიევსკის სცნეს გარდაცვალება იმპერატორისა პავლესი 11 მარტსა 1801 წელსა. მოვიდა ამბავი ესე თფილისსა და შემოვიდაცა თფილისს დასაწყობელად საქმეთა და დასაცველად სამეფოაჲსა საქართველოაჲსა ლენერალი კარლე კნორრინგი 9 აპრილს, 1802 წელსა. ამან იხილა დიდი და დაუბოლოებელი აღრეულობა ქართველთა და მოახსენა იმპერატორს ალექსანდრე პირველსა მდგომარეობა ქვეყნისა. ალექსანდრე, მზრუნველი ქვეყანისათვის, ჰგონებდა რუსთა ჯარისა შემოსვლითა შფოთთა დაცხრომასა. კნორრინგმა კვალად მოახსენა დაუცხრომელობა ამბოხთა, უსურველობა ქართველთაგან თვისთა მეფის ძეთა და წადილი დიდთა და მცირედთა, რათა განცხადდეს საქართველოსა შინა ყოვლადი მმართველობა რუსეთისა. რუსთა დაადგინეს დავით და განხსნეს მმართველობა დროებითი, სადაცა ისხდნენ ლენერალ-მაიორი ლაზარევი და თავადნი ზაალ ბარათოვი, იოანე ჩოლაყაევი, სულხან მდივანი თუმანოვი და ეგნატი მდივანი თუმანოვი.

მაშინ იმპერატორმან ალექსანდრემ გამოსცა მანიფესტი, რომლითაცა საუკუნოდ შეერთდა საქართუელო რუსთა იმპერიასა. მანიფესტი ესე მაშინვე ითარგმნა ქართულად და დაიბეჭდაცა. აჰა თვით ნამდვილი რუსულად და ქართულადაცა თარგმნილი:

„უფალო პროთოდიაკონო ეგნატი!

მრავალი მოკითხვა მოგხსენდესთ. ჩვენ მშვიდობით განლავართ. შენს ფილონს დიმიტრი თუმანოვი მოგიტანს. ესე მარტივი წიგნი ანუ პროსტოი არ გეწყინოს. თუ მეგობრად არ გრაცხდე, ასე არ მოგწერდი.

თქვენი მეგობარი მეფის ძე მ. ი. ხ. ა. ი. ლ ი“.

9
1806 $\frac{9}{5}$

წერილსა ამას მოხსენებული თუმანიშვილი არის ძე მდივნისა იოსებისა, მოლექსე და მწერალი. გარდაიცვალა თფილისს, 1821 წელსა. თვით მამაჩემი გარდაიცვალა 77 წლისა 22 ივლისს 1844 წელსა.

Божиею Милостию
Мы

Александр первый

Император и Само-
держец

Всероссийский

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявляем всем обитателям царства Грузинскаго, кому о том ведать надлежит.

Покровительство и верховная власть Российской Империи над царством Грузинским всегда налагали на монархов Российских и долг защиты. В 1796 году, против сильнаго нападения к вам Аги-Мегмед Хана, в Бозе почившая Великая Государыня Императрица Екатерина Алексиевна послала часть войск своих. Столь успешное тогда не токмо спасение царства Грузинскаго, но и счастливое покорение всех областей и народов от берегов Каспийскаго моря до рек Куры и Аракса, ограждали вас от всяких опасностей; оставалось токмо внутренним благоучреждением благоденствие ваше утвердить на веки. Но внезапное и скоропостиж-

წყალობითა ღვთისათა
ჩვენ

ალექსანდრე პირველი

იმპერატორი და თვით-
მპყრობელი

ყოველისა რუსეთისა

და სხვათა, და სხვათა, და სხვათა.

განუცხადებთ ყოველთა საქართველოჲსა სამეფოსა შინა მყოფთა ვისდამიცა სათანადო არს ცნობად მისთვის.

მფარველობა და უზენაესი ხელმწიფება რუსეთისა იმპერიისა სამეფოსა ზედა ქართველთასა, სდებენ მარადის ერთ მთავართა ზედა როსიელთასა, ვალსაცა ხელის აპყრობისასა. ჩღევ წელსა პირისპირ ძლიერად დაცემისა თქვენზედა აღამაჰმად-ხანისა ღვთისადმი განსვენებულმან დიდმან ხელმწიფა იმპერატრიცა ეკატერინა ალექსიევნამ წარგზავნა ნაწილი მხედრობათა თვისთა. ესე ოდენი წარმართებაჲ, მაშინ არა თუ ოდენ განარინებდა საქართველოჲსა სამეფოსა, არამედ ბედნიერებითი დაპყრობა ყოველთა სამფლობელოთა და ერთა კიდურსა ზედა კასპიის ზღვისასა მდებარეთა ვიდრე მტკვრად და არეზადმდე, შეგზულდვიდენ თქვენ ყოველთა საშიშოთა გამო; დაშთებოდა ოდენ შინაგანითა კეთილ დაწესებითა დამყარება კეთილდღეობისა თქვენ.

ное отступление войск Российских из Персии, Армении и из пределов ваших, испровергли справедливое ожидание ваше. Все потом претерпенныя вами бедствия, — нашествие неверных и иноплеменных народов, разорение городов и селений, порабощение и увлечение в плен отцов, матерей, жен и детей ваших, наконец раздор царской фамилии, и разделение народа между разными искателями царскаго достоинства влекли вас в междоусобныя брани. Окружающие вас хищные народы готовы были напасть на Царство ваше и ненаказанно разтерзать его остатки, Соединением всех сих зол не токмо народ, но даже и имя народа Грузинскаго, храбростью прежде столь славнаго во всей Азии, истребилось бы от лица земли. Стоя в бездне сей, не неоднократно призывали вы покровительство Российское. Вступление войск Наших и поражение Омар-Хана Аварскаго приостановили гибель вашу, устранив всех хищников, наполняющих горы Кавказския и тех, кои раздирают область Персии и Великой Армении; затихли крамолы по среде вас, и все вы единодушно и торжественно воззвали власть Российскую управлять вами

ნისა საუკუნოდ. გარნა მეყვესეულად მსწრაფლ მოწვევნითმან გამოსვლამან რუსეთისა მხედრობისამან სპარსეთით, სომხითით და საზღვრით გამო თქვევნით აღმოფხვრეს სამართლიანი ლოდინი თქვენი. შემდგომად ყოველმან თქვენ მიერ მოთმენილმან განსაცდელმან მოსვლამან სხვათა სარწმუნოებისა ერთამან, დაქცევამან ქალაქთა და შენობათა, და მონებამან და წარზიდვამან მამათა, დედათა, ცოლთა და შვილთათქვევნითა; უკანასკნელ უთანხმოებამან მეფისთა სქესთამან და განყოფამან ერთა სხვათა და სხვათა მეფობისა ღირსებისა მეძიებელთა შორის მიგზიდნეს თქვენ ურთიერთისა საბრძოლველად. გარემოსნი თქვენნი წარბტაცნი ერნი იყვენ მზა და ცემად სამეფოსა ზედა თქვენსა და დაუსჯელად განგლეჯად დაშთომილთა მისთა. შეერთებითა ყოველისა მის ბოროტებისათა არა თუ ოდენ ერი, არამედ თითქმის სახელითა ქართლოსანთა პირველვე გულოვნობითა დიდებულნი ყოველსა აზიასა შინა, აღიფხვრებოდაცა პირისაგან ქვეყანისა მდგომელნი უფსკრულსა ამას შინა არა ერთგზის უწოდდით თქვენ მთარველობასა როსსიისასა. შესვლამან სპათა ჩვენთა და დაწყევლამან ომარხან ავარიისა დააყენეს წარწყმენდა თქვენნი, შეაძრწუნნა ყოველნი წარბტაცნი კავკასიის მთათა აღმავსებელნი, და იგინიცა, რომელნიცა ჰვერებენ სამფლობელოსა სპარსეთისა და დიდისა სომხითისასა; დამყურდა შორის

непосредственно. Мы, вступая на Всероссийский престол, обрели царство Грузинское присоединенное к России, о чем и Манифест в 18 день Января 1801 года издан уже был во всенародное известие.--Вникая в положение ваше, и видя что посредство и присутствие войск Российских в Грузии и донныне одно удерживает пролитие крови нам единозерных и конечную гибель, уготованную вам от хищных и неверных сопредельных вам народов, желали мы испытать еще, нет ли возможности возстановить первое правление под покровительством Нашим и сохранить вас в спокойствии и в безопасности.—Но ближайшая по сему изследования наконец убедили Нас, что разные части народа Грузинскаго, равно драгоценныя Нам по человечеству, праведно страшатся гонения и мести того, кто из искателей достоинства царскаго мог бы достигнуть его власти, поелику против всех их большая часть в народе столь явно себя обнаружила. Одно сомнение и страх сих последствий возродив беспокойства, неминуемо были бы источником междоусобий и кровопролития. Сверх того, бывшее правление даже и в царство царя Ираклия, который

თქვენსა მიმგვირიობა და თქვენ ყოველთადაცა ერთსულობითა და დღესასწაულებითა დაღაღპყავით, რათა ხელმწიფება რუსეთისა გმართებდესთ თქვენ უსაშვალოდ. ჩვენ აღსრულთა ყოვლისა რუსეთისა საყდარსა ზედა ვჰპოეთ სამეფო საქართველოდსა, შვერთებული რუსეთისადმი, რომლისათვისცა გამოცხადება იყო უკვე იანვრის იმ დღესა წელსა ჩყა, საყოველთაოდ ცნობისა; მიმწოთმან მდგომარეობისა თქვენისა, და მხილველმან ვითარმედ ღონიერება და ყოფნა რუსეთისა მხედრობათა საქართველოსა შინა იპყრობს მხოლოდ იგი დათხევასა ჩვენთა ერთსარწმუნოთასა სისხლსა და ნამდვილსა წაწყმედასა განმზადებულსა თქვენთვის სხვათა ნათესავთა მესაზღვრეთა თქვენთა ერთაგან,—და ვისურვეთ ჩვენ გამოცდა, ვალად არს შეძლება აღდგინებად პირველისა მმართველობისა მფარველობასა ქვეშე ჩვენსა და შით დაცვად თქვენდა უშიშრებასა და განსვენებასა შინა; — გარნა უახლოესმან გამოძიებამან ამისმან მიგვიზიდნეს ჩვენ, ვითარმედ პირად პირადი ნაწილი საქართველოს ერისა, თანასწორ უძვირფასესი ჩვენთვის კაცობრიობისა ძლით, იშიშვის სამართლად დევნულებისა და ნაცვალგებისა მის, რომელიცა მეძიებელი მეფობისა ღირსებისა შეიძლებადაცა მიწოდმასა ხელმწიფებისა მისისასა; ვინაჲდგან პირისპირ ყოველთა მათ უფროსმან ნაწილმან ერთაგან ესოდენ ცხად-ჰყო თავი თვისი; მხო-

духом и достоинством своим соединил все под власть свою, не могло утвердить ни внешней, ни внутренней безопасности; напротив столькократно вовлекало вас в бездну зол, на краю коей и ныне вы стоите и в которую по всем соображениям должны вы будете низвергнуться, если мощная рука справедливой власти от падения сего вас не удержит. Сила обстоятельств сих, общее посему чувство ваше и глас Грузинскаго народа преклонили нас не оставить и не предать на жертву бедствия язык единовѣрный, вручивший жребий свой великодушной защите России. Возбужденная надежда ваша сей раз обманута не будет.— Не для приращения сил, не для корысти, не для распространения пределов и так уже обширнейшей в свете Империи, приемлем Мы на Себя бремя управления Царства Грузинскаго;—единое достоинство, единая честь и человечество налагают на нас священный долг, внявъ молению страждущих, в отвращение их скорбей учредить в Грузии Правление, которое могло бы утвердить правосудие личную и имущественную безопасность, и дать каждому защиту закона. А по сему, избрав нашего ген.-л. Кнор-

ло ман еქემან და შიშმან შესადგომელთა ამათ ჰშვა განუსვენებელობა, და უცილებელად იქმნებოდაცა წყაროდ ურთიერთისა შორის სისხლთ მთხვეელობისა; გარდა ამისა მმართველობამანცა მეფობასა შინამეფის ირაკლისასა, რომელმანცა სულითა და ღირსებითა თვისითა შეაერთა ყოველი ხელმწიფებასა ქვეშე თვისსა, ვერ ხელიეწიფა (sic) დამტკიცება ვერცა გარეგანისა და ვერცა შინაგანისა უშიშროებისა. პირისპირ ესოდენ გზის მიგზიდნათ თქვენ ფსკერსა შინა ბოროტებისასა, რომლისა კიდურსა ზედაცა დღეს სდგებართ თქვენ, და რომელსა შინაცა ყოველთა გამოხატვათამებრ გშვენისთ თქვენ შთაცვივნა, უკეთუ ძლიერი ხელი მართლისა ხელმწიფებისა არა შეგიპყრობსთ თქვენ დაცემისა ამისაგან. ძალმან გარემოებათა ამათ, ზოგად ამის ძლით გრძნობამან თქვენმან, და ხმამან საქართველოჲსა ერისამან, მოგვზიდნეს ჩვენ, არა დაუტეოთ და არა მივსცეთ მსხვერპლად განსაცდელისა ენა ერთმორწმუნეთა, მომცემელთა ხვედრისა თვისისა დიდ სულისა რუსეთსა-საფარველისადმი. განღვიძებული იმედი თქვენი არა იქმნების მოტყუებული ამ გზის: არა აღორძინებისათვის ძალთა, არა ნივთათათვის, არა განერცელებისათვის საზღვართა, და ესრეთცა უკვე ვრცელისა ქვეყანასა ზედა იმპერიასა შინა, მივიღებთ ჩვენთვის ზედა ტვირთსა საქართველოს სამეფოსა მართველობისასა. მხოლოდ პატივი და კა-

ринга быть главноуправляющим по среде вас, дали мы ему полныя наставления открыть сие правление особенным от имени Нашего объявлением и привести в силу и действие предначертанное от нас постановление, к исполнению коего приобщая избранных из вас по достоинствам и по общей доверенности; уповаем, что вы вверяясь правлению сему, несомненно, под сению онаго начально спокойствие и безопасность обрящете а потом и благоденствие и изобилие.

Все подати с земли вашей повелели Мы обращать в пользу вашу, и что за содержанием Правления оставаться будет, употреблять на восстановление разоренных городов и селений. Каждый пребудет при преимуществах состояния своего, при свободном отправлении своей веры и при ответственности своей не прикосновенно. Царевичи сохранят уделы свой кроме отсутствующих; а сим годовой доход с уделов их ежегодно производим будет деньгами, где бы они ни обретались, лишь бы сохраняли, долг присяги. Во взаимность сих великодушных попечений наших о благе всех и каждого из вас, Мы требуем, чтобы вы для утверждения постановленной над вами власти дали

цობრიობა სდებენ ჩვენზედა საღრმთოსა ვალსა. მსმენმან ვნებულთა ვედრებისა განსადევნელად შეჭირვებათა მათთა დავაწესო საქართველოსა შინა მმართველობა, რომელსაცა ეძლოსცა დამყარება მარლმსაჯულებისა, ნივთისა და საქონლისა უშიშროებისა, და მიცემად თვითოეულისა დაცვა სჯულისა. ხოლო ამისათვის გამომრჩეველმან ჩვენისა ღენერალ-ლეიტენანტისა კნორინგისა, რათა იყოს უპირატეს მმართველად თქვენ შორის, მივეციით ჩვენ მას სრული მოძღვრება გამოაცხადოს მმართველობა ესე საკუთრად სახელითა ჩვენითა და მოიყვანოს ძალსა და მოქმედებასა შინა ჩვენ მიერ დათხზული განწესებაჲ, რომლისა სრული საყოფელადცა უზიარებთ თქვენ მიერ ღირსებათა და საზოგადოდ ნდობათამებრ გამორჩეულთა, ვსასოებთ, ვითარმედ თქვენ მორწმუნენი მმართველობისა ამის უეჭველად სიგრილისა ქვეშე მის დასაბამსავე მოიპოვებთ განსვენებასა და უშიშროებასა და შემდგომად კეთილდღეობასა და უხვებასა.

ყოველნი ხარკნი თქვენისა ქვეყანისანი, ვუბრძანებთ ჩვენ, რათა მიაქციონ სასარგებლოდ თქვენდა და რაჲცა სახარჯოდ მმართველობისა დარჩების აღსადგინებელად დაქცეულთა ქალაქთა და შენობათა. თვითოეული დარჩების უპირატესობათა თანამდგომარეობისა თვისისათა, თავისუფლად და შეუხვებელად სარწმუნოებისა და საკუთრისა თვისისა თან.

присягу в верности по форме, при сем приложенной, Духовенство яко пастыри душевные, первые должны дать пример.

Наконец, да познаете и вы цену добраго правления, да водворится между вами мир, правосудие, уверенность как личная, так и имущественная, да пресекутся самоуправство и лютыя истязания, да обратится каждый к лучшим пользам своим и общественным, свободно и невозбранно упражняясь в земледелии, промыслах, торговле, рукоделиях, под сенью законов всех равно покровительствующих. Избытки и благоденствие ваше будет приатнейшею и единною для Нас наградою.— Дан в престольном граде Москве, сентября 12-го дня 1801 года.

Подлинный подписан собственною Его Императорскаго Величества рукою так:

Александр.
(м. п.)

მეფისძენი დასცვენ მამულთა თვისთა, გარდა განშორებულთა, და განშორებულთა მათ მიეცემისთ მამულთა თვისთა გამოსავალი ყოველ წლივ თეთრად, სადაცა იქმნებიან იგინი, ოდენცა სციიდენ ვალსა ფიცისასა. — ნაცვლად დიდსულობითთა ზრუნვათა ამათ ჩვენთვის, ვითხოვთ ჩვენ თქვენგან, რათამცა თქვენ დამტკიცებისათვის თქვენზედ დაწესებულისა ხელმწიფებისა ჰყოთ ფიცი ერთგულებასა ზედა, ამასთანა მდებარისა სახისამებრ. სამღვდელთა ვითარცა მწყემსთა სულისა თანა პირველად შვენისთ მიცემა მაგალითისა.

უკანასკნელ, რათა სცნათ თქვენ ფასი კეთილად მმართველობისა, რათა დაეშენოს შორის თქვენსა მშვიდობა, მართლმსაჯულება, რწმუნება, ვითარცა ნივთთა, ესრეთვე საქონლისაცა, რათა მოიპოს თვითმმართველობა და მხეცებრივი უთანხმოება, რათა იქცეოდეს თვითოეული უმჯობესთა სარგებელთა თვისთა და საზოგადოებისადმი თავისუფლად დაუბრკოლებლად, შრომის მოყვარებდეს მიწისა მუშაკობასა, განზრახვათა (?), ვაჭრობათა და ხელთსაქმეთა შინა, საგრილსა ქვეშე სჯულთა ყოველთა თანასწორ მფარველთასა. ნაშთი და კეთილდღეობა თქვენი იქმნების მხოლოდ ჯილდოდ ჩვენთვის. მიეცა საყდროსანსა ქალაქსა მოსკოვს სეკდემბრის იბ. დღესა ჩუა წელსა.

ნამდვილზედ ქვემო წერილ არს, საკუთართთა ხელითა მათისა იმპერატორების დიდებულებისათა ესრეთ:

ალექსანდრე.
(ადგილი ბეჭდისა).

CLXI

მანიფესტისა ამის გამოცემისა დროსა, დაესწრნენ მოსკოვისა დესპანნი, მეფის გიორგისაგანვე გაგზავნილნი გიორგი ავალიშვილი და ელიაზარ ფალავანდიშვილი. მუნვე იყვნენ 12 დეპუტატად ქართველთაგან მისრულნი თავადნი და აზნაურნი გიორგი თუმანიშვილი⁷⁵, გიორგი ერისთვიშვილი⁷⁶, გლაზა ვაჩნაძე, ოთარ ქობულიშვილი, აბესალომ ბებუთოვი, გაბრიელ რატიშვილი, რომელიცა ახლდა იოანე მეფის ძეს, იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგი ავალიშვილისა, იოანე მალალოვი; პავლე წინამძღვრიშვილი, დავით ზანდუკელი, გრიგორი ოქრომჭედლიშვილი, ნიკოლოზ ონიკოვი.

ამათგან ორთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავანდიშვილმან იმპერატორისა ბრძანებითა წარმოიღეს საქართველოდ მანიფესტი ესე, რათა მიართონ მემკვიდრესა დავითს I საცნობელად ქართველთა.

CLXII

მასვე დროსა კნორრინგმან, განმგემან საქართველოჲსა გამოსცა ქართულად დაბეჭდილი თფილისს თვისი გამოცხადება ქართველთადმი შემდეგი:

„მისის იმპერატორებითისა დიდებულებისა თვითმპყრობელისა ყოვლისა როსიისა ლენერალ-ლეიტენანტი, კავკასიისა ინსპენქციისა ინსპექტორი, უპირატეს მმართველი საქართველოჲსა, ასტრახანისა მხედრობითა ლუბერნატორი, მემთავრე ასტრახანისა ლუბერნიასა შინა საქმეთაცა სამოქალაქოთა, კაზანის მუშეკეტერის პოლკისა შეფი და ორდენთა: წმინდისა ალექსანდრე ნეველისა, წმინდისა ანნასი პირველისა ხარისხისა, სამხედროსა წმინდისა დიდისა მოწამისა და ძლევა-მოსილისა გიორგისა მეოთხისა ხარისხისა, და მპყრობელობითისა წმინდისა იოანე იერუსალიმელისა უფროსისა ჯვარისა კავალერი.

⁷⁵ ესე იყო შვილი ეგნატი თუმანიშვილისა, მოლექსე და მრყვარე ქართველთა მწერლობისა. გარდაიცვალა სტატსკი სოვეტნიკად 1837 წელსა.

⁷⁶ გიორგი იესუს ძე ერისთოვი. ამან შეირთო ცოლად მეფის გიორგის ქალი გაიანე. მექონი ლენერალ-ოტინფანტერისა ჩინისა და ლურჯისა წმინდის ანდრიაის ლენტისა. გარდაიცვალა 1863 წელსა.

[შენიშ. გ. ი. ერისთავი გარდ. 1864 წ.]

[რ. ე. დ.]

კარლ ფელ. კვორინგი

განუუცხადებ ყოველთა საზოგადოდ ქართლსა და კახეთსა შინა მცხოვრებთა:

ვიწყებ რა აღსრულებად მოყვანება უმაღლესისა ნებისა მისისა დიდებულებისა ყოვლისა როსიისა იმპერატორისა, მაქვს მე ვალი და შეკრულება, რათა განვაწესო კვლავ ჟამდმდე თფილისსა შინა უზენაესი საქართველოჲსა მმართველობა ჩემსა ქვეშე პირველ მჯდომარეობასა; ხოლო ქალაქთა შინა და მაზრათა, ვითარცა სასამართლო და განმგებლობა, ეგრეთვე კეთილწესობაცა, რომლისა გამო, განმცემი აწ საყოველთოდ უწყებად განწესებისა შინაგანისა საქართველოჲს მმართველობისა, რომელიცა დამტკიცებულ არს სამღრთოთა ნებითა ხელმწიფისა იმპერატორისათა, შეკრულ ვარ მე, რათა შევზღუდო სამფლობელონი ესე გარეშეთა დაცემათა გამო, დავიცვა მცხოვრებელნი მათნი უშიშროებასა შინა თვით თავისა მათისა და ქონებისაცა, და მივაწიო ყოველთადმი დაფარვა, რწმუნება და განსვენება მმართველობითა მღვიძართა და ძლიერთა, მარადის განმზადებულითა, რათა მისცეს მართლმსაჯულება დაჩაგრულსა, შემწე ექმნას არა ბრალულებასა, და სამაგალითოდ ბოროტთა დაისაჯოს კანონთ გარდამავალი. ამისთვის უკვე ნუ ვინმე იკადნიეროსმცა თავნებად და მძლავროებით კმაყოფიერება საძიებელისა თვისისა, არამედ თვითოეულმან წარადგინოს საჩივარი თვისი განწესებულთა მისთვის აღვილსა შინა, მსასოებელმან უეჭველად, რომელ მიიღებს მსწრაფლსა და პირ-მიუფერებელსა სამართალსა. მოგონებანი განსაცდელთა მათ, რომელნიცა განზვავებულ იყვნენ საქართველოჲსა შინა, წარმოადგენენ სარწმუნოსა ყოველთა მისთა მცხოვრებელთათვის თავდებობასა, რომელ იგინი სავსითა სასოებითა აღიარებენ ხელმწიფებასა განმზადებულისა მფარველობისასა, რომელიცა განზდევნის მათგან უფსკრულისა ბოროტებისა მათდა გარერტყმულსა და ყოველთა მათთა საზღვართა ზედა განაპყრობს დაფარვასა მშვიდობისა და უშიშროებისასა, რომელ მიჩნევა საკუთრისა კეთილდღეობისა თვისისა აღსძრავს გულთა მათთა საუკუნოსადმი მაღლობის ცემისა და შევრდომილებისა, და რომელ სრულიადითა მორჩილებითა განამართლებენ იგინი ზრუნვათა ნებისა კეთილმდგომარეობისა მათისა დამამყარებელისათა. მოყვარენო მშვიდობისა და კაცობრივობისანი იძულებულ ექმნან, რომელ მოხალისობა და შრომანი და არა მანქანებანი; უხვება მცხოვრებელთა, და არა სიგლახავე მათი; მტკიცე და შეურყეველი სასოება სახიერებისადმი უფლისა, და არა სასოწარკვეთილება; უკანასკნელ არა მზაკვრობა, სისხლისა თხევა, სულელობა, უწყალოება და არცა სიგლისპე; არამედ წრფელ სულიერობა, კაცთმოყვარება და შებრა-

ლება, ქველის მოქმედებანი, რომელთაცამებრ შვენის ქრისტიანესა ჩინებულ ყოფა, არიან წყაროდ ერთა განსვენებისა და კეთილდღეობისა. მიცემულ არს თფილისსა მაისის ზ დღესა, ჩუბ წელსა.

მოწერილ არს: კ ნ ო რ რ ი ნ გ ი ა :

CLXIII 159

4.000 ეგზემპლარი გამოცხადებისა ამის და ესოდენივე რიცხვი იმპერატორისა მანიფესტისა მხოლოდ ქართულად დაბეჭდილი თფილისს მეფის გიორგისაგანვე გამართულსა სტამბაში, — განეფინა და განითესა ქართლ-კახეთისა ადგილთა.

სცნეს ესე დიდთა და მცირედთა, მოხარულთა და არა მოხარულთა დროთა ცვლილებისა. სცნო ყაენმან ფათალიშაჰმან და სულთანმან თურქთა სელიმმან, ხანთა და ფაშათა მეზობელთა. მეფე იმერეთისა სოლომონ შედგა და შესწუხდა: იწყო განმაგრება სამზღვართა თვისთა და დაკავშირება თურქთა ფაშებთანა მესამზღვრეთა. დაღესტანი შეძრწუნდა რუსთა მეზობლობითა.

მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ, მოძულენი ძმისწულისა თვისისა დავითისა, იყვნენ ქართლსა და განიზრახვიდენ რუსთა მთავრობის ურჩებსა. ვერა-რაჟსა მქმნელნი, ვერცა იმერთა მეფისა შეწევნითა, რომელსაცა შეეხიზნენ ცოლ-შვილითა, და ვერცა ერთა აშფოთებითა, — მოეცნენ რუსთა და წარვიდენ რუსეთად 1805 წელსა და აღსრულდენ ს.-პ. ბ. იულონ 23 აგვისტოს 1816 წელსა და ფარნაოზ 30 მარტს 1852 წელსა.

მეფის ძე ალექსანდრე, გაქცეული მეფისავე დროსა სპარსეთად, დაშთა მუნ; ვითარცა მიტრიდატე ქართველთა ისტორიისა — სიძულვილითა რუსთა მთავრობისა და დაუძინებელითა მათდამი მტერობითა, აღსრულდა თავრიზის ახლო 1844 წელსა.

დედოფალი დარეჯან გარდავიდა 1804 წელსა რუსეთსა და, მიღებული პატივითა იმპერატრიცასაგან, გარდაიცვალა ს.-პ. ბ. 1807 წელსა და დასაფლავდა ალექსანდრე ნეველისა მონასტრისა ხარებისა ეკკლესიასა, თვით საფლავსა მას, რომელიცა იყო უქმი და ცარიელი შემდგომად გარდასვენებისა მუნით იმპერატორთა საძვალესა გვამისა იმპერატორისა პეტრე მესამისა იმპერატორისა პავლესაგან 1796 წელსა.

აღსასრულებელად ესრეთისა მანიფესტისა, განმგებან საქართველოჲსა კნორრინგმან, შეჰყარა თავადნი და აზნაურნი ქართლისა და კახეთისა ქ. თფილისს და გამოუცხადა მათ ნება იმპერატორისა. სიონისა საკათედროსა ეკკლესიასა შინა კათოლიკოსმან ანტონი წარაკითხა ქართულად არქიმანდრიტსა თვისსა ტრიფილეს. შემდგომად წარაკითხვისა დასდევს საწიგნე და მასზედა დაბეჭდილი პეტერბურღსავე რუსულად და ქართულად ფიცითი აღთქმა შემდეგი:

Клятвенное обещание.

Я нижеименованный обещаюсь и клянусь Всемогущим Богом пред святым его Евангелием в том, что хочу и должен Его Императорскому Величеству Великому Государю Императору Александру Павловичу Самодержцу Всероссийскому, и Его Императорского Величества Всероссийского Престола наследнику, который назначен будет, верно и нелицемерно служить и во всем Высочайшей ЕГО воле повиноваться, не щадя живота своего до последней капли крови; все изданные и впредь издаваемые от постановленной Его Величеством власти узаконения или учреждения принимать с должным послушанием и оныя по крайнему разумению, сил и возможности предосте-

ზიციითი აღთქმა

მე ქვემო სახელდებული აღვსთქვავ და ვფუცავ ყოვლისა შემძლებელითა ღვთითა წინაშე წმიდისა სახარებისა მისისა მას შინა, ვითარმედ მნებაეს და თანამაძს მათის იმპერატორების დიდებულებისა აღექსანდრე პავლოვიჩისა თვითმპყრობელისა ყოვლისა რუსეთისა და მათის იმპერატორების დიდებულების ყოვლისა რუსეთისა საყდრისა მემკვიდრისა, რომელიც იქმნების დანიშნულ, ერთგულად და პირუთვნელად ვმსახურო და დავემორჩილო ყოველსა შინა უმაღლესსა ნებასა მისსა, არა დავზოგოცხოვრება თვისი ვიდრე უკანასკნელ წვეთად სისხლისა, ყოველი მოცემული და შემდგომად მოსაცემელი მათის დიდებულების დადგინებულისა ჰელმწიფებისაგან სჯულის დება ანუ განწესებაჲ მივიღო სათანადოჲთა მორჩილებითა, და მათცა უკიდურესისა გულისხმისყოფისა, ძალისა და შემძლებლობისამებრ გავუფრთხილდე და მივაქ-

регать и оборонять; возстановленное Его Императорским Величеством в отечестве моем спокойствие и тишину покрайней возможности моей соблюдать и никаких сношений с возмутителями отечества моего прямо или посредственно, тайно или явно не токмо делом, но внушениями или иным чем, замыслом, действием и намерением не иметь. О вреде же Его Величества интересам или общей пользе, как скоро уведаю, не токмо благовременно объявлять, но и всякими мерами отвращать и недопускать буду; и таким образом себя вести и поступать, как верному к поставленной надо мною Его Императорскаго Величества власти и спокойному гражданину благопристойно есть и надлежит и как я пред Богом и Судом Его страшным в том всегда ответ дать могу, в чем суще мне Господь Бог душевно и телесно да поможет. В заключении же сей моей клятвы целую Слова и Крест Спасителя моего Аминь.

ციო; აღდგინებულისა მათის იმპერატორების დიდებულებისაგან მამულსა შინა ჩემსა განსვენება და მყუდროება უკიდურესისა შეძლებისამებრ ჩემისა დავიცვა და არავითარიმე მიწერ-მოწერა აღმრეველთადმი ჩემისა მამულისათა სწორედ ანუ საშუაგლით, საიდუმლოდ ანუ ცხადად არა თუ ოდენ საქმით, არამედ მხილებითცა ანუ სხვითა რაფთაჲმე მოგონებითა, მმექმეობითა* და განზრახვითა არა ვიქონიო. ხოლო ვნებასაცა მათის დიდებულების** სარგებლისა, ანუ საზოგადოსა შესამატისასა, ვითარცა ვსცნობ რა, არა თუ ოდენ ცხად ვჰყოფ აღმსობითვე, არამედ ყოვლითა ზომითა გარე ვაქცევ და არა მიუშვებ და ესე ვითარითა ხატითა მოვაქცევ თავსა, ვითარცა სარწმუნოსა მათის იმპერატორების დიდებულების ჩემზედა აღდგინებულისა ხელმწიფებისადმი, და მშვიდისა მოქალაქისა კეთილშესაბამ და თანამდებარს, და ვითარცა ჯერმჩინს მე წინაშე ღვთისა და საშინელისა მსჯავრისა მისისა მარადის მას შინა სიტყვის გება, რომელსა შინაცა მწემეყოს მე უფალი ღმერთი სულიერად და ხორციელად. დასამტკიცებელადცა ფიცისა ამის ჩემისა ამბორსუყოფ სიტყვასა*** და ჯვარსა მაცხოვარისა ჩემისასა ამინ.

ფიცითსა აღტქმისა ფურცელზედ, მოაწერეს ხელრ კათოლიკოსმან ანტონი, მთავარეპისკოპოსმან იუსტინე, თფილელმან არსენი, ბოღბელმან იოანე, რუსთველმან სტეფანე, წილკნელმან გერვასი.

* უ. ი. „მოქმედებითა“.

** უ. ი. „დიდებულების“.

*** უ. ი. „სიტყვასა“.

ფანაოზ ბატონიშვილი

წეკრესელმან ამბროსი, ნიქოზელმან ათანასი, წინამძღვარმან ნათლის-
შცემელისა ევთიმემან და სხვათა სამღვდელთა. მათ შუედგნენ მუხ-
რანის-ბატონი კონსტანტინე, სარდალი იოანე ორბელიანი, მორდალი
ზაალ ბარათაშვილი, აბელ ჩოლაყაშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი,
სვიმონ და იოანე ანდრონიკაშვილი, გიორგი ავალიშვილი, ელიაზარ
ფალავანდიშვილი და სხვ.

კნორრინგი თვით დაესწრო მუნ და ლენერალნი რუსთა ჯარისა
ლაზარევი, გულიაკოვი, კარიაგინი და კოვალენსკიცა ადრითვე ელ-
ჩად რუსეთისა ყოფილი თფილისს მეფისა კარზედ. 10.000 რუსეთისა
ჯარი იდგა და იცვევდა საქართველოსა.

1803 წელსა, აპრილის 18 წარიყვანეს რუსეთსა დედოფალი მა-
რიამ, მეუღლე მეფისა გიორგისა მოკვლისაგამო ლენერალისა ლაზა-
რევისა. თანა ჰყვნენ მას შვილნი: ჯიბრაილ, ილია, ოქროპირ, ირაკ-
ლი და ქალნი ანნა და თამარ. თვით დედოფალი, ვითარცა პერო-
ბილი, დააბინავეს კურსკისა გუბერნიისა ბელგოროდისა დედათა მო-
ნასტერში, სადაცა დაჰყო 1811 წლადმდე. მერეთ მივიდა მოსკოვს,
გარდაიცვალა 30 მარტსა, 1851 წელსა. მოასვენეს გვამი მისი საქარ-
თველოს და დაასაფლავეს მცხეთას.

მეფის ძე თეიმურაზ წავიდა სპარსეთსა და ეახლა ყაენსა. მოიქცა
მუნით და წარვიდა რუსეთად 1810 და მუნ გარდაიცვალა 25 ოკტომ-
ბერსა 1846 წელსა.

თვით მეფის ძე და მემკვიდრე დავით და ბიძა მისი ვახტანგ წარ-
ვიდენ რუსეთად 18 ფებერვალსა 1803 წელსა. მისრულთა მცხეთას
მოეგებნენ შიომღვიმისა ბერნი და მათ უბოძა თოფი თვისი „გველ-
ტუჩა“, რათა დასდევან უდაბნოსა და გაემგზავრა. ვახტანგ გარდაი-
ცვალა ს.-პ.-ბურღს 23 ოკტომბერს 1814 წელსა, ხოლო თვით და-
ვით ს.-პ. ბ. 50 წლისა, 13 მაისს, 1819 წელსა.

CLXV 161

დავით, ვითარცა ლენერალ-ლეიტენანტი და სენატორი, იყო მი-
წერ-მოწერასა შინა მამაჩემთან და დავით რექტორთან. მკოდნე
რუსულისა ენისა თარგმნიდა წიგნთა ქართულად და უგზავნიდა ამით,
ვითარცა კაცთა განსწავლულთა საქართველომასა საქმეთა შინა არღა
ერეოდა. იყო მორიდებული და მომღურავიცა ქართველთა.

1819 წელსა, იანვრისა 8 მოსწერა წერილი, და ესეცა იყო მის-
გან უკანასკნელი, მწიგნობრობისა და მწერლობისა მასწავლებელსა

თვისსა და ვით რექტორს. წერილსა ამას შინა სხვათა შორის იტყვის შემდეგსა:

„ჩემო ლალავ! ყველას მოკითხვა უბრძანეთ, ვინც ჩემზედ იცინის და ვინც ჩემთვის სწუხს, იმათ წაუკითხე ლუკას თავი კგ, კზ, — ვიდრე ლბ-მდის ⁷⁷.“

ვჰმადლობ ღმერთსა, სუყველას მოვრჩი!“

დასრულდა ესე ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა.

რ უ ს თ ვ ე ლ ი .

⁷⁷ ადგილობრვისათვის წმინდისა სახარებისა მუხლთა ამათ, და ვუმატე აქა ესე: „26. და შეუდგა მას სიმრავლე ერისა და დედებისა, რომელნი ეტყუებდეს და სტიროდეს მას.

27. მიეჭკა მათ იესო და ეტყოდა: ასულნო ერუსალიმისანო ნუ სტირთ ჩემზედა, არამედ თავთა თქვენთა სტიროდეთ და შვილთა თქვენთა.

28. რამეთუ აჰა ესერა მოვლენან დღენი, რომელთა შინა სთქვან, ნეტარ არიან ბერწნი და შუცელნი, რომელთა არა შვნეს, და ძუძუნა, რომელთა არა განზარდნეს.

29. მაშინ იწყონ სიტყვად, მათთა დამეცენით ჩვენზედა და ბორცვთა დამფარენით ჩვენ.

30. რამეთუ ნედლსა ხესა ესრეთ უყოფენ, ხმელსა მას რაჲმე ეყოს?

31. მაშინ მოჰყვანდეს სხვანიცა ორნი ძვრისმოქმედნი მოკლვად მისიდანა“.

ესე სწერია ბოლოს წიგნაკისა მის: „ჰინდთა დვთისმეტყველება“, მისიონერისა მამა-ბუშესაგან მოწერილი ეპისკოპოსთან ავრანშის მონასტრისა“ და რომელიცა ეთარგმნა რუსულისა გაზეთით „ინვალიდით“ თვით დავითს და მეფის ძეს ბაგრატს გარდაეწერა მისთვისვე ძმისათვის თვისისა დავითისა 8 ივლისსა 1817 წელსა ს.პ. ბ. მეფის ძეს დავითს ადგილ-ადგილ თვით გაუსწორებია რვეულისა (12 ფურცელი in 8⁰) წიგნაკი და გამოუგზავნია დავით რექტორისათვის. რვეულისა ამის ბოლოს ფურცელზედ, რომლისა მესამედი არის მოგლეჯილი, სწერს მეფის ძე დავით შემდეგსა: „...ცოტა შვინდის კურკა წამოიღოს... ელვეთერს (იხ. ზევით სხოლიო 12) ხელს აკოცე. შვინდის—ჩურჩა და კუნელი გამომიგზავნე. წამლათ მინდა კუნელი. ჩემო ლალავ, ცოტა რაჭული წამალი კრიბული გამომიგზავნე... ფიას და.....“

ამასთან არის მოხსენებული წიგნისათვის „ანსილიონისა“ მის მეფის ძის დავითისაგან თარგმნილისჰ ქართულად და გამოგზავნილისა ერთი დავით რექტორთან და ერთი ეგნატი იოსელიანთან. აჰა რასა სწერს მეფის ძე დავით: „მამაო ეგნატი! წმინდას მარჯვენეს გიამბორებ. კარგა-ხანია თქვენი ამბავი არა მსმენია რა, არცა თქვენგან და არცა სხვათაგან. ანსილიონისა რა ჰქენით, ვერცა რა ამისი გავიგეთ, და ვერცარა თქვენ ანაფორისა გაიგევით. თქვენ, ამიტომ უფრო, რომ არ ვიცი ჰიჭნეულისა გინდათ თუ მატყლისა.

ანსილიონში მეხუთე თავში, სადაც სხუაოღისათვის ძველისა და ახლისა პოეზიისა სწერია, ჩაიკითხეთ და იპოვნეთ ის მუხლი.

ვჰგონებ არცა ერთი ლექსთაგანი არს სხვათა შორის ესოდენ ხმეული ძვრისყოფასა შინა, ვითარცა ლექსი ესე რომელ არს ბუნება. ჩაჰყვეით და იპოვნეთ.

დაბოლოება

ღვთისა განგებასა ვერვინ შეაყენებს. განიხილონ მკითხველთა წიგნისა ამის, ვის შეეძლო ქართველთა სამეფოაჲსა დაცვა, გარდა რუსთა. თვით რუსეთი, ვითარცა კოლოსი დიდი, ებრძოდა 70 და მეტსა წელსა კავკასიისა მთისა მცხოვრებთა, თათრობისა გამო მათ შინა შესულისა, ქართველთა ქრისტიანობისა გამო მტერთა. განგებამან ღვთისა ქმნა ესე, რომელ რუსთა ძალითა დამშვიდდნენ მთისა მცხოვრებნი, თემნი თვით ქართველთა სამეფოაჲსა დაგლეჯილნი და დანაწევრებულნი გაუქმდნენ და მცხოვრებნი თემთა ამათ: იმერელნი, მეგრელნი, გურულნი, სვანნი, რაჭველნი და სამცხენი ათაბაგათა, შეიქმნენ და იწოდნენ ქართველებად.

განგება ღვთისა რუსთავე ძალითა მოიყვანს ნათესაობითსა ერთობასა ქობულეთსა, აჭარასა, ლივანასა, ჯერეთცა თურქთაგან ჰყრო-

ულისე და მწყემსი აპოლონ. ნეფიკა და ცოლი მისი სწერია. — ასე უნდა: ნაფიკა და ცოლი მისნი. მრავლობითად უნდა.

გთხოვ გახსოვდე.

1817 ივლისი 22*.

ამათ გაქცეულთა და ლტოლვილთა რუსთაგან და თვით დავითისაგან მემკვიდრისა, იახლეს თვისთანა თამაზცა ორბელიანი. მაშინ გამოსთქვეს ლექსი დასაცინებელი და წარუვლინეს მათ:

ლომნი კატურად გარბიან, ერთითა შეძახილითა,
ამილახვარი მოჰყვანდათ, ერთითა შეძახილრთა,
იულონ თქმით, თამაზ ბანით, ფარნაოზ მოძახილითა.

აქ უნდა ვსთქვა 1) რომ თუმცა ამილახვარი არ გარდაჰყვა მათ, გარნა დიდად ეწინააღმდეგებოდა დავითს, და მოიყვანეს მაშინვე თფილისს და უბრძანეს აქა დასადგურება; 2) თამაზ, შვილი მეფის ასულისა ანნასი, დისა მეფისა ირაკლისა, იყო კარგი ბანისა მთქმელი გალობაში; 3) ფარნაოზ საკვირველი და ტკბილი მოძახილი გალობაშივე (ბ ა ნ ი . და მ ო ძ ა ხ ი ლ ი არიან გალობისა კილონი ანუ ტონნი ევროპულად) და 4) დავითმან მემკვიდრემან დაწერა ესე ლექსიო, — იტყვიან.

ნაცვლად-გებითი პასუხი დაცინებისა მთავრთა მათგან დავითს, ლექსადვე დაწერილი თამაზისგან სხვათა შორის ესეღა მრავალთაგან დახსოვნილი:

დავით პლუტეს, ბაგრატ ცუდეს და ივანე მოგვიკუნტეს,

დარბაისელთ გამორჩევით, ხათა — გოგიამ ვ... უკუ სცეს.

[ეს შენიშვნა (№ 77) გამოტოვებული იყო მთლიანად და მხოლოდ აქ იბეჭდება პირველად. რ ე დ.]

ბილთა. განგება ღვთისა შეიტანს და განფენს ქრისტიანობისა ნათელ-
სა მათათა შინა, სადაცა მკვიდრობენ ლეკნი, ჩეჩენნი, ქისტნი, ჩერ-
ქეზნი და აფხაზნი. ნათესაობითი ერთობა ქართველთა გვარისა, გან-
ტკიცდება სარწმუნოებითითა ერთობითა მათთან. მართლმადიდებ-
ლობა რუსეთისა, ვითარცა შუქი მზისა მაცხოველებელისა და მანა-
თობელისა, მოჩანს ვითარცა განბნეველად მაჰმადიანობისა სიბნელი-
სა, ბოროტისა კაცთა ნათესავისათვის და მარადის უნაყოფოჲსა. —
ესე ყოველი ხედა წილად რუსეთსა და აღსრულდებაცა ესე ვითარი
ქრისტიანობითი და მოქალაქობითი განახლება კავკასიისა, სასიქადუ-
ლოდ ქვეყანისა და კაცთა ნათესავისა.

მაშინ ქვეყანა კავკასიისა, სავსე ქვეყნიერითა და ზეციურითა მად-
ლითა, უხვებითა, სიმდიდრითა, მშვენიერებითა, შეიქმნება ერთი და
ყოვლადი. მცხოვრებნი ქვეყანისა ამის, შორის ორთა ზღვათა, მადრ-
თებელთა ევროპისა და აზიისა, მოიგონებენ მაცხოვრისა ნუგეშინის-
ცემითსა სიტყვასა: „და იყვნენ ერთი მწყემსი და ერთი
სამწყესო“.

პეტრეწის დამატებითი უნივერსიტეტი

ს ა მ ე ზ ო ო ს ა ნ ა ლ ა რ ა - ხ ა ნ ი ს ა პ ი რ ნ ი :

- 1) იოსებ ბარათაშვილი, ზედამხედველი, შემდეგ უზბაშად დადგენილი ალავერდისა და ახტალისა მადნებზედ 1809 წელსა. მოკვდა 1811 წელსა.
- 2) მედაფენი: ივანე კოტეტიშვილი.
დავით ოჯალაშვილი.
ფილიპე გოცირიძე და 4 სხვანი.
- 3) მე ბ უ კ ე ნ ი : სტეფანე ნორიელი.
შიო ბორაშვილი, დიდი ფალაფანი და მოკრივე.
ქრისტესია კავთისხეველი.
- 4) მე ზ უ რ ნ ე ნ ი : დათია ღოღოლაშვილი.
პაატა ამისხაშვილი.
არუთინა ტაგრუციშვილი და 3 სხვანი.
- 5) მე ქ ო ს ე ნ ი : პავლე სოზაშვილი.
სოლომონ . . . კუკიელი და 2 სხვანი.
- 6) მე ნ ა ლ ა რ ე : დავით ირემაშვილი.
სესია
როსტომა გელიაშვილი.
- 7) ტაბლაკი
- 8) ჯიმჯიმი

თ ო ფ ხ ა ნ ი ს ა მ ს ა ხ უ რ ნ ი .

- 1) განმგე ჯაბახანისა მეფის ძე იოანე. 2) იოანე ქობულიშვილი.
რუსთა მიიღეს იგი პოდპოლკოვნიკად.
- 2) ზედამხედველი თავადი... გურამიშვილი და მის შემდეგ... ნახარაშვილი, ხუმრობით კნიაზად წოდებული თვით ახლად მოსულთა რუსთავან.
- 3) . . . ყალამთაროვი. ესე დაესწრა ნიახურას ომშიაცა. რუსთა მიიღეს იგი არტილერიისა კაპიტნად.
- 4) გიორგი ჩემსურაშვილი, — ხირსფლი.
მ ს რ ო ლ ე ლ ნ ი : ა) ზურაბა ხიდისთაველი. ესე ცხოვრებდა მეფის ძეს იოანესთან ს.-პ. ბ. მერეთ მეფის ძეს ბაგრატიან. 1834 მოვიდა საქართველოს და მოკვდა ხიდისთავს 1837 ღრმად

მოხუცი. მან შესწირა აქა თვისსა ეკლესია]სა ზარები ზედა წარ-
წერით: *

b) ზურაბა ხაჩიშვილი ბოდბისხეველი. ამას მოხუცსა მეც მოვეს-
წარი. მოკვდა 1826 წელსა ქ. თფილისს, იყო ყმა ნათლისმცემლის
უდაბნოხსა. c) კაპიტა... კაცი მეხუმარი და მოხუცებაშიაცა ცქვითი.
მოკვდა 1824 წელსა. d) 40 სხვანი, რომელთა სახელი და გვარნი
დავიწყდნენ დროთაგან.

ასოცი ხარი და კამბეჩი იყო მზად ზარბაზნათათვის დანიშნული
და მათნი მეხრენი.

თ.ოფის წამლისა მკეთებელი.

1) ზედამხედველი ერასტი სოროლაშვილი, ნალეკარი, ხერთვისი-
დამ ტყვედ მოყვანილი 1770 წელსა. მისი თანაშემწე:

2) პეტრე ხიზაბარელი და 10 სხვანი.

წამლისა კეთება არავისა ჰქონდა აღკრძალული. ყოველს სოფელ-
ში აკეთებდნენ თვისთვის სახმარსა და ჰყიდდნენცა თავისუფლად.

ზარბი-ხანა

ფულის მოჭრე [ლ]ი.

ფულსა სჭრიდენ მეფისა გიორგისა დროსა ვეცხლისა აბაზიანსა,
ორ-აბაზიანსა, ორ-შაურიანსა და ერთ-შაურიანსა, და შავი ფულიდამ
ორ-ფულიანსა და ერთ-ფულიანსა.

ლექთა გამო, რომელნიცა თხოულობდნენ ჯამაგირსა, მეფემან
უბოძა ვეცხლის ბადიეები და ვეცხლის კოკები და აქედამ მოაჭრე-
ვინა 700 თუმანი.

მუსინ-პუშკინისა დროსა, 1800 წელსა, მასვე ზარბი-ხანაში, რო-
მელსაცა უწოდეს მონეტნი დვორი, ახტალისა მადნებიდამ გამოტანი-
ლისა ვეცხლისა მოსჭრეს სახედ და საჩვენებელად ზუსთა და ქართ-
ველთა რავდენიმე ბრონზისა ფულნი; მათხედ იყვნენ გამოჩენილნი
ერთსა მხარეს არწივი რუსეთისა და მეორესა ღერბი ქართველთა
მეფისა, ესენი შემდგომათ წარუვლინეს რუსეთისა დიდთა კაცთა.
გარდა ამა დაწყებისა დროსა რუსთაგან ფულის მოჭრისა, არა რაჲ
მოუჭრიათ 1802-მდე. 1802 იწყეს მოჭრა ორაბაზიანისა და აბაზია-
ნისა, ესრეთვე სპილენძიდამაც ორ-კოპეიკიანისა და ერთ-კოპეიკიანისა.

* ხელნაწერში ეს „ზედა წარწერა“ არაა მოყვანილი. რ. ე. დ.

დროთა მეფობისა მისისა გვამნი, წარჩინებულნი გვარ-შთამოებითა საქმითა, სიტყვითა, ცხოვრებითა იყვნენ შემდეგნი:

1) მუხრანის-ბატონი იოანე, სიძე მეფისა და მეუღლე ქეთევან მეფის ასულისა, — მექონი ხმისა და პატივისა..., სალთ-ხუცესი სასახლისა; არა ცხადად, გარნა არა მყვარებელი მეფისა, მორიდებულად მეფისა მცხოვრები მუხრანსა, შეშინებული მეფისაგან, რომლისაგანცა ჰგონებდა, რათა მოუღებს მას სალთ-ხუცესობასა მიტაცებულსა მეფის ირაკლისა მიერ დავით სარდლისაგან ორბელიანისა. ესე გარდაიცვალა 1798 წელსა. მისმან შვილმან ჯერეთ 16 წლისამან კონსტანტინემან დაიმკვიდრა ადგილი მისი დამტკიცებითა თვით მეფისა გიორგისაგან და გარდაიცვალა 1843 წელსა*.

2) დავით სარდარი ყაფლანი შვილი, სიძე მეფისა გიორგისა, ქმარი დისა მისისა თამარისა ერთისა დედიდამ... ამას ჰყვანდა ცოლად... და იყო კაცი მხნე და ძლიერი სიტყვითა. ამან დააშენა სომხითი მტერთაგან გაოხრებული. გარდაიცვალა 1796 წელსა.

3) ოთარ ამილახვარი, სარდარი [სამილახვროსი და ლიახვზედ საერისთოსი]. მოურავი გორისა; ქალი მისი ელენე იყო ცოლი თეიმურაზ მეფის ძის გიორგისა შვილი. გარდაიცვალა 1827 წელსა.

4) გიორგი ციციშვილი ეშიკალბაში მეფისა გიორგისა. გარდაიცვალა 1850 წელსა, ღრმად მოხუცი.

5) ლუარსაბ თარხნიშვილი, ქმარი სოფიო მეფის გიორგის ასულისა, გარდაიცვალა წელსა.

6) ევსტატი ციციშვილი [ქალაქისა მოურავი, ნაშობი მეფის ირაკლისა ასულისაგან], მეგობარი კათოლიკოსისა** ანტონისა მეორისა. გარდაიცვალა ნიჟნი-ნოვგოროდსა 1828 წელსა და მექონი ჩინისა დ. სტ. სსვ., კაცი წერილთაცა შინა დახელოვნებული.

7) დავით თარხნიშვილი, მიმბაში მეფის კარზედ მყოფი. გარდაიცვალა 1847 წელსა.

* ხელნაწერში ამ სიტყვებს მიჰყვება ბარბარე ქობულაშვილის მინაწერი, რომელიც მქრალი ფანქრით არის გადახახული: „ყველა სარდალ[თ] შორის და მბრძანებელი ომში. ეს იყო სომხითის ამშენებელი, რომ აღარსად იყო შენობა გარდა კუმისისა. იქაც კლდის შემწეობით შვიდი კომლი ესახლა. დავით სარდალმან გააკეთა ტაბახმელას კოშკი. კოდაზუდ კოშკი და გალავანი ეკლესია“. ქვევით, ყველგან, ქობულაშვილის ხელით შესრულებული ადგილები შეტანილი გვაქვს კვადრ. ფრჩხილებში. ცარიელი და უბრალო ფრჩხილები კი ავტორს ეკუთვნის. რედ.

** აქ ქობულაშვილის მიერ ჩამატებულია სიტყვა „პოეტა“. რედ.

8) ნიკოლოზ ხიმშიაშვილი, რომელმანცა მოკლა ლენ-
რალი ლაზარევი; [იყო ყულუხჩი მარიამ დედოფლისა. გადავარდა
ახალციხეს და მუნ მოკვდა].

9) როინ ამირეჯიბი, დიდი მხნე და ვაჟკაცი, ერთგული
მეფისა.

10) ფარსადან მაჩაბელი, შინა ყმა მეფისა, ოვსთა ჯარისა
მკრებელი, და ხარკისა სახასოს მომგროვებელი.

11) ელვაზარ ფალავანდიშვილი, რომელმანცა მოაწერა
ხელი ტრაქტატზედ, პავლეს იმპერატორისა და მეფისა.

12) შანშე ერისთავი, შინა მეფესა ახლდა. მოკვდა 1831
წელსა.

13) ელიზბარ ერისთავი ყულასადარი. ესე იყო სიძე იმერე-
თისა მეფისა სოლომონისა დიდისა. ქალი ამის ანნა იყო ცოლი მე-
ფის ძის ფარნაოზისა. მოკვდა წელსა.

14) შალიკაშვილი, მხნე და ვაჟკაცი, მტერთა უში-
შარი, გამბედავი მეომარი. — მეფე ირაკლი იტყოდა: „სამისა შალიკა-
შვილითა 500 კაცს მტერს არ შევეუშინდებო“.

15) ზაალ ბარათაშვილი [ყმაწვილი კაცი, მაგრამ მაინც
მეფე გიორგიმ ისევ უბოძა მამის ადგილი სუფრაჯობა და ემსახურე-
ბოდა].

16) გიორგი ბარათაშვილი (სუფრაჯი... გარდაიცვალა
1854 წელსა)*.... ახლდა განუშორებლივ მეფესა..

17) ზაზა სოლოღაშვილი, — ლეკთა აიკლეს მისი სოფელი,
დაასახლა გლეხნი, აღაშენა კოშკი. მიუხდა ახალციხის ფაშა რვაასის
კაცითა; გაუმაგრდა კოშკში და მოუკლეს შვილი ფაშასა. ზაალ [sic]
გამოუხდა კოშკით, მოსტაცა მოკლული შვილი და შეითრია. ფაშა
სირცხვილეული დაბრუნდა. ამას ზაზას ჰყვანდა ძმა სვიმონ რუსეთისა
კარზედ ცერემონიმეისტერი.

18) ვახტანგ ყაფლანიშვილი ანუ ორბელიანი, იყო
ქმარი თეკლა მეფის ასულისა, მოკლული კახეთსა 1812 წელსა. ამას
ებარა ყარაბულახი და გარემო სოფლები და იფარვიდა საგარეჯოს,
მანავს ლეკთა დაცემისაგან. უდაბნოს ბოლოს დაამარცხა ბელადი ერთი
და მოსჭრა თავი.

19) თამაზ ყაფლანიშვილი. ეშიკაღაბაში, მამიდაშვილი მე-
ფისა. გაიქცა იმერეთსა და მერეთ მობრუნდა და მოკვდა თფი-
ლისს ().

* ჩვენ მიერ ფრჩხილებში შეტანილი სიტყვები ავტორს მეღწივით გადაუხაზავს.
რ ე დ.

20) ზაალ ორბელიანი. მეომარი, თანაშეზღდილი ირაკლისა ().

21) ჭაბუა, ანუ იოანე ყაფლანიშვილი, მდივანბეგი, ფილოსოფოსი, მოლექსე, მწერალი სამღრთოთა და საეროთა წერილთა. სიტყვა მჭევრი.

22) ეგნატი თუმანიშვილი, მდივანი მეფისა, კაცი გონიერი და მწერალი და მწიგნობარი.

23) სოლომონ ლიონიძე, მაღალის გონების კაცი. ერთგული ქვეყანისა, დიდი მრჩეველი და უცთომელად შემმეცნებელი საქმისა.

24) შიო სიღომონიძე, საყვარელი მეფისა. ამას ჩააბარა მეფემან გრემის ეკლესია, სადაცა დაუმტკიცა მამულებიცა; მოკვდა 1810 წელსა.

25) იესე დეკანოზი, იყო სასახლისა. მეფემან გიორგიმ უბოძა მას აზნაურობა; შვილი მისი ეფრემ, მოხსენებული ზევით ().

26) იესე იესეს-შვილი, გვართ ბარათაშვილი [მსაჯულობით ხმობილი. მისსა ბეჭედზედ ესრეთ ეწერა: „ჟამი ესეცა წარვლის“]. აქენდა მას სხვაცა ბეჭედი წარწერიითა: „პირი ესეცა მტკიცე არს“. მტერთა დააბეზლეს მეფესთან, რომელ იესე მსაჯულს ორი ბეჭედი აქვს და ასვამს ზოგსა ქალაღზედ ერთსა და ზოგზედ მეორესაო. მეფემან მიიხმო და მოსთხოვა პასუხი: „დიახ, ბატონო მეფე! თქვენს განჩინებაზედ, ვითარცა მტკიცეზედ და სამართლიერზედ ვსდებ სიმტკიცისა ბეჭედსა და სხვათა წერილთა ზედა ადვილ დასარღვეველთა მეორესა. ორთავე ბეჭედთა ზედა წარწერიდამ სჩანს ლექსი სახელისა მისისა „იესე“. — მეფემან გაიღიმა და სდუმნა. იხილა, რომელ არა რაჟ იყო უგვანი ბეჭედთა მისთა გამო.

27) ეგნატი იოსელიანი, მწერალი მეფისა, მისგანვე მიბარებული სომხისა მოძღვართან სასწავლებელად ენისა და სომხურისა ენისათვის მოხმარებული მეფისაგან, მწერალი წიგნაჲ. გარდაცვლილი 1843 წელსა, 77 წლისა.

28) გლახა ჭილაშვილი, მილახვარი მეფის ძის ვახტანგისა ანუ აღმასხანისა, აზნაურშვილი არაგვისა. მობრუნდა რუსეთით და მოკვდა 1815 წელსა.

29) ადამ ყარანგოზიშვილი [ვაჟკაცობით ცნობილი], მოკლული ლეკთაგან ნაოზასა 1801 წელსა.

30) გრიგორი ყარანგოზიშვილი, მებრძოლი რუსთა.

31) იასე ძმა მისი, დიდივე ვაჟკაცი.

32) გოშპარ კობიაშვილი ().

33) ზაალ ტერიშვილი, მეფისა კარზედ აღზრდილი და მეფისა გიორგისა საყვარელი, მოკვდა 1824 წელსა.

[გედევანიშვილი, საკათოლიკოსო აზნაური და სარდალი საეკლესიო ყმათა]*.

34) ბეცია კობიაშვილი. მეფემან გიორგიმ მიანდო გზაზედ დარიალისა დახვედრა და გამოძლოლა რუსთა ჯარისა. თუმცა იწყინა ესე ძმამან მისმან ვახტანგ, გარნა ვერა ჰქმნა წინააღმდეგი.

35) ზაალ გურამიშვილი. მისსა სახლში ქვემო ავჭალას გაატარა მეფემ სახლობით თვისით ორი ზაფხული. ცოლი მისი ნინოდღესაც ცოცხალია 104 წლისა. თვით მოკვდა 1804 წელსა.

36) იოანე კვეხერელი, არა აზნაურთაგანი, მეფის სადილზედ განუშორებელი. იყო ერთგული მეფისა, მესაუბრე კარგი და მლოცველი. კარი მეფისა იყო მისთვის ღია მარადის.

37) იოსებ ზეიდლიშვილი, წინამძღვაროვი გვართ, რუსულისა ენისა მცოდნე. მერეთ მოძღვარი კ. ციციანოვისა. მოკვდა 1827 წ. თვით მე გამიგონია მისგან შემდეგი ამბავი: „მოკვდა აფიციარი ლუტერანი 1801 წელსაო; არ ვიცოდი როგორ უნდა დაგვემარხათ. მიბრძანეს დაასაფლავებო. გადვიკიდე ოლარი და გავყევ მიცვალებულსაო, მოთქმით გალობისა: „არც ჩვენია, არც სხვისია, ეშმაკმან იცის ვისია“-ო. ესრეთი ხუმრობა მრავალი იცოდა მან მოხუცმან.

38) ზაქარია სიდომონი ().

39) იასე სულხანიშვილი.

40) თეიმურაზ ციციშვილი, მდივანბეგი, დიდი ჰქვიანი კაცი, ორჯერ სტამბოლში ელჩად გაგზავნილი. მოკვდა 1802 წელსა.

41) ბარძიმ, (მოკვდა მოხუცი ღრმად 1827; ახლდა სპარსეთს მეფეს თეიმურაზს) და ზაზა მიმბაში ბორტიშვილები მაჩაბლები. ბარძიმს მეფე უწოდებდა „უმანკო ტრედი“, და ზაზას „შეგარდენი“. ზაზა დაესწრო ასპინძის ომში, როდესაც მეფის ძეს გიორგის არ დაუჯერა ტოტლებენმან მიშველება, მაშინ ზაზამ შეჰკივლა: „დაანებე მაგ მ. . . . დ. წამობრძანდით, ჩვენ შევებმით და გავიმარჯვებთ“. შემდეგ რუსთა შეიპყრეს ზაზა და ბაადურ მაჩაბელივე და ორნივე ციხეში დაიხოცნენ 1810. ამ ზაალს (?) უბოძა კეხვის ციხე, — მეფის ძემან დავით.

42) ზურაბ ფალავანდიშვილი, მამა მიხაილისა. მეფემან გიორგიმ მიუჩინა რუსისა ჯარსა საგზლისა მისაცემად. მისცეს პირდაპირ ჩინი ტიტულიარნის სოვეტნიკობისა. მოკვდა მოხუცი 1819 წელსა, ანუ 1820 წელსა.

43) ნიკოლოზ ელიოზიშვილი, ნაზირი კათოლიკოსისა ანტონი მეორისა. თანა ჰყვა მას რუსეთს და უკუქცეული მუნით მოკვდა 1857 წელსა ღრმად მოხუცი.

* ჩამატებულია ქობულიშვილის მიერ უადგილოდ.

44) კათოლიკოსი ანტონი მეორე, [მეფის] ირაკლის ძე-
უყვარდა მეფეს, ვითარცა ძმა თვისი და კაცი განკრძალული. სა-
კვირველი სასოებიათი მწირველი. იონა მიტროპოლიტი და ექსარხი,
ხშირად მეტყოდა ხოლმე მისთვის: რუსეთში მისგან ვისწავლე წირ-
ვაო. თვით იონა იყო დიდად სასოებიათი მწირველი. გარეგანსა ცე-
რემონიასა გარდაემატებოდა მარადის ღირსებითა ცრემლთა დენითა
და კრძალვითა აღსრულება სამღრთოჲსა ლიტურგიისა მისგან აღ-
სრულება.

45) იუსტინე, მთავარ-ეპისკოპოსი [მალაშვილი, კაცი ფი-
ლოსოფოსი და გაზრდილი დიდის კათოლიკოსისა]გან. წირვისათვის
მისისა იტყოდა მეფე გიორგი: „წირვა იუსტინესი არის გარედგან
რაჲმე საჩვენებელი დიდისა საიდუმლოჲსა, რომელიცა არის ლიტურ-
გია; კეთილი და პატიოსანი; მაგრამ გვაფიწყებს და არა გვაგონებს
ლიტურგიისა სიღრმესა; ვითარცა მზე ზამთრისა ანათებს და არ გვათ-
ბობს. წირვა უნდა ხვდებოდეს გულსა და არა თვალსა“. ესე ვიცი
თვით მიტროპოლიტისა იოანე ბოდბელისაგან, და ხშირად მეტყოდა
მეფისა თქმსა ამას იმერეთისა მიტროპოლიტიცა დავით წერეთელი.

46) არსენი თფილელი [ქართველთ მეფეთა ჩამომავლობა]. მო-
კვდა განდევნილი კათედრიდამ 1813 წელსა. ესე არა უყვარდა მე-
ფეს გიორგის.

47) ვარლაამ, შემდეგ ექსარხოსად ყოფილი, ქსნის ერისთვის-
შვილი; მცოდნე ებრაულისა ენისა, დეკანოზი და მასწავლებელიცა
ხელმწიფე იმპერატორისა ალექსანდრე მეორისა გერასიმე პავსკი,
მასწავლებელიცა ჩემი ს. პ.-ბ. ებრაულისა ენისა მეტყოდა ვარლა-
ამისთვის (1834 წელსა), რომელმან მისისა თხოვნითა თარგმნა რუ-
სულად ქადაგებები ვარლაამისა, რომელიცა დაიბეჭდაცა. მისგანვე
ვარლაამისა ესწავა მრავალთა ქართულთა ლექსთა, ებრაულის ენისა
სახმართა.

48) იოანე ბოდბელი [მაყაშვილი]. ამას არ უყვარდა მეფე
გიორგი და მარადის მოიხსენებდა არა კეთილად. იყო ორგული მე-
ფისა, თუმცა მიმალული. ძმასა მისსა ალექსანდრესთან აქვნდა იღუ-
მალ მიწერ-მოწერა. ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა 1837 წელსა; იყო
დიდი პურადი, დიდი ეკლესიათა ძველთა განმაახლებელი. დიდად
მეცადინებდა შემდგომად თვისსა ყოფილიყო ვინმე მღვდელმთავრად
ბოდბეს და ვერვის დააჯერა. მრავალი ვიცი მისგან ძველი ამბავჲ და
მრავალი მაქვნდა მასთან ბაასი მრავალთათვის საგანთა.

49) მიხაილ ნინოწმინდელი, არ უყვარდა მეფესა გიორ-
გის. მოკვდა 1813 წელსა ბრმად. იყო მოწაფე ანტონი კათოლიკო-

სისა. ამან უქმნა სარდალსა დავით ყაფლანიშვილსა ზედა წარწერა, ღვთისა დედისა ხატზედ:

„სიტყვისა ღვთისა დედაო, ძღვენს მცირეს გაგიბედაო, როს აწყურს მექმენ მწედაო, მუნ შოვნით გიმკობ ზედაო. შენდა ვითხოვ უამსა არ ღრობით ვინ გამკობ არ დარიდობით“.

ხატი ესე დღესცა აქვს კ. მანანა ორბელიანსა, ვითარცა სამკაული და საუნჯე ოჯახისა. არის სახე ივერიისა ანუ კარისა ღვთისმშობლისა და გარემო 26 უსხედან წმიდანი ნაწილნი, ზედა წარწერებითა თვით წმიდათა მათ, რომელთაცა ნაწილნი განაშვენებენ ხატსა წმინდასა.

50) ამბროსი ნეკრესელი, ნამღვდელავი, მოკვდა თფილისს 1799 წელსა. ქალი მისი თინათინ იყო დედა ნ. ო. ფალავანდოვისა ღუბერნატორად ყოფილისა 1837 წელსა. ესე ამბროსი იყო უკანასკნელ ეპისკოპოსი ნეკრესისა, ლეკთაგან ვახობებულისა.

51) გერვასი წილკნელი, გვარით მაჭავარიანი, ესე ეკურთხა მეფისა გიორგისა ღროსა, რომელიცა მას ვერა სწყალობდა რად? ვერ ესცან; მოკვდა 1817 წელსა. ამის მეტი მეფის გიორგის ღროს არ კურთხეულა ეპისკოპოსად.

52) . . . მროველი.

53) ევთიმი, არქიმანდრიტი წინამძღვარი ნათლისმცემლის უდაბნოსი, მოძღვარი მეფისა. მისი იყო ხშირად საუბარში თქმა: „ქრისტეს ღვთის მადლითა“. ესე თქმა მიიღო თვით მეფემან გიორგი მისგან და ხშირად ხმარობდა საუბართა შინა და წერილთაცა თვისთა და თვით მიწერმოწერასაცა შინა სამეფოჲსა საქმეთა გამო.

54) იოანე ქარუმიძე, სამთავნელი, მერეთ მთავარ-ეპისკოპოსი, კაცი ნასწავლი. მოკვდა თფილისს და დაასაფლავა არსენი თფილელმან თვისსა სამეტოქოსა კვირა-ცხოვლისა ეკლესიასა 1804 წელსა.

55) იულჯის ურბნელი, თუხარელი. კაცი მაღალისა სათნოებისა, ღირსი ვითარცა მეუღაბნოე. მომხილველი ტრაპეზუნტისა და აღკვეცილი ახლოს მისა ნათლისმცემლისა უდაბნოჲსა; წინამძღვარმან უდაბნოჲსა ამის უწოდა სახელი თვისი და მოვიდა ახალციხით თფილისად. იყო არქიმანდრიტად ღიღისა ანტონისაგან ნაკურთხი. მანვე მიუბოძა ურბნისელობა.

56) სერაპიონ, წინამძღვარი დავით ვარესჯისა.

57) ნეოფიტე, არქიმანდრიტი და წინამძღვარი მცხეთის დაუჯდომლობისა ეკვდერისა, დაქცეულისა 1838 წელსა. მოკვდა უადგილო, თფილისს 1841 წელსა.

58) ნიკოლოზ შუამთისა [მოძღვართ მოძღვარი, ნიკოლოზ ქობულოვი]* მოკვდა 1803 წელსა.

59) ნიკიფორე შიო მღვიმისა, რომელიცა დაიკეტა ლეკთა გამო 1800 წ. 1802-დმდე ()

60) გამალრელ, წინამძღვარი იკორთისა, მოკვდა 1816 წელსა. არ უყვარდა ამას ვარლამ ექსარხოსი, რადგანაც ებრძოდა ერისთვიანთა ყმათა და მამულთათვის ძველად შეწირულთა და მისგან ექსარხისა მიმალულითა.

61) ათანასი ჯვარის-მამა, ბერძენი, მოკვდა პატრიარქად იერუსალიმისა 1834 წ.

62) ნიკიფორე, არქიდიაკონი იოანე ბოდბლისა; მერეთ არქიმანდრიტი ხირსისა, მერეთ ეპისკოპოსი გორისა და ვიკარი ექსარხოსთა. მოკვდა 1850 წელსა. სნეულმან მღებარემან სარეცელსა მრავლად ეცადა ენახა და მიეღო კურთხევა ექსარხისა ისიდორესი, გარნა ამან არ ნახა, მტერობისა გამო მისდა და მეშურნეობისა, რომელ მას უმეტესსა უძღვიდენ პატივისცემასა კ. ვორონცოვი და სხვანიცა. — მე თვით ვარ მოწამე ამისი და თვით ვიყავ შუამავლად რათა ენახა მას იგი.

63) სინა-მთისა.

64) ათონისა.

65) იოაკიმ ვიკარი კიპრიისა მონასტრისა. იქმნა ეპისკოპოსად ახტალისა 1803 წელსა, მოკვდა 1829 წელსა. ამას ახლდა დიპლომატად ვასილი. . . რომელმანცა მიიღო დეკანოზობისა ხარისხი და აღაშენა ხარფუხს თფილისს ეკლესია გუმბათიანი წმინდისა ნიკოლოზისა სახელზედ.

66) ტრიფილე, აღმწერელი წიგნთა, წინამძღვარი ჯვარისა მონასტრისა, არაგვს გაღმა პირის-პირ მცხეთისა. მოკვდა 1818 წელსა.

67) იოსტოს, მღვდელ-მონაზონი ანდრონიკაშვილი [კაცი ფილოსოფოსი და ერთგული მეფეთა]. მოკვდა ვეჯინსა კახეთში.

68) იოანე ოსევილი [სიონის მღვდელი იყო]* ()

69) ონისიმე იოსელიანი [საყვარელი მეფის გიორგისა] იოსებ კათოლიკოსისაგან ნაკურთხი. მამა მისი ქრისტეფორე გადმოვიდა

* პ. იოსელიანს ბარბარე ქობულაშვილის ჩანაწერი (შეტანალია კიადრ. ფრჩხ-ში) შემდეგ შეუსწორებია. რადგან სიტყვა „ნიკოლოზ“ თვითონ მას დაუწერია ნომრის (№ 58) შემდეგ, ამიტომ ეს სახელი ქობულაშვილის ფრაზიდან ამოუგდია. ჩვენ ის აღვადგინეთ. (შდრ. ძვ. გამოცემა, გვ. 315). რ ე დ.

** ხელნაწერში, ქობულაშვილის ამ ფრაზაში, პ. იოსელიანს წაუშლია სიტყვა „მღვდელი“ და მის ნაცვლად დაუწერია „დეკანოზი“. (შდრ. ძვ. გამოცემა, გვ. 316). რ ე დ.

იმერეთით წყალ-ტუმბოდგან. ორნი ძმანი მისნი დაიხოცნენ ჭარის-
ომში. კათოლიკოსსა ანტონის უნებდა, რათა მიჰყიდოს მან მამული-
თვისი და ვენახი მარტყოფს „სესიაური“ სხვასა. უარისათვის გადა-
აყენა მღვდელობიდამ. მეფემან თეიმურაზ იწყინა და კვალად გახსნეს-
კრულებიდამ.

70) სოლომონ დეკანოზი ანჩის-ხატისა [ალექსიევი]. მწერალი-
და მწიგნობარი; ძე ალექსი დეკანოზისა, მწერალისავე ჩინებულისა.
მოკვდა 1808 წელს; ამან 1795 წელსა ზურგით გაიტანა ხატი პირის-
მღვთისისა ქალაქიდამ, დაუდვა ურემსა მცხეთაში და აქედამ გასული
არაგვსა წარვიდა თელავსა და დახიზნვა მუნ იგი წინ ქეთევან დედოფ-
ლის ეკლესიასა.

71) კეჟერაშვილი მარტყოფელი, მბეჭდავი წიგნთა.

72) აბრამ, გვარით ურიათყოფილი, მოუსტვინეშვილად წო-
დებული, მბეჭდავი წიგნთა, პატივცემული მეფისაგან; მეგობარი და-
ვით სარდლისა ორბელიანისა; მშრომელი მეტეხისა ეკლესიისა განახ-
ლებაზედ სოფელსა მეტეხს. დიდი მლოცველი და მემარხულე, და-
მღვდელი განკრძალული. იღვა მარტყოფს.

73) ზაქარია სულხანოვი, მბეჭდავი წიგნთა, მოძღვარი დე-
დოფლისა დარეჯანისა. დაახლოვებული მეფისა გიორგისა. მოკვდა-
1820 წელსა.

74) ისაკ მწიგნობარი, სიონისა თფილისს ეკლესიასთან-
მცხოვრები. მოკვდა 1799 წელსა. მეფემან გიორგიმ თავისის ხარ-
ჯითა დაასაფლავა იგი მუნვე. მეფისძემან დავით იახლა თვისთან,
ოდეს მოიხილა ერევანი და განჯა, ეჩმიაწინისა ეკლესიასა შინა შე-
სულმან, არ დაიწერა პირჯვარი და ამით აწყინა სომეხთა ოქვეარ-
ტერსა ლუკას, ამან არ მიიღო მღვდელობისა ხარისხი სიმდაბლისა-
გამო და იმავე მწიგნობრისა ანუ მკითხველისა ხარისხითა აღ-
სრულდა.

75) ჰარონ მღვდელი ალექსიევი. ეახლა კათოლიკოსსა ანტონის
მეორეს. არ უყვარდა ესე მეფეს. მოკვდა თფილისს 1827 წელსა.

76) ელევთერი, საყვარელი მეფის გიორგისა მღვდელობაში-
1804 ბერი და არქიმანდრიტი. 1812 წელსა წინა უძღოდა კახეთისა-
დამამშვიდებელსა, გარნა მრავალთა თავადთა, აზნაურთა და სამღვ-
დელთა ბოროტად და შეუწყალებელად დამსჯელსა ღენერალსა-
დიმიტრი ორბელიანსა. აქა შეიძაგეს იგი. შეიძაგა თვით ერმალოვ-
მაცა. გარნა უყვარდა მრავალთა პურადობისათვის და ტკბილისა ხა-
სიათისათვის. მოკვდა 1825 წელსა.

77) გოგია დიაკვანი [საყვარელი მეფის გიორგისა]. სახლობა-
მისი ახლდა მას და დედოფალსა მსახურებად. იყო გარკვევით ლექსთა

და აზრთა გამოხატვით მკითხველი ეკლესიისა წიგნთა. ხმა მისი არის, — ბრძანებდა მეფე, — ხმა ლოცვისა და ვედრებისა, ხმა საგალობელისა ხმათაო.

78) დავით მღვდელი ჩუბინიძე, ნათლისმცემლის ეკლესიისა აწ დაქვეულისა, და იესე დეკანოზი, შვილი მისი. ამას აქვნდა შუნ სასწავლებელი, სადაცა მეცა ვსწავლობდი ქართულისა კითხვასა და წერასა ხარისა ბეჭის ძვალზედ დროთა ჩვეულებისა გამო. 1817 გაუქმდა სასწავლებელი ესე და გადაგვიყვანეს სემენარიასა, რომელიცა განხსნა მასვე წელსა 1 ოკტომბერსა ექსარხოსმან თეოფილაქტე. კარგად მახსოვს დღე ესე 8 წლისას, ოდეს რექტორმან პირველმან ვიტალი კურთხევისა დროსა და სხურებისა გვიბრძანა ვუყრიდეთ თეოფილაქტეს ყვავილოვანთა ბალახთა.

79) ზოსიმე, ბერი დავით გარესჯელი, გამომკვეთელი სენაკისა და კანკელისა, თფილისს სიონისა შემშზადებელი.

80) ილარიონ არქიმანდრიტი, ვაჩნაძე; — მრავალი დასდვა ამაგი საბა წმინდის მონასტრის განახლებაზედ კახეთს.

81) დარჩია მელიქი ბებუთაშვილი, კუზიანი ტანით და ფრთხილი საქმეში კაცი. პატივს სცემდა მას მეფე გიორგი, თუმცა განარისხაცა ორგულობისა შეწამებისაგამო. მოკვდა 1827 წელსა.

82) სტეფანე გურგინბეგიშვილი, კაცი მდიდარი და დარბაისელი, მოკვდა 1808 წელსა.

83) ოსეფა ბებუთაშვილი, მიშკარბაში, მამა ვასილისა ღენერალ ოტინფანტერისა. ელჩად ხმარობდა მას ეჩმიაწინსა და ერევანსა. მოკვდა 1807 წელსა.

84) აღა და დანიელ ფითუაშვილი [ნ] ი, მოქალაქენი დარბაისელნი.

85) მუნთუაშვილი.

86) მიკირტუმთაყუაშვილი, სასახლისა კაცი და მოქალაქე.

87) აღალო ოქუაშვილი, დიდი მდიდარი საკათოლიკოსო ყმა.

88) რევაზ და ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ქიზიყისა შოურავნი ().

89) იოანე ანდრონიკაშვილი ეშიკალაბაში; მემკვიდრისა მახლობელი და ერთგული. გარდაიცვალა 1830 წელსა.

90) სვიმონ აბაშიძე, მეფის გიორგისა მძახალი და მისგან პატივცემული.

91) სვიმონ ბებურიშვილი, დიდი და გამოჩენილი ვაჟკაცი, გმირთა გმირი. ესე გაიქცა 1803 წელსა და მივიდა თვისსა ძმასთან აღამთან, რომელიცა ახლდა მეფის ძეს ალექსანდრეს. დამსწრემან რუსთა თანა სპარსთა ომისა, შეიძინა სპარსნი მხდალნი. ამისთვის უიმედო მათგან გამოვიდა რუსთან და გამოიყვანაცა ძმა თვისი.

92) თაღია ჩოლაყაშვილი, — გაიქცა სპარსეთსა ალექსანდრესთან და მერეთ მობრუნდა. მოკვდა 1836 წელსა. მეფე გიორგიმ მიანდო მზრუნველობა რუსთა ჯარისათვის, რომელიცა იდგა საგარე-ჯოში და ახლო მისსა სოფლებში.

93) ჰუსეინოღლი სულთან, ბორჩალოელი, მეფისა მცნობიჲ საქმეთა შინა მრავალთა მისგან ხმარებული. შემდგომად მეფისა არდამორჩილდა რუსთა და ივლტოდა სპარსეთად.

94) ალიბეგ, სულთანი ყაზახისა, მდიდარი საქონლითა, შემნახავი მეფისა გიორგისა, ცხვრისა და ძროხის არვეთა. ივლტოდა სპარსეთად.

95) იბრაღიმ, სულთანი შამშადილისა. ამას ებარა მეფისა ჯორები და აქლემები.

96) პეტრე ლარაძე, მოლექსე და მწიგნობარი, შვილი მღვდელთა ხარებისა ეკკლესიისა, რომელიცა თეიმურაზ მეფემან მოულოფრანგთა. მოკვდა 1837 წელსა.

97) დავით რექტორი ალექსიევი. მოკვდა 1825 წელსა.

98) ომან ხერხეულიძე, აღმწერელი მეფის ირაკლის ცხოვრებისა; მოკვდა 1805 წელსა. ახლდა იულონსა და მომღურავი მისი ეახლა მეფეს გიორგის, რომელმანცა უბოძა მდივნობა კახეთისა ოქმითა.

99) სტეფანე ფერშანგი, გორელი სომეხი, მოლექსე. ამან ტყვედ მოყვანილსა ლექსა ოსოქოლელსა ასესხა ფული რვა თუმანი და დაიხსნა მაჩაბლისაგან, პირობითა, რომ გამოუგზავნის. ლექსა დაიცვა სიტყვა მიცემული და გამოუგზავნა რვისა ნაცვლად ათისცნო ესე მეფემან და იამა შეფესა. — იყო სტეფანე მოიჯარადრე ბურნუთისა და თამბაქოსი თფილისს. მრავალია მისგან დაწერილი ლექსი. მოკვდა თფილისს, 1839 წელსა, ღრმად მოხუცი.

100) დიმიტრი, იოსებ მდივნის შვილი, გვარით თუმანიშვილი. მოლექსე. მოკვდა 1821 წელსა. ახლდა მეფის ძეს მიხაილს, ს.-პ. ბ.

მისგან დაწერილსა ლექსსა სიყვარულითსა:

„სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი“.

უქმნა დაწუნება ლექსადვე მღვდელმან ეგნატე იოსელიანმან. ამას შეუდგინეს ბაასი. მიწერ-მოწერისა ესე წიგნაკი, წარკითხული ჩემსა სიყრმეში, ველარსად და ვერვისთან ვჰპოვე. დიდის გონიერებით იყო-ორთავე მხრიდგან ნაწერი. — იყვნენ სიყრმით მეგობარნი და მეზობელნი სახლთა სადგურით, მეფეთა სასახლისა.

101) ბესიკი ანუ ბესარიონ გაბაშვილი, მოლექსე, მოკვდა 1799 წელსა *; ამაზნდ მრავალი სწერია და მე არღა განვიმეორე.

102) სოლომანა აბამელიძე, ბიძა მეფის რძლის ელენესი. დავით მემკვიდრის ცოლისა. მეფე გიორგი პატივს სცემდა, პატივისცემისათვის თვისისა რძლისა. მოკვდა ბრმა, ღრმად მოხუცი 1823 წელსა.

103) საათნავა, სომეხი თფილისელი, ცნობილი გვამი, გამოჩენილი მოლექსე. მოკვდა 1801 წელსა; იყო მწერალი მარტივითა საუბარისა ენითა, გარნა ჰაზრთა მკვეთრთა მექონი. მისთა თქმათა დღესცა იგავად იტყვიან ქართველნი; იყო მომღერალიცა, იყო სომეხი და სძაგდა სომეხი; ამისთვის ემღუროდენ სომეხნი.

104) ოთარ ქობულაშვილი, სოფლისა კისისხევისა, დესპანი ქართველთა მოსკოვისა, ოდეს შეერთდა საქართველო რუსეთსა 1801 წელსა. გარდაიცვალა 1830 წელსა; იყო ესეცა მოლექსე სიყვარულისა და მიჯნურობისა. ლექსთა მისთა იმღერდენ ქართველთა მოსაკრავენი და მეჭიანურენი.

105) გიორგი ავალიშვილი, ცოლისძმა გარსევან ჭავჭავაძისა.

106) იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგისა, ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავაძისა. იყო დესპანად, ოდეს შეერთდა საქართველო რუსეთსა 1801 წელსა. მოკვდა კახეთს 1837 წელსა.

107) გარსევან ჭავჭავაძე, გვამი ცნობილი.

108) პაატა ჭავჭავაძე. ამას მიანდო მეფემან ირაკლი გამოყვანა 900 ლეკისა და სარდლობაცა იმერეთისაკენ, მუნ მისრულთა ლეკთა შესაწევნელად ქართველთა ჯარისა, ოდეს დასვეს მეფედ სოლომონ ლეკთა აღაოხრეს იმერეთი, დაიტაცეს ეკლესიათა სამკაულნი და ბარძიმ-ფეშხუმი ჰქმნეს ჭურჭელად ჭრაქისა ასანთობელად. ესე იწყინეს იმერთა და დიდად ემღუროდეს მისსა სარდლობასა. იტყვიან დღედმდე იმერელთა თფილისისა აღებისა დღესა სპარსთაგან, მაგერი გარდუხადეს ქართველთაო: ე. ი. გაცარცვეს თფილისიო.

109) ნიკოლოზ მხატვარი აბხაზი, შვილი მისი იოანე იქმნა შემდგომად ლენერალი (). დედოფალმან დარეჯან დაახატვინა ამას კანკელი ანანურისა ეკლესიისა და სხვათაცა ეკლესიათა, ამანვე განაახლა სიფრთხილით ანანურისა ეკლესიისა კედელზედ დახატულნი ძველად 13 ასურელთა მამათა ხატნი. დღეს არღა არიან ესენი.

110) იოსებ კალატოზიშვილი, ახლდა მეფესა გიორგის და მერეთ. დედოფალსა მარიაშს; ამან გასცა დედოფალი, რომელსაცა

* ბესიკი გარდ. 1791 წ. იანვარში.

უნებდა გაქცევა ქალაქიდან თუშეთსა ანუ ფშავ-ხევსურეთსა. კნიაზმან ციციანოვმან დაასახუქრა იგი; მოკვდა 1834 წელსა. მრავლად ემღეროდა მას მეფის ძე თეიმურაზ; როტიე გოლლანდიელი სწერს მისთვის თვისსა წიგნში. თუმცა ახსენებს მას გვარით და არა სახელით.

111) იოანე აბხაზი კარდანახელი, კაცი ქრისტიანე და პატივცემული; მოკვდა 1828 წელსა (). ესე გაგზავნა მეფემან გიორგი თელავსა ორჯერ და გაატანა სანთლები კელაპტრები, რათა დღესა ქეთევან დედოფლობისსა, დაესწროს წირვისა ჟამსა მცირესა ეკკლესიასა შინა, აღშენებულსა მუნ თეიმურაზ მეფისაგან პირველისა. ესე ეკკლესია არის პირველი, ნაკურთხი ქეთევან დედოფლისა წამებულისა სახელზედ.

112) ალექსანდრე მაყაშვილი, ეშიკაღაბაში მეფისა გიორგისა ძე გამდელისა მისისა სვიმონისა. გარდაიცვალა 1823 წელსა ცხენიდან გამოვარდნით, ოდეს მიეგებებოდა მისულსა კახეთად და მიმავალსა გომბორისა გზით ექსარხოსსა იონას. ამანვე დაასაფლავა იგი იყალთოს მონასტერსა.

113) სვიმონ მაყაშვილი, ლალა მეფისა გიორგისა, დასაფლავდა იყალთოს მონასტერსა ().

114) დავით ჯიმშერიშვილი, ჩოლაყაშვილი, დიდად ნიჭებული კაცის სიტყვითა და მწერლობითა ().

115) გიორგი თუმანიშვილი, ძე ეგნატი მდივნისა, მოყვარე მწიგნობრობისა და მწერლობისა, ამან შეკრიბა ერთ წიგნად ლექსნი ძველად თქმულნი და უწოდა ქართველთა მწერლობისა ამის საუნჯესა „მრავალ-ყვავილოვანი“. დღესცა აქვს იგი შვილსა მისსა ლენერალ-მაიორსა ალექსანდრეს. მოკვდა 1837 წელსა.

116) იოანე აბამელიძე, ძმა მეფის რძლის ელენესი ().

117) სოლომონ (სოლომონ) აბამელიძე, ბიძა მეფის რძლის ელენესი, მოკვდა 1827 წ.

118) მირზა აფრიამა ენაკოლოფაშვილი, სპარსეთიდან მოსული. მეფემან გიორგიმ სამჯერ წარავლინა ერეენის ხანთან და მუნით შირვანსა ტყვეთა ქართველთა, დაშთენილთა მუნ დროსა თფილისის აოხრებისა, მოსაყვანად. მოკვდა 1824 წელსა.

119) შიომეჭიანურე, ქებული მრავალთაგან და მომღერალიცა. მოკვდა 1828 წელსა, გვემული დროთა ცვლილებისაგან, მტირალი წარსულთა ჟამთათვის, მისთვის ტკბილთა და ცრემლით მოსაგონთა. თვით პოეტი, გოდებით ჰკრავდა ჩანგთა და აგოდებდა თვით ჩანგსა.

120) დავითა მეთარე, წავკისელი.

121) [ალაჯა, მომღერალი], სომეხი თფილისელი.

122) [ალავერდა მომღერალი], თფილისელი თათარი.

123) ნინია, დურგალი ლალიაშვილი, ჩინებული ხელოსანი*.

124) გლახაკალატოზი ზაზიაშვილი, სომეხი. ამან ააშენა ეკლესია მარტყოფს გუმბათიანი და იქავე დაასაფლავა რუსთველმან ჭტეფანე 1826 წელსა.

125) ოქრომჭედელი [გაბრიელ მასხალოვი], (აწ ბასხა-როვი), მისგან მრავალი ნაკეთები ბარძიმ-ფეშხუმნი, ჯვარნი და ხატნი შემკულნი. ალევის სამების ეკლესიაში არის ერთი მისგან გაკეთებული სასანთლე ვეცხლისა ბატყნად ანუ ცხვრად ნაკეთი ვეცხლისა. ესე შეუწირავს მეფისა გიორგის ძეს იოანეს, როგორც სჩანს ზედა წარწე-რიდამ.

126) სამართლებების** მკეთებელი ივანე ზოტიშვილი. ქალაქსა ს.-პ. ბ. გავიჯან 1843 წელსა. . . . სლივიცკი მოხუცი, მამა მის სლივიცკისა, რომლისაცა ძეგლად სიმხნისა იმპერატორმან ნიკოლოზ უწოდა სიმაგრესა ერთსა პოლშაში „ჭორტი სლივიცკი-სა“. ესე მოხუცი სლივიცკი იყო ზუბოვისა ადიუტანტი დერბენტსა და როდესაც იმპერატორმან პავლე დააბრუნა ჯარი რუსეთად, მა-შინ მოვიდა იგი თფილისს 1797*** წელსა და მოისყიდა სამართლებე-ბი****, ეგონა კიდევ იყო ხელოვნება ესე მუნ და მთხოვდა დაუბარო-მას რავდენიმე. თფითოში მივე თფითო აბაზიო. არცა ერთი ევროპა-ში ნაკეთი არ შეედრება თფილისისა სამართლებსაო*****.—ესრეთ-ადვილათ იკარგება ხელოვნება?

127) ასლან ორბელიანი, ეშიკაღაბაში მეფისა; მცოდნე სპარსულისა ენისა, დასაფლავდა მთაწმინდას თფილისში.....წელსა 1826. ერმოლოვისა თხოვითა დაამშვიდა აღრეულობა ყაზახში და არცა მიუდგა მეფის ძეს ალექსანდრეს, რომელთა წერილთა არ უმაღევდა ერმოლოვისა. შემდგომად სპარსთა დამარცხებისა შამქორს ერმო-ლოვმან ჰკითხა ასლანს: „მითხარ, გიყვარვარ თუ არაო?..“ ასლანმან

* № № 122 და 123-ის შორის წაშლილია სიტყვები:
[სათნავა მოლექსე და მომღერალი]

ზაალ, პაატა, ოტია } მომღერალნი ქართველნი
ისმაილა, უსეინა } თათარნი.
თარუმა, პოლს } სომეხნი.

პირველი სტრიქონი (კვ. ფრჩხილებში) ეკუთვნის ბარბარე ქობულიშვილს.

** ხელნაწ. „სამართლებისა“. რ ე დ.

*** ხელნაწ. 1897.

**** ხელნაწ. „სამართლები“

***** ხელნაწ. „სამართლებსაო“.

უპასუხა: „სარდალო, არც მყვარებიხარ და არც მიყვარხარო“.—
მოიწონა ესე სწორე მისი თქმა და უთხრა: ერევანსა რომ შემოვად-
გებით, მაშინ შევრიგდებითო.

128) იოანე სარდალი, ოდესკ. ციციანოვისა დროსა წარვიდა
ჯარში, მაშინ ესე და ასლანცა და სხვანი თავადნი იგდეს ტყვედ-
სპარსთა. ფათალიშახმანნახა ესე იოანე და ოდეს იხილა მისსა გულ-
ზედ ვარსკვლავიანნასი, ბოძებული იმპერატორისაგან, მაშინ ჰყვედრა-
მრავალი, მისწვდა თვით ვარსკვლავსა, მოგლიჯა იგი და გარდაადლო
და უბრძანა: „ამისთვის უღალატე შენს მეფესა და ქვეყანასაო?“—
მოქცეული თვისდა გარდაიცვალა თფილისს . . .

129) აბელ ჩოლაყაშვილი, მეფისგან გიორგისა შერისხული
თელავს, სადაცა მოვიდა გვიან და არა უნებდა მოწერა ხელისა ფიცი-
სა ქალაღზედ. 1812 წელსა უღალატა რუსთა, რომელთაცა გაგზავ-
ნეს სიბირს; უკუ მოქცეული მოკვდა კახეთს 1838 წელსა.

130) აბელ ანდრონიკაშვილი, მიმბაში მეფისა გიორგისა,
აღმაშენებელი ქოდალას ღვთაებისა გუმბათიანისა ეკლესიისა ქაშოე-
თისა თფილისს ეკლესიისა პლანისა. 1812 წელსა ბუნტისა გამო გაგ-
ზავნეს სიბირსა და უკუმოიქცა 1817 წელსა. იყო სიძე სარდლის-
იოანესი. მოკვდა და დაეფლა მუნვე 1835 წელსა.

131) თომა ანდრონიკაშვილი, შვილისშვილი მეფისა მეფის-
ასულის ბარბარესაგან, ჯერეთ ყრმა იზრდებოდა მეფესთან. მოკვდა
1847 წელსა.

132) დავით მიმბაში თარხნიშვილი. ცოლი ამისი მაკრინა-
იყო ცოლის და დადიანის ლეონისა, და დედიდაჲ დავით უკანასკნელისა
დადიანისა. გარდაიცვალა 1837 წელსა. ესე იყო მიმქმელი მეფის-
რძლის ელენესი, მეფის ძის დავითის ცოლისა (მემკვიდრისა), ოდეს
მიიღო მართლმადიდებლობითი სარწმუნოება.

133) გიორგი ჩოლაყაშვილი, შერჩა მეფესა გიორგის, ვითარ-
ცა მეფის ძის ბაგრატის ნათესავსა ცოლით, და ვერ შერჩა რუსთა,
რომელთაცა უღალატა 1812 წელსა; ამისათვის პყრობილი თფი-
ლისს ციხესა, მოკვდა 1813 წელსა.

134) ადამ ანდრონიკაშვილი, მილახვარი მეფის გიორგისა.
1801 წელსა გაჰყვა სპარსეთსა მეფის ძეს ალექსანდრეს. მოვიდა მუნით
1804 წელსა. მოხუცი 80 წლისა მოკვდა 1854 წელსა ვეჯინში.

135) ბეცია თურქისტანიშვილი, ესე იყო მოურავად ტირ-
ძნისა სოფლისა, მეფისაგან გიორგისა დაღვენილად.

ტირძნისისათვის, სადაცა იყო ეგნატი იოსელიანი, სწერს შემ-
დგესა:

„ტირძნისი ყოფილა არაგვის ერისთვის საპურე სოფელი და მეფემ ირაკლი არაგვთან ტირძნისიკა ჩამოართვა არაგვის ერისთავთა.

„მაშინ ტირძნისი მისცა სარჩოდ ხერთვისისა ბეგსა ახალციხიდან აქ გადმოვარდნილსა. მას ბეგს გამოართვა მეფემ ერეკლემ და მისცა სამოურაოდ დავით ვისმე აბაშიძეს, და შემდგომად აბაშიძისა, მისცა მეფემ ერეკლემ მეთოდი რაჭის ერისთავს. შემდგომად გარდაცვალებისა მეფის ირაკლისა, გამეფებულმან მეფემან გიორგი წარგზავნა გამგედ მის სოფლისა ბეცია თურქისტანიშვილი და როდესაც ახალსა დროსა მეფისა გიორგისა გამეფებისა, დავით ბატონიშვილი გადმოვიდა რუსეთით და ლაშქაროვის მაგიერ სოფელი სთხოვა მეფესა, მაშინ მეფემან დაუწერინა სიგელი ტირძნისისა რომ არის ლაშქაროვისაო. მაშინ ის სოფელი მიაბარა მეფემან სიგლითურთ დავით ბატონიშვილსა, დავით ბატონიშვილმან გამგზავნა მე განმგედ მის სოფლისა და მე გამოვსცვალე ბეცია და ვიყავ ორს წელს გამგე მისი ჩღჟჟ და ჩყჟთ და რაც გამოსავალი იყო სოფლიდან ჩემს სარგოს მე ვიღებდი და საბატონოს ვუგზავნიდი დავით ბატონიშვილსა. მერმე მე გამომცვალა სვიმონ გაბაშვილმან 1799 წელსა. 1802 წელსა რუსეთით მოვიდა ნიკოლოზონიკოვი და ლაშქაროვსა ტირძნისი მიებარებინა მისთვის. ამისთვის მან ონიკოვმან გამოსცვალა სვიმონ გაბაშვილი და მიიღო ონიკოვმან ტირძნისი. შემდგომად მისსა მიიბარა ლაშქაროვისაგან და ონიკოვისა იოსებ დეკანოზმან წინამძღვრიშვილმან. ამისისა მოქმედებითა გაისყიდა ტირძნისი და მიესყიდა სულხანოვს“.

136) იოზ ზედგინიძე. ესე იყო მოურავი და სალთხუცესი მუხრან-ბატონისა; მეფე გიორგი სწყალობდა მას ვითარცა მეფეთა ერთგულსა და უბრძანებდა ყოველთვის საამოდ მისდა სიტყვათა. თვით მუხრან-ბატონი ექცეოდა მას ვითარცა კაცსა დარბაისელსა. მოკვდა მოხუცი 1819 წელსა.

137) დიმიტრი საგინოვი. ზედამხედველი ქ. თფილისს თამბაქოს იჯარისა მეფისა გიორგისა დროს. ნაცვლად ამისა მიეცა რუსთაგან პენსია. მოკვდა 1821 წელსა.

138) შიოშ თუმანიშვილი, ძესულხანისა. მეფე ირაკლი სწერს მამასა მისსა სულხანს შემდეგსა წერილსა, რომელსა შინა მოიხსენებს. შიოშსაცა:

„ჩვენ მაგიერად თუმანოვს მდივანს სულხანს მრავალი მოკითხვა ეუწყოს. მერე შენი წარმოგზავნილი მაიორის დისწული დავით, მრავლის საქმეების გამო აქამომდე ვერ გამოვისტუმრეთ. რომელიც ამ დროს ჩვენის ქვეყნის ამბის ვითარება იყო; ჩვენი წიგნები მოგია და ყოველსავე იმით სცნობ. ამ დავითის ხელით რომ წიგნე-

ში წარმოგებზავნა შენის ძმის წიგნში, შენი დიახ შეწუხება მოგე-
წერა ულუფის მოუცემლობის მიზეზზედ, და ჩვენ ამისთვის წარსულს
ჟამს ერთი წიგნი მოვსწერეთ აშტარხანს თარხან-ალაშვილს სტეფა-
ნეს და სამოცს თუმანს დავესესხენით, რომ მანდ შენტვის უნდა
გამოგზავნა და მაგიერი ჩვენგან მიელო, და ერთი წიგნიც იოსებ
არქიერს მივსწერეთ და იმასაც ასს თუმანს დავესესხენით შენტვის
მოსაცემად და ჯერეთაც არ ვიცით ჩვენის მიწერილობისამებრ ხე-
ლი გაგიმართეს თუ არა, რადგანც აქაური ამბავი ყოველივე ამ ახლის
ჟამში მოწერილი გვექონდა, რომელსაცა ჩვენის წიგნებითა სცნობ;
ამისათვის ამ წიგნით ამბავს აღარას მოვიწერეთ: აქაური ნალველი
ხურა გაქვს რა, ღვთის მოწყალებით ვინცა ვდნ შენიანი არიან, ყვე-
ლანი მშვიდობით იმყოფებიან, და შენს შვილს შიოშს ჩვენ ფეშქაშ-
ნივისობა ვუბოძეთ ქართლისა.

წელსა 1791.

აგვისტოს 20.

ირაკლი

“

ესე შიოშ იყო შემდეგ გუბერნიისა გახსნისა მიღებული რუსთა
შთავრობისაგანცა; მოკვდა 1829 წელსა.

139) იოსებ მელიქიშვილი, ხაზინადარი. ამას უბოძა მეფემან
გიორგი ლაშქარ-ნივისობა სომხითისა და საბარათაშვილოსი*. მოკვ-
და 1830 წელსა.

140) სოლომონ ავალიშვილი, კახელი; 1800 წელსა, ოდეს
რუსის ჯარი წარვიდა ყაზახსა, მაშინ წარატანა ჯარი ქართველთა
600 კაცი არაგველი სოლომონს. შვილი ამისი ივანე იყო ღენერალ-
მაიორი და მოკვდა 1861 წელსა.

141) ზურაბ ყაფლანიშვილი, იყო ზედამხედველი თფილისის
ბაჟისა, მოკვდა 1827 წელსა. ესე იყო მამა ღენერალ-ოტინტანტერი-
ძა კ. გრიგორი ორბელიანისა.

142) გიორგი ყაფლანიშვილი, ნაზირი მეფისა გიორგისა,
მცოდნე არაბულისა, სპარსულისა და თათრულისა ენათა. მოკვდა
1810 წელსა,

143) ელიზბარ ერისთვისშვილი, ყულარაღასი. ესე გადვი-
და იმერეთსა და მუნ შეირთო ცოლად ქალი იმერთა მეფისა სოლო-
მონ დიდისა. დაახლოვებული იმერთა მეფისა დავითისა, ურჩევდა
მიწერა-მოწერასა რუსეთთან და ჰგონებდა ამით ქსნის საერისთავოსა.

* ხელ. „საბარათაშვილისა“.

მოპოვებასა, ჩამორთმეულისა ქართლისა მეფისაგან. მეფემან სოლომონ მეორემან ჩამოართო სოფლები იმერეთსა ნაშოვნნი და მიუბოძარა იგინი მალხაზ ანდრონიკაშვილსა, რომელიცა იყო ქმარი მეფის ძის არჩილის ქალისა მარიამისა. გადმოსრული იმერეთით მოკვდა ქართლსა 18 . . . წელსა.

144) მალხაზ ანდრონიკაშვილი, ამას ჰყვანდა ცოლად მეფის ძის არჩილის ქალი მარიამ და სცხოვრებდა იმერეთსა. შემდგომად მეფისა გიორგისა ებრძოდა რუსთა, ვითარცა ერთგული იმერთა მეფისა სოლომონისა. 1811 წელსა წარვიდა სპარსეთად და უკუმოქცეული მივიდა ახალციხეს და ტრაპეზუნტსა. აქა მოკვდა მეფე სოლომონ 1815 წელსა. მალხაზ მერეთ მობრუნდა კახეთსა და მოკვდა აქა 18 . . . ; ლენერალ ლეიტენანტი იოანე მალხაზიჩი ანდრონიკოვი—დღესცა ცოცხალი არის შვილი მისი.

145) ნინია ჩერქეზიშვილი, კაკაბეთის მოურავი. დამსწრე ნიახურას ომშიაც. საყვარელი მეფისა.

146) ზაალ ანდრონიკაშვილი, სალთხუცესი მეფის ძის იოანესი. დიდი ერთგული მეფისა.

147) დიმიტრი ჩოლაყაშვილი, ფშავისა, ხევსურისა და თუშეთისა მოურავი.

148) იოსებ ჭავჭავაძე, ნაზირი მეფისა.

149) აღამ ვაჩნაძე, დიდი ვაჟკაცი. ამან მოკლა თოფითა ჯუნგუთაი (?) დალესტენლი, რომლისა თავი მოართევს მეფესა შემდგომად ნიახურას ომისა.

150) ილია ავალიშვილი. ესე გაგზავნა მეფემან გიორგი ძმასთან ალექსანდრესთან ჭარსა წერილითა მასთან და ომარხანთან წინათ ნიახურას ომისა. წერილითა ამით მოუწოდებდა ძმასა დამორჩილდეს და არა შევიდეს ქრისტიანეთა სისხლის ღვრასა ლეკთა შეწევნითა.

151) პაატა აბაშიძე ქართველი, ნაზირი; ამან შეიპყრა გზაზედ კაცი, ძმისაგან მეფისა ალექსანდრესაგან გაგზავნილი იმერეთსა და მოართვა მეფესა თფილისს. წერილითა ამით სთხოვდა მოსცეს ჯარი თვისი იულონს, რათა განაძიონ მეფე გიორგი მეფობილად და მისდა ნაცვლად დასვან ბულონ. ამასავე დროსა უნიშნავდა დღესა, როდესაც უნდა შემოვიდეს ლეკთა ჯარი და განაძიონ თფილისილამ თვით რუსნიცა, მეფისა გიორგისაგან მოყვანილნი საქართველოსა.

მეფემან აჩვენა ესე რუსისა ლენერალსა და თვით ნამდვილი უბრძანა კაცსა ძმისა თვისისა ალექსანდრესსა, წარილოს და მიართვას მეფესა სოლომონს.

152) გიორგი ხერხეულიძე. მეფემან წარავლინა ესე და ზაალ ზარათაშვილი მდივანბეგი დემურჩალოს, ბრძანებითა, რათა ჩამოართოს მოურავობა ესე მეთხოვესა თამაზს ყაფლანიშვილსა და მიიბაროს ზაალ ზარათაშვილმან. დარეჯან დედოფალმან იწყინა ესე და იქმნა დიდი შფოთი წინათ გარდაცვალებისა მეფისა. ამისთვის 8 იანვარსა 1801 წელსა მოვიდა ალექსანდრე ყარაბაღით ყაზახში და აცნობა დედასა წერილით, რას მიბრძანებთო. მეფე გიორგი, გარდაცვლილი 28 დეკემბერსა, ჯერეთ არ იყო დასაფლავებული.

153) გაბრიელ რატიშვილი. ამას ვითარცა ომში ნიახურას დასწრობილსა, გაატანა მეფემან წერილი, ერთი ხელმწიფე იმპერატორთან და ერთი კნორრინგთან ლინიაზედ. წერილებითა ამით მოახსენებდა პავლეს მადლობასა ჯარისათვის და გაუგზავნა ლეკთა ბაირალები; და ითხოვდა, რათა დაჯილდოვდენ ლაზარევი, გულიაკოვი, მეფის ძენი იოანე და ბაგრატ და სხვანიცა. ამასვე გაატანა საკუთარი მოხსენება, ვითარცა განმგემან ჯაბახანისა, თვით მეფისძემან იოანე, ლენერალ კნორრინგთან.

154) ზაზა ანდრონიკაშვილი, წარსრული ს.-პ. ბ. 1800 წელსა დესპანთა თანა, ზრუნვიდა დიდად მეფობისათვის ქართველთა, და ამისთვის არ მოეწონა მოხსენება ლენერალისა კნორრინგისა, მისრულისა 1801 წელსა ს.-პ. ბ., ვითამც ქართველთა არა სურდესთ თვისი მეფე. მასვე დროსა მისწერა წერილი იოანე სარდალსა ორბელიანსა და ურჩევდა არა ქმნან ამოვარდნა მეფობისა საქართველოში. წერილი ესე იგდეს რუსთა და აღუკრძალეს მოსვლა საქართველოდ. 1818 ესე ზაზა და დოსითეოს ეპისკოპოსი ფიცხელაური წარვიდენ ნევისა მდინარისა შესართავსა ფინის ზღვის პირსა, და აქა ბანაობდენ ცურვითა; მსწრაფლ აღელდა ზღვის-პირი. დოსითეოს ცურვითა გამოვიდა წყლისა პირსა და ზაზა მოტაცებული ღელვისაგან დაიარჩო. ვერღა იპოვეს ვერცაღა გვამი მისი. იყო წლისა 50 და სცხოვრებდა იულონ მეფის ძესთან მისსა მწყალობელთან, რომელთაცა უყვარდა იგი, ვითარცა კაცი დიდად სიტყვა მქვერი და აზრთა დიდთა და საფუძვლიანთა მექონი.

155) გიორგი ამილახვარი, ამას ჰყვანდა ცოლად დაე სარდლისა დავით ორბელიანისა. 1801 წლისა იანვრის დამდეგს, იულონმან მოიტაცა ტყვედ ცოლი ესე მისი ქეთევან და მიიყვანა თვისდა სოფელსა ბელოტს. მემკვიდრე მეფის ძე დავით აპირებდა რუსთა ჯარითა ზედა დასხმასა. მაშინ გაიქცა იმერეთსა იულონ და განთავისუფლდა დისწული მემკვიდრისა ტყვეობისაგან.

მოხელენი მოურავად მეფისა გიორგისა ღროსა იყვნენ
 შემდეგნი პირნი:

მოურავნი ქართლისა:

ერასტი ამილახვარი	სოღანლულს
ქაიხოსრო სუმბათოვი მოლა- რეთხუცესი	ნავთლულსა
ბარამ გურგენიძე ნაზირი	დიდუბეში
ალექსანდრე მაყაშვილი	წინწყაროს ორსავე ავლაბარში კუკიას
ფარსადან ქარუმიძე	ახალ სოფელში
გიორგი ამილახვარი	გორში
ლუარსაბ ლოლაძე და გოგია ბეგიაშვილი	მეჯვრისხევეს
გოგია ბეგიაშვილი	მეჯუდაში
დავით ბიბილური	სათემოს
ფირან ჩერქეზიშვილი	კიწისში და ტყვიავეში, ღვი- დისში
გოგია ფურცელაძე	პატარა ლიახვსა და ოსებისა
გოგია მირზაშვილი	ვანათსა, არბის, შინდისს.
ეგნატი იოსელიანი (ორჯერ)	ტირძისში
ნინია ამილახვარი	ცხინვალში და ქარელში
მიმბაში ხაზა მაჩაბელი	ქელვი და აჩაბეთი
ნაყსიდა ხარდიაშვილი	მალრანდოვლეთში
ევგენი აბაშიძე	ალსა, სურამსა და ქეფინის- ხევესა
ნიკოლოზ გლურჯიძე მოლა- რეთხუცესი	ხიდისთავსა
დომენტი წინამძღვრიშვილი	გლურჯეთსა
დავით აბაშიძე ქეშიქი-ბაში	ბორჩალო და შილიხოს
შანშე ერისთვისიშვილი	შულავერსა
რევაზ ვახვახიშვილი	ახატელისა თათრებისა
თამაზ ორბელიანი	დემურჩასალის
ადამ ანდრონიკაშვილი	კახეთში თათრებისა ქირჩხლის
ოსეფა ბებუთაშვილი მიშკარ- ბაში	ბაადარსა

სოლომან არღუთაშვილი
 საამ ბარათაშვილი
 პაატა აბაშიძე
 სოლომან გაბაევი
 გიორგი ციციშვილი სარდალი

სარვანში
 ძველს თაქლასა
 ახალს თაქლასა
 მულანლოსა
 ელებისა, ქოლაგირისა, მულან-
 ლოსა, ქოშქილოსისა, აყლი-
 ლისა, უზუნლარისა და დი-
 სილისა

ოსეფა ყორღანაშვილი მილახვარი
 გარსევან ქავჭავაძე
 გიორგი ციციშვილი სარდალი

ჰასან-ხოჯალისა
 ყაზახის თათრებისა
 ფამბაკისა

მ ო უ რ ა ვ ნ ი კ ა ხ ე თ ი ს ა ჯ :

ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილი
 თადია ჩოლაყაშვილი (მის ნაცვ-
 ლად ვახტანგ ორბელიანი)
 დავით მაყაშვილი
 ზაალ ანდრონიკაშვილი
 გოგია ნათალიშვილი
 დიმიტრი ჩოლაყაშვილი
 გლახა საგინოვი აზნაური
 ალექსანდრე მაყაშვილი
 დავით და იოანე ქობულოვი
 ალექსანდრე მაყაშვილი *
 იროდიან გურგენიძე
 გიორგი ვახვახიშვილი
 იოსებ ქავჭავაძე
 სფირიდონ ჯანდიერიშვილი
 ომან ჯანდიერიშვილი
 დიმიტრი ანდრონიკაშვილი
 დავით ჯანდიერიშვილი
 დურმიშხან ჩოლაყაშვილი
 ალათანგო პეტრიაშვილი
 ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი
 თამაზ ჯორჯაძე
 დიმიტრი ჯორჯაძე
 დავით მაყაშვილი

მანავში
 თვალ-საგარეჯოს, სართიქალაში
 უჯარმასა
 ორსავე მარტყოფში
 ლილოსა
 თიანეთში და მარილისში
 ქისტაური
 ბოკორმას
 ზემოხოდაშენსა
 ძველის გალავნისა თელავსა
 თელავსა
 კალაურსა
 ირაკლის ციხისა
 ქვემო ხოდაშენსა და შაშიანსა
 ურიათუბანსა
 ველისციხეს
 გურჯაანში
 პანკისში, ბახტრიონსა და ქორ-
 ბალას
 მალრიაანში
 ლალისყურსა
 შაქრიანსა
 ენისელსა
 აღდგომას

* ორივე სიტყვა გადახაზულია ხელნაწერში.

გიორგი ნოდარიშვილი და ფა-
რეშხუცესი ანდრუყაფარ ბანცუ-
რიშვილი

კირილე ავალიშვილი

დავით ჩოლაყაშვილი

ლუარსაბ თარხნიშვილი

იმონ ქობულიშვილი

გარსევან ვაჩნაძე

სპირიდონ თარხნიშვილი

ლუარსაბ თარხნიშვილი

ომან მაყაშვილი

დავით და იოანე ქობულიშვილი .

რევაზ ანდრონიკაშვილი სარ-

დალი

როსეფ ჯანდიერი ნასახჩი-ბაში

ნინია ჩერქეზიშვილი

დურმიშხან ჩოლაყაშვილი

დიმიტრი ჩოლაყაშვილი

შილდას

ლომის-ციხეს

ვეფხვის-ციხეს

ფაშაანსა

სანავარდოს

კუჭავანსა და ორსავე გაეაზას

ვანთას

აკურას

ყარაჯალას პირაქეთ თათრებისა

და კახეთში მცხოვრებთა

თათრებისა ყიზილ-აჯილისა

ქიზიყში

ჯიმიტსა და ყანდაურას

კაკაბეთსა

თუმებისა

ფშავისა და ხევსურებისა

ს ა მ ლ ვ დ ე ლ ო წ ე ს ი

მ ე თ ე ს ა გ ი ო რ გ ი XIII დ რ ო ს ა ს ა მ ლ ვ დ ე ლ ო წ ე ს ი ი ყ ო
შ ე მ დ ე გ ი :

1) კათოლიკოსი

2) ქართლსა მიტროპოლიტი: სამთავროჯსა
თფილისისა
რუისისა

3) არქიეპისკოპოსნი: შილკნისა
მანგლისისა *

4) ეპისკოპოსნი: ურბნისისა
სამთავისისა
ნიქოზისა

5) კახეთისა მიტროპოლიტი: ალავერდისა
ბოდბისა
ნინოწმინდისა

* ამ სიტყვის წინ სწერია „არქიეპისკოპოსი“, რაიც ზედმეტია. რ ე დ.

6) არქიეპისკოპოს[ნი]:

რუსთავისა
ნინოწმინდისა

7) ეპისკოპოსნი:

ნეკრესისა
ხარკაშნისა

მეფისა დროსა იყვნენ მონასტერნი:

ქართლისა:

შიომღვიმისა.
მეტეხისა
იკორთისა
ანანურისა
ჯვარისა
მღვიმისა
ლარგვისისა
ხობისა
ულუმბიისა
გეთსამანიისა
თირისა

კახეთისა:

12-გან ორნი: { დავით გარესჯელისა
 { იოანე ნათლისმცემ-
 { ლისა

შუამთისა { ალავერდელი განაგებ-
ბოჭორმისა { და

წ. საბასი {
ხირსისა { განიგებოდა
ღვთაებისა ვეჯინსა { ბოდბელისა-
ნათლისმცემლისა { გან

ქართლისა მღვდელთმთავარნი:
კათოლიკოსი ანტონი II.

კახეთისა
ალავერდელი, — განმგედ თვით ან-
ტონი.

მთავარ-ეპისკოპოსი იოანე (მო-
კვდა 1802 წ.)
თფილელი არსენ
პროველი იუსტინე

ბოდბელი იოანე
ნინოწმინდელი მიხაილ
რუსთველი სტეფანე

წილკნელი იოანე (შვილი სქემოსანისა ონისიფორესი 38 წლისა, ქარუმიძე.)

წეკრესელი ამბროსი; ესე შილდას იდგა.

ურბნისელი იულიოს
სამთავნელი გერვასი
ნიქოზელი ათანასი

ნიანხურისა ომში დასწროფილნი და მხნეობითა
ბამოჩენილნი მუნ პირნი იყვნენ:

- მეტის ძენი: იოანე
ბაგრატ
- ქართლისა თავადნი: პაატა აბაშიძე, ნაზირი მეფისა
ზაალ ბარათაშვილი მღვიანბეგი
გიორგი ხერხეულიძე
გაბრიელ რატიშვილი
- კახეთისა: რევაზ ანდრონიკაშვილი, ქიზიყის მოურავი
ზაზა ანდრონიკაშვილი, სალთხუცესი მეფის ძის
იოანესი
იოანე ზურაბიშვილი
ზაზა ზურაბიშვილი
იოანე ანდრონიკაშვილი
როსებ ჯანდიერიშვილი
გიორგი ჯანდიერიშვილი
ადამ ვაჩნაძე
იოსეს ვაჩნაძე
ასლან რანაშვილი
გიორგი ჩოლაყაშვილი
დიმიტრი ჩოლაყაშვილი, ფშავის და თუშის
მოურავი
ლუარსაბ სუმბათიშვილი, მიმბაში
იოსებ ჭავჭავაძე, ნაზირი მეფისა
ილია ავალიშვილი
იოანე ქობულიშვილი, პოლკოვნიკი ქართველთ
თოფხანისა
ალექსი ყალათრიშვილი, კაპიტანდ წოდებული
ქართველთ ჯაბახანისა და
გიორგი ჩამბურიშვილი კაპიტანივე ჯაბახანისა

ამასვე ომში დაესწრნენ ექიმნო ქართველთა შეფისა, ფრანგნი
სარწმუნოებით:

ოსეთა ყარაშვილი და შვილი შისთ იოანე

სამოხელონი გეგმსა გიორგისა XIII-

სამხედრონი:

სარდალი
სარქარდარი
მიმბაში
პუნსედ-ბაში
უზბაში
ფანჯაბაში
დელ-ბაში

სასახლისა:

სალთხუცესი
ვეზირი
მდივანი
ფეშქაშ-ნევისი
მუსტოუფი
მოლარეთ-ხუცესი
ნაზირი
სალაროს ნაზირი
მოლარე
სალაროს მუშრიბი
მუშრიბი
თუშმალი

სამეფოჲსა:

ყულაჩ-აღასი
ეშიკ-აღაბაში
ქეშიქჩი-ბაში
ქორიასაული
ნასახჩი-ბაში
მირისშქარ-ბაში
ბოქოულთ-ხუცესი-

სამოქალაქონი:

მოურავი
მელიქი
მამასახლისი
ნაცვალი
ქეთხულა თავი
ქეთხულა მეორე

სამოურავონი:

თფილისისა
ქიზიყისა,
თუმისა
ხეესურეთისა
ფშაფისა
სამშაღილისა
ბორჩალოსი,
ფამბაკისა
გორცა
თელავისა
საგარეჯოსი
სურამისა.

რედაქციის შენიშვნები

• ტექსტისათვის

პლატონ იოსელიანის მონოგრაფიას „ცხოვრება მეფის გიორგი მეცამეტისა“ თავისი ისტორია აქვს. ეს წიგნი ავტორმა 60-ან წლებში დასწერა. 1867 წელს ხელნაწერი უკვე დასაბეჭდად ჰქონია გამზადებული და წაუკითხავს ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანს (1800—1869). ეს უკანასკნელი თავის პოლემიკურ წერილში „პლატონ იოსელიანს“ (იხ. წ. კ. საზ. № 1646) სწერს:

„პლ. იოსელიანმა წამიკითხა, 1867 წელსა აპრილის თუესა, თავისი ამ ახლო ხანებში თხზულება საქართველოს მეფის გიორგის მეცამეტეს ცხოვრება“ (გვ. 1). იმავე წელს ხელნაწერის ერთი ასლი, საკუთრივ მის მიერ შესწორებული (ამ ხელნაწერის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ), ბროსესათვის გაუგზავნია ქ. პეტერბურგს, იოანე ბატონიშვილისათვის გადასაცემად. თავდაპირველად კი მას განზრახვა ჰქონია პირდაპირ თავისი ადრესატისათვის გადაეგზავნა ხელნაწერი. ეს ჩანს ბროსესადმი მიწერილ ბარათებიდან (იხ. პლ. იოსელიანის წერილები ბროსესადმი წ.-კ. საზ.-ის № 4797); 1867 წლის 22 აპრილის თარიღით პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს ბარათის post-scriptum-ში:

„მეფისა გიორგი მე-XIII ცხოვრება ქართულად შევასრულე. ორ კვირაზედ გუგზავნი კ. იოანე გრუზინსკის. ეს ამას თქუენ გარდმოგცემსთ. ვჭგონებ საჭირო იყოს აღსავსებად ქართულთა მეფეთა ცხოვრებისათვის, თქვენგანვე დაბეჭდილისა“ (იქვე... პ. იოსელიანი გულისხმობს ბროსეს შრომას: *Histoire de la Geographie, I—II, 1849...*).

მეორე ბარათში კი პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს:

„უფალო ბროსეტ!

მოწყალეო ხელმწიფეე!

ამასთან მოპირთმევია „ცხოვრება მეფისა გიორგი XIII“ ჩემგან შედგენილი. გთხოვ განიხილო და მერეთ გარდაჰსცეთ უგანათლებულესსა იოანე გრუზინსკის, რომელიცა ჯერეთ არ არის პეტერბურღსა. იქმნება ამა ცხოვრებამან — უკეთუ თქუენცა დაუმატებთ თქუენტა სხოლიოთა, — შეავსოს პერიოდი ქართულთა მეფეთა.

თქუენი მორჩილი

პლატონ იოსელიანი

9 მაისს 1867

თფილისით“

მარი ბროსესა (1802—1880) და პლატონ იოსელიანის მეცნიერული ურთიერთობა არ არის შემთხვევითი. ეს ურთიერთობა იწყება 40-ან წლებიდან და გრძელდება 70-ან წლებამდე. როგორც მათი მიწერ-მოწერიდან ჩანს, პლ. იოსელიანი ბროსეს აწვდიდა საინტერესო ისტორიულ დოკუმენტებსა და ხელნაწერებს; გადაჰ-

ქონდა სხვადასხვა ტაძრის წარწერები და თავის გამოკვლევებთან ერთად უგზავნიდა პეტერბურგში, სადაც გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი ნაყოფიერ მუშაობას ეწეოდა ქართული ისტორიოგრაფიის დარგში. პლ. იოსელიანი აფასებდა „პირველი უცხოელი“ (მისივე სიტყვებია) დაინტერესებას საქართველოს წარსულითა და ლიტერატურით. თავის მხრით, მარი ბროსეც უგზავნიდა საკუთარ შრომებს პლ. იოსელიანს და აძლევდა რჩევებს ისტორიისა და გრამატიკის საკითხებში. ბროსე პირდაპირ გამოსთქვამდა ხოლმე თავის აზრს პლ. იოსელიანის შრომებზე (ამ უკანასკნელისადმი მიწერილ ბარათებში). როგორც ჩანს, პ. იოსელიანის გრამატიკა მას არ მოსწონებია (ამას ცხადყოფს პლ. იოსელიანის მკაცრი პასუხი, რომელიც მიწერ-მოწერაშია დაცული). „გიორგი მეცამეტეს ცხოვრებას“ შესახებ კი ბროსეს აზრი უცნობია.

მონოგრაფიის ხელნაწერი, რომლის შესახებაც პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს, ამჟამად დაცულია საქ. მუხეზში (იხ. საისტ.-საენთ. სახ. № 2301). ის ხელთ ჰქონია გრიგოლ ორბელიანს, რომელსაც ამ ხელნაწერის ასლი თავისთვის დაუტოვებია. ეს არ არის შემთხვევითი მოვლენა, თუ გავითვალისწინებთ იმ ლიტერატურულ ურთიერთობას და მეგობრობას, რომელიც ამ ორ არქაისტს შორის არსებობდა. პლ. იოსელიანი ავტორიტეტული პიროვნება იყო გრ. ორბელიანისათვის ისტორიისა, ლიტერატურისა და გრამატიკის საკითხებში. მათ შორის არსებობდა ურთიერთ რჩევის ტრადიცია და გაუგებარ საკითხების ახსნა-განმარტებისათვის გრ. ორბელიანი ხშირად მიმართავდა ხოლმე მას. ამ მოსაზრებას ადასტურებს ერთი დოკუმენტი—გრ. ორბელიანის წერილი პლ. იოსელიანისადმი—რომელიც აქ მოგვყავს:

„ჩემო მოწყალეო ბატონო პლატონ!

გთხოვთ მიბრძანოთ, სად იყო კარნუ ქალაქი და ანუ ამჟამად რას ეძახიან? ძალიან საჭიროა ჩემთვის, ესე იგი ჩემის ტოლუმბაშისათვის.

თქუენი გულითადი პატივისმცემელი

თ. გრიგოლ ორბელიანი

30 აპრილს 1870

[იქვე მიწერილი პ. იოსელიანის მიერ]:

კარნუ ქალაქი იყო ძუელად სომხითისა. თეოდოსი დიდმან ვიზანტიისა იმპერატორმან (346 — 395) განაახლა და უწოდა სახელი თეოდოსიპოლი. თურქთა უწოდეს აზრუმი.

პ. იოსელიანი

[post-scriptum-ში]:

რომელთა დროსა ეწოდა ამას Arx Romanorum, ე. ი. სიმაგრე ანუ ციხე რომაელთა. აქედამ შედგა სახელი ქალაქისა: არზურუმი, ე. ი. ციხე ურუმთა ანუ რომაელთა“ (იხ. საქ. მუხ. № 1839)“.

ამიტომაც სრულიად ბუნებრივია თუ პ. იოსელიანის ხელნაწერის ასლი ორბელიანს თავისთვის დაუტოვებია.

როცა ილია ჭავჭავაძემ მოისურვა „ცხოვრება“-ს დაბეჭდვა ჟურნალში 1878 წელს, გრ. ორბელიანმა მას გადასცა ხელნაწერის ასლი. აი გ. ორბელიანის წერილიც ილიასადმი (იხ. წ.-კ. საზ.-ის № 2660):

„ჩემო ბატონო,
კნიაზო ილიავ!

სიხარულით მომირთმევია მეფე გიორგის ცხოვრება თქუენის ახალის ჟურნალისათვის. მოიხმარეთ, თუ გამოგადგებათ, მაგრამ კი თავის დროზე ისევ დამიბრუნეთ

თქუენი მარადის ბედნიერების მსურველი

თ. გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი

27 დეკემ: 1878*.

„ცხოვრება“ პირველად დაიბეჭდა ჟურ. „ივერიაში“ 1879 წელს (იხ. № № 9—10). ცალკე გამოსცა ზ. ჭიჭინაძემ 1895 წელს. ეს გამოცემა წარმოადგენს ივერიის ტექსტის განმეორებას და შეიცავს ყველა იმ შეცდომებს, რომლებიც „ივერიაში“ დაბეჭდილ ტექსტში მოიპოვება—გამომცემელს უცვლელად გადმოუბეჭდავს მონოგრაფია ჟურნალიდან. ამის შესახებ სწერს თვითონ გამომცემელიც: „გიორგი მეფის ცხოვრება“ დაიბეჭდა დედანზედ სასტიკის შეთანხმებით და შედარებით. ბევრს ალაგას ჩვენ შეცდომებიც შევამცნიეთ, მაგრამ ამას ჩვენი კალამი არ შეხებია, არსად წერტილი, მძიმეც კი არ შეგვიცვლია. მხოლოდ ჩემის ავადმყოფობის მეოხებით ერთს ფორმაში შეცდომა მოუხდა კორექტორის (ric) მსწორებელს და ერთს ალაგას ჭაბუას (ორბელიანი) მაგიერ ჭაბუა ნახმარი“ (იხ. ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა და საქართველოს რუსეთთან შეერთება. აღწერილი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანის მიერ. ტფილისი, 1895. გვ. 1, ბოლოში).

„ცხოვრება“-ს დედნას ის ასლი (ორბელიანისეული), რომელიც ივერიაში დაიბეჭდა, ამჟამად უცნობია. საქ. წ.-კ. საზ.-ის № 3053 წარმოადგენს მონოგრაფიის პირველი ვარიანტის ასლს, რადგან მასში არ მოიპოვება ის ადგილები, რომლებიც პ. იოსელიანს დაუწერია უფრო გვიან. ქრონოლოგიის აღმნიშვნელი ციფრები ბევრ ადგილას არ არის დასმული და მონოგრაფიის მხოლოდ შემდეგ თავებს მოუღწევია ჩვენამდე: VII, XXVIII, XXIX — XXXII, XXXIV — LXIII, LXVI, LXVIII, LXXIV — LXXXI, LXXXIII — C, CII — CXI, CXIII — CXV, CXVII — CXXV, CXXVII — CXXXI, CXXXIII — CXXXIV, CXXXVI — CXXXVII, CXXXIX, CXLI — CXLIV, CXLVI — CXLIX, CLII; ამრიგად, წ.-კ. საზ. № 3053-ს მნიშვნელობა არა აქვს მონოგრაფიის ტექსტის დადგენისათვის. მაგრამ ამ ხელნაწერთან ერთად დაცულია ორიგინალები ზოგიერთი დოკუმენტისა (მაგ. ბარბარე ქობულიშვილის წერილები და სხვ.), რომელიც მონოგრაფიის პირველ გამოცემაში იყო დაბეჭდილი დიდი შეცდომებით.

მონოგრაფიის ტექსტის გასწორებისას ჩვენ მივმართეთ საისტ.-საეთ. საზ.-ის, ხელნაწერს № 2301; ეს ხელნაწერი, როგორც აღნიშნული იყო, წარმოადგენს მონოგრაფიის ძირითად დედანს, თუმცა მონოგრაფიის უმეტესი ნაწილი გადაწერილია სხვისი ხელით, რომელიც შემდეგ ავტორს გაუსწორებია. ეძღვნება ის იოანე გრუზინსკის და ჩასმულია კარგ ყდაში. მე-2 ფურცლის პირველ გვერდზე სხვისი ხელით დაწერილია სათაური:

ც ხ ო ვ რ ე ბ ა

მ ე ფ ე ის გ ი ო რ გ ი. XIII-ის ა

თ ფ ი ლ ის ი

(შავი კორპუსით აწყობილი ასოები დაწერილია ხუცური ასომთავრულით)

მე-3 ფურცლის 1-ლ გვერდზე მეორდება სათაური:

ცხოვრება,
მეფისა გიორგი მეათცამეტისა
აღწერილი,

პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანის მიერ.

თფილისი
1867.

შემდეგი ფურცლის ცალკე გვერდებზე დაწერილია მიმართვა იოანე გრუზინს-
კისადმი (ხელი პლატონ იოსელიანისა):

„მათს უგანათლებულესობას

მეფისა გიორგი XIII ძის იოანეს ძის ძეს

იოანე გრიგორის ძეს გრუზინსკის

დავჰსწერე ცხოვრება ესე მეფისა გიორგი XIII ვიტყვი სვინდისით, პირუთ-
ნებელად, მოვიღე ცნობანი ესენი ჭეშმარიტთა მომთხრობთა პირთაგან და წე-
რილთაგან ნამდვილთა, რო[მელ]თაცა მოაწიეს ჩემადმდე. შევისწავლე საქმენი
ესენი კაცთაგან, თანადამსწრეთა დროთა მათ და თვით მოკმედთა გვამთა და
პირთაგან. პირნი ესენი, მომთხრობელნი საქმეთა ამათ იყვნენ დაახლოვებით
ცნობილნი ჩემგან მეუღლე თვით მეფისა ბატონი დედოფალი მარიამ; ძმანი
თვით მეფისა მირიან და ფარნაოზ, ძენი მეფისა ბაგრატ, თეიმურაზ, მიხაილ,
ილია, ოქროპირი და ირაკლი; ქალნი მისნი მეფის-ასულნი სოფიო, დედოფალი
მეგრელიისა ნინა, რიფსიმა და თამარ; მეფისა დანი ანასტასია და თეკლა; მე-
ფისა რძალნი ანა მეუღლე ფარნაოზისა, ელენე მეუღლე დავით მემკვიდრისა
პირშმოხსა შვილისა თვით მეფისა, ელენე მეუღლე მეფის-ძის თეიმურაზისა,
შვილის-შვილნი მეფისა და ძმისწულნი მისნი; მძახალნი და მოყუარენი. მეფისა
უპისკაოზნი და მღვდელნი, ბერნი და ერის-კაცნი, მეფესთანა ჯდომილნი,
მესაუბრენი მისნი და მასთან მოხუშმარნი, მასთან მოგზაურნი და თანა-
მზრახველნი მისნი, შემაქცეველნი და მსახურნი მისნი, მასთან ზოგად მლოც-
ველნი და დამტირებელნი მისნი, მტერნი მისნი და რდესმე მაყუდრებელნი.
საქმეთა მისთა და მისთვის არა კეთილისა ჰაზრისა მექონნი.

მეფეთა ისტორია, მეფემან უნდა ჰსწეროსო,—ზშირად მეტყოდა მეფის ძე თეი-
მურაზ. თქმასა ამას აქუს თავისი ჰაზრი, ძალი და მნიშვნელობა. მეფემან, უეჭ-
ველად, უკეთ იცის, რასა რაჟსათვის იქმს. ჩუენ მწვერალნი, არა მეფენი, ადვი-
ლად შევსცდებით საქმეთა მომდინარეობისა კულზედ და გზაზედ; ადვილად
ვერ-ვპოვებთ მიზეზთა, რომელთაცა აწარმოეს ანუ ამიზეხეს საქმე რაჟმე.

მაშა ვითარ ვჰბედე წერა ცხოვრებისა ამის? მე მამა-პაპითა ვეკუთუნოდი
მეფეთა სასახლესა გუარისა-გამო ძუელისა. 1560 წლიდამ, ვ[ითარც]ა ფიცისა
კაცნი ვიყუენით სუანგთსა, ოდიშსა, იმერეთსა და ქართლსა. ვ[ითარც]ა სასახ-
ლისა კაცნი ვაზლდით მთავართა და მეფეთა იმერეთისა და ქართლისა დასრუ-
ლებადმდე მეფობისა. შეცა თვით, ვიყავ დაახლოებული [ხელნაწ. „დაახლო-
ბულ“] მეფის-ძეთა ვ[ითარც]ა მათთანა შინაური, მათთან დაბინავებული,
მათთან გამოკუთვებული და შენახული. მათთანა ოთხსა წელსა (1831 — 1835) და
კულად ორიცა წელი (1843 — 1844) ვ[ითარც]ა მეგობარმან მათმან და გამომ-
კითხულმან დროებათა წარსრულთა საქმეებისა, ვჰსცან მეფობიფი მნიშუნე-

ლობა და ღირსება, მეფეთა მოვალეობა, მეფეთა მოთხოვნილება, ძალი, სიმ-
ტიციე და სისუსტე. მათი. შვეისწავლე მეფეთა საუბარი, რისხუა მათი და
ალერსი და ატიკურნი ოდესმე თქმანი.

ვიტყვი აქა ჭეშმარიტად, რ[ომე]ლ მეფისა სასახლისა წევრნი ესენი, თუმცა
დიდსა ნაკლულევანობასა შ[ინ]ა მყოფნი ს.-პ. ბ. და მოსკოვს და აქაცა, იყუნენ
სიტყვისამებრ

1) რუსთაველისა:

[იყო არაბეთს როსტევან მეფე] ღუთისაგან სვიანი
მაღალი, უხვი, მდაბალი [ლაშქარ-მრავალი, ყმიანი]
მოსამართლე და მოწყალე. [ზორჭმული, განგებიანი]
[თვით მეომარი უებრა].* კულავ მოუბარი წყლიანი.

32.

2.) ანუ ბუნებით და სისხლით მეფურნი, სიტყვისამებრ ჩაბრუნხადისა:

სიუხუედ ზღუებრი, სიმაღლით ცებრი,
მდაბლად მოწყალე, ჭურეტად ნარნარი.

22.

3.) ანუ კულად სიტყვისამებრ შავთელისა:

თული ხარ ბრმათა, თვით მზრდელი ყრმათა,
მშიერთა პური, უსახლთ სართული,
მამა ობოლთა, მსაჯული ქურივთა,
შიშუელთ სამოსად მინიჭებული.
მოხუცებულთა, შრომით რებულთა,
სიმტიციის კუერთხად მისაყრდნობელი
მოგუფენ სიბრძნესა, წერილთ სიღრმესა,
თვით განგვიმარტებ მაღლთა მთხრობელი

63.

4.) და არა-ოდეს არ შემიმჩნევია იგი, რასაცა იტყვის ბაგრატიონთათვის
იოსებ თფილელი.

ზოგთ ბაგრატიონთ ასე ჰსჭირთ, არ ახსოვთ სამსახურია,
რა გინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია,
მაბეზლარს სიტყვას უსმენენ, ვის ვისთვის რომ აქუსთ შურია,
ვის რა გაოდა ქართლშია, მეც რომ მეჭამა პურია.

279.

ესრეთი მათთან დაახლოება, და დაახლოებებისა-გამო მათთან შეშეცნება
ამბავთა და მოთხოვრებათა იყო მიზეზი, რომელ ესრეთ გაბედვით აღუსწერე
ცხოვრება ესე მეფისა.

მოთხოვრებათა ამით ჩემთა ნაწილ-ნაწილ და ნაჭერ-ნაჭერ შეკარებილთა და და-
წერილთა უძღურებისა-გამო და თუალთა სისუსტისა, ვერ მივეც სისტემა
სინქრონიზმოსი: ამისთვის ვითხოვ მკითხუელთაგან მოტყუებასა. ამასთან ვიტყვი
ამასაცა, რ[ომე]ლ რუსთა არხივასა, ჩემგან უცნობსა და არა-ადვილ. მოსაძიე-
ბელსა, არა შევებე.

* ფრჩხილებში შეტანილი სიტყვების ნაცვლად ხელნაწერში წერტილებია
რ ე.დ.

მეფე გიორგი XIII იყო პაპისა თქუენისა მამა. ამისთვის, თქუენ, ვ[ითარც]ა უფროსსა, პირმშოსა სახლისა მისისა შთამომავალსა და მემკვიდრესა, — გიძლუნი ცხოვრებასა ამას მისსა.

უგანათლებულესობისა თქუენისა

ერთგული და მორჩილი

პლატონ ეგნატის-ძე იოსელიანი

„25“ მარტი 1867 წელსა

ქ. თფილისს

დღე ესე, — დღე ხარებისა ყ[ოვლად] წმინდისა ღუთისმშობელისა, რ[ომ]ლისა წილხდომილად იწოდება ძუელთაგან ქართუელთა სამეფო; დღე ესე, — დღე ძეგლისა ქ. თფილისს დღესასწაულებით აღმართვისა პატივად უგანათლებულესისა კნიაზის მ. ს. ვორონცოვისა; და ამისთვის დღე ესე, — დღე მრავლისა კეთილისა მომასწავებელისა შემდეგთა მოსალოდინებელთა დროთათვის“ (ეს მიმართვა, ივ. ბერძენავის შესავალი წერილით, დაბეჭდილია 1868 წლის „ცისკარში“ (იხ. № 12) სრულიად უცვლელად. შდრ. „ბიბლიოგრა“. № 36).

ამ მიმართვის შემდეგ ცალკე გვერდიდან იწყება თვითონ მონოგრაფია. პირველი პარაგრაფის ზემოთ პ. იოსელიანს თავის ხელით დაუწერია სათაური:

„ცხოვრება მეფისა გიორგი XIII“

მონოგრაფიის თავებად დაყოფა (რომაული ციფრებით) ეკუთვნის ავტორს. მასვე ჩაუწერია საკომენტარიო ციფრები ხელნაწერში. შენიშვნები („სხოლიონი“) კი მოყვანილია მონოგრაფიის ბოლოში და შესრულებულია ავტორისავე ხელით (თუმცა ზოგან გადამწერიც დაუხმარებია).

მონოგრაფიის მთელი რიგი აბზაცები (და ზოგჯერ თავებიც) პ. იოსელიანს დაუწერია, როგორც ჩამატებანი. უმთავრესად კი მონოგრაფია სხვისი ხელით არის გადაწერილი. როგორც ჩანს, ავტორს ის ცალკე ფურცლებზე და ცალკე თავებად უწერია (ისტორიულ ამბავთა თხრობისას პ. იოსელიანი არ იცავს მკაცრ ქრონოლოგიურ რიგს. ამის შესახებ თვითონაც სწერს მიმართვაში). მონოგრაფიის ეს დამოუკიდებელი თავები შემდეგ სხვას გადაუთეთრებია. გადათეთრებული ადგილები ავტორს თვითონ გაუსწორებია.

ხელნაწერი ჰქონია გრ. ორბელიანს, რომელსაც მონოგრაფიის აშიებზე წითელი ფანქრით მიუწერია შენიშვნები. მოგვყავს რამდენიმე მნიშვნელოვანი შენიშვნა:

1. ხელნაწერის ფურც. 130. გვ. 2. თავი CXXVII. ომარ-ხანის შესახებ გრ. ორბელიანი შენიშნავს:

„ომარ ხანი, ანუ როგორც ლეკნი ეძახიან უ მ ა ხ ა ნ იყო მხოლოდ ხანი ავარიისა, და სხუანი დალისტენლნი პატივს ჰსცემდენ ვითარცა დიდსა ვაჟაკსა“.

2. იმავე თავში, აშიაზე:

„ომარ ხანმა აიღო ვახანის ციხე და იქიდან გამოიყვანა ტყვედ ორნი დანი აბაშიძისა, რომელნიცა იყვნენ ბებიის ჩემის დები. — მე, როდესაც ვიყავ ავარიის მმართველად, ვდევ იმ სახლში, სადაცა ჰსცხოვრებდა მათა, ომარ ხანის ცოლი, ბებიის ჩემის და. ზოგნი ერთნი მათას მსახურნი, იყუნენ ისევ ცოცხალნი და მე მსახურებდენ“.

3. იმავე თავში პ. იოსელიანის სიტყვებს: „ომარ ხანს მოუკვდა დროთა ამათ ცოლი აბაშიძეთა ასული“, გრ. ორბელიანი შენიშნავს:

„არა! აბაშიძის ქალი, ომარ ხანისა სიკუდილისა შემდეგ, გამოვიდა საქართუელოში და არ მახსოვს რომელი თავადიშვილი შეერთო იმერთში. — დაუვიწყებლობისათვის ვიტყვი: ორნი დაუძინებელნი მტერნი და საქართუელოს დამამხოვებელი ომარ ხან მარხია ზაქათალის მეჩითში, და თავი აღამაჰმადხანისა ცა იქავე. — თავი ესე მოართვეს იბრაიმ ხანსა ყარაბაღისა ბელაქანში, სადაცა იყო ლტოლვილი შიშისა გამო ყენისა. — თავი ყენისა ეგდო უპატიურობით და ფენსა ჰსცემდენ მუნ [?] ლანძღვითა. მაშინ ჭარულეები მოვიდნენ იბრაიმ ხანთან და მოჰსთხოვეს თავი ყენისა, ამ სიტყვით: თუმცა აღამაჰმადხანი იყო მტერი ჩუენი, მაგრამ იყო დიდი ყენი და არა შეეფერება ეგრეთი გინება მკვდარსა. არცა თქუნენ, არცა ამისსა დიდსა სახელსა. — იყო კაცი და მოკუდა. — ჭარულეებმა წაიღეს თავი აღამაჰმადხანისა დიდის პატივით და დამარხეს თავის მეჩითში. — ომარ ხანსა ჰყუანდა პირველ ცოლად იბრაიმ ხანის ქალი, და ხსენებულს დროს უეჭუელად ეს ქალი მოკუდებოდა“.

4. ხელ. ფურც. 133. გვ. 2, თავი CXXVIII: ომარხანის დამარცხების გამოგრ. ორბელიანი შენიშნავს აშიაზე:

„დამარცხებული ომარ ხან მივიდა, მხოლოდ მცირედის ჯარით, ზაქათალს და იქ მოკუდა მწუხარებითა და სირცხვილით დამარცხებისა გამო. — ავარიი-დამ მოვიდა აქა მია სატირლად ქმრის საფლავსა ზედა და აქედამ, დიდის მეცადინეობით და მოხერხებით, საქართველოს“.

5. თავი CXXIX. მეფის წერილში სიტყვებს: „ჯონგოთაის თავი აქ მოგვივიდა“ გრ. ორბელიანი შემდეგ შენიშვნას უკეთებს:

„ჯუნგუთაის თავი? — ჯუნგუთაი არის სოფელი მეჩთულის სახანოსი; მაშინდელი მეჩთულის ხანი, ჰახსანხან, ცოცხალი დაბრუნდა ამ ომიტგან“ (იგულისხმება ნიახურას ბრძოლა. რედ.). და სხვ.

გრ. ორბელიანის შენიშვნების შესახებ პ. იოსელიანი სწერს მონოგრაფიის ბოლოში:

„წითელის კარანდაშით შენიშვნანი არიან დენერალ-ოტინფანტერის კ. გრიგორზ დიმიტრისძის ორბელიანისაგან. კოპიო ამისი [ე. ი. მონოგრაფიის, რედ.] ამასაცა აქვს“.

მაშასადამე, ილიას დაუბეჭდავს ამ ხელნაწერის ასლი (ჩვენის ფიქრით შეცდომებიც ამ ასლში უნდა ყოფილიყო უმთავრესად. აქედან ისინი ივერიისა და ხ. ჭის ტექსტში გადასულა).

რამდენიმე სიტყვა მონოგრაფიის 1895 წ. დაბეჭდილი ტექსტის შესახებ. მას ახასიათებს:

1. უადგილოდ ხმარება მძიმეებისა და წერტილების, რომლებიც აბნელებენ ფრაზის აზრს ან სხვანაირად განმარტავენ მას.

2. ქარაგმების არა სწორი გახსნა (მაგ. ზოგან „წ-დ“ გახსნილია, როგორც „წმინდა“. უ. ი. „წმინდანად“ ან „წმინდანებად“ და სხვ.

3. სიტყვების მრავლნაირი ხმარება ხელნაწერსაც ახასიათებს, მაგრამ დაბეჭდილ ტექსტში ის უფრო ხშირი მოვლენაა (მაგ. პ. იოსელიანი არსად სწერს „თბილისს“. ხ. ჭის გამოცემაში კი გვხვდება როგორც „თბილისი“, ისე „თფილისი“. აგრეთვე კათოლიკოზი || კათოლიკოსი და მრ. სხვ.)

4. მთელი სიტყვების, ფრაზებისა და აბზაცების დაკლება ან უადგილო-ადგილას ჩამატება. ამის მაგალითები მრავალია.

5. შენიშვნათა რიგის არევა ზოგიერთის მთლიანად გამოტოვების გამო.

საისტ. საეთნ. საზ-ის ხელნაწერ № 2301-ის მიხედვით ჩვენ გავასწორეთ მთელი მონოგრაფია. შეცდომების სიჭარბე, რომელიც დაბეჭდილის ხელნაწერთან შედა-

რებისას გამოიჩინა, უეჭველია ახსიათებდა „ივერიის“ რედაქციის განკარგულე-
ბაში მყოფ ასლს (ეს ასლი ამჟამად უცნობია). დამახინჯებანი იმდენად ბევრია,
რომ მათი ამოწერა შეუძლებელია. ფრაზებისა და აბზაცების დაკლება გადამწერის
უნებლოე შეცთომითაც უნდა აიხსნას. ასეთი დაკლება ხშირად სრულიად ბუნდო-
ვანს ხდის კონტექსტის შინაარსს და ამ მხრით კურობული შემთხვევაც მოიპო-
ვება. მაგ. ზ. ჭიჭინაძის გამოცემაში (იხ. გვ. 185) ვკითხულობთ:

„წერილნი ესენი * არაა არიან შემდგომად აოხრებისა წინანდალს მისისა**
სახლისა ლეკთაგან, რომელნიცა [sic] 1854 წელსა დაუწვეს სახლი და წარასხეს
სახლობა ჭავჭავაძისა. ხშირად განმხნევედებოდა მეფისაგან, რათა ჰპატრონობ-
დეს მისს სამკვიდრებელსა კახეთსა დროდმდე შესრულებისა საქმეთა რუსეთი-
სათანა“.

განოდის, თითქოს მეფე ამხნევებდა ალექსანდრე ჭავჭავაძეს 1854 წელს ლეკე-
ბის მიერ წინანდლის აოხრების გამო. როგორც ვიცით ალ. ჭავჭავაძე გარდაიც-
ვალა 1844 წელს, ხოლო გიორგი XII — 1800 წ. ხელნაწერი ამ გაუგებრობას
ჰფანტავს. იქ და ჩვენს გამოცემაში სწერია:

„წერილნი ესენი არაა არიან შემდგომად აოხრებისა წინანდალს მისისა სახ-
ლისა ლეკთაგან, რომელთაცა 1854 წელსა დაუწვეს სახლი და
წარასხეს სახლობა ჭავჭავაძისა დავითისა, ძისა მის
ალექსანდრესი.“

ავალიშვილი გიორგი, ცრლის ძმა გარსევან ჭავჭავა-
ძისა, — ხშირად განმხნევედებოდა მეფისაგან, ჰპატრონობ-
დეს მისსა სამკვიდრებელსა კახეთსა დროდმდე შესრუ-
ლებისა საქმეთა რუსეთისათანა“ და სხვ.

მონოგრაფიაში დაბეჭდილი ზოგი დოკუმენტი (მაგ. ქობულიშვილის წერილები,
მეფის მიმოწერა და სხვ.) გასწორებულია წ.-კ. საზ.-ის № 3053-ში დაცულ ორი-
განალებისა და ასლების მიხედვით. ძველი ტექსტის მე-78 გვერდზე, ქობულიშვი-
ლის წერილში, თვით ბარათის ბოლო აბზაცი გადატანილია ზევით და ჩაკერებუ-
ლია შუაში (სიტყვების „...როგორც მამას იამებოდა“—შემდეგი „მეფის სასახლის-
ღვინის ქება“... ვიდრე სიტყვებამდე „...და მიუციაო“). ჩვენ ეს აბზაცი წერილის
ბოლოს გადავიტანეთ (იხ. ჩვ. გამოც. გვ. 64—65), ხოლო შენიშვნაში დაბეჭდილია
დასასრული წერილისა. წინანდელ გამოცემაში კი ქობულიშვილის ორი წერილი
ერთი მთლიანი ბარათის სახით იყო დაბეჭდილი. მათ გამოსაყოფად სათანადო
ადგილას ჩვენ ნომრები ჩავსვით კვადრატ. ფრჩხილებში (ბ. ქობულიშვილის მეორე
პატარა ბარათი ცალკე ფურცელზეა დაწერილი და „ცხოვრება“-ს ადრინდელი
ვარიანტის ასლთან ერთად არის დაცული. (იხ. წ.-კ. საზ.-ის № 3053. ჩვ. გამოც.
გვ. 65).

სოლომონ ლეონიძის სიტყვა „მოთქმით ტირილი“... მეორედ დაიბეჭდა „ანთო-
ლოგიაში“ 1928 წელს; ამ წიგნში „სიტყვა“ იბეჭდება წ.-კ. საზ.-ის 50-ისა და „ანთო-
ლოგიის“ ტექსტთან შედარებით. ზოგ ადგილას ჩვენ ვიცავთ აბზაცთა იმ რიგს,
რომელსაც № 50-ი მისდევს. ამ ხელნაწერის მიხედვით დატოვებულია ზოგიერ-
თი სიტყვა და წაკითხვა, რომელსაც პლ. იოსელიანის რედაქციაშიც ვხვდებით.
ცალკე უნდა შევნიშნოთ მონოგრაფიაში მოყვანილ ალექსანდრე I-ის მანიფეს-
ტისა და ავტორის დამატებითი შენიშვნების შესახებ.

* იგულისხმება გარსევან ჭავჭავაძის არქივი.

** იგულ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე.

მონოგრაფიაში მოყვანილია მანიფესტის რუსული ტექსტი, რომლის პარალელურად ქართული თარგმანიც არის წარმოდგენილი. ეს უკანასკნელი ძველი თარგმანია და სხვისი ხელით არის გადაწერილი (პ. იოსელიანს შემდეგ ის გაუსწორებია). თარგმანი არ არის ადექვატური და მასში საკმაოდ ბევრი ბუნდოვანი ადგილი მოიპოვება, რის გამო ბოლოს, აშიაზე, გრ. ორბელიანს მიუწერია: „ბნელად არის ნათარგმნი“. მასვე (გ. ორბელიანს) გაუსწორებია წითელი ფანქრით მთელი რიგი ადგილები თარგმანისა. „ივერიის“ მიერ დაბეჭდილ ტექსტში მანიფესტის თარგმანი დაბეჭდილია ამ გასწორებათა თანახმად, რაიც კიდევ ერთხელ ცხადყოფს იმას, რომ „ივერიას“ სწორედ ამ ხელნაწერის ასლი დაუბეჭდავს. ჩვენ აღვადგინეთ თარგმანის პირვანდელი სახე, შესაძლოა — უფრო დაშორებული რუსული ტექსტის შესატყვის ადგილებიდან.

რაც შეეხება პ. იოსელიანის დამატებით შენიშვნებს (მონოგრაფიაში მოხსენებულ ქართველ პირთა შესახებ), აქ შემდეგი თავისებურება იქცევს ყურადღებას:

როგორც ჩანს, პ. იოსელიანს ზოგიერთ პიროვნებათა მხოლოდ სახელი (ან გვარი) აღუნიშნავს თავდაპირველად ხელნაწერში, ცნობებს კი მათ შესახებ ის ჰკრებდა სხვადასხვა პირთა დახმარებით. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწევია მისთვის ბარბარე ქობულაშვილს, რომელსაც მრავალაღაგას შეუესია შენიშვნები (აღბათ, თვითონ პ. იოსელიანის თხოვნით). ბარბარე ქობულაშვილის მიერ შესრულებული ადგილები ჩვენ ყველგან კვადრატ. ფრჩხილებში შევიტანეთ და მკითხველს საშუალება აქვს ტექსტიდან მათი გამოყოფისა.

ხელნაწერში შენიშვნათა ნომრები ყველგან არ არის დასმული, რაც გამოწვეულია შემდგომი ჩამატებებისაგან. ზოგ ადგილას ავტორი ახალ ნუმერაციას მიმართავს. ჩვენ თავიდან ბოლომდე ერთი რიგი დავიცავით.

ძირითად ტექსტში დაბეჭდილი სქოლიოები (სულ 77 №№) ხელნაწერში მოყვანილია ბოლოს, ავტორის დამატებითი შენიშვნების წინ. ჩვენ დავიცავით „ივერიის“ მიერ მიღებული სისტემა და შენიშვნები დავტოვეთ ტექსტშივე. გამოტოვებული შენიშვნები ყველგან აღგენილია და ამრიგად ჩვენი გამოცემა ახალ მასალას შეიცავს (ნახე შენიშვნები №№ 38, 77 და სხვ.).

რამდენიმე შენიშვნა მართლწერისა და ორთოგრაფიის შესახებ.

ხელნაწერში ცალკე სიტყვების დამწერლობისა და მართლწერის მხრით დიდომერყობაა. ხელნაწერის სახის ზუსტი დაცვა ყოვლად მიუღებელ სიტყვებს დაჰბადებდა. მხედველობის სისუსტის გამო (ნახე მიმართვა გრუზინისკისადმი ზემოთ) პ. იოსელიანს კარგად ვერ მიუღვენებია თვალი ხელნაწერისათვის (ასლის სწორებისას). ხელნაწერში გვხვდება პ. იოსელიანის სტილისათვის მიუღებელი სინტაქსური ფორმები („მეფემან ირაკლიმ“, „კათოლიკოსმან ანტონიმ“ და სხვ. ნაცვლად კონსტრუქციისა „მეფემან ირაკლი“, „კათოლიკოსმან ანტონი“ და სხვ. პლ. იოსელიანი ასეთ შემთხვევებში არასოდეს არ ათანხმებს პირველ სიტყვას მეორესთან). ცალკე სიტყვებიც სხვადასხვანაირად არის ნახმარი, თვით ავტორის მიერ შესრულებულ ადგილებშიაც (კათოლიკოსი || კათოლიკოზი; პატრიარქი || პატრიარხი; დაჰსწერა || დასწერა; იშვიათად — დაწერა. მაგ. ხელნ. გვ. 234 „ესე წერილი დაწერა“). არის გამონაკლისიც: პ. იოსელიანი და გადამწერი ყველგან ხმარობენ „თფილისს“, რომელსაც წინა გამოცემები არ იცავდნენ (იქ ხშირად გვხვდება „თბილისი“). ჩვენ დავტოვეთ ის ფორმები, რომლებიც უფრო დამახასია-

თებელია პ. იოსელიანის მართლწერისათვის (მოყვანილ დოკუმენტებში კი ორიგინალის სტილია დაცული). პ. იოსელიანი ყველგან ჰყოფს კომპოზიტებს, განსაკუთრებით გვარებს (გურამის-შვილი, თუმანის-შვილი, ციციის-შვილი, ყაფლანის-შვილი, გულ-საკიდი და ა. შ.). ჩვენს გამოცემაში უარყოფილია ასეთი დაყოფა (ზოგი გამოწაკლისის გარდა) და ამოგდებულია უადგილო ს-ნი (არც პ. იოსელიანი იცავს მას ყველგან). უარყოფილია აგრეთვე ვ-ის, კ-ის, ჭ-ის ფორმები, აგრეთვე უფუნქციო ჰ-ა ზმნებში (ჰსწერს, ჰსწუხს, დაჰშთა და მისთ.) პ. იოსელიანის ისედაც არქაულ სტილსა და ენას ამ ნიშნების დაცვა ძალზე დაამძიმებდა (არც ხელნაწერის ავტოგრაფულ ადგილებში გვხვდება ის ყველგან).

პუნქტუაცია და მოქმედ პირთა სიტყვების საერთო თხრობიდან გამომყოფი ნიშნები ნაწილობრივ „ივერიის“ რედაქციას ეკუთვნის, ნაწილობრივ კი წინამდებარე გამოცემის რედაქტორს.

ქარაგმები ყველგან გახსნილია.

რამდენიმე სიტყვა სათაურის შესახებ.

ჩვენს გამოცემაში ძირითადი ტექსტის წინ მიდის სათაური, რომელიც მონაგრავთას აქვს წამძღვარებული ხელნაწერში (ფურც. მე-3, გვ. 1). ეს სათაური თუმცა სხვისი ხელით არის დაწერილი, მაგრამ სავსებით იცავს ავტორის სტილს (პ. იოსელიანი ხმარობდა „მეთცამეტეს“ მეცამეტეს ნაცვლად). შესავალი წერილების წინ და ყდაზე კი სათაური მიდის შემოკლებით. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ავტორი შეგნებულად წერს მეფის ტიტულად „მეცამეტეს“... ამის შესახებ თვითონ პ. იოსელიანი მიუთითებდა თავის ადრინდელ გამოკვლევაში „Описание древностей города Тифлиса (1866, გვ. 32, შენიშვნაში):

„Георгий XII, тот самый, который по смутам в крае от персов два раза восходил на троне Карталинского царства и это подало повод историкам считать его царем того же имени одинадцатым и двенадцатым. На этом основании, получившем исторический авторитет, царь Георгий последний, вручивший судьбу царства великодушной защите России, именовался и именуется тринадцатым“.

ამასვე იმეორებენ: ადოლფ ბერკე („აქტებში“), ივ. ბერძენოვი (იხ. ცისკარი, 1868 № 12) და ნ. დუბროვინი (ნახე მისი Георгий XII, последний царь Грузии и присоединение ея к России, изд. II, СПб. 1897 გვ. IX). აქ მოვიყვანთ „აქტების“ რედაქტორის სიტყვებს, რომელსაც ჩვენის მხრით არაფერს ვუმატებთ:

„Грузинский царь Георгий XII часто называется писателями XIII-м, но ошибочно, так как в Истории Грузии упоминается только 12 царей под этим именем. Это произошло оттого, что Георгий XI, сын Шах-Наваза, воцарился два раза, в 1676 и 1703 годах“ (იხ. Акты кавк. арх, ком., 1866, ტ.-I, გვ. 93. შენიშვნა).

დასასრულ ერთი შენიშვნაც:

პ. იოსელიანის მონაგრაფთა შეიცავს ზოგიერთ ადგილებს, რომელნიც განსაკუთრებული სიცხადით ააშკარავენ ავტორის ანტიემპირულ და შოვინისტურ მსოფლმხედველობას (იხ. §§ LXXXV და LXXXVIII). საბჭოთა მკითხველისათვის ეს ადგილები აშკარად მიუღებელია და მათ მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა თუ აქვთ: ახასიათებენ ქართული ინტელიგენციის გარკვეული ფენის დამოკიდებულებას ამა თუ იმ ერისადმი წარსულში.

II. უცხო პიროვნებანი

კომენტარიების ამ ნაწილში მოცემულია მოკლე ცნობები იმ უცხო პირებზე, რომლებიც მონოგრაფიის ტექსტში გვხვდებიან. სახელები მოყვანილია ისე, როგორც ავტორს აქვს ნახმარი (ფრჩხილებში გასწორებულია წაკითხვა ან სრულად არის მოყვანილი გვარი და სახელი). პირთა სახელების დალაგებისას გვარები ცალკე არ არის გამოყოფილი (მაგ. „აპოლონ მუსინ-პუშკინი“ შეტანილია „ა“-ზე დალაგებულ სახელებში).

გეოგრაფიულ სახელებიდან აქ შემოტანილია მხოლოდ ორი: 1) „თეზაიდა“, რადგან ტექსტში ის შედარების მიზნით არის ნახმარი და 2) ოლიმპია—რომლის განმარტება საჭიროა კონტექსტის მნიშვნელობის გასაგებად.

კარგად ცნობილ პირების (მაგ. ნაპოლეონის, არისტოტელეს, ნერონის და სხვ.) შესახებ ცნობები მოკლეა, რადგან მათი ვინაობა ასე თუ ისე ნაცნობია საშუალო ცოდნის მქონე მკითხველისათვის).

* *

ა ბ ა ს მ ი რ ზ ა—ირანის მეფის ფეტ-ალი შაჰის (იგივე ბაბახანი) შვილი 1783—1833). მონაწილეობას იღებდა რუსეთ-ირანის ომში 1811—12 და 1826—28 წლებში. მისი შვილი მაჰმად მირზა გამეფდა 1834 წ.

ა ბ რ ა ა მ ი—ბიბლიოთეკის პატრიარქი, ებრაელთა ერის მამამთავარი, რომელმაც პირველად უარყო კერპთაყვანისმცემლობა, დაიბ. დაახლ. 2040 წ. ახალ ერამდე.

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე [მ ა კ ე დ ე ნ ე ლ ი]—უდიდესი სამხედრო მოღვაწე ანტიური ეპოქისა (356—323).

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე I—რუსეთის იმპერატორი (1777—1825).

ა ნ ტ ი პ ა ტ რ ე (ანტიპატროს)—გამოჩენილი მაკედონელი სარდალი (გარდ. 319 წ. ჩვ. ერამდე) თუ ანტიპატროს—ბოსტრელი ეპისკოპოსი (?). მე-VI საუკ.

ა ნ ტ ო ნ დ ი დ ი მ ე გ ვ ი პ ტ ე ლ ი—დაიბადა დაახ. 251 წ. ეგვიპტეში. გარდ. დაახლ. 356 წელს 106 წლისა. ცნობილი ასკეტი. ცხოვრობდა ძველი კოშკების ნანგრევებში. კათოლიკური ეკლესია დიდს პატივს სცემს მის ხსოვნას.

ანტონ მეგვიპტელის ასკეტური ცხოვრება მრავალჯერ არის აღწერილი ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში. მხატვრულ ლიტერატურაში ანტონზე ლეგენდა დასწერა გუსტავ ფლობერმა („Le Tentation de Saint Antoine“).

ანტონ მეგვიპტელს შემდეგში გამოუჩნდნენ მიმდევრები, რომელთაც მთელს ორდენი შექმნეს მისი სახელწოდებისა.

ა პ ო ლ ო ნ მ უ ს ი ნ - პ უ შ კ ი ნ ი (გარდ. 1805 წ.)—რუსი მეცნიერი, ფიზიკოსი და მინერალოგი. მოლაპარაკებას აწარმოებდა რუსეთის მთავრობის სახელით გიორგი მე-XII-სთან მადნებისა და სხვა ნედლეულის ექსპლოატაციის პირობების შესახებ 1799—1800 წ.წ. (პირობები იხ. А. Царели-ის წიგნში: Грамоты... том II, вып. I. გვ. 295—6, 1902; უფრო დაწვრილებით: Акты, I, გვ. 513—524); რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის მომხრე (იხ. М. Полиевктов: Европейские путешественники XIII—XVIII вв. по Кавказу, ტფ. 1935, გვ. 49—50).

ა რ ი ო ზ ი—ალექსანდრიელი მწვალბელები; მის სახელთან არის დაკავშირებული ერეტიკული მიმდინარეობა, რომელიც ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიაში ჩაიშახა. ქრისტიანულმა ორთოდოქსიამ უარყო არიოზის შეხედულება, მიმართული ღმერთ-მამისა და ღმერთ-ძის ერთაზობის წინააღმდეგ (არიოზის აზრით, ქრისტი ღვთაებრივი პიროვნებაა, მაგრამ წარმოადგენს გარდამავალ საფეხურს ღმერთსა და ადამიანს შორის).

ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ი—საბერძნეთის უდიდესი ფილოსოფოსი (384—322 ჩვ. წრამდე). ფილოსოფიისა და მეცნიერების მრავალი დარგის მამამთავარი.

ბ ა ბ ა ხ ა ნ—ირანის მეფე. გარდ. 1834 წ. (იგივე ფეტ-ალი-შაჰ).

ბ ა ს ი ლ ი დ ი დ ი (იგივე—ვასილი დიდი)—კესარიის (კაბადოკია) არქიეპისკოპოსი, ღვთისმეტყველი (329—397 ჩვენი ერით). ბასილი დიდის კალამს ეკუთვნის ასკეტური წესდებანი, მრავალრიცხოვანი ქადაგებანი და სხვ. ერთ-ერთი გამოჩენილი წარმომადგენელი ქრისტიანული ჰომილეტიკისა. ქართულად თარგმნილია მისი „ეპისტოლენი“ და მრ. სხვ. [კ. კეკელიძე: უცხო ავტორები: ძველს ქართულ მწერლობაში, ტფილ. უნივ. მოამბე, 1928. ტ. VIII, გვ. 109—111].

ბ ა უ მ ე ი ს ტ ე რ ი (ფრიდრიხ ქრისტიან) — გერმანელი ფილოსოფოსი (1709—1785), ვოლფის სკოლის მიმდევარი. მისი თხზულებანი და სახელმძღვანელოები პოპულარობით სარგებლობდნენ ევროპაში მე-18 საუკუნეში და ითარგმნებოდნენ რუსულადაც, რუსულიდან კი ქართულად (კერძოდ ანტონ I კათოლიკოსმა სთარგმნა ბაუმეისტერის „ლოგიკა“, „მეტაფიზიკა“ და რამდენიმე წიგნი ფილოსოფიის ისტორიიდან და ეთიკიდან)

ბ ე ზ ბ ო რ ო დ კ ო (ალ. ანდრეას ძე)—სახელმწიფო მოღვაწე ეკატერინე II-სა და პავლე I-ის მეფობის პერიოდისა. თავის დროზე გავლენიანი დიპლომატი (1747—1799).

ბეზბოროდკო ხელმძღვანელობდა რუსეთთან საქართველოს დაკავშირების საქმეებს პავლე I-ის დროს.

ბ ო ს ვ ე ტ ი (ყან ბენინ ბოსუეტი)—ფრანგი ისტორიკოსი, ღვთისმეტყველი და ქადაგი (1627—1704). მის კალამს ეკუთვნის მრავალი ნაშრომი თეოლოგიისა, ისტორიისა და ეთიკის საკითხებზე. კლასიკური (ბერძნული და რომაული) კულტურის დიდი მცოდნე. თავისი დროისათვის საუკეთესო ორატორი. ქართულად თარგმნილია მისი „მოძღვრება“.

გ ა ი ო ხ ა ს ტ რ ა ხ ა ნ ე ლ ი (გაიოხ რექტორი) — ასტრახანის არქიეპისკოპოსი, ქართველი (1750—1821). ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას საქართველოში. რუსეთში გამოსცა „კიტაიის სიბრძნე“ (მოსკ. 1777), „ქართული ღრამატიკა“ (კრემენჟუგი, 1789) და სხვ. უთარგმნია ბასილი დიდის „ქადაგებანი“, მარკ ავრელიუსის „საყოფაცქვეო სჯა“ და სხ. მისი ლიტერატურული მოღვაწეობისა და ცხოვრების მიმოხილვა იხ. კ. კეკელიძის „ქარ. ლიტ. ისტ.-ის“ პირველ ტომში (იქვეა დასახელებული კრიტიკული და ბიბლიოგრაფიული წყაროები. დამატებითი ლიტერატურა: პ. იოსელიანის История грузинской церкви, Спб. 1843, გვ. 135; В. Шереметевский-ს წერილი „Рус. Биогр. Словарь“-ში 1914, გვ. 115—117).

გ ა ი ო ხ მ ო ძ ღ ვ ა რ ი—[იგივე გაიოხ ასტრახანელი.]

გ ი ბ ბ ო ნ ი (ედუარდ)—ინგლისელი ისტორიკოსი (1737—1794). მის კალამს ეკუთვნის მონუმენტალური შრომები რომის იმპერიისა და ბიზანტიის ისტორიაზე. გიბბონის შრომები ფრანგულ ენაზე გადათარგმნა გიბონმ. არსებობს რუს. თარგ-იც.

გ რ ი გ ო ლ ნ ო ს ე ლ ი (ნისელი)—ქალ. ნისის ეპისკოპოსი, ბასილი დიდის უნცროსი ძმა (335—394?). ღვთისმეტყველი და პოეტი-მოაზროვნე. ფილოსოფიური ერუდიციის მშრით ბადალი არ ჰყავდა IV საუკ. ქრისტიანე ღვთისმეტყველთა შორის.

გრიგოლ ნოსელზე დიდი გავლენა მოახდინა პლატონის, პლოტინის და ორიგენის თხზულებებმა. ანტიერესებდა ანთროპოლოგიის, ესქატოლოგიის და გნოსეოლოგიის საკითხები. გიორგი ნოსელის ლიტერ. მემკვიდრეობა დიდია. რუსულად თარგმნილია მისი ეზზეგეტიკური და დოგმატიკური ნაწერების ნაწილი.

«8 ტომად). ძველად ნოსელის ნაწერები ქართულადაც უთარგმნიათ [კეკელიძე, უცხო ავტორები... 117—119].

გ რ ი გ ო რ ი ნ ა ზ ი ა ნ ზ ე ლ ი — ღვთისმეტყველი; შვილი ქ. ნაზიანზის ეპისკოპოსისა (329—390). ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე, რომელიც ეძებდა დასავლეთის ეკლესიასთან აღმოსავლეთის ეკლესიის შემაერთებელ ხაზს. რუსული თარგმანი მისი შრომებისა (6 ნაწილად) გამოვიდა 1889 წ.

გრიგოლ ნაზიანზელის ღვთისმეტყველური შრომების ნაწილი ძველად ქართულადაც უთარგმნიათ [კეკელიძე, უცხო ავტორები... გვ. გვ. 120—130].

გ რ ი გ ო რ ი ღ თ ი ს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი [იგივე—გრიგოლ ნაზიანზელი].

გ უ ლ ი ა კ ო ვ ი — ვისილი სიმონის ძე, გენ.-მაიორი (1751—1804). 1800 წ. მონაწილეობა მიიღო ლეკებთან ბრძოლაში მდინ. იორთან. 1803 წელს პავლე ციციშვილის (კავკ. მთავარ მართებელი 1803—1806 წ.წ.) ბრძანებით მოაწყო ექსპედიცია ჭარ-ბელაქანში ლეკების წინააღმდეგ. მოჰკლეს 1804 წ. 8 ოქტომბერს ზაქათალას ხეობაში.

და ვ თ ი — ებრაელთა მეორე მეფე, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა ქრისტიანულ მოძღვრების ისტორიაში. მისი „ფსალმუნები“ (ნ. ბიბლიაში) უდიდესი პოეტური და რელიგიური ძეგლია... მეფობდა 980—950 წ.წ. ჩვენს ხანამდე.

დი ო ს კ ა რ ე — ალექსანდრიელი პატრიარქი, რომელიც მფარველობდა მწვალებელ ევტიქის (ნ. ქვემოთ).

დი ო კ ლ ი ტ ი ა ნ ე (გაი-ავრელი-გალერი დიოკლეტიანე) — რომის იმპერატორი (?—გარდ. 313 წ. ჩვ. ერამდე). თავის ნებაყოფლობით დაუტევა იმპერატორის ტახტი 315 წელს და უკანასნელი 8 წელი გაატარა მარტოობაში.

დ უ ბ უ ო (ფრედერიკ დეზუბუა დე მონპერე) — ფრანგი ბუნებისმეტყველი და არქეოლოგი (1798—1850). სწავლობდა უმთავრესად კავკასიას და ყირიმს. პლ. იოსელიანი გულისხმობს მის შრომას: Voyage Autour du Caucase... Par Frédéric Dubois de Montpereux. ტ.ტ. I—VI. Paris, 1839—1843 (საქარ. შესახებ. ნ. I, II, III და IV ტომებში. სიონის შეს. ნ. I, 410; III, 42;—Descript. 222.—inser. rem. 214).

ე ვ ტ ი ქ ი — კონსტანტინოპოლელი არქიმანდრიტი, მწვალებელი (ცხ. მე-V საუკ. პირველ ნახევარში). ევტიქი იზიარებდა და იცავდა კამათს ქრისტეს შესახებ, რომელიც ერეტიკოსებისაგან მომდინარეობდა; მის მიმდევრებს უწოდებენ ევტიქიელებს ან მონოთეისტებს.

ე ხ ო პ ე — ბერძნული მწერალი (მე-VI—საუკ. ჩვენ ერამდე), ე. წ. ეხოპურ იგავ-არაკთა მამამთავარი. ცნობილი იყო თავისი სიმახინჯით. მოჰკლეს დელფში.

ეხოპეს იგავ-არაკები თარგმნილია ყველა ევროპულ ენაზე. 40 არაკი უთარგმნიათ ქართულადაც (იხ. კ. კეკელიძე: ქართ. ლიტ. ისტორია, II, გვ. 313—314; აგრეთვე „იგავნი ეხოპოს ფილოსოფოსისანი“, ვენეცია, 1859).

ე ი ხ ვ ა ლ დ ი (ედუარდ ივანეს-ძე) — ცნობილი ბუნებისმეტყველი (1795—1876), 1826—1827 წ.წ. იმოგზაურა კავკასიაში, ამ მხარის ფლორა-ფაუნის შესწ. მიზნით. მის მრავალ ნაწერებს შორის აღსანიშნავია: Raise auf dem Kaspischen Meere und in den Kaukasus, Unternommen in den Jahren 1825—1826 (შტუტგ. 1834—1837). რუსული თარგმანი: Путешествие по Каспийскому морю и по Кавказскому краю. Библиотека для чтения, 1838, ტ. 26.

ე რ მ ო ლ ო ვ ი (ალექსეი პეტრეს ძე) — არტილერიის გენერალი (1777—1861). „საქართველოს კონსული“ (მმართველი) 1816—1827 წ.წ.

ვ ა ლ ე რ ი ა ნ ზ უ ბ ო ვ ი — გენერალ-ანშეფი (1771—1804). ალექსანდრე I-ის ჭამეფების შემდეგ (1801 წლიდან) მოღვაწეობდა კავკასიაში, აზიასთან სავაჭრო

ურთიერთობის მოწესრიგების მიზნით (1706 წელს დაიპყრო ბაქო და დერბენდი).

ვიქტორ კოჩუბეი (პავლეს ძე)—რუსეთის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე (1768—1834). პირველ ხანებში ეწეოდა დიპლომატიურ მოღვაწეობას თურქეთში. 1798 წელს დაინიშნა საგარეო სამინისტროს კოლეგიაში, იმავე წლის ოქტომბერში კოჩუბეის ჩააბარეს ვიცე-კანცლერის თანამდებობა და საგარეო სამინისტროს საქმეთა დროებითი მმართველის ადგილი. 1799 წელს ებოძა გრაფის წოდება. 6 აპრილს კოჩუბეიმ ითხოვა შვებულება (ბეზბოროდკოს სიკვდილის გამო). იმავე წლის აგვისტოში კოჩუბეი გათავისუფლებულ იქნა სამსახურიდან (ვ. კოჩუბეის წერილი გიორგი მეთორმეტისადმი დაწერილია 1799 წ. 22 აპრილს).

ალექსანდრე I-ისა და ნიკოლოზ I-ის მეფობის წლებში კოჩუბეის რამდენჯერმე ეკავა გარეშე და შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტები (დაწვ. იხ. Н. Чечулин: Кочубей, Русский биограф. словарь, 1903, გვ. 366—382. იქვეა დასახელებული ბიოგრაფიული ლიტერატურა).

ვოლტერი—საფრანგეთის უდიდესი მწერალი და მოაზროვნე (1694—1778), ე. წ. „განმანათლებელთა“ პლედის შესანიშნავი წარმომადგენელი. ვოლტერის ნაწერები განმსჭვალულია მკაცრი რაციონალიზმით. მისმა ლიტერატურულმა მოღვაწეობამ ბევრი აწნო ეკლესიას და კლერიკალიზმს საერთოდ. საქართველოში ვოლტერიანობის ისტორიის შესახებ იხ. ლ. ასათიანის წიგნში „ვოლტერიანობა საქართველოში“, ტფილისი, 1933.

თებაიდა—ქალაქი ძველს საბერძნეთში (იხ. Der Grosse Brochhaus, XVIII Bnd. 1934, 603).

თემურ ლენგი (კოჭლი თიმური)—სახელგანთქმული დამპყრობი. მონღოლი (1333—1405).

ივლიანე (იულიანე განდგომილი)—რომის იმპერატორი 361—363 წლებში. დაიბ. 331 წ. კონსტანტინეპოლში. მიიღო კარგი განათლება. სწავლობდა ელინურ ფილოსოფიას და რელიგიას. გატაცებული იყო პლატონის იდეებით და ბავშობაშივე იჩენდა დიდს სიყვარულს ელინიზმისადმი. იმპერატორობის პერიოდში მის იდეალად იქცა—პაგანიზმის (წარმართობის) რესტავრაცია და ქრისტიანობის იდეოლოგიური განადგურება (ივლიანე რეპრესიებს არ მიმართავდა). ამის გამო მთელი ქრისტიანული მსოფლიო გადაიმტერა,

იულიანე ერთმანეთს უპირისპირებდა ელინიზმსა და იუდაიზმს, რომლის სახეობად სთვლიდა ის ქრისტიანობას. მე-IV საუკუნეში, როცა ქრისტიანობა დაეკლესია ძლიერი ავტორიტეტით სარგებლობდა, იულიანეს რეფორმები „სასტიკ გულისწყრომას იწვევდა კლერიკალურ წრეებში. მას რაცხდენ „განდგომილად“ იულიანეს სიკვდილის (363 წ.) შემდეგ იმპერატორის იდეებს მიმდევარი არ გამოჩენია... იულიანე განდგომილზე არსებობს ვრცელი ლიტერატურა.

ივლიანე მდევნელი—[იგივე იულიანე განდგომილი].

იზაბელა— ისრაელთი მეფის ახაეას ცოლი, რომლის მოთხოვნით სამარაში ააშენეს წარმართული სამსხვერპლო ვაალის პატივსაცემად. იელოვას (ებრაელთა პირველი ღვთაება) რელიგიას მოელოდა აუცილებელი კრაზი, რომ მის დასაცავად არ გამოსულიყო (ბიბლიის წარმოდგენით) ილია წინასწარმეტყველი.

იოანე კლემაქსი—ასკეტი. 20 წლისა აღიკვეცა ბერად. მრავალი წელი გაატარა მარტოობაში. მცირე ხნით მოღვაწეობდა სანაიის მონასტერში. გარდ. 649—50 წ.წ.

იოანემ დასწერა ბერმონაზნობის ცნობილი სახელმძღვანელო ბერძნულად: „სამღვთო კიბე“ („კლემაქსი“, „Scala paradisi“). მისი აზრით სულიერი განწმენდის კიბის საფეხურთა გავლა შეიძლება საკუთარ ვნებებთან და ნაკლულევანებებთან ბრძოლის პროცესში. ბერი ყოველივე ამას აღწევს სიკვდილზე განუწყვეტელი ფიქრით და სხ. „კლემაქსი“ შესდგება 30 საუბრისაგან (არს. რუსული თარგ.).

იოანე მოწყალე—ალექსანდრიის პატრიარქი 610—619 წლებში. ცოლ-შვილის სიკვდილის შემდეგ ბერად აღიკვეცა, ხოლო პატრიარქად არჩევის შემდეგ მთელი თავისი ქონება ღარიბებს დაურიგა. მისი ცხოვრების აღწერა კრიტიკულად გამოსცა გერმანულ ენაზე ჰ. გელცერმა 1893 წ. (არსებობს რუსული თარგ.).

იოანე ნათლისმცემელი—უდიდესი ასკეტი, რომელმაც მონათლა ქრისტე. მისმა მოღვაწეობამ და განსაკუთრებით ახალი მესიის „წინასწარმეტყველებამ“ გამოიწვია მეფის იროდ ანტიპას მრისხანება: ამ მეფის ბრძანებით იოანეს თავი მოჰკვეთეს.

იოანე ოქრობირი — აღმოსავლეთის ეკლესიის ცნობილი მოღვაწე, კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსი და ქადაგი. დაიბ. 447 წ. ანტიოქიაში. სწავლობდა ორატორობის ხელოვნებას იმ დროს ცნობილ რიტორის ლივანის სკოლაში. სწავლის დამთავრების შემდეგ მცირე ხანს ეწეოდა ადვოკატობას. ხელი მიჰყო ქრისტეანულ ღვთისმეტყველების შესწავლას ანტიოქიის ეპისკოპოს მილოთის დახმარებით, რომელმაც მონათლა ის 370 წელს. რამდენიმე წელი გაატარა უდაბნოში, ასკეტურ მარტოობაში. ამ ხანებში დასწერა რამდენიმე წერილი ბერმონაზნობის დასაცავად. ბოლოს ისევ დაუბრუნდა ანტიოქიას და საეკლესიო მოღვაწეობა დაიწყო. 397 წელს იოანე აირჩიეს კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსად. მისმა საჯარო სიტყვებმა, ჰომილიებმა (საუბრები), რომლებშიაც ის თავისი დროის ყველა წარჩინებულთა ზნეობრივ დაქვეითებას ამხელდა, სამეფო კარის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. 404 წელს იოანეს ჩამოართვეს არქიეპისკოპოსის თანამდებობა და გადაასახლეს ქ. კუკუსში (მცირე სომხეთში), სადაც ორი წელი დაჰყო. აქედან იოანე უნდა ჩასულიყო ბიჭვინთაში, მაგრამ გზაზე გარდაიცვალა 407 წელს.

იოანე ოქრობირი წინააღმდეგი იყო: წარმართულ კულტთა ყოველგვარი წარჩენების (მაგ. თეატრის), თავისი დროის კაპიტალისტებისა და სხვ. ეკლესია მასში ხედავს რელიგიური მორალის კლასიკურ განსახიერებას. იოანე ოქრობირის ჰომილიები იხ. Migne-ს Patrologia graeca-ში (ტ.ტ. XLVII—LXIV). არსებობს რუსული თარგმანები. ქართულად თარგმნილია შრავალი მისი „სწავლანი“, „სიტყვა მღვდელობისათვის“ (მოსკ. 1744) და სხ. ბიოგრაფიული და კრიტიკო-ლიტერატურა იოანე ოქრობირის შესახებ საკმაოდ ვრცელია (ევროპულ ენებზე). ქართულად იხ. „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმ. ნეტარისა მამისა ჩვენისა და მოძღვრისა ყოვლისა სოფლისა იოანე ოქრობირისა, კონსტანტინეპოლელ მთავარეპისკოპოსისა“, „ცხოვრება და ნეტარება იოანე ოქრობირისა“ და სხვ. (თარგმანების შეს. იხ. კეკელიძე, უცბ. ავტ..., 158—172).

იროდი ადა—იუდეელთა მეფის იროდ დიდის შვილიშვილი და გალილეასა და პირეის მეფის იროდ ანტიპას მეუღლე; იროდიადას კარნახით მოაკვლევინა იროდ ანტიპამ იოანე ნათლისმცემელი (იროდიადა მეფეს ცოლად გაჰყვა ამ სასჯელის შესრულების შემდეგ).

ისაია წინასწარმეტყველი (მე-VIII საუკ. ჩვენს ერამდე)—ებრაელთა მეფის იეზეკიას მრჩეველი. გადაარჩინა იერუსალიმი სენაქერიმის შემოსევი-

საგან. ძველს აღთქმაში მის ნაწერებს (66 თავისაგან შესდგება) მნიშვნელოვანი ნაწილი უჭირავს და წინასწარმეტყველთა წიგნებს შორის საუკეთესოდ ითვლება (იხ. ბიბლია).

კ ა ს ი ა ნ ე მ წ ე რ ა ლ ი — იგულისხმება იოანე-კასიანე (დაიბადა დაახლ. 360 წ. გარდ. 335 წ. ჩვ. ერამდე). წარმოშობით სკიფიელი. ასკეტიზმის იდეოლოგი. ქართულად ნახე: კასიანე რომაელის—„რვათა მათ ბოროტთა გულის სიტყვათათვის“, წ. კ. საზ-ის № 3344 და სხვ. შდრ. კ. კეკელიძე: უცხო ავტორები... 175—176).

კ ა ტ ო ნ ი (მარკ პორცი კატონი)—რომაელი ტრიბუნი (95—96 წ.წ. ჩვენს ერამდე). მომხრე იყო კატილინას მიმდევართა დასჯისა, რის გამოც ცეზარის სიძულელი დაიმსახურა. კეთილსინდისიერი, ზნეობრივად ფაქიზი და დიდი პატრიოტი მოქალაქე თავისი ქვეყნისა. მოუსყიდველი რესპუბლიკელი და ცეზარის ოპოზიციონერი. მისი ბიოგრაფია დასწერა პლუტარხმა.

კ ნ ო რ რ ი ნ გ ი (კარლ ფედ. ძე)—გენ.-ლეიტენანტი (?—1805). 1799 წელს დაინიშნა კავკ. ქვეითა ჯარის ინსპექტორად, ხოლო 1801—1802 წ.წ.—საქართველოს მთავარმართებლად ითვლებოდა.

კ ო ვ ა ლ ე ნ ს კ ი —სამოქალაქო ნაწილის მმართველი საქართველოში 1801-2 წლებში.

კ ო ნ ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე კ ე ი ს ა რ ი — რომის გამოჩენილი იმპერატორი (დაიბ. 285 წ., გარდ. 337 წ.). აღიზარდა დიოკლეტიანეს კარზე. მისი მეფობის დროს მოხდა ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად დაკანონება (თვითონ კონსტანტინე ქრისტიანობას სახელმწიფოებრივ კულტად სთვლიდა).

კ უ ვ ი ე (ყორჟ ლეოპოლდ კიუვიე) — გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი (1669—1832), რომლის კალამს ეკუთვნის მრავალი შრომა ბუნებისმეტყველების, ზოოლოგიისა და ანატომიის დარგებში.

ლ ა ზ ა რ ე ვ ი (ივანე პეტრეს ძე) — გენ.-მაიორი. 1800 წ. 7 ოქტომბერს დაამარცხა ომარ ხანი ავარიელი მდ. იორთან. მოკლულ იქნა 1803 წ. 18 აპრილს გიორგი მე-XII-ის მეუღლის მარიამ დედოფლის ხელქვეითის მიერ. ჩე-17 ეგერ. პოლკის შეფი.

ლ უ დ ო ვ ი კ ო X I V — საფრანგეთის მეფე (1638-1715). მის კარზე დიდი უფლებებით სარგებლობდნენ კლერიკალური წრეები, განსაკუთრებით იეზუიტები. ლიუდოვიკო X I V თვითონ არ იყო ფანატიკოსი, მაგრამ სხვა რელიგიურ მიმდინარეობათა არსებობას არ ითმენდა.

მ ა რ კ ი ს პ ა უ ლ უ ზ ი (მარკიზ ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩი)—გენ.-ადუტანტი (1779 — ?), კავკასიის მთავარმართებელი 1811-1812 წ. წ.

მ ა ქ ს ი მ ე ა ღ მ ს ა რ ე ბ ე ლ ი (დაიბ. დაახლ. 580 წ. კონსტანტინეპოლს, გარდ. 662 წ.)—ასკეტიზმის იდეოლოგი. დიონისი არეოპაგელის, გრიგოლ ნაზიანზელისა და სხვა ღთისმეტყველთა ნაწერების კომენტატორი. მის ნაწერებში იგრძნობა ნეოპლატონიზმის გავლენა.

მაქსიმე აღმსარებელის ნაწერები ძველად უთარგმნიათ ქართულადაც [კ. კეკელიძე,—უცხო ავტორები... გვ. გვ. 186-188]

მ ი შ ლ ე (იული მიშლე)—ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსი (1798 — 1874); დიხოს სკოლის მიმდევარი ახასიათებდა ვოლტერული დამოკიდებულება კლერიკალიზმისადმი. თავის დროზე განმარტებულ ნაწარმოების „Des Jésuites“ ავტორი.

მიტრიტადე (მიტრიტადე VI, ეპატორი დიდი. დაიბ. 132 წ., მოკლეს 63 წ. ჩვენს ერამდე). ანტიური ეპოქის ერთერთი დიდი მეფე (როდესაც ის რომის სარდალმა პომპეუსმა დაამარცხა დროებით თავი შეაფარა კოლხიდას).

მოსე (წინასწარმეტყველი) — ისრაელთა ერის ბელადი. უდიდესი სახელი ებრაელთა ისტორიაში. მათი წარსოვდგენით ებრაელთა მხოლოდ ამ წინასწარმეტყველს იცნობდა ღმერთი პირადად.

ნაპოლეონი [იგივე ბონაპარტი] — საფრანგეთის იმპერატორი (1768—1821).

ნერონი — რომის იმპერატორი (37—68). ცნობილი იყო თავისი სისასტიკით. 64 წელს მისი ბრძანებით გასწყვიტეს აუარებელი ქრისტიანე, რომელთაც მან რომში ხანძრის გაჩენა დააბრალა.

ოლიმპია — ადგილი ძველს საბერძნეთში, სადაც იმართებოდა ე. წ. ოლიმპიის წარმართული ღმერთთა ღმერთთა და თამაშობანი.

ორიგენი (დაიბ. 185 წ. ალექსანდრიაში. გარდ. 254 წ. ტირში). მის კალამს ეკუთვნის ეგზეგეტიკური, დოგმატიკური და აპოლოგეტიკური ხასიათის ნაწერები (კერძოდ ეგზეგეტიკური ნაწერები შეიცავს უთმავრესად ძველი და ახალი აღთქმის კომენტარებს), პრაქტიკული ხასიათის საუბრები ანუ ჰომილიები და სხვ. მასვე ეკუთვნის სახარების ბერძნული თარგმანი.

გრიგოლ ნაზიანზელი, ბასილი დიდი, გრიგოლ ნოსელი და სხვ. ღმერთთა-ყველნი უხვად სარგებლობდნენ ორიგენის თხზულებებით. მე-VI საუკუნეში მოხდა მისი გადაფასება.

რუსულად არსებობს თარგმანები ორიგენის ზოგიერთი თხზულებისა.

პავლე I — რუსეთის იმპერატორი (1751—1801).

პეტრე მკაწერალი [იგივე ამბინელი (Ambinensis), მწიბრი, Hermetia] — ასკეტი, რომელმაც პირველად მოაწილა დასავლეთ ევროპის ქრისტიანეთ ჯვაროსანთა ომისაკენ. თავისი ქადაგებებით საფრანგეთში აამოძრავა გლეხების ყმებისა და მათხოვრების მასები. ამ ხალხით მან გაიარა გერმანია, გადავიდა დუნაიზე და მიაღწია კონსტანტინეპოლს. დაამარცხეს სელჯუკებმა 1096 წ. ამის შემდეგ მიემხრო გოტფრიდ ბულლიანს და იერუსალიმის აღების ცეცხლს დაბრუნდა სამშობლოში. გარდ. 1115 წ.

პიი VI — რომის პაპი 1775—1799 წლებში.

პლატონი — საბერძნეთის უდიდესი ფილოსოფოსი, წარმოშობით არისტოკრატი (დაიბ. დაახ. 427 წ. გარდ. 347 წ. ჩვენს ერამდე). ფილოსოფიური იდეალიზმის მამამთავარი.

პლინიოს (კაი პლინიუსი) — რომაელი მეცნიერი (23—79 ჩვენი ერით). ენციკლოპედიური განათლების მქონე ისტორიკოსი (აღწერა გერმანიელთა ომები და ნერონის ეპოქა), ავტორი ცნობილი წიგნისა „Historia naturalis“.

პეტრე ბაგრატიონი (ივანეს ძე) — რუსეთის ცნობილი სამხედრო მეთავე, ინჟინერიის გენერალი (1765—1812). სასიკვდილოდ დაიჭრა ბოროდინოს ომში. წარძოშობით ქართველი.

რენანი (ჟოზეფ ერნესტ რენანი) — ფრანგი ორიენტალისტი; ისტორიკოსი და მწერალი (1823—1892). ებრაული, ქალდეური და სირული ენების პროფესორი Collège de France-ში. გახმაურებული წიგნის „Vie de Jésus“ („ქრისტეს ცხოვრება“. 1863. არსებობს ქართ. თარგმანი) ავტორი. თავის დროზე ამ წიგნმა დიდი აღშფოთება გამოიწვია, რასაც მოჰყვა Collège de France-დან რენანის გარიცხვა (მხოლოდ 1871 წელს დართეს ნება ლექციების კითხვისა). დაწერილი აქვს მრავალი ლინგვისტურ-ფილოლოგიური, ისტორიული და ფილოსოფიური ხასიათის შრომა, მონოგრაფიები (წმ. პავლეზე, მარკ ავრელიუსზე და სხ.), ფილოსოფიუ-

რი დრამები და სწ. რენანის, როგორც სტილისტი, დახასიათება იხ. დ. მერყე-კოვსკის წერილში „Марк Аврелий“ (წიგნი „Вечные спутники“, მოსკოვი, 1811 გვ. 14-35).

რობესპიერი (მაქსიმილიან მარი ძისიდორ) — გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე საფრანგეთის დიდი რევოლუციისა (1758—1794), იაკობინელი. ჟირონდის დამხობის შემდეგ (1793) სათავეში ჩაუდგა პარლამენტს და ხელმძღვანელობდა სასტიკ ტერორს „რევოლუციის მოლაღატეთა“ წინააღმდეგ (რობესპიერის ბრძანებით გილიოტინით მოჭკვეთეს თავები ყოფილ მის მეგობრებს — დანტონს, შომეტს და სხვ.). 1794 წელს პარლამენტმა ის დაატყვევა და უმრავლესობის სურვილის თანახმად თავი მოჭკვეთეს.

როტიე გოლანდიელი (იგივე—როტიერ).

როტიერ (იხ. გვ. 116: „...დაბეჭდილსა ფრანციზულად წიგნსა შინა როტიერსა“). იგულისხმება: „Itinéraire de Tiflis a Constantinople; par le Colonel Rottiers, Bruxelles, 1829. პლატონ იოსელიანის მიერ თარგმნილი „აზრნი და მუხლნი“ შეიცავს ამ წიგნის 68, 69 და 70 გვ. გვ. თარგმანსა და ფრანგულ დედანს შორის მცირედი განსხვავებანი მოიპოვება (შდრ. დსაწყისი: II-e Traite, conclu a Tiflis, antre sa majesté l'Empereur Paul I-er, et le Czar George XI, fils d'Héraclius. 1799.—23 novembre (V. st). ბოლოში არ უთარგმნია: „Etait signé-ხელმოწერილია“ (გამოცემაში ჩვენს მიერ არის შეტანილი).

სვიმონ მესვეტე (Stylita, Столпник)—ცნობილი ასკეტი (356—459) წარმოშობით კილიკიელი. ცხოვრობდა ანტიოქიაში. მთელს რომის იმპერიაში ცნობილი იყო, როგორც გულთმისანი მრჩეველი. (ააგო სვეტი, რომლის ზემოთ, სიპრტყეზე, ლოცულობდა და უქადაგებდა ხალხს. სვეტი შემოფარგლული იყო კედლით, რომლის გადაბიჯება აკრძალული იყო. ასეთ ყოფაში მან მთელი 40 წელი გაატარა).

სვიმონ მესვეტეს ბიოგრაფია შეადგინა ანტონ მეგვიბტელმა. ცნობილია ინგლისელი პოეტის ტენისონის პოემა მისი ცხოვრების შეს. („St. Simeon the Stylite“), (ნახე აგრეთვე კ. კეკელიძე: უცხო ავტორება, გვ. 198).

სოკრატე —საბერძნეთის გამოჩენილი ფილოსოფოსი (დაიბ. დაახლ. 469 წ. გარდ. 399). ანტიური ეპოქის დიდი მოაზროვნე, პლატონის მასწავლებელი (მისმა მოძღვრებამ ჩვენამდე მოაღწია პლატონისა და სხვა მოწაფეების მიერ შეკრებილ „საუბრების“ სახით).

სტეფანე — ამ სახელს პ. იოსელიანი იხსენიებს კიუვესთან (იხ. ზემოთ) ერთად. ამიტომ, ჩვენის ფიქრით, ავტორი არ გულისხმობს ამ სახელით ცნობილ „წმინდანებს“ ან პოლიტიკ. მოღვაწეებს. უნდა იგულისხმებოდეს სტეფან (Ioseph Stephan)—ფიზიკოსი და მათემატიკოსი. (1835—1893), უფრო კი: სტეფან (ქრისტიან ფრიდრიხ) — გამოჩენილი ბოტანიკოსი და ბუნებისმეტყველი (1757—1814).

სუაროვი (ალექსანდრე ვასილის ძე სუვოროვი)—რუსეთის არმიის გენერალისიმუსი, ფელდმარშალი (1730—1800). პავლე პირველის გამეფების შემდეგ მასამეფო კარი არ სწყალობდა. 1797 წელს პავლემ მოხსნა სამსახურიდან და გაგზავნა მისივე მამულში, სადაც ორი წელი დაჰყო პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ. 1799 წელს კი სამხედრო წრეების თხოვნით იმპერატორმა ისევ დააბრუნა სამსახურში და საფრანგეთთან გამართულ ომში ავსტრო-რუსეთის არმიის სარდლობა ჩააბარა. ამ ომში სუვოროვს უდიდესი გამარჯვებანი ზედა წილად. ცნობილია მისი ლაშქრობა იტალიასა და შვეიცარიაში, სადაც მან ალპების მთები გადავლო (სუვოროვის ლაშქრობის ეს პერიოდი იგულისხმება მონოგრაფიის ტექსტ-

ში). პავლე I-ლმა სუვოროვი „იტალიის თავადის“ ტიტულით და გენერალისიმუსის წოდებით დააჯილდოვა.

სუვოროვზე არსებობს ვრცელი ბიოგრაფიული ლიტერატურა.

სოლომონ (სოლომონ ბრძენი)—სრაელთა მეფე, დავითის შვილი (ნ. ზემოთ); მეფობდა 993—953 წ. წ. ქრ. დაბადებამდე. მას ეკუთვნის ცნობილი „ეკლეზიასტი“ და „ქებათა-ქება“ (ნახე ბიბლიაში).

ტაციტი (კორნელი ტაციტი)—რომაელი ისტორიკოსი (ცხ. დაახლ. 55—120 წლებში ჩვენი ერით). გრანდიოზული შრომის „Annales“ (მოიპოვება რუს. თარგმანი, ნაწყვეტები—ქართულადაც) ავტორი. ისტორიულ პირთა ფსიქოლოგიური პორტრეტებისა და ხასიათების გამოსახვის დიდი ოსტატი. შეადგინა აგრიკოლას, ნერონის და სხვათა ბრძოლების ისტორია. ავგუსტის ეპოქის პანეგირისტი.

ტოტლებენი (გოტლიბ ჰაინრიხ)—რუსის გენერალი (1710—1773). კავკასიაში მისი სამხედრო მოღვაწეობის შესახებ იხ. ე. ვეიდენბაუმის წერილში: „Закавказский поход графа Тотлебена 1769—1771 г. г. (წიგნში: „Кавказские этюды“, ტფილ. 1901), და პ. ცხვილოელი: გენერალ-მაიორი გოტლიბი გენრიხის-ძე, გრაფი ტოტლებენი და ირაკლი მეფე (ივერია, 1891, № 11).

ფაბრიციოსი (კაი ლუსციანი ფაბრიციოსი)—რომაელი სარდალი (მე-3 საუკ. ჩვენი ერით). ცნობილი იყო, როგორც მოუსყიდველი ადამიანი, დიდი პატრიოტი და იშვიათი მამაცი მეომარი.

ფლავიანე მოწამე — კონსტანტინეპოლელი ეპისკოპოსი: გარდ. 449 წ. მან გარიცხა ეკლესიიდან მწვალებელი ევტიქი ერეტიკული მოღვაწეობისათვის. მაგრამ ეპისკოპოს დიოსკორეს შემწეობით საეკლესიო კრებამ (რომელსაც შემდეგ „ავახაკური“ ეწოდა) აღადგინა ის ძველს უფლებებში (დიოსკორეს მფარველობდა იმპერატორ ფეოდოსი მეორის მეუღლე ევდოკსია). დამარცხებული ფლავიანე ისე ძლიერ აცემინა დიოსკორემ, რომ ის სამი დღის შემდეგ გარდაიცვალა. მისმა სიკვდილმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა იმპერატორ ფეოდოსზე, რომელიც თავისი დის, პულხერიას დიდი გავლენის ქვეშ იყო. ეს უკანასკნელი კი მფარველობდა ფლავიანეს. ამის გამო მღვდელთავარის გვამი განსაკუთრებული პატივით დასაფლავეს მოციქულთა პანთეონში (კონსტანტინეპოლს), ხოლო ეკლესიამ ის წამებულებში ჩაირიცხა.

ქსერსი (ქსერსი I)—ირანის მეფე (ტახტზე ავიდა 485 წ. მოჰკ. 465 წ. ჩვერამდე). შვილი მეფის დარიოს გისტასპისა და მეფის კიროსის ასულის. ეგვიპტისა და ნაწილობრივ საბერძნეთის დამპყრობი.

ღეროდოტი (ჰეროდოტი)—საბერძნეთის დიდი ისტორიკოსი (მე-V საუკ. ჩვენს ერამდე). მის ნაწერებს საერთოდ ახასიათებს მიუკერძოებლობა. ბევრი იმოგზაურა აზიასა და ევროპაში. ეხება ძველს კოლხეთსა და იბერიას თავის ნაწერებში. ითვლება ისტორიის „მამად“ (არსებობს რუს. თარგ. მისი ისტორიის ნაწერებისა 2 ტომად, მოსკ., 1880).

ღიზო (ფრანსუა-პიერ-გილჟომ გიზო)—ფრანგი ისტორიკოსი და სახელმწიფო მოღვაწე (1787—1874); მრავალრიცხოვანი ისტორიული შრომებისა და მონოგრაფიების ავტორი.

ჩინგიზ ხანი („ძლიერი ხანი“)—ცნობილი დამპყრობი (1160—1227).

შატობრიანი (ფრანსუა რენე)—ფრანგი მწერალი და სახელმწიფო მოღვაწე (1768—1848). ქრისტიანობის აპოლოგეტი, ავტორი რომანებისა „ატალა“, „რენე“ და სხვ.

შ ა ჰ ა ბ ა ზ ი (შაჰ-აბას დიდი)—ირანელთა გამოჩენილი მეფე სეფევიდთა დინასტიიდან (1587—1628). ქართლ-კახეთის ამოხრებელი.

შ ლ ე ი ე რ მ ა ხ ე რ ი (ფრიდრიჰ დანიელ) — გერმანელი ფილოსოფოსი, თეოლოგი და ქადაგი (1768—1834). თავისი დროისათვის სახელგანთქმული მისტიკოსი. წინააღმდეგი იყო გარეგანი რელიგიური კანონმდებლობისა. ავტორი მრავალრიცხოვანი შრომებისა რელიგიის, ფილოსოფიის და თეოლოგიის საკითხებზე. დიდი გავლენა იქონია გერმანელ რომანტიკოსებზე, განსაკუთრებით—ნოვალისზე.

III. ცნობები პლ. იოსელიანის უცნობი და გამოუქვეყნებული ნაშრომების შესახებ

პლატონ იოსელიანის მუშაობა ისტორიისა და არქეოლოგიის დარგში მრავალმხრივი და ნაყოფიერი იყო. როგორც ქვემოთ დაბეჭდილ „ბიბლიოგრაფიიდანაც“ დაინახავს მკითხველი, მან საკმაოდ ბევრი გააკეთა საქართველოს სიძველეთა შესწავლის მხრით.

თავის ნაწერების გამოქვეყნებისათვის პლ. იოსელიანს შესაფერი პირობები ჰქონდა, მიუხედავად ამისა, ზოგი რამ დაუბეჭდავი დარჩა.

მოკლედ პლ. იოსელიანის ამ უცნობი მემკვიდრეობის შესახებ.

ტფილისში რუსული პრესის დაარსებამდე პლ. იოსელიანი თავის ნაშრომებს უმთავრესად რუსეთის პრესაში (ორგანოებში—„სახ. განათ. სამინისტროს ყურნალი“ და „შინაგ. საქმ. სამინისტროს ყურნალი“) ათავსებდა, ცალკე წიგნებად სცემდა თავის ნაშრომებს ყოფ. პეტერბურგში და სხვ. ახლო ურთიერთობა ჰქონია პლ. იოსელიანს სამეცნიერო აკადემიასთან, რომელსაც ის მარი ბროსეს მეშვეობით აწვდიდა სხვადასხვა მასალას და დოკუმენტებს.

როგორც ბროსესადმი მიმართულ ბარათებიდან ჩანს, 1838—1839 წლებში პლ. იოსელიანს დაუწერია „საქართველოს ისტორიული და დეოლოგიური აღწერა“ (რუსულ ენაზე), რომელიც გადაუგზავნია აკად. შეგრენისათვის (1794—1855; თავისი დროისათვის ცნობილი ლინგვისტი, ავტორი წიგნისა: *Osetische Sprachlehre*, 1844) სამეცნიერო აკადემიისათვის გადასაცემად. პლ. იოსელიანი დაჟინებით სთხოვდა ბროსეს გაეგო—იყო თუ არა სამეცნიერო აკადემია ამ შრომის დაბეჭდვის თანხმა. მათი მიწერ-მოწერიდან ირკვევა, რომ აკადემიას უარი უთქვამს „აღწერის“ დაბეჭდვაზე. პლ. იოსელიანმა შემდეგ უკანვე გამოითხოვა თავისი ნაშრომი. აკადემია დათანხმებულა ხელნაწერის დაბრუნებაზე, მაგრამ გამოურკვეველია, მიიღო თუ არა პლ. იოსელიანმა თავისი ხელნაწერი. ტფილისის მუზეუმში დაცულ პლ. იოსელიანის ნაწერებს შორის ასეთი ნაშრომი არ მოიპოვება. შეიძლება ხელნაწერი აკადემიის არქივში ინახებოდეს.

კ. მამაცაშვილის ცნობით (ნ. გაზ. დროება, 1881, № 206) ორმოციან წლებში, ნ. ბარათაშვილის სახლში პლ. იოსელიანისათვის დაუვალემათ საქართველოს ძველი ისტორიის დაწერა. ამ ცნობას იმეორებენ: ხ. ჭიჭინაძე („პლატონ იოსელიანი“, გვ. 12) და გ. თუმანიშვილი („Характеристики и воспоминания“, ტფ., 1901, გვ. 154). სამეცნიერო აკადემიისათვის გადაცემული „აღწერა“ ეგებ ამ დავალების შესრულების ნაყოფი იყო?

პლ. იოსელიანი საერთოდ დიდ ყურადღებას იჩენდა სამეცნიერო აკადემიისადმი. 1840 წ. 22 თებერვლის თარიღით ის სწერს ბროსეს:

„აკადემიისათვის მაქუს საჩუქარი კარგი: ჰაზრი ჯერეთ ახალი, არავისაგან ქმნილი, სრულებით свежий, როგორც ახალი თევზი. თქუენც მოიწონებთ. მაგ-

რამ ჯერ არ შესრულებულა, და ამისათვის არ გეტყვით. ესე იყოს თქვენთვის საიდუმლოდ! — ერთს თთუეს შემდეგ გაცნობებთ და გამოგვიგზავნიცა. — ეს იქმნება

არც ქალაღი არცა წიგნი
არცა ჩემი, არცა შენი
ყოველთათვის საჭირონი
სამუდამოდ დასაშენი

გ ა მ ი ც ა ნ ი თ რ ა ?

[მისივე მინაწირი კუბლეტის მარცხნით, აშიაზე]:

არა ეძიოთ ამ ლექსებში პოეზია“ [იხ. წ. კ. საზ-ის № 4797]

1840 წ. 5 სექტემბერ, პლ. იოსელიანს გაუგზავნია დაპირებული საჩუქარ ბროსესათვის:

„ამასთან ერთად გამოვისტუმრე მძიმეს ფოშტით ადრევე სიმვოლიკად აღთქმული საჩუქარი. ეს არის ქართული ახალი შრიფტი ნუსხური. გთხოვ აკადემიას მიართოთ ჩემ მაგიერ. რაც შეიძლება კარგნი არიან და [პირველ] შემთხვევისათვის, და საჭიროცა იქმნება აკადემიის ტიპოგრაფიისათვის. თქვენ იცით რომ ჯერეთ ნუსხური არა გუქონია ქართულად სტამბათა შინა ხმარებული... ასოებისა თანა ჰპოვებთ ნუსხისათვის სახმართა ქარაგმათაცა. — მაგალითად მცირე დაბეჭდილი კუბლეტი აქვე მდებარებს ამ წერილთან. პირველ შემთხვევაზე არ არიან ასოები დასაწუნებელი“.

შემდეგ წერილის მე-3 გვერდზე დაწებებულია პატარა ქალაღი, რომელზედაც დაბეჭდილია მხედრული ასოები და კუბლეტი. აი ისიც:

ა ბ გ დ ე ვ ზ ც თ ი კ ლ მ ნ ძ ო პ ჟ რ ს ტ უ ჯ ფ ქ ლ შ ჩ ც ძ წ ჰ ხ კ ჯ ჰ

რომელ ჯანება რომელ ჯანება შენოდენ გქონდეს მაცისკრებარე არა გეთნია არა გეთნია მნათობნი მით ვსცენ, დამბლენებარე, მანათოვლითა, მანათოვლითა, ღაწუმულ ღახარობ გამდმებარე ვინატრიღია, ვინატრიღია, ძე ღუთისა შენდა ძეღ მწოდებარე *].

[წ. კ. საზ-ის 4797]“

გარდა ამისა პლ. იოსელიანს პეტერბურგს მცხოვრებ ბატონიშვილებისათვის გადაუგზავნია ხელნაწერები (სია იხ. პლ. იოსელიანის წერილში ბროსესადმი: 1838 წ. 1 სექტემბრის თარიღით). როგორც ჩანს, ამას თავის დროზე დიდი უკმაყოფილებაც გამოუწვევია (ხ. ჭ. „პლ. იოს.“, გვ. 22).

პლ. იოსელიანის გარდაცვალების შემდეგ მისი არქივის დიდი ნაწილი დაიფანტა. გადარჩენილა ნაკლებ მნიშვნელოვანი ხელნაწერები, რომელიც საქ. მუზეუმშია დაცული. პლ. იოსელიანის ძვირფასი ბიბლიოთეკა კი ინახება ტფილისის სახ. უნავერსიტეტის წიგნთსაცავში.

90-ან წლებში პლ. იოსელიანის არქივის ბედის საკითხი ისევ წამოიჭრა: 1894 წელს გახ. Новое Обозрение-ში დაიბეჭდა წერილი: Вопрос об исчезновении рукописей П. Иоселиани (იხ. № 3521), სადაც უცნობი ავტორი მოითხოვს — გამოარკვეულ იქნას, სად ინახება პლ. იოსელიანის ხელნაწერები და საისტორიო ხასიათის დოკუმენტები. ავტორი ბრალს სდებს თედოშორდანიასაც. ამ უკანასკნელმა იმავე წლის „Новое Обозрение“-ში

* ეს კუბლეტი ეკუთვნის ჩახრუხაძეს (იხ. თამარიანი, ს. კაკაბაძის გამ. ტფ., 1913, გვ. 10, ხანა 30).

დაიქცა ორი ფელეტონი სათაურით: „Где рукописи П. Иосселиани?“ (№№ 3535, 3536) და შეეცადა დაემტკიცებია (თვითონ იოსელიანის ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევების ანალიზის საფუძველზე) მნიშვნელოვანი ისტორიული დოკუმენტები პლ. იოსელიანს არ უნდა დარჩენოდაო. მიუხედავად ამისა პლ. იოსელიანის მდიდარი არქივის განთავსების ფაქტი ფაქტადვე რჩება.

IV. კლასონ იოსელიანის შრომებისა და წერილების ბიბლიოგრაფია

1. საქართველოს კალენდარი [ტფილისი, 1839]
2. პირუელ დაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისანი [ტფილისი, 1840 მეორე გამოცემა—ტფ., 1851; მესამე გამოცემა—ტფ., 1863]
3. Краткая история грузинской церкви [СПб, 1841. მეორე გამოცემა—СПб, 1843]
4. Мцхетский храм в Грузии [Жур. Мин. Нар. Просвещ., 1842, № 36, Ноябрь; Кавказский Календарь, 1847]
5. Грузины и древния их наименования [Журн. Мин. Внутр. Дел, 1843, Апрель]
6. Исторический взгляд на состояние древней Грузии [Жур. Мин. Нар. Просвещ. 1843, Февраль]
7. Древние памятники Тифлиса [Жур. Мин. Внут. дел, 1844, кн. 1. Январь ცალკე აღონბეჭდი — СПб, 1844]
8. Летосчислени Грузинское [Закавказский Вестник, 1845, № 3]
9. Древн. груз. названия месяцев [Зак. Вестник, 1845, № 5]
10. Грузинский устный Календарь [Зак. Вестник, 1845, № 7]
11. Описание Шио-Мгвимской пустыни в Грузии, Тиф., 1845 [Зак. Вест., 1845, №№ 12-14, 16]
12. Приезд Наместника Закавказского Графа М. С. Воронцова в Тифлисе, 23 марта 1845 года [Закавк. Вестник, часть неофици., 1845, № 8; იგივე წიგნ-ში: Опис. древн. гор. Тифлиса, 279-285]
13. Кацхский храм в Имеретии [Тиф., 1845. Зак. Вест., 1845, № 16]
14. Путевые записки по Кахетии [Тиф., 1846]
15. Различные наименования Грузинов [Тиф., 1846; Жур. Мин. Нар. Просв., 1844, кн. 6]
16. Алавердский храм [Кавк. Календарь, 1846]
17. Описание марткопского монастыря [Тиф., 1847. Зак. Вест., 1045, №№ 3, 4; Жур. Мин. Внутр. дел, 1845, № 9]
18. Жизнь Великого Моурава кн. Георгия Саакадзе, родоначальника князей Тархан-Моуравовых, с приложением описания Эртацминдск. храма и Кватახевск. монастыря [Тиф. 1848. Зак. Вестник, 1848, №№ 32-37]
19. Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей магометан [Т. 149 Зак. Вест. 1849, №№ 1, 3, 5, 7]
20. Жизнеописание святых, прославляемых православною грузин. церквю [Тиф., 1850]
21. Жизнь святых Грузинской церкви [Тиф., 1850]
22. Нечто о городах грузинских [Зак. Вест., 1850, № 12]

23. Города, существовавшие и существующие в Грузии [Тиф., 1850.—Жур. Мин. Внутр. дел, 1844, ч. VI, кн. 6; Зак. Вестн., 1844, №№ 1, 3, 5, 10, 12]
24. Путевые заметки от Тифлиса до Ахталы, [Тиф. 1850; Зак. Вестник, 1850, №№ 16-18]
25. Генатский монастырь [Кавказский Календарь... Тиф., 1852]
26. Описание Кабенского монастыря [Кав. Кал., Тиф., 1854]
27. Гора св. Давида в Тифлисе [Тиф., 1858; Кавк. Кал., 1858]
28. [Речь П. И. Иосселиани о значении грузинского дворянства Кавказ, 1861, № 13]. სიტყვა, წარმოთქმული ტფილ. გუბერნიის თავად-ახნ. კრებაზე. 1861 წ. 3 თებერვალს.
29. Описание города Душета [Тиф. 1860]
30. Путевые записки по Дагестану в 1861 году [Тиф., 1862]
31. Прибытие Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича в Душет и Тифлис, в 1863 году [Кавказ, 1863, № 23. იგივე წიგნ-ში: Опис. др. гор. Тиф., 279—285]
32. Приезд ея императорского высочества Великой Княгини Ольги Федоровны в Тифлис, 16 Апреля 1863 г. [Кавказ, 1863. № 30 იგივე წიგნში: Опис. древ. гор. Тиф., 286-292]
33. განხილვა რადენთამე ქართულთა ზედწარწერათა [ცისკარი, 1865, მაისი]
34. Икортский монастырь в Карталини [Тиф., 1865]
35. Описание древностей города Тифлиса [Тиф., 1866]
36. Род князей Чолокаевых и мученик Св. Бидзина Чолокаев. [Тиф. 1866, Кавказ, 1866. № 24]
37. Речь, произнесенная в зале Тифлисской духовной семинарии по поводу торжества пятидесятилетия, 1 акт. 1867 г. [Тиф., 1867]
38. Отклик кавказца, кавказцам Петербурга (по случаю обычного кавказского 4-го февраля) [Кавказ, 1868, № 15]
39. Открытие судебн. учреждений в Тифлисе [Кавказ, 1868, №№ 28-29]
40. მათს უგანათლებულესობას მეფისა გიორგის მეათცამეტის ძის იოანეს ძის ძეს, იოანე გრიგორის ძეს გრუზინსკის [ცისკარი, 1868, № 12. ნახე წერილში: „ტექსტისათვის“. „ცისკარში“ დაბეჭდილ მიმართვას წინ უძღვის ივ. ბერძენოვის წერილი]
41. სიტყუა, საყოველთაოდ საუწყებელი წიგნთა ქართულად ბეჭუდისა გამო. [ცისკარი, 1869, მარტი]
42. შოთა რუხაველი (1174—1212) [Кавказ, 1870, № 13; ცალკე წიგნად: Тиф., 1870]
43. Храм в Покарно [Кавказ, 1870, № 78]
44. Святыня Мамеба [Кавказ, 1871, № 6]
45. Алеевская святыня [Кавказ, 1871, № 12]
46. Мысли Ламартина об укреплении Парижа, высказанные 6 и 7 мая 1845 года [Кавказ, 1871, № 12]
47. Библиографическая заметка [Кавказ, 1871, № 22. რეცენზია გრ. ორბელიანის პოემა „სადღეგრძელო“-ზე]
48. Путевые записки от Тифлиса до Мцхета [Тиф., 1871; Кавказ, 1870, №№ 19, 24, 40, 45, 48]
49. Пшавия [Кавказ, 1872, № 134]

50. ბრძოლა ბერძენთა, პირისპირ ოსმალთა (1826 წელსა) თქმული ლამარ-ტინისაგან. ნათარგმნი პროზად 15 თებერვალს, 1872 წელს, ქ. დუშეთს. [ცისკარი, 1872, მაისი]

51. კაბენისა მონასტერი [მისი რუსული წერილის თარგმანს წარმოადგენს-ცისკარი, 1873, იანვარი]

52. ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა [ივერია, 1879, №№ 9-10. ცალკე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის, ტფ. 1895 წ. რეცენზია ამ გამოცემაზე ოცნებელი სა-ინ. ივერია, 1895, № 144]. მეორე გამოც. „ფედერაცია“. 1936.

კლათონ იოსელიანის გამოცემანი:

1. ჩაბრუნაიძის — თამარიანი; ტფილისს, 1838.
2. შავთელის — აბდულ-მესია; ტფილ., 1838.
3. იოსებ ტფილელის — დიდმოურავიანი; ტფილ., 1851.
4. ტიმოთე გაბაშვილის — მოხილუა წმიდათა და სხუთა აღმოსავლეთისა ადგილთა. ტფილ., 1852.
5. იონა რუისის მიტროპოლიტის — მიმოსვლა ანუ მგზავრობა... ტფილ., 1852.
6. ანტონ კათოლიკოსის — წყობილ სიტყუაობა. ტფილ., 1853.
7. არჩილ მეფის — ცხოვრება მეფის თეიმურაზ პარველისა. ტფ., 1853.
8. [პლ. იოსელიანის წინასიტყვაობით გამოვიდა გ. ერისთავის კომედია: „გაყრა“, 1850 წელს ქ. ტფილისს.]

ს უ რ ა თ ე ბ ი ს ს ი ა :

1. პლატონ იოსელიანი (გვ. VII-ის წინ).
[უცნობი სურათი. გადაღებულია 70-ან წლებში. ორიგინალი ინახება მეტეხის მუზეუმში].
2. გიორგი მე-XII (გვ. 5-ის წინ).
[იხ. Акты., ტ. II].
3. მარიამ დედოფალი (გვ. 13-ის წინ).
[იხ. Акты., ტ. II].
4. დავით ბატონიშვილი (გვ. 71-ის წინ).
[Акты., ტ. III, 420 შმდ.].
5. დარეჯან დედოფალი (გვ. 203-ის წინ).
[С. Эсадзе: Летопись Грузии, вып. I ტფ., 1913].
6. ერეკლე II. (გვ. 51-ის წინ).
[Эсадзе: Лет. Гр.].
7. ალექსანდრე ბატონიშვილი (გვ. 189-ის წინ).
[Акты, ტ. V. გვ. 360 შმდგ.].
8. რუს. ეგერ. პოლკის შემოსვლა ტფილისს. 1799 წლის 26 ნოემბერს (ბოლო ფორზაცი).
[მხატ. რუბოს სურათი. იხ. Эсадзе: Альбом картинной галереи Кавк. Военно-Истор. Музея. вып. I, ტფ., 1911].
9. ილია ბატონიშვილი (გვ. 163-ის წინ).
[Б. Эсадзе: Летопись Грузии].
10. გარსევან ჭავჭავაძე (გვ. 87-ის წინ).
[С. Эсадзе: Лет. Гр.].

11. იოანე ბატონიშვილი (გვ. 223-ის წინ).
[Акты., III. გვ. 164 შემდეგ.]
12. ვახტანგ ბატონიშვილი (გვ. 147-ის წინ).
[Акты, III, გვ. 236 შემგ.]
13. იულონ ბატონიშვილი (გვ. 221-ის წინ).
[Акты, III, 744 შემდეგ.]
14. ფარნაოზ ბატონიშვილი (გვ. 245-ის წინ).
[Акты., IV, გვ. 124 შემდეგ.]
15. ბაგრატ ბატონიშვილი (გვ. 207-ის წინ).
[Акты., ტ. IV, გვ. 404 შემდეგ.]
16. თეკლე ბატონიშვილი (გვ. 205-ის წინ).
[ორიგინალი დაცულია მეტეხის მუზეუმში].
17. ტფილისი 1796 წელს (წინა ფორზაცი)
[წიგნიდან: Приключения Артемия Араратского, СПб. 1813.
გადნოგვცა მოქ. არტ. გაბუნიაშ].

დ ა მ ა ტ ე ბ ა:

ქორონიკონების (წელთაღრიცხვის ქართული ნიშნების) გაგებისა და წაკითხვის გასაადვილებლად აქ ვბეჭდავთ ცხრილს, რომელიც საჭირო შემთხვევებში დაეხმარება მკითხველს.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ერთეულები	ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	თ	ი
ათეულები	ი	კ	ლ	მ	ნ	ო	პ	ჟ	რ
ასეულები	რ	ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ
ათასეულები	ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	კ	ჯ	ჭ

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ა. გ. წინასიტყვაობა	VII — XII
აკ. გაწერელია: პლატონ იოსელიანი	XIII — XL
ცხოვრება მეფისა გიორგი მეათცამეტისა	1 — 248
ავტორის დამატებითი შენიშვნები	249 — 277

რედაქტორის შენიშვნები:

1. ტექსტისათვის	281 — 290
2. უცხო პიროვნებანი	291 — 300
3. ცნობები პ. იოსელიანის უცნობი და გამოუქვეყნებელი ნაწერების შესახებ	300 — 302
4. პლატონ იოსელიანის შრომების და წერილების ბიბლიოგრაფია	302 — 304
პლატონ იოსელიანის გამოცემანი	304
სურათების სია	304 — 305
დამატება	305

შეცდომების ბასწორება

გვერდი:	სტრიქონი: (ზემოდან ქვევით)	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
XIII	19	ზოგიერთი წყაროს	ზოგიერთი წყაროების
XIV	38	ანგლიჩანებით	ანგლიჩნებით
XIX	36	ჩეჩნეთში და დაღისტანში	ჩეჩნეთსა და დაღისტანში
XX	7	გაჩეხვას, და ადამიანების	გაჩეხვისა და ადამიანების
XXXIII	21	შემოკლება სიტყვასა	შემოკლება სიტყვისა
XXXIV	2	ადგილები გაზეთებიდან	ადგილები გაზეთიდან
63	37	აუმატებია გადაწერისას დაკუმენტში	ჩაუმატებია გადაწერისას დოკუმენტში
65	37	განჯის ალებისას 1803 წ.	განჯის ალებისას 1804 წ.
86	21	ქვეყნის სიძულეთა	ქვეყნის სიძველეთა
93	33	Inteneraire de Tiflis...	Itinéraire de Tiflis...
115	19-21	„მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა, მოწყალებათა, გარწმუნებ რომელ განსაკუთრებითისა მისისა დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებებისა...“	განწყობილებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებებისა...“
185	5	დაშქარნი და დიდებულნი	დაშქარნი და დიდებულნი

გვ. 116. 3. იოსელიანი შენიშვნაში წერს: „... ქურნალში: ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო -
 მ ს ა მ ა ხ ა რ ე ბ ე ლ ი, წელიწადი 18... თთვე...“ იგულისხმება — „საქართველოს
 სასულიერო მახარობელი“-ს 1865 წ. ნომბრის წიგნი, სადაც დაბეჭდილია მისი
 „იკორთის მონასტერი ქართლში“ (შდრ. რუსული გამოცემის გვ. 96; „ბიბლიოგრაფია“ № 34).

რედაქტორი — ვ. ლუარსა-
მიძე, ტექრედაქ.—შ. დემეტ-
რაძე, მხატვარი—ლ. ზაალი-
შვილი, კორექტორი — ნიკ.
ფერაძე

* *

მთავლიტის № 13615. შე-
კვეთის № 464. ტირაჟი 4000
გადაეცა წარმ. 15/V-36 წ.
დასრულ. ბეჭდვა 25/XI-36 წ.

* *

გამომცემ-ბა „ფედერაცია-ს“
სტამბა, პლენხანოვის პროსპ.

181.

